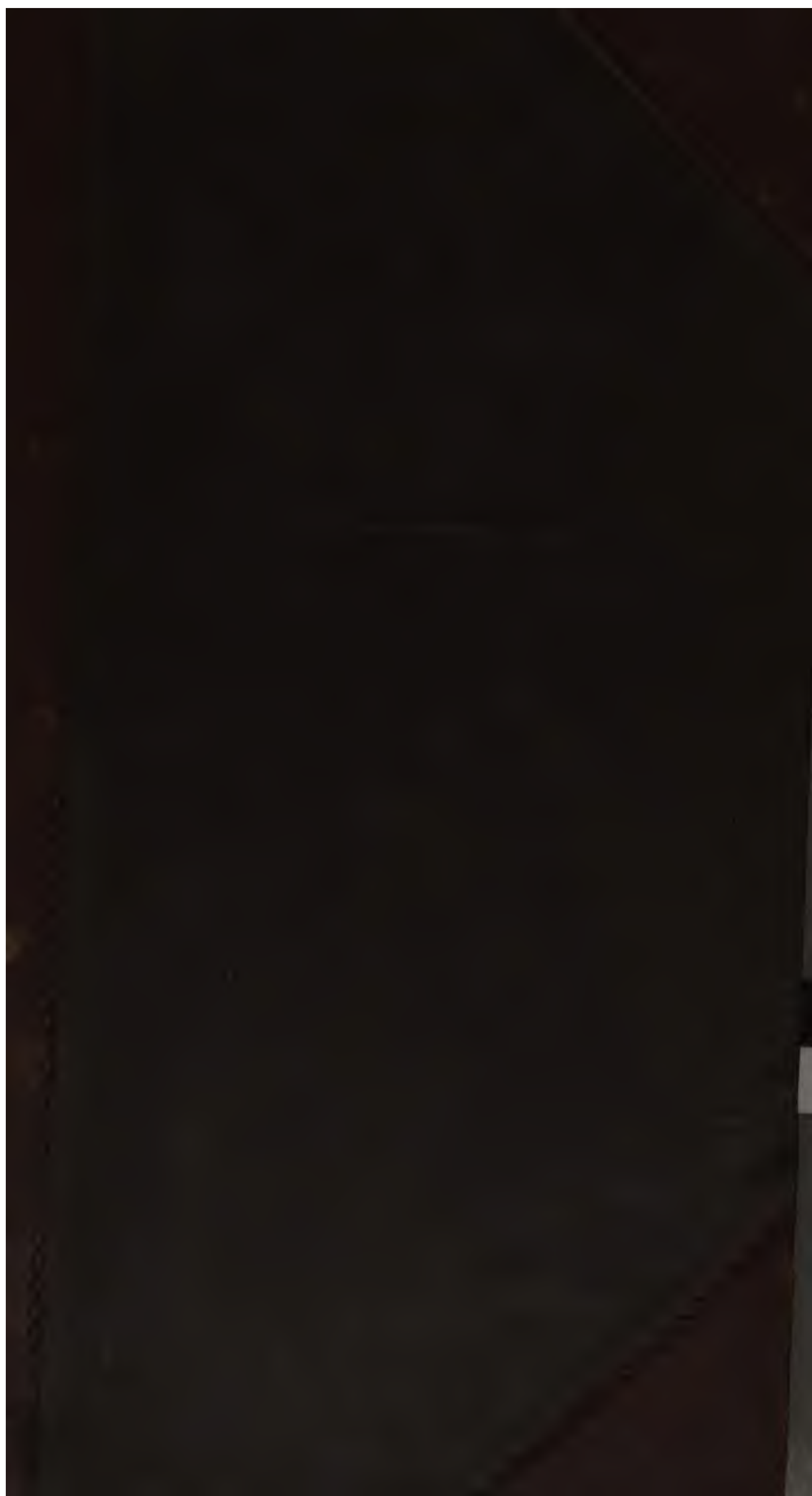

HUGONIS GROTII

ANNOTATIONES

IN

NOVUM TESTAMENTUM.

DENUO EMENDATIUS EDITAE.

VOLUMEN III.

CONTINENS ANNOTATIONES

AD

MARCUM ET LUCAM.

GRONINGAE,
Ex officina W. ZUIDEMA, Bibliopolae.
MDCCCXXVII.

BIBLIOTHECA · BODLEIANA ·

ANNOTATIONES

IN EUANGELIUM

ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΟΝ

[SECUNDUM MARCUM].

Κατὰ Μάρκον, secundum Marcum] Iudaeum fuisse et ἑβραΐζοντα [*Hebraico sermone utentem*] magis quam ἑλληνίζοντα [*Graeco*], quanquam sermonis utriusque mediocriter gnarum, locutio evincit. Neque vero Romanorum quisquam noscitari quisset ex communi tam multis praenomine. At Iudaei quoties in partes Asiae interiores aut in Europam venirent solebant sibi ad Iudaicum nomen alterum adsciscere Graecum aut Romanum, quo apud exterae gentis homines noscerentur. Ita Barsabas dictus *Iustus*, Simeon *Niger*; Iohannes quoque ille Mariae filius Barnabae consanguineus, cui cum Paulo friguscului intercessit, sed facile sanatum, ut inter bonos fieri solet, *Marcus* vocabatur: quem multi hunc nostrum Scriptorem putant. Quibus quo minus assentiar moveor Veterum auctoritate, qui hunc Scriptorem *Iohannem* nunquam, *Marcum* semper vocant, et ita Petro addunt comitem ac discipulum, ut non tantum de Barnaba, sed et de Paulo, quem Iohannes Marcus post illud frigusculum sectatus est, Col. 4: 10, 2 Tim. 4: 11, Phil. 24, nihil meminerint.

Adde quod Iohannes Marcus inter primos Christianos, Marcus hic, ut videtur, Petri opera conversus, 1 Petr. 5: 13; nam tales peculiariter *filios suos* Apostoli vocabant, 1 Cor. 4: 15, Gal. 4: 19, Philem. 10. Fieri potest ut hic Scriptor Hebraeum nomen habuerit ab illo Latino non abludens, sicut Iesus Oniae frater *Iasonem* se dici voluit, Saulus se *Paulum* vocavit. Nam et hodie quibus *Mardochaeo* nomen est *Marci* appellantur. Vivente Petro scriptum a Marco hunc librum Clemens Ὑποτυπώσεων [*Institutionum*] sexto prodidit: cum quo pugnare videtur Irenaeus, qui cum de Petro et Paulo locutus esset, subiicit: *Μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδον Μάρκος ὁ μαθητὴς καὶ ἑρμηνευτὴς Πέτρου καὶ αὐτὸς τὰ ὑπὸ Πέτρου κηρυσσόμενα ἐγγράφως ἡμῖν παρέδωκε* [*Post horum autem abitum Marcus discipulus et interpres Petri ipse quoque ea quae a Petro erant praedicata perscripta nobis tradidit*]. Sed ἔξοδος potest ibi exponi non *excessus* Apostolorum, quomodo plerumque eam vocem sumi fateor, sed eorundem *discessio ab urbe Roma*. Praecesserat enim *τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Παύλου ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζομένων* [*cum Petrus et Paulus Romae euangelium annunciarent*]: ut tempus scriptionis notet Irenaeus, postquam Petrus a Roma in Babyloniae partes reversus, Paulus autem in Hispaniam digressus sit, unde aliquot post annos Romam redierint. Sed verius erit veterem sequi codicem, in quo pro *τούτων ἔξοδον* est *τούτου ἔκδοσιν*, id est, *post editionem Euangelii a Matthaeo conscripti*. Docet nos Tertullianus a multis Marci Euangelium vocatum esse Petri: *Licet et Marcus quod edidit*, inquit, *Petri affirmetur, cuius interpres Marcus*. Idem alibi: *Constituimus imprimis Euangelicum instrumentum Apostolos auctores habere, quibus hoc munus Euangelii promulgandi ab ipso Domino sit impositum; et Apostolicos, non tamen solos, sed cum Apostolis et post Apostolos; quoniam praedicatio discipulorum suspecta fieri posset de gloriae studio, si non adsistat illi auctoritas magistrorum.* Iustinus autem Euangelicae historiae libros saepiuscule appellans *ἀπομνημονεύματα ἀποστόλων* [*commentarios Apostolorum*], hunc etiam et Lucae librum eo nomine comprehendit. Putet forte aliquis hoc Euangelium vocari ex Petri nomine ab

eo-

eodem Iustino cum dicit: *Καὶ τὸ εἰπεῖν μετωνομακέναι αὐτὸν Πέτρον ἕνα τῶν ἀποςόλων, καὶ γεγράφθαι ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ γεγενημένον καὶ τοῦτο* [*Quod dictum est Petrum unum Apostolorum nomen ab eo illud novum accepisse, et res haec scripto narrata etiam in eius commentariis*]: sed ambiguum, illud *αὐτοῦ* ad Petrum, an ad Iesum, de quo scripti sint illi commentarii, referatur. Circumferebantur primis seculis et alia Petri dicta, quibus postea collectis nomen quidam fecerant *Κήρυγμα Πέτρου* [*Praedicationem Petri*]. Sed Marcus ea scribere satis habuit quae ad vitae, mortis et resurrectionis Christi historiam pertinebant, omissis ferme dogmatis, ut quae a Petro saepe inculcata satis Romani memoria tenebant. Vide Papiae verba hac de re apud Eusebium fine lib. III. Iohannem illum Marcum unum fuisse ex Septuaginta Christi discipulis negare nolim. De hoc Marco cur id minus credam iam satis dictum arbitror. Neque vero, si id creditum fuisset antiquitus, praetermissum esset ab Irenaeo, cum *ἡ αὐτοψία* [*cognitio rerum oculis percepta*] Scriptoris ad tuendam contra sectarios libri auctoritatem maximum habitura fuerit momentum. At Papias etiam aperte prodidit a Marco Dominum non auditum, sed scripta ab ipso quae a Petro audita memoria suggerebat. Graece autem scripsit Marcus, quanquam in gratiam praecipue Romanorum, sicut et Paulus ad Romanos epistolam Graeca scripsit lingua, quia Iudaei qui Romae agebant plerique Latini sermonis ignari longa per Asiam et Graeciam habitatione Graecam linguam didicerant, et Romanorum vix quisquam erat non Graece intelligens. Latinam vero Marci versionem veterem esse, et eiusdem a quo versos habemus caeteros Euangelii libros, ipsa versionis similitudo facit probabile: ad quam versionem quaedam Graeca exemplaria mutata esse multis locis apparebit.

CAPUT I.

1. *Ἀρχὴ τοῦ Εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, initium Euangelii Iesu Christi*] Εὐαγγέλιον Ἰησοῦ Χριστοῦ esse ipsum *κήρυγμα* [*praedicationem*] a Christo pronuntiatum diximus ad Matthaeum. Huius initium Marcus esse dicit *τὸ κήρυγμα* [*praeconium*] Iohannis, quippe praevium *τῷ Ἰησοῦ κηρύγματι*. Vox enim *ἀρχῆς* ambigua, ut notat Aristoteles: *Ἀρχῶν αἱ μὲν ἐνυπάρχουσαί εἰσιν, αἱ δὲ ἐκτός* [*Principiorum alia in re sunt, alia extra rem*]. Hic posteriore significatu *ἀρχὴ* sumitur. Nam Iohannis Baptisma manuductio ad Christi disciplinam fuit.

Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, Filii Dei] Hoc in ipso exordio praefatur Marcus, tanti cognominis veritatem sequentium rerum magnitudine probaturus. Usum esse Marcum Matthaei Euangelio apertum facit collatio. Quo magis mirum videri potest ea quae ad nativitatem Christi pertinent, cum a Matthaeo essent tradita, praeterita esse a Marco. Mihi hoc succurrit, habitam a Marco et hominum et temporum rationem. Romani certe, quorum rogatu scripsisse creditur, recentes a Paganismo, facile tale quid erant imaginaturi quale apud ipsos de Alcmena, Leda, Danae, Ilia narrabatur. Similibus de causis Apostoli tum in orationibus tum in epistolis vix eius rei meminerunt. Quod si Petrus ea de re silendum sibi iudicavit, ea vel una causa Marco satis iusta fuit non attingendi hanc historiae partem, cuius passim praedicandae necessitas tunc maxime coepit cum exstiterunt qui Christum *ψιλὸν ἄνθρωπον* [*nudum hominem*] dictitarent.

2. *Ὡς γέγραπται ἐν Ἡσαΐᾳ τῷ προφήτῃ, sicut scriptum est in Esaia Propheta*] De huius scripturae veritate dubitari miror, cum, praeter codicum auctoritatem et Irenaeum ita citantem, manifesta sit veterum Interpretum, Syri, Latini, Arabis consensio. Neque vero Porphyrius adduxisset hunc locum contra Christianos, nisi ea constans fuisset codicum lectio; neque Christiani in solvenda Porphyrii obiectione laborassent. Adde quod huius lectionis mutandae causa apparet, alterius mutandae nulla es-

esse potuit. Nimirum Esaiam citarat Matthaeus; quem sequitur Marcus; sed ut certius appareret quis ille esset de quo agit Esaias, interpretem addit maiori Vati minorem, Esaiae Malachiam: quem nominare insuper habuit, quod Esaiae auctoritas esset illustrior, nec quicquam esset in verbis Malachiae cuius non sententia et apud Esaiam exstaret. Videtur autem mihi istud *ὡς γέγραπται* ad antecedentia trahendum, ut dicat Marcus Christi *κήρυγμα* [*praedicationem*] eam habuisse *προπαρασκευὴν* [*praeparationem*] quam vaticinia praedixerant.

4. *Ἐγένετο Ἰωάννης βαπτίζων, fuit Iohannes baptizans*] Hoc loquendi genus actum continuatum designat. Ita infra 39 de Iesu, *Καὶ ἦν κηρύσσων* [*Et erat praedicans*]: et de discipulis Iohannis et Pharisaeorum, *Ἦσαν νηστεύοντες* [*Erant ieiunantes*] infra 2: 18.

Κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, praedicans baptismum poenitentiae in remissionem peccatorum] Secutus haec Marci verba est Lucas cap. 3, de quorum interpretatione, ut novos omittam, varia Veteres tradidere. Tertullianus, *Actum*, ait, *baptismum poenitentiae, quasi candidatum remissionis et sanctificationis in Christo subsecuturae. Nam quod praedicabat baptismum poenitentiae in remissionem delictorum, in futuram*, inquit, *remissionem enuntiatum est. Siquidem poenitentia antecedit, remissio subsequitur, et hoc est viam praeparare: qui autem praeparat, non idem ipse perficit; sed alii perficiendum procurat.* Et alibi ostendit *poenitentiae* se voce non vitae emendationem sed actus quosdam externos intelligere: quod non videtur plane vero congruere. Non nego *μετανοίας* vocem strictius solere accipi; sed cur hic ita praecise accipiendam non putem, multis moveor argumentis. Primum Moses et Prophetae multis in locis remissionem peccatorum sperari iubent sub sola *μετανοίας* conditione. Plerumque autem addere solent *cordis* mentionem, ut internam conversionem simul cum externa a se intelligi doceant, Deut. 4: 29, 1 Reg. 8: 47, 2 Paral. 7: 14, Neh. 1: 9, 9: 28, Es. 1: 16, 17, 18, Ier. 18: 8, Ezech. 18: 30, 33: 14. Non est autem credibile Iohannem maiorem Prophetis et plus lucis afferentem, minorem exegisse poenitentiam quam antegressi

Prophetae exegerant. Deinde Christus summam doctrinae suae eadem voce proposuit, *Μετανοεῖτε* [*Poenitentiam agite*] Matth. 4: 17. Et Petrus Christi legatus, *Μετανοήσατε, καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν* [*Poenitentiam agite, et baptizetur unusquisque vestrum in remissionem peccatorum*], Act. 2: 38. Quare verius videtur Iohannem *μετανοίας* nomine intellexisse omnes officii nostri partes, et veram remissionem peccatorum, praesignificatam in Iubilaeo, in cuius mentione LXX Interpretes vocem *ἀφέσεως* usurpant: neutrum tamen ab ipso plene atque enucleate expositum: sed *τὴν μετάνοιαν* delineatam in suis rudimentis *καὶ ὡς ἐν τύπῳ* [*crassiuscule*], tum malorum operum fuga, tum quadam bonorum inchoatione, Luc. 3: 11, remissionem quoque peccatorum descriptam immunitate ab ira Divina, Matth. 3: 7. Sed voluisse eum consummatam utriusque cognitionem a Christo peti, ad cuius magisterium suos relegabat, accepturos eius beneficio non tantum doctrinam omnibus suis partibus perfectissimam, sed et Spiritum illuminationis, fortitudinis atque constantiae.

7. *Κύψας*] *Cernuus.* Gestum expressit famuli calceum Domino exuentis.

10. *Ἀναβαίνων ἀπὸ τοῦ ὕδατος, adscendens de aqua*] Potest per *ἔλλειψιν* [*reticentiam*] ad Iohannem referri. Vide quae ad Matthaeum. Nam tam Iohannes quam Christus ex aqua adscenderant.

Σχιζομένους, scissos] *Ἀνεῴχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοὶ* [*Aperti sunt ei coeli*] dixerat Matthaeus; unde et glossema natum hoc loco *ἠνοιγμένους* [*apertos*]. Sed Marcus modum quo visum est aperiri coelum expressit, non sensim, sed uno impetu, ut ea quae scinduntur. Quod signum videtur fuisse perrupturi subito obstantia Regni coelestis.

11. *Ἐν σοὶ εὐδόκησα, in te mihi complacui*] Ita Syrus et Latinus et codices Graeci aliquot: quod alii habent *ἐν ᾧ* [*in quo*] ex Matthaeo est.

12. *Καὶ εὐθὺς, et statim*] Non multo post: nam dies unus aut alter intercessit, Ioh. 1: 29. Neque inusitatum est ut *εὐθὺς* ita usurpetur, ut Ioh. 13: 32. Cur tempus hoc tam diligenter notetur, alii alias adferunt coniecturas. Mihi non displicet quod quidam tradiderunt, forte

in

in Christi persona nobis ostendi quid Christianis postquam baptizati sunt, id est, postquam seculo renuntiarunt, immineat, novum scilicet certamen adversus malignos Spiritus: qua de re ad Matthaeum aliquid diximus.

'Εκβάλλει] Haec vox pro *ἄγειν* [*ducere*] ponitur Ioh. 10: 4. Sed simplicior expositio est *iubet discedere*, quomodo eadem vox usurpatur Matth. 9: 25 et infra hoc ipso capite 43.

13. *Μετὰ τῶν θηρίων*, *cum bestiis*] Non sine causa hoc adiecit Marcus, ut significaret non quamvis, sed desertissimam fuisse hanc solitudinem. Simul allusum videri potest ad locum Iob. 5: 21.

Διηκόνουν αὐτῷ, *ministrabant ei*] Post absolutum πειρασμὸν [*tentamen*], ut Matthaeus nos docet. Marcus hanc historiam, ut multas alias, compendio tradit, ad maiora properans.

15. *Πεπλήρωται ὁ καιρὸς*, *impletum est tempus*] Tempus uberrimae Dei gratiae destinatum, praedictum a Prophetis: *τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου* [*plenitudo temporis*] Gal. 4: 4, *τὸ πλήρωμα τῶν καιρῶν* [*plenitudo temporum*] Eph. 1: 10, צפירה .πέρας [*finis*] Ezech. 7: 6.

Πιστεύετε ἐν τῷ εὐαγγελίῳ, *credite Euangelio*] Verum est Hellenistas *ἐν* et *εἰς* post *πιστεύειν* [verbum *credere*] eodem sensu usurpare. At quod האמין [*credere*] cum ב Septuaginta et Apostoli sine praepositione per dativum interdum transferunt, quasi sit האמין cum ל, id non tam est ex vocum proprietate quam quia interdum res ipsa efficit ut in idem recidat utraque locutio, quippe ubi de promissore aut promissione agitur. Alioqui, ut recte notant Hebraei, האמין cum ל est *fidem habere alicui personae aut dicto*, האמין cum ב est *in aliquo fiduciam ponere*. Ita *πιστεύειν εὐαγγελίῳ* esset *credere vera esse quae dicebantur*, quomodo לא האמנתי לדברים [*Non credebam narrantibus*] dicitur 1 Reg. 10: 7. At *πιστεύειν εἰς τὸ εὐαγγέλιον* sive *ἐν τῷ εὐαγγελίῳ* est *in ea annuntiatione spem suam locare*, quomodo Ps. 119: 66 dicitur במצותיך האמנתי [*Praeceptis tuis confisus sum*], ubi tamen LXX ponunt *Ταῖς ἐντολαῖς σου ἐπίστευσα* [*Praeceptis tuis credidi*], nimirum quia, ut dixi, res eodem recidit. Quare et vetus Latinus Interpres hoc loco discrimen neglexit, alibi observatum.

20. *Μετὰ τῶν μισθωτῶν, cum mercenariis*] Habet ἔμφασιν [*vim*] quod patrem reliquerunt, cui quaestuosa erat ipsorum opera, quando et conductis ministeriis utebatur.

21. *Τοῖς σάββασι*] Id est, *Sabbato*, ut Syrus et Latinus. Vide quae ad Matth. 12: 1. Adiecit et hoc Marcus non sine causa, ut contemti Sabbati calumniam a Christo arceret. Hoc vere erat Sabbatum colere, adire pios coetus et in meditanda Lege occupari. Ita enim id, quod est Lev. 23: 3, usus antiquissimus interpretabatur, ut nos docet illud Iacobi Act. 15: 21, *Μωσῆς γὰρ ἐκ γενεῶν ἀρχαίων κατὰ πόλιν τοὺς κηρύσσοντας αὐτὸν ἔχει ἐν ταῖς συναγωγαῖς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκόμενος* [*Moses enim a temporibus antiquis habet in singulis civitatibus qui eum praedicent in Synagogis, ubi per omne Sabbatum legitur*]. Et Paulus, *τὰς φωνὰς τῶν προφητῶν* [*voces Prophetarum*] ait solitas *κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινώσκεσθαι* [*per omne Sabbatum legi*], Act. 13: 27. Idem testatur Iosephus contra Appionem: *Ἑκάςης ἑβδομάδος τῶν ἔργων ἀφεμένους ἐπὶ τὴν ἀκρόασιν τοῦ νόμου ἐκέλευσε συλλέγεσθαι καὶ τοῦτον ἀκριβῶς ἐκμανθάνειν, ὃ δὴ πάντες οἱ νομοθέται ἐοίκασι παραλιπεῖν* [*Iussit eos die septima omissis operibus convenire ad audiendam Legem et eam bene ediscendam, quod omnes legum auctores videntur omisisse*]. Et Philo: *Τὸ ἠθικὸν εὖ μάλα διαπονοῦσιν, ἀλείπτως χρώμενοι τοῖς πατρίοις νόμοις, οὓς ἀμήχανον ἀνθρωπίνην ἐπινοῆσαι ψυχὴν ἄνευ κατακωχῆς ἐνθέου· τούτους ἀναδιδάσκοντες μὲν καὶ παρὰ τὸν ἄλλον χρόνον, ἐν δὲ ταῖς ἑβδόμαις μάλιςα διαφερόντως· ἱερὰ γὰρ ἡ ἑβδόμη νενόμιςαι, καθ' ἣν τῶν ἄλλων ἀπέχοντες ἔργων εἰς ἱεροὺς ἀφικνούμενοι τόπους, οἳ καλοῦνται συναγωγαὶ, καθ' ἡλικίας ἐν τάξεσιν ὑπὸ πρεσβυτέροις νέοι καθέζονται, μετὰ κόσμου τοῦ προσήκοντος ἔχοντες ἀκροατικῶς· εἶθ' ὁ μὲν τὰς βίβλους ἀναγινώσκει· τὰ γὰρ πλεῖςα διὰ συμβόλων ἀρχαιοτρόπῳ ζηλώσει παρ' αὐτοῖς φιλοσοφεῖται· παιδεύονται δὲ εὐσέβειαν, ὁσιότητα, δικαιοσύνην, οἰκονομίαν, πολιτείαν, ἐπιςήμην τῶν πρὸς ἀλήθειαν ἀγαθῶν καὶ κακῶν καὶ ἀδιαφόρων, αἱρέσεις ὧν χρὴ, καὶ φυγὰς τῶν ἐναντίων, ὅροις καὶ κανόσι τριττοῖς χρώμενοι, τῷ τε φιλοθέῳ καὶ φιλαρέτῳ καὶ φιλανθρώπῳ* [*Moralem partem diligenter excolunt, indesinenter versantes in patriis legibus, quae tales sunt, ut eas humana mens sine Divino instinctu nequierit commi-*

minisci. Has edocent etiam aliis temporibus, sed maxime die septima; ea enim sacra habetur: ac tum ab aliis abstinentes operibus conveniunt in loca sacra, quae dicuntur Synagogae, et secundum aetatis ordinem iuniores qui sunt subter seniores sedent, cum magna audientia et gestu decoro. Tunc is cuius eae sunt partes libros legit. Multa enim apud ipsos, antiquorum exemplo, per symbola tractantur. Discunt autem auditores pietatem, sanctitatem, iustitiam, administrationem rei familiaris ac publicae, cognitionem rerum vere bonarum et malarum et mediarum; electionem eligendarum rerum, contrariarum fugam, idque per tres regulas, amoris in Deum, in virtutem, in homines]. Addo Luc. 4: 16, 31, 13: 10, Act. 13: 14, 44, 17: 2, 18: 4.

23. *Ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ, homo cum spiritu immundo*] Ita et infra 5: 2, id est, *cum spiritu immundo*. Nam ita ב usurpant Hebraei, ut Exod. 15: 19. Historiam autem hanc Matthaeo aut praeteritam aut verbis generalibus comprehensam primus posuit Marcus, et post eum Lucas, secutus prope ipsa Marci verba; quod et alibi facit.

24. *Ἔα*] Non assentior putantibus aut verbum esse aut interiectionem ex verbo. Est enim omnino Hebraeum הה et אהה, unde Graeci fecerunt ἔα. Apud Aeschylum Prometheo est ἆ ἆ ἔα ἔα. Latini pro eodem *ah* solent dicere.

Τί ἡμῖν καὶ σοι, quid tibi nobiscum] Vide Matth. 8: 29.

Ἰησοῦ Ναζαρηνὲ, Iesu Nazarene] Populari eum nomine appellat. Idem est *Ναζωραῖος* et *Ναζαρηνός*. Nam eas terminationes Orientis nationibus promiscue usurpari recte observavit Stephanus libro De urbibus. Ita *Ἐσσαῖοι* et *Ἐσσηνοί*.

Ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; venisti perditum nos?] Percunctative legendum puto, ut apud Matthaeum, *Ἦλθες ὧδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς; [Venisti huc ante tempus tortum nos?*] Neque vero aliud hic *ἀπολλύειν* quam *βασανίζειν*, ut in Comoediis *Di te perduint*. Pro tormento est impuro Spiritui quoties male faciendi potestas ipsi adimitur. Hoc est mittere *εἰς ἄβυσσον* [*in abyssum*], Luc. 8: 31. Contra cum Daemoni ad vexandos homines fraena laxantur,

tur, dicitur aperiri ἄβυσσος, ut in Apocalypsi. Ad hoc ingenium accedunt homines quidam, in quos illud quadrat,

Et si non aliqua nocuisses mortuus esses.

Οἶδά σε τίς εἶ, *scio qui sis*] Multis iam argumentis colligere incipiebant mali Spiritus Iesum esse promissum illum Messiam; ut patet hoc cap. 34 et Luc. 4: 41. Vult autem malus Daemon Iesum blanditiis demulcere, cui se certando imparem erat expertus.

Ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ, *Sanctus Dei*] Messias Danieli dictus קדש קדשים [*Sanctus sanctorum*], interprete etiam Abenesdra. Idem est quod υἱὸς Θεοῦ [*Filius Dei*] in exclamatione alterius Daemonis, Matth. 8: 29. Apud Lucam 4: 41 Daemones exclamant, Ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ [*Tu es Christus Filius Dei*].

25. *Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, et comminatus est ei Iesus*] Vide et Lucam dicto loco. Causam optime reddit Tertullianus contra Marcionem IV, *Increpuit illum Iesus: plane, ut invidiosum et in ipsa confessione petulantem et male adulantem.* Mox, *Illius erat praeconium immundi Spiritus respuere cui sancti abundabant.*

Φιμώθητι, *obmutesce*] Tale illud infra 4: 39, πεφίμωσο. Sic καθαρίσθητι [*mundator*] infra 41, διανοίχθητι [*adaperitor*] 7: 34, ἔγειραι [*excitator*] Luc. 5: 24. Vim magnam habent id genus verba: non enim actum voluntarium exigunt, sed ostendunt loquentis vim effectivam, tam circa naturas ratione utentes quam circa alias: qua de re diximus et alibi.

26. *Σπαράξαν, convellens*] Σπαραγμὸν inter alia Graeci usurpant pro *convulsione*, quae σπασμὸς alioqui frequentius dicitur: neque aliud hic puto intelligi. Solent enim daemoniaci nervorum convulsiones perpeti: quas sequitur oris despumatio, Luc. 9: 39 et hic noster infra 9: 20, ubi verbum idem est. Atque eo magis hoc loco haec interpretatio admittenda est, quia vexatio ista sicut iracundiam Daemonis ostendit, ita transiit sine corporis noxa, ut Lucas docet 4: 35.

Κράξαν φωνῇ μεγάλῃ, exclamans voce magna] Ἀνάρθρῳ φωνῇ [*voce non articulata*], quam exprimebat doloris impatientia, cum ἔναρθρον [*articulatam*] Christus vi sua inhibuisset.

27.

27. *Κατ' ἐξουσίαν καὶ τοῖς πνεύμασι τοῖς ἀκαθάρτοις ἐπιτάσσει, cum potestate etiam Spiritibus immundis imperat*] Solebant quidem Iudaei exorcistae invocatione quadem Divini nominis fugare Daemones: sed nemo ante hoc tempus id fecerat pro imperio, ut Christus. Vide infra 9: 25. Recte igitur colligunt oportere novum magnumque dogma esse quod nova neque visa hactenus potestate armatur.

28. *Εἰς ὅλην τὴν περίχωρον τῆς Γαλιλαίας, in omnem regionem Galilaeae adiacentem*] Non multum refert fama haec extra Galilaeae fines an duntaxat extra Capernaumum per Galilaeam sparsa credatur. Sensum posteriorem amplectuntur hic Syrus et Latinus. Et sane ἡ περίχωρος passim in his libris est idem quod χώρα [*regio*], ut Luc. 8: 37. Et sic פלך vertunt Graeci Neh. 3: 9 et sequentibus. Ita infra 6: 55 et Matth. 14: 35 dicitur ἡ περίχωρος ἐκείνη [*universa regio illa*] sine additamento; imo et apud Lucam in hac ipsa historia 4: 37, ut et apud Graecos Interpretes Deut. 3 non semel. Veruntamen alteri interpretationi favet quod apud Matthaeum est circa haec tempora, *Καὶ ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εἰς ὅλην τὴν Συρίαν* [*Et abiit fama eius in totam Syriam*].

30. *Λέγουσιν αὐτῷ περὶ αὐτῆς, dicunt ei de illa*] Hoc magis solliciti quod periculosior esset febris in senili corpore:

Μικρὰ γεραιὰ σώματ' εὐνάζει ῥοπή.

[*Senile corpus motus exstinguit levis*].

Huius quoque historiae circumstantias ex Petro propius didicit expressitque Marcus.

32. *Ὀψίας δὲ γενομένης, ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος, vespere autem facto cum occidisset sol*] Haec est secunda ὀψία, ut alibi annotatum est ad hanc vocem. Potius autem quod apud Lucam est δύνοντος [*occidente*] exponendum est per praeteritum, ut ibi fecit vetus Latinus Interpres, quam ἔδυ hoc loco per praesens. Nam labores Sabbato vetitos non attingebant Iudaei ante solem plane occasum. *Δύειν* Graecis recte dicitur quicquid visibus se subtrahit. LXX in Ioele 2: 10, *Ἄστρα δύσουσι τὸ φέγγος αὐτῶν* [*Stellae retraxerunt splendorem suum*]: ubi in Hebraeo est אספו. De solis occasu reperitur et in Graeco Iud. 19: 14. Mergi autem sidera cum adspectui nostro se subtrahunt

bant ideo dixerunt Poëtae, etiam Aratus, quia ut solebant *τὰ τεχνικὰ* [*res artium*] eloqui populariter, *τὸν ὁρίζοντα* [*finitorem circulum*] Oceani nomine appellabant, ut a Strabone, Theone, atque aliis recte observatum est.

34. *Καὶ ἐθεράπευσε πολλοὺς, et curavit multos*] Non multos ex iis qui offerebantur, sed quia qui offerebantur multi erant.

Οὐκ ἤφιε, non sinebat] Vox sane *μονήρης* [*inusitata*], quam nemo observavit extra Marcum, qui infra iterum sic loquitur. Sed neque *ἀνάλογον* [*paris formae*] flexionem facile reperies; nisi quod quidam harum rerum eruditi putant esse ab *ἀφιέω*, ut *ἤλιτε* ab *ἀλιτέω*. Sed et hoc poëticum est. Si qui codices haberent *ἠφίει* dubitandum non esset quin ea lectio esset praeferenda.

Ὅτι ᾔδεισαν αὐτόν] *Quod ipsum nossent*, id est, ipsius *κλῆσιν vocationem*. Illi enim vere aliquem norunt qui attributa eius norunt. Quod cum videretur obscurius, adiecit aliquis ex Luca interpretamenti causa *Χριςὸν εἶναι* [*Christum esse*]: quod non esse genuinum vetusti codices et antiqui Interpretes evincunt. Quae causa Christum moverit, supra vide. Errant qui *ὅτι* hic putant esse *αἰτιολογικὸν* [*causae redditivum*].

35. *Καὶ πρωῒ ἔννυχον λίαν, et noctu valde mane*] Noctu, sed cum dies instaret, quod Lucas dicit *γενομένης ἡμέρας* [*dum fit dies*]. Nam vox ista *γενομένης* modo iam exactum, modo praesens, modo imminens tempus significat.

37. *Πάντες, omnes*] Capernaumitae.

38. *Κωμοπόλεις, vicos oppidorum instar*] Tacitus cum dicit Historiarum V, *Subversa longae pacis opera haud procul castris in modum municipii exstructa*, *κωμόπολιν* describit. Talis *κωμόπολις* fuerat Bethsaida nuper oppidi speciem nacta. *Πόλεις* [*oppida*] hic dixit Lucas *καταχρηςικώτερον* [*magis improprie*], ut et 5: 12. Hebraeorum Magistri quidam עירות putant esse *κωμοπόλεις*. Sunt qui dissentiant. Neque vero ita vertunt LXX. Ex Iosepho constat in Iudaea fuisse *κώμας πόλεως μέγεθος οὐκ ἀποδεούσας* [*vicos nihilo minores oppidis*]. Hinc toties Scriptores nostri *πόλιν* et *κώμην* promiscue usurpant. Sic et Poëtis Graecis *πόλεις* dici quae sunt *κῶμαι* notant Pollux

et

et Harpocration, et exemplum adferunt in Euboea de qua dixerit Euripides,

Εὔβοι' Ἀθήναις ἐςί τις γείτων πόλις.

[*Euboea Athenis proxime positum oppidum est.*]

Εἰς τοῦτο γὰρ ἐξελήλυθα, ad hoc enim veni] Patris missu, ut Lucas explicat. Sic et Ioh. 16: 28. Mandatum acceperat omnibus in Palaestina Iudaeis dogma suum promulgandi, nullo urbes aut agros habitantium discrimine.

39. *Αὐτῶν, earum*] *Τῶν κωμοπόλεων*. Nam et in maioribus vicis quae ad oppidorum accedebant magnitudinem synagogae erant, ut alibi annotavimus.

40. *Γονυπετῶν, genua amplectens*] Vide Matth. 8: 2.

41. *Σπλαγχνισθεὶς, misertus*] Non temere et hoc addidit Marcus, ut doceret beneficia Christi ex intimo cordis affectu proficisci.

43. *Ἐμβριμησάμενος, comminatus*] Vide Matth. 9: 30.

44. *Τῷ ἱερεῖ, Sacerdoti*] Vide ad Matthaeum hoc loco.

Περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου, pro emundatione tua] טהרה *καθαρισμὸν* in hoc negotio *τῆς λέπρας* [*leprae*] vertunt et LXX.

45. *Αὐτὸν, ipsum*] Iesum: quod bene hic exprimit Syrus.

Δύνασθαι, posse] Vox ista et hic et aliis in locis non *τὸ ἁπλῶς ἀδύνατον* [*id quod simpliciter nequit*] significat, sed id quod secundum naturae ordinem multum incommodi habet ac difficultatis. Nam turbae affluxu in locis angustioribus Christus premebatur. Hunc enim sensum nobis exhibent ea quae sequuntur capite proximo, comm. 2.

Ἐν ἐρήμοις τόποις, in desertis locis] In locis littoralibus ubi explicare se turba poterat, ut colligi videtur ex sequenti capite, comm. 13.

CAPUT II.

1. *Δι' ἡμερῶν, post dies*] Quid *διὰ* hic valeat diximus ad Matth. 26: 61. Deest autem hic more Hebraeo *τινων* [*aliquot*], ut apud LXX Gen. 4: 3, *Καὶ ἐγένετο μεθ' ἡμέρας* [*Et factum est post dies*].

2. *Μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν, nec ea quae ad ianuam*] Id est, *τὸ πρόθυρον* [*vestibulum*]. *Πρόθυρα Graece di-*

cun-

cuntur, inquit Vitruvius, *quae sunt ante ianuam vestibula.*

Τὸν λόγον, verbum] Ita Matth. 13: 20, infra 8: 32, 16: 20, Luc. 1: 2, et alibi passim vocatur, qui plenius Luc. 8: 11, 21, 11: 28, Act. 18: 11, et alibi ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ [*verbum Dei*]. Invenies et sine articulo λόγον eodem sensu, ut Act. 17: 11.

3. *Φέροντες*] Id est, *adducentes*. Nam adducebant eum plures, cum baiularent eum viri quatuor, ut sequitur.

4. *Χαλῶσι, demiserunt*] Sic κατεχάλασιν usurpatur Ios. 2: 15.

Κράββατον, grabatum] *Κλινίδιον* Lucas. Neque ille male qui σκιμπόδιον est interpretatus. Nam ut Phrynichus docet id Atticis erat quod communiter κράββατον.

7. *Τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός, quis potest dimittere peccata nisi solus Deus*] Uberius explicat Marcus quod Matthaeus dictum a Legisperitis dixerat, οὗτος βλασφημεῖ [*hic blasphemat*]. Non dixerat quidem Christus se paralytico peccata remittere: at illi tamen id ita accipiebant, nimirum quia is mos est odii omnia eo trahere qua patet calumniae locus. Deum esse qui condonet peccata passim testantur Psalmi, Prophetae, ipse Moses. At potestatem hanc homini cuiquam communicatam nusquam legebatur. Dicitur quidem Sacerdos in minoribus delictis *expiare hominem*; sed hoc *expiare* est ad remissionem praeparare. Sequitur enim *et remittetur ei*. *Remittere* autem Sacerdos non dicitur. Imo apud Esaiam Deus μάλα ἐμφατικῶς [*valde significanter*] populum sic alloquitur, 43: 25, *Ego is sum qui deleo iniquitates tuas propter me*. Et in Exod. 34: 7. inter Dei indigitamenta ponitur נשא עון [*auferens iniquitatem*]. Sed proprie spectatum hic puto Iobi locum 14: 4. Nam eum et Chaldaeus Paraphrastes ita exponit: *Quis potest mundum efficere eum qui inquinatus est peccatis, nisi Deus, qui solus potest remittere?* Annuntiavit Nathan Davidi ablatum ab eo crimen; at ipsa condonatio Deo uni tribuitur, in nullam eius partem veniente Propheta. Hinc colligebant hunc actum esse ἀκοινώνητον [*incommunicabilem*]. Christus qui verbis iis erat usus quae possent et aliter accipi, cum tamen ita ut res ipsa erat accipi videret, usus inimi-

micorum malitia, aperte sibi vindicavit ius sibi, ut homini, a Deo Patre concessum, insigne edens miraculum directe in eius iuris testimonium. Imo et ante miraculum sanationis aliud edidit multo insignius, cum intimas adstantium cogitationes apertissime sibi cognitas ostendit, quod Sacrae literae non minus proprium Dei statuunt quam peccata remittere, ut videre est 1 Sam. 16: 7, 1 Paral. 28: 9, 2 Paral. 6: 30, Ps. 7: 10, Ier. 17: 10. Neque vero valebat Legisperitorum argumentatio, Nunquam cuiquam id ius Deus concessit antehac, ergo concedere non potest: non habuerunt Prophetae, ergo nec habebit Messias.

8. *Τῷ πνεύματι αὐτοῦ, spiritu suo*] Non, ut Prophetae, per afflatum, sed suo spiritu, id est, *τῇ ἄκρᾳ μετοχῇ τοῦ αὐτολόγου* [*summa participatione Verbi substantialis*], ut Origenes adversus Celsum loquitur. Nam quod veteres Christiani, etiam Iustinus, vocant *θείαν φύσιν* [*Divinam naturam*], is quem dixi Origenes *θείας φύσεως ἀπαύγασμα καὶ χαρακτῆρα* [*Divinae naturae effulgentiam et expressam formam*] et τὸ *ἐν τῷ νοουμένῳ Ἰησοῦ θεῖον, ὅπερ ἦν ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ* [*quod in homine illo Iesu quem intelligimus erat Divinum, id ipsum erat unigenitus Dei Filius*]: idem solet et *Spiritus* dici, ut 1 Petr. 3: 18. Tertullianus Apologetico: *Et nos etiam sermoni atque rationi itemque virtuti, per quae omnia molitum Deum ediximus, propriam substantiam Spiritum inscribimus, cui et sermo insit pronuntianti, et ratio adsit disponenti, et virtus praesit perficienti. Hunc ex Deo prolatum didicimus et prolatione generatum, idcirco Filium Dei et Deum dictum ex unitate substantiae: nam et Deus Spiritus. Etiam cum radius ex Sole porrigitur, portio ex summa, sed Sol erit in radio, quia Solis est radius, nec separatur substantia, sed extenditur. Ita de Spiritu Spiritus et de Deo Deus; ut lumen de lumine accensum: manet integra et indefecta materiae matrix, etsi plures inde traduces qualitatis mutueris: ita et quod de Deo profectum est Deus est et Dei Filius, et unus ambo. Ita de Spiritu Spiritus et de Deo Deus, modulo alternum numerum, gradu non statu fecit, et a matrice non recessit sed excessit.* Idem De oratione: *Dei Spiritus et*

Dei

Dei sermo et Dei ratio, sermo rationis et ratio sermonis, et Spiritus utrumque Iesus Christus Dominus noster. Adversus Marcionem I, *Iesus de coelo manare dignatus est Spiritus salutaris:* et III, *Spiritus personae eius* (Dei creatoris) *Christus Dominus.* Et mox, *Ipse* (Christus) *tunc fuerat in Mose qui talia audierat, Spiritus scilicet Creatoris.* Libro V, *In quo Christo consistere haberet tota substantia Spiritus, non quasi postea obventura illi qui semper Spiritus Dei fuerit, ante carnem quoque.* Et adversus Praxean: *Hic Spiritus Dei idem erit sermo: sicut enim, dicente Iohanne, Sermo caro factus est, Spiritum quoque intelligimus in mentione Sermonis, ita et hic Sermonem quoque agnoscimus in nomine Spiritus.* Ibidem: *Christus Paternae personae Spiritus.* Libro de carne Christi: *Verbum Dei et cum Verbo Dei Spiritus, et in Spiritu Dei virtus et quicquid Dei est Christus.* Ibidem: *Christus qua Spiritus Dei et virtus Altissimi non potest infra Angelos haberi.* Cyprianus de Idolorum vanitate: *Carnem Spiritus Sanctus induitur.* Ita enim habent manuscripti. Lactantius lib. IV De sapientia, cap. 6: *Incorruptibilem et irreprehensibilem Spiritum genuit quem Filium nuncupavit.* Et cap. 8: *In primis enim testificamur illum bis esse natum, primum in Spiritu, postea in carne.* Deinde: *Nam sermo est spiritus cum voce aliquid significante prolatus.* Mox: *Ipse vero cum sit et ipse Spiritus, tamen cum voce ac sono ex Dei ore processit sicut verbum.* Et cap. 11: *Descendens itaque de coelo Sanctus ille Spiritus sanctam virginem cuius utero se insinuaret elegit.* In carmine ad Christum quod Claudiano adscribitur: *Tu Spiritus insons.* Prudentius de Christo:

——— *Qui Spiritus olim*
Ore superfusus patrio, volitabat in undis
Nondum discretis, nec certo littore clausis.

Idem Apotheosi:

Ex quo mortalem praestrinxit Spiritus alvum,
Spiritus ille Dei, Deus et se corpore matris
Induit, atque hominem de virginitate creavit.

Et quod Moses dixerat, *Spiritum aquis incubantem*, id *Λόγον Θεοῦ* [*Verbum Dei*] vertit Scriptor antiquus, sed Chris-

Christianus, Poemandri. Vocatur ergo ἡ θεία ἐν Χριςῷ φύσις [*Divina in Christo natura*] Spiritus, non tantum διὰ τὸ ἀσώματον [*ob incorporalitatem*], quomodo Patri id nomen convenit, sed etiam quia quod ad distinctionem Verbi et Spiritus Sancti vocatur *generare*, Graecis interdum et ἀπαυγάζειν, id laxiori vocabulo etiam *spirare* appellabant, qualemcunque emanationem, aut, ut Tertullianus loquitur, προβολὴν [*protensionem*] eo nomine indicantes. Nam et *procedere* Filium non minus quam derivari Tertullianus Adversus Praxeam dixit. Quomodo defendi possunt et Lactantius et alii quos cum Lactantio hac in parte ut Scripturarum imperitos accusat Hieronymus. Nam certe quin Trinitatem apertissime agnoverit Tertullianus dubitari non potest. Et quia plerique existimant Latinorum fuisse hoc proprium, ostendam etiam antiquissimos Christianorum qui Graece scripserunt eundem ad modum locutos. Clemens epistola II, Ὁ Ἰησοῦς Χριςὸς ὁ Κύριος, ὁ σώσας ἡμᾶς, ὢν μὲν τὸ πρῶτον πνεῦμα, ἐγένετο σάρξ [*Iesus Christus Dominus, qui nos salvavit, cum esset primum Spiritus, factus est caro*]. Hermas, qualiscunque auctoritatis, certe vetustatis primae, ut ex Irenaeo et Clemente eius verbis utentibus apparet, Pastoris Libro, ut nunc divisio instituta est, tertio: *Illum Spiritum Sanctum qui infusus est omnium primus in corpore in quo habitaret Deus.* Iustinus Apologetico II, Τὸ πνεῦμα οὖν καὶ τὴν δύναμιν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ οὐδὲν ἄλλο νοῆσαι θέμις ἢ τὸν λόγον [*Spiritus igitur et virtutem a Deo non aliud intelligere debemus quam Verbum*]. Tatianus: Λόγος ὁ ἐπουράνιος πνεῦμα γεγονὸς ἀπὸ τοῦ πατρὸς [*Verbum coeleste Spiritus natus de Patre*]. Theophilus: Ἔχει οὖν ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ λόγον [*Habet igitur Deus suum Verbum*], et deinde: Οὗτος οὖν ὢν πνεῦμα Θεοῦ καὶ ἀρχὴ καὶ σοφία [*Hic igitur cum sit Dei Spiritus et principatus et sapientia*]. Irenaeus V, 1, Εἰ δὲ μὴ ὢν ἄνθρωπος ἐφαίνετο ἄνθρωπος, οὔτε ὃ ἦν ἐπ' ἀληθείας ἔμεινε πνεῦμα Θεοῦ [*Quod si cum non esset homo visus est homo, ne illud quidem vere mansit quod erat Dei Spiritus*]. Ibidem: *Verbum Patris et Spiritus Dei adunitus antiquae substantiae plasmationis Adae.* Et IV, 36, *Adest enim ei semper Verbum et Sapientia Filius, et*

Spiritus a Sapientia, quae est Spiritus, erat apud Deum ante omnem constitutionem Mundi. Sed quod maxime notandum, etiam post ortam cum Arianis controversiam et multis Synodis excussam ita locuti sunt hi qui adversus Arianos scribebant; ut Phoebadius: *Quis cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius eius fuit? Nemo utique, sed extra Spiritum suum nemo: quem Spiritum Propheta sapientem Architectum et admirabilem Consiliarium dicit: nec immerito. Nam idem Spiritus Sermo et Sapientia Dei est: ex cuius persona Salomon, Quum pararet, inquit, coelos, ego aderam illi:* et postea: *Apparet ergo unum eundemque venisse nunc in nomine Spiritus, nunc in vocabulo Sermonis, nunc in appellatione Sapientiae.* Quin etiam post natum cum Macedonio certamen mansit hoc loquendi genus. Scriptor Dialogi eruditi adversus Apollinaristam: *Χριςὸς πνεῦμα ζωοποιοῦν ἐςι τῷ τῆς θεότητος λόγῳ* [*Christus Spiritus est vivificans ratione Divinitatis*]. Epiphanius tertio Adversus haereses: *Οὐκοῦν διὰ τῆς πρὸς Φιλιππησίους ἐπιςολῆς ἐδίδαξεν ἡμᾶς, πῶς ἡ ὑπόςασις τοῦ υἱοῦ ὁμοία ἐςὶ τῇ ὑποςάσει τοῦ πατρός· πνεῦμα γὰρ ἐκ πατρός* [*Ergo in Epistola ad Philippenses nos docuit quomodo substantia Filii similis sit substantiae Patris: Spiritus enim ex Patre*]. Chaldaeus quoque Paraphrastes quod apud Iobum est 4: 9, *a flatu Dei* vertit *a sermone Dei.*

12. *Ὥςε ἐξίςασθαι πάντας, ita ut stuperent omnes*] *Ἐθαύμασαν* [*mirarentur*] dixit Matthaeus. Sed Marcus significantius quaesivit vocabulum quo magnus stupor exprimeretur. Lucas quoque Marcum secutus *ἔκςασιν* [*stuporem*] dixit; neque hoc contentus adiecit *καὶ ἐπλήσθησαν φόβου* [*repleti sunt timore*]: quomodo *ἐφοβήθησαν* legimus apud LXX 1 Reg. 3: 28, et Act. 2: 43, *Ἐγένετο δὲ πάσῃ ψυχῇ φόβος* [*Fiebat autem omni animae timor*].

Οὕτως, sic] Vide Matth. 9: 33.

14. *Καὶ παράγων, et cum praeteriret*] Cum ad partes maritimas iret exeundum illi fuit per portam Caphernaumi maritimam, apud quam haud dubie fuit vectigalarium, cum domus publicani esset in media urbe. De *Levi* nomine ad Matthaeum diximus.

15. *Ἦσαν γὰρ πολλοί, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ*] Bene Hebra-

braismi vim reddidisse mihi videtur Latinus Interpres vetus, *Erant enim multi qui sequebantur eum. Eum* multi hic Christum intelligunt. Mihi videtur potius ipse Levi intelligendus, quem αὐτοῦ nomine hoc ipso commate designavit Marcus; ut sensus sit, tunc cum a Christo vocaretur multos adfuisse ipsi, ut ἀρχιτελώνῃ [*Mancipi*] minores publicanos et id genus homines quos Iudaei vocabant ἁμαρτωλούς [*peccatores*]. Eos autem Levin de more sectatos simul etiam ad mensam accubuisse: neque absterritum Christum.

16. Ἰδόντες αὐτὸν ἐσθίοντα, *videntes eum edentem*] Cum intelligerent Iesum cum publicanis cibum sumere; neque enim aderant.

Τί] *Quid hoc rei est?*

17. Οὐκ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς, *non veni vocatum iustos, sed peccatores*] Subauditur εἰς μετάνοιαν [*ad poenitentiam*]: quod adiectum est in codicibus Graecis non omnibus, et in Epistola Barnabae, ubi eadem ponitur quae hic est sententia; cum olim abfuisse Syrus et Latinus Interpretes testentur, et antiquissimus ille qui in Anglia est Manuscriptus. Sensus autem ea adiectione haud dubie antiqua recte explicatur. Nam quae praecedunt verba satis ostendunt ἁμαρτωλοὺς hic non dici communi illa notione quae omnes homines complectitur, sed eos qui vitam vixerant hactenus exlegem. Quare et δίκαιοι his oppositi intelligendi sunt non in quibus nihil est humanae infirmitatis, sed tales qualis ille Nathanael, *verus Israelita, in quo nihil erat doli*, aut quales Zacharias et Elisabet, *vitam viventes inculpatam secundum Divina praecepta.* Hi tali vocatione ad vitae totius emendationem, quali priores illi, non indigent. Quo sensu Scriptor non inelegans precationis ex persona Manassis, *Tu*, inquit, *Domine Deus iustorum, non imposuisti poenitentiam iustis, Abrahamo, Isaaco et Iacobo, iis qui non peccaverant contra te; sed imposuisti poenitentiam mihi, qui sum peccator.* Non agit hic Christus de toto munere sibi imposito, sed de ea parte muneris qua et Baptista erat functus et ipse tunc maxime fungebatur, κλήσεως εἰς μετάνοιαν [*vocationis ad poenitentiam*], quae erat praeparatio ad Regnum coeleste. Hanc, ait, obire cer-

certe non possum circa homines emendatae vitae: opus igitur est eos conveniam qui maxime istius remedii indigent. Non male adversus Celsum Origenes: *Ἐπέμφθη Θεὸς Λόγος καθὸ μὲν ἰατρὸς τοῖς ἁμαρτωλοῖς, καθὸ δὲ διδάσκαλος τῶν μυστηρίων τοῖς ἤδη καθαροῖς* [*Missum est Verbum quod est Deus, qui Medicus est peccatoribus, qui Magister rerum arcanarum iam purgatis*]. Iustinus Apologetico II, *Οὐ γὰρ τοὺς δικαίους, οὐδὲ τοὺς σώφρονας εἰς μετάνοιαν ἐκάλεσεν ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ τοὺς ἀσεβεῖς καὶ ἀκολάστους* [*Non enim iustos et temperantes Christus ad poenitentiam vocavit, sed impios et intemperantes*]. Pharisaeis sanctimoniam quam sibi vindicabant hoc quidem loco nec concedit Christus nec detrahit.

18. *Καὶ ἦσαν μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων νηστεύοντες, et erant discipuli Iohannis et Pharisaeorum ieiunantes*] De hoc loquendi genere diximus ad 1: 4. Certum habeo non agi hic de aliquo definito tempore, sed de eo quod fiebat saepius. Apud Matthaeum ipsi de se dicunt, *Νηστεύομεν πολλά* [*Ieiunamus frequenter*]: apud Lucam, *Οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου νηστεύουσι πυκνά* [*Discipuli Iohannis ieiunant frequenter*]. Quod non monerem nisi viderem esse qui aliter interpretarentur.

Καὶ ἔρχονται καὶ λέγουσιν αὐτῷ, et veniunt et dicunt illi] Tum Iohannis discipuli quos Matthaeus nominat, tum Pharisaei quos Lucas: quanquam nihil necesse est dicamus id uno tempore accidisse.

19. *Ὅσον χρόνον μεθ' ἑαυτῶν ἔχουσι τὸν νυμφίον οὐ δύνανται νηστεύειν, quamdiu habent secum sponsum non possunt ieiunare*] Hoc addidit Marcus ut significaret interrogationem vim habere negandi. Quare et Syrus hic praeter nudam negationem nihil posuit. *Δύνανται* hic non quid fieri omnino possit, sed quid conveniat, significat: quod et alibi occurrit.

21. *Εἰ δὲ μή, alioquin*] Ita et apud Lucam, *εἰ δὲ μήγε*. Deest verbum, ut Apoc. 2: 5 et alibi: quod ex sensu supplendum. Hic sensus est: *Ni cavet eum errorem.*

23. *Καὶ ἐγένετο παραπορεύεσθαι αὐτὸν, et accidit ut ambularet*] Hanc lectionem et Syrus sequitur. Quare quod alii minus vetusti codices habent *ἐγένετο πάλιν* [*factum est iterum*], puto venisse ex Latina versione, in qua ite-

iterum positum est *μεταβατικῶς* [*ad connectendum sermonem*], ni fallor. Solet enim iste Interpres nonnunquam adiicere aliquid, ut infra quoque comm. 24.

25. *Ὅτι χρείαν ἔσχε, quando necessitatem habuit*] Addidit hoc consulto Marcus, ut speciale exemplum ad generalem referret regulam, quae haec est, *Leges rituales vim obligandi amittere ubi satis gravis urget necessitas*, quae *χρεία* hic dicitur: quomodo et Graeci Scriptores dicere solent *ἐν χρείᾳ* [*ubi opus est*]. De re ipsa ad Matthaeum egimus.

26. *Ἐπὶ Ἀβιάθαρ τοῦ ἀρχιερέως, sub Abiathare Pontifice Maximo*] Achimeleco nomen fuisse *Abiathari*; et Abiathari eius filio vicissim nomen *Achimeleco*, nondum video probatum. Nam *Achimelec*, qui nominatur 2 Sam. 8: 17 et 1 Par. 24: 3, non vocatur *Pontifex Maximus* sed *Sacerdos*, eminens scilicet inter alios, ut Pontificis filius, sed Sadoco tamen minor, quia Sadocus erat Abiathare Pontifice Maximo Pontifex a Maximo secundus et Maximi vicarius, sed est סגן כהן הגדול aut משנה כהן הגדול. Hunc recte sequitur filius Pontificis Maximi. At Pontificem Maximum post Vicarium suum nominare contra rationem ac consuetudinem fuerat. Cur ergo Marcus dixit *sub Abiathare Pontifice* factum id quod factum est sub Achimeleco Pontifice Maximo ?. Nihil probabilius reperio quam quod *Abiatharis* nomen erat notius ob Ephod allatum ad Davidem 1 Sam. 23: 6 et ob diu gestum sub Davide Pontificatum Maximum. Sed et ipse cum hoc fieret erat Pontifex, Patris scilicet vicarius, ut cui in Pontificatum Maximum successit, ut solebant Vicarii, et adfuerat rei quae hic narratur, atque ipse tum patris tum Davidis factum probarat. Simili de causa Lucas in designatione temporis, Caiaphae Pontifici Maximo Annam addidit, ut celeberrimae famae virum.

Καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ οὖσι, et dedit eis qui cum ipso erant] Prudenter hoc addidit Marcus, quanquam tecte etiam Matthaeus significarat cum diceret, *Οἷς οὐκ ἐξὸν ἦν αὐτῷ φαγεῖν, οὐδὲ τοῖς μετ' αὐτοῦ* [*Quos non licebat ei edere, neque his qui cum eo erant*]. Et verum esse loquitur historia 1 Sam. 21: 4, 5. Hoc enim addito, exceptio quae ex Davidis dignitate quaeri poterat excluditur.

27. *Τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, Sabbatum propter hominem factum est*] *Sabbatum* vocat hic legem otii die septimo. Sunt quaedam ita per se honesta ut nunquam sine flagitio contra ea fieri possit. Sunt alia quae ex iure constituto veniunt, quod non ex fontibus honesti necessitate quadam fluit, sed utilitatis alicuius causa reperiri solet. Ita lex illa otii ob duplicem maxime utilitatem reperta est; primum ne ullius operis obtentu negligerentur conventus pietatis causa instituti; qua de re egimus supra: deinde, ut aliquod esset a laboribus spiramentum, quod alioqui dominorum durities familiae vix erat concessura, Exod. 23: 12. His accessionis vice addita est Aegyptiacae libertatis memoria, et rerum maiorum significatio. Nam ab initio non institutum fuisse a Deo Sabbatum cum otiandi necessitate alibi probabimus. Quae vero huius sunt generis facile cedunt ubi in contrarium urget evidens ratio. Nam aequitas ipsa dictat, quod et Iure Romano proditum est, quae utilitatis causa sunt reperta ea non debere duriori interpretatione in odium retorqueri.

28. *Ὥςε κύριός ἐςιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου, itaque dominus est filius hominis etiam Sabbati*] *Υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων* [*filios hominum*] *homines quosvis* Marcus etiam infra dixit 3: 28. Neque obstat hic articulus: nam *ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου* recte dicitur cum de generis humani universitate agitur. Saepe enim articulus notat *τὸ καθόλου* [*totum genus*]. Ephraim Antiochenus: *Δηλοῦντες διὰ τῆς τοσαύτης προταγῆς τῶν ἄρθρων οὐ τὸν τινὰ ἄνθρωπον ἀλλὰ τὸν ὁλικόν* [*Significantes per talem articuli praepositionem non hominem hunc aut illum, sed totum genus*]. Vide infra 3: 26.

CAPUT III.

3. *Ἔγειραι εἰς τὸ μέσον, surge in medium*] Ut vel ipse adspectus hominis dura corda emolliret. Caetera huius historiae ad Matthaeum sunt explicata.

4. *Ψυχὴν σῶσαι, animam salvam facere*] Quamvis; etiam pecudis. Nam ita vox *animae* sumitur in Misnaioth,

ioth, ubi Sabbati quaestiones pertractantur. Quod si pecudem ab interitu servare convenientius est Sabbato quam pati ut pereat, sane et laeto die dignius hominem sanitati reddere quam in miseria relinquere.

Ἀπολέσαι, perdere] Apparet ita legisse Syrum et Latinum; quare cum nunc quoque sint codices qui hanc lectionem praeferant, ita potius scribendum videtur.

5. *Μετ' ὀργῆς, συλλυπούμενος, cum ira, contristatus*] Docet exemplo suo Christus ita irascendum peccatis ut simul peccantium nos misereat.

Ἐπὶ τῇ πωρώσει τῆς καρδίας αὐτῶν, ob callum animi eorum] Πώρωσις καρδίας, quanquam et alia vitia adulta significat, hic proprie esse videtur idem quod alibi σκληροκαρδία, *immitis animus et ab omni aequitate aversus:* inde enim ista calumniandi libido.

Καὶ ἀποκατεςάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ, restituta est manus eius] Ita Latinus et Syrus et Arabs. Quare assentior existimantibus ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη [*sana sicuti altera*] interpretamenti loco adiectum ex Matthaeo. Nam et alibi Marcus ἀποκατεςάθη [*restituta est*] sine adiectamento usurpat, 8: 25. Ita et Dioscorides: Ἐχιοδήκτους ἀποκαθίςησι [*A vipera morsos restituit*], id est, ἰᾶται [*sanat*].

6. *Μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν, cum Herodianis*]. De his diximus ad Matth. 22: 16. Si verum esset quod Thalmudistae produnt, Herodianos eosdem esse et Dositheanos, non mirum esset hos quoque Iesu fuisse infensos, quia Sabbatum multo caeteris rigidius servabant. Est enim inter dogmata Dosithei, teste Origene περὶ ἀρχῶν [*De Principiis*] II, Ἐπὶ τοῦ σχήματος οὗ ἂν καταληφθῇ τις ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου μένειν μέχρις ἑσπέρας [*Quo quis in statu corporis deprehensus fuerit die Sabbati, in eo manere ad finem diei*]. Quominus vero iidem credantur Herodiani et Dositheani, obstat idem Origenes adversus Celsum primo et sexto, ubi ait Dositheum posteriorem fuisse Iesu, et persuasisse Samaritis semet esse Christum et Filium Dei: quod sequitur Theophylactus ad Matth. 24. Eulogius quoque apud Photium Dositheum eodem ponit tempore quo Simonem Magum. Dositheanos autem quanquam Origenes suo tempore exstinctos ferme dicebat, Epiphanius tamen sua aetate aliquas habuisse reliquias tes-

testatur. Mihi credibilius videtur diversas fuisse sectas; sed confusas a Thalmudistis ob quorundam dogmatum, ac forte istius de Sabbato, communitatem. Nam et Herodiani in plerisque Sadducaeis consentiebant, ut alibi diximus; et Dositheum Sadducaeis consensisse tradit Tertullianus, quanquam temporum ratione confusa.

8. *Καὶ ἀπὸ τῆς Ἰδουμαίας, et ab Idumaea*] Quae iis temporibus cum Iudaeis religionis societate iungebatur, ut ex Iosepho apparet.

Καὶ οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα, et qui circa Tyrum et Sidonem] *Tyrios et Sidonios* intelligit Syrus et Graecorum quidam. Mihi potius videntur indicari Iudaei habitantes oram maritimam in confinio Tyri et Sidonis, quae παράλιος Τύρου καὶ Σιδῶνος [*maritima Tyri et Sidonis*] dici videtur Luc. 6: 17, μέρη Τύρου καὶ Σιδῶνος [*partes Tyri et Sidonis*] Matth. 15: 21, μεθόρια Τύρου καὶ Σιδῶνος [*fines Tyri et Sidonis*] infra 7: 24.

9. *Προσκαρτερῇ αὐτῷ, ipsi deserviret*] Admodum proprie hac voce utitur Marcus, et eodem sensu quo Lucas dixit Act. 8: 13, ἦν προσκαρτερῶν Φιλίππῳ [*adhaerebat Philippo*], a Philippo non discedebat. Respondet Hebraeo שרת.

10. *Μάστιγας, plagas*] Sic bis infra Marcus et Lucas, 7: 21, distinguit νόσους καὶ μάστιγας [*morbos et plagas*], ut μάστιξ plus aliquid esse videatur; quomodo et נגע Hebraeis, quod LXX interdum μάστιγα transferunt, *mala graviora* significat. Itaque περὶ τῆς λέπρας [*de lepra*] dici solet, ut μάστιξ infra de sanguinis fluxu. Par significatio in voce שוט [*flagellum*] Iob. 9: 23, Prov. 26: 3, Nah. 3: 2.

11. *Προσέπιπτεν αὐτῷ, procidebant ei*] Dicuntur hic fecisse Spiritus id quod eorum impulsu faciebant οἱ ἐνεργούμενοι [*possessi a Spiritibus*], ut apparet infra 7: 25; quam ἐναλλαγὴν [*mutationem*] hic vitare studuit Syrus.

13. *Ἀναβαίνει εἰς τὸ ὄρος, adscendit in montem*] Ut solebat quoties precari Patrem attentius instituerat. Vide hoc loco Luc. 6: 12. Ita exemplum suis dedit ut χειροτονίας [*ordinationes*] semper a precibus auspicarentur; quod videmus sequi Apostolos Act. 1: 24. Sed et Act. 14: 23 de Paulo et Barnaba legimus: Χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς πρεσβυτέρους κατ' ἐκκλησίαν προσευξάμενοι μετὰ νηστειῶν [*Cum*

con-

constituissent illis per singulas ecclesias Presbyteros et orassent cum ieiunationibus].

Προσκαλεῖται οὓς ἤθελεν αὐτός, vocavit ad se quos volebat ipse] Ex omni se sectantium numero perpetuos sibi comites duodecim adsciscit, non qui volebant, sed *quos volebat ipse*. Ita Paulus, Ephes. 1: 1, dicit se Apostolum διὰ θελήματος Θεοῦ [*per voluntatem Dei*]. Et Christus ipse ad eos, *Non vos me elegistis, sed ego vos elegi*, Ioh. 15: 16. Excluditur non tantum ambitus, sed omnis etiam causa electionis quae humano studio posset indagari.

14. *Καὶ ἐποίησε δώδεκα, et fecit duodecim*] Bene vertit Syrus *elegit*. Graeci dicerent κατέστη [*constituit*]: atque ita עשה sumi tum alibi tum 1 Sam. 12: 6, recte observatum est: at LXX etiam ibi, ὁ ποιήσας Μωσῆν καὶ Ἀαρὼν [*qui fecit Mosen et Aaronem*], id est, ὁ καταστήσας [*qui constituit*]. Potes etiam sumere δώδεκα non pro numero sed pro officio, ut ἐποίησε δώδεκα sit ἐποίησεν ἀποστόλους [*fecit Apostolos*], quomodo Latine diceremus, *Fecit Duodecim viros*. Nam passim Apostoli vocantur οἱ δώδεκα etiam cum numero essent undecim, ut 1 Cor. 15: 5. Quod enim nonnulli codices hic adiiciunt, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασεν [*quos et nominavit Apostolos*], cum prisci Interpretes non agnoscant, haud dubito quin natum sit ex interpretamento.

Ἵνα ἀποστέλλῃ, ut mitteret] Ut eos mitteret cum commodum videretur. Id enim post aliquanto accidit.

15. *Κηρύσσειν καὶ ἔχειν, ut docerent et haberent*] Id est, κηρύσσειν ἔχοντας, ut docerent, habentes simul miracula faciendi potestatem ad obsignationem eorum quae docebant.

17. *Βοανεργές*] Priorem huius vocabuli partem esse בני [*filii*], sed laxius pronuntiata syllaba prima, eo sono qui inter *o* et *a* est medius, certum pono: multis enim exemplis liquet Schëva a Syris modo per hanc modo per illam literam exprimi. Alteram partem Hieronymus et quidam eum secuti putant esse רעם [*tonitru*]; sed neque lectio suspecta argui potest, quae in omnibus exstat exemplaribus; neque mihi videtur μ detrito, σ additum, cum id fieri non soleat nisi in vocibus quae Graecam accipiunt flexionem: quam vox illa non accipit nec acci-

 pe-

pere potest. Sed et Syrus ש hic ponit ut radicale. Sed neque רגש mihi placet: nam nomen רגש nihil aliud quam *coetum* significat, quod a *tonitrus* significatione longe abest. Non dubito quin sit nomen רעש: nam ע per Γ transferri abunde demonstratum est. Significat autem nomen רעש *maximam commotionem*, σεισμὸν [*motum*] vertunt LXX Ezech. 3: 14, Ier. 10: 22, Iob. 41: 20, alibi συσσεισμὸν [*commotionem*], ut 1 Reg. 19: 12. Diodorus Siculus libro XIX in Media Praefecturam quandam ait fuisse quae Ῥαγὰς diceretur; nomen autem hoc ei datum ex frequentibus eo loco terrae motibus. Hoc autem non male redditur voce βροντῆς [*tonitrus*]. Nam et tonitru est maximus συσσεισμὸς [*commotio* maxima], et omnis συσσεισμὸς per κατάχρησιν [*abusionem*] *tonitru* dici solet. Arabs vocem *Boanerges* recte explicat ابنا الرعا. Est autem رعا proprie *tremor*. Omnino videtur mihi Christus in huius nominis impositione respexisse ad Aggaei vaticinium 2: 7, ubi verbum illud comparet unde nomen hoc derivatum est, עוד אחת מעט היא ואני מרעיש את השמים ואת הארץ ואת הים ואת החרבה Ἔτι ἅπαξ ἐγὼ σείσω τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηράν [*Adhuc paulisper est, dum ego commovebo coelum et terram, et mare et siccum*]., quod de Euangelii praedicatione exponit Scriptor ad Hebr. 12: 26. Ad hanc ergo maximam rerum mutationem significat Christus Zebedaei filios eximios sibi ministros fore. Et certe destinatam illis excellentiam quandam inter ipsos Apostolos vel hoc ostendit quod cum Petro seorsim a caeteris multarum rerum testes sunt assumti. Adde iam quod Iacobus primus Apostolorum omnium sanguine suo Christi doctrinam obsignavit, et quod Iohannes omnibus Apostolis superstes diutissime testimonium perhibuit veritati.

18. Θαδδαῖον] *Λεββαῖον* habent quaedam exemplaria, pro quo alios scripsisse *Λευΐν* ex Origene coniicio. Locus est Ad Celsum primo, quem citavimus ad Matthaeum. Credibile est eam lectionem nonnullis placuisse, ideo quod *Iacobus Alphaei* praecessisset, et iste etiam Levi, ὁ τελώνης [*publicanus*], Alphaei fuerit filius. Certe et Theodoretus videtur ita legisse. Citat enim, Θαδδαῖος, ὁ καὶ *Λεβὶ* [*Thaddaeus, qui et Levi*], Quaest. XVI ad Numeros.

20.

20. *Καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον, et veniunt ad domum*] Plane nihil causae video cur hoc avellamus ab iis quae sequuntur, quibuscum et constructione et sensu cohaeret. Vult enim narrare Marcus, maximam concursionem factam cum Christus iam domum intrasset coenaturus.

Ὥςε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς, ita ut non possent illi] Ita ut Christus et qui cum eo erant, sive Apostoli omnes sive illorum aliqui, non possent cibum capere, turba undique obstante.

21. *Ἀκούσαντες οἱ παρ' αὐτοῦ, cum audissent sui*] *Cognati*, ut Syrus interpretatur, aut, ut Latinus, *sui.* Cum autem haec gesta sint Capharnaumi, videtur et ibi Christus propinquos habuisse. Imo credibile est matrem, Iosepho iam mortuo (neque enim usquam illius post inchoatum Christi κήρυγμα [*praedicationem* inchoatam] fit mentio) Nazaretha eo migrasse, ob ea quae dicuntur infra comm. 32 et 6: 3.

Ἐξῆλθον κρατῆσαι αὐτὸν, exierunt contingere eum] *Contingere eum.* Nimirum ut eum ex ea domo in qua premebatur alio abducerent. *Κρατεῖν* enim saepe est ἅπτεσθαι [*tangere*] cum accusativo, ut hic et Matth. 28: 9 et infra 9: 27, et Act. 3: 11, aut cum genitivo, ut supra 1: 31 et Matth. 9: 25. Neque aliter hic interpretantur Syrus et Arabs.

Ἔλεγον γὰρ, dicebant enim] Impersonaliter, more Hebraeo, id est, *rumor exierat.*

Ὅτι ἐξέςη, eum a se discessisse] Diximus ita nos arbitrari, non Arabem tantum, quod notavit vir eruditissimus, sed et Syrum ἐξέςη hoc loco accipere ut significet aut συγκοπὴν aut λειποθυμίαν, quorum utrumque Graeci ἔκλυσιν [*animi deliquium*] vocant. Quo sensu ἐκλύεσθαι [*deficere*] legimus et Matth. 15: 32 et infra 8: 3. Idem est Hebraeis לבו ויפג [*defecit animus eius*] Genes. 45: 26, ubi in Graeco ἐξέςη. Solet autem id sequi tum ex inedia, ut dictis etiam locis apparet, tum ex circumstantis aeris tepore, quem facit nimius turbae concursus. Utraque autem causa tunc et de Christo credibilem hunc rumorem faciebat. Hoc ferme sensu καρδίας ἐξίςαμαι pro *cor refugit* dixit Sophocles. Cicero: *Quid mirum si magnitudine timoris, ut plerumque fit, a constantia atque men-*

mente atque a se ipse discessit? Hic *a se ipse discessit* est ἐξέστη, id est, non quidem in furorem actus est, sed ἐλειποθύμησεν, aut ἐλειποψύχησε [*anima defecit*]. Et multi hodie populi simili locutione animi deliquium exprimunt. Pertinent autem haec omnia ad ostendendum quam celebris Iesu fama fuerit. Vide Act. 26: 26.

22. Ὅτι Βεελζεβοὺβ ἔχει] Bene explicat Syrus *Beelzebub in eo est*, id est, per eum operatur. Vide Matth. 9: 34, 12: 24, 27. Hinc et ipsum Christum *Beelzebub* vocabant Matth. 10: 25, id est, Beelzebubi ὄργανον [*instrumentum*] et ministrum. Similis locutio Matth. 11: 18, Δαιμόνιον ἔχει [*Daemonium habet*], id est, familiariter eo utitur. Συγγίνεσθαι δαιμονίῳ [*cum Daemonio versari*] dicunt Platonici, nisi quod illi δαιμόνιον in partem meliorem interpretantur. Alio sensu illi apud Iohannem dicebant Δαιμόνιον ἔχει, significare volentes eum esse ἐνεργούμενον [*possessum a Diabolo*].

26. Καὶ εἰ ὁ σατανᾶς ἀνέστη ἐφ' ἑαυτὸν, *et si Satanas consurrexerit in semet ipse*] Ὁ σατανᾶς videtur mihi hoc loco dici et Luc. 11: 18, *tota universitas malorum Spirituum*, quomodo ὁ ἄνθρωπος [*homo*] pro *genere humano* aut *natura humana*. Non enim solus Princeps Spirituum, sed omnes impuri Spiritus eo nomine censentur, ut hoc ipso loco comm. 23 et Matth. 12: 26 apparet. Proclus ad secundum Platonis De republica: Ἡ γὰρ ἄρθρου πρόθεσις ἢ τὸ καθ' ὑπεροχὴν δηλοῖ μόνον, ὡς ὅταν λέγομεν, Ὁ ποιητὴς εἶπεν, τῷ ἀκροτάτῳ τοῦτο ἐξαίρετον ἀπονέμοντες· ἢ τὸ ὅλον πλῆθος, ὡς ὅταν λέγομεν, Ὁ ἄνθρωπος λογικὸς, ἀντὶ τοῦ παντὸς τὸ ἄρθρον προσάπτοντες [*Articulus antepositus aut id unum indicat quod excellit, ut cum dicimus, Poeta dixit, honorem hunc habentes inter Poetas eximio; aut totam multitudinem, ut cum dicimus, Homo est rationalis, per articulum ponentes in sensu Omnis*]. Ἀνέστη cum ἐπὶ locutio est Hellenistarum ex Hebraismo, quo hostilis conatus indicatur קם על, ut Ps. 3: 2 et alibi passim.

27. Τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει, *tunc domum eius diripiet*] Διαρπάσει est et apud Matthaeum: nec aliter legit Syrus: et magis Hebraismum sapit. Sensus quippe est: *Tunc enim demum domum praedari poterit.*

29. Οὐκ ἔχει ἄφεσιν εἰς τὸν αἰῶνα, *non habebit remissio-*

sionem in aeternum] Id est, *nunquam*. Nam quaedam crimina Iudaei putabant tempore finiri.

Ἀλλ' ἔνοχός ἐστιν αἰωνίου ἁμαρτίας, sed reus erit aeterni peccati] *Κρίσιν* pro *condemnatione* aut *supplicio* passim in his libris reperimus. Sed cum praeter veterem Latinum Interpretem codices antiqui habeant *ἁμαρτίας* [*peccati*], probabilius est ita scriptum a Marco; *κρίσιν* autem fuisse interpretamentum Hebraismi, quo *peccatum* sumitur pro *poena peccati*. Sensus est: Non tantum hic punitur induratione, saepe et poenis adspectabilibus, quod Iudaeis contigit, sed et post hanc vitam suppliciis aeternis. Plus dixit; quod minus erat tacuit. Matthaeus utrumque expresserat; ad quem quae dicta sunt vide.

30. *Ὅτι ἔλεγον, Πνεῦμα ἀκάθαρτον ἔχει, quoniam dicebant, Spiritum immundum habet*] Hac comminatione usus est Christus quia videbat illos agnoscere intra se vim Divinam, sed invidia et odio comminisci calumnias ut plebem averterent; atque ita quod Dei erat Diabolo adscribere.

31. *Ἀδελφοί*] *Cognati*, ut Gen. 14: 14, 22: 37, 31: 32; 2 Paral. 36: 10.

32. *Ἔξω ζητοῦσί σε, foris quaerunt te*] Assentior putantibus continuari historiam coeptam comm. 21, sed interruptam ob sermones quos sub id tempus Christus habuit cum iis qui Hierosolymis venerant. Nam Lucas ait cum accessissent, introire in domum non potuisse ob turbam obstantem: quod cum illis prioribus certe cohaeret.

34. *Τοὺς περὶ αὐτὸν καθημένους, qui circum ipsum sedebant*] Credibile est proximos aliquot sedisse, stetisse caeteros aut sedisse in fenestris, ut Act. 20: 9.

CAPUT IV.

2. *Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, et dicebat illis in doctrina sua*] Idem genus loquendi est infra 12: 38, neque extra Marcum occurrit. Sensus mihi esse videtur, *Cum alia multa dissereret, tum hoc quoque dixit inter caetera*. Praecipuum quod Christus docebat erant ipsa praecepta, quae et proprie *διδαχῆς* nomine appellantur. Haec

Haec omni occasione populo inculcabat: addebat deinde auctarii causa τὸ παραβολικὸν [*sermones parabolicos*] et liberas reprehensiones.

7. *Καὶ συνέπνιξαν αὐτὸ, καὶ καρπὸν οὐκ ἔδωκε, et suffocaverunt illud neque fructum dedit*] Καρπὸν οὐκ ἔδωκε de prioribus seminibus nihil necesse erat dici. Nam quomodo fructum ederent aut ab avibus absumta, aut aestu solis arefacta? sed de hoc semine non sine causa id dicitur, quia primi auctus spem faciebant bonae frugis.

8. *Ἐδίδου καρπὸν ἀναβαίνοντα καὶ αὐξάνοντα, dabat fructum adscendentem et crescentem*] Provide Marcus seminis quarti eventum a trium priorum eventu separavit. Nam primum οὐκ ἀνέβαινε [*non adscendit*] ab avibus absumtum; alterum ἀνέβαινε μὲν, ἀλλ' οὐκ ηὐξάνετο [*adscendit, at non crevit*] aestu exhaustum; tertium καὶ ἀνέβαινε καὶ ηὐξάνετο, καρπὸν δὲ οὐκ ἔδωκεν [*et adscendit et crevit, sed fructum non dedit*] oppressum ab ea quae simul excreverat sentium segete.

Ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατὸν, unum triginta, alterum sexaginta, tertium centum] Ἓν distributivum apud Hebraeos posuit, ubi Matthaei Interpres magis Graece ὃ μὲν [*hoc quidem*] et ὃ δὲ [*illud vero*]: atque ita apparet legisse veteres Interpretes. Quare ita potius legendum quam ἐν [*in*]. Vide quae infra ad comma 20.

10. *Καταμόνας*] *Seorsim a turba.* Utitur et Lucas 9, 18, et Alexis comoedia Parasito.

Οἱ περὶ αὐτὸν σὺν τοῖς δώδεκα, hi qui cum eo erant cum illis Duodecim] Ambiguum videri poterat quod Matthaeus scripserat, Christum seorsim Discipulis haec explicasse. Nam *discipuli* interdum dicuntur Duodecim soli, interdum et alii, non ita quidem familiariter, sed satis assidue tamen Christum sectantes, quales illi septuaginta. Marcus ambiguitatem solvit, cum dicit haec explicasse Christum non solis Duodecim sed et aliis περὶ αὐτόν. Hoc autem περὶ αὐτὸν Veteres explicarunt μαθηταὶ αὐτοῦ [*discipuli eius*], laxiore notione, quod deinde in textum quorundam codicum penetravit. Voculas σὺν τοῖς, quas omisit Latinus Interpres, retinendas censeo; nam et Graeci agnoscunt et Syrus et optimi codices.

11. *Ἐκείνοις δὲ τοῖς ἔξω, illis vero extraneis*] Quod Matthaeus dixerat *illis*, pulchre explicat Marcus τοῖς ἔξω. Christiani veteres τοὺς ἔξω vocabant omnes qui a Christi disciplina erant extranei, 1 Cor. 5: 12, 13, Col. 4: 5, 1 Thess. 4: 12, et passim Clemens atque alii. Bene ergo Marcus eo nomine designavit eos qui audiebant quidem Christum, sed non discendae pietatis animo; similes Atheniensibus illis; οἳ οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον [*qui ad nihil aliud vacabant nisi aut ad dicendum aut ad audiendum aliquid novi*], Act. 17: 21.

Ἐν παραβολαῖς τὰ πάντα γίνεται, in parabolis omnia fiunt] Omnia scilicet, non quae ad poenitentiam, sed quae aut ad arcana Divinae dispensationis aut ad eventuum praedictionem pertinent. Praecessit enim mentio τοῦ μυστηρίου [*arcani*]. Et ἐν παραβολαῖς intelligendum ἐν μόναις παραβολαῖς [*in solis parabolis*] sine earum apertiori explicatione. *Γίνεται*, quod generale est, ex sensus ratione hic idem valet quod *proponuntur*.

12. *Ἵνα βλέποντες βλέπωσι, ut videntes videant*] Non verba ipsa Prophetarum sed sensum comminationis expressit Marcus, futurum scilicet ut qui videntes videre, audientes audire et intelligere noluerant, postea nec videre nec audire nec intelligere possent ea quae ad ipsorum conversionem pertinebant. Vide quae ad Matthaeum diximus.

14. *Ὁ σπείρων, τὸν λόγον σπείρει, qui seminat, verbum seminat*] Is sator, de quo dixeram in fabella, significat Doctorem salutaris verbi.

15. *Ὅπου*] *Ubi* pro *in quibus*. Sic *unde* pro *a quo* Latini saepe usurpant, ut Cicero: *Illo exstincto fore unde discerem neminem.*

18. *Οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον ἀκούοντες, hi sunt qui verbum audiunt*] Repetitio vocum οὗτοί εἰσι non est aliena ab Hebraismo: quod eius insolitis mutandi causam dedit, idque non uno modo: quod huius lectionis veritatem ostendit.

19. *Καὶ αἱ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιθυμίαι, et circa reliqua concupiscentiae*] Id est, Voluptates corporis, quas Matthaeus non expresserat, quia Divitias comitari solent. Videtur autem σεμνῶς [*verecunde*] dictum τὰ λοιπὰ, ut cum dicimus quae honeste nominari nequeunt.

Εἰς-

Εἰςπορευόμεναι] Id est, *supercrescentes.*

20. *Παραδέχονται, suscipiunt*] קבל. Apparet idem esse in hac comparatione *λαμβάνειν*, *παραδέχεσθαι*, *συνιέναι*, *κατέχειν* [*capere*, *suscipere*, *intelligere*, *detinere*], eaque omnia plus esse quam *ἀκούειν* [*audire*], minus quam *τελεσφορεῖν* [*perferre*].

Ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατὸν, unum triginta, alterum sexaginta, tertium centum] Hic Syrum *ἐν* legisse apparet. Neque dubium quin multi exscriptores id praetulerint, ut vitarent *τὸ σολοικοφανὲς* [*id quod speciem habet soloecismi*]. Credibilius tamen est ita scriptum fuisse ut supra comm. 8. Nam et in Matthaeo est similis repetitio. Neque movet me transitio in aliud genus. Nam in explicatione harum *παραβολῶν* [*parabolarum*] saepe *ἐν ἀποδόσει* [*in redditione*] reditur per figuram ad id quod in comparatione erat positum. Sed et de terra coeptus sermo saepe in semen desinit; quia scilicet in hoc docendi genere res tota inspicitur, non particulae singulae.

21. *Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Μήτι ὁ λύχνος, et dicebat illis, Nunquid lucerna*] Possent videri quae sequuntur *ἀποφάσεις* [*sententiae*] non tam cohaerentes cum superioribus, atque etiam inter se, quam in unum locum a Marco congestae, ne saepius seriem historiae eiusmodi dictorum recitationi interrumperet. Sed cum haec interserantur duabus comparationibus, quae et apud Matthaeum cohaerent, et postrema illa sententia, *Habenti dabitur*, etiam apud Matthaeum recitetur circa huius temporis narrationem, omnino arbitror ista cum superioribus cohaerere. Neque obstat quod de lychno, et de remensione alibi apud Matthaeum alio sensu fit mentio. Nam proverbia ista usu vulgi trita solent pro re nata sensibus diversis, qui tamen sub eandem dicti generalitatem veniant, aptari: quod tum apud Graecos Latinosque, tum et in hac nostra historia saepe est reperire. Quin et Lucas hanc ipsam de lychno sententiam bis posuit; hic Marcum sequitur, paucis omissis.

Ἔρχεται] Non dubito quin vera haec sit lectio, vel eo argumento quo saepe utor, quod diversa eius interpretamenta in textum irrepserunt. Alii enim codices habent

καίε-

φαίνεται, alii ἅπτεται [*accenditur*]: quorum alterum legit Arabs ܢܐܙܠ. At Syrus eo antiquior legit ἔρχεται, ut et Latinus. Est autem ἔρχεσθαι *inferri in conclave*: quod cum obscurius videretur, mutandi occasionem praebuit.

Ἢ ὑπὸ τὴν κλίνην, aut sub lecto] Hoc et Lucas posuit 8: 16. Magna ubique relucet in Christi dictis popularitas. Quia modius et lectus cavitatem habent, sub qua condi lucerna posset, ideo ista nominavit.

Οὐχ ἵνα ἐπὶ τὴν λυχνίαν ἐπιτεθῇ, nonne ut super candelabrum ponatur] Connexio haec mihi esse videtur, quod alia similitudine idem quod superiore ostenditur, non in hoc dari nobis salutarem doctrinam ut sterilis torpeat, sed ut luceat in nobis per facta pietati consentanea. Quod supra *semen*, hic est *lychnus*; quod supra *fructum ferre*, hic *super candelabrum ponere*. Vide Matth. 5: 16, 1 Petr. 2: 12.

22. *Οὐ γάρ ἐςί τι κρυπτὸν ὃ ἐὰν μὴ φανερωθῇ, neque est enim aliquid absconditum quod non manifestetur*] Universalis locutio ex sensu communi restringenda est ad res probas et honestas. *Πᾶς γὰρ ὁ φαῦλα πράσσων μισεῖ τὸ φῶς καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα μὴ ἐλεγχθῇ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς ἵνα φανερωθῇ αὐτοῦ τὰ ἔργα* [*Omnis enim qui male agit odit lucem et non venit ad lucem, ut non arguantur opera eius. Qui autem sincere agit, venit ad lucem, ut manifestentur opera eius*], Ioh. 3: 20, 21. Hoc loco ea sententia significat, non doceri etiam clam aut privatim ea quae bona sunt nisi ut bonorum operum fructum proferant, atque ita se palam ostendant. Est ergo φανερωθῇ positum pro δέῃ φανερωθῆναι [*debeat manifestari*], quod in sequenti membro per ἵνα [*ut*] evidentissime explicatur.

Οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, nec factum est occultum] Supple τι [*aliquid*] ex membro superiore. Et ἐγένετο hic est quod ibi ἐςί. Mos Hebraeorum est eandem ἀπόφασιν [*sententiam*] verbis mutatis repetere, quod in Gnomologico Salomonis saepissime occurrit. Vide similem dicendi copiam infra comm. 30.

Ἀλλ' ἵνα] *Nisi ut*. Ita Matth. 20: 23 et infra 10: 40, *Οὐκ ἔςιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμαςαι* [*Non est meum* da-

dare vobis, nisi quibus paratum est]. Paulus 2 Cor. 2: 5, Οὐκ ἐμὲ λελύπηκεν ἀλλ' ἀπὸ μέρους [*Non me contristavit, nisi ex parte*]. Noster hic 9: 8, Οὐδένα εἶδον ἀλλὰ τὸν Ἰησοῦν μόνον [*Neminem amplius viderunt nisi Iesum solum*].

23. Εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω, *si quis habet aures ad audiendum audiat*] Vide Matth. 11: 15. Intellectus nobis a Deo potissimum datus est ut eum intendamus documentis ad pietatem pertinentibus.

24. Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, *et dicebat illis*] Nova admonitio, sed cuius ex superioribus occasio manavit. Dixerat Christus se arcana Regni non aperire his qui poenitentiae hortamenta negligerent. Hoc factum suum nunc ad regulam quandam generalem revocat. Hunc esse sequentium sensum ostendit sententia illa, *Habenti dabitur*, apud Matthaeum 13: 12.

Βλέπετε τί ἀκούετε, *videte quid audiatis*] Etiam atque etiam considerate quid et quale sit quod auditis, ut pro rei magnitudine intendatis animum. Πῶς ἀκούετε [*quomode audiatis*] dixit Lucas.

Ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε μετρηθήσεται ὑμῖν, καὶ προςτεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν, *qua mensura mensi fueritis remetietur vobis, et adiicietur vobis audientibus*] Lectionis huius veritatem defendunt antiqui codices et veteres Metaphrastae, a quorum consensu, ut saepe monui, non est temere recedendum. Generalis autem proverbii quis hic sit usus verba illa postrema ostendunt, nimirum idem qui sequentis sententiae, *Habenti dabitur.* Prout homines prima et maxime necessaria pietatis monita grato et fideli animo accipiunt, ita se in eos magis magisque effundit Divina largitas. Audientibus enim quomodo audire oportet beneficia ulteriora contingunt. Cyprianus epistola ad Donatum: *Non enim, qui beneficiorum terrestrium mos, in capessendo munere coelesti mensura ulla vel modus est: profluens largiter Spiritus nullis finibus premitur, nec coercentibus claustris intra certa metarum spatia fraenatur: manat iugiter, exuberat affluenter, nostrum tantum sitiat pectus et pateat: quantum illuc fidei capacis afferimus, tantum gratiae inundantis haurimus.*

26. Ὡς ἐὰν ἄνθρωπος βάλῃ τὸν σπόρον ἐπὶ τῆς γῆς, *quemadmodum si homo iaciat sementem in terram*] Haec

πα-

παραβολὴ [*parabola*] aliis omissa, cum suam hic explicationem non habeat, explicari debet ex simili comparatione quae est apud Matthaeum 13: 24. Quare Sator non est hic quivis praeco veritatis, sed ipse primus eius sator Christus, Matth. 13: 37. Nam et hic qui sevit dicitur missurus in agrum messores, infra 29. Is autem haud dubie est Christus, Matth. 13: 39, 40, 41.

27. *Καὶ καθεύδῃ καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν, et dormiat et exsurgat nocte et die*] Loquendi genus securitatem agricolae indicans. Non sunt autem particulae similitudinis premendae ultra id quod intenditur. Sensus mihi videtur perspicuus, Christum a facta semente ad messis tempus agro adspectabiliter non adfuturum.

28. *Αὐτομάτη γὰρ ἡ γῆ, ultro enim terra*] Sponte sua: nam ita Latini etiam de terra solent loqui. Putat Theophylactus obiter hic indicari τὸ ἐφ' ἡμῖν [*libertatem in volendo*].

Καρποφορεῖ πρῶτον χόρτον, profert primum herbam] Κατάχρησις [*abusio*]: nam proprie καρποφορεῖν est quod iam dicet, *frugem proferre*. Quod primum enascitur *herbam* etiam vocant Latini: unde proverbium natum est, *In herbis esse*; et, *Messis in herba est.*

29. *Ἀποστέλλει τὸ δρέπανον*] *Immittere falcem* dicunt Latini.

30. *Τίνι ὁμοιώσωμεν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ; ἢ ἐν τίνι παραβολῇ παραβάλωμεν αὐτήν; Cui assimilabimus Regnum Dei, aut cui parabolae comparabimus illud?*] Imitatio verborum Esaiae 40: 18.

33. *Καθὼς ἠδύναντο ἀκούειν*] Id est, *Ut digni erant audire*. Vide supra comm. 2. Tale est ferme illud Demosthenis: *Δυνάμενος ἀντιλοιδορηθῆναι* [*Cum posset contra convitiis impeti*], id est, ἄξιος ὢν [*dignus esset*]. Sic et alibi τὸ πρέπον [*id quod aequum est*] per verbum δύνασθαι [*posse*] explicatur, ut Matth. 9: 15, et hic supra 2: 19, *Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος πενθεῖν; [Nunquid possunt filii nuptiarum ieiunare?*] Par usus eius verbi Gen. 29: 8, 44: 22, Act. 4: 20, 25: 11, 1 Cor. 3: 1. De sensu vide quae apud Matthaeum, et simul considera quae hic sequuntur.

34. *Οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς, non loquebatur eis*]. Nempe ar-

cana Regni. Ita enim ex sententia vocum latitudo restringenda est, ut aliquoties monuimus.

'Επέλυε, solvebat] Simile loquendi genus:

—— *Qui legum aenigmata solvit.*

Chaldaice מִשְׁרֵא קִטְרִין *λύων συνδέσμους* [*solvens nodos*], Dan. 5: 12.

35. *'Εν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ*] Non ostendit haec eo die gesta quo praecedentia Christus docuerat: sed *ἐκείνῃ ἡμέρᾳ* simpliciter est *quadam die*, ut et Matth. 13: 1, 22: 23. Lucas pro eo dicit *ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν* [*una dierum*] 5: 17. Ita Hebraei בעת ההיא [*tempore illo*].

36. *Παραλαμβάνουσιν*] Id est, *avehunt*, ut Matth. 4: 5.

'Ως ἦν ἐν τῷ πλοίῳ, ut erat in navi] Elegans locutio: ita Latini:

—— *Ut erat disiecta capillos.*

Nihil autem aliud hoc genus loquendi significat quam continuationem eius quod prius erat. Ita Christus erat in navi ut doceret velut e suggesto, mansit in navi ut in altum aveheretur extra conspectum turbae stantis in littore. De positura corporis non videtur hic agi.

Μετ' αὐτοῦ, cum illo] Proxime navigantem sequebantur. Nam qui in istis navibus erant dixerunt quod infra memoratur comm. 41.

37. *Λαίλαψ ἀνέμου, procella magna venti*] Sicut *Urbs Patavii, Flumen Rheni.* Nam λαίλαψ est ἀνέμου συστροφὴ μετὰ ὑετοῦ [*venti vortex cum imbre*], ut ait Hesychius, consentientibus Homeri interpretibus.

Γεμίζεσθαι, ut impleretur] Ita Interpretes veteres; ut agnoscas βυθίζεσθαι [*mergeretur*] esse interpretamentum.

38. *'Επὶ τῇ πρύμνῃ, in puppi*] Gubernatoris locus in puppi. Viator Ionas in transtris dormiebat, Ion. 1: 5. Ionas excitatur ut oret, Christus ut sospitet.

39. *Πεφίμωσο, compressus esto*] Praeteriti temporis imperatio summam exigit celeritatem.

Καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη, et facta est tranquillitas magna] Subito, cum alioqui diu soleat mare agitari postquam venti siluerunt.

40. *Τί δειλοί ἐστε; οὕτω πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν;*] Hanc veram puto lectionem, *Quid timidi estis? Adeone caretis fiducia?* Tale est, *Οὕτως οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρη-*

γο-

γρηγορῆσαι μετ' ἐμοῦ; [Siccine non potuistis una hora vigilare mecum?] Adde quod infra 7: 18 et 1 Cor. 6: 5. Vocula autem πῶς in istiusmodi locutionibus nihil per se significat, sed vim addit orationi. Causam timoris Christus exprimit ὀλιγοπιστίαν [fidei tenuitatem].

41. Ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν, καὶ ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους; timuerunt timore magno, et dicebant ad alterutrum]. Verbum impersonaliter positum. Subauditur, non Discipuli, sed οἱ ἄνθρωποι [homines illi], quod expressit Matthaeus. Agitur de illis qui in proximo navigabant; quique non aeque assueti erant Christi miraculis.

Τίς ἄρα, quis tandem] Admirantis; ut notat Servius ad illud Virgilii, Quis globus?

CAPUT V.

1. Γαδαρηνῶν] Discimus e tabulis Iudaeae quas Iudaei ediderere גרגש et גדרה, id est, *Girgasa* et *Gadara*, ad eandem partem stagni vicino esse positu, ita ut adsita regio non minus *Gadarenorum* Marco quam Matthaeo *Gergesenorum* dici recte potuerit.

2. Ἄνθρωπος, homo] De duobus insigniorem memorat.

Ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ, cum spiritu immundo] Ἐν pro *cum*. Πνεῦμα ἀκάθαρτον ex Zach. 13: 2.

4. Διεσπᾶσθαι ὑπ' αὐτοῦ τὰς ἁλύσεις, diruptas ab eo catenas] Bene ad hunc locum Scriptor Responsionum ad Orthodoxos: Ἡ θεία γραφὴ τῷ δαιμονιῶντι προσῆψε τοῦ δαίμονος τὰ ἔργα [Sacra Scriptura a Daemone correpto tribuit Daemonis opera]. Ita contra supra 3: 11 Daemoni adscribitur id quod erat τοῦ δαιμονιῶντος.

7. Τοῦ ὑψίστου, Altissimi] עליון. Philo Byblius ex Sanchuniathone in historia Phoenicum: Ἐλιοῦν καλούμενος ὕψιστος [Elium id est Altissimus]. Poeni, id est, Phoenices Africani, pronuntiabant *Alon*, ut ex Sisenna et Plauti Poenulo vir maximus observavit. Neque vero dubitandum quin id nomen Dei apud Chananaeos veteres, qui et Phoenices, antiquissimum fuerit. Nam et Melchisedec Rex Salem *Sacerdos* dicebatur כהן לאל עליון, Gen. 14: 18, ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ ὑψίστου [Sacerdos Dei Altissimi], Hebr.

Hebr. 7: 1. Philo Iudaeus duobus locis narrat Augustum Caesarem sacra pro se ferri iussisse Hierosolymis τῷ ὑψίςῳ Θεῷ [*Deo Altissimo*]. Et apud Iosephum exstat Augusti edictum pro Iudaeis, ubi eos vult uti patriis legibus, ita ut ante temporibus Hyrcani ἀρχιερέως Θεοῦ ὑψίςου [*Sacerdotis Dei Altissimi*].

Ὁρκίζω σε τὸν Θεὸν, adiuro te per Deum] Id est, *Νὴ τὸν Θεόν*· ut, *Ὁρκίζω ὑμᾶς τὸν Κύριον* [*Adiuro vos per Dominum*] 1 Thess. 5: 27, *Ὁρκίζομεν τὸν Ἰησοῦν* [*Adiuramus vos per Iesum*] Act. 19: 13. Errant autem qui his iusiurandum exigi putant. Est quidem alicubi ea vocis ὁρκίζειν significatio. At multis aliis in locis, ut ostendimus ad Matth. 26: 63, nihil aliud significat quam religionem iniicere, quod est in lingua vetere Romana *obsecrare*. Lucas dixit δέομαί σου [*obsecro te*]: et solebat precibus adiungi obsecratio: ut Horatius, *Per omnes te Deos oro*. Virgilius, *Per te sacra precor:* quibus similia passim reperire est.

10. *Ἔξω τῆς χώρας, extra regionem*] Cur ea in regione manere amabant Daemones? Haud dubie quia ibi multi erant Iudaei משומדים, id est, ἀποςάται [*defectores*]. Nam is tractus plenus erat *Ἑλληνιζόντων* [*Graeco more viventium*], ut ex Iosepho diximus. In tales autem Iudaeos, utpote exsortes Divini federis, Diaboli Divina concessione dominium usurpabant. Sic et in Iudaeos incircumcisos Angelo cuidam ius fuisse concessum tradunt Hebraei ad Exod. 4, et ex Hebraeis Origenes. Sic et Christiani deficientes a regula fidei aut vitae mancipia Diaboli fiebant, 1 Cor. 5: 5, 1 Tim. 1: 20. Atque eius iudicii Divini manifesta signa etiam post Apostolorum aetatem mansere. Tertullianus: *Exemplum accidit eius mulieris quae theatrum adiit, et inde cum Daemonio rediit. Itaque in exorcismo, cum oneraretur immundus Spiritus quod ausus esset fidelem aggredi, Constanter et iustissime quidem, inquit, feci: in meo enim inveni.* Cyprianus: *Quam multi quotidie poenitentiam non agentes, nec delicti sui conscientiam confitentes, immundis Spiritibus adimplentur?* Nimirum ut idem alibi dixerat, *recedente disciplina recessit et gratia.*

11. *Πρὸς τῷ ὄρει, ad montem*] Ita Syrus legit. Lucas, ἐν

ἐν τῷ ὄρει [in monte]. Intelligi potest grex ille tum fuisse in parte montis inferiore.

13. Ὡς δισχίλιοι] Bis mille admodum. Ita loquimur cum exacte ad numerum adstringi nolumus.

15. Σωφρονοῦντα, sanae mentis] שלם. Hoc ideo additum quia plerunque οἱ ἐνεργούμενοι [a Daemone possessi] simul furore corripiebantur. Ioh. 10: 20, Δαιμόνιον ἔχει καὶ μαίνεται [Daemonium habet et insanit].

Τὸν ἐσχηκότα τὸν λεγεῶνα, qui habuerat legionem] Cum et Syrus et Arabs agnoscant, retinendum censeo; eoque magis quia credibilius est deletum ab iis qui supervacuum putabant quam ab aliis additum. Vide locutionem similem Ioh. 9: 35 et 20: 8.

18. Ἵνα ᾖ μετ' αὐτοῦ, ut esset cum illo] Veritus ne digresso Iesu ipse in Daemonum potestatem recideret. At Christus ostendere voluit se etiam absentem praesidio esse eis qui sibi confiderent, ut recte observat Theophylactus.

19. Ἀνάγγειλον αὐτοῖς, annuntia illis] Voluit Christus etiam ad Gentes aliquam sui famam manare, vocationis secuturae praesagium.

Καὶ ἠλέησέ σε, et misertus sit tui] Ita optimi codices, quos Latinus sequitur. Neque video cur male cohaereat. Nam Graece cur non dicatur ὅσα ἠλέησέ σε [quanta tui misertus sit], cum ἠλέησέ σε hic tantum valeat quantum ἐχαρίσατό σοι; [gratificatus est tibi?] Apparet offensos constructionis novitate qui ὅτι [quod] addiderunt. Nam Syrus cur id adderet causam habuit suam, quod illud Graecum loquendi genus sua lingua non admitteret. Utitur hic Christus ea modestia quae τῇ περιαυτολογίᾳ [sermoni de semet ipso] invidiam demit, ut sapienter Plutarchus monet, cum recte a nobis facta ad Deum referimus auctorem. Posses etiam exponere, ὅσα σοι ὁ Κύριος ἐποίησε ἐλεήσας σε [quanta Deus tibi fecerit misertus tui], quomodo saepe copulativam coniunctam cum verbo participii vicem explere vidimus.

23. Ἐσχάτως ἔχει, in extremis est] Hebraice לשאול הגיעה [Inferno appropinquavit], ut Ps. 88: 4.

Ἵνα ἐλθὼν ἐπιθῇς, ut veniens imponas] Subauditur παρακαλῶ σε [oro te] ex eo quod praecesserat. Hoc autem ni-

nihil est aliud quam circumscriptio modi precativi. Ἐπίθες [*impone*] dixit Matthaei Interpres. Qui hic deesse aliquid putarunt, adiecerunt ἐλθὲ [*veni*], quod non legit Syrus; neque enim repetit *veniendi* verbum; sensum autem recte expressit per modum, ut diximus, precativum. Simile est illud Aristophanis Nubibus:

Ὅπως δὲ τοῦτο μὴ διδάξῃς μηδένα.

[*Sed hoc ut alium doceas hominum neminem.*]

Nam et hic subauditur παρακαλέω [*precor*] aut aliquid simile.

Καὶ ζήσεται, et vivet] Videtur mihi qui ζήσῃ [*vivat*] annotavit explicasse Hebraismum. Nam Hebraeis futurum est vice subiunctivi: atque ita intellexisse mihi hunc locum videntur Syrus et Latinus Interpres. Neque est ταυτολογία [*idem bis dictum*]. Sensus enim est, *ut sanitatem recipiat, atque ita mortem imminentem effugiat.*

25. *Οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος, quae profluvio sanguinis laborabat*] *Αἱμοῤῥοοῦσα* [*quae sanguinis fluxum patiebatur*] Matthaeus. Non dubito quin Hebraismus sit Marco familiaris qualis bis supra, *ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ* [*cum spiritu immundo*].

26. *Ὑπὸ πολλῶν ἰατρῶν, a compluribus medicis*] Vetus inscriptio, *Turba Medicorum me perdidit.*

Καὶ μηδὲν ὠφεληθεῖσα, nec quicquam profecerat] Nimirum

Non est in Medico semper relevetur ut aeger:
Interdum docta plus valet arte malum.

Quod praecipue locum habet in morbis qui ipsa vetustate in naturam vertunt.

Εἰς τὸ χεῖρον ἐλθοῦσα, sed magis deterius habebat] Nec mirum: vix enim est ut non noceant medicamenta quae non prosunt, praesertim in languidis corporibus, qualia esse necesse est quorum sanguis in succum non vertitur.

29. *Ἡ πηγὴ, fons*] *Ῥύσις* [*fluxus*] Lucae. Omnem scatebram Hebraei *fontem* appellant. Levit. 12: 7 de naturali mulierum profluvio, ממקר דמיה וטהרה, Graecis *Καὶ* καθαριεῖ αὐτὴν ἀπὸ τὴν πηγῆς τοῦ αἵματος αὐτῆς [*Mundabit eam a fonte (profluvio) sanguinis sui*].

Ἔγνω τῷ σώματι, sensit corpore] Magna est ἔμφασις [*efficacia*] in his vocibus. Nam naturaliter nemo ex vete-

teri morbo subito revalescit, sed longa manent cedentis mali vestigia. Id apud Lucam significatur in verbis Ἰάθη παραχρῆμα [*Confestim sanata est*].

30. *Δύναμιν ἐξελθοῦσαν, virtutem quae exierat*] Populare loquendi genus, sed magnae efficaciae. Significatur enim apertissime vis quaedam non adventitia, qualis ad Prophetarum preces a Deo exerceri solebat, sed quae esset in ipso ὑφισαμένη [*subsistens*], atque inde effectus produceret, quod hic est ἐξέρχεσθαι.

33. *Πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν, omnem veritatem*] Ita veteres Interpretes: nec dubito quin quod praeterea habent codices alii adiectum sit ex Lucae historia.

34. *Ὕπαγε εἰς εἰρήνην, vade in pace*] Ita et Lucas. Male mutarunt quidam in ἐν εἰρήνῃ. Est enim in utraque locutione sensus idem: neque raro Hellenistae εἰς pro ἐν et ἐν pro εἰς usurpant. Sed et apud LXX exstat Πορεύου εἰς εἰρήνην [*Vade in pace*], 1 Sam. 1: 17.

35. *Ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου, ab Archisynagogo*] Vim locutionis apud Latinos usitatissimae bene expressit Syrus. Sic apud Virgilium:

—— *Proximus ardet*
Ucalegon.

Σκύλλεις, molestus es] תלאו Esai. 7: 13.

36. *Τὸν λόγον λαλούμενον, audito verbo*] Illud quod dictum erat, *Noli Magistro molestus esse*; quod pertinebat ad omnes fiduciae reliquias ex Archisynagogi animo proturbandas; quod Christus pro sua bonitate antevertit.

Μόνον πίστευε, tantummodo confide] Ad beneficia adspectabilia impetranda nihil praeter fiduciam Christus exigit, ut ostendat etiam interna beneficia in se confidentibus contingere: qua de re alibi dictum.

38. *Ἀλαλάζοντας, eiulantes*] Hellenistae, qui non tam Graeci sermonis ἀκριβολογίαν [*proprietatem*] sequuntur quam id curant ut quam proxime fieri potest exprimant vim linguae Hebraeae, ut redderent הילל, quod Hebraeis *clamorem*, praesertim vero *lugubrem*, significat, voces Graecas quaesiverunt sono affines. Sunt autem duae, ὀλολύζειν et ἀλαλάζειν, quarum illam in sacris, istam in bello maxime Graeci usurpabant: quo sensu ἀλαλαγμὸν etiam apud Iosephum reperio. Sed Hellenistae, ut dixi, is-

ista proprietate neglecta abusionis libertatem sibi indulsere. Et ὀλολύζειν quidem eo sensu passim occurrit, ut Esai. 13: 6, 15: 2, 52: 5, Ier. 48: 20, 31, Zach. 11: 2, Os. 7: 14 et Iac. 5: 1, ἀλαλάζειν vero Ier. 25: 34, הילילו הרעים ἀλαλάξατε ποιμένες [ululate pastores], 47: 2, καὶ ἀλαλάξουσιν ἅπαντες οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν [ululabunt omnes habitatores terrae]. Eiusdem vero Prophetae loco altero, qui est 4: 8, alii codices Graeci habent ὀλολύξατε, alii ἀλαλάξατε. Syrus ipsam vocem expressit quae per Graecam exprimitur מיללין [lugubre clamantes]. Quare de lectionis veritate in tanto codicum consensu non est dubitandum.

40. Ἐκβαλὼν ἅπαντας, eiectis omnibus] Tot testes assumebat quot rei probandae sufficiebant: plures admittere speciem habere poterat ostentationis.

Τοὺς μετ' αὐτοῦ] Id est, Discipulos tres quos in domum intrans secum retinuerat. Optime igitur Latinus Interpres *qui secum erant*, quomodo accipi potest et quod apud Syrum et Arabem est.

Ἀνακείμενον, decumbens] In eo ipso lecto in quo aegrotaverat. Si Graecorum subtilitas sequenda esset, ne is quidem qui ad mensam accumbit dici posset ἀνακεῖσθαι, imo rideri ab elegantibus solebant qui ita loquebantur, quia ἀνακεῖσθαι proprie dicebantur ea quae erecta erant, ut statuae. Sed vocum arbiter usus istis angustiis se adstringi non patitur.

41. Αὐτῇ, ipsi] Recte: neque mutandi causa. Est enim σύνταξις κατὰ τὸ σημαινόμενον [constructio secundum id quod significatur].

Ταλιθά] Exstat haec vox in Chaldaeo Interprete Prov. 9.

Σοὶ λέγω, tibi dico] Vis vocativi additis vocibus exprimitur; quod et LXX fecisse alicubi a nobis observatum est. Imperium autem directum in corpus rationis expers vim Divinam imperantis significat.

43. Ἵνα μηδεὶς γνῷ τοῦτο, ut nemo id sciret] Imperium suum in mortem ipsam nolebat hoc tempore evulgari, ut quod post resurrectionem demum ipsius omni mundo esset publicandum. Interim aliqua eius potentiae signa nonnullis cognita esse voluit, quae mox ipsi etiam resurrectioni fidem adstruerent.

Ei-

Εἶπε, dixit] Id est, *ἐκέλευσε* [*praecepit*] [illegible], ut et infra 8: 7.

Φαγεῖν, manducare] Ut appareret non vivam tantum esse sed et recte valentem: nam graviter aegroti vix solent cibum sumere.

CAPUT VI.

2. *Ἐξεπλήσσοντο, admirabantur*]. Quod quidam codices habent *ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ* [*de doctrina eius*] puto additum ex Latino Interprete, qui ad sensum explendum quaedam interdum verba addit. Causa admirationis, ut collatio Lucae et Iohannis nos docet, haec erat, quod Iesus nullo humano magisterio institutus summa cum perspicuitate Prophetarum verba explicaret.

Ἡ δοθεῖσα αὐτῷ, ὅτι καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται, quae data est illi, quoniam et virtutes tales per manus eius fiunt] Sapientiam ipsius esse datam Divinitus, praeterquam quod notissimum erat Iesum nullis usum magistris, altero argumento probant ex miraculis quae Capharnaumi atque alibi ediderat. Ideo rectius est *ὅτι γίνονται* quam quod alii habent *ἵνα γίνωνται* [*ut fiant*].

3. *Ὁ τέκτων, faber*] Vide quae ad Matthaeum.

Ἰώσητος] Videtur mihi haec vera esse lectio, ad Graecam flexionem perducto nomine. Nam et infra 15: 40 ita habent optimi codices, quod qui non intellexerunt reposuerunt vocem *ἄκλιτον* [*indeclinabilem*].

Αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ ὧδε πρὸς ἡμᾶς, et sorores eius hic nobiscum sunt] Cum Nazarethani hic specialiter meminerint cognatarum Iesu apud se habitantium, adducor ut credam, quod et supra dixi, matrem Iesu et cognatorum aliquos hoc tempore Capharnaumi habitasse.

5, *Οὐκ ἠδύνατο, non poterat*] De variis significationibus vocis *δύνασθαι* iam diximus supra. Hic puto significari affectum in Christo qui obstiterit illi quominus miracula multa Nazarethae faceret. Nam ita et Latine dicimus, *Impetrare hoc a me non possum*. Soletque tam de malis quam de bonis affectibus ea locutio usurpari.

Ita

Ita Gen. 37: 4 de fratribus Iosephi dicitur ולא יכלו דברו לשלם, *καὶ οὐκ ἠδύναντο λαλεῖν αὐτῷ οὐδὲν εἰρηνικὸν*, [*nec poterant ei quicquam pacifice loqui*], obstante odio scilicet. Ioh. 7: 7, *οὐ δυνάμεθα ἡμεῖς ἃ εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν μὴ λαλεῖν* [*non possumus quae vidimus et audivimus non loqui*]. Apoc. 2: 2, *οὐ δύνῃ βαςάσαι κακούς* [*non potes sustinere malos*]. Sic et 2 Cor. 13: 8. Simile Matth. 12: 34, Ioh. 8: 43, 12: 39, 1 Ioh. 3: 9, Apoc. 2: 2. Recte Chrysostomus: *Οὕτως οἶδε πολλαχοῦ δύναμιν τὴν προαίρεσιν λέγειν· τοῦτο δὲ καὶ ἐν τῇ κοινῇ συνηθείᾳ φυλαττόμενον ἴδοι τις ἄν· ὡς ὅταν λέγει τις, Οὐ δύναμαι ἀγαπῆσαι τὸν δεῖνα, τὸ σφοδρὸν τῆς βουλήσεως δύναμιν λέγων* [*Ita solet saepe id quod voluntas est appellare potentiam: idem et in vulgari consuetudine videmus usu venire, ut ubi quis dicit, Non possum illum amare, potentiae nomen tribuens vehementi affectui*]. Christus plenam habens miracula faciendi potestatem, quo minus eam hoc loco exerceret impediebatur odio non hominum sed pertinacissimae incredulitatis. Nam cum illi doctrinam et docendi genus faterentur esse eximia ac Divina, fama etiam rerum Capharnaumi gestarum commoverentur nonnihil, iterum tamen respectu natalium atque educationis avocabantur quominus magnificum aliquid de ipso sentirent.

6. *Διὰ τὴν ἀπιςίαν αὐτῶν, propter incredulitatem eorum*] Ita visum est Marco exprimere quod Hebraei dicerent per ב: sicut et nostri Scriptores interdum loquuntur, ut Luc. 1: 21, 2 Thess. 1: 10, alias per *ἐπὶ* solet idem exprimi, ut Luc. 4: 22, 20: 26, Act. 3: 12.

Περιῆγε τὰς κώμας κύκλῳ διδάσκων, circuibat vicos circumiacentes docens] Patriam ingratam deserens auditores quaerebat quorum animi non aeque essent pravis affectibus occupati.

7. *Τοὺς δώδεκα, duodecim*] Ita loqui solet Marcus, quare quod alii addunt *μαθητὰς αὐτοῦ* [*discipulos eius*] haud dubie ex Matthaeo adiectum est.

Δύο δύο, binos] Ad plenam testimonii fidem. Sic et Iohannes sui gregis discipulos ad Christum legarat, Matth. 11: 2.

8. *Μηδὲν αἴρωσιν εἰς ὁδὸν, ne quid tollerent in viam*] Id est, *ne quid viae causa secum ferrent*, extra ea quae usus erant quotidiani.

Ei

Εἰ μὴ ῥάβδον μόνον, nisi virgam tantum] Eam virgam cum qua tunc forte ambulabant, non aliam inter sarcinas usui futuram si forte prior defecisset. Voluit enim Dominus in prima legatione manifestum ipsis dare documentum Divinae providentiae. Finis horum praeceptorum perpetuus est, praecepta ipsa temporaria, ut ad Matthaeum monuimus.

Μὴ πήραν, μὴ ἄρτον, μὴ εἰς τὴν ζώνην χαλκὸν, non peram, non panem, neque in zona aes] Nimirum εἰς ὁδὸν, id est, *viae causa*. Noluit enim Christus illos susceptae legationis ergo vel tantillo sollicitiores esse quam ante erant.

9. *Ἀλλὰ ὑποδεδεμένους σανδάλια, sed indutos sandaliis*] Ἔλλειψις [*defectus*]. Deest enim πορεύεσθαι [*ire*]. Ire iubet ita ut erant, soleatos scilicet. Quanquam Christiani veteres multum incesserunt nudis pedibus (*ἀνδρὶ εὖ μάλα ἁρμόδιον ἡ ἀνυποδησία [viro maxime convenit nudis ire pedibus]*, inquit Clemens. Tertullianus: *Pedes nudi viriles magis quam in calceis*), videntur tamen id mihi fecisse Platonicorum magis exemplo, quorum celebris est *ἀνυποδησία [pedum nuditas]*, ne scilicet Philosophis (quos et in pallio imitabantur) in ulla aut frugalitatis aut fortitudinis parte cederent, quam ex primaevo instituto aut exemplo. Nam Iudaeos plerumque sua habuisse *ὑποδήματα [calceamenta]* passim nos docet Mosis historia, ut Exod. 3: 5, 12: 11, Deut. 25: 10, Ruth 4: 7 et Luc. 15: 22, Neque discessisse Christum ab eo more satis manifestum est ex verbis Baptistae, Matth. 3: 11 et supra 2: 7. Apostolos itidem fuisse *ὑποδεδεμένους* tum hic locus evincit, tum alter de Petro Act. 12: 8. Iudaei vero sandaliis maxime usi. Itaque Esaias iubetur exuere *τὰ σανδάλια* in versione LXX, 20: 2, et Petrus induere σανδάλια dicto Actorum loco, et hic Apostoli viam capere *ὑποδεδεμένοι σανδάλια*. Quin et Metaphrastes Hierosolymitanus pro נעל [*calceamentum*] ubique posuit סנדל [*sandalium*]. Et ideo in funere iubentur deponere sandalia lege veteri quae in Thalmudicis exstat. Et Iosephus, in expositione legis de vidua fraterna, *σανδάλια* dixit quae alii *ὑποδήματα*. Quanquam autem iisdem ex locis appareat σανδάλια Iudaica fuisse ὑποδήματα satis usitata, certum tamen est Iu-

Iudaeis fuisse et alia ὑποδήματα exquisitiora. Σανδάλια proprie respondisse videntur isti ὑποδημάτων generi quod κονίποδας [*pulverulenta*] vocabant Attici. Suidas certe κονίποδα exponit ςενὸν σανδάλιον οὗ διὰ τὴν ςενότητα ὁ ποῦς ἐκονιορτοῦτο [*breve sandalium ob cuius brevitatem pes pulvere adspergebatur*]. Polluci est λεπτὸν ὑπόδημα [*parvum calceamentum*]. Clemens Paedagogo II cap. 11: Εἰ δὲ μὴ ὁδεύοιμεν, ἀλλὰ μηδὲ φέροιμεν τὴν ἀνυποδησίαν, βλαύταις ἢ φαικασίοις χρηςέον· κονίποδας αὐτὰ ἐκάλουν οἱ Ἀττικοὶ διὰ τὸ πελάζειν, μοι δοκεῖν, τῇ κόνει τὼ πόδε [*Quod si non peregrinemur, nec feramus pedum nuditatem, utendum soleis aut phaecasiis: Attici conipodas vocabant, ideo, ut arbitror, quod pedem a pulvere non defenderent*]. Ideo in Actis Latinus vertit *caligas*; Dio vero *caligas* Graece vertit ςρατιωτικὰ ὑποδήματα. Narrant Iudaei morem fuisse Maioribus suis ut diebus festis in Templo apparerent cum sandaliis e melium pellibus. Soleatos igitur, ut ita dicam, non calceatos vult Christus Apostolos suos iter arripere, non minus adversus itinerum incommoda quam adversus difficultates alias illis consulturus. Syrus σανδάλια vocat *talaria*, credo quod ad talos alligarentur. Sic et in Pedonis Elegia, ubi est *sandalia*, alii libri habent *talaria* ex glossematis expositione, ni fallor. Sed de hoc loco moneo lectorem videat quae incomparabilis doctrinae vir Cl. Salmasius ad Tertulliani *Pallium* notavit.

Καὶ μὴ ἐνδύσησθε δύο χιτῶνας, et ne induamini duabus tunicis] Id est, ne modo hanc, modo illam tunicam induite; ut solent qui iter faciunt aliis in itinere vestibus uti, aliis ubi in urbem aliquam advenerunt. Vide quae ad Matthaeum hoc loco. Haec omnia, ut dixi, eo pertinent ut Apostoli intelligant nullo maiore paratu sibi ad iter opus fore quam si domi essent mansuri.

10. *Ἐκεῖθεν*] *Ex ea urbe*, ut et sequenti commate.

11. *Εἰς μαρτύριον αὐτοῖς, in testimonium illis*] In testimonium contemti ab ipsis Euangelii: nam in eius contemtus detestationem pulvis excutiebatur. Vide ad Matthaeum.

12. *Ἵνα μετανοήσωσι, ut poenitentiam agerent*] Legationis Apostolicae summa eadem quae κηρύγματος [*praedica-*

cationis] Baptistae, unde et Christus initium fecit. Admonebantur homines ut vere ac serio poenitentiam agerent, id est, vias suas de malis bonas facerent. Causa addebatur, quia iam adventasset tempus illud diu exspectatum Regni coelestis. Ut enim huius Regni beneficia, remissionem peccatorum et Spiritum Sanctum, intra se quisque reciperet, per poenitentiam animi erant praeparandi. Hoc illi dicebant breviter, ut qui studio poenitentiae tenebantur omnia praecepta eo pertinentia ab ipso Christo auditum venirent.

13. *Ἤλειφον ἐλαίῳ, ungebant oleo*] Ex more antiquo Hebraeorum, qui ut manuum impositionem precibus pro aliquo susceptis adiungere solebant, ita et unctionem per oleum circa aegrotos pro quibus preces suscipiebantur, in spem impetrandi a Deo leniminis et gaudii, quod per oleum significatur. Quem morem prima Christianorum Ecclesia libenter usurpavit, non ita tamen ut nunquam ἰάματα [*sanationes*] sine oleo exercerentur. Notus Iacobi locus de oleo, et historiae sanationum in Actis sine oleo. Diximus alibi Christianos veteres quicquid ἀλληγορικῶς [*ad aliud innuendum*] dictum in Sacris literis reperiebatur id expressisse visibilibus signis. Hinc factum ut et Baptismo et manuum impositioni iuxta Baptismum oleum adhiberetur, interdum et aliae unctiones. Dixerat Paulus, Ὁ βεβαιῶν καὶ χρίσας ἡμᾶς Θεός [*Qui confirmat et unxit nos Deus*], 2 Cor. 1: 21, et Iohannes 1 Epist. 2: 20, 27, Ὑμεῖς τὸ χρίσμα ἔχετε· τὸ χρίσμα ὃ ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων [*Vos unctionem habetis: unctio quam accepistis ab eo docet vos de omnibus*]: quae loca de Spiritu plerique accipiunt, Veteres de ipsa fide quae per Spiritum obsignatur, modico discrimine; ut apparet ex Clemente Alexandrino, qui Christum ita loquentem nobis introducit: Χρίσω ὑμᾶς τῷ πίστεως ἀλείμματι, δι' οὗ τὴν φθορὰν ἀποβάλλετε, καὶ γυμνὸν δικαιοσύνης ἐπιδείξω τὸ σχῆμα, δι' οὗ πρὸς τὸν Θεὸν ἀναβαίνετε [*Ungam vos fidei unguento, per quod corruptelam abiiciatis, et nudum apparere in vobis faciam iustitiae habitum, per quem ad Deum adscendatis*]. Hanc fidem, quae per unctionem designabatur, *gratiam Christi* vocat Cyprianus epistola ad Ianuarium. Tertullianus dixerat, *Sic et*

in

in nobis carnaliter currit unctio, sed spiritualiter proficit, eam unctionem significari ostendens per quam Christus nos constituit sacerdotes. Docet nos Scriptor Responsionum ad Orthodoxos inungi solitos etiam eos qui ab errore conversi sine novo Baptismo ad Ecclesiam admittebantur: Τὸ σφάλμα, inquit, διορθοῦται τῆς μὲν κακοδοξίας τῇ μεταθέσει τοῦ φρονήματος, τοῦ δὲ βαπτίσματος τῇ ἐπιχρίσει τοῦ ἁγίου μύρου [*Vitium corrigitur malae opinionis mutatione sententiae, Baptismatis vero per unctionem qui fit unguento sancto*]. Sed et Philo apud Mosem antiqua traditione oleum interpretabatur ἀγωγὴν φῶς τηλαυγέστατον ἀπαστράπτουσαν τοῖς μὴ ἀψικόρως, κραταιῶς δὲ καὶ παγίως, ἐξ ἀδιαστάτου καὶ συνεχοῦς ἐπιμονῆς ἐλλαβομένοις ὧν ἐρῶσιν [*eam institutionem quae lucem clarissimam alluceat iis qui non perfunctorie sed fortiter ac firmiter constanti perpetuoque studio iis adhaerent quae amant*]: locus est in libro cui titulus περὶ τοῦ τὸ χεῖρον τῷ κρείττονι φιλεῖν ἐπιτίθεσθαι [*Peiorem insidiari meliori*].

14. Καὶ ἤκουσεν ὁ βασιλεὺς Ἡρώδης (φανερὸν γὰρ ἐγένετο) τὸ ὄνομα αὐτοῦ, *Et audivit Rex Herodes (manifestum enim factum est) nomen eius*] Ita legendum censeo, ut ὄνομα sit quarti casus, pro quo interpretamenti vice quidam substituerunt ἀκοὴν αὐτοῦ [*famam eius*]. Cum enim satis constet veteres libros caruisse distinctionum notis, liberum cuique ea in re iudicium permittendum arbitror. Syrus, quia hanc constructionem sua lingua vix patiebatur, duas voces addidit, *de Iesu*. Herodem Tetrarcham *Regem* vocat, quia sic a suis vocabatur.

Καὶ ἔλεγεν, *et dicebat*] Ipse Herodes, ut et Matthaeus narrat; caeterum iniecta ab aliis suspicione, ut ex Luca discimus. Videndum num qui codices habeant ἔλεγον [*dicebant*], sicut olim Latini legebant. Nam Marcum ferme sequitur Lucas.

Ὁ βαπτίζων, *baptizans*] Et ex hoc loco, et ex eo quod supra habuimus δύο δύο [*bina*], et infra συμπόσια συμπόσια [*per convivia*], et multis aliis apparet verum esse quod diximus Marcum plus caeteris ἑβραΐζειν [*Hebraicis uti locutionibus*]. Nam alii dicunt ὁ βαπτιστὴς [*Baptista*], ut et Iosephus.

15. Ὅτι Ἠλίας ἐστὶ, *Elias est*] Matth. 16: 14.

Ὅτι

"Ὅτι προφήτης ἐςὶν ὡς εἷς τῶν προφητῶν, *Propheta est quasi unus ex Prophetis*] Miror dubitari de hac lectione, quam codices plurimi praeferunt, et praeterea Syrus, Arabs et Latinus Interpretes. Adde quod interpositum ἢ [*aut*] sensum nullum commodum reddit; cum huius lectionis aperta sit sententia. Nam haec istorum hominum de Christo opinatio fuit, esse eum non Messiam, non Eliam, non Iohannem, sed Prophetam a Deo suscitatum parem veteribus Prophetis. Diversum sentiebant illi apud Lucam, ὅτι προφήτης εἷς τῶν ἀρχαίων ἀνέςη [*Prophetam de veteribus Prophetis surrexisse*].

17. Ἀποςείλας, *misit ac*] Id est, *per missos a se satellites*. Idem loquendi genus Matth. 2: 16 et 14: 10.

18. Τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ σου, *uxorem fratris tui*] Id est, τὴν πρὶν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ σου [*eam quae ante uxor fratris tui fuit*], ut et 1 Cor. 5: 1. Videtur enim maritus tum fuisse mortuus, ut ad Matthaeum diximus.

19. Ἐνεῖχεν αὐτῷ, *insidiabatur illi*] *Exitio eius imminebat:* quomodo et apud Lucam 11: 53. Hebraice שׂטם; ut Gen. 49: 23. Aliud est ἔχειν κατά τινος [*habere contra aliquem*]: subauditur enim μομφήν [*querelam*].

20. Ἐφοβεῖτο, *timebat*] Δείσας τὸ ἐπὶ τοσόνδε πιθανὸν αὐτοῦ τοῖς ἀνθρώποις [*metuens tantam ipsius apud homines auctoritatem*], ut Iosephus hac de re loquitur. Auctoritas Iohannis apud populum Herodi erat formidolosa. Idem significat Matthaeus cum dicit ἐφοβήθη τὸν ὄχλον [*timebat populum*]. Nimirum sub eiusmodi Regibus aut Regulis maius periculum est ex magna fama quam ex mala, et ob virtutes certissimum exitium.

Δίκαιον καὶ ἅγιον, *iustum et sanctum*] Ἀγαθὸν ἄνδρα [*virum bonum*] dixit Iosephus, et monitorem δικαιοσύνης καὶ εὐσεβείας [*iustitiae et pietatis*].

Καὶ συνετήρει αὐτόν] Haec explicanda mihi videntur per tempus plusquamperfectum, ut solent ista in Hebraismo et ab Hellenistis confundi. *Observaverat*, inquit, *ipse Herodes Iohannem diu, multaque fecerat eius consilio, et libenter eum audire erat solitus*. Haec enim referenda sunt ad tempus quod praecesserat liberam obiurgationem; ita tamen ut postea quoque earum rerum memoria et ex eo maior infamiae metus saepe animo Herodis ob-

 er-

erraverit: etiam tum cum, ut Matthaeus ait, interficere illum cuperet uxori obnoxius. Ita se volutabat animus inter exiguas reliquias bonae mentis rationesque honesti, utilis ac iucundi, publicas ac domesticas. Adeo verum est *non esse pacem impiis.*

Ἀκούσας αὐτοῦ πολλὰ ἐποίει, audito eo multa fecerat] Quod de Herode hic dicit Marcus, idem de Iudaeis in universum Iosephus praedicat, *Πάντα γὰρ ἐῴκεισαν τῇ συμβουλῇ αὐτοῦ πράξαντες* [*Videbantur enim omnia de consilio eius facere*]: et Christus ipse, *Ἠθελήσατε ἀγαλλιασθῆναι πρὸς ὥραν ἐν τῷ φωτὶ αὐτοῦ* [*Voluistis ad horam exsultare in luce eius*]. Dubitandum non est quin vir sanctissimus, pars patriae suae non minima, etiam in rebus publicam salutem spectantibus se digna consilia dederit:

Βαθεῖαν ἄλοκα διὰ φρενὸς καρπούμενος,
Ἀφ' ἧς τὰ κεδνὰ βλάστανει βουλεύματα.
[*Sulcos profundos corde demersos gerens;*
Unde illa sese pulchra consilia exserunt.]

21. *Καὶ γενομένης ἡμέρας εὐκαίρου, et cum dies opportuna accidisset*] Opportuna insidiatrici, quae vino, amore, et adulatorum conspiratione facile sperabat impelli posse nutantem mariti animum.

Μεγιστᾶσι, principibus] Usurpat hanc vocem celebrem in Oriente etiam Iohannes in Divina Apocalypsi 6: 15, et in Latino sermone tum Tacitus, tum Suetonius: Graece usurparunt olim Menander et Antiochus Sophistae. Exstat et in Graeco 2 Par. 36: 18, Prov. 8: 16, Esai. 34: 12, Ier. 14: 3, 24: 8, 25: 19, 34: 10, 49: 38, 50: 35, Ezech. 30: 13, Dan. 4: 36, 5: 1, 2, 9, 6: 17, Ion. 3: 7. Nah. 2: 5, 3: 10, Zach. 11: 2. Vocabantur ita Graeco vocabulo qui Chaldaico רברבנין, ut Dan. 5: 1, 3, 9 et aliis locis, Persice אחשדרפנים, id est, *Satrapae*, aut potius *ἄρχοντες σατραπῶν* [*principes Satraparum*], ut est in Graeca versione Esth. 9: 3. Aulae minores maiorum vocabula imitabantur,

Magnus ut exiguam bos ranam ruperat olim.

Χιλιάρχοις, Tribunis] Nam exercitum sub id tempus paratum habebat Herodes adversus Aretam: *δυνάμεως συλλεγείσης* [*exercitu collecto*] inquit Iosephus.

Τοῖς

Τοῖς πρώτοις τῆς Γαλιλαίας, primatibus Galilaeae] Magistratibus oppidorum: τοὺς πρώτους τῆς πόλεως, in Novella CXXIII vetus interpres transtulit *primates civitatis*. Vocabantur pro numero δεκαπρῶτοι, πεντεπρῶτοι, et Latine *Quinqueprimi, Decemprimi.*

23. *Ἕως ἡμίσους τῆς βασιλείας μου, licet dimidium Regni mei*] Vide quae ad Matth. 14: 7.

25. *Θέλω*] *Peto*, aut *Vellem*, ut Matth. 26: 39. Ita aliquoties in his libris. Inter alia Ioh. 6: 21 et infra 10: 35. Et hoc sensu saepe reperies Hebraeum חפץ.

Ἐξ αὐτῆς, protinus] Praeter Paulum Lucas hac voce utitur aliquoties Act. 10: 33, 11: 11, 23: 30. Solent Syri in sermone supprimere interdum שעה [*hora*], quod imitantur nostri Scriptores. At hic atque aliis in locis Syrus quod Graeco sermoni deerat expressit.

26. *Ἀθετῆσαι, aspernari*] *Ἀθετεῖν* etiam Graecorum Grammatici interpretantur ἀτιμάζειν, καταφρονεῖν [*parvi ducere, contemnere*]. Atque ita usurpatur etiam Luc. 7: 30, 10: 16 et Ioh. 12: 48. Respondet Hebraeo מאס.

27. *Σπεκουλάτωρα, speculatore*] Adrianus Imperator in epistola ad Aquilium Braduam: *Neque speculatores ultro sibi vindicent, neque Optiones ea desiderent quibus spoliatur quo momento quis punitus est.* Valentinianus, Theodosius et Arcadius: *Ordinariorum Iudicum apparitores qui vel speculatorum vel ordinariorum attigerint gradum.* Seneca: *Centurio supplicio praepositus condere gladium speculatorem iubet.* Quibus addenda loca Taciti et Firmici citata ab aliis, qui et Hebraeorum usu tritam hanc vocem manifestis testimoniis probarunt.

29. *Τὸ πτῶμα, cadaver*] גוה.

30. *Πάντα, καὶ ὅσα ἐποίησαν, καὶ ὅσα ἐδίδαξαν, omnia, tum quae egerant, tum quae docuerant*] *Πάντα*, id est, diversa illa hominum de Christo iudicia, de quibus egerat supra 14, 15. Nam dum legationem suam obeunt Apostoli ista intellexerant. Praeterea vero renuntiarunt tum quae docuerant, tum quae fecerant; quod ad miracula pertinet. Similis locutio apud Lucam Act. 1, περὶ πάντων ὧν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν [*de omnibus quae coepit Iesus et facere et docere*]. Legatorum est de singulis mandati partibus quid actum sit renuntia-

tiare. Mandaverat autem Christus Apostolis κηρύσσειν μετάνοιαν [praedicare poenitentiam], et in fidem dictorum eiicere Daemonia et morbos sanare.

31. Δεῦτε ὑμεῖς, ὑπάγωμεν αὐτοὶ κατ' ἰδίαν, venite vos, eamus ipsi seorsum] Hunc in modum legisse mihi videtur Syrus, cum in aliis codicibus desit ὑπάγωμεν, in aliis ὑμεῖς et αὐτοί. Mihi ista lectio non displicet ut sit αὐτοὶ positum pro ἡμεῖς.

32. Καὶ ἀπῆλθον εἰς ἔρημον τόπον, et abierunt in desertum locum] Etiam quae hoc loco in codices quosdam irrepsit lectio, ἀναβάντες εἰς τὸ πλοῖον [adscendentes in navem], ostendit ab aliquo interpolatum esse Graecum textum ad modum Latinae versionis.

33. Καὶ προῆλθον αὐτοὺς, et praevenerunt eos] Quod hic nostri codices post ista verba habent, καὶ συνῆλθον πρὸς αὐτοὺς [et convenerunt ad eos] supervacuum est, neque agnoscitur aut a Syro aut a Latino. Quare cum alii codices habeant ἦλθον [venerunt] et αὐτοῦ [eo], suspicari liceat initio scriptum fuisse a librariis καὶ ἦλθον πρὸ αὐτοῦ [et venerunt ante eum], quod interpretamentum erat eorum quae posuimus Marci verborum: sed postea cum in textum irrepsisset mutatum, ne bis idem diceretur.

35. Ὥρας πολλῆς γενομένης, cum iam hora multa fieret] Ὥραν vocat non diem totum, sed partem diei, ut infra 11: 11, ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας [cum iam vespera esset hora]: πολλὴν ergo dicere videtur eam partem quae maioris numeri nomine exprimitur.

36. Κύκλῳ, in circuitu] Vide supra hoc loquendi genus 3: 34. Ita κύκλῳ τῆς Ἱερουσαλὴμ [in circuitu Hierosolymorum] LXX, Ier. 33: 13.

Τί γὰρ φάγωσιν, quod enim edant] Pro ὃ φάγωσιν. Ita apud Matthaeum 15: 32, Οὐκ ἔχουσι τί φάγωσι [Non habent quod manducent].

37. Ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν, euntes emamus] Cum Christum constet γλωσσόκομον [marsupium] habuisse, et in eo ex amicorum collatione pecuniae aliquid, tum in suos et duodecim comitum tum in pauperum usus: non video cur aliqui adeo abhorreant credere fuisse illi hoc tempore, eum ab oppidis in agros velut ibi mansurus aliquandiu

se-

secessisset, *denarios ducentos.* Neque enim de nihilo est quod hanc pecuniae summam Apostoli nominant, quae tamen, ut ex Iohanne discimus, ipsorum iudicio sufficere non poterat tam immensae multitudini satiandae. Sensus ergo esse videtur quem nonnulli indicarunt: Sane ne quid a nobis desiderari possit, parati sumus quantum apud nos est pecuniae impendere his hominibus, non satiandis quidem, sed contra inediam parumper refovendis.

39. *Ἀνακλῖναι πάντας, accumbere facere omnes*] Sic *ἀνακλίνας αὐτὸν* [*cum se ad accumbendum posuisset*] est apud Lucianum.

Συμπόσια συμπόσια, per convivia] *Per distinctos conviv-varum ordines.* Numerus *centenorum* aut etiam *quinquagenorum* maior est quam ut *contubernii* nomen ei satis respondeat, cui nomini suus usus est in agno Paschali, qui *κατὰ φρατριὰς* [*per sodalitia*] denum aut vicenum edebatur.

40. *Πρασιαὶ πρασιαὶ, areolatim*] Nominativus vice *ἀκλίτου* [*indeclinabilis*], ut saepe apud Hebraeos: vide Ps. 73: 28, Esth. 6: 7, Syrum Luc. 23: 41. Tale est Ioh. 1: 14, *πλήρης* [*plenus*] pro *πλήρους* [*pleni*]. Tale *ἀπὸ τοῦ Ὁ ὢν* [*Ab illo Ens*] Apoc. 1: 4 et 1: 5, *ἀπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁ μάρτυς ὁ πιστός* [*ab Iesu Christo testis fidelis*]. Nec absimilis apud Iosephum constructio, *πάντων δὲ ἀνθρώπων δημιούργημα ὄντων τοῦ Θεοῦ* [*omnibus hominibus opificium Dei exsistentibus*]. Sic et apud Euripidem Phoenissis:

Μέλλων δὲ πέμπειν μ' Οἰδίπου κλεινὸς γόνος
Μαντεῖα σεμνὰ, Λοξίου τ' ἐπ' ἐσχάρας,
Ἐν τῷ δ' ἐπεστράτευσαν Ἀργεῖοι πόλιν.
[*Me mittere autem natus Oedipodis volens*
Pythûs ad aras, clara Phoebi oracula,
Hanc interim urbem clausit Argivûm phalanx].

quo in loco *μέλλων* [*volens*] aperte positum est pro *μέλλοντος* [*volente*]: ut et illo Herodoti: *Ἁλὴς γενομένη πᾶσα ἡ Ἑλλὰς, χεὶρ μεγάλη συνάγεται* [*Omnis Graecia coiens, magnus conscribitur exercitus*]. Sic *ἀστράπτων* [*fulgurans*] pro *ἀστράπτοντα* [*fulgurantem*] positum in secundo Iliados notavit Eustathius, et *νῆσος* [*insula*] pro *νήσου* [*insulae*] primo Odysseae. Sic et apud Proclum aliquoties *μετὰ τοῦ ἓν, χωρὶς τοῦ ἓν* [*cum Unum, absque Unum*].

Ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πεντήκοντα, *per centenos et quinquagenos*] Id est, nec plures centenis nec pauciores quinquagenis. Potuerunt igitur simul accumbere sexageni, septuageni, octuageni.

43. Καὶ ἀπὸ τῶν ἰχθύων, *et de piscibus*] Id est, καὶ τῶν ἰχθύων τι [*et aliquid de piscibus*]. Addidit hoc Marcus, neque tamen quantum fuerit putavit exprimendum. Ita Matth. 27: 9, ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ [*a filiis Israelis*] positum pro τινὲς τῶν υἱῶν Ἰσραήλ [*quidam filiorum Israelis*].

46. Καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς, *cum dimisisset eos*] Nimirum τῷ ὄχλῳ [*populum*]: constructio πρὸς τὸ σημαινόμενον [*ad id quod significatur*], ut infra 8: 1, παμπόλλου ὄχλου ὄντος, καὶ μὴ ἐχόντων [*cum turba multa esset, nec haberent*]. Ἀπολύσας τοὺς ὄχλους [*dimissa turba*] est apud Matthaeum. Prius Christus Apostolos ablegavit, tum valedixit multitudini, deinde in montem se oratum contulit. Hic ordo est apud Matthaeum, nec dubium quin idem aliis verbis dixerit Marcus.

48. Ἐν τῷ ἐλαύνειν, *in remigando*] Ἐλαύνειν de navi proprie est κωπηλατεῖν, *remigare*. Xenophon: Εἰ δὲ ἐλαύνειν δέοι κατὰ μέρος τοὺς ναύτας ἀνέπαυε [*Si remigandum esset per vices nautis quietem dabat*]. Causae nihil video cur ab hac interpretatione, quam sequuntur Syrus et Latinus, recedendum sit. Molestia navigationis eo describitur quod contra ventum remis obniti necesse esset.

Ἤθελε παρελθεῖν αὐτούς, *volebat praeterire eos*] Non intraturus navem, nisi Apostoli hoc precibus ab illo expressissent. Hoc est quod Iohannes dicit: Ἤθελον οὖν λαβεῖν αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον [*Volebant ergo accipere eum in navim*], id est, orabant; quomodo τὸ θέλειν sumi supra diximus.

51. Ἐκόπασεν, *cessavit*] וישך, ut Gen. 8: 1.

Λίαν ἐκ περισσοῦ] Hoc est quod apud Paulum aliquoties dicitur περισσοτέρως, *plus quam vehementer*.

Ἐξίσταντο καὶ ἐθαύμαζον, *stupebant et mirabantur*] Id est, θαυμάζοντες ἐξίσταντο [*mirantes stupebant*], ut et Syrus accepit.

52. Οὐ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις, *non enim attenderant ad panes*] Non attenderant satis ad miraculi prioris magnitudinem: quod si fecissent, non erat cur ista su-

super mare ambulatio et sedatio tempestatis adeo illis praeter opinionem eveniret. Ita συνιέναι sumi aliquoties apud Matthaeum observavimus. Nec aliter usus est Lucas 2: 50. Confer et quod infra 8: 17.

Πεπωρωμένη, occalluerat] Ita et infra 8: 17, Οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ συνίετε; ἔτι πεπωρωμένην ἔχετε τὴν καρδίαν ὑμῶν; [*Nondum cognoscitis, nec intelligitis? adhuc collo habetis animum obductum?*] Diximus hac voce significari qualecunque vitium vetustate inolitum; quale erat in Apostolis ἀπροσεξία [*negligentia*], praesertim circa ea quae ad Divinam Christi potentiam pertinebant.

54. *Ἐπιγνόντες αὐτὸν, cognoverunt eum*] Ἔλλειψις [*reticentia*]. Subintelligitur quod expressit Matthaeus οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου [*viri loci illius*], quod et hic a Syro est additum, et ex interpretamento in quosdam Graecos codices se insinuavit, cum non agnoscat Latinus.

55. *Ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐςι*] *Ubicunque esse eum intellexerant.* Ὅπου cum ἐκεῖ est ut לה אשר: ita enim recte acceperunt Syrus et Latinus. Sic et ἧς θυγάτριον αὐτῆς [*cuius filiola eius*] infra 7: 25.

56. *Ἐν ταῖς ἀγοραῖς, in foris*] In locis frequentioribus, ברחבות.

Ἥπτοντο αὐτοῦ, tangebant eum] Τοῦ Ἰησοῦ [*Iesum*]; non τοῦ κρασπέδου [*fimbriam*]. Apud Matthaeum simpliciter est ἥψαντο [*tangebant*]. Credibile autem est a multis non fimbriam tactam, sed aliam aut corporis aut vestis partem. In iis autem qui Christum tangebant comprehenduntur et hi qui tetigerunt fimbriam.

CAPUT VII.

2. *Ἐμέμψαντο, succensuerunt*] *Αὐτοῖς* [*eis*] scilicet, ut Hebr. 8: 8. Primum succensuerunt, deinde etiam accusationem instituerunt comm. 5.

3. *Καὶ πάντες οἱ Ἰουδαῖοι, et omnes Iudaei*] Ostendit Marcus non fuisse hoc peculiare institutum Pharisaismi, sed ritum communiter observatum, ab illis scilicet omnibus qui Magistrorum receptas sententias sequebantur; quae Iudaeorum erat pars maxima. Nam alioqui Saddu-

caei et alii quidam eiusmodi institutis se non addicebant. Origo moris a contactu cadaveris, translatione facta ad alienigenas ut non minus quam cadavera impuros.

Πυγμῇ] Ita vertunt LXX באגרף Exod. 21: 18, *facto pugno*, ut Cicero loquitur. Nam manum in pugnum compositam manu altera lavabant, ut ex Mose Gerundensi atque aliis ostensum est. Tradit idem Iacobus Baalturim Magister Hebraeus in Semita vitae. Quod autem Theophylactus dicit *ἄχρι τοῦ ἀγκῶνος* [*cubito tenus*] in eo verum dixit, sed quod ad vocis huius significationem aptari vix potest.

Νίψωνται, laverint] שטף Levit. 15: 11.

4. *Ἀπὸ ἀγορᾶς, a foro*] Supple *γενόμενοι* [*venientes*]. Qui deesse aliquid putarunt addiderunt *ὅταν ἔλθωσι* [*ubi venerint*], quod a Syro non agnoscitur, neque necessarium est. In foro aliisque locis publicis multi erant *ἀλλόφυλοι* [*alienigenae*], a quibus contaminari se etiam inscios posse verebantur. Simili de causa in Parasceue metuebant Praetorium accedere, quod plenum esset hominibus Romanis.

Βαπτίσωνται, baptizentur] Maiori cura se purgabant a fori contactu, quippe non manus tantum lavando, sed et corpus mersando. Cum vero hic mos apud omnes ferme Iudaeos receptus fuerit ob consentientem Magistrorum auctoritatem, satis hinc intelligitur eos qui peculiari sectae suae nomine *ἡμεροβαπτισταὶ* [*Baptizatores quotidiani*] vocabantur plus fecisse quam caeteros, mersatione usos scilicet etiam cum domo non exiissent; aut mane, ut notatum Clementi Alexandrino; aut etiam saepius, ut Batus ille apud Iosephum *ψυχρῷ ὕδατι τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα πολλάκις λουόμενος πρὸς ἁγνείαν* [*frigida aqua de die et de nocte saepius se lavans purificationis causa*]. In Clementis Constitutionibus de iisdem legitur: *Καὶ ἡμεροβαπτισταὶ ἐὰν μὴ βαπτίσωνται οὐκ ἐσθίουσιν· ἀλλὰ καὶ τὰς κλίνας καὶ τοὺς πίνακας ἤτοι κρατῆρας καὶ ποτήρια καὶ καθίσματα ἐὰν μὴ καθάρωσιν ὕδατι, οὐδενὶ χρῶνται* [*Quotidiani baptizatores nisi baptizentur non edunt: sed nec utuntur lectis, discis, crateribus, poculis, sedibus nisi aqua purgatis*]. Quare apud Iustinum ubi sectarum Iudaicarum nomina recensentur, legendum putem *Φαρισαίων καὶ βαπτι-*

τιςῶν [*Pharisaeorum et Baptistarum*] non Φαρισαίων βαπτιςῶν [*Pharisaeorum Baptistarum*].

Οὐκ ἐσθίουσι, non comedunt] Ne per cibum pollutum nova pollutio accedat. Lavabant religionis causa ante cibum et post cibum, ut docent scripta Thalmudica.

Παρέλαβον, tradita accepere] קִבְּלוּ. Relata sunt παραλαμβάνειν et παραδιδόναι [*traditum accipere et tradere*], ut ad Matthaeum annotavimus.

Ξεςῶν] *Aquales* intelligit. Nam et Cicero *aquae sextarium* dicit. Sicut autem vox ista ex Romano sermone per omnem orbem derivata apud Graecos passa est literarum *μετάθεσιν* [*traiectionem*], ita et in Oriente: Nam Arabes dicunt قسط, Syri קסטא pro סקסטא [*sexta*]. Nominat ξέςας pro mensura tunc Iudaeis notissima Iosephus in Vita sua et in Originum libris: ξέςην dixit et Adrianus Epicteto.

Καὶ χαλκίων, et aereorum] Caute hoc dictum: aerea enim abluebantur, testacea frangebantur si polluta crederentur.

5. *Οὐ περιπατοῦσι κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων, non ambulant iuxta traditionem Seniorum*] Ita Act. 21: 21, μηδὲ τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν [*neque secundum consuetudines ambulare*]; הלך. Hebraei certam vivendi rationem ac consuetudinem vocant הליכה [*ambulationem*].

Κοιναῖς, communibus] *'Ανίπτοις* [*illotis*], quod quidam habent codices, interpretamentum est ex comm. 2 supra. Latinus quoque legit κοιναῖς nec aliter Syrus: nam et supra is pro κοιναῖς, τοῦτ' ἔςιν ἀνίπτοις interpretatus est *illotis manibus*.

8. *'Αφέντες, negligentes*] Primum dicit Christus *negligi*, id est, minus curari solere praecepta dilectionis; dum homines toti operosis istis ritibus distinentur, quod ipsum satis est mali. At deinde gradu facto, Christus insuper demonstrat esse quasdam παραδόσεις [*traditiones*] quae non tantum avertant ab internae pietatis studio, verum etiam directe repugnent praeceptis a Deo traditis, ut solet superstitio in peius procedere. Minus est ἀφιέναι quam ἀθετεῖν [*irritum facere*], et proprie oppositum τῷ κρατεῖν [*retinere*].

Καὶ ἄλλα παρόμοια τοιαῦτα] *Et alia id genus istis si-*

 mi-

milia, id est, ceremonias non minus frigidas; quarum pleni sunt Iudaeorum libri. Lectionem hanc tuentur constanter codices Graeci et Latinus Interpres, et infra locutio eadem occurrit.

9. *Καλῶς, bene*] Graece admodum. Scholiastes ad Aristophanem: *Ἀποστρεφόμενος καὶ παραιτούμενος λέγει τὸ Καλῶς* [*Adversans et reiiciens dicit, Bene*].

12. *Καὶ οὐκ ἔτι ἀφίετε, et ultra non sinitis*] Est transitio ab oratione recta in obliquam. Nam recta oratio haec fuerat: *Dicitis, Si quis dixerit patri aut matri, Deo sacrum esto quo a me iuvari posses, is non opus habet patri aut matri beneficium ullum praestare.* Sed quia qui hoc dicit, re ipsa non permittit, id est, impedit, beneficium, ideo sensu eodem manente mutatum est sermonis genus. Sic infra 11: 32, cum Sacerdotes induxisset loquentes, *Ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων* [*At si dixerimus, Ex hominibus*], statim sensu non impleto indirecta oratione intulit, *ἐφοβοῦντο τὸν λαόν* [*timebant populum*], quod huic loco simillimum est. Contra idem Marcus supra 6: 9, cum oratione indirecta dixisset *ὑποδεδεμένους* [*calceatos*], statim directam orationem intulit, *καὶ μὴ ἐνδύσησθε δύο χιτῶνας* [*et ne induamini duabus tunicis*]. Tale est et illud Clementis Romani in libro cui titulus *Περίοδοι Πέτρου* [*Circuitus Petri*], ubi sic ait: *Καὶ ὀμόσας ἀπεκρίνατο μηδὲν τούτων ἀληθέστερον εἶναι ὧν εἴπας* [*Et cum iureiurando respondit nihil verius esse his quae dixisti*]. Et Lucas cum obliqua oratione dixisset, *ὅτι ἄξιός ἐστιν ᾧ παρέξει τοῦτο* [*dignum esse*] *cui hoc praestaret Iesus* (nam ut secundae sit personae praeter morem est horum Scriptorum), subiecit oratione directa, *ἀγαπᾷ γὰρ τὸ γένος ἡμῶν* [*diligit enim gentem nostram*]. Sic et Matthaeus ubi Christum inducit loquentem quaedam tamen de suo interserit, 9: 6, 26: 18. Bene autem dictum est, *non sinitis*, quia dogmata illorum a tali officio homines avocabant. De re ipsa vide quae apud Matthaeum.

15. *Ἔξωθεν τοῦ ἀνθρώπου, extra hominem*] Citra hominis conscientiam. Vide infra 19.

Κοινῶσαι] *Profanum*, id est, Deo invisum, *reddere*.

19. *Καρδίαν*] *Animum*, ex quo solo delictum nascitur.

Κα-

Καθαρίζον, purgans] Si quid est in cibo naturalis immunditiae, id alvo eiectum purgat relictum in corpore cibum.

22. *Πλεονεξίαι*] *Studium habendi*, quod ipsum, ut iniustae rei faciendae rationes absint (quod fieri vix solet), per se vitiosum est, imo ut Paulus ait *εἰδωλολατρεία* [*idololatria*] quaedam. Id proprie haec vox designat, ut ipsa origo indicat, quanquam usus ad res consequentes significationem produxit. Xenophon dixit *τὸν τοῦ πλεονεκτεῖν ἔρωτα* [*studium plus habendi*]. Nec aliter usurpari a nostris Scriptoribus indicio est Lucae illud: *Ὁρᾶτε καὶ φυλάσσετε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας· ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ* [*Videte ut caveatis avaritiam: quia cuiusquam vita non est ex his quae abunde possidet*]. Plurali autem numero *πλεονεξίας* dixit et Petrus 2 Ep. 2: 14.

Πονηρίαι] *Πονηρία* est ubi latius sumatur pro omni *vitiositate*, quam *κακίαν* Graeci vocant. At hic certa est species tantum, ni fallor, a *dolo*, qui sequitur, distans quantum *κλοπὴ* [*furtum*] superat *πλεονεξίαν*. Idem huius vocis usus est Rom. 1: 29, ubi vetus Interpres *malitiam* vertit, meo iudicio optime. Cicero Tusculanarum IV, *Malitia certi cuiusdam vitii nomen est, vitiositas omnium*. Huic affinis est *κακοήθεια* [*malignitas*].

Δόλος] *Dolus malus*: quem in censu vitiorum Paulus etiam ponit dicto ad Romanos loco. Eum definiebat Aquilius, *Cum aliud simulatum est aliud actum*: Ulpianus, *Machinationem quandam alterius decipiendi causa cum aliud simulatur et aliud agitur*.

Ἀσέλγειαι, impudicitiae] Reperitur haec vox plerunque iuncta cum voce *ἀκαθαρσίας* [*impuritatis*] apud Paulum, ut 2 Cor. 12: 21, Gal. 5: 19, Eph. 4: 19, et hic Syrus *foetorem* transtulit; unde apparet intelligi obscoenitatem in dictis factisque: ut pars eius sit *αἰσχρολογία* [*obscoeniloquentia*], quam caeteris vitiis annumerat Paulus Col. 3: 8. Pluralem autem numerum codices boni praeferunt; atque ita legit Latinus.

Ὀφθαλμὸς πονηρὸς, oculus malus] *Φθόνος* [*invidia*] dicto ad Romanos loco. Eo enim sensu plerunque Hebraei usurpant עין רע [*oculum malum*], ut Deut. 15: 9.

Βλασ-

Βλασφημία] Exprimitur et hoc vitium, *maledicentia* scilicet, dicto ad Colossenses loco. Et ad Romanos duo genera notantur hominum eo vitio aegrotantium, *ψιθυρισαὶ καὶ κατάλαλοι* [*susurrones et detractores*].

Ὑπερηφανία, superbia] *Ὑπερηφάνους* [*superbos*] nominat et Paulus dicto ad Romanos loco. Est autem *ὑπερηφανία*, Theophrasto definiente, *καταφρόνησίς τις πλὴν αὐτοῦ τῶν ἄλλων* [*contemtus aliorum extra se*]. Seneca: *Ex fastidio venit omnis superbia.*

Ἀφροσύνη, stultitia] Puto *ἀφροσύνην* hic esse incogitantiam atque incuriam rerum bonarum, quae maxima delictorum scaturigo est. Ita Paulus Eph. 5: 17, *Διὰ τοῦτο μὴ γίνεσθε ἄφρονες, ἀλλὰ συνιέντες τί τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου* [*Propterea nolite fieri imprudentes, sed intelligentes quae sit voluntas Dei*].

23. *Ἔσωθεν ἐκπορεύονται, abintus procedunt*] Factis se produnt. Vide quae ad Matthaeum.

24. *Οὐδένα ἤθελε γνῶναι, neminem voluit scire*] Ne de industria profanarum gentium homines ad se allicere videretur, posthabitis Iudaeis.

27. *Ἄφες πρῶτον χορτασθῆναι τὰ τέκνα, sine prius saturari filios*] Sine prius Iudaeos impleri beneficiis, ut nihil habeant quod querantur. Tum tempus veniet spargendi coelestia beneficia in gentes alias, cum Iudaeos eorum fastidium ceperit.

29. *Διὰ τοῦτον τὸν λόγον, propter hanc orationem*] *Μετωνυμία* [*transnominatio*] effecti pro causa. Per *orationem* enim significatur fides oratione expressa, ut apud Matthaeum videre est.

Ὕπαγε, vade] Per *παρένθεσιν* [*insertionem*] accipiendum est, ut praecedentia sequentibus cohaereant.

30. *Βεβλημένην ἐπὶ τῆς κλίνης, iacentem super lectum*] In lecto molliter cubantem sine ulla iactatione.

32. *Μογιλάλον, hominem impeditae linguae*] Omnino Syro assentior atque aliis qui hunc non mutum sed impeditae linguae fuisse arbitrantur. Nam sequitur *ἐλάλει ὀρθῶς* [*loquebatur recte*]. Neque obstat quod infra dicitur *ἀλάλους λαλεῖν* [*elingues loqui*]. Nam *ἀ* particula Graecis saepe difficultatem significat. Sed et LXX Hebraeum אלם modo vertunt *μογιλάλον*, ut Esai. 35: 6, modo *ἄλαλον*, ut Ps. 38: 14. *Ἵνα*

Ἵνα ἐπιθῇ αὐτῷ τὴν χεῖρα, ut imponat illi manum] Vide Matth. 9: 18 et supra 5: 23.

33. *Τοὺς δακτύλους αὐτοῦ εἰς τὰ ὦτα, digitos suos in aures eius*] Saepe Christus externo aliquo signo inadspectabilem efficaciam velut spectandam exhibebat. Ita digitis in aures immissis irrigataque lingua testatum fecit se eum esse cuius vi clausi meatus quasi perterebrarentur, et lingua palato adhaerescens motum recuperaret.

Καὶ πτύσας, et exspuens] Vide infra 8: 23 et Ioh. 9: 6, ubi caeci similiter per salivam sanantur. Nec alio hoc referendum mihi videtur quam quo superiora, ut hoc quoque indicio ostenderetur ab ipso Iesu prodiisse hanc salutiferam virtutem, cum nihil admotum esset affecto corpori praeter ea quae ipsius Iesu erant propria.

34. *Ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, suspiciens in coelum*] Matth. 14: 19, supra 6: 41, Luc. 9: 16. Hoc signo referebat ad Patrem operis gloriam, Ioh. 11: 41, 17: 1.

Ἐστέναξε, ingemuit] Miserans, ut credibile est humani generis labores.

Ἐφφαθὰ, ὅ ἐστι, Διανοίχθητι, Ephphatha, quod est; Adaperire] Omnia sensuum impedimenta velut vincula quaedam sunt: unde etiam פקח [*aperiri*] et גלוי עינים [*patescere oculis*] dicitur qui oculis recte utitur, Exod. 4: 11, Num. 24: 4, et ἀνοίγεσθαι [*aperiri*] de oculis dixit Matthaeus 9: 30, 20: 33, et Iohannes 9: 14, 17, 21, 26, 30, 32, 10: 21, 11: 37. Quare et hoc loco potest non minus ad linguam quam ad aures referri; quanquam proprie, ut iam sequitur, διανοίγεσθαι auribus convenit, λύεσθαι [*solvi*] linguae. Sed solent ista per abusionem misceri. Lucas 1: 64, de Zacharia, Ἀνεῴχθη δὲ τὸ στόμα αὐτοῦ [*Apertum est os eius*]. De ore quidem saepe id loquendi genus reperias, Ps. 38: 14, Ὡσεὶ ἄλαλος οὐκ ἀνοίγων τὸ στόμα [*Sicut mutus non aperiens os suum*]. 39: 10, Ἐκωφώθην καὶ οὐκ ἤνοιξα τὸ στόμα [*Obmutui et non aperui os meum*]. Prov. 31: 8, Ἄνοιγε σὸν στόμα ἀλάλῳ [*Aperi os tuum muto*], iuxta Aquilam et Symmachum. Haec autem vox *Ephphatha* simul cum saliva, et tactu aurium ac linguae, ex hoc Christi facto ad Baptismi ritus postea translata sunt, ut significaretur non minus interna mentis impedimenta tolli per Spiritum Christi quam in isto homine sublata fuerant sensuum

anim impedimenta. Nam et cor dicitur *διανοίγεσθαι* Act. 16: 14. Imo et cordi aures tribuuntur, ut alibi vidimus.

35. *Δεσμὸς τῆς γλώσσης αὐτοῦ, vinculum linguae eius*] Ita et morbus *δεσμὸς* dicitur Luc. 13: 16.

36. *Ὅσον, quanto*] Cur a Syri et Latini interpretatione hic recedendum sit causae nihil video. Nam *ἀπόδοσιν* [*id quod respondet*] in hoc genere loquendi silentio omitti frequentissimum est, etiam apud Latinos auctores; et potest ea satis intelligi ex sequente comparativo: *ὅσον* autem dicitur suppressa vocula, quae saepe supprimi solet, *κατά*. Nam *καθ' ὅσον* ita usurpat Scriptor ad Hebr. 3: 3, *Καθ' ὅσον πλείονα τιμὴν ἔχει*, [*Quanto maiorem honorem habet*]. Ostendit hic locus veritatem proverbii; *Gloria fugientem sequitur*.

Μᾶλλον περισσότερον, magis etiam] Tale est *μᾶλλον διαφέρετε* [*magis praestatis*] Matth. 6: 26, *μᾶλλον εἰς τὸ χεῖρον* [*magis in peius*] Marc. 5: 26, *περισσοτέρως μᾶλλον* [*abundantius magis*] 2 Cor. 7: 13.

Ἐκήρυσσον, praedicabant] Sic impletum Esaiae vaticinium 35: 6. תרן לשון אלם, *Praeconium faciet lingua muti*.

37. *Ὑπερπερισσῶς, insuper amplius*] Ita *ὑπερπερισσεύειν* [*superabundare*] dixit Paulus.

Ἐξεπλήσσοντο, admirabantur] Rursus dictum impersonaliter. Subintelligendum *οἱ ἄνθρωποι* [*homines*] qui ista audiebant. Ita et infra 8: 22, *φέρουσι* [*adducunt*].

Καλῶς πάντα πεποίηκε, bene omnia fecit] Scriptor Ecclesiastici, *Τὰ ἔργα τοῦ Κυρίου πάντα καλὰ σφόδρα* [*Opera Domini universa bona valde*], 39: 21.

CAPUT VIII.

2. *Οὐκ ἔχουσι τί φάγωσι, nec habent quod manducent*] Ut olim cum manna datum est, Exod. 16.

3. *Ἐκλυθήσονται, deficient*] Respondet haec vox Hebraeae עטף, ut apparet Thren. 2: 11, 19.

Ἥκασι, venerunt] Hanc lectionem tuetur veterum Interpretum auctoritas.

4. *Πόθεν, unde*] *Πόθεν ἄρτων* supple *ληφθέντων*, *Unde acceptis panibus* alere eos possimus? Vide Matthaeum.

7.

9. *Εἶπε παραθεῖναι, dixit apponere*] *Εἶπε*, id est, *ἐκέλευσε* [*iussit*], ut ante diximus. Atque ita recte hic vertit Latinus Interpres.

10. *Δαλμανουθά*] Ita Syrus, Arabs, Latinus et praestantissimi codices, et Graeci Scriptores ad hunc locum: quare quod alii libri pridem habuerunt *Μαγεδὰν* aut *Μαγδαλὰ* interpretamentum est ex Matthaeo. Christus hic per sortem Rubenis venit in sortem Manassis; inde per sortem Gadis in sortem Danis, infra 27, ne quam partem terrae inter Iacobi posteros olim divisae omittat.

11. *Συζητεῖν αὐτῷ, disputare cum eo*] Mos antiquissimus disputandi erat per interrogationes. Hinc *πλεῖω ἐρωτήματα* [*plura interrogata*] in Sophismatum numero ponit Aristoteles. Vide et Luc. 2: 46. Hinc factum ut *συζητεῖν disputare*.

12. *Ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ*] *Suspiria duxit ab imo pectore*, ut loquuntur Latini Poetae. Nam *πνεῦμα* hoc loco est *animus humanus*. Vide quae ad Matth. 5: 3.

Εἰ δοθήσεται, si dabitur] Ut Ps. 131: 2, *εἰ μὴ ἐταπεινοφρόνουν* [*si non humiliter sentiebam*]. 132: 3, *εἰ εἰσελεύσομαι* [*si introiero*]: ubi male nunc in Graecis codicibus *εἰ* omittitur, quod apparet ex membro sequenti *καὶ εἰ ἀναβήσομαι* [*et si adscendero*]. Subticetur quae plenam orationem faceret *ἀρὰ* [*imprecatio*], idque melioris ominis causa. Quod et Deus *ἀνθρωποπαθῶς* [*more humano*] imitatur Ps. 89: 36, 95: 11.

Τῇ γενεᾷ ταύτῃ σημεῖον, generationi isti signum] Repetendum *ἀπὸ τοῦ κοινοῦ* [*ex dicto in commune*] quod praecessit *ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ* [*de coelo*].

15. *Βλέπετε*] Ita et Paulus dixit *βλέπετε* pro *cavete* Phil. 3: 2, et noster hic infra 12: 38.

Ἡρώδου] Ita prisci Interpretes. Quare quod alii habent *Ἡρωδιανῶν* [*Herodianorum*] ex annotatione natum est. Vocatur autem Herodianorum dogma *Herodis*, quia Herodi honorem deferebat qui Messiae debebatur: quos partem fuisse Sadducaeorum alibi diximus.

17. *Πεπωρωμένην, callo obductum*] Vide supra 6: 52.

18. *Ὀφθαλμοὺς ἔχοντες οὐ βλέπετε καὶ ὦτα ἔχοντες οὐκ ἀκούετε, oculos habentes non videtis et aures habentes non auditis*] Alibi perversitas notatur obstans docilitati; hic

hic vero ἀπροσεξία [*negligentia*]. Cum verba mea vestris auribus insonent, miracula praestringant oculos, neutra in animum admittitis.

19. *Ἔκλασα*] *Distribui*, ex Hebraismo satis noto.

23. *Τῆς κώμης, vicum*] Ita vocat ex antiquo more; quanquam nuper ius oppidi acceperat; unde *oppidum* Iohannes appellat. Iosephus de Philippo: *Κώμην δὲ Βηθσαϊδὰν, πρὸς λίμνῃ δὲ τῇ Γεννησαρίτιδι, πόλεως παρασχὼν ἀξίωμα πλήθει τε οἰκητόρων καὶ τῇ ἄλλῃ δυνάμει, Ἰουλίᾳ θυγατρὶ τῇ Καίσαρος ὁμώνυμον ἐκάλεσε* [*Vicum autem Bethsaidam, lacui Gennesaritico adsitum, cum ad dignitatem oppidi perduxisset multisque habitatoribus et caetera opulentia instruxisset, nomen ei dedit ab Iulia Caesaris filia*]. Indignos Christus Bethsaidenses iudicat qui testes essent miraculi, et mox ne narrari quidem ipsis miraculum permittit, ob eam scilicet contumaciam de qua alibi conqueritur.

24. *Ἀναβλέψας*] Assentio interpretanti *oculos tollens*; quo sensu ἀναβλέψας habuimus ter supra.

25. *Καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι, et fecit eum videre*] Cum hoc non habeat Syrus, et aliter legerit Latinus, unde nata est altera lectio *καὶ ἤρξατο ἀναβλέψαι* [*et coepit videre*], fieri potest ut adiectum sit ab eo qui vim impositarum secundo manuum voluit exprimere.

Ἀποκατεστάθη, restitutus est] Vide supra 3: 5.

Ἐνέβλεψε, vidit] Ita de se Paulus Act. 22: 11, *Ὡς δὲ οὐκ ἐνέβλεπον* [*Cum non viderem*].

Ἅπαντα, omnia] Cum et codices quidam ita habeant, atque ita legerint Syrus et Latinus, praeferenda haec lectio videtur.

26. *Εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, in domum suam*] Videtur in agro habitasse.

Τινὶ ἐν τῇ κώμῃ, alicui in vico] Locum qui multis obscurus est visus perspicuum facit intellecta ἔλλειψις [*reticentia*]. Sensus enim est, *μηδὲ εἴπῃς τινὶ τῶν ἐν τῇ κώμῃ* [*neque dixeris alicui eorum qui in vico*], scilicet *οἰκούντων* [*habitant*]. Non modo vetat eum ire in oppidum, sed et si quis oppidanorum alibi ei fiat obvius rem narrare prohibet. De articuli reticentia ante praepositiones diximus ad Matth. 22: 30.

30.

30. *Περὶ αὐτοῦ, de ipso*] Illud, *Christum se esse.* Nam veri Doctorem et Prophetam se dici ab Apostolis volebat; Messiam vero se esse paucis dixit, nolens id ipsum publice vulgari ante triumphatam mortem. Videtur autem Petrus in huius historiae recitatione magnificam illam promissionem a Christo sibi factam modesto silentio praeterisse, cum quicquid erat in quo culpari ipse posset apertissime narraverit: quam formam narrandi bona fide secutus est Marcus.

31. *Ἀποδοκιμασθῆναι, reprobari*] Allusio ad locum Ps. 118: 22, cuius saepe meminerunt Christus eiusque Apostoli. Ibi in Hebraeo est מאס, quod Hellenistae modo vertunt *ἀποδοκιμάζειν*, modo *ἐξουθενεῖν* [*nihili pendere*]. Habuit *ἐξουδένησις* [*abiectio*] suos gradus; ad summum autem pervenit eo tempore cum Christus a Synedrio, tanquam indignus Iudaei nomine, traditus est Romanae potestati.

Μετὰ τρεῖς ἡμέρας, post tres dies] Vide quae ad Matth. 27: 63. Hoc addam, non male ab Hebraeis dici solere *Deum beneficia sua cumulatius implere quam verba ferunt.* Intra triduum praestare quod exacto triduo facturum te promiseris, bonitatis est laudandae, non accusandae vanitatis. Nam in promissis tempus adiicitur ne serius fiant, non ne citius dicto. Atque ita aiunt Iudaei liberationem ex Aegyptiaca servitute promissam post annos quadringentos, praestitam post ducentos et quod excurrit.

32. *Παῤῥησίᾳ*] גליא Syrus recte; *sine involucris*, *παροιμίαν οὐδεμίαν λέγων* [*proverbium nullum dicens*], ut Iohannes hanc vocem explicat, id est, *λόγῳ ἀσχηματίστῳ*, simplici ac nuda oratione, non per figuras, ut ante Ioh. 2: 19, 3: 14, 6: 51. *Προθυμίαν* [*prompte*] eodem sensu est apud Dionem.

35. *Σώσει, salvam faciet*] *Εὑρήσει* [*inveniet*], Matth. 10: 39, ubi quae notata vide.

38. *Ἐπαισχυνθῇ*] Dicunt quidem Latini *erubescere aliquem*, sed sensu longe alio, pro eo quod est *revereri.* Atque eo modo *αἰσχύνομαι* cum casu quarto Graeci usurpant. Hic autem est *ἐπαισχύνεσθαι*, *agnoscere aliquem nolle quod abiectae eius sortis nos pudeat:* quomodo et

Paulus usurpat Rom. 1: 16. Est autem in hac Christi oratione insigne ἀντίθετον [*oppositum*]: nam ex adverso respondent homo quilibet, et Christus; non agnoscere, et non agnosci; status Christi humilis, et status gloriosus; mundus hic perversus, et sancti Angeli.

Μοιχαλίδι, adultera] Matth. 12: 39. Ita merito vocatur mundus, id est, maior pars humani generis, ob defectionem ab uno vero Deo et eius cultu, Ioh. 17: 25.

CAPUT IX.

1. *Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, et dicebat illis*] Miror hoc comma in quibusdam codicibus inchoare novam sectionem, cum rectius adhaereat praecedentibus; quomodo divisionem instituisse videntur et veteres Graeci.

Ἐν δυνάμει] *Per vim* Spiritus Sancti.

3. *Στίλβοντα*] *Ἐξαστράπτοντα* Lucas, *fulgurantia. Οἱ ἀστρολόγοι τοὺς ἐν κινήσει ὄντας ἀστέρας στίλβοντας καλοῦσιν* [*Astrologi stellas quae in motu sunt splendentes vocant*], inquit Apollonii interpres.

Οἷα γναφεὺς ἐπὶ τῆς γῆς οὐ δύναται λευκᾶναι] *Quam candida nullus in terris fullo fecerit.* Non dissimile loquendi genus apud Horatium:

—— Animae quales neque candidiores
Terra tulit.

6. *Ἔκφοβοι, exterriti*] Eadem vox Hebr. 12: 21.

10. *Τί ἐστι τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι, quid esset ex mortuis resurgere*] Generalem resurrectionem, ut Martha Ioh. 11: 24, tum ex traditione Maiorum tum ex apertissima Christi doctrina sperabant, qualis tamen ea futura esset non satis intelligentes: at in hoc aevo aliquem vere mortuum in vitam reverti posse, in mentem ipsis venire non poterat. Quare sequitur ut, qui a Prophetis et Christo resuscitati erant hactenus, eorum animas non putaverint plane fuisse ἐν ᾅδου [*apud Inferos*], hoc est, a corpore separatas, aut id quoque, ut alia multa ante ubertatem Spiritus Sancti, per incogitantiam ipsis in oblivionem verterit. Vide infra 33.

11. *Ὅτι λέγουσιν, quid ergo dicunt*] Sic Hebraei מדוע

suum

suum pro *cur* usurpant, Esai. 29: 16. Sic infra 9: 28. Hoc Hebraismis Marci annumerandum.

12. Ἠλίας μὲν ἐλθὼν πρῶτον ἀποκαθιςᾷ πάντα, *Elias veniens primum restituet omnia*] Μιμητικῶς [*imitando*] recitat dictum frequens in ore Legis peritorum; quod certo sensu verum esse concedit.

Καὶ πῶς γέγραπται ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πολλὰ πάθῃ καὶ ἐξουδενωθῇ, et quomodo scriptum est de Filio hominis, ut multa patiatur et reprobetur] Υἱὸς ἀνθρώπου est Messias; ut alibi diximus. Ἐξουδενοῦσθαι, ut modo diximus, Hellenistis idem est quod ἀποδοκιμάζεσθαι [*reprobari*], et convenit cum illo Esaiae נפש בזה [*contemtibilis anima*] 49: 7. Si verum est *Eliam omnia restituturum*, id est, quemadmodum Legisperiti interpretantur, effecturum ut a populo omni Iudaico Messias gratis animis accipiatur, quomodo igitur constabit fides aliis vaticiniis quae ostendunt fore ut Messias *multa patiatur* (quod apertissime dixit Esaias), *et reiiciatur a primoribus populi* (quod David διὰ τύπου [*per typum*] significavit), imo cur Messias dicitur *Filius hominis*, quod nomen sortem abiectam indicat? Simili modo πῶς sumitur Matth. 22: 45.

13. Ἀλλὰ λέγω ὑμῖν, *sed dico vobis*] Imo, inquit, tantum abest ut Eliae opera omnes Iudaei sint ad obedientiam Messiae debitam perducendi, ut ipse qui Elias dicitur debuerit a Iudaeis atrocissima perpeti.

Καθὼς γέγραπται ἐπ' αὐτὸν, *sicut scriptum est de eo*] Cum Baptistam *Eliam* vocet Propheta, hoc ipso intelligi datur non defuturos ipsi Achabos et Iezabeles.

16. Πρὸς αὐτοὺς, *cum iis*] Ita Syrus legit, Discipulos intelligens, quod omnino exigere videtur comma 14 supra.

18. Ῥήσσει αὐτόν· καὶ ἀφρίζει, *allidit illum: et spumat*] Ῥήσσειν et συσπαράσσειν [*allidere* et *dissipare*], pro quo Marcus supra 1: 26 et hoc loco bis dixit σπαράσσειν [*discerpere*], distinguit Lucas 9: 42. Et Syrus hic pro ἀφρίζει legisse videtur σπαράσσει, cum tamen μετὰ ἀφροῦ [*cum spuma*] sit etiam apud Lucam. Puto ῥήσσει esse *solo allidit*, quomodo accepit Syrus et vetus Interpres Latinus. Et Tertullianus illud Matth. 7: 6, μήποτε ῥήξωσιν ὑμᾶς vertit, *ne vos evertant*, Ad uxorem II. Sic הרס Graeci alibi vertunt ῥηγνύναι, alibi καταβάλλειν [*deiicere*], et

et ... alibi ῥηγνύναι alibi ῥάσσειν [*proiicere*] vel ἐδαφίζειν [*solo illidere*]. Est autem ἔλλειψις [*reticentia*] in illo καὶ ἀφρίζει, subauditur enim αὐτὸς [*ille*].

Τρίζει, stridet] חרק.

Καὶ ξηραίνεται] *Tabescit* יבש, ut Zach. 11: 17.

20. *Καὶ ἰδὼν αὐτὸν εὐθέως τὸ πνεῦμα, et videns eum statim Spiritus*] Omnino ἰδὼν construendum est cum πνεῦμα, nimirum κατὰ τὸ σημαινόμενον [*secundum vocis significationem*]. Perinde enim est quasi diceretur δαίμων [*Daemon*]: atque ita apparet Syrum accepisse. Similis constructio Ioh. 16: 13.

Ἐσπάραξεν αὐτὸν, discerpsit illum] Syrus legisse videtur ἔῤῥηξεν [*allisit*], Latinus ἐτάραξεν [*conturbavit*]. Utrumque ab interpretamento natum videtur.

Ἀφρίζων, spumans] Videtur Syrus non intellexisse vocem ἀφρίζειν hoc loco, et ἀφροῦ apud Lucam, nisi forte hic πρίζων [*serratim secans*] et supra πρίζει legerit. Nostram lectionem defendit Lucas; et rei convenit: est enim coniunctum id insaniae. Vide historiam quae est 1 Sam. 21, et ibi Iosephum; item Scriptorem libri περὶ ἱερᾶς νόσου [*De sacro morbo*] qui est inter Hippocratea.

21. *Παιδιόθεν, ab infantia*] Marcus παιδίον vocat etiam puellam duodecennem, ut apparet supra 5: 39, 42. Neque aliter hic Syrus accepit, ut notavimus ad Matthaeum. נער παιδάριον [*puerulum*] plerunque vertunt LXX. At illud, quod indidem venit, מנעריו Gen. 8: 21, ἐκ νεότητος [*a iuventute*].

22. *Εἴτι δύνασαι, βοήθησον ἡμῖν, si potes, adiuva nos*] In paucis verbis et fidei aliquid elucet, et id sane exiguum: quod tamen Christus non aspernatur.

23. *Τὸ, εἰ δύνασαι πιστεῦσαι, si potes confidere*] Ἐλλειπτικὸς λόγος [*defectivus sermo*], quem optime supplebis addito βοηθήσει σοι. *Confidere, si modo id potes, erit tibi saluti.* Ita infra, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε [*fides tua te salvum fecit*]: nisi malimus τὸ hic παρέλκειν [*abundare*]; quomodo ferme apud Lucam 22: 2.

Πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι, omnia fieri possunt confidenti] Omnia effici possunt (a Deo scilicet) in usum confidentium.

24. *Βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ, adiuva incredulitatem meam*] Quod fiduciae meae deest, bonitate tua supple. Nam ut aug-

augmentum fiduciae ab Iesu speraverit; et quidem subito, vix credibile est.

25. *Ἐπισυντρέχει*] Particula *ἐπὶ* puto motum ad locum significari, ut sensus sit, *concurrere ad ipsum;* quomodo sumsit Syrus.

Καὶ μηκέτι εἰσέλθῃς, et amplius ne introeas] Id ideo; quia incursus iste Daemonis, ad exemplum lunatici morbi, sua habebat intervalla.

28. *Ὅτι, quare*] Pro *τί ὅτι* aut *διὰ τί*, ut et supra comm. 2. Confer cum utroque Matthaei loca.

30. *Παρεπορεύοντο, extra viam ibant*] Id est, *παρὰ τὴν ὁδὸν ἐπορεύοντο, diverticulo ibant, non via regia.* Solus enim esse cum Discipulis Christus volebat. Est quidem *παραπορεύεσθαι* interdum *praeterire*, aut etiam cum dativo *ad latus alterius ire:* sed ut qui in eodem sint itinere dicantur *παραπορεύεσθαι*, id est, *una iter facere*, non videtur *ἀναλογία* [*ratio vocum similium*] pati. Eodem quo hic interpretor sensu Marcus *παραπορεύεσθαι* et supra usurpavit 2: 23. Nam et ibi Christus per agros privatos non per viam publicam iter faciebat. Et sic עבר Graeci vertunt *παραπορεύεσθαι* Deut. 2: 18, quanquam alibi ea voce laxius usi.

31. *Παραδίδοται εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, traditur in manus hominum*] Puto recte referri posse ad permissionem Dei Patris, quia dicitur *ἀνθρώπων*.

32. *Τὸ ῥῆμα, verbum*] Non de morte (nam ob eam tristitia afficiebantur, Matth. 17: 23), sed de modo mortis, violento scilicet, Luc. 9: 45, et simul de resurrectione; ut supra comm. 10. Non intelligebant quomodo haec cum vaticiniis de Regno Messiae cohaererent.

34. *Τίς μείζων, quis maximus*] Scilicet inter ipsos: id enim tacita primum cogitatione, deinde et verbis inter se agitaverant. At a Christo invitati ut dicerent quid esset de quo disceptassent, id quidem tacent, sed generalius et honestius proponunt quaestionem, quis in Regno Messiae maximus esset futurus, nulla sui facta mentione.

35. *Ἔσται, erit*] Haec erit Regni mei conditio, ut qui maximas obituri sunt functiones non maiora percepturi sint commoda, sed plus toleraturi laboris in aliorum utilitatem. Vide Matth. 20: 26.

36. *Ἐναγκαλισάμενος αὐτὸ, amplectens illum*] Vide infra 10: 16. Hebraeum חבק LXX vertunt ἐναγκαλίζεσθαι Prov. 6: 10, alibi vertunt περιλαμβάνειν [*circumdare*], ut 2 Reg. 4: 16, Eccl. 3: 5, Gen. 29: 13, alibi συνέχεσθαι ἀγκάλαις [*continere ulnis*] Prov. 5: 20. Non male igitur vertitur *amplectens*. Neque enim erat tam parvus infans ut ulnis gestandus esset, quippe qui vocatus a Christo accurrerit, ut ex Matthaeo discimus. Imo Christus puerum *iuxta se constituit*, ut Lucas narrat 9: 47. Amplexu Christus amorem testatus est quo simplicem aetatem et homines ad eam simplicitatem se componentes prosequitur.

37. *Τῶν τοιούτων παιδίων, ex huiusmodi pueris*]. Metaphora ex comparatione: *pueros* enim vocat qui puerorum instar ab ambitione et similibus vitiis vacant. Vide ad Matthaeum.

Καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξηται, et quicunque me receperit] Matth. 10: 40.

Οὐκ ἐμὲ δέχεται, non me recipit] *Μόνον* [*solum*] ex interpretamento adiectum, sed frequenter solet in huiusmodi bimembri oratione subaudiri: Gen. 32: 28, Ioh. 12: 44. Alibi similis ἔλλειψις [*defectus*] per *tam* et *quam* rectius exprimitur; ut infra 13: 11, Ioh. 7: 16.

38. *Ἐν τῷ ὀνόματί σου*] *Te nominato*. Formula enim erat exorcismi, *In nomine Iesu Nazareni egredere;* ut et in sanationibus, Act. 3: 6. Haec autem formula, sicut in fidelibus omnibus efficax erat ex Christi promissione (qua de re agemus alibi), ita interdum vim suam habebat etiam per minus bonos pronuntiata, idque ad honorem Iesu, ut ex Origene alibi ostendimus. Videtur autem iste de quo agit Iohannes neque tam pravus fuisse quam erant Scaevae filii; neque tamen ita addictus Iesu ut se in eius disciplinam traderet; sed medio affectu, non male de Iesu sentiens; id enim significare videntur Christi verba.

Ὃς οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν, qui non sequitur nos] Non se adiungit nostro comitatui, neque profitetur se tui gregis.

Ἐκωλύσαμεν αὐτὸν, prohibuimus eum] Non invidia, sed improvido in Magistrum studio, similes Iosuae Num. 11: 28, nondum intelligentes illud quod dixit Paulus: *Παντὶ τρόπῳ, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ, Χριστὸς καταγγέλλεται· καὶ*

ἐν

ἐν τούτῳ χαίρω, ἀλλὰ καὶ χαρήσομαι [*Dum omni modo sive occasione, sive animo sincero Christus annuntietur: et hac de re gaudeo, sed et gaudebo*], Phil. 1: 18.

39. *Καὶ δυνήσεται ταχὺ, et possit cito*] Hoc δυνήσεται moraliter intelligendum. Vix enim reperietur homo tam vanus qui sub idem tempus sit obtrectaturus ei cuius nominis vi adversum Daemonas utitur.

40. *Καθ' ὑμῶν, ὑπὲρ ὑμῶν, adversum vos, pro vobis*] Ita optimi codices, ita Syrus, ita Arabs, ita Latinus: quare mutari non debuit. Proverbium erat usu communi tritum; quod prima an secunda an tertia persona efferatur nihil refert: nam indefinita oratio est ad quosvis pertinens. Locum habet hoc adagium quoties res aliqua assumtis undecunque subsidiis promovenda est. Celebris est Caii Caesaris vox, qui *medios* dicebat *sibi suorum numero futuros*. Quomodo non pugnet cum eo quod dicitur Matth. 12: 30, vide in inibi annotatis.

41. *Ὃς γὰρ ἂν ποτίσῃ ὑμᾶς, quisquis enim potum dederit vobis*] Vocula γὰρ videtur aliquam cum superioribus cohaerentiam requirere: nec obstat quod alio tempore Matthaeus ista recitat. Nam, ut aliis sapientibus, ita Christo sententiae quaedam erant adeo familiares ut eas saepe repeteret. Dixerat Christus omnibus modis, id est, ut dicitur, velis remisque promovendum Euangelii negotium. Addit iam, ut id confirmet, etiam minima beneficia a quovis homine, etiam non rectae fidei, ei negotio impensa suam mercedem habitura, et contra non impune laturum qui vel minimum ei negotio impedimentum attulerit.

Ἐν τῷ ὀνόματί μου, ὅτι Χριςοῦ ἐςε, meo nomine, quia Christi estis] Mea causa, atque ideo quod mei estis discipuli et ministri.

42. *Καλόν ἐςιν αὐτῷ μᾶλλον, melius est ei*]. Συμφέρει αὐτῷ [*expedit ei*] Matthaeus, λυσιτελεῖ αὐτῷ [*utile est illi*] Lucas; quibus locis μᾶλλον, quod hic expressum est, subauditur. Neque dubito quin hic καλὸν μᾶλλον sit ἄμεινον [*melius*], quomodo accipit et Syrus. Hebraei enim quia comparativis carent eos hoc modo circumloquuntur. Solet autem Marcus ἑβραΐζειν [*Hebraicas locutiones imitari*]. Sed et Graeci ἄμεινον μᾶλλον dicunt, et καλὸν sup-

 pres-

presso μᾶλλον eodem sensu, ut hic quoque commatibus sequentibus. Simile est: *Μακάριόν ἐςι διδόναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν* [*Beatum est accipere magis quam dare*] id est, μακαριώτερον [*beatius*], Act. 20: 35.

43. *Εἰς τὴν ζωὴν, in vitam*] Quam mox interpretatur βασιλείαν τοῦ Θεοῦ [*Regnum Dei*].

Τὸ ἄσβεςον, inexstinguibilem] *Αἰώνιον* [*aeternum*] Matthaeus; qui et ἄσβεςον dixit alibi, 3: 12. Vide locum Esai. 1: 31.

44. *Ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται, vermis eorum non moritur, et ignis non exstinguitur*] Ipsa verba LXX Interpretum, *ὁ γὰρ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτήσει, καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν οὐ σβεσθήσεται*, Esai. 66: 24. Videtur Propheta primo quidem adspectu significare toto isto vaticinio, quod alibi saepe, fore ut etiam Gentes Deo serviant; Iudaeorum contumaces miserrime perituros. Quod duabus comparationibus illustratur, *ignis* quidem qui Dei iram flagrantissimam et non parcentem significat (*Καὶ γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον* [*Deus enim noster ignis consumens*] Hebr. 12: 29, Deut. 4: 24, eodemque modo idem Esaias alibi de severo Dei iudicio agens dixerat: *Noctu diuque non exstinguetur, in perpetuum adscendet fumus eius: ab aetate in aetatem erit desolatio*, et quae sequuntur 34: 10, cum quibus verbis operae pretium est conferre ea quae in Epistola sunt Iudae 7), deinde et *vermis*, qui haerere cadaveribus solet donec plane sint absumta. Sicut autem vetera illa iudicia praetulerunt generalis Iudicii imaginem, ita Christus optimo iure quod de illo tempore dictum est aptat in perpetua supplicia, quibus describendis ipsa verborum proprietas, quod saepe in vaticiniis τύπον continentibus observatum iam est, mire inservit. Nam illud *οὐ τελευτᾷ* et *οὐ σβέννυται* in cladibus illis de quibus agit Esaias, habet suum sensum pro ratione materiae restrictum ac limitatum, in poenis autem vitae alterius alium *κατὰ τὸ κυριολογούμενον* [*secundum proprietatem verborum*]. *Αὐτῶν* [*eorum*] hic interpretor ex superioribus, *τῶν τὰ σκάνδαλα οὐκ ἀποκοπτόντων* [*offendicula non evitantium*], id est, eorum qui vitiis suis indulgent. Scriptor Eccl. 7: 19, *Ἐκδίκησις ἀσεβοῦς πῦρ καὶ σκώληξ* [*Vindicta impii ignis et vermis*], et Scrip-

tor

tor Iudith. 16: 21, *Δοῦναι πῦρ καὶ σκώληκας εἰς σάρκας αὐτῶν* [*Dare ignem et vermes in carnes eorum*]. Unde apparet tritam fuisse inter Iudaeos sententiam.

47. *Γέενναν τοῦ πυρὸς, gehennam ignis*] Matth. 18: 9.

49. *Πᾶς γὰρ πυρὶ ἁλισθήσεται· καὶ πᾶσα θυσία ἁλὶ ἁλισθήσεται, quivis enim igne consumetur; et quaevis victima sale salietur*] Locus hic, qui multorum eruditorum torsit ingenia, multis de mendo suspectus est. Memini virum incomparabilem Iosephum Scaligerum mihi dicere mutandam lectionem, et scribendum *πᾶσα γὰρ πυριά* [*omnis enim ignitio*]. Volebat autem *πυριὰν* vocem esse novam a Marco confictam ad exprimendam vim vocis Hebraeae אשה. Sed ea vox *πυριὰ* neque apud Graecum neque apud Hellenistam ullum legitur. Quod autem Hebraeis est אשה id ferme *κάρπωμα* [*decerptionem* sive *oblationem*] solent vertere Hellenistae. Praeterea ne quid mutare audeam absterret tanta codicum consensio: neque vero necesse est, cum non desit ita conceptis verbis sensus satis commodus et huic loco, ni fallor, optime conveniens. Primum igitur *πᾶς* hic est *quivis*; ut Aristophani *σίγα πᾶς, δεῦρο πᾶς, πᾶς ἕπου* [*tace quivis, huc quivis, sequere quivis*]. Sophocles:

Σὺν γὰρ Θεῷ πᾶς καὶ γελᾷ κ' ὀδύρεται.
[*Ita quisque ridet, aut flet, ut voluit Deus.*]

Luc. 16: 16, *Πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται* [*Quivis in illud vim facit*]. Deinde vero subintelligendum hic *αὐτῶν* [*illorum*], ut significetur quilibet eorum de quibus egit hactenus, qui scilicet pravis affectibus indulgentiam praestant. Simile est illud Luc. 6: 40, *Κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔςαι ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ* [*Perfectus autem omnis erit si sit sicut magister eius*], nam et ibi ex praecedentibus subintelligitur *τῶν μαθητῶν* [*discipulorum*]. Sic Euripides Hercule Furente:

—— *Πᾶς τ' ἀνίςησιν πόδα,*
[—— *Movet quivis pedem,*]

nempe *τῶν παίδων* [*puerorum*], de quibus erat supra: et apud Aristophanem Avibus, cum dicit:

Χωρεῖ δὲ πᾶς τις ὄνυχας ἠγκυλωμένος,
[*It quisque curvis unguibus sese inferens,*]

subauditur ex his quae praecedunt *τῶν ἱεράκων* [*accipitrum*],

trum], et in Pace, πᾶς [*quivis*] scilicet τῶν γεωργῶν [*agricolarum*], de quibus sermo. Iam vero ἁλίζεσθαι est *consumi;* quod non de salitis tantum, ut fert vocabuli origo, sed et de aliis rebus dicitur. Respondet enim Hebraeo נמלח Esai. 51: 6, כי־שמים כעשן נמלחו, Symmachus, ὅτι οἱ οὐρανοὶ ὡς καπνὸς ἁλισθήσονται [*quia coeli sicut fumus salientur*, id est, *tabescent*]. Aquila, ὁ οὐρανὸς ὡς καπνὸς μειωθήσεται [*coelum ut fumus minuetur*]. Hierosolymitanus vertit יצדין *transibunt*. Hinc trita vestimenta dicuntur מלחים Ier. 38: 11, ad verbum ἁλισθέντα aut ἁλωθέντα [*salita*]. Et Chaldaeis et Arabibus מלח est *consumere:* Homero quoque ἁλιῶσαι, *irritum reddere*. Est autem consumendi modus duplex; aut enim res tota perit, ut in his quae igne consumuntur; ignis enim nulli parti solet parcere, sed πάντα ἐξαναλίσκει [*omnia absumit*], ut loquitur Philo libro De vita Mosis: aut parte aliqua consumta servatur quod reliquum est, ut accidit in his quae sale condiuntur. Idem Philo περὶ κοσμοποιΐας [*De mundi creatione*] ait, τοὺς ἅλας τοῖς κρέασι παρασπαρῆναι ἵνα μὴ ῥαδίως φθείροιντο [*sales carnibus adspergi ne facile corrumpantur*]: in libro autem περὶ τῶν εἰς θυσίας [*De iis quae ad Sacrificia pertinent*] sic ait: Οἷς ἂν περισπασθῶσιν (οἱ ἅλες) διατηροῦσι [*Quibus adspersi fuerint sales ea conservant*]: et libro περὶ θυόντων [*De sacrificantibus*] iterum: Φυλακτήριον οἱ ἅλες σωμάτων [*Sales corporum custodia*]. Notum illud quod ex Cleanthe Varro dixit, *animam suillo pecori pro sale datam ne putisceret.* Et huius rei causa salem in sacris Hebraeorum usitatum notavit doctissimus Abarbaniel. Mos hic, ut et alii, ad Gentes quoque manavit. Servius ad VIII Eclogam: *Far pium est mola casta, salsa: utrumque enim idem significat.* Duplicem consumendi modum illustrat Christus noto exemplo duplicium προσφορῶν, id est, קרבנים [*oblationum*]. Nam harum aliae constantes ex pecudum carne totae quantae erant in testimonium Divinae gloriae igne absumebantur, ita ut superesset nihil; quae vocabantur ὁλοκαυτώματα [*usta solida*]: de quibus agitur Lev. 1. Aliae vero e simila sale condiebantur, de quibus vide Praeceptorum Iubentium LXII, eaeque peculiariter vocantur θυσίαι [*sacrificia*]. Ita enim habet lex Lev. 2: 13 apud

LXX,

LXX, quos Marcus sequitur; *Καὶ πᾶν δῶρον θυσίας ὑμῶν ἁλισθήσεται* [*Omne donum sacrificii sale salietur*]. Nam vocem מנחה LXX non hic tantum sed et alibi vertunt *θυσίαν*, ut Gen. 4: 3 et Lev. 7: 9. Suidas: *Μάννα* (recte monuit doctissimus Drusius legendum *μαναὰ*), *θυσία*. Neque vero hoc tantum Suidae in loco is error ex vocum vicinitate reperitur, sed et Ier. 17: 26 *μάννα* scribitur, cum ex Hebraeo appareat legendum *μαναὰ*, quod et Hieronymus monuit. Sic Baruchi 1: 10 scribitur *μάννα*, pro quo *μαναὰ* recte legit Theodoretus. Idem error Ier. 48 secundum Graecam editionem: at recte scriptum legitur Ezech. 45 in fine: recte etiam scribit eam Chrysostomus in, secundo ad Theodorum ex Dan. 2: 46. Impios igitur comparat Christus *τοῖς ὁλοκαυτώμασι*, nam et supra dixerat eos coniici *εἰς πῦρ ἄσβεςον* [*in ignem inexstinguibilem*]. Iam vero et *τὸ πῦρ τῶν ὁλοκαυτωμάτων* erat *πῦρ ἄσβεςον*. Philo *περὶ θυόντων* [*De sacrificantibus*]: *Πῦρ ἐπὶ τοῦ θυσιαςηρίου* [*Ignis in altari*] (agit de altari *τῶν ὁλοκαυτωμάτων*) *καυθήσεται διὰ παντὸς ἄσβεςον* [*ardebit perpetuo inexstinctus*]. Ignis ille solebat tota *ὁλοκαυτώματα ἀναλίσκειν* [*pecora usta consumere*], quo verbo non Philo tantum utitur, sed et Theophrastus describens Iudaeorum *ὁλοκαυτώματα*, citante Porphyrio. Sic et Dei ira adversus impios est, ut diximus, *πῦρ ἀναλίσκον* [*ignis consumens*], Deut. 4: 24, Hebr. 12: 29. Impenduntur *ὁλοκαυτώματα* tantum ut appareat ius summum Dei, nullo hominum bono: sic et impiorum non alius erit usus quam ut materia sint in quam se Divina iustitia exerceat. Atque hinc est quod passim apud Prophetas impii Divinae irae destinati *victimae* vocantur, Esai. 34: 6, Ier. 12: 3, 46: 10, Ezech. 21: 9, 10, 39: 17. Adde Dan. 7: 11. At quibus pietas cordi est merito comparantur *τῇ θυσίᾳ* ita specialiter dictae. Hi sunt quos Paulus admonet *παραστῆσαι τὰ σώματα θυσίαν ζῶσαν, εὐάρεςον τῷ Θεῷ* [*exhibere corpora sua sacrificium vivens, Deo placens*], Rom. 12: 1. Et Petrus constitutos dicit *ἀνενέγκαι πνευματικὰς θυσίας εὐπροσδέκτους τῷ Θεῷ* [*offerre spiritualia sacrificia accepta Deo*], Epist. 1, cap. 2: 5. Atque eodem pertinent ea quae apud Esaiam leguntur, paulo ante verba a Christo iamiam citata, 66: 20, ubi est in Hebraeo vox

מנחה,

מנחה, in Graeco θυσίας. Quo et illud Ignatii mihi videtur alludere: *Ἄφετέ με θηρίων εἶναι βρῶμα, δι' ὧν ἐςι Θεοῦ ἐπιτυχεῖν· σῖτός εἰμι τοῦ Θεοῦ, καὶ δι' ὀδόντων θηρίων ἀλήθομαι, ἵνα καθαρὸς ἄρτος Θεοῦ εὑρεθῶ* [*Sinite me esse ferarum escam, per quas dabitur Deo frui: Dei sum frumentum, et per dentes ferarum molor, ut purus panis Deo reperiar*]. Nam מנחה, id est, θυσία specialiter dictum erat ἐκ σίτου ἀλεσθέντος [*ex frumento commolito*], id est, ex simila, ut diximus: et placentae quae inde fiebant חלות Hebraeis, ἄρτοι [*panes*] vocantur Graece tum a LXX, tum ab Iosepho Originum III cap. 10. Non dissimile quod τὰς οὐλοχύτας, τὰ πόπανα, τὰ πλακοῦντα [*molas salsas, liba, placentas*] vocari προθύματα [*praesecta*] notant ad Homerum et Aristophanem Scholiastae. Talis autem θυσία ita demum Deo placet, si quicquid est putredinis, hoc est, malorum affectuum (quos σκάνδαλα [*offendicula*] dixit Christus) exedatur diligenti cura ac meditatione; quomodo sal exedere solet putredinem. Sic sermonem nostrum Paulus, Col. 4: 6, vult esse ἅλατι ἠρτυσμένον [*sale conditum*], id est, in quo nihil sit σαπρὸν [*putre*], Eph. 4: 29. Et per salem significari Dei legem notant Hebraei ad Lev. 1. Hanc animi salituram sequitur animi ἀφθαρσία [*incorruptio*], ut Paulus loquitur Eph. 6: 24, Tit. 2: 7, quae animi ἀφθαρσία etiam corpori paritura est ἀφθαρσίαν, Rom. 2: 7, 1 Cor. 15: 42, 50, 53, 54, 2 Tim. 1: 10. Ita totus homo consumtis pravis affectibus in aeternum conservatur, cum caeteros totos absumat non desiturum incendium. Idem ergo hic dicit Christus quod supra, partis iactura redimendum esse totum hominem. Omnino aliqua consumtio homini debetur, aut per modum saliturae, aut per modum incendii: haec impiorum est, illa piorum.

50. *Καλὸν τὸ ἅλας, bonum est sal*] Salis facta mentione aliam obiter Christi sententiam Marcus adiicit; sed in qua sal non ipsum actum, ut supra, designat, sed eum hominem in quo actus iste peragitur, Christianum scilicet, qui non a se tantum sed et ab aliis arcere debet τὸ σαπρὸν [*quicquid putre est*]. Vide Matth. 5: 13.

Ἄναλον γίνεται, insulsum fuerit] Μωρανθῇ [*evanuerit*], Matthaeus et Lucas.

Ἐν

Ἐν τίνι αὐτὸ ἀρτύσετε, quo illud condietis] Nullum aliud dogma est quod reparare eos possit qui a Christi salutari disciplina deficiunt. Vide quae ad Matthaeum.

Ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς ἅλας, habete in vobis sal] Hic redit ad priorem salis significationem. Est autem τὸ ἅλας, ut diximus, attenta meditatio ad purgandos affectus, quos inter violentissimi sunt ambitio et invidia: quorum occasione in hunc sermonem Christus devenerat.

Καὶ εἰρηνεύετε ἐν ἀλλήλοις, et pacem habete inter vos] 2 Cor. 13: 11, 1 Thess. 5: 13. Pacis studium magna pars est eius de qua hic agitur purgationis.

CAPUT X.

1. *Διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, per loca uls Iordanem*] Τοῦ hic sumo οὐδετέρως [*neutro genere*]. Nam ita τὸ πέραν et alibi reperias, Matth. 8: 18, 28, 14: 22, 16: 5. Marci supra 4: 35, 5: 1, 21, 6: 45, 8: 13. Lucae 8: 22. Per loca quae vocabantur *uls* aut *propter Iordanem* ibat in eam usque Iudaeae partem in qua est Aenon. Vide Ioh. 3: 22, 10: 40.

Συμπορεύονται πάλιν ὄχλοι, comitantur iterum turbae] Undique convenientes; quod Matthaeus dixit ἠκολούθησαν [*sequebantur*], Iohannes ἦλθον πρὸς αὐτόν [*venerunt ad eum*].

Ἐδίδασκεν αὐτούς, docebat illos] Locum Iohannis Baptismo nobilem et doctrina et miraculis faciebat nobiliorem, ipsa rerum comparatione homines ad sui admirationem excitans. Vide dicta loca Matthaei et Iohannis.

2. *Ἀπολῦσαι, dimittere*] Scilicet *quavis de causa*; quod Matthaeus expressit. Nam aliqua de causa quin posset non dubitabant.

3. *Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, ille respondens*] Cum Mosis auctoritatem adferrent pro divortiorum promiscuo iure, Christus urget ut ipsa Mosis verba recitent.

4. *Ἐπέτρεψε, praescripsit*] Permisit repudiare dato libello, aut, quod eodem recidit et apud Matthaeum est, repudiare volenti praecepit libellum dare.

5. *Τὴν ἐντολὴν ταύτην, praeceptum istud*] Ἐντολὴ gene-

nerali significatu leges quascunque, etiam permittentes; significat. Nam et permissio obligat, primum alios omnes ne tale quid impediant; deinde, si forma actui permisso addatur, obligat eum qui acturus est ne aliter agat.

6. *Ἀπὸ δὲ ἀρχῆς κτίσεως, ab initio autem creaturae*] *Κτίσις* non *actum condendi* sed *res conditas* significat, quomodo accepit Latinus. Sic et infra 13: 19 et 16: 15, et 2 Petr. 3: 4. Atque ita toti sex dies sunt *ἀρχὴ κτίσεως* [*initium creationis*], id est, *τῶν κτισμάτων* [*rerum creatarum*], cum primus dies proprie sit *ἀρχὴ τῆς κοσμοποιΐας* [*initium fabricationis mundi*].

7. *Ἕνεκεν τούτου, propter hoc*] Subintellige *λέγων* [*dicens*].

8. *Εἰς σάρκα μίαν, in carnem unam*] Ita LXX, quod non aliud significat quam quod apud Matthaeum est et hic sequitur *σὰρξ μία* [*caro una*]. Nam apud Hebraeos vox substantiva amat talem constructionem.

Ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ μία σάρξ, itaque iam non sunt duo, sed una caro] Id est, ex isto Dei facto et verbis apparet aequum esse et Deo gratissimum ut coniugum individua sit copula, quasi in unum hominem coaluissent. Vide quae ad Matthaeum.

11. *Καὶ γαμήσῃ ἄλλην, et aliam duxerit*] Quo facto ostendit alienum se a reconciliatione.

Μοιχᾶται ἐπ' αὐτήν, adulterium committit super eam] Matthaeus *ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι* [*facit eam moechari*]. *Facere delictum* dicitur qui causam dat delinquendi sua culpa: illi enim delictum merito imputatur. Ita apud Deum adulterii tenetur qui expulsae praebet impudicitiae occasionem, ut alibi explicavimus. *Ἐπ' αὐτήν*, id est, isto facto quod in ipsam committit.

12. *Καὶ ἐὰν γυνὴ ἀπολύσῃ τὸν ἄνδρα αὐτῆς, καὶ γαμηθῇ ἄλλῳ, μοιχᾶται, et si uxor dimiserit virum suum, et alii nupserit, moechatur*] Id praetereunt alii Scriptores, quia de eo minus dubitabatur. Erant tamen quae hoc auderent contra Mosis Legem. Sic Michol olim Davidem deseruit patre auctore, 1 Sam. 25: 44. Fuit et quae libellum divortii marito mitteret. Iosephus: *Χρόνου δὲ διελθόντος, ἐπεὶ συνέβη τὴν Σαλώμην στασιάσαι πρὸς Κοστόβαρον, πέμπει μὲν εὐθὺς αὐτῷ γραμματεῖον ἀπολυομένη τὸν γάμον,*

οὐ

οὐ κατὰ τοὺς Ἰουδαίους νόμους· ἀνδρὶ μὲν γὰρ ἔξεςι παρ' ἡμῖν τοῦτο ποιεῖν· γυναικὶ δὲ οὐδὲ διαχωρισθείσῃ καθ' αὐτὴν γαμηθῆναι, μὴ τοῦ πρότερον ἀνδρὸς ἀφιέντος [*Post tempus aliquod, cum Salome adversus Costobarum discordaret, illico libellum ei mittit ad dissuendum matrimonium, non sane secundum leges Iudaeorum: nam apud nos id ius marito est: uxori autem etiamsi sponte discesserit, alteri nubere non licet nisi mariti permissu*]. Salomes exemplum secuta erat Herodias. Mulier ergo, cum domina sui non esset, si marito relicto ad aliud matrimonium se conferret, omnino adulterium committebat, non interpretatione aliqua aut per consequentiam, sed directe: ideo non debuit hic addi ἐπ' αὐτόν.

15. Ὃς ἐὰν μὴ δέξηται, *quisquis non susceperit*] Pueri tabulae rasae conferuntur: tales esse oportet qui de dogmatis veritate sunt iudicaturi. Proprie autem dixit Christus δέξηται, quia *suscipere in se Regnum coeli* dicebantur Hebraeis qui Legi se subiiciebant: unde et Latini quidam veteres pro *Regnum Dei* hoc loco legebant interpretantes *verbum Dei*. Diximus aliquid de hoc Marci loco ad Matth. 26: 29.

16. Ἐναγκαλισάμενος, *complexans*] חבק.

17. Γονυπετήσας αὐτὸν, *genu flexo eum honorans*] Non movenda lectio: nam et supra 1: 40 est γονυπετῶν αὐτόν. Sic et προσκυνέω [*adoro*] modo tertium regit casum, ut Matth. 2: 2, 8, 11, et alibi saepe; modo quartum, Matth. 4: 10, Luc. 4: 8, 24: 52, Ioh. 4: 22.

19. Μὴ ἀποςερήσῃς, *ne fraudem feceris*] Vide quae ad Matthaeum.

21. Ἠγάπησεν αὐτὸν, *dilexit eum*] Amat Christus non virtutes tantum, sed et semina virtutum, suo tamen gradu; illas ut remuneret, haec ut foveat atque excitet, ni homines sibi ipsis obstent. Sic externa Achabi poenitentia in aliquid valuit, 1 Reg. 21: 28. Potest et ἠγάπησε sumi pro *laudavit*, aut *benigne affatus est*, more Graecorum Interpretum, Cant. 1: 1, 4, 2 Par. 18: 2.

Ἄρας τὸν ςαυρὸν, *crucem subiens*] Certus ex professione huius disciplinae multa tibi incommoda eventura. Vide Matth. 10: 38.

22. Στυγνάσας] Cum sequatur λυπούμενος [*tristatus*], vi-

videtur mihi *στυγνάσας* ad vultum magis quam ad animum pertinere, quasi dicas *fronte nubila*. Nam et *οὐρανὸς στυγνάζων* [*coelum turbidum*] est apud Matth. 16: 3.

23. *Περιβλεψάμενος, circumspiciens*] Gestu aliquid eximium aut dicturi, ut hic, aut facturi, ut Luc. 6: 10.

24. *Τοὺς πεποιθότας ἐπὶ τοῖς χρήμασι, confidentes pecuniis*] Causam reddit cur vix recipiant salutaria dogmata divites, quia spem ac fiduciam suam in divitiis ponunt, eoque defigunt animum in res huius aevi. Hoc est quod Paulus dicit *ἐλπίζεσθαι ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι* [*spem ponere in incertis divitiis*], 1 Tim. 6: 17. *Ὕβριν τε τίκτει πλοῦτος* [*Opibus adhaeret fastus*], inquit Euripides. Consummatur hic doctrina inchoata in Ps. 49.

26. *Καὶ τίς, et quis*] *Τίς ἄρα* [*quis ergo*], Matthaeus: sed Marcus, ut diximus, gaudet Hebraismis. Hebraeis autem copula inter alias significationes istam quoque complectitur. Similis eius usus Gen. 2: 3 collato loco Exod. 20: 11, Ps. 116: 2, Luc. 1: 42 collato loco Luc. 11: 27.

27. *Ἀδύνατον, fieri nequit*] *Τοῦτο* [*hoc*] addit Matthaeus: sed ipsa res loquitur de ea re Christum agere de qua proxime erat locutus, de divitum perductione ad Regnum coeleste.

Ἀλλ' οὐ παρὰ τῷ Θεῷ, sed non apud Deum] Quod difficillimum est spectato communi rerum cursu, id facile efficit Deus, cum ipsi libet insolita efficacitate uti.

29. *Ἢ γυναῖκα, aut uxorem*] Agnoscit Syrus et codices: neque inducendi causam video. Nam quod in sequenti commate uxorum mentio non repetitur, haud adeo mirum est, cum ex caeteris quae memorantur *κατ' ἀναλογίαν* [*per proportionem*] hoc quoque posset intelligi. Forte et ideo omisit Marcus, quod restitutio uxorum posset calumniosam interpretationem admittere magis quam caetera. Nam et Iulianus hoc irrisit, ut monet Theophylactus. Ergo cum caeteri affectus memorantur, uxor non memoratur; hinc discimus uxoris iacturam expletum iri restitutione omnium officiorum quae ab uxore praestantur, excepto eo quod nisi ab uxore praestare non potest.

30. *Μετὰ διωγμῶν, cum vexationibus*] Bene hoc addidit Marcus, ne felicitatem temporariam nobis promissam ima-

imaginemur. Solatia promittuntur, non deliciae. Et vel hoc unum evincit male adduci haec Christi verba ad probandam illam plenissimam et incorruptam Mille annorum in terris felicitatem.

32. Ἦν προάγων αὐτοὺς, *praecedebat illos*] More intrepidi Ducis.

Ἐθαμβοῦντο, *stupebant*] Magnam illam animi fortitudinem certae morti se offerentis admirabantur.

Ἐφοβοῦντο, *timebant*] Pro se solliciti. Cur enim suspecta nobis haec lectio esse debeat nihil causae video.

Ἤρξατο αὐτοῖς λέγειν, *coepit illis dicere*] Id est, ἔλεγε [*dixit*]: nam dixerat et ante; sed nunc iterum monet. Ita verbum ἄρχεσθαι abundat Luc. 7: 38 et alibi saepe.

33. Ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, *ecce adscendimus Hierosolyma*] Postremum hoc iter instituimus, illud de quo saepe iam dixi vobis. Hoc vult ἰδού.

34. Καὶ ἐμπαίξουσιν αὐτῷ, *et illudent ei*] Nempe οἱ ἄνθρωποι [*homines*]: id est, impersonaliter, *illudetur ei*.

35. Λέγοντες, *dicentes*] Per matrem. Simile loquendi genus observavimus Matth. 8: 5.

Θέλομεν, *vellemus*] Vide supra 6: 25.

42. Οἱ δοκοῦντες ἄρχειν, *qui honorem habent imperandi*] Δοκεῖν hic est *in honore esse*, ut Gal. 2: 2 et 6, et Euripidi Hecuba illi ἐκ τ' ἀδοξούντων [*ex ignobili*] opponitur κἀκ τῶν δοκούντων [*ex nobili*]. Constructio autem similis illi in Susannae historia comm. 5, Ἐκ πρεσβυτέρων κριτῶν οἱ ἐδόκουν κυβερνᾷν τὸν λαόν [*Ex Senioribus iudicibus quibus honor evenerat populum gubernandi*].

Οἱ μεγάλοι αὐτῶν, *magni eorum*] Id est, qui inter ipsos Principes eminent, ut ad Matthaeum diximus.

45. Καὶ γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, *nam et Filius hominis*] Rex istius Regni quem imitari debetis.

46. Ἔρχονται εἰς Ἱεριχὼ, *veniunt Hierichuntem*] Omnes diras Christus solvit; etiam illas Ios. 6: 26.

Υἱὸς Τιμαίου, Βαρτίμαιος, *filius Timaei, Bartimaeus*] Timaei satis noti hominis filius; unde vulgo πατρωνυμικῶς [*a patre*] appellabatur ברטימי. Sic Petrus vocabatur בריונה; Alius ברתלמי: Magus ille Act. 13: 6, ברישוע. Quod alicubi legisse se dicit Hieronymus *Barsemia*, puto non alterius significatus sed corruptae esse pronuntiationis.

47. Ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖός ἐςι] Nempe ὁ παράγων [*qui praeteribat*]: *quod is qui praeteribat esset Iesus Nazarenus*. Hic iterum impletur vaticinium Esaiae, de quo supra 7: 35.

50. *Ἀναςὰς*, *surgens*] Ita et Syrus. Quare non dubito quin alterum ἀναπηδήσας [*exsiliens*] substitutum sit in codicibus Graecis mutatis ad Latinum exemplar; quod aliquot locis factum observavimus.

51. *Ῥαββονί*] Ita pronuntiabant, pro quo alibi ῥιββονί. Simile est ῥακὰ pro ῥικά. Vocabantur hoc nomine eximii Doctores, ut Iudaei tradunt, et apparet Ioh. 20: 16.

Ἵνα ἀναβλέψω, *ut videam*] Videtur mihi hic ἀναβλέπειν esse βλέπειν· nam et his convenit qui nunquam ante visum habuerunt, Matth. 11: 5, 20: 34, Luc. 7: 22, Ioh. 9: 18.

52. *Ὕπαγε*, *vade*] Annuentis vox hoc loco, ut Matth. 8: 13, ubi de hac re egimus.

Ἡ πίςις σοῦ σέσωκέ σε, *fides tua te salvum fecit*] Familiare Christo enuntiatum, Matth. 9: 22, supra 5: 34, Luc. 7: 50, 8: 48, 17: 19, 18: 42.

Ἐν τῇ ὁδῷ, *in via*] Palam demonstrans oculis se uti, cum per se ambularet, solitus alieno ductu regi.

CAPUT XI.

1. *Εἰς Βηθφαγῆ καὶ Βηθανίαν*, *ad Bethphage et Bethaniam*] Utriusque loci meminit Syrus, ut et Thalmudici. Quod aliqui libri habent *Βηθσφαγῆ* puto esse ex corrupta pronuntiatione: nam ת Hebraeum declinat ad sonum τοῦ σ.

2. *Ἐφ' ὃν οὐδεὶς ἀνθρώπων κεκάθικε*, *in quo nemo adhuc hominum sedit*] Bene monet vir doctissimus ad sacros usus solitas adhiberi animantes nondum humanis usibus mancipatas: *iniuges* Latini vocabant, ut apud Festum et Macrobium est. Vide historiam 1 Sam. 6: 7. Ovidius:

Bos tibi, Phoebus ait, Solis occurret in arvis,
Nullum passa iugum curvique immunis aratri.

Seneca:

——————— *Iussus erranti*
Comes ire vaccae, quam non flexerat
Vomer, aut tardi iuga curva plaustri.

Μόσ-

Μόσχος ἀδάμαστον πίσημα [*vitulus indomitus cadens*] est in Phoenissis Euripidis.

5. *Τί ποιεῖτε λύοντες τὸν πῶλον*] Id est, *Quorsum eum solvitis?* Idem loquendi genus Act. 21: 13.

8. *Στοιβάδας*] *Struem* significat apud Hellenistas. Hinc, *Στοιβάσουσι ξύλα ἐπὶ τὸ πῦρ, καὶ στοιβάσουσιν οἱ υἱοὶ Ἀαρὼν οἱ ἱερεῖς τὰ διχοτομήματα* [*Struem lignorum imponent igni, et filii Aaronis Sacerdotes struem facient de membris scissis*], et quae sequuntur, Lev. 1: 7, 8.

10. *Βασιλεία τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβίδ, Regnum patris nostri Davidis*] Quod hic ex superiore commate quidam codices repetunt *ἐν ὀνόματι Κυρίου* [*in nomine Domini*] vetus non est, ut praeter Syrum Latinus docet. Sed habet Arabs, cuius seriorem esse versionem multis indiciis apparet.

11. *Ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας, cum iam sera esset hora*] Ὄψιον adiective dici auctor est Phrynichus: atque ita hic acceperim. Sic supra, *ὥρας πολλῆς γενομένης* [*cum iam hora multa fieret*].

12. *Τῇ ἐπαύριον, postera die*] Ita et Polybius loquitur.

Ἐπείνασε, esuriit] Salutem populi Iudaici in ficu figurati. Tempus enim non erat anni quo ficus fructum ferret. Non ergo arborem spectavit in hoc facto, quae si infrugifera est, non minus culpa caret verno aut aestivo quam hyberno tempore.

15. *Ἤρξατο ἐκβάλλειν, coepit eiicere*] Id est, ἐξέβαλε [*eiecit*], quomodo verbum illud, πλεονάζειν [*abundare*] supra annotavimus 10: 32. Videntur enim viri eruditi recte colligere, antea quoque rem similem a Christo factam, quae a Iohanne narretur, praeterita ab aliis ob facti similitudinem.

16. *Διενέγκῃ σκεῦος, transferret vas*] Κατὰ τὸ ὑποκείμενον [*ex subiecta materia*] intelligi debet σκεῦος ad quaestum faciendum pertinens.

18. *Ἐφοβοῦντο γὰρ αὐτὸν, metuebant enim eum*] Refero ad verbum ἐζήτουν [*quaerebant*], quod sollicitudinem significat. Sollicitos igitur dicit fuisse *quia ipsum metuebant*, id est, multitudinem eorum qui ipsum magni faciebant. Ἐφοβήθησαν τοὺς ὄχλους, inquit Matthaeus, ἐπειδὴ ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον [*Timuerunt plebem, quoniam Prophe-*

phetam eum habebant]. Idem plane dicit Lucas 19: 47, 48; qui consiliorum ἀπορίαν [*perplexitatem*] accuratius describens addit, οὐκ εὕρισκον τὸ τί ποιήσωσι [*non inveniebant quid facerent illi*].

19. Ἐξεπορεύετο ἔξω τῆς πόλεως, *egrediebatur de civitate*] Ne quam noctu in urbe inquieta rerum novarum occasionem praesentia sua daret aut dare videretur.

20. Παραπορευόμενοι] *Cum ficum praeterirent*, ut et Matth. 27: 39, οἱ δὲ παραπορευόμενοι. *Adambulandi* vox non videtur mihi recte usurpari ubi non de amne aut simili re extensa, sed de arbore agitur.

22. Πίστιν Θεοῦ, *fidem Dei*] Id est, εἰς τὸν Θεὸν [*in Deum*]. Simile est,

—— *Generis fiducia vestri*,

et *fiducia artis nostrae* apud Tullium. Sic Act. 3: 16, Ἐπὶ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ [*In fide nominis eius*]: et Gal. 2: 20, Ἐν πίστει τῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ [*In fide Filii Dei*].

23. Ὃς ἂν εἴπῃ τῷ ὄρει τούτῳ, *quicunque dixerit huic monti*] *Montes* in Prophetis saepe sunt magna Imperia. Sensus hoc loco est: Si fidem Deo haberet populus Iudaicus, Romanum iugum ab eo auferretur.

25. Στήκητε προσευχόμενοι, *stabitis ad orandum*]. Vide Matth. 6: 5, 6.

Εἴ τι ἔχετε κατά τινος, *si quid habetis adversus aliquem*] Ius conquerendi de aliquo. Vide quae ad Matth. 5: 23.

26. Εἰ δὲ, *quod si*] Cur hoc quidem loco δὲ magis causaliter quam opposite accipi debeat sane non video. Itaque recte vertisse mihi videntur Syrus et Latinus.

27. Καὶ πρεσβύτεροι, *et Seniores*] Quod additur in libris quibusdam λαοῦ [*populi*] ex veteri interpretamento est, nam nec Syrus nec Latinus agnoscunt. Caeterum qui sint πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ alibi diximus.

32. Ἐφοβοῦντο τὸν λαὸν, *timebant populum*]. Vide supra 7: 12.

Εἶχον Ἰωάννην ὅτι ὄντως προφήτης ἦν, *habebant Iohannem vere Prophetam fuisse*] Consueta constructio fuerat, ut apud Matthaeum, ἔχουσι τὸν Ἰωάννην ὡς προφήτην [*habent Iohannem pro Propheta*], aut ἐδόκουν περὶ Ἰωάννου ὅτι ὄντως προφήτης ἦν [*de Iohanne sic existimabant, eum*

vere

vere Prophetam fuisse]. Nunc duo loquendi genera miscuit, atque ita constructionem fecit κατὰ τὸ σημαινόμενον [ad id quod significatur].

CAPUT XII.

1. Ἐν παραβολαῖς, *in parabolis*] משלים [*parabolae*] inter ea est quae plurali sono singularem saepe habent significationem, ut Ezech. 14: 8.

2. Τῷ καιρῷ, *tempore*] Τῶν καρπῶν [*fructuum*], ut addit Matthaeus.

4. Ἐκεφαλαίωσαν, *caput vulnerarunt*] Apud Aristophanem γαστρίζειν simili modo formatum est; qua de re bene monuit vir doctissimus: Scholiastae exponunt ἐν γαστρὶ τύπτειν [*ventrem verberare*].

Ἠτιμωμένον, *contumeliis affectum*] Quod Graeci dicunt ἀτιμάζειν, ἀτιμᾶν et ἀτιμοῦν, Latini posteriores dixerunt *inhonorare* et *exhonorare*: utraque vox apud Salvianum est, minime sordidum Scriptorem.

6. Ἀγαπητὸν αὐτοῦ, *dilectum suum*] Notant Graeci ab Hesiodo aliisque ἀγαπητὸν dici τὸν μονογενῆ [*unigenam*]. Sic יחיד quod est μονογενής, LXX vertunt ἀγαπητὸν Ier. 6: 26, Gen. 22: 2, ubi Aquila posuit μονογενῆ. In Cantico Esai. 5, de vinea, ידיד vertitur ἠγαπημένος [*dilectus*] et ἀγαπητός.

8. Καὶ ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, *et eiecerunt extra vineam*] Posset hoc intelligi de corpore mortuo in fabula, et in significatione fabulae de contumeliis quibus Iudaei nomen Christi post mortem affecerunt: sed cum apud Matthaeum alius sit ordo, satius est more Hebraeo καὶ ἐξέβαλον interpretemur ἐκβληθέντα [*eiectum*].

14. Δῶμεν, ἢ μὴ δῶμεν, *demus, an non demus*] Ἐλλειπτικῶς [*defective*]. *Auctor es nobis demus, an non?* Neque hoc idem omnino est cum superiore quaestione, sed, si Iesus licere dixisset, supererat altera quaestio, an expediret.

15. Ὑπόκρισιν, *simulationem*] Sensit enim simulata mente locutos. Discere cupientium praeferebant speciem, cum animus calumniam strueret.

19. *Τέκνα*] Bene verti puto *liberos*. Vide ad Matthaeum.

20. *Ἑπτὰ ἀδελφοὶ ἦσαν, septem fratres erant*] Ita plurimi codices et Syrus: quare *οὖν* [*ergo*] ex Latino videtur adiectum: neque necessarium est. Species enim facti novam sententiam inchoat.

23. *Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, ὅταν ἀναστῶσι, in resurrectione ergo cum resurrexerint*] Gaudet huiusmodi *παρωνύμων* [*nominum cognatorum*] iteratione Marcus, ut exemplis aliquot ostendimus ad Matth. 24: 22.

24. *Οὐ διὰ τοῦτο πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες, nonne ideo erratis, nescientes*] Interrogationem ex more Hebraeorum pro vehementi affirmatione positam ex Matthaeo aut certe eius Interprete liquet; qui habet *πλανᾶσθε*. Est autem hic rursus *σύνταξις κατὰ τὸ σημαινόμενον* [*constructio ad id quod significatur*], nam *διὰ τοῦτο* dixit quasi illaturus esset *ὅτι μὴ οἴδατε* [*quia nescitis*], cum nunc dixerit *μὴ εἰδότες*.

29. *Ἄκουε, Ἰσραήλ, Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν Κύριος εἷς ἐστι, audi, Israel, Dominus Deus tuus Dominus unus est*] Ipsa verba LXX Interpretum Deut. 6: 4. Bene hoc addidit Marcus, quia ad sequentis praecepti illustrationem pertinet. Ad religionis enim substantiam non satis est quodvis Numen colere, sed certum Numen animo proponendum est, cuius nota est unitas, qua distinguitur a Deis Gentium, qui multi esse credebantur, item ab Angelis.

30. *Ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, tota mente tua*] Addidit hoc Marcus ad interpretationem eius quod praecessit *τῆς ψυχῆς* [*anima*], uti et infra additum est *ἐξ ὅλης τῆς συνέσεως* [*toto intellectu*] simili sensu.

31. *Ὁμοία αὐτῇ, simile est illi*] Ita congruenter Matthaeo legerunt Syrus et Latinus, a quibus cur discedendum sit non video.

32. *Εἶπεν αὐτῷ ὁ γραμματεύς, ait illi Scriba*] Exploraturus sapientiam Christi venerat, auditae testimonium praebet.

33. *Πλεῖον, maius*] Prius ac potius Deoque gratius. Vide quae de ordine praeceptorum diximus Matth. 7: 13.

Τῶν ὁλοκαυτωμάτων καὶ τῶν θυσιῶν, holocautomatibus et sacrificiis] מנחה עלה, ut 2 Reg. 5: 17, 2 Par. 7: 1. Nam LXX

LXX modo pro מנחה, ut supra diximus, modo pro זבח ponunt *θυσίαν*. Sed et זבח modo laxius ponitur ut omnia sacrificia significet praeter *ὁλοκαυτώματα*, modo strictius pro iis quae *χαριςήρια* [*ob beneficium*] dicuntur, ut Ps. 40: 7, quem citat Scriptor ad Hebraeos 10: 5.

34. *Οὐ μακρὰν εἶ ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, non es longe a Regno Dei*] Eorum qui spiritum Regni nondum acceperunt multi sunt gradus, quos inter *non longe a Regno remotus* est ille in quo sunt homines qui intelligunt summam pietatis et eam approbant. Hinc assiduis precibus ad Regnum transitus datur. Vide Rom. 7.

35. *Πῶς λέγουσιν οἱ γραμματεῖς, quomodo dicunt Scribae*] Id est, quomodo consistere potest quod dicunt Legisperiti? Proponebatur haec quaestio Pharisaeis, qui in explicatione Prophetarum multum credebant Legisperitis. Itaque Christus eos sic alloquitur, quasi quos sciret ab auctoritate Legisperitorum non discessuros.

37. *Πόθεν, unde*] *Πῶς* [*quomodo*] Matthaeus. Sic et Hebraeis אי est *quomodo*, ut Ier. 5: 7. Sic *πόθεν μοι τοῦτο* [*unde mihi hoc*] Luc. 1: 43. Sensus est: Qui fieri potest ut idem sit Dominus et Filius? Vide quae ad Matthaeum.

Ὁ πολὺς ὄχλος] *Plebis pars magna.*

38. *Βλέπετε, cavete*] Ut supra 8: 15.

Ἐν ςολαῖς περιπατεῖν, in stolis ambulare] Ita et Lucas 20: 46. *Στολὴ* apud Hellenistas vestem etiam virilem significat. Ita infra 16: 5, Luc. 15: 22 et in Apocalypsi aliquoties. Est autem *ςολὴ*, ut supra dicere meminimus, *ποδήρης* [*ad talos demissa*], gravitatis index; quam Legisperiti sollicite ostentant.

40. *Οἱ κατεσθίοντες, qui devorant*] Videtur mihi nova esse periodus, neque de omnibus Legisperitis sed de quibusdam eximie improbis hic agi, ut *οὗτοι* [*hi*] additum sit perspicuitatis causa. Nam Lucas, qui Marcum in his quae Marco sunt peculiaria ita sequitur ut saepe interpretis sit loco, hanc sententiam in hunc exprimit modum; *Οἱ κατεσθίουσι τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσεύχονται· οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα*, id est, *Qui vero Legisperitorum insuper viduarum substantiam devorant orationis obtentu, his propria et gravior quam caeteris imminet poena.*

Τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, domos viduarum] Quales et illi quos ad Timotheum Paulus describit, *ἐνδύνοντες εἰς τὰς οἰκίας καὶ αἰχμαλωτεύοντες τὰ γυναικάρια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις* [*qui penetrant domos et captivas ducunt mulierculas oneratas peccatis*]. Sexus muliebris ut ad superstitionem pronior, ita magis patet ad eas fraudes. *Viduas* autem dixit Christus, quia culpam ipsorum hoc onerat quod eas expilabant quas tutandas lex Divina praecipue illis commendat.

Προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι, obtentu prolixae orationis] Sic Paulus dixit se non versatum *ἐν προφάσει πλεονεξίας* [*in obtentu avaritiae*], 1 Thess. 2: 5. Solent enim isti homines honestas quasdam causas praetendere sub quibus quaestum faciant; ut quod pro aliis apud Deum indefessis precibus instent, pro qua opera non iniuriis muneribus donentur: cum interim eos pro quibus precari se dicunt non doceant veram pietatis viam, et munera non dari sibi patiantur sed captent ultro, saepe et maiora quam pro facultatibus donantis. Est ergo hic *προφάσει* dictum pro *εἰς πρόφασιν πλεονεξίας* [*ad praetextum avaritiae*]. Ostendit hoc Lucae collatio.

41. *Κατέναντι*] Id est, *in conspectu* gazophylacii: ita *κατέναντι* sumitur supra 11: 2 et infra 13: 3.

Τοῦ γαζοφυλακίου, gazophylacii] *Γαζοφυλάκιον* hic, ut et Lucas, vocat arcam in quam dona mittebantur; *κιβωτὸν* [*arcam*] LXX, 2 Reg. 12: 10, 2 Par. 24: 8, alii *γλωσσόκομον* [*loculum*] 2 Par. 24: 8, Iosephus *ξύλινον θησαυρὸν* [*ligneum thesaurum*]. Alioqui solebat *γαζοφυλάκιον* dici pars illa Templi quae pone Aedem sacram in latus utrumque versus Occasum porrigebatur, in qua et arca illa erat, et alia Templi *κειμήλια* [*pretiosa*], tum vero purpura, coccus, aromata et quicquid praeterea in usus Templi asservabatur; de quibus Iosephus *Ἁλώσεως* [*Belli Iudaici*] 6: 41, item vinum, oleum, frumentum et reliqua Sacerdotum alimenta, ut videre est Neh. 10: 37, ubi quod in Hebraeo est לשכה vertitur *γαζοφυλάκιον*, ut et Neh. 13: 5, pro quo 1 Par. 28: 12 legimus *παςοφόρια* [*pastophoria*], ut et Ier. 35: 4, cum eodem Ieremiae capite comm. 2 vox eadem לשכות reddita sit voce *αὐλῶν* [*aularum*]. Sic et Ezech. 40: 17 eandem vocem לשכות

LXX

LXX vertunt παςοφόρια, Aquila γαζοφυλάκια, Symmachus ἐξέδρας [*exedras*]. Hoc modo γαζοφυλάκιον usurpat Iohannes 8: 20. Huic γαζοφυλακίῳ praepositus erat unus ex Sacerdotum ordine, qui vocabatur γαζοφύλαξ [*gazae custos*]. Meminit Iosephus aliquoties, qui et catenam auream ab Agrippa in memoriam vinculorum suorum suspensam ait intra Templum ὑπὲρ τὸ γαζοφυλάκιον [*super gazophylacium*]: et alibi ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ [*in gazophylacio*] fuisse ait ad duo millia talentorum.

Χαλκὸν, aes] Ob id quod sequitur arbitror χαλκὸν hic pro quavis etiam aurea et argentea pecunia sumi, ut *aes* Latinis. Nec aliter Matth. 10: 9.

43. *Προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς, convocans Discipulos suos*] Seorsim hoc illis dixit, quia nihil attinebat aut viduam hoc audire aut caeteros. Sed Discipulos docere voluit quae vera esset liberalitas aestimatio apud Deum et Dei imitatores:

In qua censendum nil nisi dantis amor.

Πλεῖον, plus] Quia ἀπὸ ἐλαττόνων [*ex pauxillo*], ut Aristoteles loquitur. In rebus omnibus praecipue spectandus animus, non nude facta externa. Est autem affectûs liberalioris de minimo paulum dare quam multum de magno acervo. Xenophon Exped. VII, *Οὐ γὰρ ὁ ἀριθμὸς ὁρίζων ἐςὶ τὸ πολὺ καὶ ὀλίγον, ἀλλ' ἡ δύναμις τοῦ τε ἀποδιδόντος καὶ τοῦ λαμβάνοντος* [*Non enim nummorum numerus distinguit id quod multum et id quod parum, sed facultates et dantis et accipientis*]. Andronicus Rhodius: *Οὐ γὰρ πρὸς τὸ μέγεθος ἢ τὸ πλῆθος τῶν διδομένων ἡ ἐλευθεριότης κρίνεται, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀναλογίαν ἣν ἔχουσι τὰ διδόμενα πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ διδόντος* [*Non enim liberalitas diiudicatur ex magnitudine aut multitudine rerum quae dantur, sed ex proportione quam habent quae dantur ad facultates dantis*]. Valerius Maximus IV, 8 de Fabio Verrucoso: *Eo quidem maiore commendatione, quo proni studii certius indicium est supra vires niti, quam viribus ex facili uti.* Mox hanc liberalitatem liberalitati feminae ditissimae praefert. Bene Salvianus: *Non animus dantis datis, sed animo commendantur data: nec pecunia fidem insinuat, sed pecuniam fides.* Chrysostomus homilia XIX in Iohannem: *Μόνον σὺ μὴ κα-*

κατοκνήσῃς· κἂν ὀβέλους δύο καταβάλῃς, οὐκ ἀποστρέφεται, ἀλλ' ὡς πολὺν δέχεται πλοῦτον. Ἐπειδὴ γὰρ ἀνενδεής ἐστι καὶ οὐ χρείας ἕνεκεν ταῦτα λαμβάνει, εἰκότως οὐκ ἐν τῷ μέτρῳ τῶν διδομένων ἀλλ' ἐν τῇ προαιρέσει τοῦ παρέχοντος τὸ πᾶν ὁρίζεται [*Tu modo ne pigrescas: etiamsi duos tantum des obolos, non eos ille aversatur, sed ut magnas divitias acceptat. Cum enim ipse nullius rei sit indigens, neque ideo ea accipiat quod opus habeat, merito res ea aestimatur non a mensura datorum, sed ex dantis animo*]. Idem in 2 ad Cor. 9: 7, Τὸ γὰρ πολὺ καὶ τὸ ὀλίγον οὐ τῷ μέτρῳ τῶν διδομένων ὁ Θεὸς ὁρίζει, ἀλλὰ τῇ δυνάμει τῆς οὐσίας τοῦ διδόντος [*Multum enim et parum Deus aestimat non ex mensura eorum quae donantur, sed ex facultatibus eius qui dat*].

44. Ἐκ τοῦ περισσεύοντος, *ex eo quod abundabat*] Non πᾶν τὸ περισσεῦον [*omne quod abundabat*], quod tamen minus futurum fuerat quam quod dabat paupercula, sed de magna copia aliquantum. Ita τὸ περισσεύειν Lucas dixit de eo quod necessitatibus nostris superest 12: 15.

Ἐκ τῆς ὑστερήσεως, *ex penuria*] Sic περίσσευμα et ὑστέρημα [*abundantia* et *penuria*] inter se opposita inveniuntur apud Paulum 2 Cor. 8. 14, qui et alibi vocem ὑστερήματος usurpat in significatione ἐνδείας [*indigentiae*], חסר. In Graeca Veteris Federis versione promiscue ponuntur ἔνδεια et ὑστέρημα.

Τὸν βίον] Βίος est *id quo vita sustentatur*. Hinc

Βίος βίου δεόμενος οὐκ ἔστιν βίος.

[*Non est vitalis vita quae victu indiget.*]

Laxius etiam βίος vocantur *omnia quae in usus nostros possidemus*, ut Luc. 8: 43, 15: 12, 30. Sic et Hebraei usurpant חיה. Bene autem hoc loco arbitror a viro rarae eruditionis Aria Montano βίον accipi tantum quantum quoque die homini alendo sufficit; nam pauperrimorum hominum diurnus victus quadrante admodum parabatur.

CAPUT XIII.

1. Ποταποὶ λίθοι, *quales lapides*] Admirantis vox, ut Matth. 8: 27. De his lapidibus ita Iosephus: Ὠικοδομήθη δὲ ὁ ναὸς ἐκ λίθων μὲν λευκῶν τε καὶ κρατερῶν τὸ μέγεθος ἑκά-

ἑκάστων περὶ ε΄ καὶ ἡ πηχῶν ἐπὶ μῆκος, ἡ δὲ ὕψος, εὖρος δὲ περὶ ιβ΄ [Aedificatum erat Templum ex lapidibus candidis et firmis, qui in longum habebant ad cubitos inter quinque et octo, in altitudinem octo, in latitudinem duodecim].

4. *Πάντα ταῦτα συντελεῖσθαι, omnia haec consummari*] Id est, *τοῦτο τὸ πᾶν*; *hoc universum.* Vide Ioh. 1: 3. Nam alteram esse quaestionem diversam ab excidio Hierosolymorum ostendit Matthaeus, ubi hic idem sensus istis exprimitur verbis, *τί τὸ σημεῖον τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος; [quod signum consummationis seculi?]*

6. *Ἐγώ εἰμι, ego sum*] אני הוא *Ego sum ille quem exspectatis.*

8. *Ταραχαί, perturbationes*] *Μετωνυμία [transnominatio].* Indicat enim prodigia quae *φόβητρα* [*terriculamenta*] Lucas vocat. Vide quae inibi dicentur.

9. *Βλέπετε δὲ ὑμεῖς ἑαυτούς*] Alius est usus verbi *βλέπειν* ab eo quem supra annotavimus. Sic 2 Ioh. 8, *Βλέπετε ἑαυτούς*, id est, *Προσέχετε ἑαυτοῖς*, *Vobis attendite.* In Matthaeo est *Προσέχετε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων* [*Cavete homines*], 10: 17. Nam inde ob cohaerentiam rerum pars ista huc transsumta est, ut conferenti apparebit.

Καὶ εἰς τὰς συναγωγὰς δαρήσεσθε, et in synagogis vapulabitis] Quin vera haec sit lectio quam praeferunt antiqui codices non dubito. Ea ab ignaris eius dicendi generis varie est interpolata. Nam alii *καὶ* post vocem *συναγωγὰς* addiderunt, alii pro *εἰς τὰς συναγωγὰς* reposuerunt *ἐν ταῖς συναγωγαῖς*. Sic supra dixit, *ἐβαπτίσθη εἰς Ἰορδάνην* [*baptizatus est in Iordanem*, id est, *in Iordane*], et *εἰς οἶκόν ἐστι* [*in domum est*, id est, *in domo*], et infra *ὁ εἰς τὸν ἀγρὸν ὤν* [*qui est in agrum*, id est, *in agro*]. Latini quoque dicunt *esse in potestatem*, et similia.

11. *Ἀγάγωσιν, egerint*] *Κυριολογία* [*propria locutio*]. Nam *ἄγειν* proprie dicitur is qui alium in ius rapit: unde *agere* et *actio* Latinis.

Μηδὲ μελετᾶτε, nolite praecogitare] Luc. 12: 11.

14. *Τῆς ἐρημώσεως, excidii*] Quod hic in quibusdam codicibus additur *τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Δανιὴλ τοῦ προφήτου* [*praedictum a Daniele Propheta*] puto ex Matthaeo adiectum: nam Latini non agnoscunt.

Ὅπου οὐ δεῖ, ubi non debet] *Οὐ δεῖ* est לא כן [*non recte*], ut

mt διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ [*docentes quae non oportet*] Tit. 1: 2. Significari τὰ κύκλῳ Ἱερουσαλὴμ [*ea quae sunt circa Hierosolyma*] diximus ad Matthaeum.

19. *Κτίσεως, creaturae*] Id est, κόσμου [*mundi*], ut habet Matthaeus. Diximus supra 10: 6.

27. *Ἐπισυνάξει, congregabit*] Ipse facere dicitur quod Angelos facere iubet. Ita enim Matthaeus.

32. *Οὐδὲ ὁ υἱὸς, nec Filius*] Videtur mihi, ni meliora docear, hic locus non impie posse exponi hunc in modum, ut dicamus Divinam sapientiam menti humanae Christi effectus suos impressisse pro temporum ratione. Nam quid aliud est, si verba non torquemus, προέκοπτε σοφίᾳ [*proficiebat sapientia*], Luc. 2: 52? Sicut igitur post resurrectionem accepit omnem potestatem, ita et omnem scientiam. Ac ne quis hanc sententiam ab antiquitate damnatam putet, satis admonere nos potest illud Ambrosii, *Secundum carnem utique sapientia Dei implebatur et gratia.* Pro tempore autem ἀποστολῆς [*missionis*] suae Iesu opus non erat scire diem universalis iudicii, quem Deus Pater latere voluit. Nec aliter sensisse Christianorum vetustissimos indicio est Irenaeus, qui II. 48, 49, *Scientiam*, inquit, *diei illius Filius non erubuit referre ad Patrem, et dixit quod verum est.* Item: *Et secundum agnitionem itaque praepositus esse Pater annuntiatus est a Domino.* Leontius De Sectis: Ἰστέον, ὅτι οἱ πολλοὶ τῶν πατέρων, σχεδὸν δὲ πάντες, φαίνονται λέγοντες αὐτὸν ἀγνοεῖν· εἰ γὰρ κατὰ πάντα λέγεται ἡμῖν ὁμοούσιος, ἀγνοοῦμεν δὲ καὶ ἡμεῖς, δηλονότι καὶ αὐτὸς ἠγνόει· καὶ ἡ γραφὴ δὲ λέγει περὶ αὐτοῦ, ὅτι προέκοπτεν ἡλικίᾳ καὶ σοφίᾳ [*Sciendum est quod multi Patrum, imo fere omnes, videntur dicere eum ignorasse: nam si per omnia dicitur nobis consubstantialis, nos autem ignoramus aliqua, et ipse aliqua ignoravit. Et Scriptura de eo dicit, Proficiebat aetate et sapientia*].

34. *Ἐξουσίαν, potestatem*] Ita Syrus. Procurationem rerum domesticarum patet intelligi.

Τὸ ἔργον αὐτοῦ] *Ministerium.* Ita vox haec sumitur Ioh. 4: 34, 6: 29, 1 Cor. 16: 10.

Καὶ τῷ θυρωρῷ, et ianitori] Καὶ hic παρέλκει [*abundat*] more Hebraico: quod alibi quoque observatum.

C A-

CAPUT XIV.

1. *Ἦν δὲ τὸ πάσχα καὶ τὰ ἄζυμα, erat autem Pascha et Azyma*] Id est, Pascha, qui dies initium est Azymorum. Nam octo Azymorum dies numerant nostri Scriptores, quorum primus est cuius fine agnus mactabatur. Vide quae ad Matth. 26: 17.

3. *Νάρδου πιστικῆς, nardi spicatae*] Ita et Iohannes. Πιστικὴν hic derivare παρὰ τὸ πιεῖν [*a bibendo*] probari mihi non potest, quia cum de potu hic non agatur, non video cur nardus hic *potulenta* dicatur: πιστικὸν dici *quod fidei est exploratae*, verum est, sed non nisi apud Scriptores aliquot seculis seriores. Quare cum Marcus et Iohannes usurpent hanc vocem, qui plus caeteris sequuntur Hebraeum sermonem, omnino eo ducor ut credam vocem Latinam *epicatae*, quam et Graeci dicunt σπικάτην et σπεκάτην, corruptius apud Iudaeos pronuntiatam, nimirum פיסקטא pro ספיקטא, plane simili transpositione qualem supra in voce *sexti* aut *sextarii* observavimus. Similis est in voce σαρξίφαγος, quod Graeci posuere pro *saxifraga*, et in Arabica voce زرنيخ quomodo *Arsenicum* vocant; in Iudaica lingua אמפוניא pro ὀψώνια, multaque id genus: Syrus pro *Golgotha* habet *Gogoltha*. Quod autem apud Syrum est רישיא non *capitatum*, ni fallor, sed *eximium* significat, quale fuisse spicatum constat. Videtur et Nonnus ita accepisse vocem πιστικῆς, quia et producit mediam contra naturam Graecae vocis, et quod addit φατιζομένης [*appellatae*] proprie convenit nardo spicatae. Nam Latinus Interpres quin ita acceperit ne dubitandum quidem arbitror. Arabs apud Iohannem posuit خالص id est, *purum*, quod nardi epitheton est et apud Latinos Poetas. Plinius *sincerum* dixit pro eodem, cui opponitur *pseudonardum*, cuius multas species facit idem Plinius.

Συντρίψασα, frangens] Non comminuens, sed efficiens ut late hiaret; quomodo συντετριμμένος λάκκος [*cisterna dissipata*] Ier. 2: 13. Sic et alibi συντρίβειν est *vulnerare*, Ezech. 34: 4, 1 Reg. 20: 37. *Aperuit* positum hic a Syro.

13. *Κεράμιον ὕδατος βαστάζων, hydriam ferens*] Hac nota illum Christus descripsit nomine non expresso: un-

unde τὸν δεῖνα [*certum aliquem, sed non nominatum*] dixit Matthaeus. Dubitandum non est quin multi Hierosolymitae coenacula instructa sub id tempus advenis elocaverint; cuius sortis et hic fuisse videtur, ut qui hydriam ferret ad paratum coenaculi. Et, ni fallor, id ipsum indicat vox κατάλυμα [*diversorium*].

15. Ἐστρωμένον, *stratum*] In quibusdam libris ἕτοιμον [*paratum*] ex Matthaeo additum; neque enim agnoscit Latinus: quanquam habet Syrus, ut et alia nonnulla quae ex Matthaeo sunt addita.

18. Ὁ ἐσθίων μετ' ἐμοῦ, *qui manducat mecum*] Hoc addidit Marcus a Petro acceptum. Id significat mensae eiusdem participem, quod magnum amicitiae vinculum Veteres existimabant. Τράπεζα καὶ ἅλες σύμβολα γνησίου φιλίας ἀνθρώποις [*Mensa et sal sincerae amicitiae symbola hominibus*], inquit Philo. Quod vero sequitur ὁ ἐμβαπτόμενος [*qui intingit*], propior est designatio, ut ad Matthaeum diximus.

19. Εἷς καθ' εἷς, *singulatim*] Ita et Ioh. 8: 9. Non est καθεῖς pro καὶ εἶτα εἷς [*et deinde unus*], sed καθ' εἷς, ut clare apparet Rom. 12: 5, ὁ δὲ καθ' εἷς ἀλλήλων μέλη [*singuli alter alterius membra*]. Nimirum, ut supra diximus 6: 40, sueti Hebraico sermoni non raro nominativum sumunt ἀκλίτως [*indeclinabiliter*]. Itaque καθ' εἷς hic idem valet quod καθ' ἕνα 1 Cor. 14: 31. Eodem modo καθ' εἷς reperitur apud Lucianum Soloecista et Christianos Scriptores aliquot.

Μή τι ἐγώ, numquid ego] Recte monet vir diligentissimus, quod in quibusdam codicibus adiicitur, καὶ ἄλλος, Μή τι ἐγώ; [*et alius, Nunquid ego?*] ex interpretamento natum videri. Nam nec Syrus nec Latinus neo Arabs agnoscunt. Neque cohaeret cum illo καθ' εἷς.

22. Λάβετε, *sumite*] Φάγετε [*comedite*] quod hic aliqui codices additum habent, ex Matthaeo venit: nam veteres Metaphrastae non agnoscunt: et deest in codicibus quibusdam. Sic et infra comm. 34 quidam libri additum habent μετ' ἐμοῦ [*mecum*].

31. Ἐκ περισσοῦ μᾶλλον, *multo magis*] Ita supra 7: 36, μᾶλλον περισσότερον ἐκήρυσσον [*magis etiam praedicabant*]. Quare non est quaerenda alia constructio.

35.

35. Ἡ ὥρα, *hora*] Vide quae ad Matthaeum hoc loco.

36. Ἀββᾶ ὁ πατὴρ, *Abba, pater*] Ita et Paulus Rom. 8: 15 et Gal. 4: 6. Videntur Hebraei Graeco utentes sermone retinuisse hanc vocem, quia naturaliter pueri eo sono patres salutant. Graeci dicunt παπία, παπίδιον [*mi patercule*]: nec aliunde πάππος [*avus*]. Sic quod [illegible] Hebraeis, Graecis est μάμμη [*mater*]. Sed et Latini ab eo sono dixerunt *pappare* et *mammas*. Duplex autem vox posita est affectus testandi causa. Simile illud ναὶ, ἀμὴν [*etiam, amen*] Apoc. 1: 7.

Οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ, *non quod ego volo, sed quod tu*] Supple *fiat*. Hebraei Graece scribentes particulas τί et ὅ promiscue usurpant.

41. Ἀπέχει] *Habet*: ut ad Matthaeum diximus ad eiusdem argumenti locum.

44. Σύσσημον, *tessera*] Vox haec et vox σημεῖον apud Graecos Sacrarum literarum Interpretes plane idem valent, Esai. 5: 26, 49: 22, 62: 10, Iud. 20: 38, 40. Usus voce συσσήμου etiam Menander ex Macedonico, ut creditur, sermone.

Κρατήσατε αὐτὸν, καὶ ἀπαγάγετε ἀσφαλῶς] *Tenete, et ducite cum cura*. Ita ἀσφαλῶς τηρεῖν est *exacte custodire*, quod Latine per vocem *tuto* minus recte verteris. Bene autem Syrus ἀσφαλῶς refert tam ad κρατήσατε quam ad ἀπάγετε.

45. Ῥαββὶ, Ῥαββὶ] Ita optimi codices et Syrus: quare lectio altera ex Matthaeo profluxit.

49. Ἀλλ' ἵνα, *sed ut*] Supple τοῦτο ὅλον γέγονε [*totum hoc factum est*] ex Matthaeo.

51. Καὶ εἷς τις νεανίσκος, *adolescens autem quidam*] Non de Apostolorum grege, quod miror Veteribus in mentem venire potuisse, nec e domo in quam Christus in Urbe diverterat, sed ex villa aliqua horto proxima, strepitu militum excitatus, et subito accurrens ut conspiceret quid ageretur.

Σινδόνα, *sindone*] Solebant enim cubare ἐν λινῷ ἐσθήματι [*in veste linea*], ut ex Dionysii Alexandrini epistola vir summae eruditionis Isaacus Casaubonus monstravit. Atque ita hic iuvenis lecto exsilierat.

Οἱ νεανίσκοι, *iuvenes*] Id est, milites Romani, quos et Grae-

Graeci *νεανίσκους* et Latini saepe *iuventutem* vocant. Hi autem adolescentem istum apprehenderunt, unum Discipulorum Iesu esse existimantes: quod ideo addidit Marcus, ut significaret constitutum fuisse non Iesum tantum prehendere, sed et Discipulos eius.

52. *Καταλιπὼν τὴν σινδόνα, reiecta sindone*] Qua tenebatur.

54. *Πρὸς τὸ φῶς*] *Ad focum lucentem*, qui אור Hebraeis

56. *Ἴσαι, sufficientia*] Sensus non est, testimonia inter se discrepasse (neque enim video quomodo id dici possit de testimonio sequente, quo recitato idem repetitur), sed non tam gravia fuisse ut aequarent votum Pontificum, quaerentium *μαρτυρίαν* [*testationem*] non quamvis sed quae ad mortem valeret, *εἰς τὸ θανατῶσαι* [*ut eum morti traderent*], ut ante dixit. Est ergo *ἴση* heic, quod Hebraei de testimoniis dicunt כשר, *ad probationem eius quod quaeritur sufficiens.* Nam quod vir apprime doctus dissidium testium in eo collocat quod alter testatus sit, dictum *δύναμαι καταλῦσαι* [*dissolvere possum*], alter *καταλύσω* [*dissolvam*], mihi non probatur. Idem enim haec significare arbitror, aut certe alterum altero includi. Nam Marcus qui haec ex Petri ore accepit, utriusque testimonium recitat per verbum *καταλύσω*.

58. *Οἰκοδομήσω, aedificabo*] *Ἐγερῶ* [*excitabo*], Ioh. 2:19.

65. *Ῥαπίσμασιν ἔβαλον*] *Alapis incessebant*, ut ad Matthaeum diximus.

69. *Ἡ παιδίσκη, ancilla*] Id est, *παιδίσκη τις*, quomodo articulum interdum sumi certum est. Nam aliam fuisse a priore Matthaeus docet.

Πάλιν ἤρξατο, rursus coepit] Omnino assentior iis qui *πάλιν* cum *ἤρξατο* coniungunt, ut significetur iterum idem dictum Petro, quomodo et Latinus Interpres videtur accepisse. Neque terrere quenquam debet hac in parte codicum auctoritas: nam cum veteres libros sine distinctionibus scribi solitos satis constet, sequitur, postea ex describentium iudicio additas: quare et nunc de illis iudicium liberum esse debet.

Ἐξ αὐτῶν ἐςι] *Est illius sectae.*

72. *Καὶ ἐπιβαλὼν ἔκλαιε, et addens flevit*] Non tantum recordatus est in animo eorum quae Christus dixerat, sed

t praeterea etiam fletu testatus est moerorem. Sic He-
aei dicunt יסף addito verbo. Lucas eodem modo, προσ-
ς εἶπε παραβολὴν 19: 11, id est, *praeterea dixit com-
rationem*; et alia constructione προσέθετο πέμψαι [*ad-
lit mittere*], Luc. 20: 11. Inter alias autem signifi-
iones ἐπιβάλλειν est etiam προστιθέναι [*addere*]. Sic
silius in libro De Baptismo vitam Christianam depin-
as duo haec verba ponit significatu eodem: Ἀγγαρευό-
νος, προστίθει· τυπτόμενος, ἐπίβαλλε [*Angariatus, ad-
; vapulans, adiice*].

CAPUT XV.

1. *Συμβούλιον ποιήσαντες, consilium facientes*] Id est,
θέντες [*capientes*], ut Matthaei Interpres loquitur. Nam
et Marcus supra 3: 6 locutus est, συμβούλιον ἐποίουν,
est, *consilium ceperunt*, non, ut quidam interpretan-
r, *Senatum convocarunt*.
Καὶ ὅλον τὸ συνέδριον, et universum concilium] *Plena
natu*, cuius partes iam nominavit.
5. *Πολλά, rerum multarum*] Quod hic addunt codices
idam, αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο [*ipse autem nihil re-
ondit*], ex Matthaeo adiectum est: nam nec Latinus
c Syrus nec Arabs agnoscunt.
7. *Ἐπεποιήκεισαν, fecerant*] Hanc lectionem praeferen-
m censeo, quam secuti sunt et Syrus et Latinus.
8. *Καὶ ἀναβοήσας, et clamans*] Apparet ita legisse
rum et Graecos: quare quod Vaticanus codex habet
αβὰς [*adscendens*], accedit ad ea argumenta quibus
oveor ut credam quaedam Marci exemplaria Graeca ad
atinam versionem mutata.
11. *Ἀνέσεισαν, concitaverunt*] Non puto aliter legisse
rum, nec eum, qui Syrum saepe sequitur, Arabem,
ud quem est حركوا, *commoverunt*.
15. *Τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι, satisfacere*] Ex Romano sermo-
genus hoc loquendi in Graeciam traductum, ut multa
ia postquam Graecia et Oriens facta erant Romani iuris.
c in Actis Lucas dixit λαμβάνειν ἱκανὸν, quod in iure
mano est *satis accipere*. Theophilus in Institutionibus,

titulo De Rerum divisione: *Εἰ δὲ πωλήσας τραδίτευσῃ, οὐχ ἑτέρως ἐπὶ τὸν ἀγοραστὴν ἡ δεσποτεία μέτεισιν, ἐὰν μὴ ὁ ἀγοραστὴς τῷ πράτῃ τὸ τίμημα καταβάλῃ τοῦ πράγματος, ἢ ἱκανὸν αὐτῷ ποιήσει ἐπὶ τιμήματι* [*Quod si qui vendiderit in-super tradiderit, non aliter dominium in emtorem transit quam si emtor venditori pretium numeraverit, aut de pretio ipsi satisfecerit*]. Ubi Tribonianus sic habet: *Venditae vero res et traditae non aliter emtori acquiruntur quam si is venditori pretium solverit, vel alio modo ei satisfecerit.* Est autem *satisfacere* hic apud Marcum, ut apud Latinos Scriptores saepe, efficere ne alter habeat quod queratur.

Φραγελλώσας, flagellis caesum] Cum iam ante eum flagris cecidisset: ut ad Matthaeum exposuimus.

16. *Ἔσω τῆς αὐλῆς, intra aulam*] *Αὐλὴν* hic sumi non pro *subdiali*, ut alias saepe, sed pro ipso *praetorio*, ut exponit Marcus. Sic et Matthaeus Pontificis domum *αὐλὴν* vocat 26: 3. Sed et Latinae historiae Scriptores *praetorium* solent vertere *αὐλήν*. A tribunali ergo quod erat in stadio, ut ad Matthaeum diximus, in partem domus interiorem abductus est Iesus.

21. *Ἀλεξάνδρου καὶ Ῥούφου*] Qui vivebant cum haec scriberet Marcus, et, ni fallor, Romae, ubi ista scribebat; ita ut merito provocet ad eorum testimonium, qui rem a patre acceptam narrare aliis poterant. Nam inter eos qui Romae Christum profitebantur Rufum salutat Paulus. Dicitur huic Alexandro et Rufo frater tertius fuisse *Lucius* nomine, qui in Germania verbi semen sparserit. Patri Hebraeo filii Graeci Latinique nominis, initia vocationis Gentium.

23. *Ἐσμυρνισμένον, myrrha conditum*] Vide quae ad Matthaeum.

Οὐκ ἔλαβε] *Non imbibit*, ut ad Matthaeum diximus.

25. *Ἦν δὲ ὥρα τρίτη, erat autem hora tertia*] Id est, iam audita erat tuba horae tertiae, quod dici solebat donec caneret tuba horae sextae. Vide quae ad Matthaeum. Lectionis enim mutandae causam non video, tanto Syri, Arabis, Latini consensu.

28. *Καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη*] *Ἐν τοῖς ἀνόμοις ἐλογίσθη* [*sceleratis annumeratus*] habent LXX apud Esaiam. Implen-

dum autem hoc vaticinium in se Christus praedixerat
- 22: 37. Vertere liceat, *Facinorosis annumeratus est.*
ם [*facinorosos*] Hebraei Grammatici eos dici volunt
et deliberato et cum insigni quadam perfidia delin-
nt. Ἄνομοι [*exleges*] alibi dicuntur οἱ ἀλλόφυλοι [*alie-
nae*], hic vero ii qui nulla iuris aut legum Divina-
humanarumve reverentia tenentur, δίκην ἐν χερσὶν
τες [*quibus est in vi positum ius*]. Totum autem il-
Esaiae vaticinium sicut in Actis Philippus, ita et
is Chaldaeus Paraphrastes de Messia exponit.
9. Οὐὰ] Latina interiectio *vah* a Marco hoc loco usur-
a est. Habet autem detestandi potius quam, quod Hie-
ymus censuit, insultandi significationem. Plautus:
*h quid illa potest peius quicquam mulieri memorarier?
Vah homo impudens.* Respondet Hebraeum אח, sed
d plerumque est admirantis, ὀὰ Aeschylo in Persis;
le *ovare*.
2. *Καὶ πιστεύσωμεν, et credamus*] Ut fidem habeamus
se Messiam affirmanti.
4. Ἐλωΐ] Vetera exemplaria non omnia ita habuere.
n Ἠλεὶ (quod idem est cum eo quod apud Matthaeum
) citat Eusebius. Et apud Syrum hoc loco est אל אל,
haud dubie transpositis a librario literis, cum scri-
dum fuerit אלי אלי, ut ad Matthaeum monuimus. Quod
m in tam multa exemplaria illud Ἐλωΐ hoc loco pe-
averit, factum inde arbitror quod sicut Lucae Euan-
um initio maxime celebratum est per Ecclesias a Paulo
latas, ita Marci per omnem Babylonicam διασπορὰν
persionem], cui Petrus praefuerat; ac proinde descrip-
ab hominibus Syrum sermonem callentibus, quibus
us erat אלהי quam אלי.
6. *Λέγων, Ἄφετε, dicens, Sinite*] Vide quae ad Mat-
um. At Syrus legit hoc loco ἔλεγον [*dixerunt*], quod
nplaria Graeca quaedam habere dicuntur; quod si
pimus, subaudiendum erit *adstantes*: et fieri potest ut
sus nominativus mutandae lectioni occasionem dederit.
0. Ἰακώβου τοῦ μικροῦ, *Iacobi Minoris*] Puto ita dic-
inter Apostolos ad discrimen Iacobi Zebedaidae.
i quod quidam putant ita dictum ut a patruo distin-
etur, non video quid certi habeat. Et quod Iacobum

illum Maiorem volunt non Iudaeo tantum sed et Iosetis fuisse genitorem, in eo falluntur haud dubie, praesertim cum Iacobum eundem filium statuant Alphaei. Nam is Iacobus cum Iosete unam habuit matrem, ut hoc loco apparet.

Σαλώμη] שלומיה nomen frequens apud Iosephum.

42. *'Επεὶ ἦν παρασκευὴ, ὅ ἐςι προσάββατον, quia erat Parasceue, quod est antesabbatum*] Duplici ratione dies iste *παρασκευὴ* dici poterat, tum quia erat ערב שבת [*supera Sabbati*], quod hic *προσάββατον* dicitur, tum quia erat ערב יום טב, id est, ut Philo loquitur, *προεόρτιον* [*antefestum*]. Hoc enim vult Marcus, iustam fuisse festinandi causam quia *ἡμέρα ἐργάσιμος* [*dies permissa laboribus*] in eo erat ut iamiam finiretur.

43. *'Ηλθεν, venit*] Ita legisse videntur Syrus et Latinus: et sane omnes ferme codices ita habent. Neque *ἀσύνδετον* [*inconnexum*] illud *ἦλθε*, et mox *τολμήσας εἰσῆλθε* [*audaeter introiit*] alienum est ab Hebraismo.

Προσδεχόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, exspectans Regnum Dei] Ita Luc. 2: 25, *προσδεχόμενος τὴν παράκλησιν τοῦ 'Ισραὴλ* [*exspectans consolationem Israëlis*]. Quare dubitandum non est quin et hic et in eadem historia apud Lucam *προσδέχεσθαι* sit *exspectare*, non autem *amplecti*.

Τολμήσας] *Magno animo*. Ita enim recte verti arbitror.

44. *'Εθαύμασεν εἰ ἤδη τέθνηκε, mirabatur si iam obiisset*] Ob causam quam attulimus ad Matth. 27: 50.

46. *Καὶ ἀγοράσας, et mercatus*] *"Ελλειψις* [*defectus*] nominativi, qui non ex proximo sed longius est repetendus: quod et alibi occurrit. De Iosepho enim agi certum est. Hinc factum ut in quibusdam codicibus *Iosephi* nomen ex interpretamento repeteretur.

47. *'Η 'Ιωσῆ*] *Mater* subauditur, ut et capite sequenti *Μαρία ἡ τοῦ 'Ιακώβου*. Sic *Hectoris Andromache*, supple *uxor*. *Iose* pro *Ioseph* ex pronuntiatione illorum temporum. Id autem modo *ἀκλίτως* [*indeclinabiliter*] ponitur, ut hic, modo declinatur ut faciat *'Ιώσητος*. Idem enim esse hoc nomen cum *Iosephi* nomine inter Veteres Origenes recte censuit.

CA-

CAPUT XVI.

Omissam a Marco Resurrectionis historiam, quae Euangelii vel potissima pars est, indignum sit creditu. Scriptam ab ipso, sed perditam, et ab alio partem hanc suppletam, aeque mihi videtur incredibile. Unde enim ista es advenire potuit libro qui statim ut est editus haud bie plurimis exemplis descriptus, et longe lateque distus est? Tum vero qui supplevit, cur non ipsa sensus esset Matthaei verba? Adde iam quod Latinus, rus, Arabs agnoscunt, et, cuius magna in hac re deesse auctoritas, Irenaeus. Quare quod in quibusdam aecis exemplaribus haec pars aut tota, aut ab illis bis ἀναςὰς [*surgens*] (nam in verbis ἐφοβοῦντο γὰρ *nebant enim*] desiisse quosdam libros et Gregorius Nysus docet et manuscripti quidam ostendunt) omissa fuit, scriptoribus tribuendum est; qui in hac parte esse puerunt cum Matthaei verbis ἀσύμφωνον πόλεμον [*pugnam reconciliabilem*], quam omissionis causam et Hieronyma reddit; cum res longe aliter se habeat, ut ab aliis nonstratum est, et nos ad Matthaeum breviter attigis.

Διαγενομένου τοῦ σαββάτου] *Cum intercessisset Sabum.* Ita Plato, *Διακοσίων ἐτῶν διαγεγονότων* [*Cum intercessissent anni ducenti*], Lucas Act. 25: 13, *Ἡμερῶν διαγενομένων τινῶν* [*Cum dies intercessissent aliquot*]; 27: 9, *Ἱκανοῦ δὲ χρόνου διαγενομένου* [*Cum autem multi intercessisset temporis*].

Ἠγόρασαν] *Iam emta habebant*, ut ad Matthaeum dius.

Ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, *oriente Sole*] Aoristus hic exactum tempus significat, sed adhuc durans. Quaduae illae lectiones ἔτι ἀνατείλαντος [*adhuc orto*], us Nyssenus meminit, et ἀνατέλλοντος [*oriente*], quam mplaria nonnulla praeferunt, natae sunt ex interpreento.

Ἔλεγον πρὸς ἑαυτὰς, *dicebant ad se invicem*] Nam todiam appositam ignorabant, quia id factum erat dum ie Sabbato distinebantur.

4. *Ἦν γὰρ μέγας σφόδρα, erat enim valde magnus*] *Ἔλλειψις* [*defectus*]. Sensus enim est, *quod commode ipsis evenit; quia magnum erat saxum.*

5. *Εἰς τὸ μνημεῖον, in monumentum*] Non in specum, sed intra septum, ut ad Matthaeum diximus.

Ἐν τοῖς δεξιοῖς, in dextris] Super avoluto saxo.

Στολὴν, stolam] Id est, *ποδήρη* [*talarem*], ut ad Matthaeum notavimus.

7. *Καὶ τῷ Πέτρῳ, et Petro*] Strabo libro octavo σχῆμα [*figuratum loquendi genus*] esse ait non infrequens *συγκαταλέγειν τὸ μέρος τῷ ὅλῳ* [*post totum partem eloqui*], adducens tum alia, tum illud Alcmanis:

Κύπρον ἱμερτὰν λιποῖσα καὶ Πάφον περιῤῥύταν.

[*Splendidam Cyprum relinquens et mari sparsam Paphum.*]

Et Aeschyli:

Κύπρου Πάφου τ' ἔχουσα πάντα κλῆρον.

[*Cypri Paphique iura summa habentem.*]

Sic apud Homerum: *Φοινίκην καὶ Σιδονίους· Τρῶας καὶ Ἕκτορα· Ἴδην καὶ Γάργαρον· Χαλκίδα τ' Εἰρετρίην τε* [*Phoenicen et Sidonios; Troas et Hectora; Iden et Gargaron; Chalcidaque Iretriamque*]: quae notata Eustathio ad Odysseae A. Donatus ad Prologum Andriae: *Quod est summae auctoritatis, Ennium ultimum dixit.* Servius ad I Aeneid.:

—— *Danaum atque immitis Achillis:*

Bene secundum Homerum segregavit Ducem a populo. Idem observat in illo III Aeneid.:

Delectos populi ad proceres ipsumque parentem.

Et ad X, *Post generalitatem intulit speciem.* Tale et illud in VIII,

—— *Ventis et Iapyge ferri.*

Ferme autem ubi generi species subiungitur (*speciem* hic Iurisconsultorum more usurpo) in specie aliquid est eximii, ut Ps. 18: 1, 2 Sam. 2: 30, 1 Reg. 11: 1, Act. 1: 14. Petrus autem peculiariter hic nominatur, ut dux Apostolici coetus, ac proinde exemplum insigne propositum omnibus infirmitatis humanae, seriae poenitentiae et instauratae fidei. Apparet hic illud de quo Christus dixit, Angelorum gaudium super converso peccatore.

8.

8. *Οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον, nemini quicquam dixerunt*] Obvio scilicet; idque prae metu Iudaeorum. At Apostolis renuntiarunt non repertum sibi corpus, sed Angelos visos qui Iesum dicerent vivere, Luc. 24: 22, 23.

9. *Ἀναστὰς δέ*] Narraverat Angeli testimonium; nunc ad ipsius Iesu ἐπιφανείας [*apparitiones*] transit: quarum prima contigit Mariae Magdalenae. Itaque ἀναστὰς est *ille ipse qui resurrexerat*, non autem *simulatque resurrexerat*. Sic infra αὐτὸν ἐγηγερμένον [*ipsum qui resurrexerat*] personam notat, non tempus. Hoc qui non intellexerunt, expunxerunt hoc comma, simili temeritate qua totam hanc lectionem a quibusdam omissam diximus.

Πρωΐ] *Mane iam claro*, cum illud quod prius narravit accidisset λίαν πρωῒ [*valde mane*], ut ad Matthaeum observatum est.

10. *Τοῖς μετ' αὐτοῦ γενομένοις, his qui cum eo fuerant*] Τοῖς ἀδελφοῖς [*fratribus*] Matthaeus; Petro nimirum et Iohanni, et qui cum ipsis erant.

Πενθοῦσι καὶ κλαίουσι, lugentibus et flentibus] Lugentibus amissum Magistrum.

11. *Ἀκούσαντες ὅτι ζῇ, audientes ipsum vivere*] Id est, ἀκούσαντες ὅτι ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτὸν ζῆν [*audientes ab Angelo dictum, vivere ipsum*]. Hoc enim ad primam illam historiam refero: quod sequitur ad secundam. Confer locum quem dixi Luc. 24: 23.

Καὶ ἐθεάθη ἀπ' αὐτῆς, et visum esse ab ea] A Magdalena. Iohannes: Ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἀπαγγέλλουσα τοῖς μαθηταῖς ὅτι ἑώρακε τὸν Κύριον [*Venit Maria Magdalena annuntians Discipulis, se Dominum vidisse*].

Ἠπίστησαν, non crediderunt] Rei magnitudine fidem superante. Lucas: Ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα αὐτῶν, καὶ ἠπίστουν αὐταῖς [*Et visa sunt illis nugae verba ista: neque crediderunt illis*].

12. *Δυσὶν ἐξ αὐτῶν, duabus ex his*] Τῶν μετὰ Ἰησοῦ γενομένων [*qui cum Iesu fuerant*], ut supra dixit. Nam hoc nomine etiam alii extra XII. censentur, praecipue qui de numero erant illorum Septuaginta. Quare immerito Euthymius hic aliam putat historiam indicari quam eam quae a Luca copiose describitur.

Ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ] *Habitu alio quam quo uti solebat.* Ideo πάροικον [*inquilinum*] putabant. Ex vultu quo minus ipsum agnoscerent, oculi Divinitus impediebantur. Ita optime puto conciliari Marcum cum Luca. Et simile contigit circa Magdalenam: nam habitum habebat olitoris, vultum suum, sed qui non repente agnosceretur. Sic et supra μετεμορφώθη [*transformatus est*] ad habitum refertur 9: 2, 3.

Πορευομένοις εἰς ἀγρὸν, euntibus in agrum] In pagum qui erat extra Urbem, Emmauntem scilicet. Solent enim Hebraeis opponi עיר et שדה, Hellenistis πόλις et ἀγρὸς [*urbs* et *rus*], ut Deut. 28: 3.

13. *Οὐδὲ ἐκείνοις ἐπίστευσαν, nec illis crediderunt*] Plerique eorum scilicet. Nec obstat quod Lucas ait, antequam illi duo adventarent, Simoni visum fuisse Iesum, idque ipsum coetui renuntiatum. Nam et hoc in animum non satis admittebant. Imo et cum Iesus iam supervenisset, adiicit Lucas ἔτι ἀπιστούντων αὐτῶν [*adhuc illis non credentibus*]. Haec omnia eo pertinent ut nos firmius credamus his qui ipsi tam tarde crediderunt.

14. *Ὕστερον*] Ὕστερον non est *postremo*, sed *deinde*. Thucydides μικρὸν ὕστερον dicit, Plutarchus ὀλίγον ὕστερον, cum quid volunt *paulo post* factum significare. Ego totus assentior referentibus haec Marci verba ad eandem historiam quae est apud Lucam 24: 36. Quare ὕστερον hic parvi temporis intervallum significat, ut Matth. 4: 2, aut idem est quod αὖθις [*rursum*], ut interdum sumi solet.

Ἀνακειμένοις αὐτοῖς, recumbentibus illis] In fine coenae: neque enim repugnat intervalli et temporis ratio, ut ad Lucam patescet. Videntur autem Apostoli ad convivia sua usi eodem illo coenaculo quo Christus postremo usus fuerat.

Σκληροκαρδίαν, incredulitatem] Σκληροκαρδία hic dicitur quomodo supra 6: 52, ἦν γὰρ καρδία αὐτῶν πεπωρωμένη [*occalluerat enim cor eorum*]. Alibi et haec et illa vox gravius malum significat; ut ad dictum locum annotavimus.

15. *Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, et dixit eis*] Toto scilicet XL dierum tempore tum in Iudaea tum in Galilaea his de re-

rebus illos est allocutus. Ideo mox commate 19 subiicit, *μετὰ τὸ λαλῆσαι αὐτοῖς* [*cum locutus esset eis*].

Εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, in mundum universum] Benigne hoc intelligendum, ut gens nulla excludatur, et excitentur Apostoli ad spargendum quam latissime possent Euangelii semen. Sic et infra dicitur *πανταχοῦ* [*ubique*].

Πάσῃ κτίσει, omni creaturae] Hebraei hominem *κατ' ἐξοχὴν* [*per excellentiam*] vocant בריה [*creaturam*], ut excellentissimum Dei opus.

16. *Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς, qui crediderit et baptizatus fuerit*] Id est, qui non crediderit tantum contemplative, sed actu quoque fidem istam professus fuerit. *Nam corde creditur ad iustitiam, ore fit professio ad salutem*, Rom. 10: 10. Haec autem professio a solemni eius exordio Baptismus vocari solet.

Σωθήσεται, salvus erit] Accipiet remissionem peccatorum, Spiritum Sanctum et vitam aeternam. Haec enim omnia vox ista complecti solet.

Ὁ δὲ ἀπιστήσας] *Qui non crediderit Euangelio*, ita ut oportet scilicet, id est, cum sanctae vitae professione. Ita *ὁ ἀπιστήσας* opponitur et Credenti et Baptizato.

Κατακριθήσεται, condemnabitur]. Retentione peccatorum, obduratione et suppliciis aeternis maioribus quam quae eos manent quibus hic sermo non est annuntiatus.

17. *Τοῖς πιστεύσασι, iis qui crediderint*] Non omnibus omnia. Sunt enim *διαιρέσεις χαρισμάτων* [*discrimina gratiarum*], 1 Cor. 12: 4. Ita tamen ut cuilibet ut oportet credenti aliqua tunc data sit admirabilis facultas, quae se non semper quidem sed data occasione explicaret. Hoc enim significat Ioelis vaticinium cum ait, *ἐπὶ πᾶσαν σάρκα* [*super omnem carnem*], nempe *τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ* [*servorum Dei*]. Chrysostomus in VIII ad Romanos: *Διάφορα πᾶσι τοῖς τότε βαπτιζομένοις ἐδίδου χαρίσματα ὁ Θεὸς, ἃ δὴ καὶ πνεύματα ἐκαλεῖτο* [*Varia tunc dedit Deus dona omnibus baptizatis, qui et spiritus vocabantur*].

Δαιμόνια ἐκβαλοῦσι, Daemonia eiicient]. Primo loco hoc donum ponit Marcus, quia communiter dabatur omnibus credentibus: quod verum esse etiam secutorum temporum historia evincit. Iustinus Martyr Colloquio cum Tryphone:

Καὶ νῦν ἡμεῖς οἱ πιστεύοντες ἐπὶ τὸν σταυρωθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου Ἰησοῦν Κύριον ἡμῶν τὰ δαιμόνια πάντα καὶ πνεύματα πονηρὰ ἐξορκίζοντες ὑποτασσόμενα ἡμῖν ἔχομεν [*Et nunc nos qui credimus in eum qui cruci affixus est sub Pontio Pilato, Iesum Dominum nostrum, Daemonia omnia et malos Spiritus exorcizamus et subiectos nobis habemus*]. Et alibi: *Οὗ καὶ τὴν τοῦ ὀνόματος ἰσχὺν καὶ τὰ δαιμόνια τρέμει· καὶ σήμερον ἐξορκιζόμενα κατὰ τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τοῦ γενομένου ἐπιτρόπου τῆς Ἰουδαίας ὑποτάσσεται* [*Vim nominis eius etiam Daemonia perhorrescunt: et nunc quoque adiurata per nomen Iesu Christi, qui cruci affixus fuit sub Pontio Pilato Iudaeae Procuratore, obediunt*]. Ex quibus locis etiam formulam in exorcismis antiquitus usurpatam est discere. Irenaeus libro II, *Οἱ μὲν γὰρ δαίμονας ἐλαύνουσι βεβαίως καὶ ἀληθῶς, ὥστε πολλάκις καὶ πιστεύειν αὐτοὺς ἐκείνους καθαρισθέντας ἀπὸ τῶν πονηρῶν πνευμάτων καὶ εἶναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ* [*Nam et Daemonas eiiciunt re ipsa et cum fiducia, ita ut saepe qui sic a malis Spiritibus purgantur credant et ipsi Ecclesiaeque accedant*]. Origenes ad Celsum ait, *τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τῶν δαιμόνων ὀνομαζόμενον ἀνύειν μάλιστα ὅταν οἱ λέγοντες ἀπὸ διαθέσεως ὑγιοῦς καὶ πεπιστευκυίας γνησίως αὐτὸ λέγωσι* [*nomen Iesu contra Daemonas pronuntiatum vim habere; maxime vero ubi qui id pronuntiant id faciunt sano et sicut oportet credente animo*]. Tertullianus Apologetico: *Edatur hic aliquis sub tribunalibus vestris quem Daemone agi constet. Iussus a quolibet Christiano loqui Spiritus ille tam se Daemonem confitebitur de vero, quam alibi Deum de falso.* Rursum: *Atquin omnis haec nostra in illis* (Daemonibus) *dominatio et potestas de nominatione Christi valet, et de commemoratione eorum quae sibi a Deo per arbitrum Christum imminentia exspectant. Christum timentes in Deo et Deum in Christo subiiciuntur servis Dei et Christi. Ita de contactu deque afflatu nostro contemplatione et repraesentatione ignis illius correpti, etiam de corporibus nostro imperio excedunt inviti et dolentes, et vobis praesentibus erubescentes.* Et mox: *Quis autem vos ab illis occultis et usquequaque vastantibus mentes et valetudines vestras hostibus raperet? a Dae-*

Daemoniorum incursibus dico, quae de vobis sine praemio, sine mercede depellimus. Minutius Felix: *Haec omnia sciunt plerique vestrum ipsos Daemonas de semet ipsis confiteri, quoties a nobis et tormentis verborum et orationis incendiis de corporibus exiguntur.* Mox: *Exsiliunt statim vel evanescunt gradatim prout fides patientis adiuvat, aut gratia curantis adspirat.* Origenes adversus Celsum septimo: *Τὸ τῶν δαιμόνων γένος οὐκ ὀλίγοι τῶν Χριστιανῶν ἀπελαύνουσι τῶν πασχόντων, σὺν οὐδενὶ περιέργῳ καὶ μαγικῷ ἢ φαρμακευτικῷ πράγματι, ἀλλὰ μόνῃ εὐχῇ καὶ ὁρκώσεσιν ἁπλουστέραις, καὶ ὅσα ἂν δύναιτο προσάγειν ἁπλούστερος ἄνθρωπος· ὡς ἐπίπαν γὰρ ἰδιῶται τὸ τοιοῦτον πράττουσι, παριστάσης τῆς ἐν τῷ λόγῳ Χριστοῦ χάριτος τὸ τῶν δαιμόνων εὐτελὲς καὶ ἀσθενὲς, οὐ πάντως δεόμενον πρὸς τὸ ἡττηθῆναι καὶ εἶξαν ὑπεξελθεῖν ἀπὸ ψυχῆς ἀνθρώπου καὶ σώματος, σοφοῦ τινος καὶ δυνατοῦ ἐν ταῖς λογικαῖς περὶ τῆς πίστεως ἀποδείξεσιν* [*Daemonum genus multi Christiani expellunt a possessis non ulla re curiosa aut magica aut venefica, sed sola prece et nudis adiurationibus, quas adhibere possit homo simplicissimus; plerumque enim faciunt idiotae, et quae in verbo Christi est gratia exhibente Daemonas contemtibiles et invalidos, ut ad quos vincendos et cogendos exire de anima et corpore hominis opus non sit aliquo viro sapiente et potente ad fidem rationum argumentis muniendam*]. Lactantius: *Iustos autem, id est, cultores Dei metuunt* (Daemones), *cuius nomine adiurati de corporibus excedunt; quorum verbis tanquam flagris verberati non modo Daemones se esse confitentur, sed etiam nomina sua edunt illa quae in templis adorantur, et quod plerumque coram cultoribus suis faciunt, non utique in opprobrium religionis, sed honoris sui: quia nec Deo per quem adiurantur, nec iustis quorum voce torquentur mentiri possunt.* Cum vero multo etiam seriora secula plena sint testimoniis eius rei, nescio qua ratione moti quidam id donum ad prima tantum tempora restringant; quibus ut uberiorem fuisse miraculorum copiam, ad iacienda tanti aedificii fundamenta contra vim mundi, facile concedo, ita cum illis exspirasse hanc Christi promissionem cur credamus non video. Quare si quis nunc etiam gentibus Christi ignaris (il-

(illis enim proprie miracula inserviunt, 1 Cor. 14: 22), Christum, ita ut ipse annuntiari voluit, annuntiet, promissionis vim duraturam arbitror. Sunt enim ἀμεταμέλητα τοῦ Θεοῦ δῶρα [*sine poenitentia dona Dei*]. Sed nos cuius rei culpa est in nostra ignavia aut diffidentia id solemus in Deum reiicere.

Γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς, linguis loquentur novis] Hoc quoque donum latissime patuit: non enim Apostolis tantum et Euangelistis sed aliis etiam multis credentibus fuit concessum, ut videre est Act. 10: 46, 19: 6, et ex Epistola ad Corinthios. Καινὰς autem γλώσσας dixit quibus quisque loqui non soleret.

18. *Ὄφεις ἀροῦσι, serpentes tollent*] Nimirum καὶ οὐ μὴ αὐτοὺς βλάψουσι [*et eis non nocebunt*], quod ex sequentibus huc quoque referendum est. Ἀροῦσι est *manibus tollent:* ita vipera illa innoxia pendebat a Pauli manu. Notandum autem est omnia haec σημεῖα [*signa*] non per se tantum esse benefica, sed et expressas in se continere imagines eorum beneficiorum quae animis per Euangelium contingunt.

Κἂν θανάσιμόν τι πίωσιν, et si mortiferum quid biberint] Quod quidam de Iohanne Apostolo referunt, de Barsaba Eusebius ex Papia, de Victore milite Cilice martyrologium Adonis ad Pridie Eidus Maii, de Sabino Canusino Episcopo Gregorius Turonensis, de aliis alii. Sed et Thalmudistae cognatum quendam Iosuae filii Levi cum venenum bibisset pronuntiato Iesu nomine convaluisse narrant.

Ἐπὶ ἀῤῥώςους χεῖρας ἐπιθήσουσι, aegrotis manus imponent] Δῶρον ἰαμάτων [*donum sanationum*] videtur communiter ferme concessum omnibus qui regimen Ecclesiae acceperant, Iac. 5: 14. Nam manuum impositio visibile signum est precationis cuius Iacobus meminit. Coniunxit signum rei signatae Lucas, προσευξάμενος, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ ἰάσατο αὐτὸν [*cum orasset et imposuisset ei manus, salvavit eum*], Act. 28: 8. Irenaeus II. 57, Οὐκ ἔςιν ἀριθμὸν εἰπεῖν τῶν χαρισμάτων ὧν κατὰ παντὸς τοῦ κόσμου ἡ ἐκκλησία παρὰ Θεοῦ λαβοῦσα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ Χριςοῦ τοῦ ςαυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλατοῦ ἑκάςης ἡμέρας ἐπ᾽ εὐεργεσίᾳ τῶν ἐθνῶν ἐπιτελεῖ [*Numerus referri*

non

non potest donorum, quibus Ecclesia per totum orbem a Deo acceptis, in nomine Iesu Christi cruci affixi sub Pontio Pilato, quotidie utitur bono etiam Gentium].

19. *Μετὰ τὸ λαλῆσαι αὐτοῖς, postquam locutus est eis*] Cum omnia haec praecepta et promissa illis dedisset, nec quicquam iam restaret, nisi ut eadem per Spiritum Sanctum obsignarentur.

Ἀνελήφθη, assumtus est] Vocem hanc de Christi in coelum adscensione libenter Apostoli usurpant, Luc. 9: 51, Act. 1: 2, 2: 22, Paulus 1 Tim. 3: 16. Apud LXX Elias dicit Elisaeo 2 Reg. 2: 10, *Ἐὰν ἴδῃς με ἀναλαμβανόμενον ἀπὸ σοῦ* [*Si videris me assumi a te*], לקח. Propterea que iidem Interpretes paulo post עלה *adscendit* vertunt *ἀνελήφθη*, ad sensum magis quam ad vocem respicientes. Et erat inter Iudaeos liber veteres narrationes de Mosis corpore continens, cui nomen *Ἀνάληψις Μωσέως* [*Assumtio Mosis*]. Nec omittendum de Elia dici, *ἀνελήφθη ἕως εἰς τὸν οὐρανὸν* [*assumtus est usque in coelum*] 1 Macc. 2: 58, de Christo vero non tantum *εἰς οὐρανὸν*, ut hoc loco et alibi, sed et *εἰς οὐρανοὺς* [*in coelos*] Act. 2: 34, Ephes. 6: 9, Col. 3: 1, 1 Thess. 1: 10, Heb. 8: 1, de quo discrimine egimus ad Matth. 3.

Ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν, sedet a dextris] Quid haec locutio significet alibi diximus. Est autem *ἐκάθισεν, ivit sessum*.

20. *Ἐξελθόντες, profecti*] Ex Hierosolymis, unde exire debebat sceptrum Messiae. Vide Act. 1: 4.

Ἐκήρυξαν, praedicaverunt] Dogmata Christi, vitam eius, mortem, resurrectionem et in coelum adscensionem.

Τοῦ Κυρίου, Domini] Ita Iesum in coelestem gloriam evectum vocare coeperunt Apostoli etiam sine ullo nominis adiectamento.

Συνεργοῦντος, cooperante] *Θεοῦ γάρ ἐσμεν συνεργοί* [*Dei enim sumus adiutores*], inquit Paulus 1 Cor. 3: 9. Idem: *Περισσότερον πάντων ἐκοπίασα· οὐκ ἐγὼ δὲ, ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί* [*Abundantius illis omnibus laboravi; non ego autem, sed gratia Dei quae est mecum*]. Idem alibi nuntiis verbi tribuit *plantare* et *rigare*, Deo autem

da-

clare auctum. Nimirum fideles Euangelii praecones, ut Veterum quidam non male dixit, *et ministri sunt Dei per effectum, et socii per voluntarium consensum.*

Διὰ τῶν ἐπακολουθούντων, sequentibus] Sicut modo dixerat, *σημεῖα ταῦτα παρακολουθήσει* [*signa haec sequentur*].

A N-

ANNOTATIONES

IN EUANGELIUM

ΚΑΤΑ ΛΟΥΚΑΝ

[SECUNDUM LUCAM].

Κατὰ Λουκᾶν, secundum Lucam] Docet nos Origenes in Annotationibus Epistolae ad Romanos fuisse qui crederent Lucium eum, qui in eadem epistola nominatur 16: 21, esse hunc ipsum Lucam, et *Lucium* dici flexione Romana, *Lucam* Graeca. Ego Lucium illum cuius ibi meminit Paulus puto non alium esse a Cyrenensi quem noster hic nominat Act. 13: 1. Nostro autem nomen quidem Romanum fuisse arbitror, sed aliquanto longius. Nam quae in *ᾶς* terminantur nomina solent partem nominis postremam *ἀποκόπτειν* [*abscindere*]. Ita *Δημᾶς* est *Δημήτριος*, *Μηνᾶς* est *Μηνόδωρος*, *Ἀπελλᾶς* est *Ἀπολλόδωρος*, *Θευδᾶς* est *Θεόδωρος*, *Ἐπαφρᾶς* est *Ἐπαφρόδιτος*, *Ἁρποκρᾶς* est *Ἁρποκράτης*, *Ἀλεξᾶς* est *Ἀλέξανδρος*, *Κλεοπᾶς* est *Κλεόπατρος*. Ex *Artemidoro* fit *Artemas*, ut apud Varronem est libro VII De lingua Latina. Herodes pater in minore fortuna *Antipas*, in maiore *Antipater* Iosepho. Sic *Posides* ex *Posidonio* diminuendo factus. Et, ut ad Latina veniam, *Ῥουφᾶς Rufinus*. Quare et *Lucas*, si quid video, contractum est ex Romano nomine, quod suspicor fuisse *Lucillium*. Nam ea gens tum Romae flore-

rebat, ex qua erat et ille ad quem exstant Senecae epistolae. Erat noster hic Syrus, ut Veteres consentiunt; et medicinam fecit. Cur enim alium esse putemus de quo Paulus scribit Colossensibus, *Λουκᾶς ὁ ἰατρὸς* [*Lucas medicus*], causae nihil video: accedit famae vetustas. Syria autem multos Romanis servos exhibebat: et medicina, ut ex Plinio atque aliis discimus, munus erat servile. Manumissi autem nomen patroni induebant, ut Comoediarum Scriptor, Afer cum esset, dictus est a patrono Terentio *Terentius*; Alexander Polyhistor a patrono Cornelio Lentulo *Cornelius*, Suida referente. Ita hic a Lucillio *Lucillius* et contracte *Λουκᾶς*. Credibile est, cum Romae medicinam factitasset aliquandiu, accepta libertate rediisse in patriam. Iudaicam religionem domi an Romae imbiberit incertum. Romae sane multi libertinae conditionis quotidie ad Iudaismum transibant; qualis Caecilius ille quicum Cicero de Verre accusando certavit. Vide Plutarchum Cicerone. Philo libro De legatione ad Caium: *Πῶς οὖν ἀπεδέχετο τὴν πέραν τοῦ Τιβέρεως ποταμοῦ μεγάλην τῆς Ῥώμης ἀποτομὴν, ἣν οὐκ ἠγνόει κατεχομένην καὶ οἰκουμένην πρὸς Ἰουδαίων· Ῥωμαῖοι δὲ ἦσαν οἱ πλείους ἀπελευθερωθέντες* [*Quomodo ergo passus est magnam illam Romae partem quae trans Tiberim est habitari et teneri, se sciente, ab Iudaeis, qui magna pars Romana erant ex servitute manumissi*] Sed et Antiochiae magna erat Iudaeorum universitas et ingens *προσηλύτων* [*proselytorum*] numerus: quod et Iosephus nos docet et leges Romanae. Hellenistarum sermonem cum religione hausit, Graecanicam literaturam dum medicinae studet. Utriusque manifesta sunt in scriptis eius vestigia. Sed et ad Syriacum *ἰδίωμα* [*loquendi genus*] saepe inclinans eius dictio patriam prodit; et Romae versatum ex Romanis quibusdam locutionibus agnoscas. Christianum dogma puto ab ipso susceptum Antiochiae, postquam eo Roma rediisset, Paulo docente, cui ab eo tempore comes haesit, ut ex Actuum libro apparet, nisi si quando a Paulo ad Ecclesias legabatur, fovendae sementi quam fecerat Paulus; quod saepiuscule factum arbitror. Neque mihi displicet quod plerique Veterum sentiunt, Pauli illud 2 Cor. 8: 18, *τὸν ἀδελφὸν οὗ ὁ ἔπαινος*

ἐν

ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διὰ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν [*fratrem cuius laus est in Euangelio per omnes Ecclesias*], de Luca accipi, praesertim cum Ignatius in epistola ad Ephesios (quae quin sit γνήσιος [*germana*] non dubito) ea ipsa verba ad Lucam trahat. Ὡς μαρτυρεῖ, inquit, Λουκᾶς, οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διὰ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν [*Ut testatur Lucas, cuius laus in Euangelio per omnes Ecclesias*]. Neque tamen εὐαγγελίου voce librum hunc indicari sentio, sed munus εὐαγγελιστοῦ. Librum autem et hunc et qui est de Actibus Apostolicis scriptum arbitror non multo post quam Paulus Roma abiit in Hispaniam. Nam in id tempus desinit Actuum liber, qui si serius scriptus esset, in ulteriora etiam tempora narrationem protenderet. Puto autem Roma iisse Lucam in Achaiam, atque ibi ab eo conscriptos quos habemus libros; quod et Hieronymus prodidit. Sunt qui decimo quinto post Christi Adscensum anno, sunt qui secundo et vicesimo id factum narrant.

1. *Πολλοὶ, multi*] Apparet cum Lucas scriberet aliquammultos exstitisse libros de rebus Christi: nimirum ipsa rerum magnitudo multos in eam curam pertraxerat. Sed alii, dum rumores colligunt, non mirum est si vera falsis miscuerint: quos inter numero Euangelii Aegyptiaci vetustissimum Scriptorem. Nam quae alia circumferuntur Euangelia putidissima sunt figmenta aevi multo posterioris. Alii vero, Matthaeus et Marcus scilicet, qui aut visa aut ex certis auctoribus audita perscripserant, sicut extra omnem erant negligentiae culpam, ita addere aliquid ad ipsorum laborem cupienti in materia tam ubere viam non praecluserant. Adde quod credibile est ad id tempus Matthaei librum non nisi Hebraeo sermone exstitisse; Marcus autem Graece compendium magis historiae quam historiam scripserat. Quod vero quidam existimant Matthaeo et Marco priorem in scribendo Lucam fuisse, plane ut credam induci non possum. Refragatur vetustissimus librorum ordo apud omnes nationes; refragatur traditio vetus, Irenaeo et Tertulliano testibus suffulta; refragatur ipse Lucas, qui ita Matthaei et Marci historiam auxit additis narrationibus, ut ubi res easdem narrat eadem quoque verba non raro usurpet.

Ἐπεχείρησαν, aggressi sint] Bene notavit vir eruditissimus vocem esse mediam; neque ex ea colligi posse non praestitum ab illis Scriptoribus quod aggressi erant. Nam et Plato, Isocrates, aliique ἐπιχειρεῖν saepe de studio etiam felice usurpant.

Πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων] *De rebus quas satis atque abunde nobis probatae sunt.* Probatio factorum in testibus maxime consistit, in quibus spectatur an verum dicere velint, et an verum norint. Velle censendi sunt qui sunt vitae integrae, et ex testimonio nihil sperandum habent commodi. Tales autem erant *οἱ προκεχειροτονημένοι μάρτυρες* [*praeordinati testes*] rerum a Christo gestarum, vitae sanctissimae homines, et qui a spe commodorum tam longe aberant ut contra eius testimonii causa omne incommodorum genus tolerarent.

2. *Καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν, sicut tradiderunt nobis*] Aut voce, ut caeteri; aut etiam scripto, ut Matthaeus. Nam vox *παραδόσεως* [*traditionis*] ad utrumque pertinet.

Αὐτόπται, qui ipsi viderunt] Hoc iam eo spectat ut appareat testatos illos de re sibi nota, ita ut eorum veracitati ignorantia obstare non potuerit. Vetus est versus:

Pluris est oculatus testis unus quam auriti decem.

Apud Xenophontem historiae Graecae V, *Αὐτόπτου μὲν οὐδενὸς ἠκηκόει* [*Ex nemine audiit qui ipse id viderit*]. Philo, *περὶ συγχύσεως διαλέκτων* [*De confusis linguis*], Deum dicit ad res visendas descendisse dici, *ἵνα μηδεὶς ἀνθρώπων οἷς οὐ πάρεστιν ἀβεβαίῳ χρώμενος εἰκασίᾳ μακρὰν ἀφεστὼς προπιστεύῃ, ἀλλ' ἄχρι τῶν πραγμάτων ἐλθὼν, καὶ διακύψας εἰς ἕκαστα, καὶ ἐπιμελῶς αὐγασάμενος· ὄψιν γὰρ ἀπλανῆ πρὸ ἀκοῆς ἀπατεῶνος ἄξιον μάρτυρα τίθεσθαι· οὗ χάριν καὶ παρὰ τοῖς ἄριστα πολιτευομένοις ἀναγέγραπται νόμος, Ἀκοῇ μὴ μαρτυρεῖν* [*ne quis hominum de rebus a se longe remotis incerta opinione festinet credere, sed ita demum ubi ad res ipsas venerit perspexeritque singulas et oculis diligentibus lustraverit. Aequum enim est visum qui non fallitur fallaci auditui in testimonii fide praeponere: qua de causa apud eos qui bene reguntur lex scripta est, Ne ex auditu testimonium dicatur*]. Et in libro *περὶ δικαστοῦ* [*De Iudice*] ita ait: *Ὀφθαλμοὶ μὲν* αὐ-

αὐτοῖς ἐντυγχάνουσι τοῖς γινομένοις, ἐφαπτόμενοι τρόπον τινὰ τῶν πραγμάτων, καὶ ὅλα δι' ὅλου καταλαμβάνοντες, φωτὸς συνεργοῦντος, ᾧ πάντα αὐγάζεταί τε καὶ διελέγχεται· ὦτα δὲ, ὥς ἔφη τὶς οὐκ ἀπὸ σκοποῦ τῶν προτέρων, ὀφθαλμῶν ἀπιςότερα, πράγμασι μὲν οὐκ ἐντυγχάνοντα, ἑρμηνεῦσι δὲ πραγμάτων λόγοις οὐκ ἀεὶ πεφυκόσιν ἀληθεύειν περιελκόμενα· διὸ καὶ τῶν παρ' Ἕλλησιν ἔνιοι νομοθετῶν μεταγράψαντες ἐκ τῶν ἱερωτάτων Μωσέως ςηλῶν εὖ διατάξασθαι δοκοῦσι, μὴ μαρτυρεῖν ἀκοὴν, ὡς δέον, ἃ μὲν εἶδέ τις πιςὰ κρίνειν, ἃ δὲ ἤκουσε μὴ πάντως βέβαια [*Oculi in ipsa quae geruntur intrant, tanguntque ea quodam modo, et tota in totum comprehendunt*, cooperante luce, per quam *omnia illustrantur et explorantur: aures vero, ut non male Veterum dixit aliquis, minus fidae oculis, ut quae ad res ipsas non perveniant, sed interpretibus rerum verbis non semper verum dicentibus circumagi soleant. Quare et inter Graecos legum conditores quidam ex Mosis titulis depromtum hoc bene constituerunt, ne ex auditu testimonium dicatur; nempe quod ea quis fida habere debeat quae vidit ipse, quae vero audivit, non item*]. Iosephus: Πάντα τὰ δι' ἀκοῆς εἰς γνῶσιν ἐρχόμενα μετὰ ἀπιςίας παραγίνεται [*Omnia quae per auditum ad cognitionem perveniunt incertam secum adferunt fidem*]. Ctesias in historia sua recitante Photio aiebat, αὐτὸν τῶν πλειόνων ἃ ἱςορεῖ αὐτόπτην γενόμενον, ἢ παρ' αὐτῶν Περσῶν, ἔνθα τὸ ὁρᾷν μὴ ἐνεχώρει, αὐτήκοον καταςάντα, οὕτω τὴν ἱςορίαν συγγράψαι [*semet maximae partis eorum quae narraret conspectorem fuisse, aut quae videre non licuerat, a Persis suis auribus audiisse, et inde scripsisse historiam*]. Iosephus primo contra Appionem: Δεῖ τὸν ἄλλοις παράδοσιν πράξεων ἀληθινῶν ὑπισχνούμενον, αὐτὸν ἐπίςασθαι ταύτας πρότερον ἀκριβῶς, ἢ παρηκολουθηκότα τοῖς γεγονόσιν, ἢ παρὰ τῶν εἰδότων πυνθανόμενον [*Oportet eum qui se pollicetur rerum veritatem aliis traditurum, ipsum exacte eas nosse, aut quod adfuerit eum gererentur, aut quod ex gnaris eas didicerit*].

Καὶ ὑπηρέται, et ministri] Apostoli non tantum viderant pleraque eorum quae narrabantur, sed pars quoque eorum aliqua fuerant χειρίςαι [*tractatores*], ut Polybius loquitur. Multa enim narrantur ab ipsis aut per ipsos gesta, ut

Daemonum electio, panum distributio, ambulatio super mare, atque alia. Idem de Domini matre dicendum.

Τοῦ λόγου, narrationis] Μετωνυμία ἑβραΐζουσα [*transnominatio Hebraizans*] Significat enim res ipsas quae narratione continentur. Sic mox; περὶ ὧν κατηχήθης λόγων [*rerum quibus eruditus es*]. Simile est infra 2: 15, τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονός [*verbum quod factum est*]. Nam Christum Λόγον vocare Iohannis est proprium. Neque mihi videtur de solis documentis hic agi.

3. Ἔδοξε κἀμοί, *visum est et mihi*] Sponte propria: non ergo Pauli iussu, ut quidam putarunt. Dubitandum autem non est quin piam diligentiam Deus direxerit.

Παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς, persecuto omnia a principio diligenter] Παρακολουθεῖν est *notitiam consequi*. Galenus, παρακολουθεῖν βιβλίοις παλαιοῖς [*versari in libris antiquis*]; Iosephus, μετὰ πάσης ἀκριβείας παρακολουθεῖν τοῖς ἡμετέροις γράμμασι [*in literis nostris cum omni diligentia versari*] dixit; Paulus 1 Tim. 4: 6, τῆς καλῆς διδασκαλίας ᾗ παρηκολούθηκας [*bonae doctrinae quam assecutus es*]. Quod autem hic dicit Lucas ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς παρακολουθεῖν, tantundem valet quantum id quod apud Plautum est Trinummo:

Quod si exquiratur usque ab stirpe auctoritas.

Sic Thucydides historiam scripsit, ut ipse profitetur; παρὰ τῶν ἄλλων ὅσον δυνατὸν ἀκριβείᾳ περὶ ἑκάστου ἐπεξελθών [*ab aliis singula assecutus summa cum diligentia*]. Significat Lucas se non ante quiesse quam rerum quas diversi Scriptores prodiderant testimonia radicitus inquisivisset, ut ita explorata ab incertis discernens nihil ipse non bene compertum literis consignaret: cui rei bellam occasionem ei praebuerunt Pauli itinera in Iudaeam. Sed et cum Ecclesiarum pecuniis a Paulo in Iudaeam missum Lucam aliquoties credo. Ibi ergo cum esset, potuit omnia ex primis auctoribus discere. Hoc autem non dubie ad ea pertinet quae scripta erant non a Matthaeo neque ab αὐτοπτῶν [*oculatorum testium*] aliquo, sed ab aliis.

Καθεξῆς] Falluntur qui hinc colligunt propositum Lucae temporum ordinem pressius sequi quam alii ante ipsum fecissent. Nam contra apparet illum non semel ob rerum cohaerentiam connexuisse quae temporibus erant discreta; quod

quod suis locis patefiet. Sed καθεξῆς Lucae nihil aliud est quam *sigillatim*, ut videre est Act. 11: 4, 18: 23. Talis narratio opponitur τῇ κατηχήσει [*primae institutioni*], quae generaliter καὶ παχυμερῶς [*et crassiore modo*], et, ut Philosophi loquuntur, ὡς ἐν τύπῳ [*summatim*] tradebat Iesum venisse, fecisse miracula multa, damnatum a Pontio Pilato, mortuum, resuscitatum: ut ex iis apparet quae de Baptismo ad Matthaeum diximus.

Κράτιστε Θεόφιλε, Optime Theophile] Theophilum hunc alicuius fuisse dignitatis non male viri docti ex hac compellatione colligunt. Ego in aliqua Achaiae urbium magistratu functum arbitror, et a Luca baptizatum. Ita Festus, ita Felix in Actibus hoc vocabulo appellantur. Plutarchus Fundanum vocat κράτιστον. Iosephus similiter librum De vita sua Epaphrodito, Traiani, ni fallor, liberto ac procuratori, dedicans, *Κράτιστε ἀνδρῶν Ἐπαφρόδιτε* [*Virorum praestantissime Epaphrodite*], inquit. Et Iustinus brevem Christianismi institutionem perscribens ad Diognetum ita praefatur, *Ἐπειδὴ ὁρῶ, κράτιστε Διόγνητε, ὑπερεσπουδακότα σε τὴν θεοσέβειαν τῶν Χριστιανῶν μαθεῖν* [*Cum videam, Praestantissime Diognete, summo te studio teneri cognoscendae religionis Christianae*]. Latinus Interpres non male hic vertit *optime*. Ita Octavius *optimus* Horatio.

4. *Ἵνα ἐπιγνῷς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν*] *Ut quae ante Baptismum generali quadam institutione acceperas, nunc sigillatim ac proinde certius cognoscas.* Nam, ut recte Philosophus, *οὐδὲν κωλύει ὃ μανθάνει τις ἔστιν ὡς ἐπίστασθαι, ἔστι δ' ὡς ἀγνοεῖν· οὐκ ἄτοπον γάρ, εἰ οἶδέ πως ὃ μανθάνει, ἀλλ' εἰ ὡδί, οἷον ᾗ μανθάνει καὶ ὥς* [*nihil vetat quominus quis ea quae discit aliquo sensu norit, aliquo ignoret: nihil enim absurdi est scire aliquem aliquatenus quod discit, sed ita demum si dicatur discere quatenus novit et quomodo novit*]. Vide quae ad Matthaeum capite ultimo.

CA-

CAPUT I.

5. *'Εγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις 'Ηρώδου τοῦ βασιλέως, evenit diebus Herodis Regis*] Mos Hebraeus ordiendi, ut in libro Ruth, ויהי בימי שפט השפטים [*Evenit diebus cum regerent Iudices*]. Quod quidam spectatum hic a Luca putant Iacobi vaticinium, probare non possum. Nam ut praeteream quae a viris doctissimis accurate super hac re sunt disputata, simplicissimus oraculi illius sensus est, adfore Messiam ante τῆς 'Ιουδαϊκῆς πολιτείας ἐρήμωσιν [*Iudaicae Reipublicae vastationem*]: quod nihil ad Herodem pertinet. Caeterum qui olim res Prophetarum scripserant, exorsi erant a tempore ἀναδείξεως αὐτῶν [*ostensionis ipsorum*], ut de Elia, Elisaeo atque aliis factum videmus. Ita et Marcus initium historiae Christi fecerat ipsius et Praecursoris φανέρωσιν [*patefactionem*]. At Lucas, cum videret curiosum lectorem scire desideraturum qui et huius et illius natales fuissent, simulque prospiceret progressu temporum multa posse tradi fabulosa, inde auspicandum sibi existimavit.

'Ιερεύς τις, Sacerdos quidam] Satis cavit Lucas addito τις, ne Pontifex Maximus fuisse Zacharias intelligeretur, quod a Veterum multis falso creditum vel ἐφημερία [*tempus vicis* ipsius] satis evincit. Sed nec principem familiae suae fuisse credibile est: qua de re ad Matthaeum diximus 14: 2. Pertinet autem haec narratio ad indicandam Iohannis nobilitatem. Iosephus: *"Ωσπερ δὴ παρ' ἑκάστοις ἄλλη τίς ἐςιν εὐγενείας ὑπόθεσις, οὕτως παρ' ἡμῖν ἡ τῆς ἱερωσύνης μετουσία τεκμήριόν ἐςι γένους λαμπρότητος* [*Sicut apud alios alia est nobilitatis probatio, ita apud nos participatio honoris Sacerdotalis splendidi generis argumentum est*]. Imo Philo ausus est dicere, *ὅσῳ Θεὸς ἀνθρώπων διαφέρει κατὰ τὸ κρεῖττον, τοσούτῳ καὶ βασιλείας ἀρχιερωσύνην· τὴν μὲν γὰρ εἶναι Θεοῦ θεράπειαν, τὴν δὲ ἐπιμέλειαν ἀνθρώπων* [*quanto Deus hominibus praestat tanto et regno sacerdotium; hoc enim esse Dei cultum, illud pro hominibus curam*]. Quod ut calidius dictum benigna interpretatione mitigandum est. Scimus alioqui Reges a

Pon-

Pontificibus etiam Maximis *dominos* salutatos, et Deo placuisse ut Messiae anteambulo ex Sacerdotali, ipse autem Messias ex Regio genere nasceretur.

Ἐξ ἐφημερίας Ἀβία] Est et hic μετωνυμία [*transnominatio*]. Nam, per ἐφημερίαν [*vicem*] intelligitur ἡ πατριὰ [*familia*], quae certo dierum spatio (ἑβδομαίῳ [*septem*] scilicet, ut recte notat Theophylactus, diligens rerum Iudaicarum inquisitor) λειτουργίαν suam [*ministerium* suum] implebat ex Davidis et veterum Prophetarum instituto, postquam Gens Aaronidarum in eum numerum excreverat, ut eodem tempore occupari Templi negotiis non posset. Proprie autem respondet vox Hellenistica ἐφημερίας, aut, ut Iosephus loquitur, ἐφημέριδος voci Hebraeae משמרה. Interpretes Nehemiae (quos multis argumentis suspicor posteriores esse τῶν ὁ [*Interpretibus* LXX]) Neh. 13: 30, ἔστησα ἐφημερίας [*constitui ordines*], ubi in Hebraeo est ואעמידה משמרות, et 2 Paral. 31: 16 (quorum librorum interpres videtur esse Theodotion), εἰς λειτουργίαν ἐφημερίας διατάξεως αὐτῶν [*ad ministerium vicis ordinationis ipsorum*], לעבודתם במשמרותם כמחלקותיהם: et sequenti versu iterum במשמרותיהם ἐν ταῖς ἐφημερίαις αὐτῶν [*in vicibus eorum*]. LXX autem Interpretes vocem משמרת, quae λειτουργίαν significat, sed nondum in orbes temporum distributam, φυλακὴν [*custodiam*] solent vertere, ut Num. 3: 7, 25, 28, 31, atque alibi videre est. מחלקה est ipsa διάταξις aut μερισμός [*distributio*]: quanquam interdum ob affinitatem significationis vertitur ἐφημερία. פקדה autem est ἡ ἐπισκοπὴ aut ἐπίσκεψις [*visitatio*], id est, eorum cura qui caeteris praeerant, ut clare docemur 1 Paral. 23: 24. Videntur autem Hebraei exemplo hoc inducti ut caeterarum Tribuum semisses attribuerent Sacerdotalibus familiis, ad quas qui pertinebant, non quidem Templi ministerio, sed orationibus et ieiunio indicto sibi tempore vacabant. Eius rei memoria passim exstat in libro Musar atque aliis. Ut autem vetus institutum credam facit locus insignis 2 Paral. 23: 6, πᾶς ὁ λαὸς φυλασσέτω φυλακὰς Κυρίου [*omnis populus observet custodias Domini*]. Quod postquam receptum est, communem illam omnium Tribuum λειτουργίαν dixerunt משמרה φυλακὴν, illam autem Sacerdotum propriam, discriminis causa, *stationem* מעמד. Quod quidam pu-

putant successionem hanc perpetui ministerii turbatam; in eo quam fallantur cum a viro et doctrinae et diligentiae admirabilis Iosepho Scaligero demonstratum sit antehac, idem ostendere amplius velle sit actum agere. Pauca scilicet nomina Zorobabelis temporum quae cum Davidicis habent fortuitam *συμπτωσιν* [*concursionem*], cum tanto plura discrepent, hanc hallucinationem pepererunt. At falli certe in istis rebus Iosephus, et Sacerdos et diligentissimus patriae historiae inquisitor, non potuit, qui Davidis historiam enarrans diserte ait, *Διέμεινεν οὗτος ὁ μερισμὸς ἄχρι τῆς σήμερον ἡμέρας* [*Manet haec distributio ad nostra usque tempora*]. Intervenerunt quidem tempora Regum impiorum, deinde exsilii Babylonici, postremo triennium Antiochi:. sed illis quoque temporibus pii Sacerdotes, quod in Templo non poterant, ubi poterant, et qua poterant, praestabant, non quidem pecudum mactatione, quod extra Templum nefas erat, sed solemni recitatione earum precum quae sacrificiis accedere solebant. Quarum et Philo et Iosephus aliquot locis meminerunt. Non alio pertinet quod apud Ezechielem laudat Deus Sacerdotes, *οἵτινες ἐφυλάξαντο τὰς φυλακὰς τῶν ἁγίων* [*qui observarunt custodias Sanctuarii*], quatenus poterant scilicet: quod ipsum sufficiebat ad retinendam memoriam *τῶν ἐφημεριῶν*, quas tanquam ex prima institutione continuatas in Templum reduxerunt Ezechias, Iosias, et postremo Iudas Maccabaeus.

Καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἐκ τῶν θυγατέρων Ἀαρών, et uxor illius de filiabus Aaronis] Lex exstat Levit. 21: 14, ubi Pontifex Maximus iubetur uxorem ducere מעמיו *ἐκ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ* [*de populo suo*], ut vertunt LXX, alii *ἐκ τοῦ γένους αὐτου* [*de genere suo*], quod duplici occasionem praebuit interpretationi. Philo vetita putat Summo Pontifici matrimonia extra genus Aaronicum. Verba eius apponam *ἐκ τοῦ περὶ Μοναρχίας λόγου β. Πρὸς δὲ τούτῳ καὶ τὸ γένος ἠκρίβωσε τῶν μελλουσῶν γαμεῖσθαι, προστάξας τῷ μὲν ἀρχιερεῖ μνᾶσθαι μὴ μόνον γυναῖκα παρθένον, ἀλλὰ καὶ ἱερείαν ἐξ ἱερέων, ἵνα ἐκ μιᾶς οἰκίας καὶ τρόπον τινὰ τοῦ αὐτοῦ αἵματος ὦσιν νυμφίος τε καὶ νύμφη, πρὸς ἁρμονίαν ἐπιδειξόμενοι παρ' ὅλον τὸν βίον κρᾶσιν ἠθῶν βεβαιοτάτην· ἐπιτρέπει δὲ τοῖς ἄλλοις καὶ μὴ ἱερέων γαμεῖν θυγατέρας,*

τῇ

τῇ μὲν ὅτι μικρὰ τούτων καθάρσια, τῇ δ' ὅτι τὸ ἔθνος οὐκ ἠβουλήθη γενεᾶς εἰς ἅπαν ἱερατικῆς ἀμοιρῆσαι καὶ παντελῶς ἀποζεῦξαι· δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἐκώλυσε τοὺς ἄλλους ἱερέας ἐπιγαμίας ποιεῖσθαι πρὸς τοὺς ἀπὸ τοῦ ἔθνους [*ex libro II De Monarchia. Diligenter etiam inquisivit in genus nubentium: praecepit enim Summo Pontifici ducere non tantum virginem sed et ex Sacerdotali gente, ut ex una domo et aliquo modo ex eodem sanguine essent maritus et nupta, per istam convenientiam monstraturi in omni vita stabilem morum constitutionem. Aliis vero Sacerdotibus permissum est etiam non Sacerdotum filias ducere, partim quod minor in eis puritas requiratur, partim quod tota gens nollet expers esse Sacerdotalis affinitatis et sic a Sacerdotibus velut abscindi. Hac ergo de causa non vetuit caeteros Sacerdotes nuptiis iungi cum aliis Iudaeis*]. Aperte sentit legem hanc ita peculiariter ad Pontificem Maximum pertinere ut Sacerdotes caeteros non complectatur. At Iosephus in moribus Iudaicis multo exercitatior עם interpretatur non φυλὴν [*tribum*] sed, quae frequentior est significatio, ἔθνος [*gentem*], et cum Hebraeis aliis ea, quae dicuntur Lev. 21: 13 et sequentibus, connectit cum eiusdem capitis initio; quae de Pontifice Maximo dicta erant commatibus 10 et 11, velut parenthesi includens: unde sequebatur, ut Sacerdotum cuivis ducere non liceret nisi Hebraeis parentibus natam, cum de plebe homines peregrinam Ἰουδαΐζουσαν [*Iudaice viventem*] ducere non vetarentur, exceptis quibusdam nationum cum quibus ius connubii non erat. Causam legis adfert Iosephus curam impermixti sanguinis in Sacerdotibus. Locus est insignis contra Appionem I, *Οὐ γὰρ μόνον ἐξ ἀρχῆς ἐπὶ τούτων τοὺς ἀρίστους καὶ τῇ θεραπείᾳ τοῦ Θεοῦ προσεδρεύοντας κατέστησαν, ἀλλ' ὅπως τὸ γένος τῶν ἱερέων ἄμικτον καὶ καθαρὸν διαμένῃ προυνόησαν· δεῖ γὰρ τὸν μετέχοντα τῆς ἱερωσύνης ἐξ ὁμοεθνοῦς γυναικὸς παιδοποιεῖσθαι, καὶ μὴ πρὸς χρήματα μηδὲ τὰς ἄλλας ἀποβλέπειν τιμὰς, ἀλλὰ τὸ γένος ἐξετάζειν ἐκ τῶν ἀρχαίων λαμβάνοντα τὴν διαδοχὴν, καὶ πολλοὺς παρασχόμενον μάρτυρας· καὶ ταῦτα πράττομεν οὐ μόνον ἐπ' αὐτῆς Ἰουδαίας, ἀλλ' ὅπου ποτὲ σύστημα τοῦ γένους ἐστὶν ἡμῶν, κἀκεῖ τὸ ἀκριβὲς ἀποσώζεται τοῖς ἱερεῦσι περὶ τοὺς γάμους· λέγω δὲ τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ*

 καὶ

καὶ ἐν Βαβυλῶνι καὶ εἴπου τῆς ἄλλης οἰκουμένης τοῦ γένους τῶν ἱερέων εἰσί τινες διεσπαρμένοι· πέμπουσι γὰρ εἰς Ἱεροσόλυμα συγγράψαντες πατρόθεν τοὔνομα τῶν γειναμένων καὶ τῶν ἐπάνω προγόνων, καὶ τίνες οἱ μαρτυροῦντες· πόλεμος δ' εἰ κατάσχοι, καθάπερ ἤδη γέγονεν πολλάκις, Ἀντιόχου τε τοῦ Ἐπιφανοῦς εἰς τὴν χώραν ἐμβαλόντος, καὶ Πομπηΐου Μάγνου, καὶ Κυντιλίου Οὐάρου, μάλιςα δὲ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, οἱ περιλειπόμενοι τῶν ἱερέων καινὰ πάλιν ἐκ τῶν ἀρχαίων γραμμάτων συνίςανται· καὶ δοκιμάζουσι τὰς ὑπολειφθείσας γυναῖκας· οὐ γὰρ ἔτι τὰς αἰχμαλώτους γενομένας προσίενται, πολλάκις γενομένην τὴν πρὸς ἀλλόφυλον κοινωνίαν ὑφορώμενοι· τεκμήριον δὲ μέγιςον τῆς ἀκριβείας· οἱ γὰρ ἀρχιερεῖς παρ' ἡμῖν ἀπὸ δισχιλίων ἐτῶν ὀνομαςοὶ παῖδες ἐκ πατρὸς εἰσιν ἐν ταῖς ἀναγραφαῖς· τοῖς δὲ τῶν εἰρημένων ὅτι οὖν γένοιτο εἰς παράβασιν ἀπηγόρευται μήτε βωμοῖς παρίςασθαι, μήτε μετέχειν τῆς ἄλλης ἁγιςείας [*Non enim tantum ab initio his rebus viros optimos et in Dei cultu assiduos praefecere, sed et curam habuere ut genus Sacerdotale purum semper impermixtumque permaneret. Debet enim quisquis Sacerdotio fungitur ex populari sua coniuge liberos quaerere; neque ad pecunias aut honores respicere alios, sed genus exquirere secundum antiquam successionem multis probatam testimoniis. Et haec observamus non in Iudaea tantum, sed ubicunque pars aliqua est de nostra gente ibi observatur sollicite nuptiarum Sacerdotalium regula: puta in Aegypto, in Babylone, et sicubi terrarum praeterea sparsi sunt nostri Sacerdotes. Mittunt enim Hierosolyma descripta nomina parentum et maiorum, additis testium nominibus. Quod si bellum enascatur, ut saepe factum est, sicut cum Antiochus Epiphanes terram invasit, et cum Pompeius Magnus, et cum Quintilius Varus, maxime vero nostris temporibus, tum qui supersunt Sacerdotum novas ex veteribus tabulas conficiunt, et inquirunt in feminas superstites: nam nec eas quae bello captae fuerunt recipiunt, suspectantes eam quae saepe talibus accidit cum alienigenis consuetudinem. Est autem argumentum diligentiae circa ista, quod Summi Sacerdotes apud nos in commentariis descripti sunt ab annis bis mille cum suis parentumque nominibus. Si quis adversus haec deliquerit, ei non licet al-*

altari adstare aut caeterarum ceremoniarum esse participem]. Quem locum transscripsi libentius quod inde appareat quae de Iohannis paterno maternoque genere Lucas prodidit, eorum fidem ex Actis publicis peti potuisse. Iosephi autem explicatio quin verior sit quam Philonea non dubito. Neque enim Barzillaius tantum, minorum gentium Sacerdos, ex Galaadis prosapia uxorem duxit, Esdr. 2: 61, sed et Ioiada coniugem habuit Regis Iorami filiam, Achaziae sororem, ex posteritate Iudae, 2 Reg. 11: 2, quorum utrumque sine ulla reprehensionis significatione narratur. Quare quod Zacharias Aaronida mulierem duxit, non obsequium Legi praestitum significat, ut quidam volunt, sed nobilitatem Iohannis ex utroque sanguine commendat. Quominus autem Maria ex stirpe Iudae prosata Elisabetam Aaronida sanguine contingeret, lex nulla obstabat. Nam lex quae intra Tribum virgines nubere iubet ad solas ἐπικλήρους [*virgines quae heredes sunt*] pertinet, ut dictum est alibi, idque ob praediorum iura, quae ad Levitidas non pertinebant. Potuit igitur aliquis maiorum Mariae uxorem ducere iisdem cum Elisabeta parentibus prosatam, Davidis nepos Aaronis neptem. Nam quod Theophylactus hanc cognationem ab Aaronis temporibus repetit, nimis longe petitum est.

Καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς Ἐλισάβετ, et nomen eius Elisabet] Hebraeum nomen est אלישבע Exod. 6: 23. Sed Arabes et Syri saepe ע in fine sic mutant, et id secuti LXX.

6. *Ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφότεροι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, erant autem iusti ambo apud Deum*] Id est, sincero corde studebant pietati. Nam quia καρδιογνώστης [*cordium cognitor*] est Deus, ideo qui prava cogitant, eorum cor dicitur *non esse rectum* ἐνώπιον Θεοῦ [*coram Deo*] ut Act. 8: 21. Contra qui non fingunt pietatem sed ex animo ei sunt dediti, dicuntur *Deo servire ἐν δικαιοσύνῃ ἐνώπιον αὐτοῦ* [*in iustitia coram ipso*], ut infra 75. Neque ideo putandum est, de quibus id dicitur, eos communi naturae humanae aut etiam temporum illorum imbecillitati fuisse exemtos. Nam et David dicitur *fecisse quod rectum erat in conspectu Dei, neque a praeceptis eius recessisse unquam, extra id quod commisit adversus Uriam*, cum ta-

tamen praeter illud atrox facinus multa eius πλημμελήματα [*errata*] sit animadvertere in Sacra historia, sed quibus non interrumpebatur studium illud pietatis quod Deus praecipue respicit, et quo manente minora illa dissimulat. Quod Lex etiam ipsa non obscure significabat, ut ad hunc locum sapienter notat Scriptor Responsionum ad Orthodoxos, ad quaestionem CXLI. *Ὁ γὰρ ἁμαρτάνων*, inquit, *παρὰ τὸν νόμον συγγνωστὴν ἁμαρτίαν τῇ προσαγωγῇ τῶν θυσιῶν καὶ τῇ ἐξαγορεύσει τοῦ πταίσματος λαβὼν τὴν ἄφεσιν γίνεται καθαρὸς καὶ ἄμεμπτος κατὰ τὴν ἐκ νόμου δικαιοσύνην* [*Nam qui aliquid ignoscibile in Legem delinquit, offerendo victimas et enuntiando peccata remissionem consequens fit purus et irreprehensibilis secundum illam ex Lege iustitiam*].

Πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ Κυρίου ἄμεμπτοι, incedentes in omnibus mandatis et institutis Domini sine querela] Veterum multi hoc quoque ad Dei aestimationem referunt. Mihi videtur hic illud potius indicari, non conscientiam tantum puram illis fuisse, sed et famam integram; quod ad Iohannem commendandum non parum pertinebat: *προνοούμενοι καλὰ οὐ μόνον ἐνώπιον Κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων* [*curantes honesta non solum coram Deo, sed etiam coram hominibus*], inquit Paulus 2 Cor. 8: 21. Quare cum de priori parte iam egerit Lucas, puto haec ad posteriorem pertinere, praesertim cum et Paulus vocem *ἀμέμπτου* ad hominum existimationem referat, cum se vixisse ait *ἄμεμπτον κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νόμῳ* [*irreprehensibilem secundum iustitiam quae in Lege est*], quae quidem *δικαιοσύνη* hic in *ἐντολὰς* et *δικαιώματα* distribuitur. Deut. 4: 40, ubi in Hebraeo est ומשרת את-חקיו ואת-מצותיו, LXX habent, *Καὶ φυλάξῃ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ καὶ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ* [*Et custodies praecepta eius et instituta eius*]. Assentior autem Hebraeis existimantibus voce חקים quam *δικαιώματα* vertunt Hellenistae, indicari ea quae generaliter Lex praescribit, qualia sunt quae aequitatem in se naturalem continent. Nam ita et Paulus loquitur, *Ἐὰν οὖν ἡ ἀκροβυστία τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου φυλάσσῃ* [*Si igitur praeputium instituta Legis custodiat*], Rom. 2: 26 et Iohannes in Apocalypsi Christianorum opera vocat *δικαιώματα*. Iosephus

plus quoque ea quae natura honesta sunt vocat τῆς φύσεως δικαιώματα [*naturae instituta*]. Proinde חקים, id est, ἐντολὰς, aut, ut alibi vertunt LXX, νόμιμα, cum eisdem Hebraeis recte interpretabimur speciales illas determinationes quae *Ius positivum* vocari solent; quippe cum et Paulus idem Ius vocet νόμον ἐντολῶν [*Legem praeceptorum*] Ephes. 2: 15. Scio non observari perpetuo hoc discrimen; nam et ἐντολὰς vocari praecepta morum et δικαιώματα quaedam quae ad ritus pertinent. Sed ea quam dixi maxime propria et recepta est vocum significatio. Interdum et חקים, id est, αἱ ἐντολαὶ, distinguuntur in eam partem quae generis nomine contenta *Ius rituale* significat, et משפטים, quae vox tum proprie notat Ius illud Civile quo mutua civium societas continetur: quae pars Iuris cum non ad iudices tantum, sed ad cives omnino omnes pertineat, hic ampliori significatu τῶν ἐντολῶν comprehensa censeri debet.

7. *Καὶ οὐκ ἦν αὐτοῖς τέκνον, neo erat illis Filius*] Inter ea quae in hac vita expeti solent est etiam proles: nam per eam, ut ait Philosophus, ἡ φύσις ἀναπληροῖ τὸ ἀεὶ εἶναι, ἐπεὶ κατ' ἀριθμὸν οὐ δύναται ἀλλά γε κατὰ τὸ εἶδος [*Natura efficit ut semper simus non numero, quod fieri non potest, sed specie*]. Praecipue autem eius desiderio tenentur quibus ample est unde se sustentent. Nam, ut Menander ait,

> Ὀδυνηρόν ἐςιν εὐτυχοῦντα τῷ βίῳ
> Ἔχειν ἔρημον διαδόχου τὴν οἰκίαν.
> [*Instructa inopia miseraque est felicitas;*
> *Divitiae heredem cum non inveniunt suum*].

Quare Lex Divina per Mosem promulgata sicut aliarum rerum felicitatem ita progeniem quoque cultoribus suis pollicetur, Exod. 23: 26, Lev. 26: 9, Deut. 7: 14, 28: 11. Neque id tamen impediit quominus Deus, Legis suae dispensator et arbiter, interdum piorum patientiam ut aliis adversitatibus, ita et infecunditate experiretur, maiora interim illis bona praestans intra animum quam externa erant quae negabantur. Nam qui maiorem a Deo spiritum quam captus temporum ferebat acceperant, non mirum est si in rebus caducis minus indulgenter habebantur, iam tum Divina providentia in paucis id praemonstran-

tamen praeter illud atrox facinus multa eius *πλημμελήματα* [*errata*] sit animadvertere in Sacra historia, sed quibus non interrumpebatur studium illud pietatis quod Deus praecipue respicit, et quo manente minora illa dissimulat. Quod Lex etiam ipsa non obscure significabat, ut ad hunc locum sapienter notat Scriptor Responsionum ad Orthodoxos, ad quaestionem CXLI. *Ὁ γὰρ ἁμαρτάνων*, inquit, *παρὰ τὸν νόμον συγγνωστὴν ἁμαρτίαν τῇ προσαγωγῇ τῶν θυσιῶν καὶ τῇ ἐξαγορεύσει τοῦ πταίσματος λαβὼν τὴν ἄφεσιν γίνεται καθαρὸς καὶ ἄμεμπτος κατὰ τὴν ἐκ νόμου δικαιοσύνην* [*Nam qui aliquid ignoscibile in Legem delinquit, offerendo victimas et enuntiando peccata remissionem consequens fit purus et irreprehensibilis secundum illam ex Lege iustitiam*].

Πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ Κυρίου ἄμεμπτοι, *incedentes in omnibus mandatis et institutis Domini sine querela*] Veterum multi hoc quoque ad Dei aestimationem referunt. Mihi videtur hîc illud potius indicari, non conscientiam tantum puram illis fuisse, sed et famam integram; quod ad Iohannem commendandum non parum pertinebat: *προνοούμενοι καλὰ οὐ μόνον ἐνώπιον Κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων* [*curantes honesta non solum coram Deo, sed etiam coram hominibus*], inquit Paulus 2 Cor. 8: 21. Quare cum de priori parte iam egerit Lucas, puto haec ad posteriorem pertinere, praesertim cum et Paulus vocem *ἀμέμπτου* ad hominum existimationem referat, cum se vixisse ait *ἄμεμπτον κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νόμῳ* [*irreprehensibilem secundum iustitiam quae in Lege est*], quae quidem *δικαιοσύνη* hîc in *ἐντολὰς* et *δικαιώματα* distribuitur. Deut. 4: 40, ubi in Hebraeo est ושמרת את-חקיו ואת-מצותיו, LXX habent, *Καὶ φυλάξῃ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ καὶ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ* [*Et custodies praecepta eius et instituta eius*]. Assentior autem Hebraeis existimantibus voce מצות quam *δικαιώματα* vertunt Hellenistae, indicari ea quae generaliter Lex praescribit, qualia sunt quae aequitatem in se naturalem continent. Nam ita et Paulus loquitur, [illegible] *οὖν ἡ ἀκροβυστία* *τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου φυλάσσῃ* [illegible] *praeputium* *instituta Legis custodiat*], R[illegible] Iohannes Apocalypsi Ch[illegible]orum op[illegible] *δικαιώματα*.

plus quoque ea [illegible] natura [illegible]
δικαιώματα [[illegible]]
ἐντολὰς, aut, [illegible] LXX [illegible]
Hebraeis recte [illegible]
tiones quae *Iu*[illegible]
Paulus idem Ius [illegible]
rum] Ephes. 2: 15. [illegible]
discrimen; nam [illegible]
δικαιώματα quaedam [illegible]
dixi maxime [illegible]
Interdum et חקים. [illegible]
partem quae generis [illegible]
cat, et משפטים. [illegible]
Civile quo mutua [illegible]
Iuris cum non ad [illegible]
omnes pertineat, [illegible]
comprehensa censeri [illegible]

7. *Καὶ οὐκ ἦν* [illegible]

Inter ea quae in hac [illegible]
nam per eam, ut ait [illegible]
ἀεὶ εἶναι, ἐπεὶ κατ' [illegible]
εἶδος [*Natura efficit* [illegible]
fieri non potest, [illegible]
siderio tenentur [illegible]
Nam, ut Menander [illegible]

> Ὀδυνηρόν ἐστι [illegible]
> Ἔχειν ἔρημος [illegible]
> [*Instructa* [illegible]
> *Divitiae* [illegible]]

Quare Lex Divina [illegible] : 10.
rerum felicitatem [illegible] *tua*]
pollicetur, Exod. 23: 2[illegible] preci-
Neque id tamen [illegible] Nam qui
pensator et arbiter [illegible] quod pro-
adversitatibus, [illegible] [illegible]ter ipse cre-
interim illis bona praestat [illegible] [illegible]t animo con-
erant quae negabantur. [illegible] [illegible]poris olim ex-
tum quam captus [illegible] loci non patiun-
rum est si in [illegible] suffitu preces of-
[illegible] iam tum Deum [illegible] fer-

strante quod quasi commune piis futurum erat sub Novo atque augustiori Federe. Sic Moses, supra omne exemplum pius ac mitis, bonorum a se promissorum partem vix ullam attigit, continuis ingrati populi seditionibus vexatus. Ita, ut sterilium feminarum ante Legem exempla praeteream, Manoae uxor et Anna uxor Elcanae, piae cum essent, tentatae sunt longa uteri infecunditate. Quod eo gravius et illis olim et Zachariae atque Elisabetae accidit, quod populus ex rebus externis cuncta diiudicans, cum in vita ipsorum nihil haberet quod reprehenderet, tamen culpam aliquam in illis haerere ex negata sobole suspicabatur. Hinc sterilitas *opprobrium* dici solet.

Προβεβηκότες ἐν ταῖς ἡμέραις, provecti essent aetate] Duplicavit miraculum ad vetus vitium accedens impedimentum aetatis. Vertunt autem hoc modo Graeci Hebraeum בא בימים Gen. 18: 11, 24: 1, Ios. 13: 1, 1 Reg. 1: 1.

8. *Ἱερατεύειν, sacerdotio fungi*] Hoc est quod Hebraei canones dicunt עבר, *operari sacris*, *λειτουργεῖν*.

Ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ, in ordine vicis suae] Id est, cum ad familiam Abiae ordo rediisset: quod fiebat post intervallum 168 dierum, ut vir maximus annotavit. *Τάξις* est quod Hebraeis זמן. Etiam Aegyptiis sacerdotibus *τάξεις* adscribit Porphyrius.

Ἔναντι τοῦ Θεοῦ, ante Deum] Id est, לפני יהוה, ut loquitur Moses Exod. 27: 21 et 30: 8, ubi LXX habent *ἔναντι Κυρίου*. Solet id genus loquendi usurpari de toto illo ministerio Sacerdotali tam quod in Templo quam quod sub dio peragebatur. De Templi ritibus apparet dictis locis. De altari *τῶν ὁλοκαυτωμάτων* [*holocaustorum*] idem loquendi genus usurpatur in Levitico aliquoties.

9. *Κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας ἔλαχε τοῦ θυμιᾶσαι, secundum consuetudinem sacerdotii, sorte exiit ut incensum poneret*] Puto haec recte eum in modum coniungi. Nam *ἱερατεία* est *ἡ ἱερατικὴ λειτουργία* [*ministerium Sacerdotale*]: quae cum partes haberet plures, ut videre est 1 Par. 23: 27 et deinceps, non lege sed consuetudine introductum erat ut qui eiusdem familiae et *ἐφημερίας* [*vicis*] essent, inter se sortirentur quae pars ministerii cuique ob-

obtingeret. Itaque sorte obtigit Zachariae הקטיר τὸ θυμιᾶσαι.

Εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου, ingressus in Templum Domini] Dubitari non debet quin ναοῦ voce hic intelligatur aedes sacerdotalis in qua erat altare τῶν θυμιαμάτων [*suffituum*]. Hebraei eam aedem proprie היכל vocant: Philo etiam *adytum*, quae tamen vox τῷ ἁγίῳ τῶν ἁγίων [*Sancto sanctorum*], quod Hebraeis דביר, magis videtur convenire; sed addita *Sacerdotum* et *veli prioris* mentione ambiguitatem sustulit, ita agens de altari illo: *Ὁ δὲ χρυσοῦ μὲν κατεσκεύασται, ἵδρυται δ' ἐν ἀδύτῳ εἴσω τοῦ προτέρου καταπετάσματος, ὃς οὐδενὶ τῶν ἄλλων ἐστὶν ὁρατὸς ὅτι μὴ τοῖς ἁγνεύουσι τῶν ἱερέων, καὶ γέγονε πρὸς χρείαν τῶν θυμιαμάτων* [*Factum id ex auro, positum vero in adyto intra prius velum; quod nulli alii dabatur conspici praeter Sacerdotes in casto agentes. Factum autem erat ad suffitûs usum*]. Sacerdotes ἁγνεύοντας vocat eos quorum erat ἐφημερία [*vicis tempus*]: nam illi eo tempore in casto erant.

10. *Πᾶν τὸ πλῆθος, omnis multitudo*] Qui Israelitarum Hierosolymis erant ad eam φυλακὴν [*apparitionem in Templo*] pertinentes, et si qui sponte accesserant suis precibus preces Sacerdotis adiuturi, ut mos habebat.

Ἔξω, foris] In ea parte quae *Israelitarum* dicebatur.

Τῇ ὥρᾳ τοῦ θυμιάματος, hora incensi] Mane; Exod. 30: 7.

11. *Ἐκ δεξιῶν, a dextris*] Quod boni ominis signum: hinc apud Poëtas, *Dexter ades*; et,

——— Dexter adi pede sacra secundo.

12. *Φόβος ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν, timor irruit super eum*] Vide Iud. 13: 22, Dan. 10: 8.

13. *Μὴ φοβοῦ, ne timeas*] Vide quae ad Matth. 28: 10.

Εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου, exaudita est deprecatio tua] Probare se mihi eorum opinio non potest, qui de precibus ob impetrandam prolem agi hîc putant. Nam qui credibile sit ea senectute sperasse Zachariam quod promittenti Angelo tam aegre credidit, cum pater ipse credentium Abrahamus rem tantam non potuerit animo concipere, ut videre est Gen. 17: 17. Ad temporis olim exacti preces haec referre circumstantiae loci non patiuntur. Solebat enim Sacerdos simul cum suffitu preces offer-

ferre: δίκαιον γὰρ, ut Hierocles ait, τῶν συμβολικῶν τοῦ θετήσεων καὶ τὸ προφερόμενον φυλάττειν καὶ τὸ εἴσω νοούμενον [*oportet enim in symbolicis praeceptis et id observari quod extra patet, et id quod intus intelligitur*]: cui par sententia est apud Philonem περὶ ἀποικίας [*De colonia*]. Significat autem τὸ θυμίαμα [*suffitus*], ut Philo libro περὶ θυόντων [*De sacrificantibus*] non male dixit, τὸ πνεῦμα λογικὸν [*spiritum rationalem*], aut, ut expressius loquitur Divina Apocalypsis 5: 8, τὰς προσευχὰς τῶν ἁγίων [*orationes sanctorum*]. Simul ergo cum suffitu, ut dixi, preces Deo offerebat Sacerdos; nec Sacerdos tantum, sed et Israelitae foris stantes, ut iam audivimus. Eae preces concipiebantur pro Dei populo, imo, si Iosepho et Philoni credimus, pro mundi totius salute. Has preces Angelus dicit exauditas: iam enim prae foribus esse adventum Messiae, cuius anteambulo destinatus sit is qui Zachariae nasciturus erat filius. Sequentia si quis recte expendat videbit non alium sensum quaeri debere. Adde quod ex Hebraeorum scriptis apparet solitas Sacerdotibus ἐπιφανείας [*apparitiones Divinas*] contingere eo maxime tempore cum adolebant. Docuit hoc ex Rabbinorum scriptis optimus Drusius. Sed addendus est Iosephi locus Originum XIII. 18, ubi Hyrcano θυμιῶντι [*suffitum facienti*] Deus oraculum reddit.

Τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννην, *nomen eius Iohannem*] יוחנן proprie est Θεὸς ἠλέησεν [*Deus misertus est*] aut ἐχαρίσατο [*gratiam praestitit*]. Solet autem utrumque verbum hoc apud Hellenistas, ut et Hebraeum illud, saepe significare insignis gaudii exhibitionem: quare non dubito quin in verbis sequentibus, Καὶ ἔσαι χαρά σοι καὶ ἀγαλλίασις, καὶ πολλοὶ ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ χαρήσονται [*Et erit gaudium tibi et exsultatio, et multi de nativitate eius gaudebunt*], nominis huius sit explicatio. Nam χάριν [*gratiam*] Hellenistae dicunt ἀντὶ χαρᾶς [*pro gaudio*], et nominis Divinitus inditi ratio modo antecedentibus, modo etiam subsequentibus verbis solet indicari, ut apparet Matth. 1: 21 et 16: 18, quo loco καὶ similiter ut hic est αἰτιολογικὸν [*rationis redditivum*].

14. Ἔσαι χαρά σοι καὶ ἀγαλλίασις, *erit gaudium tibi et exsultatio*] חן חן [*gratia, gratia*] Zach. 4: 7. Merito: nam

Si

Si quicquam cupidoque optantique obtigit unquam et
Insperanti, hoc est gratum animo proprie.

Quare quid Zachariae dulcius esse poterat quam prolem adipisci diu optatam, iam vero desperatam? Non possum non adiicere suavissimos Euripidis versus:

Γύναι· φίλον μὲν φέγγος ἡλίου τόδε,
Καλὸν δὲ πόντου χεῦμ᾽ ἰδεῖν εὐήνεμον,
Γῆ τ᾽ ἠρινὸν θάλλουσα, πλούσιόν θ᾽ ὕδωρ,
Πολλῶν τ᾽ ἐπαίνων ἐςί μοι λέξαι καλῶν·
Ἀλλ᾽ οὐδὲν οὕτω λαμπρὸν, οὐδ᾽ ἰδεῖν καλὸν,
Ὡς τοῖς ἄπαισι καὶ πόθῳ δεδηγμένοις
Παίδων νεογνῶν ἐν δόμοις ἰδεῖν φάος.
[*Mulier: amicum Solis hoc magni iubar,*
Dulce est tueri maria cum venti silent,
Dulce est et amnis largus, et vernans humus:
Sunt alia pulchra multa quae possem addere,
Sed, crede, nullum gratius spectaculum est
Quam post querelas orbitatis tetricae
Conspicere florem liberûm orientem domi.]

Super has communes gaudendi causas accedebat alia, eximia filii dignitas, quam praedicit Angelus.

Πολλοὶ ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ χαρήσονται, multi de nativitate eius gaudebunt] *Ἀγαλλιώμενοι ἐν τῷ φωτὶ αὐτοῦ* [*exsultantes in luce eius*], Ioh. 5: 35.

15. *Ἔςαι γὰρ μέγας ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, erit enim magnus apud Deum*] *Ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ* hic est *apud Deum*, ut de Mose Act. 7: 46, *Εὗρε χάριν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ* [*Invenit gratiam apud Deum*]. Huic opponitur esse *βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ* [*abominationem apud Deum*] infra 16: 15.

Σίκερα, siceram] Qui Naziraeatum voverat de eo scriptum erat in Lege, *Ἀπὸ οἴνου καὶ σίκερα ἁγνισθήσεται* [*A vino et sicera abstinebit*], Num. 6: 3. Ita enim et ibi vox שכר exprimitur a LXX. Sed et Sacerdotibus idem imperabatur tempore *λειτουργίας* [*ministerii*], Lev. 10: 9, ubi eadem vox *σίκερα* in Graeco. Omnino illis Hebraeorum Magistris assentio, qui *siceram* dici putant quicquid inebriat, sive illud vinum est, sive aliud; ut, zythum Aegyptiorum, *ἐκ κριθῶν μέθυ* [*temetum hordei*] Aeschylo, Supplicibus, et Babyloniorum potus e palma. Philo ita accepit legem Naziraeatus, hoc modo describens: *Μηδ᾽*

ὅσα ἐκ ςαφυλῆς κατεργάζεται μηδ' ἄλλο τι μέθυσμα πίνειν [*Nec bibere quod ex uva exprimitur nec aliud quid quod inebriare possit*]. Sic et 1 Sam. 1: 15 שכר vertitur μέθυσμα [*res inebrians*]. Verbum originale, unde et nomen venit, etiam Arabes retinent. Nam et illis سكر est μεθύειν [*inebriare*]. Sicut ergo hi qui ad tempus Deo consecrabantur, abstinere ad tempus debebant vino et sicera, quae signa erant rerum omnium quibus ratio perturbatur; ut recte a Philone annotatum est: ita Samson olim parentibus non sine miraculo et Angeli annuntiatione concessus, et nunc Baptista simili modo datus Zachariae, ut in perpetuum Deo sepositi, et in hoc nati, perpetuo etiam iubentur abstemiam vitam vivere. Vide Iud. 13: 14, ubi itidem LXX habent, *Οἶνον καὶ σίκερα μὴ πιέτω* [*Vinum et siceram ne bibat*]. De Samuele itidem per miraculum obtento simile votum mater voverat 1 Sam. 1: 11. Iosephus in Samsonis historia: *Δῆλον ἦν προφητεύσων ὑπὸ τῆς περὶ τὴν δίαιταν σωφροσύνης* [*Ex victu adeo temperato apparebat fore eum Prophetam*]. Similia habet de Samuele. Plutarchus Quaestionibus Romanis: *Οὐ θεμιτὸν τῷ ἱερεῖ μεθύσκεσθαι· τῶν γὰρ μεθυσκομένων ὑπὲρ κεφαλῆς ὁ οἶνός ἐςι, καὶ πιεζοῦνται καὶ ταπεινοῦνται, δέον ὑπερτέρους εἶναι καὶ κρατεῖν ἀεὶ τῆς ἡδονῆς ταύτης, ἀλλὰ μὴ κρατεῖσθαι* [*Nefas est inebriari sacerdotem; ebriis enim super caput vinum est, opprimuntur et deiiciuntur, cum deceat eos superiores esse et victores talis voluptatis, non autem ab ea vinci*]. Idem de Aegyptiis: *Οἶνον δὲ οἱ μὲν ἐν Ἡλίου πόλει θεραπεύοντες τὸν θεὸν οὐκ εἰσφέρουσι τοπαράπαν εἰς τὸ ἱερόν* [*Qui sunt Heliopoli et ibi Deum colunt, vini nihil inferunt in templum*]. Deinde: *Πολλὰς δὲ ἀοίνους ἁγνείας ἔχουσιν* [*Multas habent castimonias abstemias*].

Πνεύματος ἁγίου πλησθήσεται, Spiritu Sancto implebitur] Amat *Spiritus Sanctus* sicca corda. Neque hic tantum vino Spiritus Sanctus opponitur, sed et Act. 2: 15, 17 et Eph. 5: 18.

Ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ, etiam ex utero matris suae] Ἔτι aut παρέλκει [*abundat*], ut saepe apud Graecos Scriptores; aut idem valet quod Latina vox, quae ex Graeca derivari videtur, *etiam*. Nam et sic hanc vocem

Lu-

ιcas infra usurpat 14: 26 et Scriptor ad Hebraeos 11:
. Ἐκ κοιλίας autem positum est pro ἀπὸ κοιλίας, id
:, ab eo tempore quo erit in utero; quomodo hic verte-
nt Syrus et Arabs: ita Paulus Gal. 1: 15, Ὁ ἀφορίσας
ἐκ κοιλίας μητρός μου [Qui me segregavit ab utero ma-
s meae], respiciens illud quod ad Ieremiam dictum
ιt a Deo 1: 5, Πρὸ τοῦ σε ἐξελθεῖν ἐκ μήτρας ἡγίακά σε
[nteququam exires de vulva consecravi te]. Eodem sensu
t. 3: 2, χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς [claudus ab utero ma-
s suae]. Sic ἀπὸ γαστρὸς [a ventre], Ps. 22: 10, ἀπὸ
τρας [a vulva], Ps. 58: 3. Quod autem hic dicit An-
lus, Iohannem impletum iri Spiritu Sancto iam ab eo
ιpore quo erat in utero, non ausim cum Augustino ad
.am destinationem Divinam referre: plus enim aliquid
rba exigunt. Sed notandum est foetum qui in utero
: non haberi pro homine exsistente, sed ut partem
.tris censeri: ita Stoicis ὥσπερ τοὺς καρποὺς μέρη τῶν
τῶν, οὕτω καὶ τὸ ἔμβρυον [sicut fructus pendentes pars
borum, ita et foetus in matre]. Et Empedocli τὰ ἔμ-
υα τὰ ἐν τῇ γαστρὶ τῆς μήτρας μέρη [foetus qui in ventre
ιt, partes sunt matris]. Partus antequam edatur mu-
ris portio est vel viscerum ait Ulpianus L. I, § 1 ff.
: ventre inspic. Graeci dicunt τὸ κυοφορούμενον μέρος τῆς
ιύου [quod in utero est, pars est mulieris praegnantis].
ιilo secundo De legibus specialibus: Καίτοι τὰ μὲν ἔτι
ὶ γαστρὸς παρεχόμενα τῇ μήτρᾳ τῶν κυουσῶν εἶναι μέρη λέ-
ται παρά τε φυσικοῖς ἀνδράσιν οἷς ὁ θεωρητικὸς διαπονεῖται
ς, καὶ παρ' ἰατρῶν τοῖς δοκιμωτάτοις [Certe et quae ad
c utero adhaerent ea pars praegnantium esse dicuntur
Physicis, qui contemplativam partem exercent, et
dicorum nobilissimis]. Impletum est ergo hoc Angeli
tum tunc cum Elisabet, in cuius visceribus Iohannes
ebat, ἐπλήσθη πνεύματος ἁγίου [impleta est Spiritu
ncto], ut infra ipsa Angeli verba repetens Lucas lo-
ιtur 41. Bene autem a viro doctissimo observatum est,
ιnos Spiritus Sancti eos dici solere, non in quibus sit
iritus Sanctus, sed in quorum sermonibus factisque
ιs efficacia exundet: quod et Elisabetae contigit, quae
iritu Sancto mota vaticinari coepit, et per ipsam quo-
mmodo Iohannes, quem Deus hoc miraculo commen-

καὶ ἐν Βαβυλῶνι καὶ εἴ που τῆς ἄλλης οἰκουμένης τοῦ γένους τῶν ἱερέων εἰσί τινες διεσπαρμένοι· πέμπουσι γὰρ εἰς Ἱεροσόλυμα συγγράψαντες πατρόθεν τοὔνομα τῶν γειναμένων καὶ τῶν ἐπάνω προγόνων, καὶ τίνες οἱ μαρτυροῦντες· πόλεμος δ' εἰ κατάσχοι, καθάπερ ἤδη γέγονεν πολλάκις, Ἀντιόχου τε τοῦ Ἐπιφανοῦς εἰς τὴν χώραν ἐμβαλόντος, καὶ Πομπηΐου Μάγνου, καὶ Κυντιλίου Οὐάρου, μάλιςα δὲ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, οἱ περιλειπόμενοι τῶν ἱερέων καινὰ πάλιν ἐκ τῶν ἀρχαίων γραμμάτων συνίςανται· καὶ δοκιμάζουσι τὰς ὑπολειφθείσας γυναῖκας· οὐ γὰρ ἔτι τὰς αἰχμαλώτους γενομένας προσίενται, πολλάκις γενομένην τὴν πρὸς ἀλλόφυλον κοινωνίαν ὑφορώμενοι· τεκμήριον δὲ μέγιςον τῆς ἀκριβείας· οἱ γὰρ ἀρχιερεῖς παρ' ἡμῖν ἀπὸ δισχιλίων ἐτῶν ὀνομαςοὶ παῖδες ἐκ πατρὸς εἰσιν ἐν ταῖς ἀναγραφαῖς· τοῖς δὲ τῶν εἰρημένων ὅτι οὖν γένοιτο εἰς παράβασιν ἀπηγόρευται μήτε βωμοῖς παρίςασθαι, μήτε μετέχειν τῆς ἄλλης ἁγιςείας [*Non enim tantum ab initio his rebus viros optimos et in Dei cultu assiduos praefecere, sed et curam habuere ut genus Sacerdotale purum semper impermixtumque permaneret. Debet enim quisquis Sacerdotio fungitur ex populari sua coniuge liberos quaerere; neque ad pecunias aut honores respicere alios, sed genus exquirere secundum antiquam successionem multis probatam testimoniis. Et haec observamus non in Iudaea tantum, sed ubicunque pars aliqua est de nostra gente ibi observatur sollicite nuptiarum Sacerdotalium regula: puta in Aegypto, in Babylone, et sicubi terrarum praeterea sparsi sunt nostri Sacerdotes. Mittunt enim Hierosolyma descripta nomina parentum et maiorum, additis testium nominibus. Quod si bellum enascatur, ut saepe factum est, sicut cum Antiochus Epiphanes terram invasit, et cum Pompeius Magnus, et cum Quintilius Varus, maxime vero nostris temporibus, tum qui supersunt Sacerdotum novas ex veteribus tabulas conficiunt, et inquirunt in feminas superstites: nam nec eas quae bello captae fuerunt recipiunt, suspectantes eam quae saepe talibus accidit cum alienigenis consuetudinem. Est autem argumentum diligentiae circa ista, quod Summi Sacerdotes apud nos in commentariis descripti sunt ab annis bis mille cum suis parentumque nominibus. Si quis adversus haec deliquerit, ei non licet al-*

altari adstare aut caeterarum ceremoniarum esse participem]. Quem locum transscripsi libentius quod inde appareat quae de Iohannis paterno maternoque genere Lucas prodidit, eorum fidem ex Actis publicis peti potuisse. Iosephi autem explicatio quin verior sit quam Philonea non dubito. Neque enim Barzillaius tantum, minorum gentium Sacerdos, ex Galaadis prosapia uxorem duxit, Esdr. 2: 61, sed et Ioiada coniugem habuit Regis Iorami filiam, Achaziae sororem, ex posteritate Iudae, 2 Reg. 11: 2, quorum utrumque sine ulla reprehensionis significatione narratur. Quare quod Zacharias Aaronida mulierem duxit, non obsequium Legi praestitum significat, ut quidam volunt, sed nobilitatem Iohannis ex utroque sanguine commendat. Quominus autem Maria ex stirpe Iudae prosata Elisabetam Aaronida sanguine contingeret, lex nulla obstabat. Nam lex quae intra Tribum virgines nubere iubet ad solas ἐπικλήρους [*virgines quae heredes sunt*] pertinet, ut dictum est alibi, idque ob praediorum iura, quae ad Levitidas non pertinebant. Potuit igitur aliquis maiorum Mariae uxorem ducere iisdem cum Elisabeta parentibus prosatam, Davidis nepos Aaronis neptem. Nam quod Theophylactus hanc cognationem ab Aaronis temporibus repetit, nimis longe petitum est.

Καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς Ἐλισάβετ, et nomen eius Elisabet] Hebraeum nomen est אלישבע Exod. 6: 23. Sed Arabes et Syri saepe ע in fine sic mutant, et id secuti LXX.

6. *Ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφότεροι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, erant autem iusti ambo apud Deum*] Id est, sincero corde studebant pietati. Nam quia καρδιογνώστης [*cordium cognitor*] est Deus, ideo qui prava cogitant, eorum cor dicitur *non esse rectum ἐνώπιον Θεοῦ* [*coram Deo*] ut Act. 8: 21. Contra qui non fingunt pietatem sed ex animo ei sunt dediti, dicuntur *Deo servire ἐν δικαιοσύνῃ ἐνώπιον αὐτοῦ* [*in iustitia coram ipso*], ut infra 75. Neque ideo putandum est, de quibus id dicitur, eos communi naturae humanae aut etiam temporum illorum imbecillitati fuisse exemtos. Nam et David dicitur *fecisse quod rectum erat in conspectu Dei, neque a praeceptis eius recessisse unquam, extra id quod commisit adversus Uriam*, cum ta-

tamen praeter illud atrox facinus multa eius πλημμελήματα [*errata*] sit animadvertere in Sacra historia, sed quibus non interrumpebatur studium illud pietatis quod Deus praecipue respicit, et quo manente minora illa dissimulat. Quod Lex etiam ipsa non obscure significabat, ut ad hunc locum sapienter notat Scriptor Responsionum ad Orthodoxos, ad quaestionem CXLI. *Ὁ γὰρ ἁμαρτάνων*, inquit, *παρὰ τὸν νόμον συγγνωστὴν ἁμαρτίαν τῇ προσαγωγῇ τῶν θυσιῶν καὶ τῇ ἐξαγορεύσει τοῦ πταίσματος λαβὼν τὴν ἄφεσιν γίνεται καθαρὸς καὶ ἄμεμπτος κατὰ τὴν ἐκ νόμου δικαιοσύνην* [*Nam qui aliquid ignoscibile in Legem delinquit, offerendo victimas et enuntiando peccata remissionem consequens fit purus et irreprehensibilis secundum illam ex Lege iustitiam*].

Πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ Κυρίου ἄμεμπτοι, incedentes in omnibus mandatis et institutis Domini sine querela] Veterum multi hoc quoque ad Dei aestimationem referunt. Mihi videtur hic illud potius indicari, non conscientiam tantum puram illis fuisse, sed et famam integram; quod ad Iohannem commendandum non parum pertinebat: *προνοούμενοι καλὰ οὐ μόνον ἐνώπιον Κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων* [*curantes honesta non solum coram Deo, sed etiam coram hominibus*], inquit Paulus 2 Cor. 8: 21. Quare cum de priori parte iam egerit Lucas, puto haec ad posteriorem pertinere, praesertim cum et Paulus vocem *ἀμέμπτου* ad hominum existimationem referat, cum se vixisse ait *ἄμεμπτον κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νόμῳ* [*irreprehensibilem secundum iustitiam quae in Lege est*], quae quidem *δικαιοσύνη* hic in *ἐντολὰς* et *δικαιώματα* distribuitur. Deut. 4: 40, ubi in Hebraeo est ושמרת את־חקיו ואת־מצותיו, LXX habent, *Καὶ φυλάξῃ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ καὶ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ* [*Et custodies praecepta eius et instituta eius*]. Assentior autem Hebraeis existimantibus voce מצות quam *δικαιώματα* vertunt Hellenistae, indicari ea quae generaliter Lex praescribit, qualia sunt quae aequitatem in se naturalem continent. Nam ita et Paulus loquitur, *Ἐὰν οὖν ἡ ἀκροβυστία τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου φυλάσσῃ* [*Si igitur praeputium instituta Legis custodiat*], Rom. 2: 26 et Iohannes in Apocalypsi Christianorum opera vocat *δικαιώματα*. Iosephus

plus quoque ea quae natura honesta sunt vocat τῆς φύσεως δικαιώματα [*naturae instituta*]. Proinde חקים, id est, ἐντολὰς, aut, ut alibi vertunt LXX, νόμιμα, cum eisdem Hebraeis recte interpretabimur speciales illas determinationes quae *Ius positivum* vocari solent; quippe cum et Paulus idem Ius vocet νόμον ἐντολῶν [*Legem praeceptorum*] Ephes. 2: 15. Scio non observari perpetuo hoc discrimen; nam et ἐντολὰς vocari praecepta morum et δικαιώματα quaedam quae ad ritus pertinent. Sed ea quam dixi maxime propria et recepta est vocum significatio. Interdum et חקים, id est, αἱ ἐντολαὶ, distinguuntur in eam partem quae generis nomine contenta *Ius rituale* significat, et משפטים, quae vox tum proprie notat Ius illud Civile quo mutua civium societas continetur: quae pars Iuris cum non ad iudices tantum, sed ad cives omnino omnes pertineat, hic ampliori significatu τῶν ἐντολῶν comprehensa censeri debet.

7. *Καὶ οὐκ ἦν αὐτοῖς τέκνον, neo erat illis Filius*] Inter ea quae in hac vita expeti solent est etiam proles: nam per eam, ut ait Philosophus, ἡ φύσις ἀναπληροῖ τὸ ἀεὶ εἶναι, ἐπεὶ κατ' ἀριθμὸν οὐ δύναται ἀλλά γε κατὰ τὸ εἶδος [*Natura efficit ut semper simus non numero, quod fieri non potest, sed specie*]. Praecipue autem eius desiderio tenentur quibus ample est unde se sustentent. Nam, ut Menander ait,

> Ὀδυνηρὸν ἐϛὶν εὐτυχοῦντα τῷ βίῳ
> Ἔχειν ἔρημον διαδόχου τὴν οἰκίαν.
> [*Instructa inopia miseraque est felicitas;*
> *Divitiae heredem cum non inveniunt suum*].

Quare Lex Divina per Mosem promulgata sicut aliarum rerum felicitatem ita progeniem quoque cultoribus suis pollicetur, Exod. 23: 26, Lev. 26: 9, Deut. 7: 14, 28: 11. Neque id tamen impediit quominus Deus, Legis suae dispensator et arbiter, interdum piorum patientiam ut aliis adversitatibus, ita et infecunditate experiretur, maiora interim illis bona praestans intra animum quam externa erant quae negabantur. Nam qui maiorem a Deo spiritum quam captus temporum ferebat acceperant, non mirum est si in rebus caducis minus indulgenter habebantur, iam tum Divina providentia in paucis id praemonstran-

strante quod quasi commune piis futurum erat sub Novo atque augustiori Federe. Sic Moses, supra omne exemplum pius ac mitis, bonorum a se promissorum partem vix ullam attigit, continuis ingrati populi seditionibus vexatus. Ita, ut sterilium feminarum ante Legem exempla praeteream, Manoae uxor et Anna uxor Elcanae, piae cum essent, tentatae sunt longa uteri infecunditate. Quod eo gravius et illis olim et Zachariae atque Elisabetae accidit, quod populus ex rebus externis cuncta diiudicans, cum in vita ipsorum nihil haberet quod reprehenderet, tamen culpam aliquam in illis haerere ex negata sobole suspicabatur. Hinc sterilitas *opprobrium* dici solet.

Προβεβηκότες ἐν ταῖς ἡμέραις, provecti essent aetate] Duplicavit miraculum ad vetus vitium accedens impedimentum aetatis. Vertunt autem hoc modo Graeci Hebraeum בא בימים Gen. 18: 11, 24: 1, Ios. 13: 1, 1 Reg. 1: 1.

8. *Ἱερατεύειν, sacerdotio fungi*] Hoc est quod Hebraei canones dicunt עבד, *operari sacris*, λειτουργεῖν.

Ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ, in ordine vicis suae] Id est, cum ad familiam Abiae ordo rediisset: quod fiebat post intervallum 168 dierum, ut vir maximus annotavit. *Τάξις* est quod Hebraeis זמן. Etiam Aegyptiis sacerdotibus *τάξεις* adscribit Porphyrius.

Ἔναντι τοῦ Θεοῦ, ante Deum] Id est, לפני יהוה, ut loquitur Moses Exod. 27: 21 et 30: 8, ubi LXX habent ἔναντι Κυρίου. Solet id genus loquendi usurpari de toto illo ministerio Sacerdotali tam quod in Templo quam quod sub dio peragebatur. De Templi ritibus apparet dictis locis. De altari τῶν ὁλοκαυτωμάτων [*holocaustorum*] idem loquendi genus usurpatur in Levitico aliquoties.

9. *Κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας ἔλαχε τοῦ θυμιᾶσαι, secundum consuetudinem sacerdotii, sorte exiit ut incensum poneret*] Puto haec recte eum in modum coniungi. Nam ἱερατεία est ἡ ἱερατικὴ λειτουργία [*ministerium Sacerdotale*]: quae cum partes haberet plures, ut videre est 1 Par. 23: 27 et deinceps, non lege sed consuetudine introductum erat ut qui eiusdem familiae et ἐφημερίας [*vicis*] essent, inter se sortirentur quae pars ministerii cuique ob-

obtingeret. Itaque sorte obtigit Zachariae הקטיר τὸ θυμιᾶσαι.

Εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου, ingressus in Templum Domini] Dubitari non debet quin ναοῦ voce hic intelligatur aedes sacerdotalis in qua erat altare τῶν θυμιαμάτων [*suffituum*]. Hebraei eam aedem proprie היכל vocant: Philo etiam *adytum*, quae tamen vox τῷ ἁγίῳ τῶν ἁγίων [*Sancto sanctorum*], quod Hebraeis הדביר, magis videtur convenire; sed addita *Sacerdotum* et *veli prioris* mentione ambiguitatem sustulit, ita agens de altari illo: Ὁ δὲ χρυσοῦ μὲν κατεσκεύασαι, ἵδρυται δ' ἐν ἀδύτῳ εἴσω τοῦ προτέρου καταπετάσματος, ὃς οὐδενὶ τῶν ἄλλων ἐςὶν ὁρατὸς ὅτι μὴ τοῖς ἁγνεύουσι τῶν ἱερέων, καὶ γέγονε πρὸς χρείαν τῶν θυμιαμάτων [*Factum id ex auro, positum vero in adyto intra prius velum; quod nulli alii dabatur conspici praeter Sacerdotes in casto agentes. Factum autem erat ad suffitûs usum*]. Sacerdotes ἁγνεύοντας vocat eos quorum erat ἐφημερία [*vicis tempus*]: nam illi eo tempore in casto erant.

10. *Πᾶν τὸ πλῆθος, omnis multitudo*] Qui Israelitarum Hierosolymis erant ad eam φυλακὴν [*apparitionem in Templo*] pertinentes, et si qui sponte accesserant suis precibus preces Sacerdotis adiuturi, ut mos habebat.

Ἔξω, foris] In ea parte quae *Israelitarum* dicebatur.

Τῇ ὥρᾳ τοῦ θυμιάματος, hora incensi] Mane; Exod. 30: 7.

11. *Ἐκ δεξιῶν, a dextris*] Quod boni ominis signum: hinc apud Poëtas, *Dexter ades*; et,

——— *Dexter adi pede sacra secundo.*

12. *Φόβος ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν, timor irruit super eum*] Vide Iud. 13: 22, Dan. 10: 8.

13. *Μὴ φοβοῦ, ne timeas*] Vide quae ad Matth. 28: 10.

Εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου, exaudita est deprecatio tua] Probare se mihi eorum opinio non potest, qui de precibus ob impetrandam prolem agi hic putant. Nam qui credibile sit ea senectute sperasse Zachariam quod promittenti Angelo tam aegre credidit, cum pater ipse credentium Abrahamus rem tantam non potuerit animo concipere, ut videre est Gen. 17: 17. Ad temporis olim exacti preces haec referre circumstantiae loci non patiuntur. Solebat enim Sacerdos simul cum suffitu preces offer-

ferre: *δίκαιον γὰρ*, ut Hierocles ait, *τῶν συμβολικῶν νουθετήσεων καὶ τὸ προφερόμενον φυλάττειν καὶ τὸ εἴσω νοούμενον* [*oportet enim in symbolicis praeceptis et id observare quod extra patet, et id quod intus intelligitur*]: cui par sententia est apud Philonem *περὶ ἀποικίας* [*De colonia*]. Significat autem *τὸ θυμίαμα* [*suffitus*], ut Philo libro *περὶ θυόντων* [*De sacrificantibus*] non male dixit, *τὸ πνεῦμα λογικὸν* [*spiritum rationalem*], aut, ut expressius loquitur Divina Apocalypsis 5: 8, *τὰς προσευχὰς τῶν ἁγίων* [*orationes sanctorum*]. Simul ergo cum suffitu, ut dixi, preces Deo offerebat Sacerdos; nec Sacerdos tantum, sed et Israelitae foris stantes, ut iam audivimus. Eae preces concipiebantur pro Dei populo, imo, si Iosepho et Philoni credimus, pro mundi totius salute. Has preces Angelus dicit exauditas: iam enim prae foribus esse adventum Messiae, cuius anteambulo destinatus sit is qui Zachariae nasciturus erat filius. Sequentia, si quis recte expendat videbit, non alium sensum quaeri debere. Adde quod ex Hebraeorum scriptis apparet solitas Sacerdotibus *ἐπιφανείας* [*apparitiones Divinas*] contingere eo maxime tempore cum adolebant. Docuit hoc ex Rabbinorum scriptis optimus Drusius. Sed addendus est Iosephi locus Originum XIII. 18, ubi Hyrcano *θυμιῶντι* [*suffitum facienti*] Deus oraculum reddit.

Τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννην, *nomen eius Iohannem*] יוחנן proprie est *Θεὸς ἠλέησεν* [*Deus misertus est*] aut *ἐχαρίτωσεν* [*gratiam praestitit*]. Solet autem utrumque verbum hos apud Hellenistas, ut et Hebraeum illud, saepe significare insignis gaudii exhibitionem: quare non dubito quin in verbis sequentibus, *Καὶ ἔσται χαρά σοι καὶ ἀγαλλίασις, καὶ πολλοὶ ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ χαρήσονται* [*Et erit gaudium tibi et exsultatio, et multi de nativitate eius gaudebunt*], nominis huius sit explicatio. Nam *χάριν* [*gratiam*] Hellenistae dicunt, *ἀντὶ χαρᾶς* [*pro gaudio*], et nominis Divinitus inditi ratio modo antecedentibus, modo etiam subsequentibus verbis solet indicari, ut apparet Matth. 1: 21 et 16: 18, quo loco *καὶ* similiter ut hîc est *αἰτιολογικὸν* [*rationis redditivum*].

14. *Ἔσται χαρά σοι καὶ ἀγαλλίασις, erit gaudium tibi et exsultatio*] חן חן [*gratia, gratia*] Zach. 4: 7. Merito: nam

Si

Si quicquam cupidoque optantique obtigit unquam et
Insperanti, hoc est gratum animo proprie.

Quare quid Zachariae dulcius esse poterat quam prolem adipisci diu optatam, iam vero desperatam? Non possum non adiicere suavissimos Euripidis versus:

Γύναι· φίλον μὲν φέγγος ἡλίου τόδε,
Καλὸν δὲ πόντου χεῦμ' ἰδεῖν εὐήνεμον,
Γῆ τ' ἠρινὸν θάλλουσα, πλούσιόν θ' ὕδωρ,
Πολλῶν τ' ἔπαινον ἐστί μοι λέξαι καλῶν·
Ἀλλ' οὐδὲν οὕτω λαμπρὸν, οὐδ' ἰδεῖν καλὸν,
Ὡς τοῖς ἄπαισι καὶ πόθῳ δεδηγμένοις
Παίδων νεογνῶν ἐν δόμοις ἰδεῖν φάος.
[*Mulier: amicum Solis hoc magni iubar,*
Dulce est tueri maria cum venti silent,
Dulce est et amnis largus, et vernans humus:
Sunt alia pulchra multa quae possem addere,
Sed, crede, nullum gratius spectaculum est
Quam post querelas orbitatis tetricae
Conspicere florem liberûm orientem domi.]

Super has communes gaudendi causas accedebat alia, eximia filii dignitas, quam praedicit Angelus.

Πολλοὶ ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ χαρήσονται, multi de nativitate eius gaudebunt] *Ἀγαλλιώμενοι ἐν τῷ φωτὶ αὐτοῦ* [*exsultantes in luce eius*], Ioh. 5: 35.

15. *Ἔσται γὰρ μέγας ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, erit enim magnus apud Deum*] *Ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ* hic est *apud Deum*, ut de Mose Act. 7: 46, *Εὗρε χάριν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ* [*Invenit gratiam apud Deum*]. Huic opponitur esse *βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ* [*abominationem apud Deum*] infra 16: 15.

Σίκερα, siceram] Qui Naziraeatum voverat de eo scriptum erat in Lege, *Ἀπὸ οἴνου καὶ σίκερα ἁγνισθήσεται* [*A vino et sicera abstinebit*], Num. 6: 3. Ita enim et ibi vox שכר exprimitur a LXX. Sed et Sacerdotibus idem imperabatur tempore *λειτουργίας* [*ministerii*], Lev. 10: 9, ubi eadem vox *σίκερα* in Graeco. Omnino illis Hebraeorum Magistris assentio, qui *siceram* dici putant quicquid inebriat, sive illud vinum est, sive aliud; ut, zythum Aegyptiorum, *ἐκ κριθῶν μέθυ* [*temetum hordei*] Aeschylo, Supplicibus, et Babyloniorum potus e palma. Philo ita accepit legem Naziraeatus, hoc modo describens: *Μηδ'*

ὅσα ἐκ σαφυλῆς κατεργάζεται μηδ' ἄλλο τι μέθυσμα πίνειν [*Nec bibere quod ex uva exprimitur nec aliud quid quod inebriare possit*]. Sic et 1 Sam. 1: 15 שכר vertitur μέθυσμα [*res inebrians*]. Verbum originale, unde et nomen venit, etiam Arabes retinent. Nam et illis سكر est μεθύειν [*inebriare*]. Sicut ergo hi qui ad tempus Deo consecrabantur, abstinere ad tempus debebant vino et sicera, quae signa erant rerum omnium quibus ratio perturbatur; ut recte a Philone annotatum est: ita Samson olim parentibus non sine miraculo et Angeli annuntiatione concessus, et nunc Baptista simili modo datus Zachariae, ut in perpetuum Deo sepositi, et in hoc nati, perpetuo etiam iubentur abstemiam vitam vivere. Vide Iud. 13: 14, ubi itidem LXX habent, *Οἶνον καὶ σίκερα μὴ πιέτω* [*Vinum et siceram ne bibat*]. De Samuele itidem per miraculum obtento simile votum mater voverat 1 Sam. 1: 11. Iosephus in Samsonis historia: *Δῆλον ἦν προφητεύσων ὑπὸ τῆς περὶ τὴν δίαιταν σωφροσύνης* [*Ex victu adeo temperato apparebat fore eum Prophetam*]. Similia habet de Samuele. Plutarchus Quaestionibus Romanis: *Οὐ θεμιτὸν τῷ ἱερεῖ μεθύσκεσθαι· τῶν γὰρ μεθυσκομένων ὑπὲρ κεφαλῆς ὁ οἶνός ἐςι, καὶ πιεζοῦνται καὶ ταπεινοῦνται, δέον ὑπερτέρους εἶναι καὶ κρατεῖν ἀεὶ τῆς ἡδονῆς ταύτης, ἀλλὰ μὴ κρατεῖσθαι* [*Nefas est inebriari sacerdotem; ebriis enim super caput vinum est, opprimuntur et deiiciuntur, cum deceat eos superiores esse et victores talis voluptatis, non autem ab ea vinci*]. Idem de Aegyptiis: *Οἶνον δὲ οἱ μὲν ἐν Ἡλίου πόλει θεραπεύοντες τὸν θεὸν οὐκ εἰσφέρουσι τοπαράπαν εἰς τὸ ἱερόν* [*Qui sunt Heliopoli et ibi Deum colunt, vini nihil inferunt in templum*]. Deinde: *Πολλὰς δὲ ἀοίνους ἁγνείας ἔχουσιν* [*Multas habent castimonias abstemias*].

Πνεύματος ἁγίου πλησθήσεται, Spiritu Sancto implebitur] Amat *Spiritus Sanctus* sicca corda. Neque hic tantum vino Spiritus Sanctus opponitur, sed et Act. 2: 15, 17 et Eph. 5: 18.

Ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ, etiam ex utero matris suae] Ἔτι aut παρέλκει [*abundat*], ut saepe apud Graecos Scriptores; aut idem valet quod Latina vox, quae ex Graeca derivari videtur, *etiam*. Nam et sic hanc vocem

Lu-

Lucas infra usurpat 14: 26 et Scriptor ad Hebraeos 11: 36. Ἐκ κοιλίας autem positum est pro ἀπὸ κοιλίας, id est, *ab eo tempore quo erit in utero;* quomodo hic verterunt Syrus et Arabs: ita Paulus Gal. 1: 15, Ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου [*Qui me segregavit ab utero matris meae*], respiciens illud quod ad Ieremiam dictum erat a Deo 1: 5, Πρὸ τοῦ σε ἐξελθεῖν ἐκ μήτρας ἡγίακά σε [*Antequam exires de vulva consecravi te*]. Eodem sensu Act. 3: 2, χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρός [*claudus ab utero matris suae*]. Sic ἀπὸ γαστρὸς [*a ventre*], Ps. 22: 10, ἀπὸ μήτρας [*a vulva*], Ps. 58: 3. Quod autem hic dicit Angelus, Iohannem *impletum iri Spiritu Sancto iam ab eo tempore quo erat in utero*, non ausim cum Augustino ad solam destinationem Divinam referre: plus enim aliquid verba exigunt. Sed notandum est foetum qui in utero est non haberi pro homine exsistente, sed ut partem matris censeri: ita Stoicis ὥσπερ τοὺς καρποὺς μέρη τῶν φυτῶν, οὕτω καὶ τὸ ἔμβρυον [*sicut fructus pendentes pars arborum, ita et foetus in matre*]. Et Empedocli τὰ ἔμβρυα τὰ ἐν τῇ γαστρὶ τῆς μήτρας μέρη [*foetus qui in ventre sunt, partes sunt matris*]. *Partus antequam edatur mulieris portio est vel viscerum* ait Ulpianus L. I, § 1 ff. De ventre inspic. Graeci dicunt τὸ κυοφορούμενον μέρος τῆς ἐγκύου [*quod in utero est, pars est mulieris praegnantis*]. Philo secundo De legibus specialibus: Καίτοι τὰ μὲν ἔτι καὶ γαστρὸς παρεχόμενα τῇ μήτρᾳ τῶν κυουσῶν εἶναι μέρη λέγεται παρά τε φυσικοῖς ἀνδράσιν οἷς ὁ θεωρητικὸς διαπονεῖται βίος, καὶ παρ' ἰατρῶν τοῖς δοκιμωτάτοις [*Certe et quae adhuc utero adhaerent ea pars praegnantium esse dicuntur et Physicis, qui contemplativam partem exercent, et Medicorum nobilissimis*]. Impletum est ergo hoc Angeli dictum tunc cum Elisabet, in cuius visceribus Iohannes latebat, ἐπλήσθη πνεύματος ἁγίου [*impleta est Spiritu Sancto*], ut infra ipsa Angeli verba repetens Lucas loquitur 41. Bene autem a viro doctissimo observatum est, *plenos Spiritus Sancti* eos dici solere, non in quibus sit Spiritus Sanctus, sed in quorum sermonibus factisque eius efficacia exundet: quod et Elisabetae contigit, quae Spiritu Sancto mota vaticinari coepit, et per ipsam quodammodo Iohannes, quem Deus hoc miraculo commen-

datum volebat. Hic autem afflatus matris indicium fuit eius destinationis de qua agit Augustinus, et praesagium spiritus plus quam Prophetici, quem Deus Baptistae collaturus erat τῇ ἡμέρᾳ ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραήλ [*die quo ostenderetur Israelitis*].

17. *Ἐνώπιον αὐτοῦ, ante illum*] Vide quae ad Matth. 3: 3.

Καὶ δυνάμει, et virtute] Quoties δύναμις nominatur *spiritu* nominato, vis quaedam spiritus solita maior indicatur, ut infra 35, Act. 10: 38, 1 Cor. 2: 4, 1 Thess. 1: 5.

Ἠλίου] Vide Matth. 11: 14 et 17: 11.

Ἐπιστρέψαι καρδίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, ut convertat corda patrum in filios] Baptistae temporibus Iudaei in tres praecipuas pluresque minores sectas et ritibus et opinionibus discrepantes erant divisi. Sadducaei autem et Pharisaei etiam acribus odiis inter se agitabantur. Accedebant diversae Legisperitorum Scholae, et nova inde certamina. Hinc *disiectas oves* Christus eos vocavit. Solet autem accidere ut eiusmodi dissidia in ipsas etiam familias penetrent. Dicit ergo Angelus in hoc missum iri Baptistam ut a tot magistris homines ad unum Magistrum, Christum scilicet, alleget, atque ita dissidentes recomponat. In Thalmudico titulo de Rege locus hic sic exponitur: *Mitto vobis Eliam, is pacem faciet in mundo.* Hunc sensum in Malachia LXX (ut solent locos obscuriores παραφράζειν [*fusius explicare*]) additis vocibus aliquot perspicuum fecerunt. Ita enim vertunt: Ὃς ἀποκαταστήσει καρδίαν πατρὸς πρὸς υἱὸν καὶ καρδίαν ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ [*Qui convertet cor patris ad filium et cor hominis ad proximum eius*]. Satis enim ea adiectione significant *patrum* et *filiorum* nomen exempli illustrioris causa positum: sensum autem esse, hunc spectaturam legationem ut Iudaei in eandem doctrinae formam conveniant, et sint καρδία καὶ ψυχὴ μία [*cor unum et anima una*], quod tamen consilium Dei non in omnibus Iudaeis impletum iri ipse Angelus significavit, cum dixit πολλοὺς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ [*multos filiorum Israelis*]. Nam alii illud Dei consilium ἠθέτησαν [*irritum fecerunt*].

Καὶ ἀπειθεῖς ἐν φρονήσει δικαίων, et inobedientes ad sapientiam iustorum] Ἀπειθεῖς sunt *Deo nec audientes*,

מורים

מרים Hebraeis; nam hanc vocem per ἀπειθεῖς reddunt Graeci; quales erant quos γεννήματα ἐχιδνῶν [*progeniem viperarum*] Iohannes vocabat: ἐν autem hic pro εἰς positum, quod non unus monet, pridem etiam non a Latino tantum Interprete sed et a Syro observatum est. Vertit enim לידעתא [*ad cognitionem*]. Φρόνησις δικαίων est ea sapientia quae homines ad veram iustitiam adducit.

Λαὸν κατασκευασμένον] Id est, *populum qui paratus sit ad* accipiendum Regnum coelorum. Itaque praeterita vox sumenda hic ἀορίςως [*indefinite*] more Hebraeo, ut et infra 19, παρεςηκὼς [*adstans*]. Neque offendere nos debet quod bis idem dici videtur, quia ἑτοιμάζειν et κατασκευάζειν sensu vix differunt, cum eiusmodi πλεονασμοῖς [*ubertatibus loquendi*] abundet sermo Hebraeus et Hellenisticus.

18. *Κατὰ τί γνώσομαι, unde sciam*] Verba ipsa sunt quae LXX in Abrahami similiter loquentis historia usurpant, Gen. 15: 8. Nuda verba si spectentur, non videntur eam mereri poenam quam Deus mox infligit. Sed Deus cor ipsum spectavit, in quo diffidentia cernebatur: quam et seqnentia verba aliquatenus indicant, ubi aetatem provectam et suam et uxoris Divinae per Angelum pollicitationi opponit, cum animum a naturalibus causis ad primae causae potentiam debuisset avertere, ut Abrahamus, ὃς οὐ κατενόησε τὸ ἑαυτοῦ σῶμα ἤδη νενεκρωμένον καὶ τὴν νέκρωσιν τῆς μήτρας Σάῤῥας [*qui non consideravit corpus suum emortuum et emortuam vulvam Sarae*], Rom. 4: 18. Videtur quidem et Abrahamus initio aliquid haesitasse, cum diceret, *Itane mihi centenario nascetur proles, et Sara nonagenaria pariet?* Gen. 17: 17. Sed haec repentina cogitatio per fiduciam superata ignoscibilior in eo erat, quia nulla ante se habebat rei similis exempla, quam in Zacharia, qui et Abrahami et Manoae historiam non poterat ignorare; sed magnitudine rei perculsus parum meminerat: qui mos est humani ingenii: quo fit ut in alienis negotiis quam in nostris sapiamus magis. Quod quidam putant unicam dubitandi causam Zachariae fuisse quod nesciret an is qui sibi apparebat Angelus bonus esset, probare non possum. Nam in tali dubitatione quid culpae sit, praesertim ita castigandae, non video. Neque tamen nego in eo quod Zachariae aci-

cidit imaginem fuisse Iudaici populi, qui cum per donum Prophetiae loqui desiisset, et solis ceremoniarum nutibus futura adumbraret, effoeta aetate protulit Christum: sed ea significatio non tollit meritum poenae in Zacharia, quod Angelus diserte exprimit cum dicit ἀνθ' ὧν οὐκ ἐπίςευσας [*ideo quod non credidisti*]. Atque adeo hic inter caeteros locus docere nos potest, non simulatque Deus iram suam homini remittit, ea etiam tolli omnia quae poenae temporalis aut medicinae potius habent rationem: quod poenae genus νουθεσίαν non τιμωρίαν Philosophi vocant.

19. *Γαβριήλ*] Angeli, cum inter se nominibus non indigeant, nomina accipiunt quibus ministeria ipsorum indicentur. גבריאל est *Δύναμις Θεοῦ* [*Dei virtus*]. Ita ergo hic Angelus dicitur quia eo ministro Deus utitur ad summam potentiam suam explicandam. Summa autem δύναμις Θεοῦ est Euangelium Christi, Rom. 1: 16, 1 Cor. 1: 24. Ideo idem hic Gabriel res non quasvis sed quae ad Christum aut directe aut antecedenter pertinerent, iussus est nuntiare Danieli olim, iam Zachariae, mox et Mariae. Huius igitur nominis recitatione Zacharias ad Danielis librum revocatur, quasi dicat Angelus: Mirari noli si quid nunc eximium et naturae ordinem superans Deus efficit. Instant enim illa tempora Danieli indicata quibus potentiam suam Deus amplissime est exserturus. Hebraeorum Magistri aiunt severitatis ministrum esse Michaelem, Gabrielem misericordiae: ideo illum una ala volare, hunc duabus. Similique de causa Michaelem vocant *Ignem*, Gabrielem vero *Aquam*.

Ὁ παρεςηκὼς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, qui adsto coram Deo] Locutio ex aulis Orientalibus sumta: tantundem enim est quasi dicat, non quemvis ministrum sed Satrapam se esse Regni coelestis. Vide quae dicta ad Matth. 18: 10.

20. *Ἔσῃ σιωπῶν καὶ μὴ δυνάμενος λαλῆσαι, silebis nec poteris loqui*] Tanta est inter se σχέσις [*convenientia*] oris et aurium, ut non mirum sit verba horum alteri convenientia ad alterum transferri. Quare non improbabilis est sententia Theophylacti, Titi, Euthymii, qui, ne bis hic idem aut pene idem dicatur, existimant σιωπᾷν hic esse *surdum fieri*, praesertim cum חרש et חרש Hebraeis

et

et *silere* et *obsurdescere* significet, quod per παρασιωπᾶν vertunt LXX etiam quibus locis propria esse videtur *obsurdescendi* significatio: unde et adiectivum חרש *surdus* Lev. 19: 14 et alibi. Certe Zachariae etiam audiendi facultatem esse ademtam satis ex eo apparet quod infra amici dicuntur ipsum nutibus allocuti: quod tamen in Angeli verbis subticebitur nisi vocis σιωπᾶν eam quam dico admittamus κατάχρησιν [*abusionem*]. Favet huic interpretationi quod paulo post tanquam de re iam semel indicata dicitur καὶ διέμεινε κωφός [*et mansit surdus*], quanquam enim ea vox Graece ambigua est, tamen et apud LXX et his libris saepius *surdum* quam *mutum* significat.

Γένηται ταῦτα, haec fiant] Ad impositionem usque nominis, de qua egerat supra 13.

Ἀνθ' ὧν, ideo quod] Ita solent Hellenistae dicere quod Hebraei יען, ut Lev. 26: 43, ἀνθ' ὧν τὰ κρίματά μου ὑπερεῖδον [*eo quod abiecerint iudicia mea*]. Ezech. 5: 11, ἀνθ' ὧν τὰ ἅγιά μου ἐμίανας [*eo quod sancta mea violasti*]. Eodem meriti sensu hanc vocem usurpat Lucas infra 19: 44 et Act. 12: 23. Sed et Paulus 2 Thess. 2: 10. Invenias eodem plane sensu illud ἀνθ' ὧν apud Sophoclem. Est et ubi illative ponitur, ut infra 12: 3.

Εἰς τὸν καιρὸν αὐτῶν, tempore suo] Sic et Gen 18: 10 καιρὸς vocatur iustum partitudinis tempus.

21. *Ἐν τῷ χρονίζειν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ, quod tardaret ipse in Templo*] Ultra horam τῆς θυμιάσεως [*suffitus*], qua peracta solebant Sacerdotes ad populum progredi. Quare aut diutius traxit Angelus sermonem, cuius hic summa refertur, aut stupor Zachariam detinuit.

22. *Ἐπέγνωσαν, ὅτι ὀπτασίαν ἑώρακεν, cognoverunt, eum visionem vidisse*] Non ex coniectura, quod fieri vix poterat, sed ex nutuum significatione. Itaque καὶ, quod sequitur hic, pro γὰρ [*enim*] positum arbitror; ut Gen. 4: 1, 20: 5, Exod. 2: 10, Ps. 1: 2 in Graeco, Ps. 60: 13, 108: 13, Esai. 46 in fine. Sic infra 42, 15: 16, Ioh. 2: 13, 5: 39, 1 Ioh. 3: 4. Et ὀπτασία est ἐπιφάνεια [*apparitio*], ut infra 24: 23, Act. 26: 19, 2 Cor. 12: 1.

23. *Ὡς ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τῆς λειτουργίας αὐτοῦ, ut impleti sunt dies officii eius*] Perseveravit ergo ἐν τῇ ἱερα-

ρατείᾳ [*in functione Sacerdotali*] per tempus legitimum; ad matutinum usque suffitum Sabbati sequentis.

24. *Περιέκρυβεν, occultabat*] Rumores declinans: caeterum Deo ita disponente, ne quid de Iohanne dispalesceret antequam certis testimoniis constaret de eius conceptione propter quem Iohannes nascebatur.

Λέγουσα, dicens] Sibi gaudens, solo marito conscio.

25. *Ἐπεῖδεν ἀφελεῖν*] Nulla est ἔλλειψις [*vocis reticentia*]. Sed ἐπεῖδεν ἀφελεῖν vertendum est *curavit auferre* ex locutione Hebraica.

Τὸ ὄνειδος, opprobrium] Ἀφεῖλεν Θεός μου τὸ ὄνειδος [*Abstulit Deus opprobrium meum*] est apud LXX in verbis Rachelis Gen. 30: 23. Vide quae diximus supra [comm. 7] de sterilitate.

27. *Παρθένον, virginem*] Maria Ecclesiae fert imaginem, quae παρθένος ἁγνὴ [*virgo casta*] 2 Cor. 11: 2, quae parit οὐκ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ [*non ex voluntate viri, sed ex Deo*], Ioh. 1: 13. Pertinet huc illud Philonis: Ἀνθρώπων μὲν γὰρ (male in editis libris ἀνθρώπῳ) ἡ ἐπὶ γενέσει τέκνων σύνοδος τὰς παρθένους γυναῖκας ἀποφαίνει· ὅταν δὲ ὁμιλεῖν ἄρξηται ψυχῇ Θεὸς, πρότερον οὖσαν γυναῖκα, παρθένον αὖθις ἀποδείκνυσιν [*Apud homines quae sobolis quaerendae causa fit congressio eas quae virgines fuerant mulieres facit: at Deus ubi cum anima sociare se coepit eam quae mulier erat, rursus virginem facit*].

Ἐξ οἴκου Δαβὶδ, de domo Davidis] Directe hoc de Iosepho dicitur; ut apparet infra 2: 4. Per consequentiam ad Mariam quoque pertinet.

28. *Εἰσελθὼν, ingressus*] In eam domum in qua sub proximorum cura custodiebatur, nondum traducta in domum Iosephi; ut ad Matthaeum diximus.

Κεχαριτωμένη, gratia plena] מחונה. Nam חן Hebraeum proprie est χαριτοῦν, ut Ephes. 1: 6, unde in Hophal יוחן χαριτώσεται [*beneficio afficietur*], pro quo ἐλεηθήσεται [*misericordiam consequetur*] verterunt LXX Prov. 21: 10. Sic et ἠλεήθη, Aquila et Theodotio Esai. 26: 10. Nam Hellenistis ἔλεος dicitur quodvis *beneficium* aut ipsa *beneficentia*. Haud dubie idem est quod infra dicitur, εὗρες χάριν παρὰ τῷ Θεῷ [*consecuta es gratiam apud Deum*]. Subauditur autem hic σὺ [*tu*] ex sequentibus.

'O

'Ο Κύριος μετὰ σοῦ, Dominus tecum] Potest ἐξήγησις [*explicatio*] esse eius quod dixit κεχαριτωμένη, ut subaudiatur verbum modi indicativi, aut eius quod dixit *Χαῖρε* [*Ave*], ut sit modi precativi, quod magis credo, quia mos erat Hebraeus salutandi, Ruth. 2: 4, etiam olim Angelis usurpatus, ut Iud. 6: 12, *Κύριος μετὰ σοῦ δυνατὸς τῇ ἰσχύϊ* [*Dominus tecum, Virorum fortissime*].

Εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξίν, benedicta tu in mulieribus] Hoc quoque sumo non indicativa sed potius apprecativa significatione. Sumtum enim est ex Iudicum libro cap. 5: 24, ubi legimus תברך מנשים יעל, Graece *Εὐλογηθείη ἐκ γυναικῶν Ἰαήλ* [*Benedicatur inter mulieres Iahel*]. Sic et Ruth. 3: 10, *Εὐλογημένη σὺ τῷ Κυρίῳ Θεῷ* [*Benedicta tu a Domino Deo*]. Et 1 Sam. 25: 33, *Εὐλογημένη σὺ* [*Benedicta tu*] est bene precantis. Sic infra, *Εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶν, καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σοῦ* [*Benedicta tu inter mulieres, et benedictus fructus ventris tui*]. Et Matth. 21: 9 et infra 13: 35 et Ioh. 12: 13, *Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου* [*Benedictus qui venit in nomine Domini*]. Simile est loquendi genus *Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς* [*Benedictus Deus*], infra 68, 2 Cor. 1: 3, Ephes. 1: 3, 1 Petr. 1: 3. Tam autem quod praecessit κεχαριτωμένη quam istud εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶν, eo libentius ita interpretor quod tota haec oratio salutantis tantum sit, nondum autem exponentis legationem: ideo ἀσπασμὸς [*salutatio*] dicitur.

29. *'Η δὲ ἰδοῦσα, illa autem videns*] Ita legit et Syrus. Neque recte ad mutandum quosdam movit quod sequitur διεταράχθη ἐπὶ τῷ λόγῳ [*turbata est ob sermonem*]. Nihil enim vetat attonitam fuisse et adspectu et auditu.

Ποταπὸς, qualis] Admirantis: Matth. 8: 27, Marc. 13: 1. Praecipue obstupuit non intelligens quae illa esset supra omne genus muliebre celebritas quam ipsi Angelus ominabatur.

30. *Εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ, consecuta es enim gratiam apud Deum*] Non est argutandum in proprietate Graecae vocis εὑρίσκειν. Est enim nota locutio Hebraica מצא חן, quod LXX vertunt ad verbum εὗρε χάριν, ut Gen. 6: 8, 18: 3, 39: 4, Esth. 2: 15, atque alibi. Loquitur sic et Stephanus Act. 7: 46 et Scriptor ad Hebr.

xaret, *Rex* tamen *Israelis* duntaxat
per victorias Davidis in populum Is-
corporati: ita et quicunque per Mes-
verbum Euangelii, eo adducti sunt
rent, facti sunt Israelitae. Esai. 14: 1,
neus, et adhaerebit Domui Iacob.
n, *In nomine Israel cognomina-*
Iacobi in hanc rem usurpatur.
, *Iacob*, ὁ πτερνιστὴς [*Sup-*
ὴν οὐκ ἀκοντὶ κτώμενος [*is*
uisivit].
dicto Psalmo 132: 12,
ias 9: 7. Sic שלטן עלם
quia Sadducaei לשלם
accipi pro *longo* non pro
Sapientibus erat institutum ut
linita duratio pluraliter enuntiaretur
quam locutionem et interpretationem
obat.
ς αὐτοῦ οὐκ ἔςαι τέλος, *et Regni eius*
aias: Μεγάλη ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς
ος [*Magnum erit eius imperium nec*
Daniel: Ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ δια-
m eius non corrumpetur] 7: 14. Non
adiicitur: explicat enim quid sit εἰς
i longum tempus; sed *sine fine.* At-
hoc ab humanis imperiis distinguitur,
a esse et temporaria tum historiae do-
simorum Regnorum exemplis Danieli
o cum eam quam optimam mente com-
ripsisset rempublicam, addit: Οὐδ' ἡ
ἅπαντα μενεῖ χρόνον, ἀλλὰ λυθήσεται
em forma in omne tempus manebit,
solvetur].
οῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω, *quomodo*
virum non cognosco] Non dubitantis
admirantis. Videntur ita Angeli verba
quasi res iamiam futura indicaretur.
hactenus viro sum intacta. Merito
uomodo conseptura sit sine virili ope-
ra,

4: 16. Est autem מצא tum istis tum aliis in locis simpliciter *consequi*, sive studio, sive citra studium.

31. *Ἰδοὺ, συλλήψῃ ἐν γαςρὶ, καὶ τέξῃ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ecce concipies in utero, et paries filium, et vocabis nomen eius*] Aperte satis Angelus digitum intendit ad illa Esaiae citata a Matthaeo 1: 23, quae apud LXX ita se habent: *Ἰδοὺ, παρθένος ἐν γαςρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ* [*Ecce virgo concipiet, et pariet filium, et vocabis nomen eius Emmanuel*].

Ἰησοῦν] Pro eo quod Esaias dixerat Emmanuel, Angelus Iesum dixit, interpretis fungens vice: unde apparet eandem in utroque esse significationem. Sive enim dicas, *Hic est per quem Deus nobis est propitius* (quod significat vox Emmanuel), sive *hic est Sospitator noster*, idem est sensus. Quare et Matthaeus impositione nominis Iesu vaticinium illud ait impletum. Vide quae ad Matthaeum.

32. *Οὗτος ἔςαι μέγας, hic erit magnus*] Spectat Angelus eiusdem Esaiae verba 9: 6, ubi *μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος* [*Magni consilii Angelus*] et *θαυμαςὸς* [*Admirabilis*] dicitur.

Καὶ υἱὸς ὑψίςου, et Filius Altissimi] Ita interpretatur quod Esaias dixerat *vocatum eum iri* אל גבור *Θεὸν ἰσχυρὸν* [*Deum fortem*]. Adde quae ad Marc. 5: 7.

Δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, dabit illi Dominus Deus solium Davidis patris eius] *Θρόνον Δαβὶδ* eodem loco Esaias nominat. Davidis autem nepotem fore Messiam, et dandum ei a Deo hoc solium *τυπικῶς* [*per typum*] significabat Psalmus 132: 11. Adde Esai. 9: 6, 7, Amos 9: 11. Dicitur autem Messiae imperium *Davidis solium*, quod Davidis solio adumbrabatur. Et sic locum 2 Sam. 7: 13 explicat Isaac Ben Arama.

33. *Βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακὼβ, regnabit domum Iacobi*] Primo enim destinatus erat ad quaerendas oves populi Israelitici, ex quo populo quicunque eum recipere voluerunt eos in Regnum suum adscripsit. Sed et e Gentibus conversi merito eodem veniunt nomine quasi per accessionem. Sicut enim David, cum etiam Idumaeis at-

que

que aliis populis imperaret, *Rex* tamen *Israelis* duntaxat dicebatur, quia illi per victorias Davidis in populum Israelis erant velut incorporati: ita et quicunque per Messiae arma, id est, verbum Euangelii, eo adducti sunt ut Deum Israelis colerent, facti sunt Israelitae. Esai. 14: 1, *Adiunget se eis extraneus, et adhaerebit Domui Iacob.* 44: 5, itidem de extraneo, *In nomine Israel cognominabitur.* Et merito nomen *Iacobi* in hanc rem usurpatur. Est enim, ut Philo annotat, *Iacob*, ὁ πτερνιστὴς [*Supplantator*], id est, ὁ τὴν ἀρετὴν οὐκ ἀκουτὶ κτώμενος [*is qui virtutem non sine labore acquisivit*].

Εἰς τοὺς αἰῶνας, in secula] עד־עד dicto Psalmo 132: 12, עד־עולם, ut loquitur Michaeas 4: 7 et Esaias 9: 7. Sic שלטן עלם [*potestas seculi*], Dan. 7: 14. Sed quia Sadducaei לעולם [*in seculum*] ubique volebant accipi pro *longo* non pro *infinito tempore*, ideo a Sapientibus erat institutum ut discriminis causa infinita duratio pluraliter enuntiaretur לעולמים [*in secula*], quam locutionem et interpretationem Angelus hic comprobat.

Καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος, et Regni eius non erit finis] Esaias: *Μεγάλη ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰρήνης οὐκ ἔστι τέλος* [*Magnum erit eius imperium nec pacis finis*], 9: 7. Daniel: *Ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται* [*Regnum eius non corrumpetur*] 7: 14. Non frustra autem hoc adiicitur: explicat enim quid sit εἰς τοὺς αἰῶνας, non *in longum tempus*; sed *sine fine*. Atque ita imperium hoc ab humanis imperiis distinguitur, quae omnia caduca esse et temporaria tum historiae docent, tum nobilissimorum Regnorum exemplis Danieli ostensum est. Plato cum eam quam optimam mente complecti poterat descripsisset rempublicam, addit: *Οὐδ' ἡ τοιαύτη ξύστασις τὸν ἅπαντα μενεῖ χρόνον, ἀλλὰ λυθήσεται* [*At ne haec quidem forma in omne tempus manebit, sed aliquando dissolvetur*].

34. *Πῶς ἔσται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω, quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco*] Non dubitantis esse arbitror, sed admirantis. Videntur ita Angeli verba a Virgine accepta quasi res iamiam futura indicaretur. Et οὐ γινώσκω est *hactenus viro sum intacta.* Merito igitur admiratur quomodo conceptura sit sine virili opera,

ra, cum eius rei nullum exstaret exemplum. *Virum cognovit* etiam apud Ovidium est. Si verum est quod Epiphanius ex veteri auditione narrat, senem admodum fuisse Iosephum cum Maria ipsi desponderetur; tanto erit probabilius quod Veteres plerique existimant, his verbis etiam propositum quoddam perpetuae virginitatis indicari a Maria, ut quae agnato seni nuptum iret non prolis spe, sed ut haberet cuius sub tutela delitesceret sexus iniuriis obnoxia. Propositum autem virginitatis non tam incognitum Iudaeis fuit quam quidam existimant: quod quia ab aliis minus solide probatum video, adducam insignem Philonis locum: *Συνεςιῶνται δὲ καὶ γυναῖκες, ὧν πλεῖςαι γηραιαὶ παρθένοι τὴν ἁγνείαν, οὐκ ἀνάγκῃ, καθάπερ ἔνιαι τῶν παρ' Ἕλλησιν ἱερειῶν, διαφυλάξασαι μᾶλλον ἢ καθ' ἑκούσιον γνώμην, διὰ δὲ ζῆλον καὶ πόθον σοφίας, ᾗ συμβιοῦν σπουδάσασαι τῶν περὶ σῶμα ἡδονῶν ἠλόγησαν, οὐ θνητῶν ἐκγόνων ἀλλ' ἀθανάτων ὀρεχθεῖσαι, ἃ μόνη τίκτειν ἀφ' ἑαυτῆς οἵα τε ἐςὶν ἡ θεοφιλὴς ψυχὴ, σπείραντος εἰς αὐτὴν ἀκτίνας νοητοὺς τοῦ πατρὸς οἷς δυνήσεται θεωρεῖν τὰ σοφίας δόγματα* [*Intersunt convivio et mulieres, quarum pleraeque virgines sunt senectae, non ex necessitate id servantes magis quam sua sponte, ut nonnullae apud Graecos Flaminicae, sed studio et amore sapientiae, cum qua vivere cupientes corporis voluptates spreverunt, immortalis non vero mortalis prolis desiderio, qualem edere sola de se potest anima pia serente in eam radios intelligibiles Patre, per quos intueri possint sapientiae dogmata*]. Hebraei tales votrices virginitatis vocabant פרישות, qualis fuit et Iephthae filia.

35. *Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπί σε, Spiritus Sanctus superveniet in te*] Sic Act. 1: 8, *Λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου πνεύματος* [*Accipietis virtutem supervenientis Spiritus Sancti*]: quod alibi dixerat hic noster Euang. 24: 49, *Ἕως οὗ ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους* [*Quousque induamini virtute ex alto*].

Καὶ δύναμις ὑψίςου, et virtus Altissimi] Vide quae supra diximus ad comma 17.

Ἐπισκιάσει σοι, obumbrabit tibi] Solent quidem LXX סכך vertere *ἐπισκιάζειν*, ut Ps. 91: 4, 140: 8 et alibi. Magis tamen mihi placet sententia putantium tralationem

sum-

sumtam ab avibus pullos excludentibus; a qua non longe abit Theophylactus: ut ita ostendat Angelus ea virtute oriturum hunc foetum qua mundus ipse exordium sumsit. Nam in Mosis historia est, ורוח אלהים מרחפת על־פני מים [*Spiritus Domini incumbebat aquis*], quod verbum מרחפת de tali *incubitu* exponunt Hebraeorum doctissimi. Et aperte is est eiusdem verbi usus Deut. 32: 11, ubi LXX σκεπᾶσαι pari significatu.

Διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ, ideoque et quod nascitur ex te sanctum vocabitur Filius Dei] Illud ἐκ σοῦ omnino retinendum censeo. Nam praeter Syrum Arabs quoque agnoscit, et veteres Scriptores, Irenaeus lib. III cap. 26, Tertullianus adversus Praxean, Novatianus De Trinitate, et post hos Epiphanius contra Ebionaeos. Credibile est inductum ab Eutychetis secta postea diu praepotente, cuius sententiae valide hic locus adversabatur. Puto autem praesens pro futuro positum, *quod nascitur*, id est, *quod nascetur*, ut Matth. 2: 4. Nam si de conceptione ageretur, potius dictum esset ἐν σοὶ [*in te*], ut apud Matth. 1: 20, τὸ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν [*quod in ea conceptum est*]. At γεννᾷν de partu etiam supra comm. 13 usurpavit Lucas, et infra 23: 29 et Act. 7: 20. Sed et Paulus, Gal. 4: 4, Christum dicit γενόμενον ἐκ γυναικὸς [*natum ex muliere*], ubi γίνεσθαι idem est quod γεννᾶσθαι, ut Platoni cum dicit, ἕκαστος ἡμῶν οὐχ αὑτῷ μόνον γέγονε, *quisque nostrum non sibi soli natus est*, ut vertit Cicero. Ἅγιον autem dicitur id quod ex Maria erat nasciturum, quia exemtum communi legi humanae originis. *Id ipsum*, inquit Angelus, *Filius Dei vocabitur*; nimirum ut secundus Adam. Nam et primus Adam *Dei filius* dicitur Luc. 3: 38, quia Deus in illo praestitit quod in aliis praestant patres. Iustinus Colloquio cum Tryphone: Ὅτι ἄνωθεν καὶ διὰ γαστρὸς ἀνθρωπείας ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τῶν ὅλων γεννᾶσθαι αὐτὸν ἔμελλε [*Quia geniturus eum erat Deus et Pater omnium de supernis idque per humanum uterum*]. Illud autem καὶ connexio est inferiorum cum superioribus. Nam quod in hunc locum Novatianus adfert, argutius est quam ut verborum simplicitati conveniat. Neque desunt meliora argumenta quibus id ipsum probetur quod ille intendit.

36. *Καὶ ἰδοὺ, et ecce*] Quasi dicat: Ne dubites ad magnam hanc rerum renovationem uti Deum novis agendi rationibus, en domesticum tibi exemplum. Quanto autem minus est miraculum in partu anus sterilis quam in partu virginis, tanto tuus partus illo erit maior.

Ἕκτος ἐςὶν, sextus est] Quo tempore certa solent se prodere indicia praegnantis uteri. Ita confirmandae virginis fiduciae signum datur adspectabile, ut Ezechiae olim.

Τῇ καλουμένῃ ςείρᾳ, quae vocatur sterilis] *Καλεῖσθαι* in Hebraea locutione cum re significat famam rei. Vide quae ad Matth. 1: 22.

37. *Ὅτι, quia*] *Αἰτιολογικὸν τοῦ σιωπωμένου* [*rationis redditio ad id quod subticetur*], quod et alibi observavimus. Nam quae praecedunt eo spectant ut firmius credat Maria: quod cur fieri debeat causa hic redditur.

Οὐκ ἀδυνατήσει παρὰ τῷ Θεῷ πᾶν ῥῆμα, nihil Deo fieri non potest] Puto non ad promissa tantum pertinere hanc sententiam, sed infinitam Dei omnipotentiam indicari; quomodo et Syrus accepit. Est enim proverbium tritum usu Hebraeorum לא־יפלא ממך כל־דבר [*Non abscondetur a te omne verbum*], quod LXX vertunt *οὐ μὴ ἀποκρυβῇ ἀπὸ σοῦ οὐδὲν*, Ier. 32: 27. Idem ita extulit Matthaei Interpres, *παρὰ δὲ Θεῷ πάντα δυνατά ἐςι* [*a Deo autem omnia fieri possunt*], 19: 26, quem sequitur Marcus 10: 27 et 14: 36. Citavimus alibi Lini, Epicharmi et Callimachi versus in eandem sententiam. Neque absterrere nos ab hac interpretatione debet quod Deus dicitur fidem datam violare non posse, et similia. Nam res ipsa docet universales locutiones extendi non debere ad ea quae nomine Dei intellecto exclusa intelligi debent. Bene Origenes adversus Celsum: *Δύναται καθ' ἡμᾶς πάντα ὁ Θεὸς ἅπερ δυνάμενος τοῦ Θεὸς εἶναι καὶ τοῦ ἀγαθὸς εἶναι καὶ σοφὸς εἶναι οὐκ ἐξίςαται· ὁ δὲ Κέλσος φησὶν (ὡς μὴ νοήσας πῶς λέγεται ὁ Θεὸς πάντα δύνασθαι, ὅτι οὐκ ἐθελήσει οὐδὲν ἄδικον διδοὺς), ὅτι δύναται μὲν καὶ τὸ ἄδικον, οὐ θέλει δέ· ἡμεῖς δὲ φαμὲν ὅτι ὥσπερ οὐ δύναται τὸ πεφυκὸς γλυκαίνειν τῷ γλυκὺ τυγχάνειν πικράζειν παρὰ τὴν αὐτοῦ μόνην αἰτίαν, οὐδὲ τὸ πεφυκὸς φωτίζειν τῷ εἶναι φῶς σκοτίζειν, οὕτως οὐδὲ ὁ Θεὸς δύναται ἀδικεῖν· ἐναντίον γάρ ἐςιν αὐτοῦ τῇ θειότητι καὶ τῇ κατ' αὐτὴν πάσῃ δυνάμει ἡ τοῦ ἀδικεῖν δύναμις* [*Ex*

nos-

nostra sententia Deus potest omnia, quae agenda Deus esse et bonus et sapiens non desinat. Celsus vero (agnoscens non velle Deum iniusti quicquam, sed non videns quomodo ex nostra sententia Deus dici possit Posse omnia) ait, posse quidem Deum et iniusta, at non item velle. Nos autem dicimus, sicut non potest id quod natum est dulcia facere alia, hac sua dulcedine alia reddere amara, idque ideo quia interna natura obstat, nec quod natum est illuminare lucendo tenebras obducere: ita nec Deum posse agere iniuste. Pugnat enim iniuste agendi facultas cum ipsius Divinitate et omni ea vi quae Divinitati cohaeret]. Idem Scriptor in eadem disputatione libro IV ait illud, *Πᾶν δυνατὸν τῷ Θεῷ* [*Omnia Deo posse fieri*] intelligendum esse *οὐκ ἐπὶ τῶν ἀνυπάρκτων, οὐδ' ἐπὶ τῶν ἀδιανοήτων· φαμὲν δὲ*, adiicit, *καὶ ὅτι οὐ δύναται αἰσχρὰ ὁ Θεὸς, ἐπεὶ ἔσαι ὁ Θεὸς δυνάμενος μὴ εἶναι Θεὸς* [*non de iis quae nec exsistere nec intelligi possunt; addimus vero nec turpia Deum posse, alioqui posset non esse Deus*], alludens ad notum Euripidis versum:

Εἰ θεοί τι δρῶσιν αἰσχρὸν, οὐκ εἰσὶν θεοί.

[*Si Dî patrant quid turpe, iam non sunt Dii.*]

Isidorus Pelusiota ad quaestionem, *εἰ Θεῷ πάντα δυνατὰ* [*An Deo omnia possint fieri*], breviter respondit, *πάντα τὰ πρέποντα αὐτῷ* [*omnia quae eum decent*].

38. *Ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου, ecce ancilla Domini*] Locutio Hebraea obedientiae propositum notans. Ita Samuel ad Heli 1 Sam. 3: 6 et 8, *Ἰδοὺ ἐγώ* [*Ecce ego*]. Et mox ad Deum, *Λάλει, Κύριε, ὅτι ἀκούει ὁ δοῦλός σου* [*Loquere, Domine, nam audit servus tuus*].

Γένοιτό μοι, fiat mihi] Non consentit tantum Virgo, sed et desiderat, eximio fiduciae exemplo. Nec dubium quin simul cum consensu et desiderio impleri promissio coeperit, ut hac quoque in parte personam Christianorum Maria gereret. Quare et post hoc dictum discedit Angelus, ut peracta legatione; quemadmodum a Veteribus non male notatum est.

39. *Ἀναςᾶσα, exsurgens*] Vox *παρέλκουσα* [*abundans*], ut et infra 4: 29. Nec aliter 1 Macc. 12: 40, 13: 24.

Μετὰ σπουδῆς, cum festinatione] Ne negligeret signum quod augendae ipsius fiduciae Deus assignaverat.

Εἰς

Εἰς πόλιν Ἰούδα, in civitatem Iudaeae] Accedo eorum sententiae qui Hebronem significari iudicant. Nam πόλις, ut Hebraeum קריה, ita solet poni ut significet μητρόπολιν [*metropolim*]. Et erat quidem Hierosolyma caput Regni: at peculiariter portionis Iudae urbs praecipua Hebron, ut colligitur 2 Sam. 2.

41. *Ἐσκίρτησε, exsultavit*] Solent quidem Medici hoc verbo notare motum naturalem infantis in utero, quod ἀσκαρίζειν est aliis. Mihi autem certum videtur motum hunc non naturalem, sed Divinitus fuisse procuratum; perinde ut collisionem illam infantium in Rebeccae utero: nam et hoc et illud μυστικὴν [*mysticam*] habuit ὑπόνοιαν [*significationem*].

42. *Εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶ, benedicta tu in mulieribus*] Ipsa verba Angeli usurpat, ut ab eodem Deo motam appareat.

Καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου, et benedictus fructus ventris tui] Sunt verba Deut. 28: 4, פרי־בטנך. Ostendit ergo Elisabet Legis promissiones nunc excellenter et supra communem sensum impleri.

43. *Πόθεν μοι τοῦτο, ἵνα ἔλθῃ ἡ μήτηρ τοῦ Κυρίου μοῦ πρός με, unde hoc mihi ut veniat mater Domini mei ad me*] Modestiae filii praeludens qui olim Christo erat dicturus, σὺ ἔρχῃ πρός με; [*tune venis ad me?*] Matth. 3: 14. *Κύριον* vocat Messiam exemplo Davidis Ps. 110: 1.

44. *Ὡς ἐγένετο ἡ φωνὴ τοῦ ἀσπασμοῦ σου εἰς τὰ ὦτά μου, ut pervenit vox salutationis tuae ad aures meas*] Vertere simpliciter licet, *ut pervenit ad aures*. Nam γένεσθαι pro *venire* saepe usurpant nostri et alii Scriptores. Syrus נפל *accidit auribus*.

Ἐν ἀγαλλιάσει, cum gaudio] Solet ad animum transferri: proprie tamen gesticulationem significat qualis esse laetantium solet. Atque hoc videtur indicare Elisabet, sicut infantes in utero calore delectati naturaliter subsultant, ita citra causam naturalem et modo non naturali infantem suum subsultasse. Quod autem quidam hinc colligunt rationis usum in Iohanne anticipatum, nec Augustino, neque vero mihi satis rectum videtur.

45. *Μακαρία ἡ πιστεύσασα, ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ Κυρίου*] Puto generalem esse senten-

ti-

tiam, sed a muliere ad mulierem elatam feminino genere: *Beata quae credit, exitum habitura ea quae Divinitus ipsi sunt nuntiata;* quomodo accipit Syrus. Sicut Christus dixit, *Μακάριοι οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ φυλάσσοντες αὐτὸν* [*Beati qui audiunt verbum Dei et custodiunt illud*], infra 11: 28, et, *Μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες* [*Beati qui non viderunt et crediderunt*], Ioh. 20: 29. Solet autem res credita per *ὅτι* exprimi, ut Matth. 9: 28, Marc. 11: 24. Simillima autem huius loci locutioni est illa apud Marcum 11: 23, *πιστεύσῃ ὅτι ἃ λέγει γίνεται* [*crediderit quae dixit fore*]. Illud *παρὰ Κυρίου* bene interpretatur Syrus מן לות מריא [*ex parte Domini*].

46. *Καὶ εἶπε Μαριάμ, et ait Maria*] Si recte Origenem intelligo, hic dicit in quibusdam codicibus omissum *Mariae* nomen, ac proinde a quibusdam creditum hoc carmen esse Elisabetae: quos refellit et librorum et Interpretum et Veterum qui verbis hinc depromtis utuntur auctoritas. Solebant Hebraei, ut et gentes aliae, ad movendos affectus aut laetos aut lugubres uti carminibus, ut passim in Veteris Federis historia videre est. Bene Scriptor Responsionum ad Orthodoxos: *Κατὰ τὰ ἐν ταῖς ᾠδαῖς ἐμφερόμενα διηγήματα ἁρμοδίως οἱ ῥυθμοὶ τῶν μελῶν ἐγίνοντο, ἄγοντες τὰς ψυχὰς εἰς τὴν πρέπουσαν τοῖς ᾀδομένοις αἵρεσιν* [*Numeri carminum fiebant accommodate ad res carminibus comprehensas, ut sic animi moverentur ad eos affectus qui convenirent iis quae canebantur*]. Erant autem *ῥυθμοὶ* sive numeri Hebraeorum non *ἔμμετροι* [*certis mensuris adstricti*] sed lege soluti; cuiusmodi etiam erant et nunc quoque sunt ipsorum saltationes. Respicit hoc carmen non obscure ad tempora exitus ex Aegypto, quibus tempora Messiae figurabantur non sine admirabili Dei dispositu congruentibus circumstantiis. Est ibi Maria *προφῆτις* [*Prophetissa*] dux feminei agminis; et hic Maria obumbrata Sancto Spiritu, supra omnes feminas celebranda. Secundas ibi tenet Elisabet Aaronis uxor; hic alia Elisabet nupta Sacerdoti ex Aaronis genere.

Μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον, celebrat anima mea Dominum] Ita Ps. 34: 4, גדלו יהוה אתי, Graece, *Μεγαλύνατε τὸν Κύριον σὺν ἐμοί* [*Celebrate Dominum mecum*]. Solent

in carminibus res eaedem πολυωνύμως [*multis nominibus*] exprimi, atque hic prius *animam* dixit, deinde *spiritum*. Neque tamen contemnenda videtur Origenis observatio, qui μεγαλύνειν ad intellectum, ἀγαλλιάζειν [*exsultare*] ad affectum subsequentem retulit.

47. *Καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρί μου, et exsultat spiritus meus in Deo servatori meo*] Contractum ex Ps. 35: 9, ubi LXX, Ἡ δὲ ψυχή μου ἀγαλλιάσεται ἐπὶ τῷ Κυρίῳ, τερφθήσεται ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ αὐτοῦ [*Anima autem mea exsultabit in Domino, delectabitur ob salutem eius*]. Sed et in Annae cantico, *Εὐφράνθην ἐν σωτηρίῳ σου* [*Laetata sum ob salutem tuam*]. Praeteritum aut futurum pro praesenti ponere mos est Hebraeorum.

48. *Ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ, respexit miseriam ancillae suae*] Bene notavit vir doctissimus ταπείνωσιν esse עני, id est, *miseriam*, aut certe *conditionem abiectam*, ut Phil. 3: 21, videre est. In Veteri Instrumento praeter locum Gen. 29: 32, sunt illustres alii ubi LXX ita vertunt, et quidem ubi itidem *respiciendi* fit mentio, ut 2 Reg. 14: 26, *Εἶδε Κύριος τὴν ταπείνωσιν Ἰσραήλ* [*Vidit Dominus miseriam Israelis*]. Ps. 25: 18, *Ἴδε τὴν ταπείνωσίν μου* [*Vide miseriam meam*]. Sed maxime huc faciunt Annae verba quae non dubito quin respiciantur a Maria, cum et in caeteris eius verba imitetur. Ea sic habent Graece: *Ἐὰν ἐπιβλέπων ἐπιβλέψῃς ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης σου* [*Si respiciens videris miseriam famulae tuae*], 1 Sam. 1: 11, unde intelligendum et quae ibidem sequuntur ad Christum mystice referri debere, *δώσω σοι αὐτὸν ἐνώπιόν σου δοτὸν ἕως ἡμέρας θανάτου αὐτοῦ* [*dabo eum coram te datum ad diem usque mortis eius*]. Non multo aliter Valerius Maximus de se loquens ad Tiberium Caesarem, *Mea*, inquit, *parvitas*.

Μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί, beatam me dicent omnes generationes] Alludit, sed cum augmento, ad id quod Lea dixerat, *Μακαριοῦσί με αἱ γυναῖκες* [*Beatam me dicent mulieres*], Gen. 30: 13.

49. *Ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα, fecit mihi magna*] LXX Hebraeum גדלות ad verbum transferunt μεγαλεῖα, ut videre est

est Deut. 11: 2, Ps. 71: 19, גדלות עשית 'Ἐποίησάς μοι μεγαλεῖα [*Fecisti mihi magna*]: ubi μοι additum a LXX quem locum hic respici puto. Similis locutio Deut. 10: 21, עשה אתך את־הגדלת, ubi LXX 'Ἐποίησέ σοι τὰ μεγάλα [*Qui fecit tibi magna*]. Utitur voce μεγαλείων Lucas iterum Act. 2: 11. Sensus est: Res magnas et miras mihi praestitit. Confer et Ps. 126: 2.

'*Ὁ δυνατὸς, qui potens est*] Id est, גבור. Id enim Dei attributum: ita vertunt LXX Ps. 24: 8.

Καὶ ἅγιον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, et sanctum nomen eius] Id est, οὗ τὸ ὄνομα ἅγιον [*cuius nomen sanctum*], contractum ex Ps. 111: 9, קדוש ונורא שמו ἅγιον καὶ φοβερὸν τὸ ὄνομα αὐτοῦ [*sanctum et terribile nomen eius*]. Est autem haec Dei περίφρασις [*circumlocutio*] religiosa. Philemon aut Menander:

—— Θεὸς ὁ πάντων δεσπότης,
Οὗ τ' ὄνομα φοβερὸν οὐδ' ἂν ὀνομάσαιμ' ἐγώ.
[———— Omnium rector Deus,
Cuius tremendum nomen, nec fandum mihi.]

50. *Εἰς γενεὰς γενεῶν, a progenie in progeniem*] Id est, αἰῶνας αἰώνων [*in secula seculorum*]. Sunt enim ipsa verba Ps. 103: 17, quae LXX ita vertunt: *Τὸ δὲ ἔλεος Κυρίου ἀπὸ τοῦ αἰῶνος καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος ἐπὶ τοὺς φοβουμένους αὐτόν* [*Misericordia enim Dei ab aeterno et usque in aeternum super timentes eum*]. Solet autem γενεὰ sumi hoc significatu, ut Eph. 3: 21, Col. 1: 26. Sensus est, Deum perpetuo ac sine fine benefacere iis qui religiose se verentur.

51. *'Ἐποίησε κράτος ἐν βραχίονι αὐτοῦ, effecit opus potentissimum per brachium suum*] Rursum cum augmento extulit quod est in Psalmo, *Δεξιὰ Κυρίου ἐποίησε δύναμιν* [*Dextera Domini fecit fortiter*], Ps. 118: 15 et 16. Efficacia Dei magna per *digitum* indicatur, per *manum* maior, per *brachium* maxima: confer locum Exod. 15: 16. Vide Ps. 77: 16, 89: 14, 98: 1, Esai. 40: 10, 62: 8, Iob. 40: 4, 9. *Κράτος* aut δύναμις dicitur opus *potentissimum*, qualis erat virginalis conceptio.

Διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διανοίᾳ καρδίας αὐτῶν] Pars est ex Ps. 89: 11; אתה דכאת כחלל רהב בזרוע עזך פזרת אויביך, ubi רהב vulgo *Aegyptum* exponunt, cum LXX sumserint pro ad-

 iec-

iectivo: ita enim vertunt: *Σὺ ἐταπείνωσας ὡς τραυματίαν ὑπερήφανον, ἐν τῷ βραχίονι τῆς δυνάμεώς σου διεσκόρπισας τοὺς ἐχθρούς σου* [*Tu depressisti, sicut vulneratum, superbum: per brachium virtutis tuae dispersisti inimicos tuos*]. Est autem in verbo *διασκορπίζειν* eadem fermè vis quae in verbo *διασκεδάζειν*, ut apparet infra 15: 13, 16: 1, Act. 5: 37. Adde Matth. 25: 24, 26, 26: 31, Marc. 14: 27, Ioh. 11: 52. *Διασκεδάζειν* autem ponere solent LXX ubi de dissipandis consiliis, quas hic Lucas *διανοίας* dixit, agitur: 2 Sam. 15: 34, *Καὶ διασκεδάσεις μοι τὴν βουλὴν Ἀχιτοφέλ* [*Dissipabis consilium Achitophelis*]. Et Ps. 33: 10, qui locus hic simul cum illo praecedente videtur respici, *Διασκεδάζει βουλὰς ἐθνῶν* [*Dissipat consilia Gentium*]. Sensus ergo hic est: *Dissipavit superbos quod consilia cordis ipsorum attinet.* Vetus est proverbium Hebraeorum, quod, ut multa alia eius generis, servatum est nobis in Eclogis Iesu Sirachidae, quem librum *Ecclesiasticum* vocamus. Locus ita habet 10: 15, *Ὅτι ἀρχὴ ἁμαρτίας ὑπερηφανία, καὶ ὁ κρατῶν αὐτῆς ἐξυβρίσει βδέλυγμα, καὶ καταστραφήσεται εἰς τέλος· διὰ τοῦτο παρεδόξασε Κύριος τὰς ἐπαγωγὰς, καὶ κατέστρεψεν εἰς τέλος αὐτούς* [*Initium omnis peccati est superbia, qui tenuerit illam adimplebitur maledictis, donec tandem evertatur. Propterea mira mala Deus eis intulit, et subvertit eos tandem*]. Haec ipsa sententia est quam in Epinicio late prosequitur Moses. Impleta autem est cum Deus Messiam nasci voluit non ex iis qui aut sceptro aut Legis scientia superbiebant, sed ex virgine contemtae sortis. Atque idem quotidie impletur in vocatione Christianorum, cuius imago fuit haec conceptio. Vide Rom. 10: 3, Matth. 23: 12. Eodem pertinet illa *γνώμη* [*sententia*] itidem usu trita, ut ex duorum Apostolorum scriptis apparet, *Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν* [*Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam*], Iac. 4: 6, 1 Petr. 5: 5. Sed et Seneca dixit:

Sequitur superbos ultor a tergo Deus.

52. *Καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων, καὶ ὕψωσε ταπεινούς* [*deposuit potentes de sedibus, et exaltavit humiles*] Sententia eadem est quae Ps. 113: 7, 8 et 1 Sam. 2: 8, ubi נדיבים LXX vertunt *δυναστῶν*. At verba propius accedunt ad al-

alterum proverbium Hebraicum quod dicta iam rubrica nobis exhibet Sirachides: *Θρόνους ἀρχόντων καθεῖλεν ὁ Κύριος, καὶ ἐκάθισε πραεῖς ἀντ' αὐτῶν ἔνδοθεν* [*Sedes imperantium destruxit Dominus, et sedere fecit in iis mites pro eis*]. Unde etiam discimus quid hic sit *ὕψωσε*, nempe *ἐπὶ τοὺς θρόνους* [*in sedes*]. Nam *ταπεινοὺς* et *πραεῖς* ab Hellenistis promiscue dici solere alibi annotavimus. Idque ipsum monere nos debet *ταπεινοὺς* hoc quidem loco intelligendos eos qui non sortis tantum sint humilis, sed animo quoque *ταπεινόφρονες* [*modesti*], quomodo ea vox usurpatur Matth. 11: 29, et dictis Iacobi et Petri locis, sed et alibi passim. Contra *δυνάςαι* intelligendi sunt οἱ *ὑπερήφανοι* [*superbi*], quales plerumque sunt οἱ *δυνάςαι* sive *ἄρχοντες* [*Principes*]. Est huius sententiae nobile exemplum in Saule et Davide. Quo pertinet id quod scriptum est 2 Sam. 6: 22, qui locus hunc illustrat. Vide si libet et Iosephum Iacchai ad Dan. 2: 20 et 4: 14.

53. *Πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν, καὶ πλουτοῦντας ἐξαπέςειλε κενούς, esurientes implevit bonis, et divites dimisit inanes*] *Γνώμη* [*sententia*] similis superioribus. Sensus idem qui in Annae carmine 1 Sam. 2: 5, ubi itidem dictum generale pertinet ad partus beneficium. *Ἀποςέλλεσθαι κενοὶ* dicuntur quicunque rei alicuius obtinendae causa aliquem compellant neque eam obtinent, ut videre est infra 20: 10 et 11, LXX in Iobo 22: 9, *Χήρας δὲ ἐξαπέςειλας κενάς* [*Viduas dimisisti vacuas*]. Sic et Iud. 10: 11, *Ἀπέςρεψαν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ κενούς* [*Et remiserunt nuntios eius vacuos*].

54. *Ἀντελάβετο Ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ, manu ducit Israelem puerum suum*] Est quidem ubi *ἀντιλαμβάνεσθαι* respondet Hebraeo בחר, quod et *αἱρετίζειν* [*eligere*] transferri notavimus, nonnunquam et aliis vocibus. Sed hic, ni fallor, respondet verbo החזיק, quod est *sustentare*, atque interdum etiam *manu ducere*. Nam in loco Esai. 41: 9, unde hoc desumtum est, cum dixisset Deus ישראל עבדי *Ἰσραὴλ παῖς μου* [*Tu Israel servs meus*], sequitur אשר החזקתיך, quod vertunt LXX *οὗ ἀντελαβόμην* [*quem apprehendi*]: additur autem *ἀπ' ἄκρων τῆς γῆς* [*ab extremis terrae*]. Idem verbum saepe iidem Interpretes vertunt *κρατεῖν τῆς χειρὸς* [*tenere manu*], interdum et *ἐπιλαβέσθαι*

τῆς χειρὸς [*apprehendere manum*], ut Ier. 31: 32, a qua versione non discedit Scriptor ad Hebr. 8: 9, quibus locis sequitur *ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου* [*ut educerem eos de terra Aegypti*]. *Ἐπιλαβέσθαι χειρὸς* dixit et hic noster Act. 23: 19. Sensus Spiritus Sancti hoc in loco est: Sicut olim Deus populum Israeliticum eduxit quasi manu sua ex Aegypto, ita nunc rursus eum educet ex ignorantiae tenebris et peccati servitute. In carmine Mosis est: *Ὡδήγησας τῇ δικαιοσύνῃ σου τὸν λαόν σου ὃν ἐλυτρώσω* [*Duxisti misericors populum tuum quem redemeras*], Exod. 15: 13, ubi *δικαιοσύνη misericordiam* significat: nam in Hebraeo est בחסדך.

Μνησθῆναι ἐλέους] *Ut memorem se misericordiae suae ostenderet.* Intenditur digitus ad Ps. 98: 3, ubi in Hebraeo est זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל, in Graeco, *Ἐμνήσθη τοῦ ἐλέους αὐτοῦ τῷ Ἰακὼβ καὶ τῆς ἀληθείας αὐτοῦ τῷ οἴκῳ Ἰσραήλ* [*Recordatus est misericordiae suae in Iacobum et veritatis suae in Domum Israelis*]. Confer et ultima Michaeae verba, ubi similiter *misericordiae* mentio et *Iacobi* et *Abrahami*. Dicitur autem Deus *populi sui meminisse* quoties eum longis malis oppressum insigni beneficio sublevat. Vide 2 Par. 6: 42 et hic infra 72.

55. *Εἰς τὸν αἰῶνα, in secula*] Sunt qui positum putant pro Hebraeo סלה, quod in hunc sensum interpretantur Aquila et Hieronymus. Sed videtur ea significatio non omnibus locis congruere: multique Hebraei ut et LXX Interpretes aliter id exponunt: mihi post alios hoc *εἰς τὸν αἰῶνα* referendum videtur ad *ἐλάλησε* [*locutus est*], ut sensus sit: Quemadmodum Abrahamo et Isaaco in perpetuum promisit. Omnino id respicitur, quod fedus cum Isaaco initum dicitur ברית עולם לזרעו אחריו [*fedus sempiternum cum prole eius post eum*] Gen. 17: 19, quod ita explicant LXX, *διαθήκην αἰώνιον, εἶναι αὐτῷ Θεὸς καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ μετ' αὐτόν* [*testamentum perpetuum, fore se ipsi Deum et proli eius post eum*]. Sicut autem ibi recte supplent LXX *εἶναι αὐτῷ Θεὸς* ex superioribus verbis eiusdem capitis commate 7, ubi cum ipso Abrahamo fedus feritur, ita et hic idem subintelligendum est: hoc enim est illud quod Deus *ἐλάλησε τῷ Ἀβραὰμ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ* [*promisit Abrahamo et proli eius*]. Atque ea-

eadem *perpetuitatis* clausula sicut in federis renovatione cum Iacobo facta ex pacti originalis natura inesse censeri debet, ita Davidi aperte repetita est, ut videre est Ps. 132: 14, ubi LXX habent εἰς αἰῶνα αἰῶνος [*in seculum seculi*]. Et ad hanc federis naturam respiciens Paulus ait ἀμεταμέλητα εἶναι τοῦ Θεοῦ χαρίσματα καὶ κλῆσιν [*sine poenitentia esse dona et vocationem Dei*], Rom. 11: 29, nimirum quia fixum ratumque sit apud Deum Israelitas semper eximia quadam misericordia prosequi: quod tunc praecipue ostendit cum Messiam ex ipsis nasci atque inter ipsos versari voluit, et illis ante caeteras nationes verbum salutare cum magnis miraculorum testimoniis annuntiari.

56. Ὡσεὶ μῆνας τρεῖς, *menses fere tres*] Turbam ut videtur vitans discessit sub tempus partitudinis. Nam si partui interfuisset, quod volunt quidam, mansisset etiam per tempora λοχείας [*cubationis a partu*] curatura puerperam; quod excurrisset extra mensem tertium.

58. Ἐμεγάλυνε Κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ, *magnam ostendisse Dominum misericordiam suam*] Eodem sensu μεγαλύνειν δικαιοσύνην verterunt LXX, pro *magnis beneficiis afficere*, גדל חסד Gen. 19: 19.

59. Ἐν τῇ ὀγδοῇ ἡμέρᾳ, *die octavo*] In quem Deus circumcisionem differri voluerat, ne recens nimium partus non sufficeret ferendo dolori. Infantium autem circumcisio ostendebat fedus esse gentilitium.

Ἦλθον περιτεμεῖν, *venerunt circumcisum*] Amici ad eam rem advocati in domum Zachariae venerunt. Nullus enim locus certus circumcisioni ex Lege praecribitur, ut nec certus circumcisor, sed solet ad eam rem adhiberi qui maxime est in ea arte exercitus. Vide 1 Macc. 1: 63. Domi autem celebratam hanc circumcisionem ostendit puerperae praesentia. Neque hodie Iudaei in Synagoga pueros circumcidunt tanquam id necessarium esset, sed quo pluribus testibus res constet.

Ἐκάλουν αὐτὸ ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, *et vocarunt eum nomine patris sui*] Statim post circumcisionem peractam nomen infanti imponebatur, Gen. 21: 3, 4. Sic et apud Romanos dies infantium lustricus dicebatur et *nominalis* ab eodem more; et apud Athenienses decimo

 die

die sacra fiebant et imponebatur nomen infanti, ut nos docent Aves Aristophanis et ad eum Scholiastes, et in voce *'Αμφιδρόμια* Suidas. Nec aliud ea in re spectatum arbitror quam quod cum multi ad circumcisionem aut lustrationem advocarentur, iidem meminisse possent impositi nominis, si qua olim controversia oriretur. Parentum autem aut avorum nomina posteris imponebantur ut ipsa nominis recordatione ad imitandas eorum virtutes accenderentur. Sic et apud Graecos a Pyrrho plures *Pyrrhi*, a Philippo *Philippi*, a Ptolemaeo *Ptolemaei*. Et apud Poenos Annibal avi nomen ferebat. Aristophanes Avibus *'Ιππόνικος Καλλίου, κἀξ 'Ιππονίκου Καλλίας* [*Hipponicus Calliae, rursum Hipponici Callias*]. Ulpianus ad orationem Demosthenis de male obita legatione: *Εἰκὸς γὰρ ἦν τὸν Πρόξενον τοῦ 'Αρμοδίου ὀνόματι χρῆσθαι ἐπί τινος υἱοῦ* [*Aequum enim erat Proxenum alicui filiorum suorum nomen imponere Harmodii*]: is enim Proxenus ab Harmodio genus ducebat. Demosthenes in Boeotum: *"Αξιος δὲ αὐτὸς, ὡς δὴ πρεσβύτερος ὢν, τοὔνομ' ἔχειν τὸ τοῦ πρὸς πατρὸς πάππου* [*Par enim erat illum, ut natu maximum, nomen habere avi paterni*]. Vide et Plutarchum Cimone, ubi Thucydidem ait fuisse *πατρὸς 'Ολόρου εἰς τὸν πρόγονον ἀναφέροντος τὴν ὁμωνυμίαν* [*patre Oloro qui nomen referebat ad proavum*].

60. *'Η μήτηρ, mater*] Plena scilicet Spiritu Sancto ob filium, ut supra dictum est, quo Spiritu id cognovit quod ab Angelo didicerat Zacharias.

63. *'Ιωάννης ἐστὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Iohannes est nomen eius*] Quasi dicat nullam superesse consultationem in re quam Deus iam definiisset. Itaque *ἐστὶ* inquit, non *ἔσται* [*erit*]. De nomine *Iohannis* diximus supra.

64. *Καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ, et lingua eius*] Quomodo τὸ *ἀνοίγεσθαι* [*aperiri*] ad linguam referatur diximus ad Marc. 7: 34, quod qui non intellexerunt addendum putarunt *διηρθρώθη* [*formata est ad vocem reddendam*]. Sed veteres Paraphrastae id non agnoscunt.

65. *Φόβος*] Id est, *reverentia* Dei, ut Act. 2: 43.

66. *"Εθεντο πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, animo reposuerunt omnes qui audierant*] Sic et infra loquitur Lucas 9: 44. Alibi dixit *διατηρεῖν ἐν τῇ καρδίᾳ* [*conser-*

servare animo], 2: 51. LXX solent dicere *τάττειν ἐν τῇ καρδίᾳ*, ut Ezech. 40: 4, Agg. 2: 18. *Θυμῷ βάλλειν* [*animo immittere*] dixit Aeschylus Prometheo.

Τί ἄρα τὸ παιδίον τοῦτο ἔςαι] *Quo evadet puer iste?* Est enim genus idem loquendi quod Act. 12: 18.

Καὶ χεὶρ Κυρίου ἦν μετ' αὐτοῦ, *et manus Domini erat cum illo*] Quoties afflatus Prophetiae describitur dici solet *χεὶρ Κυρίου ἦν ἐπ' αὐτὸν*, non *μετ' αὐτοῦ*, ut Ezech. 1: 3, 3: 22, 37: 1, 40: 1. Quare hoc quod hic habemus loquendi genere non *προφητεία* [*Prophetia*] sed singulare Dei auxilium indicatur. Sic 2 Sam. 14: 19, *Μὴ ἡ χεὶρ Ἰωὰβ ἐν παντὶ τούτῳ μετὰ σοῦ;* [*Nonne manus Ioabi tecum est in omnibus istis?*] אתך [*tecum*], non עליך [*super te*], id est, An tibi adiutor fuit?

68. *Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ*, *benedictus Dominus Deus Israelis*] Id est, *εὐλογηθείη* [*benedicatur*], ut supra diximus. Dixerat de Semo Noachus Gen. 9: 26, ברוך יהוה אלהי שם, *Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Σήμ* [*Benedictus Dominus Deus Semi*]: ita enim LXX. Nam qui omnium est Dominus, peculiariter *Deus* piorum dicitur. *Περὶ τὸ ὄν*, inquit Philo, *αἱ πρῶται καὶ μέγιςαι δυνάμεών εἰσιν, ἥτε εὐεργέτις, Θεὸς, ἐπειδὰν μετὰ ταύτην ἔθηκε καὶ διεκόσμησε τὸ πᾶν· ἡ δ' ἑτέρα, Κύριος, καθ' ἣν ἀνῆπται τῶν ὅλων τὸ κράτος* [*Apud eum qui Est duae sunt maximae facultates, Benefica, quae Deus dicitur, quia per hanc hoc Universum et condidit et ornavit; altera vero quae dicitur Dominus, a qua pendet imperium in res omnes*]: quod et alibi saepe repetit. Postquam vero gentes pleraeque ad falsorum Deorum cultus erant dilapsae, coepit nomen illud ad unum Israelis populum restringi. Ps. 41: 14, *Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραήλ*. Sic et Ps. 72: 18 et 106: 48.

Ὅτι ἐπεσκέψατο] Nimirum *τὸν λαὸν* [*populum*], quod hic repetendum ex membro sequente; cui similia loquendi genera reperias Prov. 31: 30, Gen. 21: 1, 50: 24 et alibi. Sensus est, *animadvertit ad populum*. Chaldaeus פקד [*visitavit*] cum in bonam partem sumitur vertit דכר [*recordari*]. Accedo putantibus Exodi loca respici 3: 16 et 4: 31, ubi in Graeco vox est eadem.

Καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ, *et fecit liberationem populo suo*] Ex eodem Psalmo est ex quo partem

Maria recitavit, 111: 9 scilicet; ubi de beneficio exitus ex Aegypto (quae imago, ut diximus, Messiae temporum) פדות שלח לעמו, quod vertunt LXX, λύτρωσιν ἀπέστειλε τῷ λαῷ αὐτοῦ [*misit liberationem populo suo*]. Unde apparet recte *liberationem* hic verti, neque tam de solo Christi sacrificio hic agi quam de toto Dei consilio in liberandis Israelitis, quod eo tempore coeptum est in rem conferri. LXX quoties pretii mentionem res exigit ἀπολύτρωσιν potius quam λύτρωσιν dicunt.

69. *Καὶ ἤγειρε κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἐν τῷ οἴκῳ Δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ*; *et erexit cornu salutis nobis in domo Davidis filii sui*] Quia non unius bestiae vis in cornibus consistit, ideo potentia omnis *cornu* Hebraeis dicitur, ut colligere est ex loco Deut. 33: 17, praecipue vero potentia Regalis, ut videre est Zach. 1: 18 et Dan. 7: 24 et 8: 21. Atque ideo vocem קרן [*cornu*] 1 Sam. 2: 10, Ier. 48: 25, et alibi veteres Paraphrastae vertunt מלכותא, מלכות [*regnum*] et מרותא [*dominationem*]. Vocem autem ἐγείρειν non tam respondere arbitror Hebraeae הרים quam voci תצמיח. Duo enim loci coniunctim respiciuntur, alter Ps. 132: 17, שם אצמיח קרן לדוד, ubi LXX, ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ [*erigam cornu Davidis*], alter vero Ezech. 29: 21, ביום ההוא אצמיח קרן לבית ישראל, ubi illi, ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀνατελεῖ [*die illo eriget*] (forte ἀνατελῶ [*erigam*], ut loco superiori) κέρας παντὶ τῷ οἴκῳ Ἰσραήλ [*cornu omni domui Israelis*]. Dicitur autem Deus Ps. 18: 3, קרן ישעי κέρας σωτηρίας μου [*cornu salutis meae*]. *Regnum salutiferum ex domo Davidis surrecturum* Zacharias vaticinatur.

70. *Καθὼς ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ*, *sicut locutus est per os sanctorum ipsius qui diu fuerunt Prophetarum*] Eadem verba Petrus usurpat Act. 3: 21, ὡς ἐλάλησεν ὁ Θεὸς διὰ στόματος ἁγίων αὐτοῦ προφητῶν ἀπ' αἰῶνος, ubi manifestum, Mosen et eum secutos Prophetas intelligi. Ita et hic ἀπ' αἰῶνος non est *ab orbe condito*, sed *ab antiquis temporibus*; quod satis est ad ostendendam singularem Dei dispensationem. Recte notarunt viri eruditi simile loquendi genus exstare Gen. 6: 4, ubi Graece est *οἱ γίγαντες οἱ ἀπ' αἰῶνος* [*gigantes a seculo*], id est, *οἱ ἀρχαῖοι* [*antiqui*], et Ps. 25: 6, sed et alibi. Neque dubito quin hoc quidem loco Za-

iarias eos Prophetas significet ex quorum vaticiniis
ımta sunt quae sequuntur. Nam ἐλάλησε illud ad se-
ıtia referentibus assentio, ut sit ἐλάλησε σωτηρίαν, et
ησε ποιῆσαι ἔλεος, et ἐλάλησεν ὅρκον.

. *Σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν ἡμῶν καὶ ἐκ χειρὸς πάντων τῶν*
ύντων ἡμᾶς, liberationem ab hostibus nostris et a
u omnium qui oderunt nos] Liberationem scilicet a
ıore peccati, a Mundo, a Morte et Diabolo; quae
atio figurata est primum in liberatione ex Aegypto;
ua ita canit Psaltes 106: 10, *Ἔσωσεν αὐτοὺς ἐκ χειρὸς*
ὕντος, καὶ ἐλυτρώσατο αὐτοὺς ἐκ χειρὸς ἐχθρῶν [*Salva-*
os de manu odientium, et redemit eos de manu ini-
rum], deinde in liberatione Davidis a vi Saulis, de
David Ps. 18: 18, *Ῥύσεταί με ἐξ ἐχθρῶν μου δυνατῶν*
ἐκ τῶν μισούντων με [*Eripuit me de inimicis meis for-*
mis et ab his qui oderunt me]. Adde locum Oseae
14, et eius interpretem Paulum 1 Cor. 15: 55. So-
autem apud Hebraeos saepe ἐξηγητικῶς [*explicative*]
ungi οἱ ἐχθροὶ et οἱ μισοῦντες, ut Ps. 18: 18 et 41.

ı. *Ποιῆσαι ἔλεος μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν, se facturum*
ricordiam cum patribus nostris] Verba sunt ipsa De-
gi explicata μυστικώτερον [*magis mystice*], exstant Exod.
6 et Deut. 5: 10, ubi Deus dicit se esse עשה חסד
ὖντα ἔλεος [*facientem misericordiam*] in multam pro-
em iis qui se diligant; quales fuerant Hebraeae gentis
ıi satores. Quanquam autem verum est quod Orige-
atque alii hic monent, ad illos ipsos progenitores
tum beneficiorum Christi manasse, si quis tamen ad
ıa Legis attendat reperiet sensum esse, ipsis genito-
s conferri ea beneficia quae propter ipsos contingunt
eris; quod et Theophylactus notavit ad hunc locum.
toteles libro de Moribus I, cap. 11, *Τὰς δὲ ἀπογόνων*
ς καὶ τῶν φίλων ἁπάντων τῶν μὲν μηδοτιοῦν συμβάλλεσθαι,
ἄφιλον φαίνεται καὶ ταῖς δόξαις ἐναντίον [*Nihil ad nos*
inere posterûm et amicorum omnium fortunas, vide-
abhorrere ab amicitia et receptis opinionibus contra-
ı]: deinde, *Συμβάλλεσθαι μὲν οὖν τι φαίνονται τοῖς*
ηκόσιν αἱ εὐπραξίαι τῶν φίλων [*Quare aliquid conferre*
uis videntur amicorum res prosperae]. Ita Christus
ıdit aequum esse a se eam sublevari quae sit *filia*
Abra-

Abrahami, infra 13: 16. Et alibi missum se praecipue ait *ad servandos oves Domus Israelis*, Matth. 10: 6, 15: 24. Sic et Petrus Act. 3: 25, Ὑμεῖς ἐςὲ υἱοὶ τῶν προφητῶν [*Vos estis filii Prophetarum*]: ubi sequitur, ut et hic, mentio τῆς διαθήκης [*federis*]. Paulus Rom. 11: 28, Ἀγαπητοὶ διὰ τοὺς πατέρας [*Carissimi propter Patres*].

Καὶ μνησθῆναι διαθήκης ἁγίας αὐτοῦ, et recordaturum federis sui sancti] Sumtum ex Lev. 26: 42, ubi cum de poenitentia Deus egisset, subiicit: *Καὶ μνησθήσομαι τῆς διαθήκης Ἰακὼβ, καὶ τῆς διαθήκης Ἰσαὰκ, καὶ τῆς διαθήκης Ἀβραὰμ μνησθήσομαι* [*Et recordabor federis mei quod pepigi cum Iacobo et Isaaco et Abrahamo*]. Vide quae supra diximus ad illa *μνησθῆναι ἐλέους* [*recordari misericordiae*] in carmine Mariae.

73. *Ὅρκον ὃν ὤμοσε πρὸς Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν, iusiurandum quod iuravit Abrahamo patre nostro*] Puto et hoc non minus quam infinitivos praecedentes optime referri ad id quod praecessit, *καθ' ὡς ἐλάλησε* [*sicut locutus est*]. Nam gradatim adscendit oratio *a federe* ad *iusiurandum*, sicut Deus primo fedus fecit cum Abrahamo, Gen. 17: 7, deinde et iuravit, 22: 16, 17, fiduciam nimirum Abrahami in oblatione filii ostensam nova fiduciae confirmatione remunerans, ut non male observat Philo. Verba legi digna adscribam: *Θεὸς τῆς πρὸς αὐτὸν πίςεως ἀγάμενος τὸν ἄνδρα πίςιν ἀντιδίδωσιν αὐτῷ τὴν δι' ὅρκου βεβαίωσιν ὧν ὑπέσχετο δωρεῶν, οὐκ ἔτι μόνον ὡς ἀνθρώπῳ Θεὸς, ἀλλὰ καὶ ὡς φίλος γνωρίμῳ διαλεγόμενος* [*Deus hominem admirans ob fidem in se, fidem ipse ei reddit, nempe eorum donorum quae erat pollicitus confirmationem iuratam; non ei iam tantum loquens ut homini Deus, sed ut amicus familiari*]. Idem Scriptor alibi Dei iusiurandum ait esse *τῆς ἡμετέρας ἀσθενείας ἐπικουρίαν* [*nostrae imbecillitatis subsidium*], rationem egregiam addens, *οὐ γὰρ δυνάμεθα διηνεκῶς τὸ ἄξιον τοῦ αἰτίου κεφάλαιον ἐν ψυχῇ ταμιεῦσαι τῇ ἑαυτῶν, τὸ οὐχ ὡς ἄνθρωπος ὁ Θεὸς, ἵνα ἅπαντα τὰ ἀνθρωπολογούμενα ὑπερκύψωμεν* [*non enim possumus semper in animo servare sententiam dignam Creatore, Non esse Deum qualis homo, ut sic attollamur super omnia quae humanum in modum dicuntur*]. Neque vero quibusvis promissionibus, sed eis duntaxat quae se in

in omne tempus extendunt, iusiurandum Deus adiicere solet: quo notari τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς [*immobile consilium*] ait Scriptor ad Hebraeos 6: 17. Talem autem esse pollicitationem de singulari favore Dei erga Israelitas supra gentes caeteras ostendit Paulus in epistola ad Romanos; quae tamen non impedivit quominus quidam insigniter contumaces eius favoris fructu exciderent, ut ibidem docemur. Dignum autem notatu est paucis hisce verbis vim nominum quae et filio et parentibus non sine Divina dispositione contigerant indicari. Nam ποιῆσαι ἔλεος explicat *Iohannis* nomen, μνησθῆναι nomen *Zachariae*, ὅρκος nomen *Elisabetae*.

73, 74. Τοῦ δοῦναι ἡμῖν, ἀφόβως, ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας, λατρεύειν αὐτῷ, *daturum se nobis, ut sine timore, e manu hostium nostrorum liberati, serviamus illi*] Παραφράζει [*circumloquitur*] Spiritus Sanctus verba iurisiurandi, *Semen tuum hereditario iure possidebit portam hostium suorum*. Ὅρκον τοῦ δοῦναι [*iusiurandum dandi*] recte dixit iusiurandum quo Deus aliquid se daturum promittit. Docet autem nos hic per Zachariam Spiritus Sanctus, quod saepe per Apostolos, τὰ σαρκικὰ [*res carnales*] habuisse in se umbram τῶν πνευματικῶν [*rerum spiritualium*]. Explicatio autem haec non obscure indicat excellentiam Novi et iam promulgandi Federis supra Antiquum. — Ἀφόβως] Coniungendum cum λατρεύειν. Veteris Federis erat πνεῦμα δουλείας εἰς φόβον [*spiritus servitutis ad timorem*], Rom. 8: 15. Erant enim qui ad illud fedus pertinebant ἔνοχοι δουλείας φόβῳ θανάτου [*obnoxii servituti timore mortis*], Heb. 2: 15. At novo populo passim tribuitur Spiritus libertatis et fiduciae. Bene autem notatum est ἀφόβως hic valere quod לבטח. Vide Lev. 25: 18 et Ier. 23: 6. LXX utroque loco vertunt πεποιθότες [*confisi*]. Sed proprie videtur hic respici Deuteronomii locus 12: 10, ubi ut itidem istud לבטח additur mentioni liberationis ab hostibus, ut hic. LXX ibi habent: Καὶ καταπαύσει ὑμᾶς ἀπὸ πάντων τῶν ἐχθρῶν ὑμῶν τῶν κύκλῳ, καὶ κατοικήσετε μετ' ἀσφαλείας [*Daturus est vobis ut requiescatis a cunctis hostibus circumiacentibus, et habitabitis securi*]. — Ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας λατρεύειν αὐτῷ] Manifesta allusio ad verba

Dei

Dei Exod. 3: 12. Qui hostes sint intelligendi supra dictum est. Ab his ideo liberamur ut Deo serviamus, Rom. 6: 18: 22.

75. Ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ ἐνώπιον αὐτοῦ, *in sanctitate et iustitia coram ipso*] Id est, in ea iustitia et sanctitate quae non in operosis ritibus consistit, sed in sinceritate cordis, cuius inspector est Deus. Hoc est quod Paulus dicit ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας [*in iustitia et sanctitate veritatis*], Eph. 4: 24, Christus, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ [*in spiritu et veritate*], Ioh. 4: 23.

Πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν, *omnibus diebus vitae nostrae*] Non interrupto obedientiae cursu: quod praestat Spiritus ille in Novo Federe promissus. Vide Ier. 32: 39, 40.

76. Προφήτης ὑψίστου κληθήσῃ, *Propheta Altissimi vocaberis*] Προφήτης ex vocis origine *qui futura praedicit*: sed latius ita vocatur, ut Philonis utar verbis, ἑρμηνεὺς ἐνδόθεν ὑπηχοῦντος τὰ λεκτέα τοῦ Θεοῦ [*interpres Dei intus dicenda suppeditantis*].

Προπορεύσῃ γὰρ πρὸ προσώπου Κυρίου, *praeibis enim ante faciem Domini*] Verba Angeli supra 17. Munitoris officium describitur.

Ἑτοιμάσαι ὁδοὺς αὐτοῦ, *paratum vias eius*]. Ex Esaia 40: 3.

77. Τοῦ δοῦναι γνῶσιν σωτηρίας, *ad dandam scientiam salutis*] Id est, διὰ τοῦ δοῦναι [*dando*]. Iam enim explicat qua in re illa praeparatio consistat; nimirum in subministratione doctrinae salutaris de resipiscentia, summatim commendanda per Iohannem, sed ita ut plenior cognitio a Christo esset petenda, Iohanne hoc ipsum indicante.

Ἐν ἀφέσει ἁμαρτιῶν αὐτῶν, *in veniam peccatorum eorum*] Omnino hic, ut aliis multis in locis, ἐν est pro εἰς positum. Nam γνῶσις [*scientia*] illa σωτηρίας [*salutis*] est ipsum βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν [*baptisma poenitentiae in veniam peccatorum*], Marc. 1: 4, Lucas infra 3: 3.

78. Διὰ σπλάγχνα ἐλέους Θεοῦ ἡμῶν, *per viscera misericordiae Dei nostri*] In Hebraeis libris invenies haec disiuncte posita, ut Esai. 63: 15, מעיך ורחמיך. Item Ier. 16: 5, את החסד ואת הרחמים. Sic et Paulo Phil. 2: 1, σπλάγχνα

καὶ

ἰκτιρμοί. At simillimum huic loquendi genus est apud em Paulum Col. 3: 12, σπλάγχνα οἰκτιρμῶν [*viscera ricordiae*], quo haud dubie intima miseratio signifi-:. Vide quae ad Matth. 9: 36. Putant multi hoc διὰ γχνα ἐλέους Θεοῦ ἡμῶν referendum ad ἄφεσιν cuius io praecessit, ut indicetur ea venia ex Dei miseri-a proficisci; quod certissimum est. At mihi haec a ad totum id quod praecessit referenda videntur, rum ad ipsam missionem Iohannis atque Messiae, et tionem ad poenitentiam illorum utrique mandatam ex ricordissimo Dei consilio; quod et sequentia omnino ntur exigere. Saepe autem Apostoli hanc extraordi-m vocationem referunt ad summam Dei misericor-, eamque misericordiam humanis operibus opponunt.

ν οἷς ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψους] *Per quam ricordiam*, inquit, *affulsit nobis illa lux coelestis.* τολὴ quidem a LXX aliquot locis ponitur pro צמח, alii vertunt βλάστημα [*germen*], nam et Graecis φυτὰ *mina*] dicuntur ἀνατέλλειν. Sed profecto quae sequun-ostendunt hic non ita accipiendum; sed ἀνατολὴν esse sum quod אור dixit Esaias 9: 2, qui locus hic aperte icitur, et ad Christum eiusque doctrinam refertur a a Matthaeo. Vox autem אור quanquam pro omni accipi solet, proprie tamen et peculiariter *lucem tinam* sive *orientem* significat: ita Neh. 8: 3, מן אור *ice*] LXX vertunt, ἀπὸ ὥρας τοῦ διαφωτίσαι τὸν ἥλιον *empore quo Sol lucere incipit*]. Et verbum παρώνυ-[*eiusdem originis*] sumitur pro ἀνατέλλειν [*oriri, il-cere*], ut Gen. 44: 3, הבקר אור τὸ πρωῒ διέφαυσε [*mane it*]. Philo ἀνατολὴν ψυχῆς [*ortum animae*] definit, ἡλιακῶν ἀκτίνων τρόπον ἀνάσχῃ τὸ ἀρετῶν φέγγος [*cum odum radiorum Solis attollit se virtutum lux*].

. Ἐπιφᾶναι τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημέ- *illuminatum his qui in tenebris et in umbra mortis nt*] Vide Matth. 4: 16. Sensus est, populo Hebraeo sisse hanc lucem tunc cum in summis ignorantiae oris versaretur.

ῦ κατευθῦναι τοὺς πόδας ἡμῶν εἰς ὁδὸν εἰρήνης, *ad di-dos pedes nostros in viam pacis*] Continuatur trans-. Nam lux dirigit nos ut secure ambulemus, Ioh. 12:

12: 35, Eph. 5: 8, 1 Ioh. 1: 7, Apoc. 21: 24. Sic et Ps. 119: 5 Verbum Dei *lumen semitae* dicitur. *Εἰρήνην* hic *securitatem* interpretamur, sicut Iosephus *Σόλυμα* exponit *ἀσφάλειαν* [*securitatem*].

80. *Ἐκραταιοῦτο πνεύματι, confirmabatur spiritu*] Id est, sapientiâ; ut infra de ipso Domino, 2: 52, *προέκοπτε σοφίᾳ* [*proficiebat sapientiâ*].

Ἐν ταῖς ἐρήμοις, in desertis] Errant qui hic paternam Iohannis domum intelligi putant. Ea enim erat in Urbe, ut iam vidimus. Sicut ergo ad victum severiorem se composuit poenitentiae praeco, ita et locum ei severitati convenientem elegit, Eliam sic quoque exprimens. Quod dico, verum esse apparebit non supine legenti ipsa Christi verba Matth. 11: 7.

Ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραὴλ, ostensionis suae Israelitis] Cum Deus vocationem ipsius innotescere voluit. Sic de Iesu Iohannes, 1: 31, *Ἵνα φανερωθῇ τῷ Ἰσραὴλ* [*Ut innotesceret Israeli*].

CAPUT II.

1. *Ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου, exiit edictum a Caesare Augusto*] Non ita intelligo quasi uno eodemque tempore factus esset census per totum orbem qua Romanus erat: sed cum Augustus omnem vim Imperii Romani pernosse vellet, per omnia Regna et Provincias constituit censum agi, modo hic scilicet, modo illic, ut commodum erat. Hoc est quod Dion inquit, *Ἐπέμψεν ἄλλους ἄλλῃ τά τε τῶν ἰδιωτῶν καὶ τὰ τῶν πόλεων ἀπογραφομένους* [*Misit alios alio qui facultates cum privatorum tum civitatum describerent*]. De censu per Galliam acto Augusti iussu meminerunt Claudius in oratione quae Ancyrae servatur, breviator Livii et Dio. Vox *ἐξῆλθε* publicationem significat, Dan. 2: 13, 9: 25, Esth. 1: 19.

Ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην] Id est, ut iam dixi, *censum agi per orbem Romanum*; quomodo Syrus hic recte interpretatur. Nam quod apud Livii breviatorem est *census actus*, Dio dixit *ἀπογραφὰς ἐποιήσατο* [*describi fecit*]. Errant autem qui putant hoc cen-

su

l Romanis capitationem Iudaeis indictam. Id enim
ım non est ante confiscationem rerum Archelai. An-
populus Iudaeus Herodi tributa pendebat: Herodes
n Imperio Romano, ut alii Reges socii, dabat, ut
anus loquitur, φόρους τεταγμένους [tributa condicta].
e census hic eo pertinebat ut notum esset quid
.a quaeque et Provinciae hominum copia, quid pecu-
valerent. Nam ea vis census, Floro docente, *ut*
a patrimonii, dignitatis, aetatis, artium, officiorum
discrimina in tabulas referantur. Cicero De leg. III,:
ores populi aevitates, suboles, familias pecuniasque
nto. Et Claudius in dicta oratione censu a se acto
ultra exquisitum ait quam ut publice notae essent
tates.

Πρώτη ἐγένετο, prima facta est] Id est, hic in Iu-
primus a Romanis census actus est. Iustinus Ad-
ıs Tryphonem: Ἀπογραφῆς οὔσης ἐν Ἰουδαίᾳ τότε,
ης ἐπὶ Κυρηνίου ἀνεληλύθει ἀπὸ Ναζαρὲτ, ἔνθα ᾤκει,
ηθλεὲμ, ὅθεν ἦν ἀπογράψασθαι. [*Cum tum primum in*
ea descriptio fieret sub Quirinio, venit Nazareta,
habitabat, Bethlehemum, ubi facienda erat profes-
nam ante ullum actum non invenimus. Hic autem
is commonebat Iudaeos impleti vaticinii de destruen-
Regnis Syriae et Aegypti, post quorum eversionem
ectandus erat Messias.

ηγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου], *Praefecto Syriae*
inio; ita enim eum Tacitus vocat: unde emendandi
in quibus *Quirinus* legitur. Κυρήνιον id nomen cum
scribunt tum Iosephus tum Iustinus Martyr. Prae-
s autem fuit huic negotio census, cum Praeses Syriae
Sentius Saturninus, qui adiunctus haud dubie Qui-
. Sicut autem Lucas Quirinium dicit ἡγεμονεῦσαι τῆς
ς, ita eum ἐν Ἰουδαίᾳ γενέσθαι ἐπίτροπον [*in Iudaea*
torem rerum fuisse] dicit Iustinus. Nimirum vox et
νίας [*regiminis*] et ἐπιτροπῆς [*curae*], ut recte ab
tis viris demonstratum est, imperia quaevis etiam
ordinem mandatae significat. Nam ἐπίτροπον *Pro-*
torem Iudaeae interpretari non possumus, cum nul-
'rocurator Romanus in Iudaea fuerit aut esse potuerit
nte Herode: ac praeterea Procuratores ex Equestri

Ordine legebantur: Quirinius, quanquam Patricius non erat, rebus in Cilicia bene gestis Consulatum meruerat, ut Tacitus docet, atque ita in Senatum pervenerat. Iosephus: *Κυρήνιος τῶν εἰς τὴν βουλὴν συναγομένων ἀνὴρ τάς τε ἄλλας ἀρχὰς ἐπιτετελεκὼς, καὶ διὰ πασῶν ὁδεύσας, ὕπατος γένεσθαι* [*Quirinius unus Patrum Conscriptorum per multos honorum gradus ad Consulatum pervenerat*]. Et alibi de eodem, *ἀνὴρ ὑπατικός* [*vir Consularis*]. Sic et Eusebius dixerat: *Κυρήνιος ἀπὸ συγκλήτου βουλῆς ἐπέμφθη*, id est, *Quirinius Senatorum unus missus est*, non *ex consilio Senatus*, ut vertit Hieronymus. Eius autem ordinis homines Censui praefici solebant. Ita a Druso et Germanico actos census legimus, sed et ab aliis Senatoribus. Tacitus lib. XIV, *Census per Gallias a Qu. Volusio et Sex. Africano Trebellioque Maximo acti sunt, aemulis inter se per nobilitatem Volusio atque Africano*. Sentium Saturninum hoc tempore Syriae fuisse Praesidem ex Tertulliano certum est, cuius verba sunt: *Sed et census constat actos sub Augusto nunc in Iudaeam per Sentium Saturninum*. Non potuit autem falli ea in re Tertullianus, cum solerent census in tabulas referri, eaeque tabulae primum publice proponi, deinde servari in Archivis ubi inspectandi erat copia. Itaque Iustinus ad ipsas tabulas provocat: *Μαθεῖν δύνασθε*, inquit, *ἐκ τῶν ἀπογραφῶν τῶν γενομένων ἐπὶ Κυρηνίου* [*Discere potestis ex tabulis professionis factis tempore Quirinii*]: ubi *ἀπογραφὰς* vocat *Tabulas censuales*, quomodo in Codice appellantur. Sic et Dio de Caligula: *Ἤτησε τὰς τῶν Γαλατῶν ἀπογραφάς* [*Poposcit Gallorum Tabulas censuales*]. Ipse Tertullianus Tabularum huius census saepe meminit. Nam dicto loco adiicit, *apud quos genus eius inquirere potuissent*. Alibi: *De censu denique Augusti, quem testem fidelissimum Dominicae nativitatis Romana Archiva custodiunt*. Rursum alibi: *Ut nemo facile ignorare de genere potuisset, vel de recentibus Augustianis censibus tunc adhuc forte pendentibus*. Ubi illud *pendentibus* ad morem Romanum refer Acta publice proponendi, quomodo *leges pendere fixas clavis ferreis* dixit Plautus. Alio iterum loco: *Sicut apud Romanos in censu descripta est Maria ex qua nascitur Christus*. Nec mirum exstitisse has Tabu-

bulas Tertulliani aevo, cum suo etiam exstitisse testetur Chrysostomus: Verba eius sunt: Ὅθεν δῆλον, ὅτι κατὰ τὴν πρώτην ἀπογραφὴν ἐτέχθη· καὶ τοῖς ἀρχαίοις τοῖς δημοσίᾳ κειμένοις κώδιξιν ἐπὶ τῆς Ῥώμης ἔξεστιν ἐντυχόντα καὶ τὸν καιρὸν τῆς γραφῆς μαθόντα ἀκριβῶς εἰδέναι τὸν βουλόμενον [*Unde apparet natum in prima descriptione. Et qui consulere volet Tabulas Romae in Archivis positas exacte eam rem poterit cognoscere*]. Videtur autem Quirinium Augustus huic Censui per Syriam agendo praefecisse, quod cum bellum in Cilicia Syriae vicina gereret exacte didicisset res Orientis. Eademque de causa C. Caesari misso ad res Orientis hic ipse Quirinius Rector est datus; et aliquot post annis Iudaea iam in Provinciae formulam redacta missus qui et Syriae praeesset et simul Iudaeis Romana tributa indiceret, quod ante id tempus factum non erat. Iosephus de censu hoc, quem Lucas hic attingit, memorare insuper habuit, quia cum tributorum indictio non accederet, nihil in eo evenerat memorabile: at indictionis tributorum per Quirinium merito meminit, quia tum primum orta est duce Iuda Gaulonita seditio eorum qui negabant ἀλλοφύλοις [*alienigenis*], quales erant Romani, tributum posse salva religione persolvi. Qui Iosephum tam diligentem rerum Iudaicarum inquisitorem, et cui Romana quoque Archiva patuerunt, deceptum putant in re tam obvia, eos ipsos valde decipi arbitror.

3. Ἀπογράφεσθαι] Optime vertit Latinus Interpres *profiteri*. Est enim ea vox censualis, ut ab aliis ostensum est.

Ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν, *singuli in suam civitatem*] Romani in singulis Provinciis ac Regnis morem censendi antiquitus ibi usurpatum retinebant. Iudaeorum autem mos hic erat, ut census fieret per tribus, gentes et familias, ut docet nos inquisitio per Iosuam facta, sortitio qua Saul Rex creatus est, et postremo census a Davide institutus. Hoc autem post multas Iudaeorum disiectiones fieri non poterat nisi singuli se ad ea loca conferrent quae olim genti ac familiae suae obvenerant.

4. Ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς, *de domo et familia*] Videtur hic πατριὰ pars esse οἴκου, ut in Tribu Iudae οἶκος sit pos-

posterorum Ram, *πατριὰ* eorum qui ex Davide; ut Romae *gens* Cornelia, *familia* Scipionum. Sic in Iosuae historia שבט, id est, *Tribus*, distinguitur in משפחות, quas *δήμους* [*gentes*] vocant LXX, משפחה rursum in בתים [*familias*]. Bethlehemitica autem regio non Davidis erat propria, sed gentis eius ex qua erat David, ut Ruthae historia nos docet. At Iosephus non tantum ex gente illa erat sed ex ipsa etiam Davidis familia.

5. *Σὺν Μαριὰμ, cum Maria*] Aperte satis ostendit Lucas etiam Mariam ex genere Davidis fuisse: nam alioqui ipsa in familiae suae urbe profiteri debuerat: neque sine causa praegnantem eo duxit Iosephus. Admiranda autem in hoc negotio est Dei providentia, qui et natalem locum et genus Filii sui multis vaticiniis praedictum voluit testatum esse publicis tabulis. Nam et infantum capita censebantur: et Iesu nomen adscriptum Tabulis affirmant Iustinus, Tertullianus, Chrysostomus. Ulpianus in Digesta relatus L. III, De censibus: *Aetatem in censendo significare necesse est: quia quibusdam aetas tribuit ne tributo onerentur: veluti in Syriis a quatuordecim annis masculi, a duodecim feminae usque ad sexagesimum quintum annum tributo capitis obligantur. Aetas autem spectatur censendi tempore.*

Τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναικὶ, desponsata sibi uxore] Non sponsa tantum erat sed et nupta: at sponsam maluit Lucas dicere, quia Iosephus Mariam habebat ut sponsam. Nam sponsae interdictae viris (inquiunt Hebraei) perinde ut *αἱ ἐν ἐμμηνίοις* [*quae in profluvio mensium*]. Offendit quosdam male illud *γυναικὶ*, quod agnoscit Latinus et vetera exemplaria.

6. *Ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ, cum essent ibi*] Nimirum professio temporis aliquid desiderabat ob hominum multitudinem.

7. *Πρωτότοκον, primogenitum*] Vide ad Matth. 1: 25.

Ἐν τῇ φάτνῃ, in praesepio] Fuisse hoc praesepe sive stabulum *ἐν σπηλαίῳ* [*in specu*], magno consensu produnt Veteres, Iustinus, Origenes, Eusebius, Athanasius, Gregorius Nyssenus, Hieronymus, Epiphanius, Theodoretus et eos secuti alii. Nec mirum cum ager ille omnis *ὑπόπετρος* [*lapidosus*] fuerit, ut ex Strabone vir doctus obser-

servat. Mos autem praesepia ponendi in speluncis etiam apud Graecos fuit. Euripides Bacchis:

— Καθείρξατ' αὐτὸν ἱππικαῖς πέλας
Φάτναισιν, ὡς γ' ἂν σκότιον εἰσορᾷ κνέφας.
[— *Equorum vinxit ad praesepia,*
Tenebricosam videat ut caliginem.]

Διότι, οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι, quia non erat iis locus in diversorio] Τὸ κατάλυμα dicit eam domum in quam venerant hospitii quaerendi causa. In hac domo nullus erat locus vacuus ob turbam hospitum: itaque in specum coacti sunt se abdere ideo quod partus solitudinem desideraret. Domum hanc non in ipsa urbe sed proxime urbem fuisse vetus auctor Iustinus prodidit; cui hoc magis credendum est quod non procul Iudaea natus et educatus fuit, quippe Samarites; et eius temporibus satis recens erat rei memoria. Ἐν σπηλαίῳ, inquit, τινὶ σύνεγγυς τῆς κώμης κατέλυσε [*In specu quodam non procul a vico divertit*]. Nam Bethlehemum κώμην vocat, utpote exiguum oppidum, ut et Iohannes 7: 42. Quam famam secutus Scriptor vetus homiliae quae inter Chrysostomi opera edi solebat: *Rem novam!* inquit, *ingrediuntur in diversorium, non ingrediuntur in civitatem.* Possunt videri idem sensisse descriptores Palaestinae qui specum istam fuisse aiunt iuxta muros Bethlehemi. Et sane multis in regionibus diversoria sunt extra portas, quae quovis tempore adventantes recipiant. Et quanquam pacis temporibus exitum atque aditum patuisse in urbes Iudaeae non est negandum, cum Christus saepe nocte multa exierit Hierosolymis, facilius tamen et minus observati potuerunt pastores in diversorium extra urbis moenia constitutum venire quam in urbem penetrare. Nihil sane video quod obstet, nisi quod infra natus dicitur ἐν πόλει Δαβὶδ [*in oppido Davidis*], et quod templum in eius specus honorem ab Helena structum dicitur in Bethlehem. Sed apud omnes populus usitatum est, ut continentia aedificia, qualia adhaerere etiam parvis oppidis saepe videmus, oppidorum veniant nomine, iure scilicet accessionis. Sic Christus dicitur moriturus *in Ierusalem* Luc. 9: 31 et 13: 33, quem constat extra moenia crucifixum. Sic Iosue dicitur fuisse *Hierichunte*, 5: 13, et

Gabaone, 10: 10, cum eas urbes obsideret. Et Luc. 5: 12 Iesus dicitur *in una urbium* obviam factus leproso, cum constet leprosos extra moenia mansisse. Et ipse Herodes ostendit facto, se Michaeae vaticinium in hunc modum intellexisse.

8. *Καὶ ποιμένες*, *et pastores*] Est enim valde pascuus circa Bethlehemum ager, 1 Sam. 17: 15.

Ἀγραυλοῦντες] *Agentes sub dio:* nam in hac voce nulla est noctis significatio, quam sequentia exprimunt. Cum autem vix usquam hyeme soleant in agro agere pastores, noctibus praesertim, mirum videri potest natalem Domini ab Ecclesia Romana, cui censuum tabulas inspicere promtum fuit, collocatum in diem 25 Decembris, quod institutum Antiochena Ecclesia sive Constantinopolitana (utrubi enim habita sit oratio quae id testatur dubitant eruditi) sequi coepit temporibus demum Chrysostomi: totus autem Oriens non ante Iustini Imperatoris tempora, ut Nicephoro observatum. Diligentissimus temporum indagator putat natam hanc opinionem ex altera falsa de Pontificatu Maximo Zachariae; nam a die Expiationum, quo Pontifex Maximus ingredi penetrale solebat, putata conceptus Elisabetae tempora, ac sex mensibus posterius Mariae: cum ipse inita numeratione *ἀπὸ τῆς ἐφημερίας* [*a vice*] Abia natalem Domini in Septembrem putet congruere, quo tempore sub dio agunt pastores. Antiquitus certe variasse traditionem constat. Nam qui proxime ad aetatem Christi accedens eius rei meminit est Clemens Alexandrinus, cuius haec sunt verba: *Εἰσὶ δὲ οἱ περιεργότερον τῇ γενέσει τοῦ σωτῆρος ἡμῶν οὐ μόνον τὸ ἔτος ἀλλὰ καὶ τὴν ἡμέραν προστιθέντες, ἥν φασιν ἔτους κή Αὐγούστου ἐν πέμπτῃ Παχὼν καὶ εἰκάδι· οἱ δὲ ἀπὸ Βασιλείδου καὶ τοῦ βαπτίσματος αὐτοῦ τὴν ἡμέραν ἑορτάζουσι, προδιανυκτερεύοντες ἀναγνώσεσι· φασὶ δὲ εἶναι τὸ πεντεκαιδέκατον ἔτος Τιβερίου Καίσαρος, τὴν πεντεκαιδεκάτην τοῦ Τυβὶ μηνός* [*Sunt qui curiosius nativitati Salvatoris nostri non annum modo sed et diem adscribunt, nempe anni 28 Augusti Caesaris diem Pachon mensis quintam et vicesimam. Qui vero in Basilidae sunt secta etiam diem Baptismatis eius celebrant, noctem praecedentem in lectione agentes. Eum autem diem fuisse aiunt quintum et decimum Tubi men-*

mensis anno principatus Tiberii Caesaris quinto et decimo]. Prior harum sententiarum in Maium ferme Domini natalem conferebat; quo tempore non dubium est pastores in Iudaea solitos ἀγραυλεῖν. Est enim Παχὼν septimus mensium Aegyptiorum, quorum primus Toth cum mense Septembri ferme συνεμπίπτει [*congruit*]. At altera sententia Basilidis sectatorum referebat hunc diem in mensem Aegyptiorum quintum, quod ferme cum traditione Romana congruit. Eadem sententia unum esse diem statuebat quo natus esset Christus et quo baptizatus; quod Veterum multi crediderunt, ob id quod infra legitur 3: 23. Atque id secutas Aegypti Ecclesias etiam ex Cassiano discimus, Collatione X cap. 11. Ab hac sententia diversus abit Epiphanius, ita tamen ut de die natali non multum dissentiat. Natum enim Christum vult octavo Eidus Ianuarias, quae esset undecima Aegyptii mensis Tubi, baptizatum autem sexto Eidus Novembris, quae esset duodecima Aegyptii mensis Atyr. Atque hunc diem Ianuarii ut natalem Christi olim celebrabant Asiae et Aegypti Ecclesiae, et multo post Armenii. Nyssenus et Ambrosius suis locis testantur hoc tantum, celebratum Domini natalem cum crescere dies incipiunt. Finiam cum Hieronymo, sermone De Christi nativitate: *Sive hodie Christus natus est, sive baptizatus est, diversa quidem fertur opinio in mundo, et pro traditionum varietate sententia est diversa.*

Φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς, *custodientes vigilias noctis*] Id est, per dispartita temporum intervalla alii aliis succedentes in curam gregis.

9. Ἄγγελος, *Angelus*] Ille nominatus non multo ante, 1: 26.

Ἐπέστη] *Apparuit.* De hac voce diximus ad Matth. 28: 2.

Δόξα Κυρίου, *claritas Dei*] Ita vocat lucem eximiam more Hebraeo: ita infra 9: 31, de Mose et Elia, ὀφθέντες ἐν δόξῃ [*visi in maiestate*]. Paulus de Mose, διὰ τὴν δόξαν τοῦ προσώπου αὐτοῦ [*propter gloriam vultus eius*], 2 Cor. 3: 7. Idem 1 Cor. 15: 41, Ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων [*Alia claritas Solis, et alia claritas Lunae, et alia claritas Stellarum*]. Sic Hebraeis mos usurpare כבוד. Act. 7: 2, Ὁ Θεὸς τῆς δόξης ὤφθη

ὤφθη τῷ πατρὶ ἡμῶν Ἀβραάμ [*Deus gloriae apparuit patri nostro Abrahamo*].

10. Εὐαγγελίζομαι ὑμῖν, *annuncio vobis*] Ut Piscatores postea ita nunc Pastores Christo testimonium praebere eliguntur, innocens imprimis hominum genus.

11. Ἐτέχθη ὑμῖν, *natus est vobis*] Vobis Iudaeis, sed publico mundi bono. Zohar Angelos vocat *superiorem Dei familiam*, homines *inferiorem*. Gaudet superior familia de inferioris bono.

Σωτὴρ, *Salvator*] Quem Zacharias 9: 9 יושע vocavit, ubi LXX σώζοντα [*salvantem*] dixerunt.

Χριστὸς Κύριος, *Christus Dominus*] Non quilibet unctus, sed ille unctus supra omnes, omnium Dominus, et Davidi eo nomine nuncupatus.

Ἐν πόλει Δαβὶδ, *in civitate Davidis*] Ut praedixit Michaeas; et ut publico testimonio appareat hunc esse ex Davidis sanguine.

12. Τὸ σημεῖον] *Nota*, qua hunc infantem ab aliis sit dignoscere. Sic et Rhetores hanc vocem usurpant.

Ἐν τῇ φάτνῃ, *in praesepio*] Angelus et domum et specum descripsit. Sed Lucas, cum loci ante meminisset, satis habuit cum articulo dicere τῇ φάτνῃ, id praesepe significans de quo egerat ante. Ita saepe Scriptores sua verba aliorum directis orationibus permiscent, ut alibi quoque observavimus. Simillimum est illud apud Matthaeum 26: 18 et Apoc. 2: 24. Tale est et apud Virgilium:

——— *Et nunquam fatis concessa moveri*
Apparet Camarina procul.

Poetae enim verba Aeneae verbis inseruntur.

13. Στρατιᾶς οὐρανίου, *militiae coelestis*] Ita ordinata multitudo Angelorum vocatur, ut alibi Daemonum *legio*. Alibi et stellas minores eo nomine vocari diximus. Sed et illud hic notandum, itidem alibi observatum, ubi multi Angeli apparent, ibi unum caeteris velut Imperatorem praefici.

14. Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία, *gloria in altissimis Deo, et in terra pax, in homines benignitas*] Puto ἔςω [*sit*] rectius quam ἐςὶ [*est*] subaudiri, sed ita ut significetur laeta approbatio eius quod erat, non desiderium eius quod aberat: quale est illud Virgilii:

Ta-

Talia secla suis dixerunt currite fusis
Concordes stabili fatorum numine Pareae.

Illud ἐν ὑψίστοις, ut alibi diximus, interdum idem est quod *excellentissime*. Sed hic cum modo locus quoque exprimi videtur, ut opposita sint ἐν ὑψίστοις et ἐπὶ γῆς, quemadmodum in oratione Dominica ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς [*in caelo et in terra*]. Impletur hic illud Esaiae 44: 23 et 49: 13, *Ovate coeli*. Εἰρήνην hic intelligo more Hebraeo שלום, id est, *felicitatem*. Εὐδοκία non εὐδοκίας aut εὐδοκίᾳ habet consensus Graecorum codicum: et apparet Chrysostomum atque alios Graecos Scriptores constanter eum in modum legisse. Nam quod ex Origenis homilia in hunc locum affertur nullius est ponderis, cum Graeca Origenis non habeamus, et mirum non sit si Latinam Lucae versionem secutus sit Latinus Origenis interpres. Offendit, ut puto, Latinum Lucae interpretem insolens appositio εἰρήνη, εὐδοκία, unde posterius membrum, per genitivum extulit, quod sensum habere cum Graeco eundem potest. At Syrus et Arabs retento nominativo copulam interiecerunt, quasi aliter hiaret oratio. Sed quod illos offendit offendere nos non debet, cum eiusmodi constructionibus abundent et sacri et profani codices. Sic infra σωτήριον [*salus*] dicitur φῶς [*lux*], 30, 32. Ita autem interpretor: Super terram felicitas veniat, non terrena tamen sed coelestis, Dei scilicet favor erga genus humanum, quem abunde testatur missione Filii et per eundem Filium magis magisque testaturus est. Nam εὐδοκία interdum *decretum et consilium* Dei, interdum *affectum* eius *benevolum* significat; quo sensu, ut hic, cum ἐν construi solet; ut, ἐν ᾧ εὐδόκησα [*in quo mihi complacui*], Matth. 3: 17 et 17: 5, ἐν σοὶ εὐδόκησα [*in te complacui mihi*], infra 3: 22. Sic εὐδοκεῖ Κύριος ἐν τῷ λαῷ αὐτοῦ [*benignitas Domini est in ipsius populum*], Ps. 149: 4. Similiter Paulus ait εὐδοκίαν suam esse ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ [*pro Israele*], id est, *se ex intimo animo bene illis velle*. Itaque non male εὐδοκίαν hoc loco Chrysostomus καταλλαγὴν [*reconciliationem*], Theophylactus ἐπανάπαυσιν [*oblectationem*], interpretantur. Sic Psalmo 5 in fine, Ὅπλῳ εὐδοκίας ἐστεφάνωσας ἡμᾶς [*Scuto benignitatis tuae coronasti nos*], ubi in Hebraeo רצון.

15.

15. *Οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες, viri pastores*] Bene omiserunt Syrus et Latinus interpres *οἱ ἄνθρωποι*· est enim *πλεονασμὸς* [*abundantia*] ex Hebraismo, ut Matth. 7: 9, 11: 19, 13: 45, 52, 18: 23, et alibi passim. *Ἄνθρωποι ποιμένες* אשים רעי צאן [*viri pastores ovium*] Gen. 46: 32.

Διέλθωμεν, transeamus] Syrus transtulit נרדא *descendamus*, quod dici solet cum loca australiora petimus. Quod si recte dictum est, et simul verum est quod dicunt descriptores Palaestinae, ad Ortum ab oppido sitam fuisse speluncam istam, restat dicamus fuisse medio situ inter Septentrionem et Ortum.

Δή] *Δὴ* si vertendum sit (nullo enim sensus damno omittitur a Syro et Latino) malim vertere *agedum* quam *sane*. Nam illud excitantis, hoc concedentis est.

Ἕως Βηθλεέμ, usque Bethlehem] Potest haec vox non minus de continentibus aedificiis quam de oppido intelligi. Nam ἕως id quod sequitur modo includit, modo excludit.

Τὸ ῥῆμα τὸ γεγονὸς, hoc verbum quod factum est] צבו *rem hanc;* ut diximus supra ad anteloquium. דבר ῥῆμα vertunt et LXX Iud. 8: 1.

16. *Τήν τε Μαριὰμ καὶ τὸν Ἰωσὴφ, Mariam et Iosephum*] Qui procul dubio pietate pastorum conspecta narrarunt eis suas *ὀπτασίας* [*visiones*].

17. *Διεγνώρισαν περὶ τοῦ ῥήματος*] *Διεγνώρισαν* activum ponitur neutraliter, quasi dicat, *Famam sparserunt de hac re*, id est, rem divulgarunt. ארעו למלתא habet Syrus rectius quam Latinus. Est quidem *διαγνωρίζειν* ambiguum, sed quae sequuntur hunc potius sensum postulant.

19. *Συνετήρει, conservabat*] צפנה, ut Iob. 23: 12.

Συμβάλλουσα, conferens] *Συμβάλλειν* dicit Lucas satis Graece, quod alii *διαλογίζεσθαι* [*disserere*], ut apparet Act. 4: 15, 17: 18, 18: 27. Sicut autem *διαλογίζεσθαι* proprie dicitur de pluribus inter se colloquentibus, improprie de eo qui secum ipse dissertat, ita et *συμβάλλειν*. Vocis *διαλογίζεσθαι* ea quam dixi *κατάχρησις* [*abusio*] apparet Matth. 16: 7, 8, 21: 25, Marc. 2: 6, 8, infra 5: 22, 12: 17; Ioh. 11: 50. Facit hic Maria quod olim mater Samsonis, Iud. 13.

20. *Οἷς ἤκουσαν καὶ εἶδον, καθὼς ἐλαλήθη πρὸς αὐτούς, quae audierant et viderant, sicut dictum erat ad illos*]

Non

tantum signa illa visibilia, sed multo magis quae erant ex Iosepho et Maria congruebant cum dictis eli.

1. *Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ, et postquam conmati sunt dies octo*] Συνεκδοχικῶς [*per complexionem*] um, ut significaretur impletum id tempus quod ex e circumcisioni erat praestitutum; cuius temporis dies mus erat a natali octavus. Itaque non dies ipse ulti- sed illa dierum περίοδος [*ambitus* ille] sic indicatur. simile est quod annotavimus ad Matth. 17: 1. Confer ecam interpretationem, Gen. 1: 3.

Καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦς, *et vocatum est no- eius Iesus*] Non est mutanda lectio. Nam in concionibus historiae copula apud Hebraeos παρέλκει [*sufluit*], quos imitantur Hellenistae: ita supra comm. 15 infra 5: 17. Nomen autem Lucas tunc dicit imposin, solemniter scilicet, praesentibus multis ex Davidis ilia qui ad profitendum eodem venerant.

22. *Αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῶν κατὰ τὸν νόμον σέως, dies purgationis eorum secundum legem Mosis*] m plerique codices, etiam ille vetustate conspicuus qui Anglia est, habeant αὐτῶν, Origenes diligens exemrium collator ita legerit, nec aliter Syrus, erat omo lectio haec retinenda. Nam Arabs Syro recentior , et non raro Latinum sequitur. Offendit Latinum erpretem quod καθαρισμὸς impuritatem aliquam suppo-, quae Iesu tribui non possit. Sed sciendum est imitatem hanc nihil esse aliud quam vinculum a Lege ectum, quo et mater et infans certo tempore primum hominum contactu, deinde a publicis coetibus arcetur. A contactu quidem infans ad diem usque octam; mater itidem si marem peperisset, sin feminam ad m decimum quartum. A publicis autem coetibus mater diem a partu quadragesimum si marem peperisset; si ninam, ad septuagesimum quartum: infans vero si a tre sepositus esset, ad mensem exactum; sin cum maesset, ad idem tempus cum matre, quia tunc partis censebatur maternae impuritatis, ut recte ex collane legum quae in Levitico et Numeris exstant a quidam observatum est. Putant quidam hanc impuritatem

tem legalem testimonium fuisse vitiositatis eius quae hominibus agnascitur, quam יצר רע [*germen malum*] Hebraei vocant; ad quam et illud Philonis pertinere videtur cum ait: *Ὅτι παντὶ γεννητῷ, κἂν σπουδαῖον ᾖ, παρ' ὅσον ἦλθεν εἰς γένεσιν συμφυὲς τὸ ἁμαρτάνειν ἐστίν* [*Omni homini genito, ut maxime virtute sit praeditus, ideo quia genitus est cognatum est delinquere*]. Cui simile illud apud Sopatrem Philosophum: *Σύμφυτον τὸ ἁμαρτάνειν ἀνθρώποις* [*Agnatum hominibus delinquere*]. Et apud Hieroclem: *Τί οὖν πρὸς τὴν λυγρὰν ταύτην συνόπαδον ἅμα καὶ σύμφυτον ἔριν λεγομένην ἐξευρήσομεν τὴν ἐκ τοῦ ἐν ἡμῖν παρὰ φύσιν διατεθέντος ἐγειρομένην, καὶ διὰ τοῦτο ὡς οἰκεῖον κακὸν λεληθότως βλάπτειν ἐοικυῖαν;* [*Quid igitur reperiemus adversus molestam hanc comitem, agnatam, inquam, discordiam, quae ex eo quod in nobis praeter naturam se habet excitari solet, et ut malum domesticum eo fallit occultius?*] Celsus: *Πέφυκε τὸ ἀνθρώπινον φῦλον ἁμαρτάνειν* [*Ita nata est gens humana ut facile delinquat*]. Pythagorici, ut apud Iamblichum videre est, principium hoc vocant *τὸ παραπεφυκὸς ἡμῖν ἀπὸ τῆς γενέσεως ἀλλότριον ζῶον* [*animal extraneum nobis ab initio adhaerens*], et *πολυκέφαλον θηρίον* [*multicipitem feram*], et *θνητόν τι ζωῆς εἶδος* [*mortale quoddam vivendi genus*]. Aristoteli vocatur *τι πεφυκὸς ἀντιβαῖνον τῷ λόγῳ* [*aliquid ita natum ut rationi repugnet*]. Arnobius dixit *vitium infirmitatis ingenitae*. Sed eam causam si Lex respiceret, non erat cur in feminini sexus partu tempora duplicarentur: cuius nulla afferri ratio probabilis potest, nisi quod quae feminas pariunt diutius solent profluvio laborare: cuius contactus quia erat noxius, ideo publicis coetibus mulier arcebatur. Obstare huic sententiae putabit aliquis, quod puerpera cum lustratur offerre iubetur duas pecudes aut aves, alteram in holocaustum, alteram לחטאת *περὶ ἁμαρτίας* [*pro peccato*], ut habent LXX. Nam et Origenes eam vocem urget septimo Adversus Celsum: *Οἱ δὲ προφῆται αἰνιττόμενοί τι περὶ τῶν γενέσεως πραγμάτων σοφὸν, θυσίαν περὶ ἁμαρτίας λέγουσιν ἀναφέρεσθαι καὶ περὶ τῶν ἄρτι γεγεννημένων, ὡς οὐ καθαρῶν ἀπὸ ἁμαρτίας* [*Prophetae clam significantes aliquid de rerum ortu sapientia plenum, sacrificium pro peccato offerri dicunt etiam pro mo-*

lo natis, tanquam non puris a peccato]. Sed recep-
t est apud Hebraeos ut חטאת [peccatum] vocent etiam
igationem illam quae ex lege sine ulla hominis culpa
itrahitur. Sic Nazaraeus quem inscium contigerit mor-
corpus, itidem iubetur offerre in holocaustum et περὶ
ρτίας, addita causa מאשר חטא הנפש ὅτι ἥμαρτε περὶ τῆς
ῆς, circa illud cadaver, Num. 6: 11, id est, reus est
i cadaveris, quemadmodum Latini dicunt voti reum.
et aqua lustralis quae hominem reddebat coetibus,
atur aqua חטאת, id est, peccati, Num. 19. Et quod
rebatur a scabiosis, ab his qui erant γονοῤῥυεῖς [se-
ifflui], a femina quae mensium profluvium erat passa,
tur περὶ ἁμαρτίας, Lev. 14: 19, 15: 15, 30. Quomo-
exponi potest id quod quibusdam videtur dicere Scrip-
ad Hebraeos [7: 27] Dominum nostrum obtulisse
m περὶ ἰδιῶν ἁμαρτιῶν [pro suis delictis], ut ἁμαρτιῶν
sine intelligatur neque vitium neque vitiositas ulla,
quae ab ipso longissime abfuerint, sed conditio mor-
s corporis, quae a coelo ipsum arcebat, sicut immun-
a legalis aliquem arcebat a Templo. Confer locum
idem epistolae 5: 3, 7. Hoc est quod Paulus dicit
ίωμα τῆς σαρκὸς ἁμαρτίας [similitudinem carnis pecca-
, Rom. 8: 3. Atque hunc in modum Hilarius, Oecu-
nius et alii interpretantur et illud Pauli Rom. 6: 10,
γὰρ ἀπέθανε, τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφάπαξ [Quod enim
rtuus est, peccato mortuus est semel], id est, corpore
mortali quale est corpus peccato obnoxium; ut dixi-
s ad Matth. 22: 30. Quod autem quidam disputant legem
e de purificatione est apud Mosem prodita ad Mariam
pertinuisse, quia lex de eis tantum agat quae ex vi-
satu concipiunt, pugnat, ni fallor, cum Lucae ver-
, neque probari potest e Mose. Nam תזריע, quod LXX
unt σπερματισθῇ, non est passivum, sed activum, et
si dicas, cum prolem genuerit: quod dictum generale
ıde in duas species ἀῤῥενοτοκίας καὶ θηλυτοκίας [partus
culi et partus feminei] distribuitur, ut apud Hebraeos
i solet. Eadem vox est Gen. 1: 11, עשב מזריע זרע, ubi
X σπεῖρον σπέρμα [herbam serentem semen], Aquila
ρματίζον.
Ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα, adduxerunt illum Hie-
ro-

rosolyma] Simul duabus legibus defuncturi, una quae erat de purificatione puerperae, altera quae erat de redemtione primogeniti, quae intra mensem fieri non poterat, post mensem poterat. Existimo autem haec quae sequuntur in parte aliqua Templi gesta paucis consciis, iisque fidis: ac ob id horum famam ad Herodem non pervenisse.

23. *Διανοῖγον μήτραν, adaperiens vulvam*] Ita loquuntur LXX Num. 8: 16, et Philo De sacrificio Caini et Abelis, et libro De honoribus Sacerdotum. In lege Exodi unde haec verba depromta sunt non *κατὰ πόδας* [*verbo tenus*] sed *κατὰ διάνοιαν* [*sensu*], ita habent Graeci: *Ἁγίασόν μοι πᾶν πρωτότοκον πρωτογενὲς καὶ ἀνοῖγον πᾶσαν μήτραν ἐν τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, ἀπὸ ἀνθρώπου ἕως κτήνους, ὅτι ἐμοί ἐστιν* [*Consecra mihi omne primogenitum quod aperit vulvam in Israelitis, tam de hominibus quam de iumentis; mea sunt enim*]. Sicut autem *clausus uterus* dicitur Hebraeis qui sterilis est, ita *aperiri* qui experimentum dat suae foecunditatis. Ad primogenitos olim spectabat cura sacrorum: eorum in locum surrogati sunt Levitae. Mansit tamen veteris iuris vestigium in eo quod sisti in Templo mares primogeniti debuerint et quinque siclis redimi. De pecunia hac qua redimebatur infans nihil dixit Lucas, quia nihil in eo erat insigne, cum et divitibus et pauperibus tantundem esset imperatum. *Ἐπειδὴ γὰρ*, inquit Philo, *ἡ παίδων γένεσις ἐν ἴσῳ καὶ τοῖς λαμπροτάτοις καὶ τοῖς ἀφανεστάτοις εἴωθε συμβαίνειν, ἴσην ἐδικαίωσε καὶ τὴν εἰσφορὰν νομοθετῆσαι* [*Cum enim liberûm ortus pari modo contingat nobilibus et ignobilibus, parem iudicavit collationem indicendam omnibus*]. Simile est quod pari sumtu corpora divitum et pauperum sepeliebantur. Ita docebant Hebraei et nascendo et moriendo nos admoneri eius quam Natura inter homines constituit paritatis. Legem de consecratione marium primogenitorum Philo *ἀλληγορῶν* [*in arcanum sensum trahens*] ad praestantissimas animi nostri actiones Deo dicandas refert, dictis iam locis, item libro De herede rerum Divinarum.

24. *Θυσίαν, hostiam*] *Θυσίας* vox hic generaliter sumitur. Includit enim et *ὁλοκαύτωμα* [*holocaustum*] et τὸ περὶ

ἁμαρ-

αρτίας [*sacrificium pro peccato*]. Hanc θυσίαν putavit Origenes dicto iam loco, et post eum alii, proprie oblatam pro infante; quem fefellerunt verba legis male accepta, Lev. : 6, *Καὶ ὅταν ἀναπληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι καθάρσεως αὐτῆς υἱῷ ἢ ἐπὶ θυγατρὶ, προσοίσει ἀμνὸν ἐνιαύσιον* [*Cumque pleti fuerint dies purificationis suae de filio aut de ia, deferet agnum anniculum*] et caetera. Putavit im illud ἐφ' υἱῷ ἢ ἐπὶ θυγατρὶ referri ad προσοίσει, cum feratur ad καθάρσεως ut sensus sit: Cum purificanda t mater a partu maris aut feminae. Infantis purificaoni erant quidem dies praestituti, sed nullum sacrificium: eius enim impuritas a matre veniebat.

Ζεῦγος τρυγόνων ἢ δύο νεοσσοὺς περιστερῶν, par turturum ut duos pullos columbarum] Manifestum indicium paupertatis. Nam lex erat ut agnus cum avicula offerretur: id quorum res id non ferret, iis permissum defungi abus aviculis. Unde intelligi potest auri non multum Magis datum, quippe honoris habendi causa, non exercendae liberalitatis: quomodo mos illis erat Reges suos cedere.

25. *Εὐλαβής*] Vox Lucae peculiaris, qui bis praeterea rpat, Act. 2: 5 et 8: 2, Hebraeorum imitatione, quireligiosus dicitur ירא [*timens*], sed plerunque addito nomine, ut Esai. 50: 10. Atque ita Christiani veteres Episcopos quasi peculiari titulo vocabant εὐλαβεστάτους. Cum dixit δίκαιον [*iustum*] et εὐλαβῆ omnes officiorum partes complexus est. Ita supra 1: 75, ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ [*in sanctitate et iustitia*].

Προσδεχόμενος παράκλησιν τοῦ Ἰσραὴλ, exspectans consolationem Israelis] Ita de Iosepho Arimathensi Marcus dixit, προσδεχόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ [*exspectans regnum Dei*]. Unde intelligimus his praecipue verbis indicari beneficia illa Messiae πνευματικά [*spiritualia*]: tanquam et Reipublicae restitutionem ab illis speratam credibile est. Sic et infra 38, προσδεχομένοις λύτρωσιν ἐν Ἱερουσαλήμ [*qui exspectabant liberationem Hierosolymis*].

Πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐπ' αὐτὸν, Spiritus Sanctus erat super ipsum] De hoc loquendi genere vide quae dicta supra 1: 5 et 66. Si proprietatem sectamur, videtur hic Simeon

non

non quidem clara habuisse visa (cessabat enim pridem προφητεία [Prophetia]) sed afflatus Divinos: id enim distincte רוח הקדש [Spiritus Sanctus] Hebraeis dicitur.

26. Ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, a Spiritu Sancto] Non per Angelum, neque per vocem quam בת קול [filiam vocis] vocant, sed δι' ἐπιπνοίας [per afflatum].

Μὴ ἰδεῖν θάνατον, non visurum ipsum mortem] Sicut γεύεσθαι θανάτου [gustare mortem] dicitur, ut Matth. 16: 28, sic et ἰδεῖν θάνατον, ut Ps. 89: 49. Nomina enim notissimorum sensuum ad cuiusvis experimenti significationem aptantur.

27. Ἐν τῷ Πνεύματι] Instigante Spiritu. Sic et infra 4: 1. Vide quae ad Matth. 4: 1.

Τοὺς γονεῖς, parentes] Non mirum est Iosephum hoc nomine appellari, cum etiam socrum et novercam Iurisconsulti tradant esse matrum loco: et apud Plautum est mater quae mammam dedit: et Gen. 37: 35 filiarum nomine apparet nurus comprehendi.

Κατὰ τὸ εἰθισμένον, secundum consuetudinem] Nempe παραστῆσαι τῷ Κυρίῳ [sistere Domino], ut supra dixit, et offerre τὴν λύτρωσιν [redemtionem].

29. Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου ἐν εἰρήνῃ, nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace] Ἀπολύεις ἐν εἰρήνῃ, id est, feliciter me dimittis: praesens pro futuro. Ἀπολύεσθαι Hellenistis dicuntur pii cum moriuntur, ut Tob. 3: 6, ita LXX Num. 20 in fine, ὅτι ἀπελύθη Ἀαρὼν [dimissum esse Aaronem], et Gen. 15: 2 Abraham ait, ἐγὼ ἀπολύομαι ἄτεκνος [ego dimittor liberis carens]: ubi Targum אזל מן עלמא, abeo ex hoc mundo: quomodo et Festus ait Romanis antiquis mortem dictam abitionem. Marcus Antoninus mori vocat ἀπολειτουργεῖν [abire a ministerio]. Eiusdem est illud: Ἄπιθι οὖν ἵλεως· καὶ γὰρ ὁ ἀπολύων ἵλεως [Abi ergo pacatus; nam et is qui te dimittit pacatus est]: quomodo et Plutarchum et Themistium loqui alibi notavimus. Est autem in hoc loquendi genere manifesta professio speratae vitae alterius; cum corpus habeatur pro animi vinculo, unde dictum δέμας volunt Graeci. Illud autem ἐν εἰρήνῃ de felici morte passim usurpatur, ut Gen. 15: 15, 2 Reg. 22: 20, Ps. 4: 9. Solent autem

ita

ita de se loqui qui rei optatae conspectum sunt adepti, quasi iam nihil possit illis ad felicitatem vitae accedere. Ita Iacobus ad Iosephum filium Gen. 46: 30, Ἀποθανοῦμαι ἀπὸ τοῦ νῦν, ἐπεὶ ἑώρακα τὸ πρόσωπόν σου [*Iam laetus moriar, quia vidi faciem tuam*]. Quod imitatus Scriptor Tobiae, Tobiam senem ita loqui facit 11: 8, *Εἶδόν σε, παιδίον· ἀπὸ τοῦ νῦν ἀποθανοῦμαι* [*Vidi te, fili; abhinc moriar*]. Apud Papinium senex altor sic Antigonem alloquitur:

Donec te thalamis habilem integramque resignem,
Hoc satis: et fessum vita dimittite Parcae.

30. *Τὸ σωτήριόν σου, salutem tuam*] *Σωτήριον* solent interdum ponere LXX ubi in Hebraeo est ישועה, ut Ps. 98: 3, *Εἴδοσαν πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν* [*Viderunt omnes termini terrae salutem Dei nostri*], et 1 Sam. 2: 1. Alibi vertunt *σωτηρίαν* [*salutem*], ut Gen. 49: 18, Esai. 52: 10, ubi eadem illa quae in dicto Psalmo sententia est: ut et Lucas supra dixit *κέρας σωτηρίας* [*cornu salutis*]. Est ergo hic abstractum pro concreto positum, *σωτήριον* sive *σωτηρίαν ἀντὶ τοῦ σωτῆρος* [*salus pro Salvatore*], sicut et Latine dicimus, *Tu mea es salus*. Apud Esaiam, 46: 13, Deus loquens de Messia similiter ait תשועתי *salus mea*, id est, *a me*; et apud eundem 49: 6, ישועתי sensu eodem.

31. *Ὃ ἡτοίμασας, quam parasti*] *Parasti, ut ostenderes* scilicet: ita *σωτηρίαν ἑτοίμην ἀποκαλυφθῆναι* [*salutem paratam revelari*] dixit Petrus 1 Epist. 1: 5.

Κατὰ πρόσωπον] *In conspectu*.

32. *Φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, lumen ad revelationem Gentium*] Ex duobus vaticiniis, quorum alterum est dicto Esaiae loco 49: 6, *Δέδωκά σε εἰς φῶς ἐθνῶν* [*Dedi te in lucem Gentium*]. Qui locus ostendit Messiae beneficia non ad Israelitas tantum sed et ad gentes alias perventura. Alterum dicto Psalmo 98: 3, *Ἐναντίον τῶν ἐθνῶν ἀπεκάλυψε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ* [*In conspectu Gentium patefecit iustitiam suam*]. Videtur autem collatis his locis haec esse constructio Lucae verborum, per traiectionem quae Lucae est usitatissima, *φῶς ἐθνῶν εἰς ἀποκάλυψιν* [*lumen Gentium ad revelationem*] scilicet *τῆς δικαιοσύνης Θεοῦ* [*iustitiae Dei*]. Nam, ut Paulus ait, *Δικαιοσύνη*

Θεοῦ ἐν Χριστῷ ἀποκαλύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν [*Iustitia Dei in Christo revelatur ex fide in fidem*], Rom. 1: 17. Quanquam non nego *ἀποκάλυψιν* posse intelligi ipsam videndi potestatem quae Gentibus datur per hoc lumen. Nam ita גלה Hebraice, Graece *ἀποκάλυψον* [*revela*], usurpatum invenire est Ps. 119: 18. Et Irenaeus sic accipit hunc locum *κατ' ἔλλειψιν* [*per defectum*], *ad revelationem oculorum Gentium.*

Καὶ δόξαν λαοῦ σου Ἰσραήλ, et gloriam populi tui Israelis] Ex Esaiae dicto loco 46: 13, לישראל תפארתי τῷ Ἰσραὴλ δόξασμα [*Israeli gloriam*]. Paulus Rom. 9: 4, Ἰσραηλῖται, ὧν ἡ υἱοθεσία καὶ ἡ δόξα [*Israelitae, quorum adoptio est filiorum et gloria*]. Messias *gloria Israelis*, quia ex Israelitis natus, inter ipsos vixit et Gentes vocavit ad religionem Israelis.

33. *Θαυμάζοντες ἐπὶ τοῖς λαλουμένοις περὶ αὐτοῦ, mirantes super his quae dicebantur de illo*] *Λαλουμένοις* sumendum sine temporis definitione, ut intelligantur tam quae ab Angelo erant dicta quam quae ab Elisabeta, Zacharia, Simeone.

34. *Εὐλόγησεν αὐτοὺς, et benedixit illis*] Iosephum et Mariam, quorum praecessit mentio, bonis ominibus prosecutus est.

Πρὸς Μαριὰμ, ad Mariam] Spiritus instinctu edoctus eam esse matrem sine patre, cum alioqui priores esse patris partes debuissent.

Κεῖται, positus est] Accedo iis qui putant non nudum eventum sed et consilium Dei significari. Nam *κεῖται* est *τίθεται* [*ordinatur*], cuius verbi activum Paulus et Petrus usurpant locis citandis ad verba sequentia. Sed ut variis sunt Dei decreta, ita vocis huius *κεῖται* usus est distinguendus: Paulus de vocatione ad promulgationem Euangelii usurpat, Phil. 1: 17; de vocatione Christianorum ad patientiam malorum, 1 Thess. 3: 3; de praecipua Dei intentione in ferenda Lege carnali per Mosem, 1 Tim. 1: 9. At cum supra dixerit Simeon, *omnibus populis*, ac proinde hominibus omnibus, qui in omnibus populis continentur, salutem hanc esse propositam Divino consilio, omnino res ipsa eo nos ducit ut diligenter distinguamus Divina decreta. Nam alia vult Deus *προηγουμένως* [*prae-*

ce-

danee], alia vero ἑπομένως [*consectanee*], sive, ut vestissimi Christianorum loquuntur, ἐκ παρακολουθήσεως [ex *consequentia*] sive ἐκ περιστάσεως [*ex circumstantia*]: quod et δευτέρως [*secundario*] dicunt quidam. Nude si homines inspiciantur, haud dubie omnium salutem Deus prio desiderat. At simul assumtis circumstantiis, ut quod ii ignorantia veri et communi quadam imbecillitate labuntur, alii vero contemtu quodam rerum Divinarum, quas aut nullo habent loco, aut certe honoribus, divitiis que id genus commodis postponunt, cum interim pietatis ostentatores sint maximi; vult Deus et horum et illorum intima studia detegi, quod sane effecit per Euangelii sermonem.

Εἰς πτῶσιν, in ruinam] Hoc est quod de Messia dixerat Esaias, interprete Paulo Rom. 9: 33 et Petro 1 epist. : 8, fore eum utrique Domui Israel, tam Palaestinis quam τοῖς ἐν διασπορᾷ [*iis qui dispersi viverent*], praecipue vero Hierosolymitis לצור מכשול πέτραν σκανδάλου [*lapidem offensionis*], non omnibus quidem, sed, ut Petrus loquitur, τοῖς προσκόπτουσι τῷ λόγῳ [*his qui offendunt verbo*], 1 Petr. 2: 8. Idem est quod apud Iohannem dicit Dominus, *venisse se ut videntes caeci fierent*, 39, id est, ut qui pridem multum lucis acceperant, ad amaverant opera tenebrarum, re ipsa ostenderent se esse lucifugas et tenebriones, quod ante non aeque constabat. Nam patefacta doctrina coelesti sine involucris, juncta cum efficacia miraculorum, sed ita ut secum traheret multa incommoda, detracta est illis hominibus sanctimoniae persona. Nihil enim causari poterant cur Christi doctrinam non reciperent nisi τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς [*studium carnis*]. Sic igitur Euangelium est τοῖς ἀπολλυμένοις [*pereuntibus*], id est, his qui vere dici possunt exitium quaerere; ὀσμὴ θανάτου εἰς θάνατον [*odor mortis ad mortem*] 2 Cor. 2: 16. Dicuntur autem illi *cadere*, quia ante stabant, id est, pii iudicabantur. Similis oppositio apud Paulum ὁ δοκῶν ἑστάναι βλεπέτω μὴ πέσῃ [*qui se existimat stare, videat ne cadat*], 1 Cor. 10: 12.

Καὶ ἀνάστασιν, et surrectionem] Τῶν σωζομένων [*eorum qui salvi fiunt*], ut dicto ad Corinthios loco Paulus loquitur. Christus apud Iohannem, *ut qui non vident vi-*

deant, id est, ut quibus ignorantia rerum bonarum animum impedierat, eo impedimento remoto verum cum molestia coniunctum libenter amplecterentur. Hi *surgere* dicuntur quia velut iacebant in ignorantiae luto.

Εἰς σημεῖον, in signum] Varie exponitur haec vox. Ego arbitror respici Esaiae locum 8: 8, ubi is *se et liberos suos* dicit *constitutos* לאתות ולמופתים σημεῖα καὶ τέρατα [*in signa et in portenta*], ut habent LXX, quod Scriptor ad Hebraeos ostendit ad Christum et Christi discipulos διὰ τύπου [*per typum*] referri debere, 2: 13. Simile est quod Ezechiel dicit se futurum למופת εἰς τέρας [*in portentum*]. Sensus verborum Simeonis est, Christum et vitae sanctimonia admirabili et prodigiosis operibus toti mundo conspicuum fore.

Ἀντιλεγόμενον, cui contradicetur] Mire Simeon gratiae ubertatem cum eventu comparat. Dixerat fore Iesum σωτήριον ἐνώπιον πάντων τῶν λαῶν [*salutem in conspectu omnium populorum*], sed addidit fore εἰς πτῶσιν πολλῶν [*in ruinam multorum*]. Sic dicit eum fore σημεῖον [*signum*], sed ἀντιλεγόμενον, id est, quamvis perspicuae veritati multos adversaturos. Ἀντιλογία respondens ריב Hebraeo, quod et ἀντιλογία [*contradictio*] et μάχη [*pugna*] vertitur, proprie quidem calumnias significat, sed ita ut et facta calumniam comitantia saepe includat. Scriptor ad Hebraeos de Christo 12: 3, Ἀναλογίσασθε γὰρ τὸν τοιαύτην ὑπομεμενηκότα ὑπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν εἰς αὐτὸν ἀντιλογίαν [*Cogitate enim eum qui talem sustinuit a peccatoribus adversum semet ipsum iniuriam*]. Sic Ps. 18: 44, מריבי ἀντιλογίαν vertunt LXX. Simile est quod βλασφημία non de dictis tantum sed et de factis usurpatur, ut videre est 1 Macc. 2: 6.

35. *Καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία*] Cum copula dixit more Hebraeo, quod alioqui diceremus, *adeo ut tuum quoque animum gladius sit transiturus*: nam quae sequuntur manifeste iterum cohaerent cum his quae praecesserant. *Gladii* vocem saepe usurpant Hebraei ubi de calumnia agitur: Ps. 55: 22, ubi in Graeco, *Καὶ αὐτοὶ (οἱ λόγοι) εἰσὶ βολίδες* [*Et ipsi (sermones) sunt iacula*]. Ps. autem 57: 5, *Καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῶν μάχαιρα ὀξεῖα* [*Lingua eorum gladius acutus*]. Graecus Poeta vetus:

Ξι-

Ξίφος τιτρώσκει σῶμα, τὸν δὲ νοῦν λόγος.

[*Transadigit ensis corpus, mentem oratio.*]

Neque dubito quin proverbium hoc apud Hebraeos fuerit usitatum de *gladio animum transeunte*, quoties de atroci calumnia agebatur. Nam in Psalmo 105, ubi de Iosepho agitur, cum vinculorum eius facta esset mentio, adiicit Psalmographus ברזל באה נפשו [*Ferrum transivit animum eius*], cuius loci sensus, quanquam aliter exponentibus Graecis, omnino esse videtur, Calumniam (falsam nempe adulterii accusationem) ad omnes corporis vexationes gravissimum dolorem animo ipsius accessisse, non aliter quam si ille acutissimo ferro transadigeretur. Quod autem de Iosepho dictum ad ipsum Christum διὰ τύπου [*per typum*] pertinebat, recte Simeon ad matrem transtulit, ut quae ex atrocissimis in filium calumniis non minus doloris erat perceptura quam filius ipse. *Romphaea* Thracum, ut Germanorum *framea*, est hastae brevioris genus, habilis ad usum quem gladius praebet. Itaque Hebraeas voces tam quae *hastam* quam quae *gladium* significant illa voce Graeca exprimunt LXX et alii Interpretes.

Ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν οἱ διαλογισμοί, *ut revelentur multorum animorum cogitationes*] Sic φανερῶσαι τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν [*manifestare consilia animorum*] dixit Paulus 1 Cor. 4: 5. Sed ibi de iudicio post hanc vitam agi videtur, hic de illis iudiciis quae per Euangelium Deus exercet in hoc etiam seculo. Sic ad Hebraeos Scriptor Euangelium vocat λόγον κριτικὸν ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας [*sermonem discernentem cogitationes et consilia animi*]. Haec Euangelii vis saepe ita exseritur ut etiam hominibus paulo attentius rem introspectantibus appareat.

36. Προφῆτις, *Prophetissa*] Ita laxius sumto vocabulo dicuntur feminae quae interdum a Spiritu Sancto invisebantur. Aliae olim fuerant προφήτιδες munere ordinario, ut Debora; quod genus Prophetarum in utroque sexu tum cessabat.

Θυγάτηρ Φανουήλ, *filia Phanuelis*] Non frustra hoc additur. Tempus enim venerat ut impleretur mysterium quod sub hoc nomine latebat Gen. 32: 30. Sic in Annae vocabulo *gratiae*; in Aser *beatitudinis* est significatio.

'Απὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς, a virginitate sua] Magna laus mulieris apud nationes pene omnes, non repetere nuptias. Tacitus de Germanorum feminis: *Sic unum accipiunt maritum quomodo unum corpus unamque vitam: ne ulla cogitatio ultra, ne longior cupiditas, ne tanquam maritum sed tanquam matrimonium ament:* legendum *ne tanquam non maritum sed matrimonium ament.* Ideo abstinent, inquit, secundis nuptiis, ne videantur nuptias amasse, non eum cui nupserant. Tertullianus duobus hac de re libris recitat privilegia Univirarum apud Romanos et alias gentes. Sed et legibus Romanis multa constituta sunt ad earum nuptiarum licentiam refraenandam. Veteres Christiani cum non possent ullo Christi edicto prohibitam matrimonii repetitionem ostendere, omnibus tamen modis eam dissuadebant, ita ut nec repetitarum nuptiarum celebritati interesse vellent Presbyteri, ne praesentia sua probare viderentur rem permissam quidem sed minus laudabilem. Exstat ea de re canon Synodi Neocaesariensis. Sententiam hac de re Christianismi veteris non male exprimit Clemens Alexandrinus Sromateon IV, *Καὶ εἴ τινι ὁ ἀπόςολος δι' ἀκρασίαν καὶ πύρωσιν κατὰ συγγνώμην δευτέρου μεταδίδωσι γάμου, ἐπεὶ καὶ οὗτος οὐχ' ἁμαρτάνει μὲν κατὰ διαθήκην· οὐ γὰρ κεκώλυται πρὸς τοῦ νόμου· οὐ πληροῖ δὲ τῆς κατὰ τὸ εὐαγγέλιον πολιτείας τὴν κατ' ἐπίτασιν τελειότητα· δόξαν δὲ αὐτῷ οὐράνιον περιποιεῖ μείνας ἐφ' ἑαυτοῦ καὶ τὴν διαλυθεῖσαν θανάτῳ συζυγίαν ἄκραντον φυλάσσων* [*Quod si cui Apostolus ob incontinentiam et ustionem per indulgentiam alteras concedit nuptias, talis aliquis in fedus quidem non peccat; neque enim lex ulla id vetat: at non implet vitae secundum Euangelium extimam perfectionem. At qui secum manet et dissolutum morte coniugium integrum custodit, gloriam sibi parit coelestem*]. Idem Strom. II, *Ἡμεῖς εὐνουχίαν μὲν καὶ οἷς τοῦτο δεδώρηται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μακαρίζομεν· μονογαμίαν δὲ καὶ τὴν περὶ τὸν ἕνα γάμον σεμνότητα θαυμάζομεν· συμπάσχειν δὲ δεῖν λέγοντες καὶ ἀλλήλων τὰ βάρη βαςάζειν* [*Nos spadonum vitam agentes et quibus id a Deo datum est, beatos praedicamus; unas etiam nuptias et non repetiti matrimonii castitatem admiramur: ita tamen ut dicamus debere nos alios aliis compati et mutuo ferre onera aliena*].

Ter-

Tertullianus libro ad Uxorem de matrimonio cum Gentilibus: *Quanto grandis est continentia carnis quae viduitatem ministrat, tanto, si non sustineatur, ignoscibilis videri potest. Difficilium enim facilis est venia.* Prudentius in Laurentium hymno:

Cernis sacratas virgines,
Miraris intactas anus,
Primique post damnum tori
Ignis secundi nescias:
Hoc est monile Ecclesiae,
His illa gemmis comitur.

Unde longe abit illud Pauli et Eustochii: *Duplex is inter ecclesiastica ornamenta monachorum et virginum chorus.*

37. *Νηστείαις καὶ δεήσεσι, ieiuniis et precibus*] Coniungi haec solere diximus ad Matth. 17: 21. Supra retulisse nos meminimus, partem Israelitarum solitam convenire ad Templum, distributis in id temporibus, ut precibus vacarent. Id dicebatur צבא [*stationem servare*], a re militari deducto vocabulo, quod λειτουργεῖν [*ministrare*] alicubi vertunt LXX. Alibi non tam vocem exprimunt quam morem voce denotatum. Nam feminas λειτουργούσας הצבאת vocant τὰς παρεστηκυίας παρὰ τὰς θύρας τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου [*eas quae adstabant ad ostium Tabernaculi testimonii*], 1 Sam. 2: 22. At Exod. 38: 8, τὰς νηστευσάσας, αἳ ἐνήστευσαν παρὰ τὰς θύρας τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου [*ieiunantes, quae ieiunabant ad ostium Tabernaculi testimonii*]. Quo in loco neque Graeci codicis vitium est, quod suspicatur vir diligentissimus, neque in Hebraeo aliter legerunt LXX, sed, ut solent, usi sunt liberiore interpretatione rem ipsam explicantes. In ieiuniis enim et precibus consistebat ista λειτουργία aut eius pars potissima. Sed tum in Exodo tum in Samuele, ut Ionathan et Abenesdra existimant, de matronis agitur, quae, ut diximus, non perpetuo, quod non ferebat rei domesticae ratio, sed certis temporibus Templum celebrabant. Nimirum, ut Paulus dixit, ἡ γαμήσασα [*quae nupta est*] ut maxime pietati se dedat, simul tamen μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῷ ἀνδρί [*cogitat quae sunt mundi, quomodo placeat viro*]. At viduae ea cura liberatae continuare poterant eam λειτουργίαν, atque adeo *non abscedere*

a Templo, id est, vix unquam alibi esse, *vacantes precibus et ieiuniis diu noctuque*. Christiana Ecclesia ut quicquid apud Iudaeos erat laudabile ita hoc quoque retinuit. Nam Paulus de vidua agens eadem prope verba usurpat quae hic de Anna Lucas, *προσμένει ταῖς δεήσεσι καὶ ταῖς προσευχαῖς νυκτὸς καὶ ἡμέρας* [*instat precibus et orationibus nocte ac die*]. Ex hoc viduarum ordine legi solebant et *πρεσβύτιδες* [*seniores feminae*], quae et *προκαθήμεναι* [*feminae praesidentes*] dicebantur, aliarum mulierum *σωφρονίστριαι* [*formatrices*] et morum magistrae. Harum meminit Paulus Tit. 2: 3. Has sollemniter ordinari solitas docet nos Tertullianus libro quem dixi priore, qui *Exhortatio ad castitatem* inscribitur; et agnoscunt Balsamo et Zonaras. Antiquavit eam ordinationem Laodicena Synodus, sicut *διακονισσῶν χειροθεσίαν* [*impositionem manuum per quam creabantur Diaconissae*] Synodus Nicena.

Λατρεύουσα νύκτα καὶ ἡμέραν, serviens nocte ac die] Supple *Θεῷ* [*Deo*]: similis *ἔλλειψις* [*defectus*] Act. 26: 7.

38. *Ἀνθωμολογεῖτο τῷ Κυρίῳ*], Id est, *Deo laudes gratesque agebat*. Neque ulla hic vis est praepositionis *ἀντί*. Nam *ἀνθομολογεῖσθαι* pro *ἐξομολογεῖσθαι*, usurpant LXX, ut Psalmo 79, circa finem, *Ἀνθομολογησόμεθά σοι ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα* [*Celebrabimus te, Deus, in aeternum*]. Nec aliter Esdr. 3: 11, Sirach. 17: 21 et 22, 20: 2.

Τοῖς προσδεχομένοις ἀπολύτρωσιν ἐν Ἱερουσαλὴμ, qui exspectabant liberationem Hierosolymis] Puto constructionem esse *τοῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ προσδεχομένοις τὴν ἀπολύτρωσιν* [*iis qui Hierosolymis exspectabant liberationem*]. Nam creber est in traiectionibus Lucas. Lectionem autem hanc esse veram, praeter Graecorum codicum consensum, Syrus docet, et Irenaeus qui ita legit.

40. *Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι, puer autem crescebat et confirmabatur Spiritu*] Eadem sunt verba quae de Iohanne supra usurpaverat, diverso tamen *κατ᾽ ἀναλογίαν* [*secundum proportionem*] interpretanda; quod qui non observarunt, ausi hic sunt delere vocem *πνεύματι*.

Πληρούμενον σοφίας, et implebatur sapientia] Et hoc actum, insolitum quidem, sed tamen successivum, ut lo-

ɩuntur, significat. Tale est et infra *προέκοπτε σοφίᾳ* *ɔficiebat sapientiâ*]. Vide quae dicta ad Marc. 13: 32. *:αὶ χάρις Θεοῦ ἦν ἐπ' αὐτὸ, et gratia Dei erat cum illo*] de Iohanne, *καὶ χεὶρ Κυρίου ἦν μετ' αὐτοῦ* [*et manus nini erat cum illo*]. Est ergo *χάρις* hic singularis Dei tectio et donorum collatio.

1. *Κατ' ἔτος εἰς Ἱερουσαλὴμ τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχα, quotɩis Hierosolyma in festum Paschatis*] Lex quae est ɔd. 23: 17, 34: 23, Deut. 16: 16, ita videtur intelli-.da, ut quoque tempore de tribus illis maximis festis s tertia ex oppidis, vicis et agris iret Hierosolyma; vellent, etiam saepius. Feminae vero, quanquam de lex non exstabat, propria religione semel anno sacros tus invisebant. Sic de Anna et Phenana Elcanae ›ribus legimus quotannis eas ivisse ad aedem Domini-ı, 1 Sam. 1: 7. Quod omnino credibile est factum teme Azymorum, quod *συνεκδοχικῶς* [*per complexionem*] vocatur *πάσχα*, ut et apud Iosephum aliquoties.

2. *Καὶ ὅτε ἐγένετο ἐτῶν δώδεκα, et cum esset annoɩ duodecim*] Lex quae in Exodo et Deuteronomio ex: in mares omnes concepta est. Sed cum ipsa ratio ɩequitas doceret id ad teneram admodum aetatem non tinere, locus fuit aequae interpretationi. Nihil enim :rebat ad festos dies deduci eos qui rerum istarum lum habebant intellectum. Exstat lex altera Exod. 27, qua iubentur parentes liberis suis exponere histoɩ rerum in Aegypto gestarum, simul atque ceremoniae us causas inciperent inquirere, id est, simul atque ad ıonis usum aliquem pervenissent: quod tempus cum ʒe definitum non esset, videtur relictum arbitrio Santum, atque ab iis definitum aetate annorum duodeı, qua et feminas Romani viri potentes iudicant et ɾos pubertati proximos. Discrimen hoc aetatis indicant voces Hebraeae: nam intra annum duodecimum diceıtur קטנים [*infantes*], eo impleto נערים [*adolescentes*]. ubi de poenis irrogandis agitur, is qui annum implevit I legibus tenebatur, et vocabatur בר מצוה *filius praeti.* Vide Abenesdram Gen. 17: 14. At pii non eousque ectabant, iuxta receptam sententiam, שזריזין מקדימים למצוה, *ɔediti antevertunt praeceptum,*

43. *Τελειωσάντων τὰς ἡμέρας, quum peregissent dies*] Legitimos Azymorum dies.

44. *Ἐν τῇ συνοδίᾳ εἶναι, esse in comitatu*] Magna erat turba simul iter facientium e Galilaea in Iudaeam et contra. De die his atque illis, prout ferebat occasio, se aggregabant colloquii causa; vesperi ad suos se referebant, capiendae quietis causa. Itaque mirum non est vesperi primum desideratum esse puerum: *συνοδία* est id quod Persae *Caravanam* vocant, Hebraei ארחה, Arabes قافلة Gen. 37: 25, Aethiopes [illegible]. Sic qui cum Nehemia iter susceperant *συνοδία* dicuntur Neh. 7: 64.

Ἦλθον ἡμέρας ὁδὸν, ivere iter diei] Hic ἦλθον est prae *ivere*. Sic et infra 15: 20.

Ἐν τοῖς συγγενέσι καὶ τοῖς γνωστοῖς] *Inter cognatos et amicos qui erant ἐν τῇ συνοδίᾳ [in comitatu]*, apud quos eum haesisse suspicabantur.

46. *Μεθ' ἡμέρας τρεῖς*] Id est, *die tertio*, ut Matth. 27: 63, Marc. 8: 31. Diem unum iter fecerant, altero remensi erant idem iter, tertio demum quaesitum inveniunt.

Ἐν τῷ ἱερῷ, in Templo] In porticu subdialis Israelitarum, ut ex Barucho et Thalmudicis datur colligi.

Ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων] Id est, *in turba Magistrorum*. Alioqui non permixti sedebant, sed distincti senes a iunioribus. Ita Paulus *institutum se* dicit *ad pedes Gamalielis*, Act. 22: 3. Philo de Essenis, *Καθ' ἡλικίαν ἑξῆς καθέζονται [Secundum aetatis ordinem sedent]*. Et alibi, *Καθ' ἡλικίας ἐν τάξεσιν ὑπὸ πρεσβυτέροις νέοι καθέζονται [Secundum aetates ordinatim sub senioribus sedent iuniores]*. Annotat hunc morem is cuius in Pauli Epistolas expositiones sub Ambrosii titulo leguntur ad 1 Cor. 14: 31.

Καὶ ἐπερωτῶντα αὐτοὺς, et interrogantem eos] Proponentem quaestiones ex Lege et Prophetis.

47. *Καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ, et responsis eius*] Nam explorandi profectûs causa a Magistris pueri vicissim interrogabantur, ut ex libro Musar apparet. Vide Iosephum Vita sua.

48. *Ὀδυνώμενοι, dolentes*] Prae affectus teperitudine non satis attendentes ad ea quae de hoc puero alioqui ignorare non poterant. Nam quae Origenes hic adfert parum habent probabilitatis.

49.

9. Ὅτι ἐν τοῖς πατρός μου δεῖ με εἶναι; *in his quae ris mei sunt oportere me esse*] Syrus, *in domo Patris*, id est, in Templo; quomodo et Chrysostomum loqui οἷς τοῦ δεσπότου, *in locis herilibus* annotavit nuper exquisitae diligentiae Nicolaus Fullerus, etiam illud annis adferens 19: 27, ἔλαβεν εἰς τὰ ἴδια, *in domum m recepit.* Cui addi potest quod vox בית, quae *do-n* significat, τὰ ἴδια vertitur Esth. 5: 10, 6: 12. Neque o nova est haec interpretatio. Nam Origenes non ali- accepit, Graece eruditissimus, at nec Euthymius magni icii Interpres: accedit horum numero Theophylactus. ime autem cohaeret cum superioribus. Neque enim i quaerendus erat potius quam ubi esse eum maxime ebat: id autem erat in aede Paterna. Exstat egregia ionii diatriba, qua docet esse quaedam parentum im-is excepta: neque enim filium Medicum curaturum otos ut pater volet, sed ex artis praecepto. Ibidem exstat sententia: Ὁ πατήρ ὁ σὸς κωλύσει σε φιλοσοφεῖν· γε κοινὸς ἀνθρώπων τε καὶ θεῶν Ζεὺς κελεύει σε καὶ ρέπει [*Pater tuus vetabit te philosophari; at commu- Deum et hominum pater Iupiter et iubet et hortatur*]. rocles: Ὁ δὲ τῆς ἀπ' ἐκείνων (τῶν γονέων) διαδοχῆς οὐκ ται, τοῦτο ἐλεύθερον τῆς ἀπ' ἐκείνων δεσποτείας ἀφίεται ὅμος, καὶ τὸν ὄντως πατέρα (id est, Deum) ζητεῖν παρα-εύεται, κἀκείνου ἔχεσθαι, καὶ τῆς πρὸς ἐκεῖνον ὁμοιώσεως ἴσην ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι [*Quod vero ab eorum succes-ne non pendet, hoc ab ipsorum imperiis liberum lex inquit, et iubet nos eum qui vere pater est quaerere, adhaerere, summamque curam ponere ut ei fiamus im simillimi*]. Sic et alibi Dominus in miracula a se nda ius esse matri negat.

10. Οὐ συνῆκαν] Συνίεσθαι et hic et alibi puto non esse *intelligere* quam *attente satis considerare*, ut loco monuimus. Intenderat Christus digitum ad Ma-hiae vaticinium, *Veniet in Templum suum Dominus m vos optatis, nuntius ille foederis quem desideratis.* ec plene postea demum intellecta sunt cum idem Iesus Templo publice docuit, et Templum a nundinantium dibus repurgavit: quibus factis iam tum puer prae-ebat.

51.

51. *Καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς, et erat subditus illis*] Recte hoc adiecit Lucas ut ostenderet ita Divinis rebus vacasse Iesum, ut parentibus interim debita officia non subtraheret. *Οὕτως*, inquit Hierocles, *ἀμφότερα δυνατὸν συμβαίνει, τά τε θεῖα ἀγαθὰ τηρεῖν καὶ τὰ ἀνθρώπινα, καὶ οὔτε δι' οἴησιν ἀρετῆς γονέων θεραπείας ὀλιγωρήσομεν* [*Ita fiet ut utrumque praestemus, ut et divina bona servemus et humana, nec virtutis opinione inflati curam parentum negligamus*].

Διετήρει πάντα τὰ ῥήματα, conservabat omnia verba] Ita supra 19. Quod ideo videtur a Luca expressum qui ipsam habebat harum narrationum auctorem.

52. *Ἡλικίᾳ*] *Statura*, ut Matth. 6: 27. Infra 19: 3.

Καὶ χάριτι παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις, et gratia apud Deum et homines] *Χάρις* hic paulo aliter sumitur quam supra comm. 40. Significat enim *summopere placuisse Iesum et Deo et hominibus*. Ita de Samuele puero (quem Christi gessisse imaginem observavimus) dictum est, וטוב גם עם־יהוה וגם עם־אנשים, id est, *Gratiosus erat apud Deum et homines:* ex quo loco desumta videntur haec verba. Eadem ferme de Mose dixit Iosephus.

CAPUT III.

1. *Ἐν ἔτει δὲ πεντεκαιδεκάτῳ, anno autem quintodecimo*] Sicut Prophetae post Regni Israelitici factam divisionem tempora solent notare tum Regum Iudae tum Regum Samariae, qui tum Terram Promissam inter se partiebantur, ita et Lucas narraturus *τὴν ἀνάδειξιν πρὸς τὸν Ἰσραὴλ* [*ostensionem Israeli factam*] duorum Prophetarum, Iohannis et Messiae ipsius, temporis accuratam descriptionem adhibet, nominatis omnibus qui tum ullam Terrae Promissae partem suo aut alieno nomine obtinebant.

Τῆς ἡγεμονίας, imperii] Romanam *imperii* vocem expressit, quo tum nomine, ad declinandam invidiam potestas vere Regia occultabatur. Vide Appianum.

Ἡγεμονεύοντος, Praeside] Id est, *ἐπιτροπεύοντος*, quod interpretamentum in codicibus quibusdam contextum occupavit. Hic *ἡγεμονεύειν* non ex Romano sed ex communi usu

a sumitur, quomodo Petrus ἡγεμόνας [*duces*] vocat om-
is τοὺς διὰ βασιλέως πεμπομένους [*a Rege missos*]. Dixi-
us respondere in hoc significatu vocabulo *Praesidis*,
uod generale est, et eos etiam comprehendit Procurato-
s qui Gladii acceperant potestatem.

Τῆς Ἰτουραίας καὶ Τραχωνίτιδος χώρας, *Ituraeae et Tra-
onitidis regionis*] Solet et Trachonitis *Ituraeae* nomine
ppellari. Sed hic *Ituraea* peculiariter dici videtur Ba-
naea et Auranitis. Nam illis partibus una cum Tra-
onitide Philippus praefuit.

Καὶ Λυσανίου τῆς Ἀβιληνῆς τετραρχοῦντος, *et Lysania
bilenae Tetrarcha*] Lysaniam hunc, ut exiguae portio-
Dynastam, in Iosephi historia diserte memoratum
n invenias. Sed cum idem dicat partem aliquam οἴκου
ηνοδώρου [*Possessionis Zenodori*], id est, Abilenae,
am et ideo a possessore vocat Ζηνοδώρου τετραρχίαν [*Ze-
dori Tetrarchiam*], Philippo attributam, eo ipso indi-
t partem eius potiorem penes alium fuisse. Is autem
t Lysanias cuius hic Lucas meminit, ex posteritate
mirum Lysaniae illius qui eandem regionem, *Abilenam*
ctam ab urbe Abila, *Chalcidenem* aliis ab urbe Chal-
de tractus eiusdem, Antonio per Orientem imperante,
tinuit, post patrem Ptolemaeum Mennaei filium: a quo
sania regio ista passim Λυσανίου οἶκος [*Lysaniae Pos-
sio*], aut τετραρχία [*Tetrarchia*], aut etiam βασιλεία
egnum], aut Ἄβιλα Λυσανίου [*Abila Lysaniae*] dici
perat. At sicut post huius prioris Lysaniae mortem
io haec dicta est *Zenodori Tetrarchia*, ita post Ze-
dori mortem, aut conductione eius finita (nam locatam
tinuerat) cum alter hic Lysanias, priori cognominis,
quod non dubito ab eo ortus (solebant enim Romani
iorum memoriam in posteris honorare) eandem regio-
m tenuit, dici iterum coepit *Tetrarchia Lysaniae.*

2. Ἄννα καὶ Καϊάφα] Caiapham tunc functum Pontifi-
tu Maximo ex Iosepho apparet. Sed Annas sive Ana-
s, qui secundus ab illo Pontifex erat, id est, סגן, prior
minatur, quod Caiaphae esset socer, ac proinde sum-
e eo tempore auctoritatis, patre genitus Pontifice Maxi-
, et ante Caiapham functus Maximo Pontificatu: imo,
credibile est, soceri gratia hunc honorem gener im-
pe-

petraverat. Sed et Iosephus semel functos Pontificatu solet *ἀρχιερέας* [*summos Pontifices*] appellare. Quod autem hic nomen ponitur *Annas* idem est quod Poenis effertur *Hanno:* nam Syrorum est *a* longum ut *o* efferre.

'Εγένετο ῥῆμα Θεοῦ ἐπὶ 'Ιωάννην, factum est verbum Domini super Iohannem] Supra diximus de afflatu Prophetico dici solere, *'Εγένετο χεὶρ Κυρίου ἐπὶ τὸν δεῖνα* [*Facta est manus Domini super illum*], at de mandato dici solet, *'Εγένετο λόγος Κυρίου πρὸς τὸν δεῖνα* [*Factus est sermo Domini ad illum*], ut ex Esaiae et Ieremiae libris non uno loco videre est. Lucas, quia utraque locutio rem eandem notat, loquendi genera permiscuit, et *ῥῆμα* dixit ubi alii *λόγον*, ut et Paulus aliquoties, et Scriptor ad Hebraeos. Idem, quod hic apparet, loquendi genus est in Graeco initio Ieremiae.

'Εν τῇ ἐρήμῳ, in deserto] In quo versabatur, muneri se praeparans.' Imitatus est Batus ille apud Iosephum *κατὰ τὴν ἐρημίαν διατρίβων* [*in deserto agens*].

3. *Εἰς πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ 'Ιορδάνου, in omnem regionem Iordanis*] Diversis in locis ad Iordanem sitis Baptismum exercebat, ut modo in Bethabara, Ioh. 1: 28, modo in *Aenon apud Salim*, Ioh. 3: 23. Ubi autem ille erat, eo confluebat *ἡ περίχωρος τοῦ 'Ιορδάνου*, ut Matthaeus nos docet.

5. *Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται, καὶ ἔσαι τὰ σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν, καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λείας. Omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur: et prava fient recta, et aspera viae planae*] Paulo ulterius quam caeteri verba Esaiae prosequitur Lucas, quia illis satis fuerat locum indicare, hic omnia quae ad rem faciebant verba apponere maluit. Sequitur autem Lucas verbotenus LXX Interpretes, ut saepe. Nimium est anxia eorum *περιεργία* [*curiositas*] qui in dictis *ἀλληγορουμένοις* [*aliud innuentibus*] singulas partes minutatim excutiunt, et quaerunt quid cui respondeat, cum satis sit in re tota comparationem intelligi. Ita hic multa Origenes atque alii argutantur, ut explicent qui sint *montes*, qui *valles*; cum illud sufficere debeat, quod alibi dixi, munitoris officium describi; *ἐν τύπῳ* [*in typo*] quidem apud Esaiam, ut signi-

etur omnia iam parata esse ad populum e Babylonia udaeam postliminio reducendum; διὰ τύπου [per ty-] vero, ad annuntiandam liberationem a servitute ati et mortis, quae reditu illo figurabantur. Notum n est, quoties magni Reges, cum exercitu praeser-iter faciunt, praemitti qui hiantia solident, exstan-complanent, per devia compendium faciant, ne quid ri obstet aut moram faciat. Plenae sunt historiae. ohus cum Titi adventum ad Hierosolyma describit, πλήσθη, inquit, τὰ κοῖλα καὶ χαραδρώδη τοῦ τόπου, τὰς ετρώδεις ἐξοχὰς σιδήρῳ κατεργαζόμενοι χθαμαλὸν ἐποίουν α τὸν χῶρον [*Impleta sunt quae cava erant aut hi-a; tum vero saxorum exstantia auferentes totum so-aequabant*]. Plutarchus Gracchis: Πιμπλαμένων δὲ κοίλων καὶ ζευγνυμένων γεφύραις ὅσα χείμαῤῥοι διέκοπτον ἀραγγες, ὕψος δὲ τῶν ἑκατέρωθεν ἴσον καὶ παράλληλον ανόντων, ὁμαλὴν καὶ καλὴν ὄψιν εἶχε διόλου τὸ ἔργον *m vero cavitatibus impletis et iunctis per pontes lo-quos torrentes aut convalles interrumpebant, ita ut utraque parte par esset et aequalis altitudo; pul-im sane speciem opus hoc habebat*]. Xenophon ad ministerium dilectos ὁδοποιοὺς [*viarum structores*] it. Recte autem arbitror quae apud Prophetam et Lu-futuro tempore enuntiantur, per imperativum expo-ἀναλογικῶς [*proportione servata*] tamen, ut nempe erium illud de reditu ex Babylonia acceptum Dei po-iam significet, in Baptistae autem ministerio simul at humanum obsequium. Neque enim novum est, ha- aliquid dissimile figuram et id quod per figuram itur. Sic et conversio hominis modo creationi, modo scitationi ex morte comparatur; cum in conversione habeat partes humanae voluntatis τὸ ἑκούσιον [*volun-um*], in illis actionibus nullas.

Καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ, et vide-omnis caro salutem Dei] Paucis verbis omissis pro-itur Lucas Prophetae verba. Sed apud Prophetam *Et videbit caro omnis pariter id quod ore Domini pronuntiatum.* LXX autem pronomen addito nomine icant satis commode, Καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον Θεοῦ, ὅ τι Κύριος ἐλάλησε [*Et videbit omnis caro salu-tem*

tem Dei, quam Dominus locutus est], unde hoc desumsit Lucas. Diximus *σωτήριον* et *σωτηρίαν* promiscue poni apud LXX. Sensus est, beneficium hoc salutare omnibus hominibus conspicuum fore, ut fuerat liberatio ex Babylonica captivitate. *Ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις* [*Apparuit enim gratia Dei salutaris omnibus hominibus*], Tit. 2: 11. Sic Simeon, *Σωτήριον, ὃ ἡτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων λαῶν* [*Salutem, quam parasti in conspectu omnium populorum*].

8. *Καὶ μὴ ἄρξησθε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, et ne coeperitis dicere*] Id est, *μὴ λέγετε* [*ne dixeritis*]. Similis *πλεονασμὸς* [*exuberantia*] Matth. 11: 7, 20, 12: 1, 16: 22, 24: 49, Marc. 1: 45, 6: 7, 10: 28, 13: 5, et apud hunc nostrum saepiuscule, ut 4: 21, 5: 21, 7: 24, 38, 12: 45, 14: 18, 30, 19: 45, Act. 1: 1.

10. *Τί οὖν ποιήσομεν, quid ergo faciemus*] Primus ad poenitentiam motus se prodit in petendo emendandae vitae consilio. Ita Act. 2: 37 Iudaei postquam *κατενύγησαν τῇ καρδίᾳ* [*compuncti sunt corde*], quaerunt ex Apostolis, *Τί ποιήσομεν, ἄνδρες ἀδελφοί;* [*Quid faciemus, viri fratres?*] Et commentariensis timore subito perculsus Paulum et Silam similiter affatur, *Τί με δεῖ ποιεῖν ἵνα σωθῶ;* [*Quid me oportet facere ut salvus fiam?*] Hominibus longa peccandi consuetudine corruptis non satis est generaliter praecipi ut *dignos poenitentia fructus faciant*, sed veniendum est ad praecepta quaedam particularia.

11. *Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας μεταδιδότω τῷ μὴ ἔχοντι, καὶ ὁ ἔχων βρώματα ὁμοίως ποιείτω, qui habet duas tunicas det non habenti, et qui habet cibos similiter faciat*] Ne putarent ablutionum et victimarum ceremoniis aliisque id genus ritibus se posse evadere iram Divinam, ostendit Baptista requiri veras animi virtutes, quarum praecipua Dilectio, quae dicitur *καλύπτειν πλῆθος ἁμαρτιῶν* [*operire multitudinem peccatorum*], 1 Pet. 4: 8. Sic Nabuchodonosoro Daniel dat consilium *τὰς ἁμαρτίας ἐν ἐλεημοσύναις λυτροῦν καὶ τὰς ἀδικίας αὐτοῦ ἐν οἰκτιρμοῖς πενήτων* [*peccata eleemosynis redimendi et iniquitates misericordiis pauperum*], ut eum locum vertunt LXX. Et ipse Iesus infra 11: 41, *Πλὴν τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην, καὶ ἰδοὺ πάντα καθαρὰ ὑμῖν ἐστιν* [*Quantum potestis date eleemosynam,*

et

-ce *omnia munda sunt vobis*]. Ubi hac de re plenius
-aus. Populariter autem dilectionem sive beneficentiam
-peribus maxime conspicuis descripsit, iubens ut alio-
egestatem ex eo quod ipsis supererat, supplerent,
ἧς ὑπεροχῆς τὴν ἔνδειαν [*ex superfluo quod deest*],
-oquitur Aristoteles, ἐκ τοῦ περισσεύματος τὸ ὑστέρημα
abundantia inopiam], ut loquitur Paulus 2 Cor. 8: 14,
- optima beneficentiae regula est, neque naturalem
-ri curam nobis detrahens, neque nos patiens per de-
-s abuti quorum penuria alii miserabiles vivant. Ex-
-ait autem hoc ipsum Iohannes exemplo tum vestium
ciborum, quia ea maxime usus humanus desiderat,
-n iis supra modum congerendis et per luxum prodi-
-dis maxime peccatur. Vide quod infra est 16: 1, ubi
-lo dives describitur splendido vestitu victuque, cum
-per interim popularis extrema fame consumeretur.
longe hinc abit Martialis illud:

Ex opibus tantis veteri fidoque sodali
Das nihil, et dicis, Candide, Κοινὰ φίλων.
[*Res amicorum communes*].

-re quod hic dicitur δύο χιτῶνας, satis apparet non
accipiendum quasi plus una veste habere vetemur
-a neque Petrus neque Paulus ita superstitiose haec
interpretati, ut ex ipsorum exemplo apparet Act.
8, 2 Tim. 4: 13), sed ut significetur damnari earum
-m affluentiam quarum inopia alios graviter premi vi-
-aus. Sic et βρώματα intelligenda sunt τὰ περισσεύοντα
-ie *superfluunt*]. Bene autem voce μεταδιδόναι hic uti-
Lucas, quam et Aristoteles usurpat simili sensu. Sic
-apud Paulum ὁ μεταδιδοὺς est *is qui beneficentiam in*
s exercet, Rom. 12: 8.

-2. Τελῶναι, *publicani*] Iudaei scilicet Romanorum
-i aut redemtores.

-3. Μηδὲν πλέον παρὰ τὸ διατεταγμένον ὑμῖν πράσσετε;
l amplius quam quod constitutum est vobis exigatis]
-ter illa vivendi praecepta quae communiter ad omnes
-inent, hominum ordines hominesque singuli diligen-
docendi sunt agnoscere ea flagitia quibus praeter cae-
-s laborant. Solebant autem publicani ab hominibus
-atoribus aut iter facientibus, et quibus incommodum

erat adversus ipsos iudicium exposcere, multo plus exigere quam publicitus erat constitutum. Zenonis Comici versus est:

Πάντες τελῶναι πάντες εἰσὶν ἅρπαγες.

[Quot publicani sunt tot raptores puta].

Διὰ τὴν πλεονεξίαν τῶν δημοσιωνῶν [propter publicanorum avaritiam], apud Strabonem. Adde Philonem De specialibus legibus ultimo. Apud Suidam veteri Scriptori publicanorum vita sic describitur: *Πεπαῤῥησιασμένη βία, ἀνεπιτίμητος ἁρπαγή, ἀναίσχυντος πλεονεξία, πραγματεία λόγον μὴ ἔχουσα, ἀναιδὴς ἐμπορία [Vis soluta, rapina non reprehensa, inverecunda avaritia, negotium ratione carens, impudens mercatus]*. Theocritus vir sapiens interrogatus quae essent ferarum saevissimae, In montibus quidem, inquit, ursi et leones, in urbibus publicani et calumniatores. Apud Tacitum XIII Ann., *Et quae alia exactionibus illicitis nomina publicani invenerant.* Scholiastes ad Equites Aristophanis: *Διεβέβλητο τὸ τοῦ τελώνου ὄνομα, ὡς καὶ τοῦ Κλέωνος ὄντος τελώνου καὶ ὑπὲρ τὸ τέλος τελωνοῦντος [Male audiebat nomen publicanorum, quia et Cleon erat publicanus et plus exigebat quam erat in lege publici]*. *Quantae audaciae, quantae temeritatis,* inquit Ulpianus, *sint publicanorum factiones nemo est qui nesciat: iccirco Praetor ad compescendam eorum audaciam hoc edictum proposuit.* Paulus Iurisconsultus: *Quod illicite publice privatimque exactum est, cum altero tanto passis iniuriam exsolvitur; per vim vero extortum poena tripli restituitur: amplius extra ordinem plectuntur: alterum enim utilitas privatorum, alterum vigor publicae disciplinae postulat.* Cicero ad Q. Fratrem III, *Cum publicanorum quantam acerbitatem afferat sociis, intelleximus ex civibus qui nuper in portoriis Italiae tollendis, non tam de portorio quam de nonnullis iniuriis portitorum querebantur.* Exspectabant nimirum publicani ut Iohannes ipsis interdicturus esset publicorum redemtione; quippe cum multi Iudaeorum nefas ducerent vectigal pendi populo extraneo, et vel ob id solum publicanos, ut sacros atque intestabiles, abominarentur. Sed optimus hac quoque in parte Christi anteambulo vitae crimina ab ipso vivendi genere discrevit, demonstrans sua monita

non

obstare tranquillitati publicae, quae in tanta homimalitia sine tributis et vectigalibus defendi non t: neque vero ad pietatem referre quorum sub imvivatur. Quod vero hic Iohannes publicanis dixit, ım non est quin idem Herodi dixerit, dicturus et Regibus si eos compellandi fuisset occasio. Nam publicanos facere vetat Lex etiam Civilis, idem Reesse nefas dictat ratio et Lex ipsa Naturae. Ut ca potestas, ita et tributa, non in usum huius aut, sed ad bonum commune sunt constituta. Quare ım est muneris publica onera cum publicis necessiıs aequare: ita quidem ut liceat his qui reipublicae ident ex publicis obventionibus semet pro dignitatis ne sustentare, non item modum exigendi petere a et aulicorum mancipiorum luxu ac libidine, quae m non habent. Hoc qui faciunt vere *πράσσουσι παρὰ κτεταγμένον*, plus scilicet exigentes quam lex eius ittit cuius in Reges omnes summum est imperium.

Στρατευόμενοι, milites] Aut Herodi, aut Philippo; tiam Romanis militantes Iudaei. Nam Romani Iun partim *suo*, partim *Sebasteno*, partim *Caesareensi* custodiebant, ut nos docet Iosephus fine XIX Orii. *Caesareenses* autem Iudaei erant. Sicut autem am in praesidiis non defugiebant Iudaei, ita expeıes sequi salva religione vix poterant; quia Sabbato arma et magna itinera facere per legem vetabanıdde quod permixti externis vix poterant observare am victus rationem: quas duas causas a Iudaeis di solitas ad impetrandam *ἀςρατίαν* [*immunitatem a a*] liquet ex Dolabellae literis ad Ephesios quae apud hum exstant: qui et a L. Lentulo Iudaeos religionis missionem impetrasse narrat. Alia causa quae inn Iudaeos a militia arcebat haec erat, si adversus ares essent pugnaturi. Nam *κατὰ τῶν ὁμοφύλων ὅπλα ἀθέμιτον* [*contra populares arma sumere, nefas*], idem Iosephus. Cum Iudaei urbe Roma sub haec empora iussi essent excedere, narrat Iosephus quamillia eorum militiae adscripta et missa in Sardi-, punitos alios *μὴ θέλοντας ςρατεύεσθαι διὰ φυλακὴν ατρίων νόμων* [*quod militare nollent reverentia legum*

γένοιτο [*Viro maxime convenit nudis incedere pedibus, nisi forte militet*]. Tertullianus Apologetico: *Navigamus et nos vobiscum, militamus et rusticamur et mercamur.* Mox eodem libro *castra* dicit *impleta a Christianis.* Et libro De Corona narrat ab uno multorum Christianorum militum coronam capiti non impositam, quem laudans ait, *O militem in Deo gloriosum.* Item: *Solus scilicet fortis inter tot fratres commilitones, solus Christianus.* At libro De Idololatria disputat an fidelis ad militiam converti possit, et an militia ad fidem admitti; etiam caligata vel inferior quaeque, cui non sit necessitas immolationum vel capitalium iudiciorum; et ad haec Iohannis verba et Centurionis laudatam fidem respondet, *omnem postea militem in Petro exarmando discinctum.* Paulo suspensius tractat quaestionem eandem dicto De Corona libro, quaerendum putans an in totum Christianis militia conveniat. Sed quae adfert ne licere videatur, pleraque ut et illa quae de Iudaeis supra afferebamus, illoru temporum erant propria; ut quod pro templis excuba saepe, et coenare in templo cogerentur, quod corpo mortuorum cremarentur, non sepelirentur. Ac tande distinguit, ut *alia sit eorum conditio quos militia pra ventos fides posterior invenit*, quales erant, *quos Iohannes ad lavacrum admittebat; suscepta certe fide aut deserendam militiam, aut omni modo cavendum ne quid adversus Deum committatur:* ubi et hoc adiicit: *Apud hunc*, Christum, *tam miles est paganus fidelis, quam paganus est miles infidelis, non admittit status fidei allegationem necessitatis.* Narrat Eusebius Diocletiani temporibus Christianos milites militasse desiisse ἵνα μὴ ἔξαρνοι γένωνται [*ne cogerentur Christum abnegare*]. At Lactantius, qui iam sub Christiano vixit Imperatore, quo tempore militiae pericula si non omnia pleraque tamen cessabant, cum negat *fieri posse ut qui vere iustus sit belligeret*, *vere iustum* non quemvis sed magni profectus Christianum videtur intelligere: nam et navigaturum eum negat. Eundem sensum habet Origenis illud: Οὐκ ἔτι γὰρ λαμβάνομεν ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, οὐδὲ μανθάνομεν ἔτι πολεμεῖν, γενόμενοι διὰ τὸν Ἰησοῦν υἱοὶ τῆς εἰρήνης, ὅς ἐστιν ἡμῶν ἀρχηγός [*Non ultra gladium sumimus in gentem ullam,*

ultra bellare discimus, facti per Iesum, qui est, pacis filii]. Item Origenes Celso de- 1 militiae Christianis obiicienti hunc in modum Εἶτα δὲ καὶ ταῦτ' εἴποιμεν ἂν πρὸς τοὺς ἀλλο- πίςεως καὶ ἀξιοῦντας ἡμᾶς ςρατεύεσθαι ὑπὲρ τοῦ ·νθρώπους ἀναιρεῖν, ὅτι καὶ οἱ καθ' ὑμᾶς ἱερεῖς ·ινῶν καὶ νεωκόροι, ὧν νομίζετε θεῶν, τηροῦσιν ντον τὴν δεξιὰν διὰ τὰς θυσίας, ἵν' ἀναιμάκτοις χθαραῖς ἀπὸ φόνων προσάγωσι τὰς νενομισμένας φατὲ θεοῖς· καὶ οὐ δήπου πολέμου καταλαβόντος ῖς ςρατεύετε· εἰ οὖν τοῦτ' εὐλόγως γίνεται, πόσῳ ν ςρατευομένων καὶ οὗτοι ςρατεύονται, ὡς ἱερεῖς l θεραπευταί, καθαρὰς μὲν τηροῦντες τὰς δεξιὰς, δὲ διὰ τῶν πρὸς Θεὸν εὐχῶν ὑπὲρ τῶν δικαίως ' καὶ ὑπὲρ τοῦ δικαίως βασιλεύοντος; [*His qui i pro Republica militare nos iubent et homi- , ita respondebimus, Hi qui simulacrorum unt sacerdotes, et Deorum, quos putatis, exteras puras servant sacrificiorum ergo, ut is et nulla caede maculatis manibus offerant untur Dii; neque, si quod exoriatur bellum, adscribuntur numeris. Quod si id ratione non to magis, caeteris militantibus, illi quoque nsendi sunt militare, tanquam Dei sacerdo- ultores, qui manus quidem servant puras, s apud Deum certant pro his qui iuste mili- eo qui iuste regnat?*] De Canone Niceno, hanc rem pertinentia ad caput Matthaei 5

ιασείσητε, *neminem concutiatis*] Usurpant qui- vocem Graecorum Scholiastae, sed postquam ta erat Romani iuris. Omnino arbitror ex- Latina voce *concutere*, unde in Pandectis Concussione, in Basilicis περὶ διασεισμῶν. Est *tere* terrore iniecto pecuniam aut simile quid mere: quod militibus nimium quam familiare. uit Tacitus, *tanquam urbes hostium urere, vas- e:* quos bene Curtius vocat *populatores terrae ulationibus vindicare debebant.* Iuvenalis aut Scriptor Satyrae de commodis militiae:

Commoda tractemus, primum communia, quorum
Non minimum illud erit, ne te pulsare togatus
Audeat; imo et si pulsetur dissimulet, nec
Audeat excussos Praetori ostendere dentes,
Et nigram in facie tumidis livoribus offam,
Atque oculum medico nil promittente relictum.

Et mox:

—— Dignum erit ergo
Declamatoris mulino corde Vagelli,
Cum duo crura habeas, offendere tot caligatos.

Adversus hanc militum insolentiam exstat edictum illud apud Cassiodorum: *Vivant cum provincialibus Iure Civili, nec insolescat animus qui se sentit armatum, quia clypeus ille exercitus tui quietem debet praestare paganis.* Hellenistae, quod hic Lucas dixit διασείειν, solent exprimere verbo ἀποβιάζειν, ut LXX Prov. 22: 22, Aquila et Theodotio Prov. 28: 24. Idem est ἐκπιέζειν 1 Sam. 12: 3, 4.

Μηδὲ συκοφαντήσητε, *neque fraudetis*] Vox Hebraea עשק, quam per συκοφαντεῖν saepe exprimunt LXX, modo generalis est et tam late patet quam ἀδικεῖν [*iniuste agere*], ut Ier. 22: 3, ubi LXX vertunt διαρπάζειν [*rapere*], et apud hunc Scriptorem infra 19: 8, modo specialis, ut significet propius ad usum Graeciae, *dolo*, aut certe *occulte*, non vi aperta, *aliquid surripere;* quam propriam vocis עשק esse significationem iudicat Rabbinus Salomo. Solent autem milites interdum (neque enim semper id lubet) iniuriis causas aliquas, quantumvis falsas atque absurdas, praetexere. Quem morem sub Lupi fabula Aesopus non illepide descripsit, cuius sententiam Latinis versibus ita exprimit Phaedrus:

Ad rivum eundem Lupus et Agnus venerant
Siti compulsi: superior stabat lupus,
Longeque inferior agnus: tunc facie improba
Latro incitatus iurgii causam intulit:
Cur, inquit, turbulentam mihi fecisti aquam
Istam bibenti? Laniger contra timens,
Qui possum, quaeso, facere, quod quereris, lupe?
A te decurrit ad meos haustus liquor.
Repulsus ille veritatis viribus,
Ante hos sex menses male, ait, dixisti mihi,

Re-

Respondit agnus, Equidem natus non eram.
At pater hercle tuus, inquit, maledixit mihi.
Atque ita correptum lacerat iniusta nece.
Haec propter illos scripta est homines fabula,
Qui fictis causis innocentes opprimunt.

:riptor eius quam dixi Satyrae:

—— Citius falsum producere testem
Contra paganum possis, quam vera loquentem
Contra fortunam armati contraque pudorem.

uod autem hic dicitur διασείειν et συκοφαντεῖν respicit cum 1 Sam. 12: 4, לא עשקתנו ולא רצותנו.

Καὶ ἀρκεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν, et contenti estote sti- :ndiis vestris] Ὀψώνια Graeci vocant non sola *stipen- :a*, sed omnia, ut Marcianus loquitur, *militiae merita*, quibus est et annonae praebitio et alia commoda quae ıb Imperio Romano erant non invidenda, si laborum ilitarium iusta habeatur ratio: et sic Iudaei usurpant ›cem אפסניא ex Graeca ista deductam. Sicut ergo publi- :nis praescripserat Iohannes ne plus exigerent quam rret lex publici, ita hic iubet milites publicitus consti- tis praemiis contentos esse. Solent enim invenire mille ·aedandi vocabula: atque adeo tritum est in multorum ·e proverbium, *Satius esse de alieno vivere quam unde vas non habere. Vivere* autem est illis non naturae ›sideriis satisfacere, sed popinis et lupanaribus indul- ›re. Videtur hoc Baptistae praeceptum in animo ha- ıisse Iosephus cum militibus suae curae traditis prae- ›pit, μὴ ἁρπαγῇ λαμβάνειν τὰς χώρας, ἀλλὰ σκηνοῦν κατὰ ὸ πεδίον, ἀρκουμένους τοῖς ἑαυτῶν ἐφοδίοις [*non vi inva- ere regiones, sed in agris tentoria figere, et contentos sse suis stipendiis*]. Nam Iosephum Iohannis placita ectatum aliquatenus fuisse alibi monuimus. Simile illud ureliani apud Vopiscum de milite: *Annona sua conten- :s sit: de praeda hostis, non de lacrymis provincia- ım vivat.* Et Valentiniani ac Valentis: *Coenaticorum mine milites et super his stantes nihil penitus a pro- ıcialibus accipere audeant. Sciant enim milites quod ortet eos commoda sua, quae in annonarum perceptione :ipiscuntur, accipientes, extrinsecus detrimentis provin- ıles non afficere.* Mirum in modum mihi placet quod

 hunc

hunc in locum annotat vir Graece doctissimus et rarae pietatis, dixisse haec Baptistam legitimis militibus, qui in praesidiis agebant maximam vitae partem, nec nisi magnis de causis (quae erat Romanorum gravitas) in hostem ducebantur. Quod si ad eum venissent quales nunc plerique sunt militum, non uni imperio addicti, sed per omnem orbem terrarum bella aucupantes,

Venalesque manus, ibi fas, ubi plurima merces,

qui maiore ex diverso mercede ius fasque exuunt, neque vident cur sed quanti aut alios iugulent, aut ipsi iugulentur, profecto non aliud illis dixisset Baptista, quam si salvi esse vellent relinquendum vitae genus, non iam dicam ab omni pietate sed ab omni humanitate abhorrens et vere belluinum.

15. *Προσδοκῶντος δὲ τοῦ λαοῦ*] Oratio ἐλλειπτικὴ [*defectiva*]. Sensus est: *Exspectante populo* quo evasurus esset Iohannes, quid de illo constituturus esset Deus.

16. *Ἀπεκρίνατο Ἰωάννης, ἅπασι λέγων, respondit Iohannes, dicens omnibus*] Postquam scilicet diversis populi sermonibus permoti Senatores Iudaeorum legatos ad ipsum miserant, ut Apostolus Iohannes narrat. Contigit quidem hoc post Christum baptizatum; sed opportune a Luca connectitur narrationi rumorum qui de Iohanne spargebantur, ut non minus sciretur quem ipse se professus esset quam quis esset ab aliis habitus. Certe et infra Lucas temporum ordinem posthabuit, cum de Iohanne in vincula coniecto quam de Christo baptizato prius meminit. Sed voluit primum Iohannis historiam percurrere, ut deinde res Christi continua serie pertexeret: quod facere solent etiam optimi Annalium conditores, ut alibi diximus. Non obstat huic interpretationi quod Iohannes dicit, μέσος ὑμῶν ἕστηκεν [*medius vestrum stetit*], tres autem alii ἔρχεται [*venit*] aut ἐρχόμενος [*venturus*]. Sensus enim est eum qui Spiritu copiosissimo discipulos suos esset perfusurus iam tum quidem vivere inter Iudaeos, sed tempus instare quo magis magisque omnibus innotesceret.

17. *Εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ, in horreum suum*] Non minus hoc αὐτοῦ ad Christum referri debet quam quod praecessit ἅλωνα αὐτοῦ [*aream suam*]: neque aliter acceperunt veteres Interpretes.

18.

. Εὐηγγελίζετο τὸν λαόν] Id est, *bono dogmate po-*
ri imbuebat. Constructio Hellenistica; qualis et illa
ctis 8: 25, Πολλάς τε κώμας τῶν Σαμαρειτῶν εὐηγγε-
ιτο [*Multis Samaritarum vicis euangelium annun-*
ant]: et 8: 40, Εὐηγγελίζετο τὰς πόλεις πάσας [*Euan-*
m annunciabat civitatibus omnibus]: et 14: 20, Εὐ-
λισάμενοι τε τὴν πόλιν ἐκείνην [*Cum euangelium an-*
iassent civitati isti]. Hinc et passive dicitur πτωχοὶ
γελίζονται [*pauperes euangelizantur*].

. Ὧν ἐποίησε πονηρῶν ὁ Ἡρώδης, *de omnibus malis*
fecit Herodes] Repetitum nomen vice pronominis,
e Hebraeo. Sic 1 Cor. 1: 8, 1 Thess. 3: 12, 2 Thess.
, 8. Adde, si placet, Gen. 19: 24, Num. 10: 29,
82: 1.

0. Προσέθηκε καὶ τοῦτο ἐπὶ πᾶσι, *adiecit et hoc iis*
ibus] Ut solent scelera in scelera ducere. Vide quae
Matthaeum diximus.

1. Καὶ προσευχομένου, *et orante*] Ostendit Christus
exemplo cum Baptismo iungendas preces: quod ob-
atum ab his qui ex Christi disciplina baptizabantur
Iustino annotavimus.

3. Καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμε-
ὤν, *et ipse Iesus incipiebat iam esse circiter anno-*
triginta] Omnino rectior videtur constructio si ὢν
rioribus iungamus. Neque enim recte dicitur ἄρχομαι
τριάκοντα, sed potius ἄρχομαι ἔτους τριακοστοῦ, quod
annum ago tricesimum. At ἄρχομαι ὢν ἐτῶν τριάκοντα
incipio iam esse tricenarius, quod non dicitur nisi
impletum annum tricesimum: sicut *anniculus* quis
tur Iuris Romani auctoribus non statim ut natus est,
trecentesimo sexagesimo quinto die. Quod ut recte
ervavit vir in omni literarum genere summus, ita
em assentiri non possum cum ὡσεὶ hoc Lucae loco
at esse positum vice Caph Veritatis, ut Hebraei vocant.
n id Caph Graeci per ὡς exprimunt, ut cum dicitur
αν ὡς μονογενοῦς [*gloriam tanquam unici*]: quod ipsum
um non habet nisi cum res altera alterius nota est,
maiestas illa docebat Iesum esse Dei Filium unicum.
hic non est ὡς sed ὡσεί, quod numero aut mensurae
litum significat id quod dicimus *circiter* aut *admodum*,
ut

hunc in locum annotat vir Graece doctissimus et rarae pietatis, dixisse haec Baptistam legitimis militibus, qui in praesidiis agebant maximam vitae partem, nec nisi magnis de causis (quae erat Romanorum gravitas) in hostem ducebantur. Quod si ad eum venissent quales nunc plerique sunt militum, non uni imperio addicti, sed per omnem orbem terrarum bella aucupantes,

Venalesque manus, ibi fas, ubi plurima merces,

qui maiore ex diverso mercede ius fasque exuunt, neque vident cur sed quanti aut alios iugulent, aut ipsi iugulentur, profecto non aliud illis dixisset Baptista, quam si salvi esse vellent relinquendum vitae genus, non iam dicam ab omni pietate sed ab omni humanitate abhorrens et vere belluinum.

15. *Προσδοκῶντος δὲ τοῦ λαοῦ*] Oratio ἐλλειπτικὴ [*defectiva*]. Sensus est: *Exspectante populo* quo evasurus esset Iohannes, quid de illo constituturus esset Deus.

16. *Ἀπεκρίνατο Ἰωάννης, ἅπασι λέγων, respondit Iohannes, dicens omnibus*] Postquam scilicet diversis populi sermonibus permoti Senatores Iudaeorum legatos ad ipsum miserant, ut Apostolus Iohannes narrat. Contigit quidem hoc post Christum baptizatum; sed opportune a Luca connectitur narrationi rumorum qui de Iohanne spargebantur, ut non minus sciretur quem ipse se professus esset quam quis esset ab aliis habitus. Certe et infra Lucas temporum ordinem posthabuit, cum de Iohanne in vincula coniecto quam de Christo baptizato prius meminit. Sed voluit primum Iohannis historiam percurrere, ut deinde res Christi continua serie pertexeret: quod facere solent etiam optimi Annalium conditores, ut alibi diximus. Non obstat huic interpretationi quod Iohannes dicit, μέσος ὑμῶν ἕστηκεν [*medius vestrum stetit*]; tres autem alii ἔρχεται [*venit*] aut ἐρχόμενος [*venturus*]. Sensus enim est eum qui Spiritu copiosissimo discipulos suos esset perfusurus iam tum quidem vivere inter Iudaeos, sed tempus instare quo magis magisque omnibus innotesceret.

17. *Εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ, in horreum suum*] Non minus hoc αὐτοῦ ad Christum referri debet quam quod praecessit ἅλωνα αὐτοῦ [*aream suam*]: neque aliter acceperunt veteres Interpretes.

18.

8. Εὐηγγελίζετο τὸν λαόν] Id est, *bono dogmate po-um imbuebat.* Constructio Hellenistica; qualis et illa Actis 8: 25, Πολλάς τε κώμας τῶν Σαμαρειτῶν εὐηγγε-ντο [*Multis Samaritarum vicis euangelium annun-ant*]: et 8: 40, Εὐηγγελίζετο τὰς πόλεις πάσας [*Euan-um annunciabat civitatibus omnibus*]: et 14: 20, Εὐ-λισάμενοί τε τὴν πόλιν ἐκείνην [*Cum euangelium an-ciassent civitati isti*]. Hinc et passive dicitur πτωχοὶ γελίζονται [*pauperes euangelizantur*].

9. Ὧν ἐποίησε πονηρῶν ὁ Ἡρώδης, *de omnibus malis e fecit Herodes*] Repetitum nomen vice pronominis, e Hebraeo. Sic 1 Cor. 1: 8, 1 Thess. 3: 12, 2 Thess. , 8. Adde, si placet, Gen. 19: 24, Num. 10: 29, 82: 1.

0. Προσέθηκε καὶ τοῦτο ἐπὶ πᾶσι, *adiecit et hoc iis ibus*] Ut solent scelera in scelera ducere. Vide quae Matthaeum diximus.

1. Καὶ προσευχομένου, *et orante*] Ostendit Christus exemplo cum Baptismo iungendas preces: quod ob-vatum ab his qui ex Christi disciplina baptizabantur Iustino annotavimus.

3. Καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμε-ων, *et ipse Iesus incipiebat iam esse circiter anno-triginta*] Omnino rectior videtur constructio si ὢν erioribus iungamus. Neque enim recte dicitur ἄρχομαι τριάκοντα, sed potius ἄρχομαι ἔτους τριακοστοῦ, quod *annum ago tricesimum.* At ἄρχομαι ὢν ἐτῶν τριάκοντα *incipio iam esse tricenarius*, quod non dicitur nisi impletum annum tricesimum: sicut *anniculus* quis tur Iuris Romani auctoribus non statim ut natus est, trecentesimo sexagesimo quinto die. Quod ut recte ervavit vir in omni literarum genere summus, ita em assentiri non possum cum ὡσεὶ hoc Lucae loco at esse positum vice Caph Veritatis, ut Hebraei vocant. m id Caph Graeci per ὡς exprimunt, ut cum dicitur αν ὡς μονογενοῦς [*gloriam tanquam unici*]: quod ipsum um non habet nisi cum res altera alterius nota est, maiestas illa docebat Iesum esse Dei Filium unicum. hic non est ὡς sed ὡσεί, quod numero aut mensurae litum significat id quod dicimus *circiter* aut *admodum*, ut

ut Matth. 14: 21, Marc. 6: 44. Infra 9: 14, 22: 41, 23: 44, Ioh. 4: 6, 6: 10, 19: 14. Neque illa rei alterius per alteram notatio hic locum habet. Veterum multi, cum hoc satis perspicerent, putarunt per ὡσεὶ significari aliquid ad annum tricesimum Christo defuisse; quorum sunt Irenaeus et Epiphanius, qui Novembri Christum vult baptizatum, cum natalis eius Ianuario immineret. At hoc si Lucas voluisset quid opus fuerit addere illud ἀρχόμενος. Deinde omnino haec tam accurata descriptio tempus aliquod legitimum respicit. Lex quae exstat Num. 4: 3 et 47, addita historia 1 Paral. 23: 2, 3, diserte docet Levitas istam functionem demum aggressos cum essent בן שלשים שנה, id est, *tricenarii*, quanquam, ut alia lex docet Num. 8: 24, anno vicesimo quinto exacto iaciebant ministerii sui rudimenta; quomodo et apud Achaeos aliasque gentes tricesimus annus legitimus ad gerendos magistratus. Ad hoc exemplum voluit Deus et Baptistam (qui sex mensibus natu maior Christo, tanto etiam ante munus suum est auspicatus) et ipsum Christum anno demum tricesimo peracto exordiri functionem ipsis mandatam. Neque tamen nulla vis est particulae ὡσεί. Solet enim *circiter* tempus aliquod factum aliquid dici, non minus ubi aliquid excedit quam ubi deest ad praecisam notationem, ut videre est et infra 22: 59, et apertissime 23: 44, collato Marci loco 15: 33. Significat ergo Lucas Christum non ipso natali die, sed aliquot post diebus venisse ad Baptismum, quod ipsi auspicandi muneris initium fuit. Ac ne haec interpretatio omni Veterum auctoritate destituta credatur, sciendum est ita sensisse Chrysostomum, qui Christum ait venisse ad Baptismum post annos triginta. Adde quod de Iosepho Iacobi filio, qui non dubiam Christi gessit imaginem, quo tempore Aegypto praeponitur annotat Moses fuisse eum בן שלשים שנה, id est, ut LXX transferunt ἐτῶν τριάκοντα. Ad exemplum legis Hebraeae et Domini ipsius, Iustinianus constituit eum qui eligeretur Episcopus excedere debere trigesimum aetatis annum, Novella CXXXVII. Olim ne Presbyter quidem ante eam aetatem legebatur, ut videre est Synodi Neocaesariensis Canone XI.

Υἱὸς Ἰωσὴφ, τοῦ Ἡλὶ, filius Iosephi, qui fuit Eli] In

conciliando stemmate quod est apud Matthaeum et quod Lucas posuit magnopere sudarunt veterum et itiorum Scriptorum ingenia: neque id mirum, cum ostibus Christianismi tantus in ipso limine dissensus i his libris quotidie soleret. Sed qui gnari sunt mo- Populi Iudaei, sciunt multas esse posse γενεαλογίας eris recensiones] quae pugnare videantur, nec ta- pugnent; idque non uno modo accidere solere; ut is libris quos Iudaei nobiscum agnoscunt facile est atu. Quum vero multae sint conciliandi rationes, sit optima, post tot secula, amissis pridem tabulis ique memoria, difficile dictu est: vereque hic illud s locum habet,

Qui bene coniexit, vatem perhibebo optimum.

llime se hinc expediunt qui ubi τοῦ Ἡλὶ dicitur, m interpretantur *generum;* aut etiam non ad Iose- m hoc sed ad Iesum referunt, ut ipse sit τοῦ Ἡλὶ, os scilicet. Sed ut non est negandum generos *filios* e dici, ita in generis recensione, nullo addito dis- inis signo, quod erat facillimum, rem adeo diver- communi voce indicari, vix sit credibile. Nec ma- patitur ordo ille perpetuus illud τοῦ Ἐλὶ referri ad uod erat remotius, praesertim cum si id ageretur um ἐνομίζετο [*putabatur*] verbum aliud oppositum, ἦν δὲ [*fuit autem*], aut simile, postularet. Multi- ines fuisse Hebraeos qui dicunt, dicunt quod verum et multis veteris Scripturae locis probari potest. Sed nter Davidem et Salathielem nullum nomen congruat, e item inter Zorobabelem et finem stemmatis, prae- m cum ab Abrahamo ad Davidem nomina omnia ruant, ex sola τῆς πολυωνυμίας [*appellationis multo- nominum uni datae*] causa accidisse non facile con- t qui iudicio valebit. Quare multo rectius iudicasse ndi sunt qui causam diversitatis hanc adferunt, quod uinis et Iuris successio modo conveniat, modo dis- et: illius arbitra est natura, huius lex Civilis. Et i quidem etiam heredes; sed non et qui heredes ri, cum saepe agnati a satis remoto gradu ad cer- lam hereditatem vocentur, quoties propior gradus de- Sed qui hoc recte viderunt, plerique existimarunt

nt

ne dubitandum quidem quin Matthaeus Naturae ordinem sequatur, Lucas Iuris: quippe verba aiunt esse aperta, in Matthaeo quidem ἐγέννησε [*genuit*], in Luca autem ἐνομίζετο [*putabatur*], quorum illud sit naturale, hoc legitimum. Habet hoc speciem veri, et fulcitur auctoritate antiqui Scriptoris Africani. Sed et eum Scriptorem in multis rebus non tam diligentia quam iudicio et linguarum cognitione destitutum labi probatu proclive est. Et quod vim vocum attinet, primum illud ἐνομίζετο non ad totum stemmatis contextum pertinet, sed ad Iesum solum, qui Iosephi filius non erat, sed vulgo putabatur. In caeteris autem ἐνομίζετο locum non habet; nisi dicere lubeat et Davidem νομισθῆναι *filium Iesse*, et *Iesse filium Obed*, atque ita deinceps caeteros ad Adamum usque. Ego vero non coniecturis, sed liquidis, ni fallor, rationibus adductus certissimum arbitror a Matthaeo spectari Iuris successionem. Nam eos qui Regnum obtinuerunt, quod erat τῶν πρωτογόνων [*primogenitorum*], privato nemine admixto, recenset. Deinde, Ἰεχονίας, inquit, ἐγέννησε τὸν Σαλαθιήλ [*Iechonias genuit Salathielem*]. Atqui eundem Iechoniam ob sua merita sine liberis hac vita exiturum non obscure Dei imperio praedixerat Ieremias 22: 30, ubi est Hebraea vox עריי, quae ἄτεκνον [*prole carentem*] significat Gen. 15: 2, Lev. 20: 20, 21, nec aliter ab Hebraeorum doctissimis intelligitur. Quare cum eidem Salathieli (nam cur diversos putemus non video) Neri parentem adscribit Lucas privatum hominem, Matthaeus autem Iechoniam, apertissimum est a Luca ius Sanguinis, a Matthaeo ius Successionis, et praecipue ius ad Regiam dignitatem spectatum; quod ius, sine liberis mortuo Iechonia et si qui alii erant e Salomonis posteris, ad Salathielem caput familiae Nathanis legitimo ordine devolutum est. Nam inter Davidis filios Salomonem Nathan sequebatur. Quod enim quidam in Achazia defecisse Salomonis posteritatem putant, non uni Sacrae historiae loco repugnat. Sed condonandus ille error est non tam hominibus quam seculo misere decepto ab Annianis Pseudophilonibus. Quod autem diximus, verum esse ostendit Scriptor Paralipomenon, qui cum rem notissimam de Iechonia sine liberis mortuo ignorare non posset, Iechoniae fi-

filium facit אסיר, Aasiris aut ipsius Iechoniae (ambigua enim constructio est) *Salathielem*, lib. I, cap. III, 17. Malo enim cum Hebraeis et LXX אסר pro nomine proprio quam pro appellativo accipere, cum et ipsa, ni fallor, constructio id magis exigat. *Filium* ergo dicit Iuris successorem: nam eum in modum solet γενεαλογεῖν [*genus recensere*]. Neque id ipse ignorare nos patitur, nam paulo ante eodem loco filium Iechoniae fecerat *Sedeciam*, quem eiusdem Iechoniae patruum fuisse negari non potest, cum manifestum habeamus testimonium 2 Reg. 24: 17. Quo loco cum Hebraea lectio nihil habeat ambiguitatis, Graeci codices quidam habent recte πατράδελφον [*patruum*], quomodo et Iosephus in hac historia; alii ex loco Paralipomenon υἱόν. Sicut ergo *filius* Paralipomenon Scriptori dicitur qui Iuris est successor, etiam patruus: ita Matthaeo γεννᾷν dicitur qui heredem aliquem relinquit, Iuris scilicet fictione. Sicut et adoptivos parentes Latini per similem κατάχρησιν [*abusionem*] *genitores* vocant. Et Hebraei, quod plus est, genitum ex fratre mortui vocant *ipsius mortui semen*. Simili modo τεκνοποιήσασθαι [*gignere prolem*] Xenophonti in Laconica Republica is dicitur qui alium virum ad uxorem admittit, ut ipse secundum Laconica instituta partus pater dicatur. Similiter Augustum *natum Caesaris* vocat Ovidius initio Metamorphoseon, Germanicus autem Augustum *genitorem* suum in carmine Arateo. Sic et Lev. 18: 11 מולדת quidam Hebraei sumebant de filio adoptato: et Num. 3: 1 filii Aaronis dicuntur תולדות *generationes* Mosis, quia ab eo erant instituti. His accedit insuper quod vox Hebraea ילד, quae per γεννᾷν exprimitur, extra originis fines usum suum late porrigit, ita ut res gestae alicuius vocentur תולדות, Hellenistis, qui Hebraismos amant sequi, γενέσεις [*generationes*], ut Gen. 6: 9, Num. 3: 1, et alibi: et in Psalmo secundo Deus dicatur *genuisse* Davidem, cum eum ad Regnum evexit. Quum ergo in Salathielis persona apertissimum sit ius Successionis a Matthaeo respici, a Luca vero ius Sanguinis, si qui alibi Matthaeum ad ius Sanguinis, Lucam ad ius Successionis more desultorio transgredi dicant, non video quas adferre possint probabiles eius inconstantiae causas. Africanus, ut dixi,

se-

teritatem et alia fama Graecis Scriptoribus memorata, Mariae patrem dictum *Iehoiakimum*, ei patrem *Pantherem*, Pantheri patrem *Barpantherem*, Barpantheri *Levin Melchi filium:* quod non est temere improbandum. Nam cum res ipsa loquatur, ut alibi ostendimus, Mariam fuisse *ἐπίκληρον* [*heredem*], ac proinde *κλήρων εἰς τοῦτο ἀναγκασάντων* [*iure successionis ita exigente*], ut recte loquitur Epiphanius, nupsisse proximo agnato, sequitur propinquo gradu iunctos inter se fuisse Iosephum et Mariam: quamobrem et ex Iosephi stemmate genus Mariae discendum nobis proponitur. Id autem apparebit verissimum si dicamus, ut illa significat narratio, eundem Levin patruum fuisse Iosepho, Mariae vero abavum. Quod autem *Panther* et *Barpanther* appellantur Mariae avus et proavus, eo factum arbitror quod cognomen gentilitium positum sit vice nominis per immemoriam obliterati, ut fieri solet. Omnino enim Panther videtur commune fuisse vocabulum eorum qui a Melchi descenderant, forte et longiori parentum serie a Maccabaicis usque temporibus deductum ex rei alicuius memorabilis eventu. Coeperant enim illis temporibus cognomina quaedam gentilitia usurpari, sive ex nomine progenitoris, ut cognomen *Hasmonaeorum*, sive ex casu aliquo. Iam quod, collectis in unum traditionibus, atque ita acceptis ut nec cum Matthaeo nec cum Luca dissentiant, vero simillimum mihi videtur, subiiciam legentium iudicio, testatus, quod iam dixi, arbitraria haec esse, non explorata. Verum puto, quod οἱ *Δεσπόσυνοι* [*Dominici*] Africano dixerunt, Estham primum Matthani, deinde Melchi coniugem fuisse; itaque esse eos *ὁμοχρόνους* [*eiusdem temporis*]: in Matthane autem exstinctam stirpem naturalem Abiudis, quae prima erat stirpium prosatarum ex Zorobabele. Quare ex lege, viduae matrimonium ad sobolem in nomen mortui excitandam debitum ei qui princeps esset familiae secundae per Resam ab eodem Zorobabele venientis: atque eum fuisse Melchim, qui Iacobum genuerit, patris naturalis cognomine dictum vulgo *Pantherem*, legis autem aestimatione filium Matthanis mortui, et iuris omnis successorem. Huius Iacobi sine liberis functi ius devolutum ad Iosephum: atque ita Iosephum di-

dici *Iacobi filium*, non ex lege τῆς ἐπιγαμβρεύσεως [*leviratus*], sed quod hereditas eius ad ipsum pervenisset: quomodo Sedecias est *filius*, ut diximus, *Iechoniae*. Erat autem Iosephus, si recte rationem puto, filius fratris Iacobi, ac proinde Iacobus Iosephi patruus. Mariam autem, cum ab altero Melchis filio veniret, et esset ἐπίκληρος [*heres unica*], nuptam Iosepho, quia nemo exstabat propior ad cuius tutelam confugeret. — His nodis expeditis, una videtur restare difficultas, quomodo et Matthaeo et Lucae Zorobabel dicatur *Salathielis filius*, cum Paralipomenon Scriptor eum dicat *Pedaiae filium*, qui frater videtur fuisse Salathielis. Mihi planum videtur non agi ibi de Ethnarcha Zorobabele, quem Salathielis esse πρωτότοκον [*primogenitum*] omnibus erat notissimum, sed de alio gentis eiusdem, qui inter caeteros Regiae stirpis nominatur. Nam et liberi eius Zorobabelis alia habent nomina quam quae aut apud Matthaeum aut Lucam exstant: ita ut ad solutionem naturalis et legitimae successionis confugere hic non liceat. Et apud Esdram, Nehemiam, Aggaeum, Zorobabel Ethnarcha nusquam *Pedaiae*, semper, ut hic tam Matthaeo quam Lucae, *Salathielis filius* dicitur: atque ita eum saepe appellat Iosephus diligens harum rerum inquisitor. Huic autem Zorobabeli amplissimae a Deo factae erant promissiones de Regno in eius posteritate firmando; unde in eius personam non minus quam in Davidis et Abrahami concurrunt Matthaeus et Lucas. In his autem quae ante diximus ita rem exposuimus quasi duo illa nomina *Matthat* et *Levi* inter Eli et Melchin in contextu Lucae non extarent: cuius nostrae existimationis, ut et omissi Cainanis, causae mox suo loco reddentur. Sed cum magis veritas oculata fide quam per aures animis hominum infigatur (ut Iurisconsulti loquuntur cum de gradibus agunt cognationis) utramque tam Matthaei quam Lucae lineam spectandam exhibebo, Matthaei sinistro, Lucae dextro latere, in medium spatium reiectis nominibus quae uterque memorant. Quas autem personas Matthaeus omisit, ut τεσσαρεσκαιδεκάδας suas rotundaret, eas alio literarum genere subiiciam: eodemque subtexam Mariae stemma:

ADAM.
SETH.
ENOS.
CAINAN.
MALELEEL.
IARED.
ENOCH.
MATHUSALA.
LAMECH.
NOE.
SEM.
ARPHAXAD.
SALA.
HEBER.
PHALEC.
RAGU.
SARUCH.
NACHOR.
THARE.

ABRAHAM.
ISAAC.
IACOB.
IUDA.
PHARES.
ESROM.
ARAM aut RAM.
AMINADAB.
NAASSON.
SALMON.
BOOZ.
OBED.
IESSE.
DAVID.

SALOMO.
ROBOAM.
ABIA.
ASA.
IOSAPHAT.
IORAM.
Achazia.
Ioas.
Amasia.
OZIAS, qui et AZARIAS.
IOATHAM.
ACHAZ.
EZECHIA.
MANASSE.

NATHAN.
MATTATHA.
MAINAN.
MELEA.
ELIAKIM.
IONAN.
IOSEPH.
IUDA.
SIMEON.
LEVI.
MATTHAT.
IORIM.
ELIEZER.
IOSE.

A-

AMON. | ER.
IOSIAS. | ELMODAN.
IECHONIAS, id est, Iehoiakim. | COSAM.
IECHONIAS alter, sine liberis mortuus. | ADDI.
SEDECIAS, patruus et her. Iechon. poster. | MELCHI.
Assir, post Sedeciam Iechoniae heres. | NERI.

SALATHIEL,
Neri filius, heres Assiris et Iechoniae.

ZOROBABEL,
Salathielis filius et heres.

ABIUD. | RESA.
ELIAKIM. | IOHANNA.
AZOR. | IUDA.
SADOC. | IOSEPH.
ACHIM. | SEMEI.
ELIUD. | MATTATHIAS.
ELEAZAR. | MAATH.
Ἀνώνυμος. | NAGGA.
Ἀνώνυμος. | ESLI.
Ἀνώνυμος. | NAUM.
Ἀνώνυμος. | AMOS.
Ἀνώνυμος. | MATTATHIAS.
Ἀνώνυμος. | IOSEPH.
Ἀνώνυμος. | IANNA.

MATTHAN, prior maritus Esthae sine liberis mortuus.

IACOB, qui et *Panther*, Matthanis filius legalis ex Estha, frater Elis et Levis natura.

MELCHI, posterior maritus Esthae, pater naturalis Iacobi.

ELI-Levi.

IOSEPH,
filius Eli natura, Iacobi heres, Mariae agnatus proximus.

I
Barpanther.
I
Panther.
I
Iehoiakim, qui et *Eliakim.*
I
Maria, Iosepho nupta.

Ali-

Aliquot personas quarum non exstant nomina inter Zerobabelis et Christi tempora interposui, quia sine illis expleri tempora satis commode non possunt: neque id novum in Matthaeo, cum, ut dixi, tres Reges continuos omittat. Quot hic omissi fuerint difficile dictu est, cum saepe eodem temporis spatio familiae inter se comparatae γενεὰς [*personas generatas*] habeant una aut altera plures et pauciores; quod in omnibus stemmatibus videre est. Quia vero Mariae abavus *Levi* vocabatur, inde natus est error Veterum existimantium Christo ex natalibus etiam acquisitum Ius Levitici Sacerdotii: in quo multa sunt reprehendenda. Nam nomina quod attinet, ea communia erant Tribubus omnibus, ita ut et Levita *Iudas*, et ex Iuda genitus *Levi* diceretur; quod nemo mediocriter in istis literis versatus ignorat. Deinde vero Ius Levitici Sacerdotii non potuit nisi per mares ex maribus, ut Romani loquuntur, deferri. Quanto fuerat satius credere divino Scriptori ad Hebraeos, diserte neganti Tribum Iudae, ex qua ortus est Iesus, ullum habere ius succedendi in Sacerdotium; et propterea Christi Pontificium non esse Leviticum sed ἀπαράβατον [*non transiens per successionem*] Regale, quale Melchisedeci fuerat. Illud addam, omnino me arbitrari Lucae stemma petitum ex tabulis publicis: nam in iis genera accurate admodum describi ac custodiri ad Excidium usque solita Iosephus testatur.

24. *Τοῦ Ἐλὶ, τοῦ Μελχί*] Sic in antiquis exemplaribus fuisse, persuadeor argumentis quae a viro veri amante eoque et aliis nominibus mihi amicissimo Iohanne Cordesio duabus dissertationibus allata sunt. Nam Irenaeus diserte docet suo tempore tantum LXXII exstitisse γενεὰς [*personas*] in Luca, eumque numerum eis signis exprimit ut de lectionis veritate dubitari non possit. Ad eum vero numerum reduci res non potest, nisi et *Matthat* et *Levi* hoc loco omittantur et infra *Cainan*. Africanus vero non minus aperte citat Lucae verba his duobus nominibus hoc loco omissis, et clare significat ipsi Eli patrem ἀμέσου [*nulla persona interposita*] fuisse Melchim; quem et Eusebius sequitur, et in hexametro carmine de Genealogo Nazianzenus, et ad Matthaeum Hieronymus, et alicubi Augustinus. Putem causam additi nominis

Mat-

Matthat fuisse, quod id alterum esset nomen Melchis: nam id a Damasceno aliisque quibusdam ex fama aut libris amissis proditum est. *Levis* autem nomen itidem perperam insertum putem ab iis qui audissent ipsi Melchi filium fuisse Levin, quod nomen forte pro *Eli* substituendum putarunt; cum tamen is Levi non ad Iosephum, cuius hic genus traditur, sed ad Mariam pertineret, ad quam stemma non perducitur. Nec indignum notatu, nomina fere omnia Nathanis posterûm spem in se ferre Regni quod Davidis posteritati promissum fuerat.

33. *Τοῦ Ἀράμ*] Ita LXX fine libri Ruth et Paral. 2: 9, ubi Hebraei habent רם; at Syrus hic ארם. Est igitur ex Syriasmo additum Aleph fronti dictionis. Nam et Syri ipsi Hebraeis et Arabibus רם vocabantur, ut Iob. 32: 2 et 2 Paral. 22: 6, cum ipsi se vocarent ארם, quod nomen apud alias quoque gentes usu invaluit; unde *Ἄριμοι* Graecis veteribus. Simile est quod רמתא urbs dicta est ארמתא *Ἀριμαθαία*, ut supra diximus.

36. *Τοῦ Σαλὰ, τοῦ Ἀρφαξάδ*] Sic habent manuscripti Graeci aliquot quorum meminit Beza, et, quod potissimum est, antiquissima litera scriptus unus qui Lugdunensis Ecclesiae fuit, Cantabrigiam postea delatus; et alter in Angliam e Graecia nuper missus. Irenaei quoque numerus ostendit *Cainani* nomen non lectum eo tempore: nec certe eius quae nunc apparet lectionis indicia reperias ante quartum seculum. Omnino Cordesio assentior existimanti *Cainani* nomen hoc loco nec in primitivis Lucae, nec in Septuaginta Interpretum libris exstitisse. De Luca, praeter ea quae diximus, rem credibilem facit Africanus, qui id nomen non agnoscit; De Interpretibus Septuaginta, quod Procopius Gazaeus notat, eum qui est in Genesi de Cainano locum ὠβελίσθαι [*obelo notatum*] tanquam supposititium; quod Theophilus Antiochenus in temporum supputatione Septuaginta illos sequens in nominum recensione omisso Cainane Arphaxadum Salae patrem facit; itemque Eusebius, ut Graece a Scaligero est editus, idque in ea genealogia quam ipse ait esse secundum Septuaginta; quodque alii secundum eosdem Interpretes tempora a se putari profitentes, ita putant ut constare ratio non possit nisi omittatur hic

Cainan: quos inter sunt Epiphanius haeresi LV et Orosius. His adde quod Septuaginta nomen hoc ex traditione aliqua hausisse dici non possint, cum Samaritana scriptio et Chaldaea versio, et quae eam secutae sunt aliae extra Graecum, codici Hebraeo consentiant, nec quisquam Hebraeorum Magistrorum tale quid tradiderit. Adde quod Abrahamum a Diluvio esse decimum, qui Cainano interiecto esset undecimus, non Hebraei tantum, quos inter Iosephus, affirmant, sed et ex Chaldaeis Berosus ab ipso Iosepho productus, et ex Graecis Eupolemus, cuius locum servavit Eusebius. Quae coniecturae me inducunt ut credam a scriptore aliquo libri, unde multa exemplaria fluxerunt, ex penultimo huius commatis capite nomen *Cainanis* hoc loco errore quodam repositum; quales repetitiones vitiosas ex perperam inspectis archetypis, aut dictantis hallucinatione, multis in libris occurrunt. Deinde cum late spargi ea lectio per Lucae exemplaria coepisset, Graecos Christianos etiam in versione Geneseos secundum Septuaginta inter Arphaxadum et Salam interposuisse nomen *Cainanis*; annis etiam additis, quo magis Lucae, quem sic scripsisse arbitrabantur, sua auctoritas constaret. Sed horum temeritatem tum alia quae diximus refellunt, tum quod Paralipomenon liber Graecus, cuiuscunque tandem is sit interpretis, in antiquioribus libris Cainanis huius novi nullum faciat mentionem.

38. *Τοῦ Ἀδὰμ, τοῦ Θεοῦ*] Syrus et Arabs, cum ubique *filii* nomen expresserint, hic mutarunt loquendi genus; neque dixerunt, *Adam, qui filius Dei*, sed *qui ex Deo est;* ne scilicet ex substantia Divina genitus crederetur. Ego illis potius assentio qui *filium Dei* dici putant Adamum creationis iure, atque eo gradu attolli animos ad credendam Christi genituram. Nam qui ex terra sine patre hominem primum potuit producere, idem efficere potuit ut Christus ex virgine sine patre nasceretur, imaginem illam Divinam ad quam Adamus erat conditus, non purgaturus tantum a peccati maculis, sed et in multo meliorem sortem reformaturus. Certe et Paulus illud Arateum laudat:

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.
[*Nos genus illius.*]

Et

Deus ipse hoc sensu *patrem* se vocat Deut. 32: 6.
.am Philonis locum, ubi et Deum *patrem Adami* no-
at, et causas nominis facunde explicat, περὶ τοῦ πρώ-
καὶ γηγενοῦς [*De illo primo et Terrigena*] hunc in
Lum' loquens: Ὃς ἕνεκα εὐγενείας οὐδενὶ θνητῷ σύγκριτος,
ὁ μὲν θείαις εἰς ἀνδριάντα τὸν σωματοειδῆ τυπωθεὶς ἀκρό-
τέχνης πλαστικῆς· ψυχῆς δὲ ἀξιωθεὶς ἀπ' οὐδενὸς ἔτι τῶν
γένεσιν ἡκόντων, ἐμπνεύσαντος Θεοῦ τῆς θείας δυνάμεως
ἠδύνατο δέξασθαι θνητὴ φύσις· ἦν ἄρ' οὐχ ὑπερβολὴ
εὐγενείας, μηδεμιᾶς τῶν ἄλλων αἳ δὴ ὠνομάσθησαν εἰς
κρίσιν ἐλθεῖν δυναμένης; τῶν μὲν γὰρ τὸ κλέος ἐκ προγό-
εὐγενείας· ἄνθρωποι δὲ οἱ πρόγονοι, ζῶα ἐπίκηρα καὶ
κρτὰ, καὶ αἱ τούτων ἀβέβαιοι καὶ ἐφήμεροι τὰ πολλὰ εὐ-
τυχίαι· τοῦ δὲ πατὴρ μὲν θνητὸς οὐδεὶς, οὐδὲ αἴτιος, ἀλλ'
θεός· οὗ τρόπον τινὰ γενόμενος εἰκὼν κατὰ τὸν ἡγεμόνα
ν ἐν ψυχῇ, δέον ἀκηλίδωτον τὴν εἰκόνα φυλάξαι καθ'
ν οἷόν τε ἦν ἐπακολουθήσαντα ταῖς τοῦ γεννήσαντος ἀρε-
, προτεθέντων εἰς αἱρέσεις καὶ φυγὰς τῶν ἐναντίων,
θοῦ καὶ κακοῦ, καὶ καλοῦ καὶ αἰσχροῦ, καὶ ἀληθοῦς καὶ
δοῦς, τὰ μὲν ψευδῆ καὶ αἰσχρὰ καὶ κακὰ προθύμως εἵλε-
τῶν δε ἀγαθῶν καὶ καλῶν καὶ ἀληθῶν ἠλόγησεν [*Qui*
d ad nobilitatem attinet neminem habet qui secum
paretur, manibus Divinis in simulacrum corporeum
matus summa arte figulari; anima autem donatus
ab ullo qui genitus esset, sed Deo inspirante ei
tum divinae facultatis quantum ferre poterat natura
rtalis. Nonne haec ergo fuit eminentissima nobilitas,
n qua nulla alia posset contendere? Aliis enim glo-
ex maiorum nobilitate; at maiores illi homines fuere,
imal temporarium et corruptibile; fortunae eorum in-
tae ac diariae: illius vero nullus mortalis aut pater
t causa, sed Deus ipse. Cuius ille cum aliquo modo
tus esset imago, nempe per mentem quae dux animae
, cum debuisset illam effigiem servare quam maxime
ri poterat immaculatam, imitando virtutes eius qui
n genuerat, cum ei ad eligendum et fugiendum pro-
ita essent contraria inter se, hinc bonum, inde ma-
i; hinc pulchrum, inde turpe; hinc verum, inde fal-
n; et falsa et turpia et mala sponte praetulit, bona
em et pulchra et vera contemsit]. Iosephus quoque

 de

de primis hominibus agens, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ γενόμενοι [*ab ipso Deo geniti*]. Neque vero displicet mihi Veterum observatio, qui Matthaeum Iudaeis scribentem eo rem perduxisse volunt, ut ostenderet Iesum esse heredem Abrahami et Davidis, ac proinde ipsorum Messiam; Lucam autem, ut qui Graecis scriberet, ad ipsam generis humani originem stemma pertexuisse, ut significaret hunc illum esse qui communi bono generis humani natus in se credentibus collaturus esset ius filiorum Dei, quod Adamus et eum secuti homines amiserant, et quidem tanto excellentius quanto ipse genitus erat modo excellentiore.

CAPUT IV.

Ἐν τῷ Πνεύματι, *a Spiritu*] Infra 14, ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος [*in virtute Spiritus*]. Vide supra cap. 2: 27, et quae ad Matthaeum hoc loco.

2. Ἡμέρας] *Dies* civiles, id est, νυχθήμερα [*dienoctia*] intelligit, quod alii Hebraico more dixerunt ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα [*dies quadraginta et noctes quadraginta*]. Neque id impedit quo minus reversus Christus intra eius temporis terminos Hierosolymis ἐπὶ τῷ πτερυγίῳ [*in lorica Templi*] fuerit. Nam cum statim relatus fuerit in solitudinem summa celeritate, exiguum tempus pro nullo reputatur.

Πειραζόμενος, *tentabatur*] Multis modis; quorum praecipui hic referuntur.

3. Τῷ λίθῳ τούτῳ] *Cuivis horum lapidum:* quod pluraliter exprimit Matthaeus, ut alibi saepe.

5. Ἀναγαγὼν, *sursum ducens*] הסיק.

Ἐν στιγμῇ χρόνου] Ἐν ἀτόμῳ, ut Graecorum quidam loquuntur. Bene nuper versum *in puncto temporis*, quomodo loquuntur Cicero et Caesar. Nam *momenti* significatio longius porrigitur. Hebraeum est פתע Esa. 29: 5.

6. Τὴν ἐξουσίαν ταύτην] Id est, *omne hoc imperium*. Syrus recte שולטנא. Nam et LXX שלט vertunt ἐξουσιάζειν [*potestate uti*]. Hinc passim videre est coniungi ἀρχὴν [*imperium*] et ἐξουσίαν, et a sensu abstracto ad concretum, quem vocant, transferri.

Καὶ

Καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν, et gloriam illorum] Ita et Lati-
s legit. At Syrus αὐτῆς [*eius*], ut referatur ad ἐξουσίαν.
l rectum puto αὐτῶν, ut ad res ipsas demonstratas re-
atur; quomodo mox, ἔςαι σοι πάντα [*erunt tua omnia*].
Αὐτὴν, illam] *Τὴν δόξαν* [*gloriam*], quomodo et Syrus
it. Diabolus hoc loco et alibi, ut Sophistae solent,
rum falso permiscet. Neque enim tam impudens erat
Deo ius in Imperia abnegaret: ideo dicit παραδέδοται
adita sunt]. Sed iactat vim suam in rebus humanis
andis ferendisque, ob quam ἄρχων τοῦ κόσμου [*Princeps
ius mundi*] ipsi quoque Christo dicitur. Falsum prae-
ue est in illo ᾧ ἐὰν θέλω [*cui volo*]: id enim liber-
em significat alieno arbitrio non subiectam, quae Deo
s ipsis verbis ut propria tribuitur Dan. 4: 22. Tan-
idem ergo dicit Diabolus quasi diceret Deum ab huma-
um rerum respectu curam suam avertisse: quae opinio
s est ἀθεότητος [*impietatis*].

. *Ἐνώπιόν μου*] *In mei honorem:* quod μοι [*mihi*]
it Matthaei Interpres. Nam quod saepe per dativum
itur id alibi exprimitur per על aut לפני, Graece ἐναν-
ν aut ἐνώπιόν τινος. Dativus est Hebraice et Graece
Reg. 19: 18, et Graece Rom. 11: 4, ubi Latine *coram*:
d Ier. 29 in dativo, id 2 Paral. 25: 14 est per לפני,
aece ἐναντίον αὐτῶν.

8. *Εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Γέγραπται, προσκυνήσεις, dixit Ie-
s, Scriptum est, adorabis*] Haec haud dubie vetustior
: lectio, quam et Latinus et Syrus agnoscit, et Ori-
nes et Ambrosius. Post quos omnes addi in Graecis
dicibus atque etiam Arabicis coepit, "Ὕπαγε ὀπίσω μου
Vade post me], aut etiam "Ὕπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ,
post γέγραπται additum γὰρ [*enim*], nimirum ex alio-
m locorum collatione. Nec quisquam est Graecorum
heophylacto antiquior qui ista verba hoc loco agnoscat.
e et alii exscriptores commata quaedam in hac historia
ansposuerunt, ut ordinem τῶν πειρασμῶν [*tentationum*]
m restituerent qui est apud Matthaeum. Sed nulla fuit
usa cur Lucas in rebus eiusmodi ordinem tam anxie
[ueretur.

9. *Εἰ ὁ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, si filius Dei es*] Supra dixit
υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, quomodo et hic legendum non vanis
con-

coniecturis monet eruditus Interpres. Nec refrager, si codicum aliquot auctoritas accedat. Nam ne Arabs quidem articulum addidit.

10. *Τοῦ διαφυλάξαι σε, ut conservent te*] Quod est in Psalmo לשמרך, ita verterunt LXX. Sic et alibi in his scriptis reperis τοῦ positum pro Hebraeo ל.

13. *Ἄχρι καιροῦ, ad tempus*] Vi aggressurus postea quem illecebris corrumpere non potuerat, Ioh. 14: 30, ut nihil esset malorum in quo vincendo Dux noster nobis non praeivisset, *πεπειρασμένος κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα* [*tentatus omnibus modis perinde ut nos*] Hebr. 4: 15.

14. *Καὶ ὑπέστρεψεν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος εἰς τὴν Γαλιλαίαν, et regressus est Iesus virtute Spiritus in Galilaeam*] Id est, Spiritu ducente eo se contulit. Haec enim interpretatio prae caeteris arridet ob id quod supra habuimus comm. 1. *Δύναμις Πνεύματος* est *τὸ Πνεῦμα*, Act. 1: 8.

16. *Κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ, secundum consuetudinem suam*] כמשפטו: ita ut Capharnaumi facere solebat.

Ἀνέστη ἀναγνῶναι, surrexit legere] Solebat in Synagogis esse *ἀναγνώστης* [*Lector*], ut dicemus infra ad vocem *ὑπηρέτης* [*minister*]. Postquam is legerat attributam diei *περιοχὴν* [*sectionem*] fiebat disserendi copia, Act. 13: 15. Philo: *Ὁ μὲν τὰς βίβλους ἀναγινώσκει λέγων· ἕτερος δὲ τῶν ἐμπειροτάτων, ὅσα μὴ γνώριμα παρελθὼν, ἀναδιδάσκει* (ita legendum ex Eusebio, ubi Philonis codices male repetunt vocem *ἀναγινώσκει*)· *τὰ γὰρ πλεῖστα διὰ συμβόλων ἀρχαιοτρόπῳ ζηλώσει παρ' αὐτοῖς φιλοσοφεῖται* [*Ille quidem ore e libro scripta recitat; alius vero ex doctissimis, quae minus nota sunt edocet: multa enim apud illos tractantur per symbola, Veterum exemplo*]. Sed honoris causa, si quis vir gravis advenisset, dabatur ei liber cum potestate legendi, et, si parem se iudicaret, etiam explicandi.

17. *Ἐπεδόθη αὐτῷ βιβλίον, traditus est illi liber*] Cum et ex Lege et ex Prophetis quoque Sabbato *περιοχαὶ* [*sectiones*] legerentur, datus est ei liber qui expositu difficilior credebatur, idque iussu Archisynagogi per eum qui infra vocatur *ὑπηρέτης* [*minister*].

Ἀναπτύξας] *Ἀναπτύσσειν βιβλίον* est *evolvere*, *πτύσσειν* *convolvere*. Nam Hebraeorum, ut et Latinorum, libri

erant

t volumina: hinc *evolvere librum* apud Ciceronem
e alios. Idem est *revolvere* Livio et Martiali, qua
et hic usus est recte Latinus Interpres. Eiusmodi
›s etiam nunc in Synagogis videre est.
›ν τόπον, locum] Sic Plutarchus atque alii loqui so-
Alii etiam *χωρίον* dicunt. Cicero *locum libri* ali-
ies dixit: et Terentius, *eum Plautus locum reliquit*
rrum. Noster hic Act. 8: 32, *περιοχὴν* [*sectionem*]
:. *Περικοπὴν* dixerunt Graecorum exemplo Iustinus
tyr et Hieronymus: et falluntur qui apud Philoponum
asilium eam vocem aliter exponunt.
ꞌ. *Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, Spiritus Domini super me*]
t liberatio ex captivitate Babylonica et imago et
us fuit liberationis animorum quam facturus esset
ꞌias: ita et quae Esaias de se dixerat, ita directa
a Deo ut Domino Iesu excellentius convenirent.
m Kimchi ad Messiam haec aptat.
ὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με, eo quod unxit me] Videtur *οὗ ἕνε-*
aliquid consequens designare, cum contra ex usu
enistarum antecedens significet: respondet enim He-
ꞌo יען, quae vox significat non *propterea*, sed *eo quod:*
ꞌen. 22: 16, *Οὗ ἕνεκεν ἐποίησας τὸ ῥῆμα τοῦτο, καὶ οὐκ*
ω τοῦ υἱοῦ σου τοῦ ἀγαπητοῦ δι' ἐμέ, ἦ μὴν εὐλογῶν
'ήσω σε [*Quia fecisti hanc rem, et non pepercisti*
tuo unigenito propter me, profecto benedicam tibi].
itidem ut hic in Hebraeo est יען, quam vocem alibi
: vertunt per *ἀνθ' ὧν* [*eo quod*], ut diximus supra
1: 20. *Ἔχρισε* hic non donationem Spiritus significat
n enim sui ipsius causa redderetur) sed iniunctum
us, ut et quod sequitur *ἀπέσταλκέ* [*misit*]. Genus lo-
di inde sumtum quod et Reges et Sacerdotes unctione
gurari solebant. Quia munus illud annuntiationis
ae olim, iam vero multo augustius Christo erat im-
:um, ideo uterque instructus est donis muneri con-
entibus.
τωχοῖς, pauperibus] Inter diversitates lectionum quae
ebraeis codicibus occurrunt nulla est frequentior ea
nata est ex literarum ו et י inter se commutatione.
:e haec ipsa vox quae hic apud Prophetam exstat in
54: 3, 9: 13 et 19, et Prov. 16: 19, ab aliis ענים
[*pau-*

[*pauperes*] ab aliis ענוים [*modesti*] scribitur, agnoscentibus Masoritis, quorum auctoritatem Iudaei sequuntur. Sed et alibi ubi non nisi ענוים legitur, quomodo hoc Prophetae loco scriptum habemus, LXX vertunt πτωχοὺς [*pauperes*]: ut in loco Psalmi apud Hebr. 10: 17, 22: 27. Sane origo vocis ostendit proprie *miseriam* hac voce significari; postea vero translatam ad *modestiae* et *submissi animi denotationem:* quod et de voce *ταπεινῶν* diximus. Et huic loco multo aptior est illa *miseri status* quam *animi modesti* significatio.

Κηρύξαι, ad annunciandum] Quod ante hanc vocem habent codices quidam *ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν* [*ad sanandum contritos animo*] non fuisse in libris Graecis veteribus ex Origene apparet. Sed nec in antiquissimis Latinorum codicibus apparuisse ex Ambrosii ad hunc locum explicatione facile est collectu. Quare cum et nunc antiqui codices supersint qui hanc particulam non habeant, probabilius multo est additam ex Esaia et Interpretibus LXX quam ab aliis exscriptoribus omissam. Nam eodem modo Latina editio ex Esaia additum habet commate sequenti *et diem retributionis*, quod neque in Graecis neque in Syriacis exstat. Saepe autem nostri Scriptores Prophetarum locis utuntur ea libertate ut verba quaedam in medio omittant; quod hic eo minore sensus damno fieri potuit, quia Propheta variato saepe loquendi genere rem eandem exprimit.

Καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, et caecis visum] Re ipsa constat idem dici quod superioribus. Verborum proprietas in controversia est. Mihi videntur LXX, quos sequitur Lucas, Hebraea satis considerate interpretati. פקח, si quis expendere velit loca in quibus ea vox apparet, non significat quamvis *aperturam*, ut פתח, sed eam duntaxat quae ad Oculos pertinet, nisi quod et ad Aures transfertur, quomodo et פצה Oris est proprium. Iam vero quod sequitur קוח esse *carcerem*, ut multi volunt, nullo testimonio probatur. Quare non video cur improbemus quod doctissimi Hebraeorum sentiunt unam esse vocem פקחקוח, sed in qua literae *θέματος* [*vocis primitivae*] posteriores *αὐξητικῶς* [*per augmenti modum*] repetantur. Cuiusmodi sunt אדמדם [*rufus*] et ירקרק [*viridis*] et [illegible]

[cir-

cuivit} et רפכפך [*tortuosus*]. Disputant Hebraeorum mmatici, talis literarum repetitio sitne *ὑποκοριστικὴ ninutiva*] an *αὐξητικὴ* [*auctiva*]. Sed ut de אדמדם et ' res sit dubia, duae reliquae quas dixi voces omnino tivam significationem postulant, ut videre est Ps. 38: 11 Prov. 21: 8. Optime ergo videntur sentire qui hoc phetae loco פקח־קוח referunt ad plenissimam libertatem los huc atque illuc qua lubet circumferendi. Interptes autem LXX, ut continuarent tralationem, quod ecedit אסורים [*captivis*] verterunt *τυφλοῖς*, nimirum quia, diximus, פקח ad Oculos pertinet, ad Carcerem non tinet. Atque ideo plerunque de caecis dicitur, ut Ps. : 8, Esai. 42: 7. At Hebraei amant et propria figuis et alias figuras aliis connectere. *Caeci* autem dici ent qui in tenebris vivunt, quod praecipue convenit quos carcer claudit. Itaque apud eundem Esaiam 49: 9 lem significatu ponuntur *οἱ ἐν δεσμοῖς* [*qui vincti sunt*] *οἱ ἐν σκότει* [*in tenebris*], et 42: 7 *οἱ τυφλοὶ* [*caeci*] et *δεδεμένοι* [*vincti*]. Captivi igitur *caeci*, ut Latinis eci *oculis capti*. Utraque similitudo summam miseriam nificat, qualis erat Iudaeorum in exsilio Babylonico, ltoque magis hominum omnium in illo crassae ignotiae statu ante tempora Messiae. Confer eundem Esai 43: 8, ubi itidem Iudaei in exsilio illo *caeci* dicuntur, intumvis *oculos habeant:* quia scilicet summa miseria llis videndi libertatem ademerat.

Ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει, ad emittendum fractos liberationem] Nihil aliud est quam popularis explicatio a quod obscurius verbis *ἀμέσως* [*illico*] antecedentibus tum videri poterat. Nam locutionem hanc fuisse vulgo tatam apparet ex altero Esaiae loco 58: 6, ubi LXX lem habent verba quae hic Lucas posuit. Atque ideo ado, quia hoc explicandi causa adiecturus erat Lucas, nisit supra *ἰσοδύναμον* [*idem valens*] illud, *ἰάσασθαι τοὺς ντετριμμένους τὴν καρδίαν* [*ad sanandum contritos animo*]. antillum enim differunt *συντετριμμένοι* et *τεθραυσμένοι*? telligendi autem hoc loco *fracti animo*, non qui poeudine peccatorum tanguntur, sed versantes in summis rum angustiis: ut et Ps. 147: 3. Nam de prima illa catione, ni fallor, agitur, quae homines plerosque nihil

hil boni cogitantes deprehendit. Non enim de ipso liberationis beneficio sermo est, sed de annuntiatione eius liberationis iam paratae: quod et sequentia ostendunt.

19. *Κηρύξαι*] לקרא *καλέσαι* [*ad indicendum*]. Similitudo sumta ab anno iubilaeo, qui per praeconem buccinae sono indici solebat.

Ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτὸν, *annum Domini acceptum*] *Δεκτὸν* est *τὸ ἀρεςὸν*, *id quod gratum acceptumque est*, ut videre est infra comm. 24, Act. 10: 35, Phil. 4: 18. Sic et Eccl. 2: 5, *Ἐν πυρὶ δοκιμάζεται χρυσὸς, καὶ ἄνθρωποι δεκτοὶ ἐν καμίνῳ ταπεινώσεως* [*Igne probatur aurum, homines vero accepti camino afflictionis*]. Alibi Hellenistis dicitur *καιρὸς εὐδοκίας* [*tempus benevolentiae*]. Tempori autem tribuitur figurate, ut significetur id tempus quo Deus se benevolentem ostendit. Atque ita hoc loco LXX vertunt שנת־רצון *ἐνιαυτὸν δεκτὸν*, ut et Esai. 49: 8, בעת רצון *καιρῷ δεκτῷ* [*tempore accepto*]. At Ps. 49: 14, עת רצון illis non minus recte vertitur *καιρὸς εὐδοκίας*, Symmacho *καιρὸς διαλλαγῆς* [*tempus conciliationis*]. Falluntur Veteres, tum Clemens et Valentiniani, qui hinc colligebant uno anno peractum Christi *κήρυγμα* [*praeconium*], tum Epiphanius atque alii, qui ex contrario inferunt, si unus fuit annus *δεκτὸς*, unum itidem fuisse *ἀντιλεγόμενον* [*in contradictione positum*]. Per quot annos Christus Doctoris functus sit munere, ostendunt *οἱ χρονογράφοι* [*temporum numeratores*]. At hic certe *annus* ex similitudine iubilaei dicitur tempus illud omne quo se largissime Divina bonitas effundebat. Itaque Paulus 2 Cor. 6: 2 tempus illud quo ipse scribebat ad Corinthios vocat *καιρὸν δεκτὸν* [*tempus acceptum*] et *ἡμέραν σωτηρίας* [*diem salutis*]. Tempus istud, sicut in Iudaico populo circumscriptum fuit annis post Christi mortem quadraginta, aut circiter, ita in hominibus singulis suum habet ambitum, nobis ignotum, notum Divinae providentiae, qui plerumque ad mortem usque protenditur, nisi ob gravem contumaciam prius etiam praecidatur. Ideo monemur *non obdurare cor nostrum dum vocatur σήμερον* [*hodie*], Hebr. 3: 7 et sequentibus.

20. *Τῷ ὑπηρέτῃ*, *ministro*] Post Archisynagogum et Presbyteros erant in Synagoga *ὑπηρέται*, qui minora munia

ex illorum decreto obibant: quomodo Iohannes Mar- diсitur *ὑπηρέτης* fuisse Pauli et Barnabae Act. 13: 5. ›raeis *ὑπηρέται* vocantur חזנים, ut videre est tum alibi Thalmudico titulo De Sabbato cap. 1. Horum mu- inter caetera erat Legis librum custodire, atque eti- , si opus esset, ex eo legere: quod in Ecclesia Chris- ta faciebant *ἀναγνῶςαι* [*Lectores*], quae erat species :όνων [*Diaconorum*]. Nam olim cum exigua esset titudo, iidem *διάκονοι* omnia ea obibant quae Pres- ris obire non vacabat: postea distributi sunt labores ιcti sunt alii *διάκονοι*, alii *ἀρχιδιάκονοι* [*Archidiaconi*], *ὑποδιάκονοι* [*Hypodiaconi*], alii Ianitores, alii *ἀκόλου-* [*Comites*] Episcoporum, alii *ἀναγνῶςαι*, alii *ψαλμῳδοὶ* *ɀlmodi*]. Etiam Hieronymus *lectitare in Ecclesia* : esse Diaconorum. In Massechah Succa legimus חזן הכנסת שומר לקרות, id est, *Et minister*, sive *ὑπη-* ; , *stat ut recitet de Lege*. Vide quae diximus supra rerbum *ἀναγνῶναι*. Epiphanius titulo De Ebionaeis, .osepho Iudaeorum Apostolo agens, quae erat dignitas cima a prima *τοῦ πατριάρχου* [*Patriarchae*], ait ab multos in Synagogis loco suo motos, ubi Synagogae .era ita enumerat: *Πολλοὺς τῶν κακῶν καταςαθέντων συναγώγων καὶ ἱερέων καὶ πρεσβυτέρων καὶ ἀζανιτῶν τῶν αὐτοῖς, διακόνων ἑρμηνευομένων ἢ ὑπηρετῶν, καθαίρων καὶ μετακινῶν τοῦ ἀξιώματος, ὑπὸ πολλῶν ἐνεκοτεῖτο m multos homines malos factos Archisynagogos, aut :erdotes, aut Presbyteros, aut Azanitas quos vocant, Diaconos aut ministros interpretari possumus, lo- suo movisset, multorum ob id odia incurrit*]. Aper- iit eos qui Hebraeis dicebantur חזנים Graece dic- aut *διακόνους* aut *ὑπηρέτας*, nam haec voces idem ınt. In Clementis Constitutionibus lib. II cap. 28, *τῶν ὑπηρετῶν ἃ βούλονται σημαινέτωσαν, τουτέςι διὰ διακόνων* [*Per ministros quae volunt significent, id per Diaconos*]. Ignatius in epistola ad Trallianos: *δὲ τοὺς διακόνους ὄντας μυςηρίων Χριςοῦ Ἰησοῦ κατὰ τα τρόπον ἀρέσκειν· οὐ γὰρ βρωτῶν καὶ ποτῶν εἰσι διά- ι, ἀλλ' ἐκκλησίας Θεοῦ ὑπηρέται* [*Oportet autem et iis Diaconi sunt mysteriorum Christi omni modo pla- ; non enim ciborum et potuum sunt ministri sed Ec- cle-*

clesiae Dei]. Quare et Plinius τὰς διακόνους τῆς τῶν Χριστιανῶν ἐκκλησίας [*Diaconissas Ecclesiae Christianorum*] vocat *ministras*. Cyprianus: *Diaconos autem post adscensum Domini Apostoli sibi constituerunt Episcopatus sui et Ecclesiae ministros*. Et Optatus Milevitanus non uno loco *Ministros* ponit inter *Laicos* et *Diaconos*, eos intelligens qui ὑποδιάκονοι vocabantur. Canon Synodi Nicaeensis XVIII, Ἐμμενέτωσαν οἱ διάκονοι τοῖς ἰδίοις μέτροις, εἰδότες ὅτι τοῦ μὲν ἐπισκόπου ὑπηρέται εἰσί [*Maneant Diaconi intra suos fines, scientes se Episcoporum esse ministros*]. Sicut autem ad Presbyterium vix legi solebant nisi qui iam provectae essent et aetatis et sapientiae, ita ὑπηρεσία sive διακονία [*munus ministri sive diaconi*] ferme iuvenibus mandabatur. Philo: Ὑπηρετοῦσι τὰς διακονικὰς χρείας οἱ νέοι τῶν ἐν τῷ συστήματι μετὰ πάσης ἐπιμελείας ἀριστίνδην ἐπικριθέντες [*Ministeriales operas exhibent iuvenes, in ipso conventu magna cum cura ex optimis electi*].

Ἐκάθισε, *sedit*] Munus Doctoris suo sibi iure vindicans. Nam alii de plebe, etiamsi quid de sacris dissertabant, id faciebant stantes. Patet Act. 13: 16, 1 Cor. 14: 30. Vide quae notavimus ad Matth. 23: 2, ubi et illud annotavimus, ipsos quoque Doctores stetisse dum verba Legis aut ab ipsis aut ab aliis legebantur.

Οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ] Hoc est quod Virgilius ait:

——— *Intentique ora tenebant.*

21. Σήμερον πεπλήρωται ἡ γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν, *hodie impleta est haec scriptura vobis audientibus*] Hoc exordio usus Iesus explicavit Prophetae locum, et explicando implevit, annuntians scilicet liberationem illam quae prae foribus erat. Nam Messiam et liberatorem sese hactenus non profitebatur; quod fecit postea; sed agebat εὐαγγελιστὴν [*Euangelii praeconem*] et nuntium paratae liberationis, hoc est, hoc prae se ferebat quod per Esaiam erat gestum in figura, non quod per Cyrum. Videtur autem Lucas omissis rebus multis quas alii memorant, ab hac dissertatione Nazarethana exorsus acta Domini Iesu: quia actis praemittendum putavit officium ipsius, quod melius exprimere non potuit quam Prophetae

ip-

ipsiusque Iesu verbis. Omnino verum est, contra quam alii sentiunt, in omni hac historia Lucam ad rerum magis quam ad temporum ordinem attendere.

22. *Ἐμαρτύρουν αὐτῷ*] Id est, *fateri cogebantur de eo*; ut ea vox accipitur Matth. 23: 31 et Rom. 10: 2. Quid autem fatebantur? Nempe id ipsum quod sequitur, attonitos se ob singularem illam docendi rationem.

Λόγοις τῆς χάριτος, verba grata] Nimirum vere de illo dici poterat:

Πειθώ τις ἐπεκάθιζεν ἐπὶ τοῖς χείλεσιν·
Οὕτως ἐκήλει· καὶ μόνος τῶν ῥητόρων
Τὸ κέντρον ἐγκατέλιπε τοῖς ἀκροωμένοις.
[*Suada insidebat quaedam labiis illius:*
Ita delinibat homines, unusque omnium
Linquebat stimulos in animo audientium.]

Non illa humanae sapientiae πειθὼ [*Suada*], sed efficaciae Divinae, ut Paulus ait 1 Cor. 2: 4, 7. Respicitur illud Ps. 45: 3, הוצק חן בשפתותיך [*Diffusa est gratia in labia tua*].

Καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Ἰωσήφ; Et dicebant, Nonne hic est filius Iosephi?] Admirantes hoc dicebant, sed vi veritatis perculsi magis quam sincero pietatis studio. Ideo inter doctrinae auctoritatem et vilem atque ignobilem Iesu statum fluctuantes, animos facile in peiorem partem praecipites dedere: *Οὐκ ὠφέλησεν ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς ἐκείνοις μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν* [*Non profuit illis sermo auditus, non coniunctus cum fide audientium*], Hebr. 4: 2.

23. *Τὴν παραβολὴν ταύτην, hoc simile*] Id est, παροιμίαν [*proverbium*]: ut vicissim Iohannes παροιμίαν vocat quod proprie παραβολή est; quae nominum communicatio nata ex Hebraeo משל, quo et hoc et illud comprehendi solet. Est autem hoc proverbium, *Medice, cura te ipsum*, usu Hebraeorum, Syrorum et Arabum tritissimum. Et primum quidem ad eos pertinuit,

Qui cum sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant viam.

Quomodo et Graeci dicunt:

Ἄλλων ἰατρὸς αὐτὸς ἕλκεσι βρύων.
[*Aliorum medicus ipse ulceribus obsitus.*]

Et Aeschylus:

— Κακὸς δ' ἰατρὸς ὥς τις, εἰς νόσον
Πεσὼν ἀθυμεῖς, καὶ σεαυτὸν οὐκ ἔχεις
Εὑρεῖν ὁποίοις φαρμάκοις ἰάσιμος.
[*Malusque medicus, ipse cum in morbo cubas*
Amittis animum, nec remedium ullum in manu est
Quod sanitatem pristinam reddat tibi.]

Postea etiam longius produci coepit ad eos qui in alienos magis quam in coniunctos sunt benefici. Tale est illud Virgilii:

— *Hanc primum tutare domum.*

Atque ita hic usurpatur.

Πατρίδι, patria] Vide Matth. 13: 57.

24. *Δεκτός ἐστιν, acceptus est*] *Τιμὴν ἔχει* [*honorem habet*], Ioh. 4: 44. Iuxta illud dictum, *Ingrata patria*: cuius de rei causa ad Matthaeum egimus.

25. *Ἐκλείσθη ὁ οὐρανὸς, clausum est coelum*] Sic et Moses Gen. 8: 2 *clausos* dicit *coeli cataractas* cum pluere desiit.

Ἐπὶ ἔτη τρία καὶ μῆνας ἕξ, annis tribus et mensibus sex] Ex traditione quam et Iacobus sequitur, 5: 17. Quare quod est 1 Reg. 18: 1, ni fallor, ita interpretari licet, *Dies aliquammulti* (id est, sex menses) *praeterierant ex quo Deus allocutus erat Eliam anno tertio*, id est, fine anni tertii postquam pluere desierat: ut mandatum acceperit Elias fine tertii anni, sed quod exsequendum fuit post semestre tempus. Videtur autem consulto Deus hanc calamitatem definiisse annis tribus et semestri tempore. Nam et ἐρήμωσις [*desolatio*] quae per Antiochum contigit pari temporis spatio definita est. At Christo in terris agente apertum fuit coelum pari temporis spatio.

Ὡς ἐγένετο] *Quo tempore fuit fames maxima.* Ita plerunque in his libris sumi video illud *ὡς ἐγένετο*, nec unquam quod sciam, ἐπιστατικῶς [pro *quod*].

26. *Σαρέπτα τῆς Σιδῶνος, Sarepta Sidonis*] Meminit Plinius. Hebraeis est צרפת. Caeterum non tacendum duo vetustissimum codicem hic pro *Σιδῶνος* habere *Σιδωνίας*, ut apertius regionis sit vocabulum; quanquam scio urbium et regionis nomina saepe permisceri. Admirabilis est Hebraeorum stupor, qui apud Obadiam צרפת interpretantur

Re-

Regnum Francorum, atque eius interpretationis nulla ratione suffultae fiducia res magnas sibi pollicentur. Sed accidit illis quod et aliis, ut quod unus dixerit credant omnes, diiudicet nemo.

Πρὸς γυναῖκα χήραν, ad mulierem viduam] Ostendit hoc exemplo et sequente Christus miracula non dispensari pro privatis affectibus, sed et liberrimo et sapientissimo Dei arbitratu, qui norit ubi edita optimam frugem sint paritura. Nam qua ratione Nazarethani aequum putabant se a Christo praeferri caeteris in isto beneficiorum genere, ea si quid valeret valere etiam debuisset Eliae tempore, ut nempe mulieres Israelitidas Sareptanae anteponeret: quod non fecit.

27. *Ἐκαθαρίσθη, mundatus est*] Vox propria vitiligini. In historia Neemanis וישב, LXX *καὶ ἐκαθαρίσθη*, et in Levitico saepe.

Εἰ μὴ Νεεμὰν ὁ Σύρος, nisi Neeman Syrus] Solent LXX ν saepe per ε transferre. Ita ex נעמן factum est *Νεεμᾶν*· neque dubium quin illis temporibus ita legi solitum sit. De hoc Syro, qui et hic tacite videtur ob quandam animi probitatem, quam Deus misericorditer respexerit, commendari, disquiri ab eruditis solet, quid sit quod a Propheta discedens condonari sibi postulat. Qui putant veniam ab eo posci actus *εἰδωλολατρικοῦ* [*idololatrici*], non video quomodo id probent. Adde quod directe hoc pugnare videtur cum verbis antecedentibus, quibus professus erat non sacrificaturum se posthac ulli Deo praeterquam Deo illi quem colebat Elisaeus; ubi *sacrificio*, tanquam nobilissima specie, genus omne cultus externi comprehendi videtur. Deinde si tam laeva illi mens fuisset, quis putat Elisaeum sine ulla castigatione id transmissurum fuisse? Nam quod aiunt nonnulli aperte errasse Syrum etiam in re alia, cum humum Israeliticam secum efert, super qua sacrificet, quippe quia extra Hierosolyma sacrificare non liceret, male sibi sumunt etiam ἀλλοφύλοις [*extraneis*] licitum non fuisse sacra facere extra Hierosolyma, cum ea de re lex Hebraeo tantum Populo data exteros non constringeret. Terram autem quod secum deferebat non erat superstitiosum; sed eo signo volebat testatum illum ipsum a se Deum coli qui in Terra Is-

Israelitica coleretur. Quare quod de corporis procubitu in templo Remmanis dicit, intelligendum ita mihi videtur, ut sit non peccati necdum perpetrati deprecatio (quam nemo sapiens admiserit) sed potius interpretatio facti ambigui. Nam cum corporis ista deiectio apud Syros tam θρησκείας [*cultus Deo exhibiti*] esset signum quam eius venerationis quae Regibus exhibebatur, testatum volebat Neeman se, quoties Regem in templum comitatus ibidem esset procubiturus, facturum id in honorem non Remmanis sed Regiae maiestatis, paratus scilicet id ipsum coram Rege atque aliis palam profiteri. Quare non tam ut hoc condonaret quam ut aequi consuleret Deum precabatur. Nam סלח, quod ἱλάσεσθαι vertunt LXX, hunc sensum non respuit, ut videre est Num. 30: 6, et ינקה, Graece ἀθωώσει, valet *innocentem habebit*. Sic ἀθῷον ἔχε habemus Sir. 3: 13. Vide et 2 Par. 30: 18 et Num. 30: 9, 13. Scilicet facta et dicta dubiae significationis tali testatione purgari solent. Ita ex Eusebio discimus Christianum quendam, cum more Persarum Regem adorasset, abstinuisse ab adoratione postquam ad Christum abnegandum erat provocatus; et ex Tertulliano, Christianos veteres Imperatoribus tribuisse *Domini* appellationem, quando non cogebantur ut *Dominum Dei vice* (id est, quasi Deum) dicerent.

28. Ἀκούοντες ταῦτα, *haec audientes*] Quia indigni miraculis tacita comparatione arguebantur.

29. Ἀναστάντες, *surrexerunt*] Haec vox hic abundat, ut et infra 39, supra 1: 39, 1 Macc. 14: 32.

Τῆς ὀφρύος] Non Latini tantum *eminentias* vocant supercilia, ut notatum est, sed et Graeci. Homerus:

— Ἐπ' ὀφρύϊ Καλλικολώνῃ.
[— *Ad pulchri summitatis collis.*]

Apollonius:

— Ἐπ' ὀφρύσιν αἰγιαλοῖο.
[— *Qua litoris prominet.*]

Plutarchus Numa: Ὀφρῦς γεώδης ἀποτείνουσα μακρὰν [*E terra supercilium longe se extendens*]. Herodotus: *Τῶν ἐν τῇ ὀφρύϊ κατοικημένων* [*Eorum qui in supercilio habitabant*].

Εἰς τὸ κατακρημνίσαι αὐτόν, *ut praecipitarent eum*] Non

Non iudicii more, sed motu concitatae plebis; sicut et alio tempore Iudaei eum lapidare voluerunt.

30. *Διὰ μέσου αὐτῶν, per medios illos*] Nihil laesus a turba undique obstante. Idem loquendi genus reperitur Ioh. 8: 59, ubi clare significatur Christum Divina virtute factum inimicis inconspicuum: quare eodem modo hic quoque elapsum credibile est.

31. *Καὶ κατῆλθεν εἰς Καπερναοὺμ πόλιν τῆς Γαλιλαίας, et descendit Capharnaum in civitatem Galilaeae*] Mira fuit Marcionis audacia, qui omissis omnibus iis quae apud Lucam ad hunc usque locum legimus, hinc librum auspicabatur, talibus verbis, ut Tertullianus nos docet, *Anno quintodecimo principatus Tiberiani Deus descendit in civitatem Galilaeae Capharnaum:* subtexens deinde illud quod Nazarethae factum supra habuimus, caeteris quae praecesserant inductis. Idem indicat Epiphanius. Qui videre volet quot locis Marcio aut qui ei praeiverant tum Lucae tum Pauli libros interpolaverint, consulant utrumque Scriptorem quem dixi. Ad revincenda id genus παραχαράγματα [*Scripturae adulteria*] merito Tertullianus provocat ad eas ecclesias quas Paulus, Luca etiam adiutore, fundaverat, quae omnes maximo consensu eam quam nos habemus ἔκδοσιν [*editionem*] sequebantur.

32. *Ἐν ἐξουσίᾳ ἦν λόγος αὐτοῦ, cum potestate erat sermo ipsius*] Palam se ferebat Doctorem Divinitus missum, atque id factis admirandis confirmabat. Vide de hoc significatu ἐξουσίας quae ad Matth. 7: 29.

34. *Ἔα, ah*] Vide ad Marci 1: 24. Nam haec omnino ex Marco Lucas descripsit paucis vocibus mutatis.

36. *Τίς ὁ λόγος οὗτος*] Posuit hoc Lucas pro eo quod Marcus dixerat *Τί ἐςι τοῦτο; [Quid est hoc?]* quare verior est interpretatio illa, *Quid hoc est rei?* Nam et LXX cum דבר *rem* significat λόγον aut ῥῆμα saepe vertunt: et supra λόγον et ῥῆμα eo sensu a Luca usurpatum vidimus. Hierosolymitanus Paraphrastes solet vertere פתגם [*causam*].

Ἐξουσίᾳ καὶ δυνάμει, cum potestate et virtute] *Δύναμιν* malim *potentiam* vertere. Nam *potestas*, cum accurate et distincte loquendum est, magis respondet voci ἐξουσίας, atque ita verti solet a Iurisconsultis. Ἐξουσία est *ius*

sive *facultas moralis*: *Δύναμις vis activa*, sive *facultas naturalis*, aut *naturali similis*.

38. *Συνεχομένη, tenebatur*] Ita hanc vocem usurpat et Matthaei Interpres 4: 24.

Ἠρώτησαν, rogaverunt] Videtur esse Latinismus: quia Latini *rogare* dicunt pro *orare*. Simili modo loquitur Matthaei Interpres 15: 23, Ioh. 14: 16. Noster hic infra 7: 3 et Act. 23: 20, Paulus 2 Thess. 2: 1. Sed et Hellenistae vocem *ἐρωτᾷν* in sensu *postulationis* aut *precationis* usurpant, ut videre est Ps. 122: 6.

39. *Ἐπιςὰς ἐπάνω αὐτῆς, accedens ad illam*] De voce *ἐφιςάναι* diximus ad Matth. 28. Videtur autem additio *ἐπάνω* nihil aliud quam accessus de proximo significari. Ita 2 Sam. 1: 9, עמד נא עלי [*Sta, quaeso, super me*] vertunt LXX, *Ἐπίςηθι ἐπάνω μου*, id est, *Propius ad me accede*.

40. *Δύνοντος δὲ ἡλίου*] *Sole occaso*. Nam praesens usurpatur hic pro praeterito. Vide Marcum. Vetus Interpres recte, *Cum Sol occidisset*.

42. *Γενομένης δὲ ἡμέρας*] *Cum dies immineret*. Ita enim *ἐγένετο* usurpari interdum solet, ut magis significet *τὸ ἐν γίνεσθαι* [*id quod fit*] quam *τὸ ἐν εἶναι* [*quod est*]. Vide quae ad Marcum.

Κατεῖχον αὐτὸν, detinebant illum] Nempe eorum commodorum causa quae ex miraculis percipiebant: id enim praecipue spectabant. At Christus verbis sequentibus docet praecipuum esse *τὸν εὐαγγελισμὸν τῆς βασιλείας* [*praeconium Regni*], cuius sigillum sint miracula.

43. *πόλεσιν, civitatibus*] Vicos oppidorum instar πόλεις vocat Lucas, quas Marcus *κωμοπόλεις* [*oppidula*]. Sic et infra 5: 12, *ἐν μιᾷ τῶν πόλεων* [*in una civitatum*], id est, *κωμοπόλεων* [*oppidulorum*].

CAPUT V.

1. *Ἐπικεῖσθαι αὐτῷ*] *Cum ad eum coiret*. Syrus sane et Matthaeus et Marcus in facto simili usurpant vocem *συνάγεσθαι*, Matth. 13: 2, Marc. 4: 1. Sed videtur haec vox non quemvis *concursum*, sed *cum pressura* significa-

:: unde *irruere* non male vertit Latinus Interpres.
e Act. 27: 20, et Graeca Iob. 19: 3, 21: 27.
. *Οἱ δὲ ἁλιεῖς ἀποβάντες ἀπ' αὐτῶν ἀπέπλυνον τὰ δίκ-*
, piscatores autem ex iis descenderant lavaturi retia]
n quod infra sequitur comm. 19 ostendere videatur
eadem re hic agi quam Mattheus quoque et Marcus
rant, intelligendum videtur navibus subductis pisca-
:s alios aliis ministeriis fuisse distentos, ut fieri solet;
se qui purgarent retia, fuisse qui resarcirent; quos-
ı et ex littore expertos nunquid capere possent: ita-
partem eorum in navibus fuisse, partem in littore.
. *Ἐμβὰς δὲ εἰς ἓν τῶν πλοίων, adscendens autem in*
m navium] Omiserant huius miraculi historiam Mat-
:us et Marcus, forte quia quantumvis ipsis constaret
l hic gestum nisi singulari Dei dispositione, tamen
:retur ab aliis res ista ad casum posse referri; ac
nde non esse cur in tanta miraculorum multitudine
: rei immorarentur. Lucas hanc narrationem ab illis
eteritam suo loco reddidit, id est, inter repertos ad
as piscatores, et inter illam vocationem qua audita
rus, Andreas, Iohannes, Iacobus rebus relictis Chris-
ı familiariter sunt secuti.
Ἐπαναγάγειν] Vox nautica: significat *in altum provehi.*
Iaccab. 12: 4, *Ἐπαναχθέντας αὐτοὺς ἐβύθισαν* [*Cum in*
um processissent submerserunt]. *Reducere*, quod hic
inus Interpres usurpat, non adeo spernendum est:
a *a littore reducere* est amovere, ut,

Virtus est medium vitiorum utrinque reductum.

.. *Χαλάσατε, demittite*] *Χαλᾷν* inter caetera esse *de-*
are apertissimum est vel ex uno Actuum loco 9: 25.
ini *τὸ χαλᾷν* per *laxare* vertunt cum de velo agitur;
d hic per abusionem sequitur Vetus Interpres.
i. *Ἐπιστάτα, Magister*] Vocem hanc nemo horum
iptorum praeter Lucam usurpat. Apparet ei visum
c vocem Graecam optime respondere Hebraicae רבי
bbi]. Nam id manifestum facit collatio eius quod est
d Marc. 9: 5 et infra apud hunc 9: 33. Matthaei in-
res pro eadem voce ponere solet *Κύριε* [*Domine*],
cus etiam *Διδάσκαλε* [*Doctor*], ut videre est collatis
s Matth. 8: 25, Marc. 4: 38 et Luc. 8: 24, item Matth.

17: 4, dicto loco Marc. 9: 5 et Luc. 9: 33; item Marc. 9: 38 et Luc. 9: 49. Nimirum existimavit Lucas in voce רבי minus aliquid esse quam in voce *Κυρίου*, id est, אדני, plus autem quam in voce *Διδασκάλου*· sicut Ammonius διδάσκαλον ait esse *λόγων* [*verborum*], at *ἐπιςάτην*, *ἔργων* [*magistrum*, *operum*]: itaque mediam vocem Graecam quaesivit, cui satis proprie respondet Latina *Magister*, quae ad omnem eminentem dignitatem referri solet; unde *Magistri equitum* nomen et vox *Magistratus*. LXX Es. 19: 20 רב verterunt *κρίνων* [*regens*], in Estheris historia 1: 8 *οἰκονόμους* [*dispensatores*]. Iidem Hebraeas voces רדה, שר, נגיד, נגש, מנצח et similes vertunt voce *ἐπιςάτου*, ut alii notare anteverterunt. Quid autem proprie vox *ἐπιςάτου* designet optime nos docet Callicratides Pythagoreus, cuius haec sunt verba: *Ἐπὶ τὰς πρακτικὰς καὶ κατὰ λογισμὸν ἀρχὰς, ἅ μέν ἐςι δεσποτικὰ, ἅ δὲ ἐπιςατικὰ· καὶ δεσποτικὰ μὲν ἐντὶ ἁ τῷ ἰδίῳ συμφέροντος ἄρχοισα, ἀλλ' οὐ τῶν ἀρχομένων· ταύταν γὰρ ἄρχει τὰν ἀρχὰν ὁ μὲν δεσπότας τῶν δούλων, ὁ δὲ τύραννος τῶν ὑποτεταγμένων· ἐπιςατικὰ δὲ ἕνεκα τῶν ἀρχομένων, ἀλλ' οὐχ αὐτᾶς· ταύταν δ' ἄρχουσι τὰν ἀρχὰν τοὶ μὲν ἀλεῖπται τῶν ἀθλητῶν, καὶ τοὶ ἰατροὶ τῶν νοσεόντων, καὶ τοὶ διδάσκοντες τῶν διδασκομένων· οὐ γὰρ αὐτοῖς τὸ συμφέρον, ἀλλὰ τοῖς ἀρχομένοις ποτιποιοῦντι· τοῖς μὲν καμνόντεσι τοὶ ἰατροὶ, τοῖς δὲ σωμασκεῦσι τοὶ ἀλεῖπται, τοῖς δ' ἀνεπιςάμοσιν οἱ ἐπιςάμονες* [*Imperiorum circa agenda cum ratione alia sunt Herilia, alia Magistralia. Herile est, cum quis in imperio suum commodum respicit, non eius qui paret: tali imperio imperat dominus servis, tyrannus subditis. Magistrale, cum quis non sui sed eorum qui parent causa imperat: tali imperio utuntur aliptes in athletas, medicus in aegrotos, doctores in discipulos: spectant enim non quod sibi sed quod illis utile est quibus praesunt, nempe male habentibus medici, corpus exercentibus aliptae, imperitis periti*].

Ἐπὶ δὲ τῷ ῥήματί σου] Non hoc tantum vult, *te iubente*, sed, *fretus solo imperio tuo*, cum res caeterae omnes spei nostrae adversentur. Itaque *ἐπὶ* proprie hic sumitur; sed est *ἔλλειψις* [*defectus*] vocis *πεποιθὼς*, quae talem constructionem amat; ut videre est Marc. 10: 24, infra 18: 9, 2 Cor. 1: 9, Hebr. 2: 13.

Καὶ κατένευσαν, et annuerunt] Signo eos ad se vo-
ınt, quia longius aberant quam ut vox eo pervenire
ıet. Nam quod Theophylactus ait, prae stupore loqui ne-
se, verisimile non est, neque id ferunt quae sequuntur.
'οῖς μετόχοις, sociis] Solent enim plurium navium pis-
ıres societatem inter se coire.
Ἐυλλαβέσθαι αὐτοῖς, adiuvare eos] Eadem locutio est
d Plutarchum, et Phil. 4: 3.
Ὥςε βυθίζεσθαι αὐτὰ, ita ut submergerentur] Quod hic
itur παρά τι [pene] videtur mihi adiectum ab his qui
us hoc loquendi emolliendum putabant, quos et Syrus
biguitatis evitandae causa est secutus. Latinorum co-
ım vetustissimi videntur hoc non habuisse. Sane ὥςε
ecis interdum non quod est sed quod prope est signi-
t. Potest et βυθίζεσθαι intelligi non submergi, sed
e onere profundius sidere. Nam et Marc. 4: 37,
γεμίζεσθαι [impleri] ab antiquis explicatoribus posi-
erat βυθίζεσθαι.
Ἔξελθε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι ἀνὴρ ἁμαρτωλός εἰμι, exi a me,
x homo peccator sum] Sicut Angelos videre metue-
t pii homines, communis imbecillitatis conscientia;
etiam verebantur eorum praesentiam quos a Deo sin-
ıriter missos agnoscebant; ut Sareptana mulier metuit
Eliae hospitium sibi nocuisset. Quo minus mirandum
Petrum sibi metuisse ab eius conspectu cui omnem
ım naturam cedere videbat, restituto ei dominio quod
am magna ex parte amiserat. Vide Ps. 8: 9, ubi et
ces nominantur. Solet vox ἁμαρτωλὸς plerumque usur-
i de iis qui proiecto metu Divini Numinis ex animi
idine vivunt; qualis nunquam fuit Petrus, cuius εὐλά-
αν [pietatem] vel haec una historia satis testatur.
m probi animi vel maximum est indicium severissi-
m in se censuram exercere. Ita Paulus se primum
at τῶν ἁμαρτωλῶν [peccatorum], quo facit et quod ex
naba citasse meminimus.
Θάμβος γὰρ περιέσχεν αὐτὸν, stupor enim circumde-
at eum] Περιέχειν simili significatu reperies apud LXX
18: 5, 116: 3. Item 2 Sam. 22: 5. Simile est apud
inos circumstetit horror. Non dissimilis significatio
voce Hebraea אחז [possedit].

Τῇ

Τῇ ἄγρᾳ τῶν ἰχθύων ᾗ συνέλαβον, captura piscium quam ceperant] Simile est ἀγέλη χοίρων μεγάλη βοσκομένη [*grex porcorum magnus pascens*], Marc. 5: 11, ubi Lucas habet βοσκομένων [*pascentium*]. Nam et ἄγρα, ut Latine *captura*, non actum semper, sed saepe universitatem rerum simul captarum significat.

10. *Μὴ φοβοῦ, noli timere*] Quo magis sibi displicebat hoc magis Domino placet.

Ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους ἔσῃ ζωγρῶν, ex hoc iam homines capies] De industria videtur Lucas dixisse non ἀγρεύειν [*capere*] sed ζωγρεῖν [*vivos capere*]. Solet enim haec vox in partem meliorem usurpari, et talem capturam significare qua redimatur mortis periculum, sicut et Latini *servos a servando* dixere. Ita ille apud Homerum precatur:

Ζώγρει, Ἀτρέος υἱέ.
[*Captivum, Atride, me fac tibi*].

Id est, inquiunt Scholiastae, ζῶντά με φύλαττε [*vivum me serva*]. Similem κυριολογίαν [*loquendi proprietatem*] observare est apud Paulum 2 Tim. 2: 26, Ἐζωγρημένοι ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα [*A quo captivi tenentur ad ipsius voluntatem*]. Deus nos sibi inimicos ita capit, et sibi mancipat, ut a morte incolumes servet. Haec autem Christi verba nos docent in supra memorato miraculo non beneficium tantum fuisse, sed et ὑπόνοιαν [*sensum latentem*], quod genus interpretandi sicut non est operose sectandum ubi nulla se praebet occasio: ita contemnendum non est ubi ipse Dei Spiritus aliquod eius indicium praebet. Libenter igitur hic Veteres sequor qui praecedentis historiae hoc putant esse τὸ ἀλληγορούμενον [*id quod innuitur*], Apostolos non suapte industria sed Christi imperio ac virtute expansis Euangelii retibus tantam facturos capturam, ut opus habituri sint subsidiaria multorum εὐαγγελιστῶν [*Euangelistarum*] opera; atque ita impletum iri non unam navem, Iudaeorum scilicet, sed et alteram Gentium, sed quarum navium futura sit arcta atque indivulsa societas.

12. *Πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, procidens in faciem*] Descriptio τῆς προσκυνήσεως [*adorationis*], ut collato Matthaei loco apparet.

17. *Εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς, ad sanandos eos*] Αὐτοὺς

hic

n intelligo *loci illius homines:* neque enim commode ferri potest ad *Legisperitos* aut *Pharisaeos*, quos satos non legimus: neque de virtute quae effectum non fuerit hic agitur. Simile loquendi genus, ubi vox *αὐτῶν* n ad proxime nominatos, sed ad eos qui intelliguntur gis quam nominantur referri debet, apparet Matth. 1., *Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς διατάσσων τοῖς εκα μαθηταῖς αὐτοῦ, μετέβη ἐκεῖθεν τοῦ διδάσκειν καὶ ύσσειν ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτῶν* [*Et factum est cum desiis Iesus, praecipere duodecim discipulis suis, transiit e ut doceret et praedicaret in civitatibus eorum*], ad m locum similia alia attulimus. Nam quod *Pharisaeo*a et *Legisperitorum* hic facta est mentio, eo pertinet ostendantur et spectatores et calumniatores huius facti sse. Vide Marcum.

25. *Κατέκειτο, iacebat*] שכב.

26. *Ἔκστασις ἔλαβεν ἅπαντας, stupor apprehendit om*-] Id est, *ἐθαύμασαν* [*mirabantur*], ut dixit Matthaei erpres. Non est ergo idem cum eo quod sequitur ήσθησαν φόβου, id est, *impleti sunt reverentia Divini minis*, ut accipi vocem *φόβου* solere ostendimus. Haec o dico ne quis accedat aliquid hic delendum suspitibus.

Ιαράδοξα] מפלאות [*mirabilia*]. *Παράδοξα admirabilia* tit Cicero: atque hinc Olympionicae et alii certamia victores dicti *παράδοξοι*. Rem autem admirandam imo iure populus iudicabat, non tam quod aegroto sats esset reddita (quod iam contigerat saepius), quam d eo miraculo Iesus probasset sibi inter homines viti datum ius condonandi peccata: nam in eius rei fin hominem sanaverat. Vide Matthaeum in hac historia.

8. *Καταλιπὼν ἅπαντα, relictis omnibus*] Quaestuosum d vivendi genus, et quod ex rationibus ipsi debebatur.

9. *Δοχὴν, convivium magnum*] Hebraeum משתה recte ὴν interpretantur LXX; significat enim משתה *convivium ructius*, quale in publica aut privata laetitia adhibeur: quemadmodum in suis locis videre est.

o. *Καὶ ἐγόγγυζον οἱ γραμματεῖς αὐτῶν καὶ οἱ Φαρισαῖοι, murmurabant Legisperiti eorum et Pharisaei*] Frushic se torquent viri eruditi: et qui vertunt *obmurmura*-

rabant illis, nullo exemplo probant *γογγύζειν αὐτῶν* dici. Dicendum erat *γογγύζειν κατὰ αὐτῶν*: quanquam ne id quidem hic locum habet, cum omnis hic *γογγυσμὸς* non in publicanos directus fuerit; quos illi vix hominum in numero ponebant, sed in Christi Discipulos, qui paulo post diserte nominantur. Sunt ergo *οἱ γραμματεῖς αὐτῶν* *Legisperiti eius loci*, ac proinde Magistri Capharnaumitarum communiter. Nam ita vocem *αὐτῶν* accipi sine praecedente nomine supra demonstravimus.

32. *Εἰς μετάνοιαν, ad poenitentiam*] Vide ad Marcum.

34. *Μὴ δύνασθε, nunquid potestis*] Secunda persona pro quavis. Vide Matth. 1: 23.

36. *Καὶ τῷ παλαιῷ οὐ συμφωνεῖ ἐπίβλημα τὸ ἀπὸ τοῦ καινοῦ, et veteri non convenit commissura a novo*] Deest *ἐπίβλημα* in antiquissimo manuscripto qui in Anglia.

39. *Καὶ οὐδεὶς πιὼν παλαιὸν εὐθέως θέλει νέον· λέγει γάρ, Ὁ παλαιὸς χρηστότερός ἐστιν. Et nemo bibens vetus, statim vult novum; dicit enim, Vetus melius est*] Hoc *χρηστότερος* optime vertit Syrus *suavius est*. Proprie enim habet ea vox *lenitatis* significationem, ut Matth. 11: 30, infra 6: 35, Rom. 2: 4, Eph. 4: 32. Vetera vina solent esse saporis lenioris, nova contra austeriora. Scriptor Ecclesiastici 9: 13, *Οἶνος νέος, φίλος νέος· ἐὰν παλαιωθῇ, μετ᾽ εὐφροσύνης πίεσαι αὐτόν* [*Vinum novum, amicus novus; veterascet, et cum suavitate bibes illud*], ubi cave cum viro erudito *πίεσαι* legas et vertas *comprehende*: non est enim a *πιέζειν*, sed futurum a *πίνω* [*bibo*], eadem forma qua *φάγεσαι* [*edes*]. Alexis de vino ubi despumavit et aetatem nactum est ait,

——— Καὶ καταστῆναι πάλιν
Ἡδὺν θ᾽ ἅπασι τοὐπίλοιπον διατελεῖν.
[*——— Tempus est considere,*
Ut praebeat sese omnibus potabile].

Quia ergo lenius est vinum vetus, ideo qui ei sunt assueti non possunt subito adduci ut ament novum. Significavit hoc proverbio Christus homines non subito ad austeriorem vitam pertrahendos, sed per gradus quosdam assuefaciendos esse: quod accommodatissimum erat ei rei de qua agebatur: sicut quod hic afferri a multis solet de discrimine Legis et Euangelii, ab instituto alienum est.

CA-

CAPUT VI.

1. Ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ] Facete de hoc loco con-
lentem se Hieronymum elusit Gregorius Nazianzenus,
omittens dicturum se ea de re, sed in Ecclesia, ubi
ieronymus, toto populo acclamante, cogeretur scire
iod nesciret, aut si solus tacuisset, futurum ut ab om-
bus stultitiae condemnaretur. Quam rem narrans Hie-
nymus hoc ἐπιφώνημα [*monitum*] subiicit, *nihil tam*
cile quam vilem plebeculam et indoctam concionem lin-
ae volubilitate decipere, quae quicquid non intelligit
us miratur. Quam multi sunt hodie quibus pro eru-
tione est audax asseveratio, praesertim quoties de loco
periore loquuntur, ubi contradictorem non habent?
ceterum de vocis δευτεροπρώτου interpretatione dici fer-
e potest, *Quot capita tot sententiae.* Syrus et Arabs,
nto quam nos sumus illi et seculo et loco propiores,
tis manifeste ostendunt se quid haec vox velit ignoras-
: quo aequius est aliis ignosci quibus praeter coniectu-
s nihil est relictum, quas refellere est promtius quam
erti aliquid adferre. Falli eos qui non diem quem *Sa-*
urni dicimus sed festum aliquem diem hic volunt intelli-
i, ex eo apertum est quod tota quae hinc orta est dis-
tatio non ad festos dies pertinet, quibus non tam rigide
ium servabatur, sed ad diem illum qui proprie ac pe-
liariter *Sabbatum* appellatur, quem οἱ ἔξω [*extra Ec-*
esiam positi] *Saturni* vocant. Sed neque eorum sen-
tia recipi potest qui δευτερόπρωτον ita exponunt ut no-
n sit multis diebus conveniens, cum Lucas hoc nomine
s sit ut certus anni dies intelligeretur: quibus recte
imadversis pleraeque Veterum ariolationes concidunt,
a recentioribus quibusdam prudenter notatum est.
axit multos in assensum viri magni auctoritas, qui
τερόπρωτον exponit πρῶτον ἀπὸ τῆς δευτέρας τοῦ πάσχα
rimum a secunda Paschatis]. Sed ei quominus sub-
ribam apud me haec obstant: primum quod nullum vi-
rim talis formationis exemplum, qualis esset si δευτερό-
ωτον deduceretur a voce δευτέρας et voce πρώτου, deinde
quod

quod lex quae exstat in Levitico non hoc dicit, Sabbata denominari a postridie Paschatis, ut hoc Sabbatum dicatur *primum*, illud *secundum*, atque ita deinceps, sed dies illos quinquaginta ימים העומר [*Dies Manipulorum*] τὰς ἡμέρας τῆς πεντηκοστῆς [*Dies Pentecostes*] numerari ab eodem illo die; ita ut postridie Paschatis sit dies illorum quinquaginta primus, qui hunc sequitur secundus, atque ita usque ad quinquagesimum: quem numerandi modum Iudaei nunc quoque anxie observant: neque tamen in nominandis diebus repetunt nomen illud δευτέρας, sed quaeque nox ut advenit, solent dicere, *Hic est dies primus Omer*, *Hic est dies secundus*, atque ita porro. Sententia igitur ista quae magnis argumentis a suo auctore defensa est, cum mihi se non probet ob eas quas dixi caussas, indulgebo mihi quoque post tot alios censendi libertatem. Iudaei diem Sabbati qui Pascha proxime antecedit hodieque vocant שבת הגדול [*Sabbatum magnum*]. Sed et si Paschatis dies in ipsum Sabbatum inciderit, appellabitur is dies eodem nomine, ut apparet Ioh. 19: 31, ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνη τοῦ σαββάτου [*erat enim magnus dies ille Sabbati*]. Est et σαββάτου μεγάλου [*Sabbati magni*] mentio in historia de martyrio Polycarpi apud Eusebium. Alii pro הגדול dixerunt הראשן, id est, τὸ πρῶτον σάββατον [*Primum Sabbatum*]. Nam ἐν τῷ Πέτρου κηρύγματι [*in Praedicatione Petri*] erat, σάββατον οὐκ ἄγουσι τὸ λεγόμενον πρῶτον [*non agunt Sabbatum quod dicitur Primum*]. Cum vero praeter Pascha duae sint praeterea celeberrimae Iudaeorum ἑορταὶ [*festae dies*], nempe τὸ πλήρωμα τῆς πεντηκοστῆς [*Completio pentecostes* sive *quinquagesimae*] et σκηνοπηγία [*Tabernaculorum erectio*], etiam quae eas ἑορτὰς proxime contingebant Sabbata μέγαλα ἢ καὶ πρῶτα [*magna* sive *prima*] vocata simili ratione. Nam et Sabbatum quod incidebat εἰς τὴν σκηνοπηγίαν Iosephus vocat μάλιστα θρησκευόμενον σάββατον [*Sabbatum maxime honoratum*], Belli Iudaici libro II cap. 37. Atque ita cum tria essent Sabbata πρῶτα, id est, *maxima*, distinctionis causa repertum ut Sabbatum Paschale, quod ordine antegreditur, diceretur πρωτόπρωτον, *primorum primum*; Sabbatum Pentecostes δευτερόπρωτον, *primorum secundum*; Sabbatum σκηνοπηγίας τριτόπρωτον, *primorum tertium*. Sic in

in municipiis ubi erant δεκαπρῶτοι [*Decem-primi*], primus ordinis dici poterat πρωτόπρωτος, alter δευτερόπρωτος, atque ita deinceps. Notandum autem est messem, ut Hebraei docent, incidisse ferme in mensem Elul, qui partim Iunio partim Iulio respondet: itaque Exod. 23: 16 Pentecostes solemne vocatur *Solemne messis;* Tabernaculorum autem solemne, quod in finem Augusti aut initium Septembris incidebat, *festum Collectarum in horrea frugum.* Nam quod postridie Paschatis δράγμα σταχύων [*manipulus spicarum*] ad altare adferebatur, fiebat id dicis causa et spicis virentibus quae igne torrebantur, ut Iosephus nos docet ex loco Lev. 2: 14, unde et mensi Nisan nomen alterum אביב, quod *spicam virentem* significat: et hae ipsae ἀπαρχαὶ [*primitiae*] sumebantur ex hordeo, fruge temporius se prodente. Vide Iosephum. Et haec δευτεροπρώτου formatio ab ἀναλογίας [*similis formationis*] regula non excedit. Adde quod apud Hellenistas, quorum haud dubie sermonem hic Lucas exprimit, extabat vox similis formae. Nam decimas illas quas Levitae pendebant Sacerdotibus vocabant δευτεροδεκάτας, id est, *secundas decimas*, ut notat Hieronymus in caput 40 Ezechielis. Eaedem vocantur δεύτεραι δεκάται Tobiae 1: 6. Sunt ergo idem δευτέρα δεκάτη et δευτεροδεκάτη, item Sabbatum δεύτερον πρῶτον aut δευτερόπρωτον.

Ψώχοντες] *Friantes.*

5. *Καὶ τοῦ σαββάτου, etiam Sabbati*] Quod hic habent insertum nonnulli codices, de eo qui Sabbato opus famulum faciebat, cui dictum sit a Christo, *Beatum esse ipsum si nosset quid ageret; sin minus, legis violatorem*, spurium esse non dubito: nam neque Metaphrastae veteres nec qui ad hunc locum sribunt eius meminerunt historiae. Quin pugnat cum perpetuo Christi instituto, qui Doctorem hic agens, nemini legis Hebraeae gratiam fecit. Erat enim ea potestas coelesti Regno ipsius reservata. Puto igitur ab aliquo Marcionita adiectum.

6. *Ἄνθρωπος, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ δεξιὰ ἦν ξηρὰ, homo; et manus eius dextra erat arida*] Hebraismus, pro ἄνθρωπος οὗ ἡ χεὶρ ἦν ξηρά· [*homo, cuius manus erat arida*].

7. *Κατηγορίαν αὐτοῦ, accusationem eius*] Satis Graece: nec de lectione dubitandum: κατηγορία μου [*accusatio*

mei] simili sensu est apud Demosthenem. Solent genitivi saepe obiectum significare. Ita infra *ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ* [*in oratione Dei*]. Est autem *ἵνα εὑρίσκωσι κατηγορίαν* [*ut invenirent accusationem*] idem quod Dan. 6: 5 למשכחה עלה [*invenire praetextum*].

9. *Ἐπερωτήσω ὑμᾶς τι*] Ita legit et Syrus, sed ut ad sequentia referret interrogandi sensu *τί* pro *πότερον* [*utrum*], sicut et apud Matthaeum legimus 21: 31, *Τίς ἐκ τῶν δύο* [*Quis ex duobus*] pro *πότερος* [*uter*]. Quod si ad priora referre malis, sensus erit, *Est quod vos interrogem*. Atque id praefero: quia et alibi simili praefatione Christus interrogationem exorditur, Matth. 21: 24, Luc. 20: 3, ubi *ἕνα λόγον* [*unum verbum*] est quod hic *τι*.

Ἀπολέσαι, perdere] Id est, *ἀποκτεῖναι* [*interimere*], ut Marcus loquitur. Vide quae ad Matthaeum.

10. *Καὶ ἐποίησεν οὕτω, et fecit sic*] Fecit ut erat iussus; id est, *extendit manum*, quod explicate posuit Syrus, ut et Latinus: ut solent liberius interdum verba interpretari.

Ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ, restituta est manus eius] Quod apud Marcum dixi hic repeto, verba illa *ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη* [*sana sicut altera*] videri ex Matthaeo adscripta; nam multi codices non habent; nec agnoscit Latinus. Syrus agnoscit illud *ὡς ἡ ἄλλη*, non illud *ὑγιής*.

11. *Ἀνοίας, insipientia*] שגען, id est, *ira*. Bene Philemon:

Μαινόμεθα πάντες ὁπόταν ὀργιζώμεθα.
[*Furiamur omnes ira nos quoties rapit.*]

Τί ἂν ποιήσειαν τῷ Ἰησοῦ, quidnam facerent Iesu] Nempe ut eum e medio tollerent; quemadmodum ex Marco liquet.

12. *Εἰς τὸ ὄρος, in illum montem*] Notum montem in ora maritima, ut ex Marco discimus 3: 7 et 13.

17. *Καταβὰς μετ' αὐτῶν ἔστη ἐπὶ τόπου πεδινοῦ, descendens cum illis stetit in planitie*] Id est, de sublimiore secessu contulit se in planitiem montis capacem maioris turbae: ita sermo qui sequitur habitus est ἐπὶ τόπου πεδινοῦ *in planitie*, בפקעתא, ut hic apud Syrum, et nihilominus in monte, quod omnino exigere videtur Matthaei narratio. Sunt qui putant diversi temporis esse nar-

narrationes apud Matthaeum et Lucam: et sane sicut facti narrationes circumstantiis congruentes non temere ad res diversas referendae sunt, ita sermones nihil vetat saepius habitos eosdem aut similes, praesertim continentes vitae totius praecepta, quae non potuerunt nimium saepe repeti. Sed me ne diversas esse narrationes putem movent non tantum exordium idem, eademque peroratio, sed multo magis quod uterque Scriptor hoc sermone habito Christum ait rediisse Capharnaumum atque ibi sanasse Centurionis servum. Stetisse autem potuit Christus in hac planitie dum aegrotos valetudini restituit, quod dicit Lucas, deinde sedisse Doctoris in morem cum praecepta exordiretur, ut Matthaeus indicat.

Ὄχλος μαθητῶν αὐτοῦ, et turba discipulorum eius] Noli solos Apostolos intelligere: nam μαθητὰς modo dixit eos ex quibus delecti sunt Apostoli. Distinguuntur tamen a caetero populo, qui non tam assidue Christum sectabatur atque illi *μαθηταί*. In hoc numero *μαθητῶν* ponendae sunt etiam feminae quaedam Galilaeae, et illi apud Lucam LXX, pluresque alii.

Τῆς παραλίου, et maritimâ] Syrus vertit ספר ימא, id est, *portum maris*, quomodo Hebraei vocant oram maritimam: nam Deut. 1: 7 חוף הים ארץ הכנעני est *παράλιος γῆ Χαναάν* [*iuxta littus maris Terra Chananaeorum*]. Sic et Ios. 9: 1. Vocatur autem tota illa ora maritima in qua sunt Tyrus et Sidon *Regio Tyri et Sidonis*, ut Matth. 15: 21, Marc. 3: 8, 7: 24.

18. *Οἱ ὀχλούμενοι*] Non improbo illud veteris Interpretis, *qui vexabantur*. Nam *vexandi* verbum multo esse vehementius quam vulgus putat, docent Grammatici ad illud Maronis,

Dulichias vexasse rates.

19. *Παρ' αὐτοῦ ἐξήρχετο, de illo exibat*] Significatur non adventitia fuisse efficacia, sed Christo intrinseca ἐκ τῆς θείας φύσεως [*ex Divina natura*]. Vide infra 8: 46, Matth. 9: 5.

21. *Οἱ πεινῶντες νῦν, qui nunc esuritis*] Id est, qui hîc famem sitimque tolerant, non quavis de causa, sed quia summo tenentur desiderio Divinae iustitiae in se atque aliis propagandae. Ita optime convenit Lucae et Mat-

Matthaeo. Atque ita interpretatus est Clemens Alexandrinus: τοὺς πεινῶντας καὶ διψῶντας, inquit, διὰ τὴν δικαιοσύνην [*qui esuriunt et sitiunt propter iustitiam*]. Vide exemplum in Paulo, 1 Cor. 4: 11 et 2 Cor. 11: 27.

Μακάριοι οἱ κλαίοντες νῦν· ὅτι γελάσετε, beati qui nunc lacrymatis, quia ridebitis] Populariter luctum *lacrymis*, gaudium *risu* describit. Nam apud Matthaeum est πενθεῖν [*lugere*] et παρακαλεῖσθαι [*consolari*]. Ita mox σκιρτᾷν [*exsultare*] pro *gaudere* ponitur; alibi ἀγαλλιᾶσθαι.

22. *Ὅταν ἀφορίζωσιν ὑμᾶς, cum separaverint vos*] Ἀφορίζειν proprie respondet Hebraeo נדה. Nam quod apud Hebraeorum Magistros est נדוי idem est τὸ ἀφορίζειν in canonibus Christianis. Iohannes dixit ἀποσυνάγωγον ποιεῖν [*synagogâ interdicere*], Iosephus ἐκβάλλειν τοῦ τάγματος [*eiicere ex conventu*]. Mos hic ex Legis verbis ortum non habuit: nam ex eius praescripto minora delicta Sacrificiis expiabantur, maioribus Mulcta aut etiam Verbera indicebantur, maximorum criminum poena Mors erat: Exsilii nulla mentio. Sed cum multa essent delicta in Lege non diserte nominata, Sapientum interpretatio inter verbera et victimalem expiationem constituit τὸν ἀφορισμὸν [*Separationem*], praecipue in eos qui moniti vitam non emendabant. Nam נדוי [*Separationem*] in usu fuisse stante Salomonis Templo tradunt Hebraei. Maior huius instituti necessitas nata est ex quo populus in Babyloniam abductus cum libertate amisit ius publicorum iudiciorum. Ipsa enim naturalis ratio coëgit ad eas coërcitiones recurrere quae sine usurpatione publicae potestatis expediri poterant. Namque hoc et in Gallia Druides fecisse legimus, ut *qui decretis non starent*, eos *sacrificiis interdicerent. Quibus ita interdictum erat* (inquit Caesar), *ii numero impiorum ac sceleratorum habentur. Iis omnes decedunt, aditum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiatur.* His non dissimiles erant Romae olim qui *sacri* et *intestabiles* dicebantur, et quibus ut vita indignis aqua atque igni interdicebatur. Et in Graecia οἱ ἀγορᾶς καὶ λιμένων εἰργόμενοι [*qui foro et portubus arcebantur*] et οἱ ἐκκηρυττόμενοι [*qui voce praeconis publice expellebantur*]. Est descriptio huius ritus luculenta apud Sophoclem Oedipo Tyranno:

Τὸν

Τὸν ἄνδρ' ἀπαυδῶ τοῦτον ὅςις ἐςὶ γῆς
Τῆς δ', ἧς ἐγὼ κράτη τε καὶ θρόνους νέμω,
Μήτ' εἰσδέχεσθαι, μήτε προσφωνεῖν τινα,
Μήτ' ἐν θεῶν εὐχαῖσι μήτε θύμασιν
Κοινὸν ποιεῖσθαι, μήτε χέρνιβας νέμειν.
[*Veto ne quis ista sola colens quorum mihi*
Sedes datae sceptrumque, quem signo virum
Domo recipiat hospitem, aut paret alloqui.
Aut in Deorum sinat honore aut victimis
Habere partem, sumere aut latices simul].

nophon Hierone: *Πεποίηνται πολλοὶ νόμον τῷ μιαιφόνῳ δὲ τὸν συνόντα καθαρεύειν* [*Fecerunt multi legem ne rus esset qui cum homicida conviveret*]. In epistola ilippi ad Athenienses; *Εἰς τοῦτο ἐλήλυθεν ὁ δῆμος ὥςε ςηρίων εἴργειν αὐτούς* [*Eo venit populus ut illos a mys- iis arcerent*]. Scholiastes Aristophanis: *Κατὰ τὸ ἔθος ἀνδροφόνοι μὴ μεταλαμβάνουσι τῶν θυσιῶν* [*Mos est ne micidae de victimis participent*]. Nicolaus Damascenus Cercetis Indiae populo: *Τοὺς ἀδικήσαντας ὁτιοῦν τῶν ὧν ἀπείργουσι* [*Eos qui quovis modo iniuriam fecere cent sacris*]. Ad naturalem rationem accesserunt exem- ı quaedam et argumenta per ratiocinationem ex Lege rivata. Nam Caino Deus cum mortis poenam parrici- › commeritam indulsisset, latam quandam fugam inflixe- t, sed ita ut ipsum simul omnibus detestabilem haberi llet. Cui simile quid vetus Graecia in homicidis ob- :vabat. Praeterea cum turpi scabie laborans ex Lege ceretur ab omni hominum commercio, ne scilicet mor- s transitione aliis noceret, non iniqua erat collectio, nihil posset gravius, hoc certe in homines facinorosos nstituendum, qui et exempli contagio laederent alios, populum omnem communis probri labe adspergerent, de liberari populus non poterat nisi manifesta quadam eleris detestatione. Quanquam autem singulorum quo- e officium erat eos quos gravioris culpae affines nossent fugere ac declinare, quo pudorem eis iniicerent, in nosis tamen criminibus res ipsa exigebat communem quam notionem. Ea temporibus Babylonici exsilii fuit n penes Sacerdotes, neque penes Legis interpretes, l penes *Αἰχμαλωτάρχην* [*Principem captivorum*] et ei

 ad-

additos Seniores, quos, quanquam summo imperio exutos, Iudaei omnes Magistratuum vice reverebantur, eorumque decretis parebant. Quoties vero Iudaeis αὐτονομία [*usus suarum legum*] et ius publicae animadversionis citra necis potestatem fuit concessum, accesserunt ad ἀφορισμὸν poenae aliae: quo ipso liquet ἀφορισμοῦ ius fuisse partem imperii. Itaque Esdrae temporibus coetu indicto Hierosolyma, qui se non stitisset huic poenae obstringitur [Esdr. 10: 8], והוא יבדל מקהל הגולה, id est, καὶ αὐτὸς ἀφορίσεται ἀπὸ τῆς συναγωγῆς τῆς ἀποικίας [*ipse abiicietur de coetu transmigrationis*]. LXX ita vertunt, καὶ αὐτὸς διασταλήσεται ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τῆς ἀποικίας. Iosephus, ἀπαλλοτριωθήσεται τοῦ πλήθους [*alienus erit a populo*]. Unde intelligimus συναγωγὴν, unde ἀποσυνάγωγοι dicuntur, non significare τὸ διδασκαλεῖον [*locum in quo Lex docebatur*] sed *omnem populi conventum*. Nam קהל modo συναγωγὴν modo ἐκκλησίαν [*ecclesiam*] verti alibi diximus. Fecerat hoc decretum Esdras, quippe Ethnarcha a Rege constitutus, de consilio συναγωγῆς μεγάλης [*Synagogae magnae*], id est, Synedrii et aliorum populi principum: ita enim legimus in decreto: בעצת השרים והזקנים, LXX, ὡς ἂν ἡ βουλὴ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν πρεσβυτέρων [*iuxta consilium Principum et Seniorum*]. Hebraei Magistri dicunt factum hoc decretum a collegio Iudicum superiore et inferiore, id est, Senatu populi et urbano. Ibidem relegatio a coetu coniunctam habet ἀφιέρωσιν τῆς οὐσίας, ut Iosephus loquitur, ἀναθεματισμὸν τῆς ὑπάρξεως, ut LXX, id est, *bonorum consecrationem*. Simile est quod Nehemias dicit Sanballatae generum a se expulsum, nimirum eadem potestate qua alios delictorum compertos maledicto, depilatione, verberibus castigarat. Redacta a Romanis in provinciae modum Iudaea, status ferme idem fuit qui Esdrae et Nehemiae temporibus. Nam ademta aut accisa interficiendi potestate, caetera publicorum iudiciorum Iudaeis relinquebantur. Quare quod ait Iohannes 9: 22, Συνετέθειντο οἱ Ἰουδαῖοι ἵνα ἐάν τις αὐτὸν ὁμολογήσῃ Χριστὸν, ἀποσυνάγωγος γένηται [*Constituerant Iudaei ut si quis eum Christum esse confiteretur, extra Synagogam fieret*], omnino intelligendum de decreto aut Synedrii aut etiam συναγωγῆς μεγάλης, de quo coetu alibi diximus. Neque alio per-

pertinet quod apud eundem est Iohannem, *Διὰ τοὺς Φαρισαίους οὐχ ὡμολόγουν, ἵνα μὴ ἀποσυνάγωγοι γένωνται* [*Propter Pharisaeos non confitebantur, ne de Synagoga eiicerentur*], 12: 42. Quanquam enim Sadducaei saepe ad summos honores perveniebant Romanorum gratia, utpote minus suspecti rerum novarum, dubitandum tamen non est quin pars maior Synedrii ex Pharisaeis fuerit. Nam et Iohannes 7: 45 Synedrium circumloquitur nomine *ἀρχιερέων καὶ Φαρισαίων* [*Pontificum et Pharisaeorum*]. Ita Nicodemus et Gamaliel erant *Φαρισαῖοι* et *σύνεδροι* [*Senatores Synedrii*]. Quin et plerique *γραμματεῖς* [*Scribae*] eius erant sectae, Act. 23: 9. Sed et sectae aliae quae se reipublicae non miscebant, quales praecipue erant Esseni, e quibus collecta est magna multitudo Christianorum (unde eosdem esse Naziraeos et Essenos dixerunt Hebraei quidam), ad tuenda instituta sua necessario *ἀφορισμὸν* usurpabant. Erant quidem inter ipsos in usu poenae etiam aliae, ut longae *ξηροφαγίαι* [*victus aridus* longo tempore], ieiunia, atque alia id genus, quae nunc etiam Iudaei inter se exercent: sed cum neque coetus ipsorum neque eius coetus Praesides haberent *τὸ ἀναγκαστικὸν* [*vim cogentem*], extremum quo deveniri poterat adversus contumaces erat a coetu relegatio, ut Iosephus nos docet. Secuti sunt morem eundem Pythagorei: nam qui non servabat eius instituti regulas coetu arcebatur, eumque omnes pro mortuo habebant, ita ut et *κενοτάφιον* [*imaginarium sepulchrum*] ei struerent.

Caeterum notandum est *ἀφορισμοῦ* plures fuisse species. Prima species est nudus *ἀφορισμὸς*, generis obtinens nomen נדוי. Qui hac nota innsti erant stante Templo accedebant ad Templum, ut ex Hebraeis vir doctus notavit: sed haud dubie consistebant extra *τὸν περίβατον* [*locum septum*] qui distinguebat *ἐθνικοὺς* [*Gentiles*] ab Israelitis. Nam *οἱ ἀφωρισμένοι* [*separati*] interim *ἐθνικῶν* loco habebantur. Christiani veteres (qui ut saepe notavimus omnia proba Iudaeorum instituta libenter sequebantur) hos vocabant *τοὺς ἐν προσκλαύσει* [*eos qui erant in primo fletu*], qui non cum caeteris orabant, sed fidelibus legationes deprecationis iniungebant, ut Tertullianus loquitur, squallidi interim et moerentes: quod et nunc Iu-

Iudaei observant. Eosdem vocabant *χειμαζομένους* [*tempestate infestatos*], quod velut extra Ecclesiae portum in Mundi alto iactarentur. Sed post decursum tempus aliquod tam moesti reatus, propius admittebantur: cuius admissionis Christiani alii pauciores, alii plures gradus fecere: de quibus alias erit agendi locus. — Altera *ἀφορισμοῦ* species erat חרם [*exsecratio*], *ἀνάθεμα* Graecis, qua is qui deliquerat diris quibusdam, ut Deo ultori sacer devovebatur. Videntur hoc maxime usurpasse Iudaei adversus eos qui a tota Legis professione deficiebant, quos ipsi vocant מסורין, nos *ἀποςάτας* [*defectores*]: quibus pares censent eos qui post admonitionem Deum contumeliose nominant. Horum non modo familiare commercium vitabant, sed nec dignos arbitrabantur quos leviter salutarent. Describit hoc Iohannes in Epistola: *Μὴ λαμβάνετε εἰς οἰκίαν, καὶ Χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγετε· ὁ γὰρ λέγων αὐτῷ Χαίρειν κοινωνεῖ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ τοῖς πονηροῖς* [*Nolite recipere eum in domum, nec Ave ei dixeritis: qui enim dicit illi Ave communicat operibus eius malignis*]. Sed ipsa *ἀναθέματος* formula a Paulo adversus Alexandrum doctrinae adulteratorem, pronuntiatur, *Ἀποδώῃ αὐτῷ ὁ Κύριος κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ* [*Reddat illi Dominus secundum opera eius*], 2 Tim. 4: 14. Hoc loco Iudaeis erant Samaritae quos multo peiore loco quam *ἐθνικοὺς* habebant. Nam pro Gentibus, si id postularent, sacrificia fiebant in Templo, ut nos docent Iosephus et Philo, et satis colligitur ex verbis Salomonis 1 Reg. 8: 41, at pro defectore non item. Sic et in Ecclesia Christianorum pro lapsis poenitentiam agentibus fideles preces suas interponebant, non item pro desertoribus Christianismi, quibus per prima illa secula aequabantur hi qui aut peccandi consuetudinem traxerant, aut in tam gravibus delictis deprehensi erant quae credibile non erat cadere potuisse in animum pietatis aliquid retinentem, qualia erant ex deliberato idololatria, homicidium, adulterium. Clemens Alexandrinus Strom. VII, *Ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων βλάβῃ τῇ τοιᾷδε συγχρηςέον εὐχῇ ποτε· πλὴν εἰ μὴ τὴν ἐπιςροφὴν τῆς δικαιοσύνης τεχναζόμενος τοῖς δ' ἀπηλγηκόσιν ὁ γνωςικὸς οἰκονομοίη τὴν αἴτησιν* [*Tali prece non utendum in damnum cuiusquam, nisi si quando Gnosticus*

cus

extra ordinem eam adhibeat ut eos qui dedoluerunt iustiam revocet]. Vide ut adversus desertores et alios tis pietatem abnegantes severa Dei iudicia invocavent, si forte ea ratione ad resipiscentiam perducerentur. o addit Paulus ἵνα παιδευθῶσι [*ut discant*] de Hymeeo et Alexandro loquens, 1 Tim. 1: 20. Simile est illud Psalmo, *Imple vultum eorum ignominia, ut quaerant nen tuum Domine*, 82: 17. Tales erant quos Apostoli tanae tradebant ad temporalem vexationem. Quod si in tale exitium lapsi multos eodem traherent, in eos rcebatur non illud commune ἀνάθεμα sed gravius atatrocius. Id Hebraei vocant אתא שם *Deus venit:* n שם, id est, *nomen* pro *Deo* dicunt. Paulus dicit θεμα, Μαραναθὰ, מרן אתא eodem significatu. Nam מרן est *minus*. Ea voce oratur Deus ut quam primum talem leficum et seductorem coërceat, vel alio modo, vel um eum tollendo ex hominum numero. Apparet ex quae diximus in disciplinae custodia secutos Christias exemplum Iudaeorum, sed Essenorum praesertim, ut essent mere privati, sine ullo imperio, quemadmom et Christiani. Inter vetera Essenorum instituta et c erat, si qui nondum impleto indictae poenitentiae tio ad mortis periculum aegrotarent, eos ad communiom reciperent: quod ἐν ταῖς ἐσχάταις ἀναπνοαῖς ἀναλαμνειν [*in ultimo spiritu recipere*] vocat Iosephus. Fabant autem hoc ait, ἱκανὴν ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασιν αὐτῶν μέχρι θανάτου βάσανον ἡγούμενοι [*sufficere arbitrati eratos ob peccata ad mortem usque dolores*]. Idem a ristianis antiquitus observatum constat idoneis testibus, ribus Synodi Nicaeensis, quos veterum Ecclesiae mon nihil latere poterat. Περὶ δὲ τῶν ἐξοδευόντων, inunt, ὁ παλαιὸς καὶ κανονικὸς νόμος φυλαχθήσεται καὶ νῦν, εἴτις ἐξοδεύοι τοῦ τελευταίου καὶ ἀναγκαιοτάτου ἐφοδίου ἀποστερεῖσθαι [*De iis vero qui in fine sunt vitae vetus onum lex etiam nunc observator, ut ubi quis morius est non fraudetur ultimo ac maxime necessario tico*]. Rursus, sicut apud Essenos iudicium tantae rei erat penes paucos, sed penes coetum in quem conirent homines non minus centum, ut Iosephus docet,

ita et apud Christianos veteres praesidente quidem Episcopo et Senioribus, sed conscia ac consentiente fratrum multitudine morum iudicia exercebantur, 1 Cor. 5: 4 συναχθέντων ἡμῶν [*congregatis nobis*], 2 Cor. 2: 6 ἐπιτιμία ἡ ὑπὸ πλειόνων [*obiurgatio quae fit a pluribus*]. Sic Eusebius memorat antiquitus ἐξέτασιν [*inquisitionem in mores*] fieri solitam πλήθους παρόντος [*praesente multitudine*]. Tertullianus Apologetico cum de coetu et congregatione locutus esset subiungit: *Ibidem etiam exhortationes, castigationes, et censura divina: nam et iudicatur magno cum pondere, ut apud certos de Dei conspectu: summumque futuri iudicii praeiudicium est, si quis ita deliquerit ut a communicatione orationis et conventus et omnis sancti commercii relegetur. Praesident probati quique seniores.* Non poterat illustrior adferri descriptio τοῦ ἀφορισμοῦ. Adde illud in libro Ad uxorem: *Fideles Gentilium matrimonia subeuntes stupri reos esse constat, et arcendos ab omni communicatione fraternitatis, ex literis Apostoli dicentis, Cum eiusmodi nec cibum sumendum.* Libro de Monogamia dixit *a communicatione depellere;* libro de Pudicitia: *Libidinum furias impias et in corpora et in sexus ultra iura naturae, non modo limine verum omni Ecclesiae tecto submovemus.* At ἀφορισμὸς ἐπ' ἀναθέματος [*separatio cum anathemate*], quam et ἀποκήρυξιν τελείαν [*plenam eiectionem*] Graeci vocant, idem Scriptor vocat *in perpetuum discidium relegare;* quod usurpatum ait adversus semel atque iterum eiectos. Locus est libro Adversus haereticos. Origenes ἀπελαύνειν τοῦ κοινοῦ [*e coetu eiicere*], et ἀποκωλύειν ἥκειν ἐπὶ τὸν κοινὸν σύλλογον [*vetare ad communem conventum accedere*]. Cyprianus ἀφορίζειν modo dicit *abstinere*, modo aliis vocibus circumloquitur, ut *a communicatione arcere, cohibere, prohibere; de Ecclesia eiicere, excludere, depellere.* Cuius quidem viri sanctissimi epistolas si quis legat, facile cognoscet totum ferme Christianae disciplinae vigorem in istis iudiciis constitisse: neque vero eos tantum qui contumaciter monita respuebant in perpetuum, id est, sine praefinitione temporis, a commercio piorum relegatos, sed ad tempus etiam eos qui spem praeberent poenitentiae.

Quem

!uem morem qui ex Ecclesia sublatum volunt gravis-
ıım infligunt vulnus disciplinae, quam corruptis adeo
·istianorum moribus ad veterem severitatem reduci
ːimum sit operae pretium: tantum abest ut ulla eius
s reliqua luxari debeat. Neque ad eam rem peculiare
eceptum desideratur; cum Ecclesiae coetu a Christo
ıel constituto omnia illa imperata censeri debeant sine
bus eius coetus puritas retineri non potest. Sunt alii
abstentionem probent, ἀνάθεμα non probent. Atqui
ɔrimen esse debet audientium monita et refractariorum.
ı vero diximus nihil aliud esse ἀνάθεμα quam *sine
efinitione temporis eiectionem*, quae tamen poenitentia
tis reditum non semper praecludit. Certe quanquam
ıs Ecclesia, cum vigerent διακρίσεις πνευμάτων [*spiri-
m discretiones*], certius de animis hominum iudicare
iit, sunt tamen quaedam delicta tam atrocia, ut, si
tumacia accedat, nemo non videat esse ἁμαρτίας εἰς
ατον [*peccata ad mortem*]: pro talibus, dum tales
ıent, Ecclesia non intercedit precum suffragio; quod
s poenitentibus patet; generaliter tamen his, ut et
delibus, mentem optat meliorem. Chrysostomus ubi
θεμα pronuntiandum ait *adversus facta, non adversus
ines*, intelligit destrictum illud ἀνάθεμα quo Deus ro-
ır ut aliquem coerceat, vel aliter vel etiam tollendo
ı e medio. Huius sane rarior est usus; non tamen
lus. Nam in Iulianum, cum defectioni adderet ma-
nationes evertendi Christianismi, usa est Ecclesia isto
remae necessitatis telo, et a Deo est exaudita. Re-
ti sunt et qui iudicia ista Ecclesiae putarent inhiben-
quoties Christianas Potestates Deus concederet seculo;
m in rem utuntur exemplo Iudaeorum, apud quos
edrium habebat ius illud pronuntiandi ἀποσυναγώγους.
bus ego illud facile largiar, piorum Regum nonnul-
esse etiam ad res istas auctoritatem. Nam et Iohan-
Romae Episcopus Iustinianum Imperatorem rogat pro
torianis atque aliis, ut si proprio deposito errore et
va intentione depulsa ad unitatem Ecclesiae reverti
ıerint, in suam eos communionem recipiat; et apud
ıem Carnutensem legitur capitulum vetus, ex quo
stat ad communionem Ecclesiae admitti solitos quos
post

post delictum aliquod Rex mensae suae adhibuisset. Sed haec non eo valent ut libertas iudicandi tollatur Ecclesiae. Neque procedit petitum a Iudaeis argumentum. Nam apud eos lex tota ex qua iudicabatur erat accommodata populo carnali, ita ut cives omnes aequaliter obstringeret: ac proinde idem erant respublica et ἐκκλησία. At Christi leges multo plus exigunt quam in commune civibus imperii alicuius praescribi solet, aut etiam potest: semper enim magna pars hominum φρονεῖ τὰ τῆς σαρκὸς [*sapit ea quae sunt carnis*]. Quare Civiles quidem leges suo funguntur officio si graviora et societati maxime nocentia delicta coerceant: at quae contra dilectionis, contra mansuetudinis, contra patientiae leges peccantur extra communes leges sunt posita; non etiam extra eas leges quas se sectantibus Christus praescribit, et secundum quas iudicare debet ille selectus ex mundo coetus. Quam recte Constantinus et eum secuti Imperatores reliquerunt Ecclesiae sua iudicia, atque ea insuper suis legibus munierunt; ut videre est in Actis Synodorum et legibus in Codicem relatis. Et hos quidem qui iniquiores sunt adversus Ecclesiae disciplinam monitos hactenus volui. Superest ut qui eandem exercent meminerint quantum ab ipsis onus impositum. Scitum est veterum Iudaeorum cuius Maimonides meminit, *Si quis innocentem a Communione arcuerit, ipsum excidere iure Communionis.* Sicut et in Clementis Constitutionibus legimus, Ἡ κατάρα ἐπιστρέψει εἰς κεφαλὴν τοῦ ἀδίκως αὐτὴν ἐκπέμψαντος [*Dirae recident in caput iniuste eas emittentium*]. Quam aequitatem secutus Cyprianus ex more illorum sanctissimorum temporum de Felicissimo ita pronuntiat, *Accipiat sententiam quam prior dixit.* Solent autem iniusta atque inmitia iudicia exerceri non tam in morum examine (nam hic nimium plerunque indulget censura, tantum abest ut aequo sit rigidior), quam circa quaestiones dogmatum rituumque. Quod Apostolis accidit et terrere temerarios debet et pios solari. Praedixit illis Christus fore ut ἀποσυνάγωγοι pronuntiarentur, Ioh. 16: 2, quod hic dixit ἀφορίσουσιν ὑμᾶς [*separabunt vos*]. Neque intra primum ἀφορισμοῦ gradum stetit impotens odium, ut cum ἀποσυνάγωγοι iudicati sunt qui Iesum esse Messiam faterentur,

Ioh.

. 9: 22, 12: 42, sed cum post Iesu resurrectionem
: dogma magnis auctibus invalesceret, et libertas ri-
m paulatim clarius doceretur, accessit *ἀνάθεμα*, cuius
ninit Iustinus Adversus Tryphonem: ait enim quos-
ı Iudaeos solitos *ἐν ταῖς συναγωγαῖς καταναθεματίζειν*
' *ἐπὶ τὸν Χριςὸν πιςεύοντας* [*in synagogis anathema*
re iis qui in Christum crederent]. Et alio quodam
ait *τοὺς ἀρχισυναγώγους μετὰ τὴν προσευχὴν* [*Archi-*
gogos post peractas preces] solitos Christum *ἐπισκώπ-*
[*conviitiis insequi*]. Rursum alibi Iudaeos ita allo-
ur: *Καὶ νῦν τοὺς ἐλπίζοντας ἐπ' αὐτὸν* (*τὸν Χριςὸν*) *καὶ*
πέμψαντα αὐτὸν παντοκράτορα καὶ ποιητὴν τῶν ὅλων
' *ἀθετεῖτε καὶ ὅσον ἐφ' ὑμῖν ἀτιμάζετε, καταρώμενοι ἐν*
συναγωγαῖς ὑμῶν τοὺς πιςεύοντας ἐπὶ τὸν Χριςόν [*Et*
c *eos qui in ipsum* (*Christum*) *sperant, simulque in*
qui Christum misit omnipotentem et omnium opificem
m, reiicitis et quanta maxime potestis ignominia af-
is, etiam diris devoventes in synagogis vestris eos
in Christum credunt]. Haec vera esse norunt etiam
nunc Thalmudicos libros aut etiam Ritualia Iudaeo-
ı perlegunt. Passim enim diris ibi devoventur Chris-
i. Ipse apud Iustinum Tryphon Iudaeis praeceptum
a Doctoribus *μηδενὶ τῶν Χριςιανῶν ὁμιλεῖν μηδὲ κοινω-*
ι τῶν λόγων [*ne cum Christianorum ullo conversa-*
tur, aut sermonem sociarent]. Epiphanius idem de
aetate testatur: verba sunt: *'Ανιςάμενοι ἔσωθεν* (*οἱ*
δαῖοι) *καὶ μέσης ἡμέρας καὶ περὶ τὴν ἑσπέραν ἐν ταῖς αὐ-*
συναγωγαῖς, ἐπαρῶνται αὐτοῖς καὶ ἀναθεματίζουσι, φάσ-
ες, ὅτι ἐπικατάρασαι ὁ Θεὸς τοὺς Ναζωραίους [*Intra*
agogas exsurgentes Iudaei tam medio die quam cir-
vesperam diras illis imprecantur et anathemate eos
vent dicentes: O Deus diris defige Nazaraeos].
d ille tanquam de una Christianorum secta dictum
rpretatur, cum revera ad omnes Christianos pertine-
, quos Iudaei appellabant atque etiamnunc appellant
ωραίους.

αὶ ἐκβάλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρόν] *'Εκβάλλειν* non
hic ex albo aut diptychis expungere; id enim verbo
ρίζεσθαι [*separare*] satis erat comprehensum; sed sicut
δίζειν est *praesentes convitiis proscindere*, ita *ἐκβάλ-*
λειν

λειν τὸ ὄνομα ὡς πονηρὸν, *absentium nomen, ut improborum hominum, differre rumoribus.* Est enim Hebraismus, שם רע הוציא Deut. 22: 19, ἐξέβαλε, aut, ut LXX vertunt, ἐξένεγκεν ὄνομα πονηρόν [*eduxit nomen malum*]. Contigit hoc Apostolis tunc praecipue cum a Synedrio legatio ad omnes per orbem Iudaeos missa est ad infamandum dogma Christianum: quam rem ex Iustino alibi memoravimus.

23. *Σκιρτήσατε, exsultate*] גילו.

24. *Τοῖς πλουσίοις, divitibus*] *Qui divites estis et communi divitum more vivitis.*

Ἀπέχετε τὴν παράκλησιν ὑμῶν, habetis consolationem vestram] Sic infra 16: 25, *Τέκνον, μνήσθητι ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθά σου τῇ ζωῇ σου* [*Fili, recordare, te recepisse bona tua in vita.*]

25. *Οἱ ἐμπεπλησμένοι, qui saturati estis*] Qualis ille qui sepulchro inscribi curaverat:

Τόσσ' ἔχω ὅσσ' ἔπιον καὶ ἐδήτυα.

[*Tanta habeo, quanta bibi edique.*]

Πεινάσετε, quia esurietis] Vide narratiunculam de epulone dicto cap. 16. Esai. 65: 13, *Ecce servi mei comedent, et vos esurietis; servi mei bibent, et vos sitietis.* Sicut felicitas vitae alterius convivio depingitur, ita status oppositus fame et siti.

Οἱ γελῶντες νῦν, qui ridetis nunc] Id est, qui omnes gaudendi occasiones in hac vita captatis.

26. *Ὅταν καλῶς ὑμᾶς εἴπωσι πάντες οἱ ἄνθρωποι, quum bene dixerint vobis omnes homines*] Phocion cum in dicendo multitudine placuisset, ecquid peccasset amicos interrogabat. Nimirum:

Obsequium amicos, veritas odium parit.

Τοῖς ψευδοπροφήταις, pseudoprophetis] Quippe qui dogmata sua et vaticinia accommodant procerum et populi cupiditatibus.

27. *Τοῖς ἀκούουσι, qui auditis*] Qui obedienti proposito me auditis.

30. *Καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντος τὰ σὰ, μὴ ἀπαίτει*] *Αἴρειν* est hic non *vi extorquere*, sed *pro suo uti.* Sic et infra 19: 21, αἴρεις ἃ οὐκ ἔθηκας [*tollis, quod non posuisti*]. Sensus est: *Si quis quod tuum est aut tibi debetur pro suo*

usur-

:rpet, *noli rigide adversus eum ius tuum cum detrinto mutuae dilectionis urgere.*

32. *Ποία ὑμῖν χάρις ἐςὶ, quaenam vobis est gratia*] Plautus, *est gratia*, id est, *gratia tibi debetur.* Omio enim dativus hic videtur exigere ut χάριν intelligas non beneficium, sed beneficii repensationem. Quam, uit, ex tali facto a Deo potestis gratiam exspectare? χάριν ἔχειν est *gratias agere*, infra 17 9. Aliter hic :ia coelestis χάρις dicitur, aliter apud Paulum aliqubt s. Apud Paulum quia liberaliter promissa, cum ex Dominus nihil nobis deberet, imo nos ipsi multis ainibus essemus debitores: hic vero quia respectum et ad bene facta: quomodo et merces dicitur hoc loco d Matthaeum: sed gratia ob benevolum dantis affec. : merces ob promissionem.

4. *Παρ' ὧν ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, a quibus speratis re.re*] Omnino hoc pertinet ad illud beneficii genus quod νισμὸν [*collationem*] Graeci vocant, de quo praeclara notavit doctissimus Casaubonus ad Theophrastum. Si s naufragio, incendio, aut alio casu tristiore multum amisisset, solebant amici pecunias ei contribuere, non certum diem solvendas, sed ubi commodum esset. Id 'o praestare vix solebant nisi his quos spes esset ex 'ersa fortuna in meliorem emersuros: ita ut aliquando sent non pecuniam tantum, sed et *beneficii vicem redere*, quod vocabatur ἀντερανίζειν. Lucas ἐρανίζειν *nbolam conferre*] communiore vocabulo δανείζειν [*mudare*] vocat: et ἀπολαμβάνειν, *recipere beneficium:* mox ἀπολαμβάνειν τὰ ἴσα: sicut Latini dicunt paria ere, *par pari referre.*

5. *Μηδὲν ἀπελπίζοντες, nihil inde sperantes*] Legit aino Syrus μηδέν' ἀπελπίζοντες [*neminem spe frustran*, et ἀπελπίζειν sumit active ut ἀποςοματίζειν [*iubere noriter respondere*], atque alia quae ad formam Hiphil gunt Hellenistae. Sed et Graeci interdum ἀπελπίζειν usurpant. Sensum igitur esse existimavit: *Omnibus entibus date mutuum neminem frustrantes spe ea, quam vestra beneficentia concepit.* At Graeci scriptores et tinus interpres vetus legunt μηδὲν et ἀπελπίζειν intertantur ἀπὸ τοῦ πράγματός τι ἐλπίζειν [*ex ea re aliquid*

spe-

sperare]: qui sensus optime huic loco congruit: vult enim contrarium fieri eius quod supra dixerat. Homines non Christiani solent δανείζειν ἐλπίζοντες ἀπολαβεῖν [*mutuum dare his, a quibus sperant recipere*]. Suis praecipit Christus δανείζειν μηδὲν ἀπελπίζοντας, id est, μηδὲν ἐλπίζοντας ἀπολαβεῖν, *nullam exspectantes vicem beneficii.* Non longe hinc abit Plutarchi illud: *Τοῖς ἀπόροις οὐ δανείζουσιν, ἀλλὰ βουλομένοις ἀπορίαν τινὰ ἑαυτοῖς κτᾶσθαι· καὶ μάρτυρα δίδωσι καὶ βεβαιωτὴν ἄξιον, ὅτι ἔχει πιστεύεσθαι, δέον ἔχοντα μὴ δανείζεσθαι.* [*Egeno pecuniam nemo credit, sed iis qui sibi copiam aliquam parare volunt; testemque et sponsorem habent, esse se quibus tuto mutuum committatur, cum debuerit cui res est, mutuum nihil sumere.*] At vero, ut ait Lactantius, *id iuste, id pie, id humane fit quod sine spe recipiendi feceris.* Non arbitror proprie huc pertinere quaestionem foenebrem, quae tamen in hunc locum a plerisque Veterum tractari solet. Qua de causa, et quia per consequentiam censeri hic debet vetita avaritia foeneratorum, non alienum erit pauca et de re disserere.

Potest autem quadruplex esse quaestio, de iure naturali, de lege Mosis, de lege Christi, de moribus veterum Christianorum, quod ius Canonicum dici solet. Sed hac de re acturus illud primum praefabor, probare me eorum pietatem qui totum hoc lucrandi genus sublatum vellent e rebus humanis, quando multa inde mala nasci manifestissimum est, quae facunde enarrat in istius argumenti libro Plutarchus. Sed rursum video fieri plerumque ut nimius rigor occasionem det effraeni licentiae. Nam cum vident homines non satis firmis rationibus probari id quod nimium tenditur, in contrarium lapsi sine fine modoque sibi indulgent. Quare nihil est tutius quam praecepta adstringere aut rectae rationis aut Divinorum oraculorum finibus. Ita fiet ut nec vetita condonentur, et quae vetita non sunt, si opus est, dissuadeantur potius quam vetentur. — Ut a iure naturae incipiam: multi ut probent illicitum esse omnem quaestum ex usu pecuniae aut rei similis alteri concesso, dicunt pecuniam natura sua esse sterilem. Sed in hoc argumento manifestus est παραλογισμὸς [*paralogismus*]. Dicitur enim pecunia

ste-

erilis natura, non quod ius naturae id praecipiat, sed
iod hominum industria non ipsa natura tali fructui ori-
nem dederit: quomodo et domus natura est sterilis,
ius tamen pensiones inique a domino percipi nemo
cerit. Alii illud urgent, mutuo transferri dominium:
.ctum autem rei penes dominum esse debere. Sed ista
oque subtilitas vocum ad aequitatem naturalem nihil
it. Nam in rebus quae genere recipiunt functionem,
pecunia, frumentum, vinum, ius illud ad recipiendum
m genere est vice dominii. Fatentur autem omnes
s eum recipere qui statim aliquid recipit, quam qui
.to post tempore, ob utilitates eas quas secum fert ἡ
εκὴ κατοχὴ [*naturalis possessio*], quod non minus in
tuo quam in re commodata procedit, si rei momenta
a verborum apices sectamur. Hoc ipsum autem quod
temporis mora situm est, haud dubie aestimari ac
inde in stipulationem deduci potest. Nam si cui dem
tua centum, et paciscar ut alio tempore mihi det iti-
n centum mutua, quae est vera ἀνταλλαγὴ [*permuta-*
], quomodo iniqua probabitur magis esse haec pactio
am si bovem vicino ad opus ruris commodem, ea lege
idem aliquanto post mihi tantundem praestet? Iam
ro illa iterum mutuum dandi obligatio, ut res omnes,
nmuni mensura, id est, pecunia aestimari potest. Dic-
natura non teneri quenquam prodesse alteri cum de-
nento suo. At is qui pecunia ad tempus caret in
tiam alterius, poterat eam in agros aut domos impen-
e ac medii temporis percipere fructus; quos si quis
at incertos, illud ipsum tamen incertum, ut omnia
t, suum habet pretium, ita ut vendi quoque soleat.
sum si locupletior censetur cui sine proprietate le-
as est pecuniae usus fructus, apparet hunc ipsum usum
uid esse quod aestimationem recipiat: atque idem pro-
e de annuo usu dicendum est. Video a plerisque eo-
t qui usurarum stipulationes damnant, usuras ex mora
i improbari; ac proinde concedi, ut, ni praefinito
mutuum reddatur, usuram stipuler. Licebit ergo,
a sententia recipitur, ita pacisci, ni intra triduum
das, solves tantum pro mora: quod si tridui illius
ssa sit mentio pactio erit illicita. Haec subtilitas in

Scholis habet verborum effugia quibus se tueatur, negotiis aptari aegre potest. Quare ita habendum videtur, posse non repugnante natura eum qui pecuniae usu in gratiam alterius careat, vicissim aliquid eo nomine pacisci. Ut autem sciatur quantum recipi aequitas permittat, non est spectandum, ut quidam censent, quantum lucri faciat qui pecuniam sumsit, sed quantum ei absit qui alteri pecuniam numeravit: sicut in emtione quoque et in aliis contractibus nunquam aestimatio facienda est ex eo quod intersit accipientis, sed ex eo quod absit danti. Abest autem tantum quantum quisque pro vitae suae genere ex pecunia compendifacere potest ac solet; puta ex agris, ex domibus, ex mercatura, detracta aestimatione periculi, quod in aliis rebus maius in aliis minus est, ita ut fieri inter mercatores solet in contractu aversi periculi quem *assecurationis* vocant. — Venio ad ius illud quod Deus Hebraeo populo dedit. Lex Deuteronomii ita concepta est 23: 19, *Non foenerabis fratri tuo in usuram pecuniae, in usuram cibi, in usuram rei ullius foenerabilis. Alienigenae foenerabis: fratri autem tuo non foenerabis.* Hic qui omnem usuram Iuri naturali contrariam putant, quod de extraneo foenerando dicitur permissionem esse volunt facti, non iuris: quod neque verba admittunt, neque unquam ita intellectum est ab eo populo cui lex ferebatur. Testes adducam Iosephum et Philonem, quibus consentiunt Rabbini omnes. Iosephi haec sunt verba Originum IV, *Δανείζειν δὲ Ἑβραίων ἐν τόκοις ἐξέςω μηδενὶ, μηδὲ βρωτὸν, μήτε ποτόν· οὐ γὰρ δίκαιον προσοδεύεσθαι τοὺς ὁμοφύλους τὰς τύχας, ἀλλὰ βοηθήσαντα ταῖς χρείαις αὐτοῦ, κέρδος εἶναι νομίζειν τήν τ' ἐκείνων εὐχαριςίαν καὶ τὴν ἀμοιβὴν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ γεννησομένην ἐπὶ χρηςότητι.* [*Ne liceat foenori dare Hebraeo alicui, ne esculenta quidem aut potulenta; neque enim aequum est lucrari ex mala popularium fortuna: sed ipsius necessitatibus succurrendo pro lucro habere et ipsorum gratiam et repensationem pro bono facto a Deo venturam.*] Philo libro περὶ φιλανθρωπίας [*de humanitate*] ita legem hanc explicat: *Ἀπαγορεύει τοίνυν ἀδελφῷ δανείζειν, ἀδελφὸν ὀνομάζων οὐ μόνον τὸν ἐκ τῶν αὐτῶν φύντα γονέων, ἀλλὰ καὶ ὃς ἂν ἀςὸς ἢ ὁμόφυλος ᾖ* [*Vetat igitur fratri dare* fo-

nori, fratrem vocans non eum tantum qui ex iisdem parentibus, sed omnem civem ac popularem]. Et mox: δε καὶ μὴ βούλοιτο δωρεῖσθαι, κιχράναι γοῦν ἑτοιμότατα ὶ προθυμότατα, μηδὲν ἔξω τῶν ἀρχαίων ἀποληψομένους· ω γὰρ οὔθ' οἱ πένητες ἔμελλον ἀπορώτατοι γίνεσθαι, πλείω ὧν ἔλαβον εἰσφέρειν ἀναγκαζόμενοι, οὔθ' οἱ συμβαλόντες κεῖσθαι χρηστότητα, μεγαλόνοιαν, εὐφημίαν, εὔκλειαν, ὧν σις ἐφάμιλλος [*Quod si nolit dare, mutuum det igitur nto benevoloque animo nihil supra sortem recepturus: futurum est ut nec qui in tenui sunt re, plane ad piam detrudantur, coacti plus reddere quam accepe- t: nec qui profuere aliis ea amittant, quorum pos- io aestimari nequit, bonitatem, magnanimitatem, um nomen ac gloriam*]. Quem Philonis locum ita suos usus transtulit ut simul interpretetur Clemens xandrinus Stromateon II, ubi ita loquitur: Ὁ νόμος εγορεύει ἀδελφῷ δανείζειν, ἀδελφὸν ὀνομάζων οὐ μόνον ἐκ τῶν αὐτῶν φύντα γονέων, ἀλλὰ καὶ ὃς ἂν ὁμόφυλος ὁμογνώμων τε καὶ τοῦ αὐτοῦ λόγου κεκοινωνηκώς· οὐ δι- ῶν ἐκλέγειν τόκους ἐπὶ χρήμασιν, ἀλλ' ἀνειμέναις χερσὶ καὶ ὁμάις χαρίζεσθαι τοῖς δεομένοις· Θεὸς γὰρ ὁ κτίστης τοιᾶσδε ιτος. ἤδη δὲ ὁ μεταδοτικὸς καὶ τόκους ἀξιολόγους ἀπολαμ- νει τὰ τιμιώτατα τῶν ἐν ἀνθρώποις ἡμερότητα, χρηστότητα, αλόνοιαν, εὐφημίαν, εὔκλειαν [*Lex vetat fratri dare nori, fratrem vocans non eum tantum qui ex iisdem us sit parentibus, sed et qui popularis sit, qui paria tiat, eiusdemque verbi sit particeps: non aequum iu- ans ut ex pecunia lucrum fiat, sed ut laxa manu et mo bene fiat opus habentibus: Deus enim talis bene- ntiae auctor. Addè quod qui liberalis est eo magnas pit et dignas facto suo usuras, suavitatem, bonita- , bonum nomen, gloriam, quae sunt inter homines tii maximi*]. Satis hinc, ni fallor, apparet legem m Deuteronomii intellectam de officio civium erga es: quod et Levitici verba indicant: nam et ibi foenus atur hac addita ratione, *ut tecum vivat frater tuus*.

36. Quare et cum in Psalmis et apud Ezechielem datur qui ab exercendo foenore abstinuit, id intelli- dum est ex Legis praescripto. Ambrosius et quidam secuti, *alienigenas* intelligendos putant: septem illos

 po-

populos in quos Hebraeis iustum bellum erat; nec mirum putat si foenerare eis licuerit quos licuerit occidere. Sed ne haec quidem interpretatio verbis legis congruit: nam cum *fratribus*, id est, civibus, opponuntur *extranei*, certum est non hos aut illos sed omnes intelligi. Adde quod Legis gravitati neutiquam conveniebat permittere in eos foenus quos plane interfici oportebat. Causa igitur discriminis haec fuit, quod Deus Hebraeis inter se non ea tantum praecepta vellet quae sunt hominibus omnibus inter se communia, et quae stricta iuris ratione debentur, sed multa etiam propioris cuiusdam necessitudinis ac caritatis officia; ut in lege de Servis, Pignoribus, de Spicilegio, aliisque multis videre est. Accedit quod potissimus Hebraei populi quaestus in agricultura et re pecuaria situs erat. Iosephus primo contra Appionem: *Ἡμεῖς τοίνυν οὔτε χώραν οἰκοῦμεν παράλιον, οὔτ' ἐμπορίαις χαίρομεν, οὐδὲ ταῖς πρὸς ἄλλους διὰ τούτων ἐπιμιξίαις· ἀλλ' εἰσὶ μὲν ἡμῶν αἱ πόλεις μακρὰν ἀπὸ θαλάσσης ἀνῳκισμέναι, χώρην δὲ ἀγαθὴν νεμόμενοι ταύτην ἐκπονοῦμεν* [*Nos vero neque terram habitamus maritimam, neque commerciis et ob ea externorum consuetudine delectamur; sed sunt nostrae urbes a mari remotae: terram autem habemus uberem, eamque diligenter excolimus*]. Quare cum finitimi plerique Iudaeorum ex mercatura magnum quaestum facerent, ut Sidonii, Tyrii, accolae Maris Rubri, et Aegyptii, foenus in illos permitti, in Hebraeos agricolas et pastores non permitti, summam habebat rationem. Nam et aliorum populorum legibus odiosissimum est foenus quod in agricolas exercetur. Sed lex ista Mosis cum illius populi statum peculiariter spectet, unique populo sit data, caeteros non obstringit, nisi quatenus indicium aliquod praebet naturali aequitati. — Quid nos Christus facere velit, cum peculiare de hac re praeceptum non exstet, ex praeceptis generalibus hauriendum est. Cum vetatur omne *πλεονέκτημα* [*ex alieno lucrum*], dubium non est quin exigatur a nobis ἡ ἐν τοῖς συναλλάγμασιν ἰσότης [*aequalitas in contractibus*]. Quare sicut ex hac lege ne vendere quidem rem suam licet nisi aequo pretio, ita nec pro pecuniae usu plus pacisci quam quo detrimentum nostrum sarciatur. At Caritatis regula plus exigit.

Nam

n si egenti danda est pecunia mutua; nulla spe com-
sationis, sane danda etiam est sine usura, cum alio-
non beneficium sit futurum sed veneficium potius.
ı male enim Veteres foenus *venenum patrimonii* voca-
t. Hunc sensum Lactantius lib. VI sic exprimit:
*uniae, si quam crediderit, non accipiat usuram; ut
eneficium sit incolume quod succurrat necessitati, et
tineat se prorsus alieno. In hoc enim officii genere
et sua esse contentus, quem oporteat alias ne pro-
te quidem parcere ut bonum faciat: plus autem ac-
re quam dederit iniustum est.* Sic et Tertullianus
m Hebraeam ostendit fuisse rudimentum quoddam ad
uae a Christianis praestanda sunt; libro IV Adversus
cionem: *Prius ergo fuit ut fructum foenoris eradi-
et, quo facilius assuefaceret hominem ipsi quoque
sori, si forte, perdendo, cuius fructum didicisset
ttere. Hanc etenim dicimus operam Legis fuisse
urantis Euangelio. Quorundam tunc fidem paulatim
perfectum disciplinae Christianae nitorem, primis qui-
que praeceptis balbutientis adhuc benignitatis infor-
at.* Sed haec cautio ad eos qui quaestus maioris fa-
ıdi causa pecunia aliena utuntur non pertinet. In
quis Canonibus nullum invenio qui foenus exercentes
tes promiscue a Communione submoveat, quod factum
posterioribus seculis. Solis his qui in Ecclesia mu-
e aliquo conspicui erant, quos dicunt τοὺς ἐν κανόνι
nonicos], is quaestus interdicitur canone Apostolico,
vocant, XLIV, Laodiceno IV, Niceno XVII, Afri-
o V et XVI. Causa fuisse videtur, quod hi qui in
to erant ordine non tantum crimine omni, sed et su-
ione avaritiae vacare deberent. Ita enim loquuntur
i Patres dicto canone V, Τὸ ἐν λαϊκοῖς ἐπιλήψιμον,
λῷ μᾶλλον ἐν κληρικοῖς ὀφείλει καταδικάζεσθαι [*Quod in
icis reprehendi solet, multo magis in Clericis dam-
i debet*]: ubi ἐπιλήψιμον est *id quod reprehendi solet*,
ἐπίμεμπτον. Quin dicto canone XVI simul cum foe-
e prohibetur Episcopis, Presbyteris, Diaconis, pro-
ationem rerum alienarum suscipere, aut aliorum cau-
patrocinium praestare, addita ratione, quod non de-
t eos qui sacrae militiae nomen dederint seculi rebus

 im-

implicari. Neque sane aliam causam affert Harmenopulus nam cum dixisset, *τὸν ἱερωμένον τόκους οὐ συγχωρεῖσθαι λαμβάνειν* [*Sacerdoti non permitti usuras accipere*], et dictos canones citasset, addit, *Πῶς γὰρ ὃς οὐδὲ πράγματα ἔχειν συγχωρεῖται ἢ βιωτικοῖς καὶ οὐκ ἐκκλησιαστικοῖς* (male in vulgatis codicibus negatio haec omittitur) *ἐνασχολεῖσθαι;* [*Quomodo enim hoc ei liceret cui nec negotiis secularibus et non ecclesiasticis vacare permittitur?*] Primus Imperatorum Leo, ut idem Harmenopulus notat, existimans omne foenus Christiano interdictum, lege id ipsum communi sanxit; cum ante ipsae Ecclesiae solerent pecunias sumere sub trientalibus usuris. Priscos illos canones si quis instaurandos putet non refragabor. Par enim est ad exactiorem normam eos vivere a quibus caeteri vivendi exemplum petunt. Caeteros quod attinet, primum cavere debent ne usurarum nomine plus aequo exigant, quod quia non positum est *ἐν στιγμῇ* [*in puncto individuo*], sed *πλάτος* [*spatium*] aliquod habet pro regionum ac populorum diversitate, legibus Civilibus definiendum est; ita tamen ut pii meminerint, saepe citra id quod leges permittunt consistendum. Ad multa enim leges conniveut, quia corrupti mores remedium non ferunt. Deinde etiam intra hanc aequalitatis mensuram non exercendum foenus in egentes, aut eos quos credibile sit foenore in egestatem prolapsos. Nam talibus aut pecunia neganda est si ea opus non habent, aut donanda si id possumus: certe id cavendum ne aliorum aut miseria aut imprudentia in quaestum abutamur.

Καὶ ἔσται ὁ μισθὸς ὑμῶν πολύς, et erit merces vestra multa] Confer Iosephi et Philonis quae citavimus. Abrahamus, cum beneficentiam suam in Regem et cives Sodomorum liberaliter esset testatus, a Deo audivit, *Ego sum merces tua magna valde*, Gen. 15: 1.

36. *Καθὼς καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστί, sicut et Pater vester misericors est*] Thalmudistae, Chaldaei et Arabes Deum quasi proprio nomine vocant רחמן, id est, *οἰκτίρμονα*. Et hanc ipsam sententiam usu populi tritam fuisse (ut multas alias quibus utitur Christus tanquam indubitatis) apparet ex Pandecte Thalmudico. Sciendum autem est voces *misericordiam* significantes apud Hebraeos

et

ellenistas ad omne beneficentiae genus extendi; ut
20: 13 et alibi. Vide quae ad Matthaeum.

. *Καὶ ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθήσεσθε, et absolvite, et ab-
mini*] Sicut *καταδικάζειν* est *dubia aliorum facta in
m peiorem rapere*, ita *ἀπολύειν* hic esse arbitror
*a quatenus fieri potest aequi boniquе consulere et
pretari benignius;* quod Latini etiam cum de priva-
gitur, dicunt *absolvere*. Sic Iosephus dixit *ἀπολύειν
ιαβολὰς, diluere calumnias*, XVI Originum, c. 12.

Σεσαλευμένον, succussatam] *Ἀγγεῖα σαττόμενα [va-
nstipata*] Aristoteli Probl. sect. XXI.

σουσιν, dabunt] Impersonaliter interpretandum, id
*Mensura iusta, coacta, succussata, superfluens vo-
'abitur.*

i *γὰρ αὐτῷ μέτρῳ ᾧ μετρεῖτε ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν,
n quippe mensura qua mensi fueritis remetietur vo-*
Id est; ut Hesiodus loquitur, *αὐτῷ τῷ μέτρῳ καὶ λώϊον
dando meliusque*] ut eadem sit mensura in genere,
exuberans. Sensus est, Deum eos qui sunt benigni
ementes benigne et clementer habiturum.

. *Εἶπε δὲ παραβολὴν αὐτοῖς, dicebat autem illis et
e*] Frustra laborari puto in quaerenda huius loci cum
ibus aut sequentibus connexione. Lucas enim cum
ıs Christi sententias recitasset, has etiam, quanquam
forte tempore et occasione pronuntiatas, huc refe-
ıs putavit. Est ergo hoc *εἶπε δὲ παραβολὴν αὐτοῖς*
quale illud, *Καὶ τόδε Φωκυλίδεω [Hoc quoque Pho-
ae*]. Respondet autem *εἶπε* Hebraeo אמר, quod de
ibus Magistris usurpant Hebraei, cum significare
ıt sententiam aliquam aut ab illo auctore manasse,
certe in ore eius frequentem fuisse.

. *Κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ,
ctus autem quivis erit sicut magister eius*] Non est
m verborum sensus alius quam illorum apud Mat-
um, *ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος
ῦ [sufficit discipulo ut sit sicut magister eius*], 10: 25.
uditur hic post *πᾶς* genitivus *μαθητῶν [discipulorum*]:
uo loquendi genere aliquid diximus ad Marc. 9: 49.
tur autem mihi apertissima esse constructio, quam
rus sequitur, *Quisquis discipulorum erit* נכון *verus*,

rectus, quod hic ad originem vertitur κατηρτισμένος, *is erit ut magister*, id est, sciet ea sibi agenda et ferenda quae magister egerit tuleritque: nam huc ea sententia refertur non apud Matthaeum tantum sed et apud Iohannem duobus locis. Itaque ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον [*super magistrum*], quod dicunt Matthaeus et Lucas, aut μείζων τοῦ κυρίου [*maior domino*], ut loquitur Iohannes, non est illud quod in Graeco versu κρείττονες διδασκάλων [*quos magistris praeferas*]. Ibi enim de comparatione eruditionis agitur: hic indicatur non esse meliori sorte ac conditione sectatores alicuius eo quem sectantur. Nec aliter hunc locum intellexit Irenaeus, ut videre est libro V, cap. 31.

42. *Πῶς δύνασαι λέγειν*] *Quomodo audes dicere?*

43. *Οὐ γάρ ἐςι δένδρον καλὸν, non est enim arbor bona*] Quanquam γὰρ illud Syrus et Arabs non habeant, tamen cum Graeci codices praeferant, habeat Latinus, agnoscat et interpretetur Theophylactus, delere non ausim; neque satis causae est. Alibi notavimus saepe apud Hebraeos et Hellenistas causas reddi eius quod subticetur, sed ex argumento rei de qua agitur satis intelligi potest. Ita hic γὰρ est *αἰτιολογία τοῦ σιωπωμένου* [*redditio causae eius quod subticetur*]. Cum enim de simulatoribus actum sit, causam reddit Christus cur diu prodesse non possit illa persona sanctimoniae, quia fieri non potest ut semper dissimuletur ingenium. Itaque si quis advertat, plerumque solent suo indicio prodi sorices. Diximus alibi haec *ἀποφθεγματικὰ* [*sententiose dicta*] intelligenda ἠθικῶς [*moraliter*], et ad eorum veritatem satis esse si eventus saepe et frequenter respondeat. Similis est huius sententiae usus Matth. 12: 33. Nam et ibi Christus ostendit inanem esse simulandi conatum. Lucas eum locum cum altero Matthaei, qui est 7 capite, ob argumenti similitudinem in unum contraxit. Quare inde petenda quae ad huius περικοπῆς [*sectionis*] interpretationem pertinent.

46. *Ἃ λέγω, quae dico*] Quae praecipio ex Patris voluntate. Vide Matthaeum.

47. *Καὶ ποιῶν αὐτοὺς, et faciens eos*] *Ποιεῖν* hic non unicam operationem, sed vitae totius diligentem conformationem significat, sine qua verae doctrinae professio
ni-

il prodest, imo ne potest quidem rebus adversis ex-
·ata subsistere.

8. Ὃς ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε, *qui fodit et profundavit*] raismus. Nam Hebraei quod per verbum et adver-a diceretur duobus verbis amant circumloqui. Ita ιψε καὶ ἐβάθυνε est ἔσκαψε βαθέως [*fodit in altum*], modo vertit Latinus Interpres. Designat haec com-ıtio studium pietatis, non in superficie fluitans, sed penitus corde reconditum.

CAPUT VII.

· Πάντα τὰ ῥήματα αὐτοῦ, *omnia verba sua*] Dogmata , quorum summam superior sermo expresserat.

ἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ λαοῦ, *in aures plebis*] Erant enim όγοι ἐξωτερικοὶ [*sermones extranei*], non ἀκροαματικοὶ *ɛriores*], ad omnes qui salvi esse vellent pertinentes, ad Apostolos solos et eorum in docendi munere suc-·ores.

· Ἤμελλε τελευτᾷν, *erat moriturus*] Iam iamque mo-rus videbatur, קרוב למות [*propinquus erat morti*]. dem hanc esse historiam quae a Matthaeo narratur 8, certum arbitror ob eas causas quas ad Matthaeum limus.

ὃς ἦν αὐτῷ ἔντιμος] *Quem plurimi dominus faciebat.* enim Graecis usurpatur ἔντιμον ποιεῖν. Non puto igi-recte verti *pretiosum*. Non enim vendi potuisse magno c servum Lucas significatum voluit, sed potius boni-m commendavit Centurionis, qui servulum tam pro-so affectu prosequeretur, memor hominem esse, ut eca Romanos saepe monet, et Philemon olim Graecos tis versibus:

Κᾂν δοῦλος ἦν τις, οὐδὲν ἧττον, δέσποτα,
Ἄνθρωπος οὗτός ἐστιν, ἐὰν ἄνθρωπος ᾖ.
[*Here, quisquis est homo natus, quamvis serviat*
Is servitutem, tamen esse homo non desinit.] .

iens Hebraeus dixit: Οἰκέτην συνετὸν ἀγαπάτω σου ἡ ή [*Servum prudentem amet anima tua*], Eccl. 7: 23. ι: Εἰ ἔστι σοι οἰκέτης, ἄγε αὐτὸν ὡς ἀδελφόν [*Si ser-*

vum habeas, ut fratre utere]. Quae Pauli super hac re praeceptis congruunt.

3. *Πρεσβυτέρους τῶν Ἰουδαίων, Seniores Iudaeorum*] Aut Magistratus oppidi, aut Praepositos Synagogae. Nam et hi et illi eo nomine dicebantur.

4. *Παρέξει, praestaret*] Vide ad Marc. 7: 12.

5. *Ἀγαπᾷ γὰρ τὸ ἔθνος ἡμῶν, diligit enim gentem nostram*] Nempe ob cultum unius Dei, quem tot inter populos soli ferme Iudaei profitebantur: ex aliis gentibus perpauci, qualis alter ille in Actibus Apostolicis Centurio, et Petronius Syriae Praeses, quem a pietate et iustitia Philo commendat: *Ἀλλ' εἶχε*, inquiens, *καὶ αὐτὸς, ὡς ἔναυσμά τι τῆς Ἰουδαϊκῆς φιλοσοφίας ἅμα καὶ εὐσεβείας, εἴτε καὶ πάλαι προμαθὼν ἕνεκα τῆς περὶ παιδείαν σπουδῆς, εἴτε καὶ ἀφ' οὗ τῶν χωρῶν ἐπετρόπευσεν, ἐν οἷς Ἰουδαῖοι καθ' ἑκάστην πόλιν εἰσὶ παμπληθεῖς Ἀσίας τε καὶ Συρίας, εἴτε καὶ τὴν ψυχὴν οὕτω διατεθεὶς, αὐτηκόῳ καὶ αὐτοκελεύστῳ καὶ αὐτομαθεῖ τινι πρὸς τὰ σπουδῆς ἄξια φύσει· τοῖς δὲ ἀγαθοῖς ἀγαθὰς ὑπηχεῖν ἔοικε γνώμας ὁ Θεὸς δι' ὧν ὠφελοῦντες ὠφεληθήσονται* [*Habebat ille, quantum iudicari poterat, scintillam quandam Iudaicae et Philosophiae et pietatis, sive iam olim talia perceperat, utpote literarum studiosus, sive ex quo Asiae Syriaeque praefuerat, in quarum regionum urbibus singulis Iudaei sunt plurimi, sive animo tali praeditus qui sponte sua facile audiret et perciperet et disceret ea quae suapte natura digna sunt in quibus cura ponatur. Solet enim Deus viris bonis bonos suggerere sensus, per quos dum aliis prosunt prosint et sibi*].

Καὶ τὴν συναγωγὴν αὐτὸς ᾠκοδόμησεν ἡμῖν, et synagogam ipse aedificavit nobis]. Suis impensis, forte et militum eam in rem usus opera. Solebant enim Romani ad theatra etiam aliasque substructiones uti manu militari, ne otium in lasciviam verteret. Nec mirum si Synagogae aedificandae curam ac sumtum impendit homo Romanus, cum ipse Augustus (cuius instituta Tiberius sectabatur) vetuerit necubi Iudaei prohiberentur *εἰς τὰ συναγώγια συνέρχεσθαι· μὴ γὰρ εἶναι ταῦτα συνόδους ἐκ μέθης καὶ παροινίας ἐπὶ συστάσει ὡς λυμαίνεσθαι τὰ τῆς εἰρήνης, ἀλλὰ διδασκαλεῖα σωφροσύνης καὶ δικαιοσύνης, ἀνδρῶν ἐπιτηδευόντων τὴν ἀρε-*

ιν [*ad synagogas convenire; non enim eos conven-*
)er temulentiam et lasciviam ferri in seditiones ad
um publicae pacis, sed scholas esse castitatis et ius-
:, constantes ex viris virtutem exercentibus].

Μὴ σκύλλου] *Ne tibimet molestus esto;* aut *ne te*
a, ut Syrus.

Ἐν τῇ ἑξῆς, postridie] Ita et Syrus legit.

λιν καλουμένην Ναΐν, civitatem dictam Nain] Gali-
hoc oppidum adscribit Hieronymus, et post eum alii.
dubito quin idem sit locus quem Iosephus Originum
:ap. 5 nominat, *κώμης*, inquiens, *τῆς Ναΐς λεγομένης*
, *cui nomen Nais*]. Nam et *Κεφαρνώμην*, id est,
:arnaum alibi *κώμην* vocat, et nostris Scriptoribus
saida modo est *πόλις*, modo *κώμη*. Obstare videtur
eam *κώμην* Iosephus adscribere videatur non Gali-
: sed Samaritarum regioni. Verum si quid recte iu-
locus Iosephi non est integer. Videntur enim ad
endam historiam aliqua deesse.

'αθηταὶ, discipuli] Non Apostolos, sed quosvis assi-
ı sectatores significat.

ı. *Τῇ πύλῃ τῆς πόλεως, portae civitatis*] Nam sepul-
Iudaeis extra urbem; ut vidimus Matth. 27: 60, sed
:iis populis: unde *efferendi* vox. Et certe ita postulat
publicae sanitatis, quae multum laedi solet aura se-
hrorum. Quo magis mirum Christianis ferme omni-
placuisse ut conventus sacri eisdem in locis habe-
ır in quibus ista sunt cadavera: quod in memoriam
yrum olim inductum, nescio an satis sapienter reti-
ır.

ονογενὴς, unicus] Hoc ad luctus magnitudinem signi-
dam pertinet. Nam in proverbium transiit apud He-
os מספד על־היחיד *planctus super unigena*, Zach. 12: 10,
6: 26.

xl αὐτὴ χήρα, καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς σὺν αὐτῇ,
)sa vidua, et turba civitatis multa cum illa] Haec
ıentior lectio, a qua stant Syrus et Latinus. Nec
o quid obstet. Nam ut ἦν [*erat*] subaudiatur etiam
non praecessit, omnibus ferme linguis commune est,
:aeis autem usitatissimum. Apparet autem funus non
e ignobile cum exsequias populus frequens iret.

13.

13. Ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτῇ, *misericordia motus super eam*] Notant Veteres in tribus miraculis quae post sermonem in monte habitum Christus edidit, tria beneficiorum Dei genera nobis ostendi; primum eorum quae conferuntur ipsis orantibus, ut illi vitiliginoso cuius meminit Matthaeus; alterum eorum quae per aliorum preces alii obtinent, quorum exemplum est in servo Centurionis; tertium eorum quae nullis precibus quaesita ex mera suapte misericordia Deus largitur: cuius rei in hac historia est specimen. Ad talem autem misericordiam optimo iure referri solet ab Apostolis gentium profanarum vocatio ad cognitionem veri.

Μὴ κλαῖε, noli flere] Non tantum repraesentata, ut hic, sed et exspectata resurrectio minuere nobis debet luctum ob mortuos. Nam profanas gentes quae eius rei aut nullam aut admodum incertam spem habent, in luctum immodice effundi minus est mirum, ut nos docet Paulus 1 Thess. 4: 13.

14. *Ἥψατο τῆς σοροῦ, tetigit lectulum*] Σορὸν hic Syrus recte, ni fallor, ex more inter opulentiores tunc recepto, *lectulum* interpretatur *in quo mortui efferebantur.* Notum illud Martialis:

Invidiosa tibi quam sit lectica requiris?
Non debes ferri mortuus hexaphoro.

Sed et Iudaeos ita elatos ex Iosepho discimus. Attigit autem Christus ut sisteret ferentes: quod indicant sequentia. An mortuum etiam tetigerit incertum est: quod etsi fecisset, nihil sane in eo fecisset contra Legem. Nam ipsa ἐπιείκεια [*aequitas*] dictat eum qui mortuum tangendo in vitam revocet, tactu mortui non pollui, cum causam ipsam pollutionis auferat. Quare nec Elias nec Elisaeus cum id fecerunt censendi sunt contra Legem fecisse. Haec melior solutio quam illa allata ad quaestionem Orthodoxorum XXVIII apud Iustinum, ubi responsurus auctor defendere nititur Christum ex quo baptizatus et munus suum auspicatus est Legi non fuisse subditum: quod tamen commoda interpretatione leniri posse non nego: cum sit alioqui παρακεκινδυνευμένον [*periculose dictum*].

Σοὶ λέγω, tibi dico] Divina illa potestate qua rebus etiam inanimis imperabat: qua de re diximus alibi. Dei

est

καλεῖν τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα [vocare ea quae non sunt, quam ea quae sunt], Rom. 4: 17. Vide Ezech. 37: 4.
5. *Ἀνεκάθισεν*] *Erecto corpore sedit.*
Ἔδωκεν αὐτὸν τῇ μητρὶ αὐτοῦ, *dedit illum matri suae*] parentum facto suo confirmans. Manuscriptus autem in Anglia vetus apertius id exprimit verbo ἀπέδωκεν *ddidit*]. Mirum videri potest historiam hanc tam il-rem a Matthaeo et Marco omissam. Sed videtur mihi ım uterque contentus fuisse uno exemplo redditae vi- in Iairi filia, ex quo similia alia possent intelligi. d eo magis necessarium est quia apud Matthaeum :stus legatis a Iohanne missis ait, νεκροὶ ἐγείρονται *tui resurgunt*].
. Φόβος, *reverentia*] Vide supra 1: 65.
ροφήτης μέγας ἐγήγερται, *propheta magnus surrexit*] ρῆται vocabantur omnes Divinitus missi. *Magnum* m dicunt, quia non precibus, non corporis superstra-e, sed nudo imperio, citra omne exemplum, mor-a vitae reddiderat.
Ἐπεσκέψατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, *animadvertit Deus populum suum*] Vide supra 1: 68.
1. *Ἐχαρίσατο*] *Misericorditer largitus est;* quod He-ri dicunt חן, LXX ἐλεεῖν solent vertere: Gen. 33: 5, 11, am. 12: 22, Ps. 37: 26.
4. *Τί ἐξεληλύθατε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι, ad quid tandum existis in desertum*] Eadem distinctio est l Matthaeum; quam et retinendam censeo. Quaerit ı Christus cuius rei visendae causa molestum illud in loca deserta suscepissent. Vide quae ad Matthaeum.
. *Ὑπάρχοντες, qui sunt*] Cum ita legerint Latinus et ιs, alteram lectionem διάγοντες [*qui versantur*], ap-t interpretamentum esse.
. *Προφήτην, prophetam*] De hoc loco vide quae ad :haeum.
. *Καὶ πᾶς ὁ λαὸς, et omnis populus*] Non potest hoc pi tanquam a Luca dictum, cum Iohannes iam con-ıs esset in carcerem ac proinde baptizare desisset Christus sermonem praecedentem habuit; ita ut eo em sermone commotus nemo ad Baptisma Iohannis rit. Sed narrat Christus quis eventus fuerit laboris

a.

a Iohanne suscepti: ac plane continua est oratio ad comma usque 35. *Πᾶς ὁ λαὸς*, id est, *populus terrae*, ut loquebantur Iudaei, homines illiterati. Hi opponuntur *τοῖς νομικοῖς*, *in Lege exercitatis*: sicut *τελῶναι* [*Publicani*] vitae impurioris crediti, opponuntur *Φαρισαίοις* [*Pharisaeis*] singularem quandam atque eminentem sanctimoniam pollicentibus.

Ἐδικαίωσαν τὸν Θεόν] *Δικαιοῦν* הצדיק saepissime est *approbare*. *Τὸν Θεὸν*, id est, ut sequitur *τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ* [*consilium Dei*]. Publicani et de rudi plebe homines summis laudibus ac gratiis prosequebantur eximiam hanc Dei bonitatem qui poenitentia contentus constituisset prioris vitae flagitia omnia clementer condonare, eiusque rei fidem certam facere tum per Iohannem tum per eum qui a Iohanne monstrabatur.

Βαπτισθέντες τὸ βάπτισμα τοῦ Ἰωάννου, *baptizati baptismo Iohannis*] Ostendit quomodo probaverint Dei consilium, obediendo scilicet: nam Baptisma indicium resipiscentiae.

30. *Τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ ἠθέτησαν εἰς ἑαυτοὺς*, *consilium Dei reiecerunt in semetipsos*] *Βουλὴ* Graecis ut et *consilium* Latinis significare potest, aut *id quod secum quis constituit facere*, aut *quod faciendum alteri censet*. Potest utravis significatio hic locum habere. Sed prior illa a Syro agnoscitur qui vertit צבינא, et, ni fallor, perpetua est nostris scriptoribus, sive cum de hominibus agitur, ut infra 23: 51, Act. 5: 38, 27: 12, 42, 1 Cor. 4: 5, sive cum de Deo, ut Act. 2: 23, 4: 28, 13: 36, Eph. 1: 11, Hebr. 6: 17. Quare tum hic, tum Act. 20: 27, haec significatio potius sumenda videtur, ut significetur ipsum Dei propositum: et hoc quidem loco illud propositum Dei, quo clementer decrevit Iudaeos per Iohannem ad resipiscentiam excitare, certa fide facta, priores culpas se condonaturum: ut iam dicere occoepimus. *Εἰς ἑαυτοὺς* omnino construendum arbitror cum illo *τὴν βουλὴν*, ex more Lucae voces saepe traiicientis, ut sit *τὴν τοῦ Θεοῦ εἰς ἑαυτοὺς βουλὴν ἠθέτησαν*. Nam *εἰς* pro ל Hebraeorum particula poni solet, ut *ἀποκαταλλάξαι εἰς αὐτὸν* [*sibi reconciliare*], Col. 1: 20. Et infra 9: 13, *βρώματα εἰς τὸν λαὸν*, id est, *τῷ λαῷ* [*cibos populo*]. Quod enim

m nonnullis placet εἰς ἑαυτοὺς hic idem esse quod *suo lo*, non video quo exemplo probetur. Εἰς pro ἐν po- quod alii hic praeferunt, et apud Graecos usitatum , et apud nostros occurrit; sed plerumque in loci de- iptione, ut ἐβαπτίσθη εἰς Ἰορδάνην [*baptizatus est in dane*], εἰς οἶκόν ἐςι [*domi est*]. Quare ista quoque in- pretatio, quanquam Syro placuit, non videtur simile mplum habere: ut taceam non de eo agi quod apud cogitaverint Pharisaei et Legisperiti, sed de eo quod am testatum fecerint: sequitur enim μὴ βαπτισθέντες αὐτοῦ [*non baptizati ab eo*], quod cum illo sensu ta- ae cogitationis non cohaeret. Ἀθετεῖν recte ni fallor titur *reiicere*, ut infra 10: 16, Ioh. 12: 48. Id enim ime opponitur verbo δικαιοῦν quod est *approbare at- laudare*. Sapiens et misericors Dei consilium in mit- do tam eximio poenitentiae hortatore, cum tantis pro- sis, admirati sunt gratisque animis exceperunt rudes vitae minus probatae homines: contra id ipsum asper- i sunt hi qui caeteris et doctiores et sanctiores vide- tur freti ritibus et factis quibusdam speciosis. Docet aperte hic locus non uniusmodi esse Dei consilia. it enim quaedam eius βουλήματος ᾧ οὐδεὶς ἀνθέςηκε [*vo- tatis cui nemo restitit*], Rom. 9: 19, Es. 46: 10, Hebr. 17. Quanquam et horum quaedam πρόγνωσιν [*prae- ntiam*] quandam includunt, ut illa βουλὴ ὡρισμένη [*de- tum consilium*] de Christo in mortem tradendo, cuius ntio est Act. 2: 23, 4: 28. Hanc βουλὴν ὡρισμένην Ius- us Martyr in Apologetico vocat εἱμαρμένην ἀπαράβατον *tum inevitabile*], cuius exemplum ponit in decreto de nunerandis his qui honesta delegerint, puniendis qui atraria. Sunt rursus aliae Dei βουλαὶ quae relinquunt bis τὸ ἐφ' ἡμῖν [*liberum arbitrium*], sive, ut Iustinus to loco Christianam contra Stoicos sententiam expli- is loquitur, τὴν προαίρεσιν [*liberum propositum*]. Hae possunt et nimium saepe solent ab hominibus ἀθετεῖσθαι *iici*], ut illud misericors Dei consilium, quod ad Pha- aeos non minus quam ad alios Iudaeos pertinebat: un- βουλὴν εἰς ἑαυτοὺς dixit hoc loco Christus *consilium ipsos ipsorumque salutem pertinens*. Neque id muta- em facit Deum: nam exitus consilii non suspenditur,

ni-

nisi ab ea ipsa conditione quam consilio suo inesse Deus voluit, idque optima ratione. Nam, ut Iustinus inquit, *οὐκ ἦν ἄξιος ἀμοιβῆς ἢ ἐπαίνου οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ ἑλόμενος τὸ ἀγαθὸν* [*laude aut remuneratione dignus non esset, nisi sua ipse voluntate eligeret bona*], provocatus iam scilicet Divino beneficio. Alibi dixit: *Οὐ γὰρ ἦν ἐπαινετὸν οὐδὲν αὐτῶν εἰ οὐκ ἦν ἐπ' ἀμφότερα τρέπεσθαι* [*Neque enim quicquam horum esset laudabile, si non esset homini liberum in quam vellet partem sese inclinare*]: cui similem sententiam habet doctissimus Athenagoras. Hinc et illud Platonicum Iustinus approbat, *αἰτία ἑλομένου* [*culpa eligentis*]; idque eo loco ubi non suam peculiarem sed communem ac consentientem Christianorum omnium eius seculi doctrinam proponit atque propugnat. Utrumque hoc genus consiliorum Divinorum pulchre una sententia complectitur Prosper: *Qui voluntatem Dei spreverunt invitantem, voluntatem Dei sentient vindicantem.* *Spernere* dixit quod hic est *ἀθετεῖν*, Clementi Alexandrino *ὑπερηφανεῖν*; ita enim ait: *Ὁ Θεὸς ἐκ δούλων υἱοὺς ἡμᾶς γενέσθαι βούλεται* (habes hic *βουλὴν* [*consilium*]), *οἱ δὲ οὐδὲ υἱοὶ γενέσθαι ὑπερηφανήκασι* [*Vult Deus nos ex servis fieri filios: isti vero, filii Dei fieri contemserunt*]. Multis verbis idem hoc *ἀθετεῖν* Arnobius exprimit adversus Nationes disputans: *Si tibi fastidium tantum est, ut oblatum respuas beneficium muneris, quinimo si tantum sapientia praevales, ut ea quae offeruntur a Christo ludum atque ineptias nomines, quid invitans peccat?* Et mox, *An*, inquit, *tibi aspernanti fugientique infundenda in gremium est Divinae benevolentiae gratia? Vis sumere quod offertur, atque in tuos usus convertere? consulueris tibi; aspernaris, contemnis et despicis? tu te muneris commoditate privaveris. Nulli Deus infert necessitatem, imperiosa formidine nullum terret. Neque enim necessaria nostra illi salus est.*

31. *Τίνι οὖν ὁμοιώσω, cui ergo similes dicam*] Cohaerent cum praecedentibus. Qui putarunt Lucam interlocutum verbis Christi, infarserunt hic *εἶπε δὲ ὁ Κύριος* [*ait autem Dominus*], ut significarent rediri ad sermonem Christi. Sed hoc assumentum multi veteres codices Graeci Latinique non habent. Neque Ambrosius legit, neque The-

ieophylactus; neque Euthymius; sed nec Syrus, nec abs: quare non dubito pronuntiare esse *παρεμβεβλημέ-ν* [*spurium*].

32. *Ἐκλαύσατε, plorastis*] *Ἐκόψασθε* [*planxistis*] Matieus. Solebant coniungi fletus et planctus, ut ex Traediis liquet.

35. *Ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς πάντων, probata est sapientia ab omnibus filiis suis*] *Σοφίαν* at sapientissimum Dei consilium, primum in mittendo anne Praecone poenitentiae victu multo severiore quam et Pharisaeorum qui vitae austeritate sibi eximie plaant: deinde in mittendo Iesu facili ac comi. *Δικαιοῦν* supra, hic quoque est *approbare* et *laudare*. *Τέκνα ίας* ex Hebraismo dicuntur hi qui idonei sunt agnose Divinam sapientiam: tales autem sunt qui se insintes et peccatis oneratos agnoscunt: nam sanitatis inin est morbum fateri. Tales qui erant, baptizati sunt ohanne, plenius edocti ab Iesu. Vide quae ad Mateum diximus.

36. *Ἠρώτα δέ τις αὐτὸν τῶν Φαρισαίων, rogabat autem um quidam de Pharisaeis*] Simon nomine, ut mox dir, qui olim *λεπρὸς* [*leprosus*], et, ut credibile est, Christo sanatus, Marc. 14: 3. Nam cur eandem a quar Scriptoribus historiam tradi existimemus causae ad tthaeum allatae sunt. Neque Lucas quicquam dixit id continuo post narratos iam Christi sermones accise credendum sit. Quare recte censent qui rerum orem hic ab eo spectatum putant. Est enim is ordo de conspicuus. Nam verbis Christi exemplum illustre iungitur. Dixerat Christus homines antea minus lauae vitae peccata sua agnoscentes magis esse idoneos acceptanda Dei beneficia, quam eos qui sibi plus quo placent. Eodem facit haec historia, ut explicatio endet.

37. *Ἐν τῇ πόλει, in civitate*] Id est, *κώμῃ* [*vico*]; nam lent ista promiscue poni. Bethania indicatur, ubi nobierat haec femina Lazari soror, Maria nomine.

Ἥτις ἦν ἁμαρτωλὸς, quae erat peccatrix] Non publicae idinis victima, sed alioqui vitae parum pudicae, זונה, n קדשה, ut distinguunt Hebraei. Tales feminas Hebraei

 pro-

proprie et insigniter *peccatrices* vocabant. Et quid mirum tales ad Christum confugisse, cum et ad Iohannis baptismum venerint? Matth. 21: 32. Bene autem monent Interpretes aut ἦν vertendum *fuerat*, aut certe ἁμαρτωλὴν, ut Syrus accepit, improprie dici, non ex praesenti tempore, sed ex vita anteacta, ut et Gal. 2: 15. Quomodo et vox ἀσεβὴς [*impius*] sumitur Rom. 4: 5.

38. Θριξὶ τῆς κεφαλῆς, *capillis capitis*] Bene notant Veteres fecisse hanc mulierem quod omnes conversos facere vult Paulus cum ita loquitur: Ὥσπερ παρεστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ ἀκαθαρσίᾳ καὶ τῇ ἀνομίᾳ εἰς τὴν ἀνομίαν, οὕτω νῦν παραστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ δικαιοσύνῃ εἰς ἁγιασμόν [*Sicut exhibuistis membra vestra servi immunditiae et iniquitati ad iniquitatem, ita nunc exhibete membra vestra serva iustitiae ad sanctimoniam*] Rom. 6: 19. Nam feminae minus custoditi pudoris maximam comae curam impendunt:

Quod primum formae decus est, cecidere capilli.

Itaque Clemens περιπλοκὰς τῶν τριχῶν [*cincinnos capillorum*] vocat ἑταιρικὰς [*meretricios*] Paedagog. III, cap. 11.

Ἤλειφε τῷ μύρῳ, *ungebat unguento*] Non caput tantum, quod fieri honoratis hominibus solebat, sed ipsos etiam pedes, ne quid ad summam animi demissionem testandae deesset. Pedum unctionem etiam apud Antiphanem et Cephisidorum Comicos Graecos reperias. Curtius de Indis: *Demtis soleis, odoribus illinunt pedes.* Aristophanes Vespis tria quae hic sunt posuit, ablutionem, pedum unctionem et osculationem, et quidem in muliebribus obsequiis:

——— Καὶ πρῶτα μὲν ἡ θυγάτηρ με
Ἀπονίζῃ καὶ τὼ πόδ' ἀλείφῃ καὶ προσκύψασα φιλήσῃ.
[——— *Atque imprimis filia grandis*
Lotum permulcet aquis, ungitque pedes, fertque
oscula prona].

Ubi Scholiastes: Παλαιὰ ἡ διὰ τῶν γυναικῶν τημελία, καὶ οὕτως ἐτημέλουν τοὺς πατέρας καὶ γέροντας, ὥστε μετὰ τὸ νίψαι ἀλείφειν τοὺς πόδας. Εὐφρόνιος δὲ καὶ τοὺς παρ' Ὁμήρῳ λιπαροὺς πόδας οὕτως ἀποδιδόναι τινάς φησι [*Haec officia foeminis mandata erant antiquitus: praecipue vero parentes senes filiae sic curabant, ut lotos pedes ungerent*

ent. Atque ita pedes unctos, *quod est apud Home-*
i, a nonnullis explicari refert Euphronius].

9. *Εἰ ἦν Προφήτης, si esset Propheta*] Leves animi
le inveniunt quo ostendantur. Nam nec Prophetae
ia sciverant, sed ea duntaxat quae Deo visum erat
i aperire.

οταπή] *Cuius vitae:* nam [sequitur *ὅτι ἁμαρτωλός ἐστι*
a peccatrix est].

[τις ἅπτεται αὐτοῦ, quae tangit eum] Nam Pharisaeo-
hoc erat scitum, contactu hominum flagitiosorum
s inquinari: quod falsum erat. Et cautio de vitando
im hominum accessu non debebat ad iam emendatos
rigi.

0. *Ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, respondens Iesus*] Ostensurus
m sibi tum quae femina tum quis Simon esset, non
a tantum, sed et in recessu intimo pectoris.

Ἔχω σοι τὶ εἰπεῖν, habeo quod tibi dicam] Comiter a
vivatore suo postulat loquendi veniam.

1. *Δανειστῇ τινι*] מרא חובא, id est, *Domino debiti*
ine *creditori.* Nam et Latina ista vox, cum proprie
mutuum pertineat, coepit ad omnem debendi causam
sferri. Sic et Matthaei Interpres quod *δάνειον* [*mu-*
m] dixerat, interpretatus est *τὸ ὀφειλόμενον* [*debitum*].
it autem vox utraque et *δανειστοῦ* et *χρεωφειλέτου* [*de-*
is] in Graeco Prov. 29: 13.

2. *Ἐχαρίσατο*] Bene Latinus *donavit*, id est, *dona-*
is causa remisit, ut loquuntur Imperatores in L. Si
ationis. C. de donationibus. Sic et cepisse videtur
liberatur obligatione, ut habet Iuris regula.

ἰς οὖν αὐτῶν, εἰπέ, πλεῖον αὐτὸν ἀγαπήσει, dic uter
eum plus diliget] Quid probabile sit Christus quae-
non quid necessarium. Nam homines de hominibus
care solent secundum id quod probabile est.

3. *Ὑπολαμβάνω*] Rectius verti puto *existimo* quam
l aliis placet *respondeo.* Nam quid sibi probabile
atur respondet Pharisaeus.

4. *Βλέπεις ταύτην τὴν γυναῖκα, vides hanc mulierem*]
es quid haec faciat?

Ὕδωρ ἐπὶ τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας, aquam ad lavan-
mihi pedes non dedisti] Comparat Christus Simonem

feminae: ille etiam communia officia neglexerat; haec eximia, nec unquam visa documenta reverentiae suae in Christum dederat. Causa discriminis haec, quod mulier peccatorum magnorum sibi esset conscia: Simon sibi sat placens, quasi minus opus Christo haberet, proinde quoque minus eum reverebatur. Solebat aqua dari peregre adventantibus, ut aliquot testimoniis alii probarunt: quibus adde loca 1 Reg. 25: 41, 1 Tim. 5: 10. Venerat autem Christus Hierosolymis Bethaniam: nam dies Hierosolymis docendo transigebat, vesperis ferme Bethaniam concedebat, ut alibi vidimus.

45. *Φίλημά μοι οὐκ ἔδωκας, osculum mihi non dedisti*] Etiam hic mos ad peregre adventantes pertinet. Vide quae ad Matth. 26: 49.

Εἰσῆλθεν, intravit] Cum hanc lectionem Graeci codices nonnulli adhuc praeferant et praeter Syrum Arabs etiam agnoscat, praeferendam alteri censeo: quanquam ad sensum non multum refert.

46. *Ἐλαίῳ, oleo*] Quanquam solent Hebraei unguenta quaevis *καταχρηστικῶς* [*abusive*] olei nomine appellare, ut et Graeci, quemadmodum notant Interpretes ad illud Homeri *εὐῶδες ἔλαιον* [*suave olens oleum*], dubitandum tamen non est quin hoc loco oleum commune intelligi debeat. Est enim perpetua *ἀντιστοιχία* [*oppositio*]. Mulier illa lachrimas impendit pedibus Christi proluendis: Simon ne aquam quidem. Illa assidua est in pedibus Christi osculandis: Simon ne uno quidem oris osculo Christum excepit. Illa pretioso unguento non caput tantum sed et pedes perfundit: ille ne caput quidem mero oleo: quod perfunctoriae amicitiae fuerat. Convivis oleum affundi solitum videas et Ps. 23: 5. Eodemque respicit locus Ps. 45: 8.

47. *Οὗ χάριν λέγω σοι, ἀφέωνται αἱ ἁμαρτίαι αὐτῆς αἱ πολλαί, ὅτι ἠγάπησε πολύ. Propter quod dico tibi: remittuntur ei peccata multa, quoniam diligit multum*] Variae sunt admodum huius loci interpretationes. Quidam putant de ea dilectione hic agere Christum quae remissionem antecedat. Et sane fides illa, quae remissionem impetrat, sine dilectione non est. Sed ea dilectio solet magis aut poenitentiae aut fidei etiam nomine com-

prehendi, cum ἀγάπη [dilectio] peculiariter dici soleat [affectio] illa solidior quae fidem et remissionem con- ιi solet, pars scilicet praecipua eius sanctimoniae ad n remissionis beneficio invitamur. Solent et Platonici re amorem esse duplicem, alterum tenerum ante cog- nem plenam, alterum robustiorem post eandem ple- cognitionem. Illi autem robustiori amori nomen της magis convenit, ut videre est Rom. 13: 10, 1 Cor. 13, Gal. 5: 6, et 1 Petr. 1: 22, ubi purificatio dicitur a ad dilectionem. Adde quod haec femina non, ut existimant, nunc primum veniam delictorum consecu- st. Accidit enim haec res paulo ante mortem Christi: ae adeo illae lacrimae ex audita mortis praedictione ae videntur: ideoque accipiuntur a Christo, non ut ιum poenitentiae, sed ut signum dilectionis. Multo m ante Maria haec Lazari soror a Christo beata erat a quod ipsius institutioni tam diligenter immineret, nquam id Lucas narrat κατὰ πρωθύστερον [*per praepos- m rerum et verborum positionem*] 10: 42. Ibi nomen ponens ubi sola laus eius praedicatur: hic subticens, prioris vitae fit mentio: quomodo et Matthaei nomen ent Marcus et Lucas ubi de Publicano vocato agitur. t igitur Maria pridem iam Christi discipula, pridem isto cara, ut et ex Lazari resuscitati historia liquet. vero et illud durum est quod dicunt illius interpre- nis Patroni inverti a Christo ratiocinationem, et cum s dilectionem statuisset consequens condonationis, c vicissim condonationem ponere ut consequens di- ionis. Nam certe si hoc inferre voluisset Christus d ipsis videtur, non satis apposite videretur interro- onem proposuisse et confessionem expressisse Simoni. eres quoque video huius loci auctoritate uti, ut pro- t dilectionem nasci ex beneficio remissionis, non con- : Irenaeus lib. III, cap. 22 *Munus incorruptelae secutus ab eo ut plus diligeret eum. Cui enim plus ittitur, plus diligit.* Cyprianus in excerptis ad Qui- m: *Plus ab eo diligi Deum cui in baptismo plura ata dimittuntur. In Euangelio* κατὰ [*secundum*] *Lu- : Cui plus dimittitur, plus diligit: et cui minus di- itur, modicum diligit.* Alii putant ex dilectione tan-

 quam

quam signo probari remissionem quae contigerit. At Christus non hoc simpliciter dicit iam remissa esse illi peccata: sed ἔμφασιν [*significationis efficaciam*] ponit in voce *αἱ πολλαί*, quod et exigebat antecedens interrogatio. Et si de signo ageretur dicendum potius in sequente membro fuerat, *ὃς δὲ ὀλίγον ἀγαπᾷ, ὀλίγον αὐτῷ ἀφιέται* [*qui vero parum diligit, parum illi remittitur*]. Sed longior in refutandis aliorum opinionibus non ero: dicam quod maxime mihi probatur, iudicet aequus Lector. Putaverat Pharisaeus reiiciendam hanc mulierem a Christi contactu ob vitae impuritatem: Christus contra ostendere voluit digniorem hanc esse suo contactu quam illi ipsi qui factum hoc reprehenderent. Contactu enim dignissimus ille est qui maxime diligit. Hoc autem de illa credi primum communis ratio exigebat, docens magis nos ab iis diligi quibus plus fecerimus boni: deinde congruebant et facta, quae Simonis factum, nudam scilicet vocationem ad coenam, multis partibus superabant. His ergo duobus argumentis, communi praesumtione et factorum indicio cum dilectionem sui Christus probasset, abstinuit illationem ponere, ut quae sponte pateret, dignissimam scilicet hanc feminam esse suo contactu. Quod ipsum validius probat addito enthymemate, in quo iterum et illatio et pars argumenti de more subticentur. Plena argumentatio haec esset: *Cuius facti gratia ac spe Deus multa peccata remittit, id factum minime prohibendum est: Huius autem facti gratia ac spe, Deus multa peccata mulieri isti remisit: Non est igitur id prohibendum.* Propositio conspicuae est veritatis. Assumtio hoc modo probatur: *Solet Deus remittere magna peccata, ut et consequatur opera magnae dilectionis: Hoc autem opus tale est: Huius ergo operis consequendi causa Deus multa peccata remisit.* Huius argumenti assumtio iam probata erat collatione facti Simonis et facti mulieris. Nam Simon quin in coenula Christo danda exhibuisset factum dilectionis non dubitabat. Illa autem multo plus fecerat. Propositio consentanea est Bonitati et Sapientiae Divinae. Illustratur autem ex opposito: nam quia quibus minus remissum est minus diligunt, ideo Divinae Sapientiae convenit magna etiam et multa peccata remittere, ut exsta-

are possint eximiae dilectionis opera. Apud Valerium aximum est, *non esse credibile ut quem tantopere amat, ab eo invicem non diligeretur.* Videtur mihi haec positio nihil habere violenti. Nam οὗ χάριν plerunque aecis finem popositum significat. Et λέγω σοι saepe τὰ παρένθεσιν [*per interpositionem*] interponi solet, ut dere est apud hunc Scriptorem 12: 5, et apertius 13: 24 21: 10. In remittendis autem peccatis a Deo ut finem ectari opera dilectionis multis locis docemur, quorum nulla adduximus ad illa Zachariae, ἀφόβως ἐκ χειρὸς ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας λατρεύειν αὐτῷ [*ut sine timore manu inimicorum nostrorum liberati, serviamus illi*]. naeus quoque illud οὗ χάριν ἀφέωνται eodem modo accisse videtur loco iam citato: ἠγάπησεν accipio ἀορίστως certi temporis nota, ita ut per praesens reddi non mmode possit. Et ὅτι est αἰτιολογικὸν [*redditio cau*] illius οὗ χάριν. Nam ideo hoc et huic similia facmagni a Deo aestimantur, ita ut eorum spe peccaremittat, quia facta haec magnae sunt dilectionis. Est o haec verborum Christi παράφρασις [*interpretatio Zixior*]: *Huius, inquam, facti ergo, ut hoc nimirum et, Deus dignatus est illi gratiam facere peccatorum, te, ut dicis, et magna et multa sunt. Neque id imrito: nam, quod ex hoc facto apparet, et me et in me um ardentissime illa diligit. Quod si minus illi conatum esset, ut tu minus tibi condonatum putas, ius quoque diligeret, ut tu minus diligis. Vides ergo silii Divini aequissimam rationem.*

8. Ἀφέωνται σου αἱ ἁμαρτίαι, *remittuntur tibi pecca*] Pridem remissa sunt per me, qui cum ea potestate mundum veni. Nam haec aut addidit Christus, aut tu gestuque significavit, ut sequentia ostendunt.

9. Τίς οὗτός ἐστιν ὃς καὶ ἁμαρτίας ἀφίησιν] Non puto Pharisaeorum calumniantium, sed potius aliorum qui eodem convivio erant admirantium: quod significare etur vocula καὶ, ut sensus sit: *Quis aut quantus hic qui etiam dandae veniae ius habet?* Simile loquendi us est infra 8: 25, Matth. 8: 27, Marc. 4: 41, quibus s manifesta est admirandi significatio.

o. Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε, *fides tua te salvam fecit*]

Noli superciliosos istos censores metuere: noli te indignam meo contactu existimare. Fides tua poenitentiam operata pridem te a vitae prioris criminibus absolvit. Tertullianus adversus Marcionem ita in hunc locum commentatur: *Sed et si poenitentiae stimulus ex fide acciderat, per poenitentiam ex fide iustificatam ab eo audiit: fides tua salvam te fecit, qui per Abacuc pronuntiarat, Iustus ex fide sua vivet.* **Cui forte lucis aliquid a Clemente Alexandrino, qui Strom. II ita loquitur:** *Πίστεως οὖν καὶ ἡ μετάνοια κατόρθωμα· ἐὰν γὰρ μὴ πιστεύσῃ ἁμάρτημα εἶναι ᾧ προκατείχετο, οὐδὲ μεταθήσεται· κἂν μὴ πιστεύσῃ, κόλασιν μὲν ἐπηρτῆσθαι τῷ πλημμελοῦντι, σωτηρίαν δὲ τῷ κατὰ τὰς ἐντολὰς βιοῦντι, οὐδ᾽ οὕτως μεταβαλεῖται· ἤδη δὲ καὶ ἡ ἐλπὶς ἐκ πίστεως συνέστηκεν [Est ergo et poenitentia e fide. Nisi enim crediderit quis peccatum esse id, cui antea mancipatus fuerit, non mutabitur. Quod si non ét hoc insuper credat, poenam ei, qui peccet, imminere, salutisque aeternae compotem fore eum qui iuxta praecepta vixerit, ne sic quidem mutabitur. Iam vero et spes e fide est].*

Πορεύου εἰς εἰρήνην, abi cum pace] **Abi felix, et felicitatis tuae conscia et certa.**

CAPUT VIII.

1. *Κατὰ πόλιν καὶ κατὰ κώμην, per urbes et vicos*] Ne quis Iudaeus praeteritum se queri posset, non urbes tantum obit Christus, in quas ex agris conveniri Sabbatis solebat, sed domi suae omnes invisit.

Καὶ οἱ δώδεκα σὺν αὐτῷ, et duodecim cum illo] Ut ab ipso acciperent docendi formam: non quod docerent praesente Magistro. Id enim cum veteri more pugnabat.

2. *Δαιμόνια ἑπτὰ, septem Daemonia*] Non opus est figuram quaerere: nec in voce *δαιμόνια*, cum praecedat *πνευμάτων πονηρῶν* [*Spiritibus malignis*], nec in numero septenario: cum etiam plures Daemones unum hominem obsederint, ut qui se legionem vocabant.

3. *Ἐπιτρόπου*] Syrus vertit רב ביתה *οἰκονόμον* [*dispensatorem*]: rectius Latinus *Procuratorem*. Nam quem Lati-

Caesaris Procuratorem, Graeci ἐπίτροπον vocant:
uod exemplum hic Λογοθέτης [rationum exactor]
lis eodem vocabulo dictus est. Quod autem quidam
argumentum petunt, licere uxoribus viros a fide a-
deserere, non video quid certi habeat. Credibilius
korem dici quae vidua fuerit, aut maritum non alie-
fuisse a pietate: ut solet Deus rimulis quibusdam in
alioqui nimium sibi praeclusas penetrare. Nam et
ronis aula non defuere qui Christianismo faverent,
4: 22.
σάννα] A lilio. Nam σοῦσα שושנים sunt κρῖνα [lilia]
icibus, ut recte inquit scriptor Etymologici. Sed
rsis, ut notat Athenaeus: unde urbs Susa, et un-
um σούσινον τὸ κρίνινον [ex liliis confectum].
ινες διηκόνουν αὐτοῖς ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς,
ministrabant eis de facultatibus suis] More Iudai-
ıt recte notat Hieronymus, mulieres, viduae prae-
ι, solebant Magistris necessaria suppeditare: quod
sunt Apostoli inter Iudaeos, Paulus inter Gentes
t, ne sinisterioris sermonis ansam praeberet. Ma-
utem Christus admittere hoc beneficium, quam cum
olorum comitatu gravis esse ignotis ad quos adven-
Αὐτοῖς habent Graeci codices optimi, Syrus et
i exemplaria quaedam.
Τῶν κατὰ πόλιν ἐπιπορευομένων πρὸς αὐτὸν, quum ex
us properarent ad eum] Nam ex urbibus omnibus,
quamque advenerat, everriculi more multos audito-
cum trahebat admirabilis doctrinae efficacia.
Ὃ μὲν, aliud] Οὐδετέρως [neutraliter] ut ex sequen-
apparet. Id est, ὃ μὲν μέρος τοῦ σπόρου [haec qui-
eminis portio].
επατήθη, conculcatum est] Haec conculcatio (ut qui-
recte monent) significat consuetudinem mundi ad
is praecepta callum obducentis.
Φυὲν, natum] Non caruit omni vivida vi: nam
coepit, ἐξανέτειλε [exortum est] inquit Matthaeus.
ἔχειν ἰκμάδα, non habebat humorem] Humor hauri-
adice: radix profundam terram postulat. Ideo in
haec recidunt, οὐκ ἔχειν ἰκμάδα quod dicit Lucas,
est causa proxima τοῦ ξηραίνεσθαι [arefactionis] et

οὐκ ἔχειν ῥίζαν [*non habere radicem*] quod Marcus, οὐκ ἔχειν βάθος γῆς [*non habere altitudinem terrae*] quod Matthaeus. Sic de vitiis dixit Poeta:

Et mala radices altius arbor agit.

Loca arida sunt infructuosa, Ier. 17: 6.

7. *Συμφυεῖσαι, simul exortae*] Bene notat Lucas enatum hoc semen, sed simul enatas spinas, ut duplicem in homine uno frugem significaret, quarum quae mala est ni statim evellatur, bonam opprimit. Quaerenti cuidam cur spinae et lolia uberius quam frumentum nasceretur, responsum est, quia terra spinarum mater est, frumenti noverca, id est, spinas suapte sponte proferret, frumentum non nisi humanae industriae conatu provocata. Idem de humano ingenio non inepte dixeris: nam ea quae carnis sunt, ob naturale commercium corporis, sponte et sine labore profert; ad meliorem frugem, consitione, cultura et labore opus habet.

10. *Τοῖς δὲ λοιποῖς ἐν παραβολαῖς, caeteris autem in parabolis*] Supple *πάντα γίνεται* [*omnia proponuntur*], quod addidit Marcus.

11. *Ὁ σπόρος ἐςὶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, semen est verbum Dei*] Quem propterea *λόγον ἔμφυτον* [*verbum insitum*] Iacobus vocat 1: 21.

14. *Πορευόμενοι, euntes*] *Παρέλκει* [*abundat*] haec vox, ut saepe apud Matthaeum *πορευθέντες*, 9: 13, 25: 16 et alibi: quare et Syrus omisit. Si quid significat, significat processum temporis nec quicquam ultra.

Οὐ τελεσφοροῦσι] *Τελεσφόρα* Graecis dicuntur *quae fructum ad plenam maturitatem et messis tempus perferunt.* Itaque Lucas ipse *τελεσφορεῖν* iam interpretabitur non *καρποφορεῖν* simpliciter, sed *καρποφορεῖν ἐν ὑπομονῇ* [*fructum ferre constanter*]. Hinc tralationem duxit Sophocles de Praesagiis:

Εἰ μὲν πέφηνεν ἐσθλὰ, δὸς τελεσφόρα.

[*Maturum praebe si quid apparet boni*].

Iosephus quoque *τελεσφορεῖσθαι* de mulieribus dixit non abortientibus. Aperte significat Lucas hos non fuisse plane steriles, sed sterilem habuisse exitum: *ἄκαρπος γίνεται* [*fructum non dedit*] inquit Marcus.

15. *Καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ, animo honesto et bono*] Vi-

:tur non sine delectu voce hac vulgo quidem trita, a Philosophis subtilius explicata, uti Lucas. Nam de iis disseruisset qui metu incommodorum, aut ex- »rum bonorum nimia cupiditate a virtute distrahun- his recte opponit τὸν καλὸν καὶ ἀγαθὸν [*honestum onum*]. Nam si Aristoteli, aut quisquis est scriptor ἠθικῶν μεγάλων [*Magnorum moralium*] credimus, ἔςιν εκῶς λεγόμενον ἐπὶ τοῦ τελέως σπουδαίου ἡ καλοκἀγαθία· κἀγαθὸς γάρ, φησιν, ὅταν τελέως σπουδαῖος· ἐπὶ γὰρ ἀρετῆς τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν λέγουσιν· οἷον τὸν δίκαιον ν καὶ ἀγαθόν φασι, τὸν ἀνδρεῖον, τὸν σώφρονα, ὅλως τῶν ἀρετῶν· ἐπειδὴ οὖν εἰς δύο διαιροῦμεν, καὶ τὰ μὲν ν εἶναι καλά, τὰ δὲ καὶ ἀγαθά· καὶ τῶν ἀγαθῶν τὰ ἁπλῶς ἀγαθά, τὰ δὲ οὔ· καὶ καλὰ μέν, οἷον τὰς ἀρετὰς τὰς ἀπ' ἀρετῆς πράξεις· ἀγαθὰ δέ, ἀρχήν, πλοῦτον, δό- τιμήν, τὰ τοιαῦτα· ἔςιν οὖν ὁ καλὸς καὶ ἀγαθός, ᾧ τὰ ς ἀγαθά ἐςιν ἀγαθά, καὶ τὰ ἁπλῶς καλὰ καλά ἐςιν· ιοῦτος γὰρ καλὸς καὶ ἀγαθός· ᾧ δὲ τὰ ἁπλῶς ἀγαθὰ μή ἀγαθά, οὐκ ἔςι καλὸς καὶ ἀγαθός· ὥσπερ οὐδὲ ὑγιαίνειν δόξειεν, ᾧ τὰ ἁπλῶς ὑγιεινὰ μὴ ὑγιεινά ἐςιν· εἰ γὰρ ἁ τος καὶ ἡ ἀρχὴ παραγινόμενα τινὰ βλάπτοιειν, οὐκ ἂν ὰ εἴη, ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα ὅσα ἂν αὐτὸν μὴ βλάψῃ βουλή- αὐτῷ εἶναι [*Καλοκἀγαθία (integritas) de eo qui per- probus sit non male dicitur. Integer enim est is perfecte et consummate probus est. Integritatem enim virtute fere dicimus. Ita integrum atque honestum, :m denique virum appellant eum qui iustus sit, eum qui fortis, quive temperans: denique in universum mnem virtutem haec vocabula accommodantur. Iam ι ita dividamus, ut alia pulchra et honesta, alia per bona dicamus: bonorum autem alia simpliciter , alia non simpliciter quidem, verum ita tamen ut nihilominus appellanda sint: honesta porro ac pul- istiusmodi, virtutes puta et quaecunque ab iis actio ciscitur: bona vero, imperia puta, honores, divi- , gloriam et huiusmodi plurima. Quum inquam haec :a ita secanda sint: καλὸς κἀγαθὸς is demum appel- us est, cui ea bona sunt quae simpliciter sunt bona; ιonesta, quae simpliciter sunt honesta. Is enim vere ιonestus est et bonus. Haec autem honesti et boni*

ap-

appellatio ei convenire non potest cui ea quae simpliciter sunt bona, bona non sunt. Ut ne sanus quidem videri potest is, cui id quod simpliciter salubre est, non sit salubre. Quod si quem divitiae atque imperia, quum ea nactus sit, laedant, certe optanda ei non sunt: sed ea eliget a quibus laedi non possit]. Et mox: *Ὧι τὰ ἀγαθὰ πάντα ὄντα ἀγαθά ἐςι, καὶ ὑπὸ τούτων μὴ διαφθείρεται, οἷον ὑπὸ πλούτου καὶ ἀρχῆς, ὁ τοιοῦτος καλὸς καὶ ἀγαθός* [*Cui omnia ea utilia ac bona sint quae vere sunt bona, quique ab iis, verbi gratia ab imperio aut opibus, non fiat deterior, is vere honestus ac bonus est*].

Ἐν ὑπομονῇ, constanter] Haec vox Hellenistis frequens constantiam illam denotat, quae inter adversa durat spe meliorum.

16. *Σκεύει, vase*] Generis nomen pro specie posuit. Nam *μόδιον* [*modium*] significat, quod exprimunt Matthaeus et Marcus. De sensu ad Marcum vide.

17. *Γενήσεται, fiet*] Futurum ponitur in significatione eius quod oporteat fieri, ut saepe. Itaque mox idem explicat modo potentiali, *εἰς φανερὸν ἔλθῃ* [*in apertum veniat*].

18. *Ὃ δοκεῖ ἔχειν, quod putat habere*] Explicavimus ad Matthaeum.

20. *Λεγόντων, dicentibus*] Deest personarum notatio, quia facilis est intellectus ex eo quod praecessit διὰ τὸν ὄχλον [*prae turba*]. Constructio est *πρὸς τὸ σημαινόμενον* [*ad id quod significatur*].

23. *Συνεπληροῦντο, complebantur*] Simillimum loquendi genus isti Virgiliano:

—— *Iam proximus ardet*
Ucalegon.

24. *Ἐπετίμησε, increpavit*] Ita Graeci vertunt גער, Ps. 106: 9. Ibi de mari, hic de vento.

27. *Ἐκ τῆς πόλεως, ex urbe*] Hanc partem Latino omissam agnoscunt Syrus et Arabs. Intelligendus autem est homo ille non ex urbe venisse id temporis, sed in urbe natus atque educatus fuisse. Quod forte minus advertit Latinus interpres, ideoque partem hanc ut historiae male cohaerentem expunxit.

Ἱμάτιον οὐκ ἐνεδιδύσκετο, vestimento non induebatur]

Fe-

ri animalis in morem. Itaque mox cum ad se rediisset scribitur ἱματισμένος [vestitus].

28. Δέομαί σου, obsecro te] Cum gravissima obtestatione, μεθ' ὁρκισμῶν [cum adiurationibus] ut ex Marco iscimus.

29. Πολλοῖς γὰρ χρόνοις, multis enim temporibus] Man exponere per πολλάκις [saepe], quod apud Marcum t.: quanquam aliter accepit Syrus.

Εἰς τὰς ἐρήμους, in deserta] Modo in montana, modo sepulcreta, ut docet Marcus. Montana ἐρήμους dici bi annotavimus.

31. Ἄβυσσον, abyssum] Quod Hebraei תהום dicunt, X vertunt ἄβυσσον et plerunque de mari ea vox usurur. Solet tamen et ad alia transferri. Nam et Divina icia ἄβυσσος vocantur: quia sunt impervestigabilia. sensu Paulus id quod apud Mosem est, Τίς καταβήσει εἰς τὴν ἄβυσσον [Quis descendet in abyssum] intertatur Christum a mortuis reducere: quia et ᾅδης, id , mortuorum sedes, nobis est impervia. Caeterum hic βυσσου nomine non est intelligendus ᾅδης sed Tarus; quae duo non recte confunduntur. Nam ᾅδης, alibi dixisse meminimus et infra repetendum erit, n pertinet ad Daemonia, sed tantum ad homines mors bonos malosque et quidem medio duntaxat tempore ter mortem et resurrectionem. Tartara autem Graerum exemplo Petrus dixit eam regionem in qua impuri iritus ad tempus iudicii velut captivi asservantur. Ne. e dubium est quin idem hic sit ἄβυσσος. Nam et in pocalypsi Iohannis ἄβυσσον hoc significatu sumi manitissimum arbitror: praesertim 20: 3, ubi itidem vinlorum est mentio ut apud Petrum: sed et Graeci ταρρου ἄβυσσα χάσματα [Tartari fundo carentes hiatus] cere. Nec illis assentio qui aerem esse volunt Tartarum. m si quis Apocalypsis loca cum aliis quae diximus loattente conferat, inveniet Daemonas modo in illum um carcerem recludi (quod ne sibi accidat hic prentur), modo vero permitti ut nostras regiones invisant. o tempore nisi humana aut bestiarum corpora obsiant, in aere ferme vagari solent, unde δαίμονας ἠεροίτους [Daemonas in aere oberrantes] Graeci etiam dixere,

re, et Paulus hanc Daemonibus a Deo concessam potestatem vocat *ἐξουσίαν τοῦ ἀέρος* [*potestatem aeris*], et alibi *τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις* [*Spiritus nequam versantes in regionibus coelestibus*], idque ex vetustissima Hebraeorum sententia, quam et in libro Aboth expressam est invenire. Ubi locorum sit *Tartarus* aut *ἄβυσσος* cuius hic fit mentio, nihil valde opus est indagare. Si quis tamen modestae coniecturae est locus, malim extra hunc mundum adspectabilem eum ponere, ut et regionem beatorum Spirituum, quam cum quibusdam in centro terrae, quod ferme perinde est quasi nuspiam dicas. Ipsa certe vox *ἀβύσσου* vastitiem quandam prae se fert. Et videri potest *τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον* [*tenebrae exteriores*] ideo dici, quod extra hunc orbem sit qui in usus nostros est conditus. Nec male forte huc referas quod apud Iohannem est 12: 31, *Νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐκβληθήσεται ἔξω* [*Nunc Princeps huius mundi eiicietur foras*].

38. *Ἐδέετο δὲ, rogabat autem*] Ita legit et Syrus; multoque id praestat lectioni alteri.

39. *Καθ' ὅλην τὴν πόλιν, per universam urbem*] Illam unde erat oriundus: sed et per urbes circumsitas; ut Marcus docet.

40. *Ἀπεδέξατο*] *Gratanter excepit:* ea enim vis est vocis, ut Act. 15: 4 et 18: 27.

42. *Ὡς ἐτῶν δώδεκα, fere annorum duodecim*] Quae aetas periculosissimis maxime morbis obnoxia *διὰ τὴν τῆς ἡλικίας τροπήν* [*ob transitum a pueritia ad pubertatem*].

Ἀπέθνησκεν, moriebatur] Id est, *ἔμελλεν ἀποθνήσκειν* [*animam agebat*]. Nondum enim mortuam fuisse, cum Pater exiret, tota historia loquitur, praecipue id quod est infra comm. 49. Mori Philosophis consistit *ἐν στιγμῇ* [*in temporis puncto*]. At populariter loquendo mori dicitur qui morti vicinus videtur.

Συνέπνιγον, suffocabant] Etiam hoc dictum *ὑπερβολικῶς* [*supra fidem*]. Sensus est *συνέθλιβον* [*premebant*], ut apud Marcum est.

43. *Τὸν βίον, substantiam*] Lucas et hic et alibi *βίον* vocat quod Marcus dixit *τὰ παρ' ἑαυτῆς* [*opes suas*] [illegible], *κτῆσιν* [*possessionem*], ut vertit Syrus, *substantiam* recte

Li-

inus. Nam victus nomen angustius est quam ut hanc ificationem impleat. Vide infra 15: 30.

7. *Οὐκ ἔλαθε, non latuit*] לא נשתרה.

1. *Εἰσελθών*] *Ἀόριστος* [*indefinitum tempus*] hic per rum verti debet, ut sit idem quod *intraturus*. Liquet ex Marco.

αὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην] Hunc ordinem nominum po- t Syrus et Latinus: quod sequendum puto cum et eci codices accedant.

2. *Ἐκόπτοντο αὐτήν, plangebant illam*] Eadem locu- infra 23: 27. Breviter dictum pro *ἐπ' αὐτήν* [*super m*] ut loquitur Apocalypsis 1: 7 et 18: 9. Hebraei quoque e dicunt ספר עליו [*planxit super illam*], brevius ספר לו *nxit illam*], quod LXX vertunt *κόπτειν αὐτόν*, ut eg. 14: 13. *Ἦλθεν Ἀβραὰμ κόψασθαι Σαῤῥὰν* [*Venit aham planctum Saram*], Gen. 23: 2 et alibi.

4. *Ἐκβαλὼν ἔξω πάντας, eiectis foras omnibus*] In- ge ex superioribus *τοὺς κλαίοντας καὶ κόπτοντας* [*flen- s et plangentibus*]. Partem autem hanc cum Syro bs agnoscit quoque. Credibile est omissam a Latino d non videret quomodo hoc conciliari posset cum eo l narratur parentes puellae miraculo adfuisse, quod s etiam postea torsit: cum nulla esset difficultas repe- quas dixi vocibus.

5. *Καὶ ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτῆς, et reversus est spi- s eius*] Provide hoc adiecit Lucas, ut obiter doceret num humanum non esse *κρᾶσιν* [*temperamentum*] cor- is, nec aliquid quod cum corpore intereat, sed *αὐθυ- πόστατόν τι* [*quoddam per se subsistens*], quod post exitum e mortalis alibi est quam ubi corpus. Id enim docet *ἐπέστρεψε*. Ubi sit non refert scire. Satis est esse nanu Dei, cui morientes pii spiritum suum commen- t, recipiendum corpori in hora resurrectionis, cuius ginem et pignus ista miracula praebebant.

CAPUT IX.

Τοὺς δώδεκα αὐτοῦ, duodecim suis] Differens codi- lectio, cum alii adiiciant *μαθητὰς* [*Discipulos*], alii *στόλους* [*Apostolos*], indicio mihi est utrunque natum

ex

ex interpretamento. Solet autem Lucas Apostolos nominare τοὺς δώδεκα sine adiectamento, ut 8: 1, infra comm. 12, et 18: 31, 22: 3, 22: 47, Act. 6: 2, ut et Paulus 1 Cor. 15: 5. Quare ita hic legendum non dubito, accedente testimonio Syri et Theophylacti, ut ab aliis est notatum. Arabs addidit الرسل ἀποςόλους sive quia ita legit, sive explicandi nominis causa.

3. *Μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας ἔχειν*] Pendet, ni fallor, ex illo quod praecessit αἴρετε [*ferte*], ut sensus sit: *Neque tantum vobiscum sumite ut singuli bina vestimenta habeatis.* Vestimenta autem intelligit quae homini bene vestiendo satis sunt. De re ipsa ad Matthaeum vide.

4. *Καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε*] *Indidem exite cum migrandum erit.* Apparet ita legisse Graecos et Syrum: quare retinenda haec lectio. Sensus est: *Manete ibi dum urbe exeundum sit.*

7. *Διηπόρει*] Vox haec Lucae attonitam quandam admirationem significat infra 24: 4, Act. 2: 12, 5: 24, 10: 17. Quare non male hic, ut et alibi, vertit Syrus ܬܘܗ Latinus *consternatum esse*, dicto loco 24: 4. Alibi *stupere*. Fama miraculorum et iudiciorum de Iesu diversitas ita illum percellebant, ut quid crederet nesciret.

8. *Εἷς τῶν ἀρχαίων, unus de antiquis*] Puto ἀρχαίους dici Prophetas qui antea vixissent, et id opponi eorum sententiae, qui Iesum Prophetam quidem, sed novum neque antehac visum existimabant. Posses alioqui intelligere ἕνα τῶν ἀρχαίων unum ex iis qui ante Eliam fuissent, puta Samuelem. Nam et Hebraei Prophetas distinguunt in antiquiores et recentiores.

9. *Τίς δέ ἐςιν οὗτος, quis est autem iste*] Eadem quidem docens, sed non baptizans ut Iohannes: miracula autem edens, quod non fecit Iohannes.

Ἐζήτει ἰδεῖν αὐτὸν, quaerebat videre eum] Ut ex vultu aliisque indiciis dignosceret an Iohannes esset.

10. *Εἰς τόπον ἔρημον πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά, in locum desertum urbis Bethsaidae*] In locum qui in dominio erat municipum Bethsaidensium.

13. *Εἰ μή τί, nisi forte*] Exceptio πρὸς τὸ σιωπώμενον [*ad id quod subauditur*]. De quo loquendi genere alibi actum est. Subauditur, *Nulla spes est eos pascendi.*

15.

5. *Ἀνέκλιναν ἅπαντας, discumbere fecerunt omnes*] ositio eius quod praecessit ἐποίησαν [*fecerunt*]. Nam κλίνειν ut modo κατακλίνειν sumitur μεταβατικῶς [*trans-ve*]. Nec aliter legit Syrus. Imo et Latina multa nplaria habent *discumbere fecerunt.*

5. *Εὐλόγησεν αὐτοὺς, benedixit illis*] Id est, ἐπ' αὐτοὺς *per illos*], ut ad Matthaeum satis dictum est.

3. *Καταμόνας*] *In secessu.* Vide quae ad Marcum hoc , qui ipse alibi simili plane modo vocem hanc κα-όνας usurpat, ut turbam, non ut discipulos excludat, o.

3. *Καθ' ἡμέραν, quotidie*] Retinendum omnino. Nam oscunt Syrus, Arabs, Latinus.

5. *Ἑαυτὸν δὲ, se autem ipsum*] Popularis expositio quod dixit ψυχὴν αὐτοῦ [*animam suam*], neque enim us excluditur. Et hic Syrus habet נפשה [*animam eius*].

6. *Ἐπαισχυνθῇ με*] Diximus ad Marcum aliud esse a quod Latini dicunt *erubescere ora, preces, fidem*; ibi *erubescere* est *revereri.* Hic contra significat -*sari ob sortem abiectam.* Quare circumlocutione s est.

8. *Ὡσεὶ ἡμέραι ὀκτὼ, fere dies octo*] Explicavimus ad thaeum.

1. *Ἐν δόξῃ, in maiestate*] Ille ut Legislator, alter Legis Interpretum Princeps, uterque interim Christo isterium exhibentes, cui serviunt Lex et Prophetae.
ἦν ἔξοδον, *excessum*] Usitatum fuisse genus hoc lo-ndi Hellenistis ab aliis abunde ostensum est. Sed et l Latinos *exitus* et *excessus* pro morte passim occur-. Potest haec locutio iis annumerari quae vetustissi- de animorum immortalitate traditionem consignant, s generis aliquot observatae sunt a Tertulliano. Ne-tamen displicet eorum coniectura qui allusum putant sraelitarum ἔξοδον ex Aegypto. Nam sicut illis exitus Aegypto initium fuit libertatis, unde Ioseph dicitur :ονεῦσαι τῆς ἐξόδου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ [*mentionem fecisse us Israelitarum*], ita et mors Christo via ad gloriam, Christi exemplo nobis; unde Christiani veteres amarunt tem ἔξοδον dicere, 2 Petr. 1: 15; quod videre est apud aeum, Clementem atque alios.

Πληροῦν, *complere*] Sic Act. 14: 26, *ἔργον ὃ ἐπλήρωσαν* [*opus quod compleverunt*].

32. *Βεβαρημένοι ὕπνῳ*, *gravati somno*]. Sic et Homerus, *βεβαρηκότες ὕπνῳ* [*sopore gravati*].

33. *Καὶ ποιήσωμεν*, *et faciamus*] Id est, *ἵνα ποιήσωμεν* [*ut faciamus*].

Μὴ εἰδὼς ὃ λέγει, *nesciens quid diceret*] *Prae stupore*, ut Marcus notat.

38. *Ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸν υἱόν μου, ὅτι μονογενής ἐςί μοι*, *respice Filium meum, quia unigenitus est mihi*] Ita legisse Latinum apparet. At Syrus et Arabs hunc in modum, *ἐπίβλεψον ἐπί με· υἱὸς μονογενής ἐςί μοι* [*respice me: filius unigenitus est mihi*], ut initium hoc sit sequentis narrationis. Consulant vetustos codices Graecos si quibus copia est.

39. *Κράζει*, *clamat*] Post hoc verbum Latinus legit *καὶ ῥήσσει* [*et elidit*], quod interpretamentum esse videtur ex Marco additum, aut ex eo quod infra est com. 42. Syrus id ipsum habuisse videtur ante illud *καὶ μόγις* [*et vix*].

Μετὰ ἀφροῦ, *cum spuma*] Ut ad Marcum dixi, videtur Syrus vocem *ἀφροῦ* et verbum inde derivatum *ἀφρίζειν* non intellexisse. Nam apud Marcum bis aliud verbum reddidit: nec minus hoc loco, nisi valde discrepaverint codices. Spumare furentium est. Euripides de Agave:

Ἡδ' ἀφρὸν ἐξιεῖσα καὶ διαςρόφους
Κόρας ἑλίσσουσ' ———
[*Spumante rictu ast aestuans illa et agitans*
Oculos retrorsum ———.]

Idem de Oreste in Iphigenia Taurica:

Στάζων ἀφρῷ γένειον ———
[*Spumosa ei barba fuit* ———]

Philostratus Icone Herculis Furentis: *Πολὺ μὲν τοῦ ἀφροῦ διαπτύων* [*Multum spumae exspuens*]. Lucanus de Phoebade:

Spumea tum primum rabies vesana per ora
Effluit ———

Συντρίβον αὐτὸν, *dilanians eum*] Non temere reiicienda est lectio altera *συντρίβοντος* [*dilaniante*]. Subaudiendum enim *τοῦ πνεύματος* [*Spiritu*]. Solet quippe interdum ge-

ıitivus eo modo, id est, absolute, ut loquuntur, usur-
·i, etiam ubi nominativo uti licebat.

-2. *'Απέδωκεν αὐτὸν τῷ πατρὶ αὐτοῦ, reddidit illum* *tri eius*] Vide supra 7: 15.

4. *Εἰς τὰ ὦτα, in aures*] Agnoscit hanc lectionem ·us: sed et Arabs.

6. *Διαλογισμὸς ἐν αὐτοῖς*] *Disceptatio*, ut haec vox :itur Phil. 2: 14, 1 Tim. 2: 8. Ideo mox *cogitationes* caturus discriminis causa dixit *διαλογισμὸν τῆς καρδίας* ·*itationem cordis*].

Ὁ τίς ἂν εἴη, videlicet quis esset] *Τὸ* hic valet *nimi-* · , aut *videlicet*, ut infra 22: 2. Xenophon, *ἐρωτώμενος* ·*ὁ ποδαπὸς εἴη* [*interrogatus autem nimirum cuias es-*] Sic et *τὸ πῶς* posuit noster infra 22: 4 et Act. 4: 21.

8. *Τοῦτο, istum*] Id est, *τοιοῦτο* [*talem*] ut apud ·thaeum, quomodo et hic Syrus interpretatur. Tale est:

—— *Amor omnibus idem.*

Μικρότερος, minor] Id est, *ταπεινοφρονέστερος* [*submis-* -], ut ex Matthaeo apparet.

Ἔσται, erit] Retinendam puto hanc lectionem, quam ıoscit et Syrus. Nam de futuro praemio Christus lo- tur, et *regnum* intelligit gloriam regni post resurrec- ıem. Vide quae ad Matthaeum.

9. *Οὐκ ἀκολουθεῖ μεθ' ἡμῶν*] Supple *σοὶ* [*te*] quod recte ressit Syrus; *non una nobiscum te sectatur.* Marcus, *ἀκολουθεῖ ἡμῖν*, id est, *non est in nostro comitatu.*

o. *Καθ' ἡμῶν, adversum nos*] Quod ad Marcum mo- repetendum hic est, *ὑμῶν* [*vos*] legisse non Syrum um sed Arabem quoque et Latinum. Vide quae ibi mus.

1. *'Εν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐ-*, *dum complerentur dies assumtionis eius*] De voce *λήψεως* diximus ad Marc. 16: 19. Haud dubie ex usu lenistarum nihil aliud significat quam *ad Deum recipi*, ue et de Mose et de Elia usurpatur, quanquam illi tiquam eo modo sunt recepti quomodo Christus. *Πλη-* ῦσθαι et *συμπληροῦσθαι* Hellenistis, ut מלא Hebraeis, :rdum *terminum*, interdum *tempus a termino non ni-* *remotum* significat, quomodo hic sumi necesse est. et Gen. 25: 24, *Καὶ ἐπληρώθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν*

 αὐ-

αὐτήν, καὶ τῇδε ἦν δίδυμα ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς [*Iam tempus pariendi advenerat, et gemini in utero eius reperti sunt*]. Neque tamen tam longe haec profectio a morte Christi (quod initium ἀναλήψεως) abesse potuit, ut post eam redierit in Galilaeam, iterumque novum iter Hierosolyma susceperit, quod quidam existimant. Nam si non hoc tempore Christus ad mortem subeundam profectus est, quae erit ἔμφασις [*significationis efficacia*] in eo quod sequitur τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε [*faciem suam firmavit*]? Movit multos quod Lucas in sequentibus non pauca narrat multo ante iter hoc ultimum gesta. Sed iam saepe vidimus ex occasione multa ab eo narrari, posthabita temporis serie. Idem hic contigit, nec causam coniectare difficile est. Nam cum duo insignia Christi monita Lucas narrasset, quorum prius ad vitandam ambitionem, alterum ad vitandam invidiam Apostolos hortabatur, commodum esse locum credidit adiiciendae monitionis tertiae adversus ultionem; quae quo intelligeretur rectius, adiecit facti circumstantias, unde in eum sermonem deventum fuerat. Sic et quae sequuntur historiae de tribus hominibus a Christo vocatis, non putandae sunt ad unum idemque tempus pertinere, sed in unum locum coniectae sunt ob argumenti similitudinem, ut quae intercedere soleant vocationi impedimenta compendio intelligeretur. Quibus pertractatis redit Lucas ad filum historiae, vocationi Apostolorum, unde hoc caput inchoaverat, subiicit vocationem aliorum LXX.

Τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε, faciem suam firmavit] Usurpant hanc locutionem LXX in Ezechiele et Ieremia ut alii notarunt. Alibi dicunt ἐφιστάναι τὸ πρόσωπον, Levit. 17: 10, ὑφίστασθαι προσώπῳ, Prov. 21: 29, ἐτοιμάζειν τὸ πρόσωπον, Ezech. 4: 3. Symmachus ἐτόλμησε πρόσωπον Prov. 7: 13. Sunt autem voces mediae, quae plerisque locis obstinatam inverecundiam, hic vero, et apud Rabbinos non raro, firmam animi constantiam denotant.

52. *Ἀγγέλους, nuntios*] Forte Iohannem et Iacobum qui mox nominantur.

Κώμην, vicum] Ita legit Theophylactus et Tertullianus qui *viculum* vertit, Adversus Marcionem IV, Syrus quoque et Arabs. Nam קריה illis magis est κώμη qu

ς [urbe]. Et infra est ἑτέραν κώμην [alium vicum]. movere quenquam debet quod quidam interrogat quo- lo ex vico potuerit Christus excludi. Neque enim vi itium occupare Christus volebat: et satis excludit qui itium negat.

αμαρειτῶν] Vide infra 17: 11.

τοιμάσαι, ut pararent] Similis locutio apud Marcum 14: 15.

. Ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον εἰς Ἱερουσαλὴμ, facies eius erat euntis Hierosolyma versus] Id est, η τὸ πρόσωπον αὐτοῦ εἰς Ἱερουσαλὴμ [adversa erat fa- eius ad Hierosolyma], ut hic vertit Syrus; aut ἐδόθη, st in Graeca versione Ier. 42: 15, ἐὰν ὑμεῖς δῶτε τὸ ωπον ὑμῶν εἰς Αἴγυπτον [si vos dederitis faciem ves- ι in Aegyptum]; aut ἐτάχθη [disposita erat], ut est eg. 12: 17. Nam haec omnia itineris apparatum sig- ant. Sensus est manifestus: erat vadens Hierosolyma us. Nam πρόσωπον omne id quod exterius spectatur indicium praebet Hebraei vocant. Sic 2 Chron. 32: 2, τρόσωπον αὐτοῦ τοῦ πολεμῆσαι ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ [totum tum eius verti contra Hierosolyma]. Et simili sensu m. 17: 11, τὸ πρόσωπόν σου πορευόμενον ἐν μέσῳ αὐτῶν spectaberis in medio eorum], nempe ad praelium. tur ex hoc loco posse colligi Samaritas humanius Iudaeis egisse quam Iudaeos cum Samaritis. Nam de eis dicit Iohannes simpliciter et indiscriminate, οὐ ρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρείταις [non utuntur Iudaei Sa- ιtarum commercio]. At Samaritae hic hospitium ne- Christo eiusque sectatoribus, non quia Iudaei erant, . certe ex sermone eorum qui missi erant aut etiam ιabitu poterant colligere, ut apparet Ioh. 4: 9, sed Hierosolyma ibant religionis causa, eo ipso profi- s eum locum esse adorationi peculiariter dicatum: erat praecipuum controversiae caput inter Iudaeos ιmaritas. Quare non mirum est si in rebus ad eam oversiam pertinentibus noluerunt Samaritae Iudaeis ιuam commodare. Nam extra hanc controversiam ιtur, ut dixi, Samaritae Iudaeis non negasse ea humanitatis ratio postulabat. Ideo Samaritis mulier m Christo petenti non negat; magis eam a se posci tur. Et in fabula hominis vulnerati ponit Christus

Samaritam Iudaeo, non Iudaeum Samaritae subvenientem. De ipsa Iudaeorum et Samaritarum controversia opportunior erit dicendi ad Iohannem locus.

54. *Πῦρ καταβῆναι ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, ut ignis descendat de coelo*] Ita LXX, 2 Reg. 1: 10, *καταβήσεται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ πῦρ* [*descendat ignis de coelo*], in Eliae historia, et quidem in vicinis Samariae locis.

Ὡς καὶ Ἠλίας ἐποίησε, sicut et Elias fecit] Praeter Syrum Arabs agnoscit. Et Tertullianum apparet suo tempore ita legisse. Urgebat enim Marcio hunc locum, et argumento ille respondet. Quare credibile est in Latinis ab aliquo expunctum qui verebatur ne locus hic Marcioni faveret: quae causa alios movit, ut et sequentia delerent. Illud mirandum cur Tertullianus et post eum Ambrosius evenisse dicant Pseudoprophetae, quod Divina historia narrat evenisse duobus *πεντηκοντάρχοις* [*quinquaginta militum Praefectis*]; nisi vetus traditio fuerit duos illos agminis duces fuisse Pseudoprophetas: quod non est incredibile.

55. *Οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐςε ὑμεῖς*] Sunt qui interpretantur: *nescitis quis vos spiritus deceat.* Sed planius simpliciusque est ita interpretari: *nescitis quis vos spiritus habeat atque agat.* Sciunt qui in Hebraeis literis versati sunt quam late pateat *spiritus* nomen. Origine sua *ventum* significat; ob cuius subtilitatem quae visum fugit, ad alia transfertur: primum ad substantias. Nam Deus, Angeli boni malique, deinde ipse hominis animus eo vocabulo nuncupantur. Deinde ad accidentia. Nam fames et pestis *πνεύματα* vocantur Eccl. 39: 33, 34. Et Paulus Iurisconsultus dixit *statua uno spiritu continetur*, L. in rem. Digestis de in rem vindicatione, quod Conon Mathematicus dixerat *ὑπὸ μιᾶς ἕξεως* [*uno habitu*]. Sed maxime usitatum est, ut pro affectibus animi ea vox ponatur, quomodo *πνεῦμα κατανύξεως* [*spiritum vecordiae*] dixit post Esaiam Paulus Apostolus Rom. 11: 8. Ita usurpatur רוח Prov. 29: 11, Ezech. 13: 3, et alibi Scriptor libri Sapientiae *σοφίαν* [*sapientiam*] ait esse *φιλάνθρωπον πνεῦμα* [*spiritum hominis amantem*]. Sic Clemens libro de Prophetia *πνεύματα* vocat *τὰς ποιότητας τῆς ψυχῆς* [*qualitates animae*]. Sensus ergo est: *Putatis vos* ...

tu tali quali olim Elias, adde etiam Phinees, Sam- Samuel, Elisaeus, qui forti animo Dei iudicia exer- unt. *Sed erratis. Habetis quidem* ζῆλον [*zelum*], οὐ κατ' ἐπίγνωσιν [*sapientiâ carentem*] *et qui proinde* *ani est affectus, non Divinae motionis, quod probat o sequens.* Hoc comma cum sequenti deest in manu- pto qui in Anglia est, forte quod exscriptori haec erius dicta viderentur.

6. Ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀπολέσαι, ὶ σῶσαι, *Filius enim hominis non venit ad animos lendos, sed servandos*] Ita legit Syrus et Latinus, b aliis est annotatum. Quare quod post ψυχὰς a non- is est positum ἀνθρώπων [*hominum*], interpretamen- videtur, antiquum tamen, quando et Arabs ita legit. ut alii notarunt, et nos alibi diximus נפשות [*animae*] *ipsi homines*, non sola pars potior. Atque id exigit loco verborum connexus. Videtur autem haec αἰτιο- α [*redditio causae*] ita cohaerere superioribus: *Spi- s qui vere est Divinus optime discernit momenta tem- um: vester quo nunc agimini id non facit: non est ur Divinus.* Probatur assumtio, quia ratio temporum gat lenitatem multo maiorem, quam quae communiter ibita esset Prophetarum temporibus: quippe cum ipse sias missus esset non ad exercenda severa iudicia, ad homines quamvis peccatores servandos, adeo nulli in rem parsurus operae, ut semet ipse ei negotio t impensurus. Spiritus Legis *spiritus timoris* dicitur, mmodatus illorum temporum rationi: spiritus Christi, a sequi debebant Apostoli, *spiritus mansuetudinis et atis.* Quanquam si quis res ipsas, etiam seposita orum ratione, examinet, multum intererat inter id d fecit Elias et id quod faciendum censebant Apostoli. tempore aulae mancipia, quibus satis constabat Eliam Prophetam Dei, ut obsequium suum Regi ad profanos us delapso probarent, Prophetam ad Regem vinctum rahere studebant in verae religionis ludibrium. Nunc qui per secula aliquot a Maioribus illud acceperant ndum esse Deum in Templo Garizitano, quotidianis per Iudaeorum in se contumeliis irritati, ea officia isto incognito negabant, quae pugnabant cum avita

 ip-

ipsorum superstitione. Miserandus magis erat hic error quam acerbe ulciscendus. Habet quidem et Euangelium sua ultimae necessitatis tela, quae in Ananiam Petrus, in Elymam Paulus exercuit: sed usi iis sunt Apostoli ubi nulla esse suspicio poterat iracundiae semet sub Dei obtentu vindicantis: qui color nimium plerisque imposuit: usi sunt in praefractae malitiae homines, quibus nulla species ignorantiae patrocinabatur.

57. *Πορευομένων αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ, euntibus illis in via*] Quodam tempore, quod propius describi nihil attinebat. Visum enim Lucae connectere *τὰ ὁμογενέα* [*cognata*].

61. *Ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου, valedicere his qui domi sunt*] Dubitant quidam de personis, an de rebus hic sit intelligendum. Mihi manifestissimum videtur intelligi debere de personis. Nam *ἀποτάξασθαι* de rebus usurpatum, est *pro derelictis habere:* quod nullam temporis moram requirit cum solo animo possit expleri. At de personis est *valedicere*, quomodo Lucas non uno loco usurpat. Atque ita interpretati sunt Syrus et Arabs. Nec aliter Latini veteres hunc locum intellexere. Tertullianus adversus Marcionem IV, *Quum vero et tertium illum prius suis valedicere parantem prohibet retro spectare, sectam Creatoris exsequitur.* Accedit quod omnino haec historia ad veterem Elisaei historiam videtur alludere. Nam is ad Propheticum munus ab Elia iniecta togae vocatus spatium salutandi Parentes oravit, in qua historia etiam Iosephus posuit *ἀποταξάμενος αὐτοῖς* [*cum iis valedixisset*]. Voluit igitur Christus ostendere Euangelicum ministerium, quanto maius Prophetico esset, tanto etiam avidius arripiendum nulla interposita cunctatione. Locutio *εἰς τὸν οἶκον* pro *ἐν οἴκῳ* tam saepe occurrit, ut monere supervacuum sit. Non alienum ab hoc loco est quod de Indis narrat apud Porphyrium Bardesanes, qui Samanaeis (Sapientum id nomen) accenseri volebant *οὔτε πρὸς γυναῖκα, οὔτε πρὸς τέκνα, εἰ τύχοι κεκτημένος, ἐπιστροφὴν ἤ τινα λόγον ἔτι πεποιηκέναι* [*neque ad uxorem, neque ad liberos, si forte haberet, conversum fuisse, aut ullam eorum amplius habuisse rationem*].

62. *Οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' ἄροτρον καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω εὔθετός ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ,* ne-

o *manum aratro admovens et respiciens retro aptus regno Dei*] *Manum aratro admovere* pro eo quod est *aliquod aggredi*, etiam Graeci dicunt. Caeterum loco propria quaedam huius similitudinis vis est. Nam *tes* oculos prorsum intentos in sulcum habere debent, quae vox est ei rei propria, *delirent*. *Liram* enim qui *sulcum* vocabant. Quare hic ut alibi saepe mis- r ἀπόδοσις [*responsio propositionis*] comparationi. Nam lex proverbium fuerat: *eum qui in arando respiciat, esse bonum aratorem*. Nunc cum proverbio signifi- r cui rei aptetur proverbium. Quaeritur *Regnum Dei* τῇ ἀποδόσει [*in responsione propositionis*] sit ministe- ı annuntiandi Euangelii, an latius pateat? Mihi vi- r Christus ex facto particulari occasionem sumsisse ge- lis sententiae. Nam ut illi ad ministerium Euangelii to omnis mora erat reiicienda ita et aliis vocatis ad m virtutem, ut adipisci possint *regnum coelorum*, t, *pacem conscientiae et possessionem Sancti Spiri-* Moveor illis verbis βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω. Sumta e- sunt ex historia excidii Sodomorum ubi Angeli Lo- ı ita alloquuntur: אל תביט אחריך, μὴ βλέψῃ εἰς τὰ ὀπίσω *respicias retro*], ad quae verba et poenam quae nec lientem Lothi uxorem secuta est Christus infra quo- nos revocat 17: 32. Nimirum sicut Sodoma a Deo ta est ὑπόδειγμα μελλόντων ἀσεβεῖν [*exemplum eorum impie acturi sunt*], ut ait Petrus 2 Epist. 2: 6, ita effugere volunt imminens impiis supplicium, debent es, ut cum Paulo ad eandem historiam respiciente ar, τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθάνεσθαι, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν τείνεσθαι, κατὰ σκοπὸν διώκοντες ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς κλήσεως [*quae quidem retro sunt oblivisci, ad ea ve- quae sunt priora se extendere, ad scopum currentes palmae supernae vocationis*], Phil. 3: 14. Si enim, Seneca dicit, *ambitio non respicit*, maiora semper equendi studio flagrans, quanto id aequius est eos e quibus immortalis gloria proposita est? Hic sane quam alibi, locum habere debet illud Iuris Romani, *l actum videri quamdiu superest quod agatur*. Ne- vero Iudaeis ignotum erat quid illa historia signifi- t. Erat enim antiqua traditione satis celebrata ἡ ὑπό-

νοια [*figurata sententia*] quam a Maioribus acceptam facunde nobis explicat Philo: *Τὴν γὰρ Λὼτ γυναῖκα καὶ ἐπιστραφεῖσαν εἰς τουπίσω φασὶν οἱ χρησμοὶ γενέσθαι στήλην ἁλῶν εἰκότως δὲ καὶ προσηκόντως· εἰ γάρ τις μὴ τὰ πρόσω θέας καὶ ἀκοῆς ἄξια διορᾷ· ταῦτα δέ εἰσιν ἀρεταὶ καὶ τὰ κατὰ τὰς ἀρετὰς ἔργα· περιβλέπεται δὲ τὰ ὀπίσω καὶ τὰ νώτια, κωφὴν δόξαν, καὶ τυφλὸν πλοῦτον, καὶ ἀναίσθητον εὐσαρκίαν, καὶ νοῦ κενὴν εὐμορφίαν, καὶ ὅσα συγγενῆ τούτου μεταδιώκων, ἄψυχος ἀνακείσεται στήλη περὶ ἑαυτὴν καταῤῥέουσα· οἱ γὰρ ἅλες οὐ βέβαιον* [*Uxorem enim Loth, quia ad id quod a tergo erat respexerit, in statuam salis esse conversam Divina perhibent Oracula: quod quidem merito et convenienter factum est; etenim si quis quae coram sunt visu et auditu digna non attendit, virtutes nimirum et opera ad virtutum normam conformata, sed retro et ad ea quae post tergum sunt respicit, surdam gloriam, coecas opes, stupidam corpulentiam, inanemque mentis formositatem, et id genus alia consectatur, ab inanima statua non differet, diffluetque undiquaque, uti nec sal solidum est*]. Nec multo secus Graecorum quidam fabulam de Orpheo post tergum respiciente *ἐπιμυθεύονται* [*mythice explicant*]. Et in Pythagoricorum praeceptis erat, *Εἰς τὸ ἱερὸν ἐπερχόμενος μὴ ἐπιστρέφου* [*Qui ad templum veneris ne gressum converte*]; quod Simplicius ad Epictetum sic interpretatur, *ὅτι τὸν εἰς Θεὸν ὁρμηθέντα, οὐ χρὴ δίγνωμόν τι ἔχειν καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἀντεχόμενον* [*quia qui sese ad Deum contulerit, eum in dubio haerere, aut humana curare non decet*]. Apud Malchum exstat simile Pythagorae dictum, *ἀποδημοῦντα μὴ ἐπιστρέφεσθαι* [*ne respiciat qui peregre proficiscitur*]. Quid autem duobus his factum sit quorum excusationem Christus non admisit quaeri potest. Mihi probabile videtur non nisi certo consilio a Christo vocatos *εἰς τὸ ἐπαγγέλλειν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ* [*ad annuntiandum regnum Dei*], ac proinde cum excusatio reiiceretur, paritum vocanti; atque adeo et hos implesse numerum illum *τῶν ἑβδομήκοντα* [*Septuaginta*], de quibus consequenter agit Lucas. — Illud *εὔθετός ἐστι* respondet יִצְלַח, quod *χρήσιμον ἔσται* [*utile erit*] vertunt LXX Ezech. 15: 4.

CA-

CAPUT X.

. 'Ἀνέδειξεν, designavit]. Proprie et significanter.
n in constitutione ad munera eam vocem Graeci usur-
t, ut et χειροτονεῖν [creare]. Sic et Act. 1: 24, 'Ανά-
'ον ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα [Designa ex duobus his
em].
Ἑβδομήκοντα, Septuaginta] De lectionis huius veritate
consensum Graecorum codicum et Syri, dubitandum
n arbitror. Quod Latinus posuit LXXII, non aliunde
quam ex antiqua traditione. Nam tot fuisse a Christo
atos Antiquitas credidit, etiam Graeci, qui hoc loco
erunt ἑβδομήκοντα, ut Origenes et Epiphanius. Neque
o temere: nam moris erat Hebraeis LXX nominare
nero rotundo, etiam ubi constabat esse LXXII. Ita
ephus ipse, ut alios idem narrantes praeteream, cum
sos ad Ptolomaeum ad vertendos Legis libros dixisset
σβυτέρους ἄνδρας ἓξ ἀπὸ φυλῆς ἑκάστης [senos per tribus
esbyteros], subiicit, ἐμοὶ δὲ οὐκ ἀναγκαῖον ἔδοξεν εἶναι
ὀνόματα τῶν ἑβδομήκοντα πρεσβυτέρων, οἳ τὸν νόμον ἐκό-
ν ὑπὸ 'Ελεαζάρου πεμφθέντες, δηλοῦν [Supervacuum
em visum est apponere LXX seniorum nomina qui cum
ge ab Eleazaro missi sunt]. Sed et Synedrium quod
Mose constitutum est, ad cuius exemplum hos Christus
git, quomodo Apostolos ad exemplum Phylarcharum,
sse capitum LXXII Iudaei nonnulli prodiderunt, quos
er Scriptor Phesictha. Nec desunt argumenta. Nam
hos initio lectos e tribubus singulis pari numero fama
bebat, quanquam postea constat continuatam successio-
m nulla tribuum habita ratione. Iam vero sunt qui
dadum et Medadum extra castra Spiritu Divino afflatos
tant fuisse supra numerum LXX. Alii Mosen et eius
cessores Synedrii Principes dicunt extra numerum es-
X: quod si dicamus et de Principis Vicario qui dice-
ur אב בית דין [Antistes curiae], habebimus LXXII. Vi-
ur autem Hebraeis etiam in Aegypto constitutis, ut
bi notavimus, venerabilis fuisse numerus LXX ob to-
em capita familiae Iacobi cum in Aegyptum veniret:
cu-

cuius rei memoriam ipsis Deus renovavit ostensis in Elim septuaginta fontibus, sicut duodecim palmae totidem tribus Hebraeas adumbrabant. Ferme autem in omnibus maioribus collegiis erigendis eum numerum sequebantur, ut in minoribus numerum XII. Apparet id ex Interpretum numero. Narrat et Iosephus Vari iussu ex Iudaeis Caesariensibus missos Legatos XII ad Iudaeos Ecbatenses: a Iudaeis autem Ecbatensibus missos sui purgandi causa homines LXX, quos Varus trucidaverit. Atque ipse Iosephus missus ad ordinandas res Galilaeae ex Galilaeis LXX sibi legit Adsessores. Et in obsidio Hierosolymitano LXX e plebe lecti εἰς σχῆμα δικαςῶν [*in speciem Iudicum*]. Solent Veteres instituta a Christo munera cum muneribus post Christi adscensum in Ecclesia usurpatis comparare. Et Episcopos quidem comparant Apostolis propter eximium ius τῆς χειροθεσίας [*impositionis manuum*]. His autem LXX alii comparant Diaconos, ut Ignatius, alii Presbyteros, ut Hieronymus, alii Chorepiscopos, ut Synodus Neocaesariensis: videntur autem mihi Chorepiscopi, quos et περιοδευτὰς vocant optime illis respondere. Nam hi ab Episcopis in partem sui laboris assumti cum docendi potestate per agros mittebantur. Sed et Presbyteros et Diaconos, non omnes quidem, sed eos quibus docendi populum potestas ab Episcopo facta esset, fateor his LXX non male comparari. Tales Presbyteri non omnes, sed οἱ κοπιῶντες ἐν τῷ λόγῳ [*Euangelio annunciando operam dantes*]. Tales antiquitus Presbyteri Alexandriae κατ' ἰδίαν ταῖς ἐκκλησίαις ἐπιτεταγμένοι [*suae quivis Ecclesiae praefecti*], ut Epiphanius loquitur, ἐκκλησίας ἰδίᾳ κατέχοντες καὶ τὸν λαὸν συνάγοντες [*suas separatim habentes Ecclesias et populum cogentes*], ut Sozomenus. Eusebius vocat πρεσβυτέρους πεπιςευμένους τὴν ἐξήγησιν τῶν θείων λόγων [*Presbyteros quibus explicatio verbi Divini concredita est*]. Huc refer Ignatii illud ad Smyrnenses: Ἐκείνη βεβαία εὐχαριςία ἡγείσθω, ἡ ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον οὖσα ἢ ᾧ ἂν αὐτὸς ἐπιτρέψῃ [*Illa demum vera ac sincera existimanda est Eucharistia, quae aut sub Episcopo fit, aut sub eo cui is eam potestatem commiserit*]. Diversos autem fuisse gradus hos LXX ab Apostolis, vel inde apparet quod Matthias ex hac classe εἰς τὴν ἀποςολικὴν ἐπισκοπὴν [in

stolicum Episcopatum] provectus est. Ad hoc exem-
ı Romanis Episcopis iam olim LXX Episcopi Adses-
s *Libra* dicti, quod libra Romana tot solidos conti-
t.

[*νὰ δύο, binos*] Quod et in Apostolis Dominus obser-
:rat, non tantum ad opem mutuam, sed et in maio-
testimonii fidem. Ita Moses et Aaron ad Pharaonem
ıntur. Etiam Baptista ad Christum duos mittit: Ec-
a Barnabam cum Paulo.

ρὸ *προσώπου, ante faciem*] Simili functuros officio quo
:ista functus fuerat.

Βαλάντιον] *Zonam*. Vide Matth. 10: 9, צרור Iob.
17.

[*ηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε, neminem per viam
taveritis*] Festinationis signum, ut supra 9: 61. Sa-
tiones istae apud Orientis populos non fiebant levi
u verbove, sed multis percunctationibus bonisque
nibus trahebantur, non sine multis corporis flexioni-
, osculis, amplexibus.

. *Ὁ υἱὸς εἰρήνης, filius pacis*] Id est, *εἰρήνης ἄξιος
:ce dignus*] ex Matthaeo: animo ad verum audiendum
ıposito.

. *Ἐσθίοντες καὶ πίνοντες τὰ παρ' αὐτῶν, edentes et bi-
tes quae ipsorum sunt*] *Libere et velut vestro iure:*
d sequentia indicant. *Τὰ παρ' αὐτῶν, quae ipsorum
t*, simili loquendi genere quale Marc. 3: 21, et apud
ecos ipsos interdum. Ita hic intelligunt Latinus, Sy-
, Arabs.

*Ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν, vescimini iis, quae
onuntur vobis*] *Contenti este quamvis frugali appa-
:*: ut ita differat haec monitio a superiore.

ı. *Καὶ τὸν κονιορτὸν, etiam pulverem*] Quasi dicat:
*ıtum abest ut ulla ex vobis commoda sectati simus,
ii vestrae salutis, non nostrae utilitatis causa.* Vide
e ad Matthaeum.

'ἰς *τοὺς πόδας ἡμῶν, pedibus nostris*] Praeter Syrum
.bs quoque hanc particulam, et vetus ille in Anglia
ıuscriptus agnoscit.

[*λὴν, veruntamen*] Vide de hac particula quae ad
.th. 11: 22.

16.

16. *Ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς ἐμὲ ἀθετεῖ, qui vos spernit me spernit*] Ἀθετεῖν est ἐξουθενεῖν [*nihili facere*]. Alluditur ad historiam 1 Sam. 8: 7, ubi Deus ita loquitur, ὅτι οὐ σὲ ἐξουθενήκασιν (מאסו), ἀλλ' ἢ ἐμὲ ἐξουθενήκασι [*Non enim te abiecerunt, sed me abiecerunt*].

17. *Μετὰ χαρᾶς, cum gaudio*] Non videtur hoc positum cum reprehensionis nota. Nam quod sequitur πλὴν ἐν τούτῳ μὴ χαίρετε [*veruntamen hac de re nolite gaudere*] comparative intelligendum est: ideo subiungitur, χαίρετε δὲ μᾶλλον [*gaudete autem magis*]. Maiorem enim gaudii causam minori Christus comparat.

Καὶ τὰ δαιμόνια, etiam Daemonia] Non tantum morbi.

Ἐν τῷ ὀνόματί σου, nomine tuo] Hoc intererat inter Christi miracula et Discipulorum: quod Christus ea faciebat vi propria, Discipuli vi Magistri, cuius nomen etiam nuncupabant, ut ex Actis imo et ex Iudaeorum libris videre est. Sicut hactenus ad nomen Dei Israelis cessabant Daemones, ita nunc ad nomen Iesu Nazareni.

18. *Ἐθεώρουν*] *Fuit cum viderem.* Sumendum enim ἀορίστως [*indefinite*], ut saepe εἶδον [*vidi*], in Apocalypsi. *Nolite mirari*, inquit, *Daemonia vobis cedere: nam mihi certo constat ipsum Daemoniorum principem subito de regno, quod in genus humanum obtinet, casurum.* Vide Ioh. 12: 31.

Ὡς ἀστραπὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ] *Tam subito*, inquit, *quam fulgur solet e coelo micare.* Similis comparatio infra 17: 24 et Matth. 24: 27, ubi vide. Referenda haec praedictio ad incredibilem celeritatem propagati per terras Euangelii ad destruendas religiones falsas et omnia opera Diaboli. Adumbratum id in casu regni Babylonici Es. 14: 12.

19. *Δίδωμι, do*] Quasi dicat, *Non pro hac tantum legatione dedi, sed do nunc etiam in posterum, quandocunque usus ita exiget.*

Ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, supra serpentes et scorpiones] Manifesta allusio ad Ps. 91: 13, Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιβήσῃ [*Super aspidem et basiliscum ambulabis*]; quanquam ibi de tutela Divinae providentiae, hic de mirifica virtute agitur. Dictis eventus respondit. Tertullianus Scorpiace: *Nobis fides praesidium, si non et ipsa percutitur diffidentia signandi statim et adiurandi* ac

urgendi bestiae calcem. Hoc denique modo etiam Eth-
:is saepe subvenimus donati a Deo ea potestate quam
postolus dedicavit. Et mox: *At tu, Si fides vigilat,*
idem Scorpio pro solea anathema inlidito. Vide quae
. Marcum circa finem. Sed et ad Esaiae locum 11: 8
spexisse potuit Christus, eoque magis quia et mox Dis-
›uli vocantur *νήπιοι* [*infantes*]. Locus in Graeco E-
:ae sic habet: *Καὶ παιδίον νήπιον ἐπὶ τρωγλῶν ἀσπίδων*
!. *ἐπὶ κοίτην ἐγγόνων ἀσπίδων τὴν χεῖρα ἐπιβαλεῖ* [*Et in-*
zs in foramina aspidum et in cavernam foetuum aspi-
m manum immittet].

Οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσει, nihil vobis nocebit] Ita Io-
nnes Apoc. 2: 11, *Ὁ νικῶν οὐ μὴ ἀδικηθῇ ἐκ τοῦ θα-*
ου τοῦ δευτέρου [*Qui vicerit non laedetur a morte se-*
cda], 6: 6. *Τὸ ἔλαιον καὶ τὸν οἶνον μὴ ἀδικήσῃς* [*Vinum*
›leum ne laeseris], 7: 3. *Μὴ ἀδικήσητε τὴν γῆν* [*Nolite*
ere terrae], 9: 4. *Ἵνα μὴ ἀδικήσωσι τὸν χόρτον* [*Ne*
derent foenum]. Ex specie genus.

20. *Ὅτι τὰ πνεύματα ὑμῖν ὑποτάσσεται, quod Spiritus*
›is subiiciuntur] *Τὰ ἀκάθαρτα* [*immundi*] scilicet. Nam
›do dixerant, *Τὰ δαιμόνια ὑποτάσσεται ἡμῖν* [*Daemonia*
›iiciuntur nobis].

Χαίρετε δὲ μᾶλλον, gaudete autem magis] Iustior gaudii
ısa, suae salutis habere fiduciam, quam alienae saluti
servire: nam hoc via est, illud meta. Laetius id ha-
re quod sanctis est proprium, quam quod et aliis com-
ınicatur. Ista laetitia periculo superbiae subiacet: illa
missum gratumque animum Deo subiicit.

Ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν ἐγράφη ἐν τοῖς οὐρανοῖς, quod no-
na vestra scripta sunt in coelis] Sicut Latini id quod
rabile non est dicunt *in vento et aqua scribi*, ita He-
ıei pari sensu dicunt *scribi in terra*, id est, *in pulvere.*
'. 17: 13, יסורי בארץ יכתבו *ἀφεστηκότες ἐπὶ τῆς γῆς γραφή-*
σαν [*recedentes a te in terra scribentur*]. Huic con-
rium est *scribi in coelo*, id est, *vitae aeternae ad-*
ibi atque destinari. Meminit quidem et Moses *libri*
'entium. Sed ut explicat doctissimus Gerundensis,
[uitur ibi pro temporum illorum ratione populariter de
asu eorum qui vitam in his terris felicem agunt. Nam
› vocari Hebraeis *κατάλογον* [*catalogum*] notissimum est.

Ne-

Neque aliter interpretandum, quod in Psalmo est, *deleantur e libro* aut censu *viventium* 69: 28. Sic et Ps. 139: 16 ספר כלם dici videtur *liber* quasi *censualis* omnium quae in hoc mundo nascuntur. At Christus omnia quae olim in figuris dicta sunt ad vitam aeternam retulit, quam aperte mundo revelaturus venerat. Quare qui per fidem ipsi insiti ius aeternae haereditatis consequuntur, eorum nomina dicuntur iam nunc *in coelo scribi*, ut hic, aut *in libro vitae*. Hic est liber ille *κατ' ἐξοχὴν* [*per excellentiam*] apud Danielem 12: 4, ubi videndus Iacchiades. Phil. 4: 3, Iohanni in Apocalypsi *liber vitae* 3: 5, 20: 12, 15, 21: 27, 22: 19, *liber Agni* 13: 8, idem liber scriptus dicitur ab initio mundi Apoc. 13: 8 et 17: 8, quia scilicet omnes qui unquam sancti fuerunt per Christum *ἐτελειώθησαν* [*consummati sunt*], Hebr. 11: 40. *Scribi* ergo *in coelo*, aut *in libro Agni*, aut *vitae aeternae*, est *per fidei obedientiam censeri Dei Filium, ac proinde et haeredem*, Hebr. 12: 23. Chrysostomus in II Adversus Iudaeos illud apud Danielem, *ὁ εὑρεθεὶς γεγραμμένος ἐν τῷ βιβλίῳ· τουτέστιν οἱ σωτηρίας ὄντες ἄξιοι* [*scriptus in libro: hoc est, qui sunt salute digni*]. Nam ad statum praesentem, et quidem sub aequa conditione, non ad aeterna eaque pura et peremtoria Dei decreta haec locutio referenda est. Nam cum in Apostolorum numero unus fuerit *υἱὸς ἀπωλείας* [*filius perditionis*], quis omnes LXXII eos ad quem vocati erant finem assecutos nobis affirmet? Certe propositum Christo fuisse, ut eius rei illos omnes certos faceret, nemo prudens sibi persuaserit. De Paulo ad Philippenses scribente multo minus id par est credi, ut qui nullam habuerit talis eventus certam notitiam. In Constitutionibus quae dicuntur Clementis, lib. VIII cap. 1, hic ipse locus quem prae manibus habemus sic explicatur: *Καθὼς αὐτός που παιδεύων ἡμᾶς ὁ Κύριος δείκνυσι, λέγων· Μὴ χαίρετε ὅτι τὰ πνεύματα ὑμῖν ὑπακούουσιν, ἀλλὰ χαίρετε ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν γέγραπται ἐν τῷ οὐρανῷ· ἐπειδὰν τὸ μὲν αὐτοῦ δυνάμει γίνεται, τὸ δὲ ἡμετέρᾳ εὐνοίᾳ καὶ σπουδῇ, δῆλον ὅτι βοηθουμένοις ὑπ' αὐτοῦ* [*Sicut ipse nos alicubi instituens Dominus ostendit, dicens: ne gaudete quod Spiritus vobis obediunt, sed gaudete quod nomina vestra scripta sunt in coelo: quia illud ipsius virtute fit, hoc ve-*

o nostra bona voluntate ac studio, ab ipso scilicet utis]. Philo de Abrahamo: *Γραφῆς καὶ μνήμης ἄξιος ὕελπις, οὐ τῆς ἐν χαρτιδίοις τοῖς ὑπὸ σήψεων διαφθαρη-ἱνοις, ἀλλὰ τῆς ἐν ἀθανάτῳ τῇ φύσει παρ' ᾗ τὰς σπου-ς πράξεις ἀναγράπτους εἶναι συμβέβηκεν* [*Hic bene spe-s celebratione memoriaque dignus est, non in char-s corrumpendis a tineis, sed in immortali natura, es quam sunt commentarii virtutum omnium*]. Simile quod eorum qui impios convertunt nomina ab Angelis coelo praedicari tradunt Iudaei, ut videre est in libro nomen Poma aurea.

1. *Ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ*] *Ea tempestate.* Neque enim tum momentum indicatur. Sic et Matthaeus *ἐν ἐκείνῳ καίρῳ* [*illo tempore*] 11: 25. Venit autem in hanc citationem Christus revolvens consilia paternae dispo-onis circa hominum salutem, et munia Doctoris, Sa-dotis, Regis sibi mandata: ut ad Matthaeum explica-ius. Nam eo haec referenda etiam is qui sequitur im. 23 et 24 sermo palam ostendit. Nam et ille non quaevis pietatis monita, sed ad Regni mysteria perti-, ut alterius in Matthaeo loci collatio ostendit. Neque eodemque tempore haec dicta sunt: sed quae rerum amento cohaerebant Lucas more suo uno filo contexuit.

Τῷ πνεύματι] Id est, *animo*, ut saepe. Nam *ἁγίῳ ncto*] quod addunt Syrus et Latinus, non agnoscit ıbs, neque Graecorum codicum pars antiquior. Ad-um ab iis videri potest qui cum Didymo existimarunt ties *πνεύματι* additur articulus, Spiritum sanctum in-igi.

Καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητὰς κατ' ἰδίαν, εἶπε· Πάντα; *conversus ad discipulos seorsim dixit: Omnia*] Cum beant hanc particulam Syrus et Arabs, credibilius est aliis ideo omissam, quia sequenti commate idem lo-endi genus repetitur.

22. *Τίς ἐστιν ὁ υἱὸς, quis sit Filius*] Quorsum et qua n potestate missus.

Τίς ἐστιν ὁ πατὴρ, quis sit Pater] Qua bonitate, qua titia, qua sapientia; quae eius consilia in danda ho-ıibus salute, aut certe excusatione adimenda.

Ἀποκαλύψαι, revelare] Idque pro temporum ratione, nunc

nunc pauxillum, plus post resurrectionem, plurimum post missionem Spiritus.

25. *Νομικός τις, Legisperitus quidam*] Exercitatus in Legis quaestionibus.

Ἐκπειράζων αὐτὸν, tentans illum] An quid Legi contrarium doceret.

Τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω, quid faciendo vitam aeternam consequar] Illud *αἰώνιον* delebat Marcion, *ut videretur*, quomodo Tertullianus loquitur, *agi de ea vita, quae in Lege promittitur a Creatore, longaeva.* Sed recte id refutat idem Tertullianus: *Sciebat utique Legis Doctor quo pacto vitam legalem consequi posset, ut non de ea interrogasset, cuius regulas etiam docebat.* Quaerit omnino de vita aeterna, cuius fidem Legisperiti et Pharisaei ex veteri traditione conceperant, ut alibi diximus. Hanc vitam aeternam in ipso Legis foedere non expressam cum audiret a Christo apertissime doceri et promitti, sciscitari voluit, an iter ad eam vitam idem monstraret quod Lege monstrabatur. Ideo quaerit *τί ποιήσας*. Nam *faciendo*, id est, *opera illa externa a Lege praescripta praestando*, putabant Legisperiti et Pharisaei se non vitam tantum temporariam felicem, sed et immortalitatem consecuturos. De praeceptis tum rituum, tum ad civilem societatem Hebraeorum pertinentibus quae vocantur חקות et משפטים ita pronuntiatur Levit. 18: 5, אשר יעשה אתם האדם וחי בהם *ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος ζήσεται ἐν αὐτοῖς* [*homo faciens haec vivet per ea*]: *Vitam longaevam* scilicet, ut ibidem recte interpretatur Paraphrastes Chaldaeus. Extat eadem sententia de praeceptis iisdem apud Ezech. 20: 11, eodemque respicit Neh. 9: 29. Atque eadem sententia bis utitur Paulus Apostolus *facta*, externa scilicet, de quibus conceptum erat fedus Legis, et quibus fidebant Iudaei, opponens *fidei*, quae in animo potissimum consistit Rom. 10: 5, Gal. 3: 24. Perniciosus plane erat error Legisperitorum existimantium eadem ratione vitam aeternam parari, qua immunitas a morte violenta et vitae caducae felicitas obtinebatur, quam falsi arguens Christus alibi negat ad regnum coeleste perventuros, qui intra illam iustitiam, factorum scilicet, qua Legisperiti et Pharisaei contenti erant, constitisset, Matth. 5: 20, ubi

i quae dicta sunt vide. Interim illud ipsum quod in tere illo populari conceptum erat, sapientibus occulrem praebebat significationem maioris scilicet praemii pectandi pro maiore obedientia. Bene Tertullianus: › *differentia mercedum, operarum quoque credenda antia est.* Vidit hoc et Philo, qui verba Legis μυστικῶν [*sensu mystico*], interpretans ita loquitur: Ὁ νόφησὶ τοὺς προσκειμένους τῷ Θεῷ ζῆν, δόγμα τιθεὶς ἀναγν καὶ φιλόσοφον· ὄντως γὰρ οἱ μὲν ἄθλιοι τὰς ψυχὰς τεσιν· οἱ δὲ τὴν παρὰ τῷ ὄντι Θεῷ τεταγμένοι τάξιν, ἀθάὸν βίον ζῶσιν [*Ait Lex eos, qui Deo adhaerent vivere nodum philosophice, neque sane aliter fieri potest. enim anima male habet eum mortuum dicas licet; autem ad verum Deum quam proxime potest accedit, vero aeternum vivit*].

26. Ἐν τῷ νόμῳ, *in Lege*] Christus ostensurus suis inatis Legem non oppugnari, sed perfici, Legisperitum verba Mosis reiicit, non illa quidem conscripta in odi libro ubi fedus pangitur et Lex Hebraeorum proa recitatur, sed in Deuteronomio, ubi Moses, ut fidepopuli Doctor, monstrat quem scopum sibi Lex proat, quo homines adductos velit, nempe ad observaem Legis illius quae non Mosis demum tempore, sed undi initio data est, non uni populo propria, sed nmunis toti humano generi, cui nec obrogari nec deari potest, quaeque in amando Deo primum, deinde hominibus alteris, ut naturali nobiscum societate conctis sita est. Vide quae hac de re dicta sunt ad tth. 22: 36.

Πῶς ἀναγινώσκεις, *quomodo legis*] *Ignorare non potes sed ipse aliis praelegis atque interpretaris.* Simul, ut letur, locum Deuteronomii Christus ei monstravit.

28. Ὀρθῶς ἀπεκρίθης, *recte respondisti*] *Bene pronunsti verba Mosis. Restat ut re ipsa impleas.*

Τοῦτο ποίει καὶ ζήσῃ, *hoc fac et vives*] Quia Legisritus interrogaverat τί ποιήσας [*quid faciendo*], Christ idem quoque verbum sed laxius sumtum illi regerit. icte ποιεῖν dicitur de factis externis; late porrigitur am ad internos animi motus. Omnino simile est illud ud Iohannem, ubi Iudaeis interrogantibus, Τί ποιοῦμεν

ἵνα ἐργαζώμεθα τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ [*Quid faciemus ut operemur opera Dei*], Christus voculam ἐργῶν sed mutata paulum significatu arripiens respondet, Τοῦτό ἐςι τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ ἵνα πιςεύσητε εἰς ὃν ἀπέςειλεν ἐκεῖνος [*Hoc est opus Dei ut credatis in eum quem emisit ipse*], cum alioqui vox ἔργων strictius sumta, pro operibus externis nude et citra internam animi qualitatem consideratis, fidei, ut intus in animo sitae, multis in locis opponatur.

29. Ὁ δὲ θέλων δικαιοῦν ἑαυτὸν εἶπε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ τίς ἐςι μοῦ πλησίον; *Ille autem volens iustum pronunciare se ipsum dixit ad Iesum, ecquis ergo est meus proximus?*] Voluerat Christus Legisperitum adducere ad impotentiae suae confessionem, ut viso quid Deus postulet simum exigeret, conscius sibi quam longe a tam seria et perpetua dilectione abesset, supplex Divini Spiritus auxilium, sine quo dilectio talis in animum admitti non potest, impetraret. At ille in ferocia Iudaica perseverans volebat se iustum et probum aliis venditare: id enim hic est δικαιοῦν. Et Deum quidem dubium non est quin sibi amatum a se credi vellet ob exactam ceremoniarum omnium observationem. De *proximo*, quia ambigi potest quam late ea vox spectaret, interpretationem Christi postulat. Si enim respondisset Christus ex recepta eorum temporum sententia *proximum* esse quemvis Israelitam, nec alium praeterea quenquam, arbitrabatur nihil esse quod etiam hac in parte a se desideraretur. Vide dicta ad Matth. 5: 43.

30. Ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχώ, *Hierosolymis Hierichuntem*] Qui locus latrociniis infamis, ut notat Hieronymus. An tamen inde nomen habeat מעלה אדמים [*adscensus Adymmim*] dubitari potest. Nam is locus ita vocatur in Iosuae libro 18: 17, sed sciendum, ut in Mosis, ita et in Iosuae et Samuelis historia, non pauca inveniri quae multo post Mosem, Iosuam et Samuelem a Prophetis et Sapientibus explicandi causa adiecta appareat: quod multis argumentis probari posset si id ageretur. Assentior autem existimantibus hoc loco rem gestam potius quam fabulam narrari.

31. Κατὰ συγκυρίαν, *accidit*] Quod αὐτόματον [*fortuitum*] vocat Aristoteles et describit Phys. II, Οἷον ἦλθεν

τούτου ἕνεκα, ἀλλὰ συνέβη ἐλθεῖν καὶ ποιῆσαι τοῦτο
Quale est hoc, non venerat quidem quo id faceret, sed
s evenit ut id quum venisset fecerit]. David Kimchi
tat eandem vim esse in Hebraeo פתע [subito] quod in-
pretatur בלא כונה, ἄνευ προαιρέσεως [absque proposito].
32. Ἀντιπαρῆλθε] Praeteriit contrario itinere, ab Hie-
 kunte scilicet Hierosolyma properans. Quanquam Chris-
praecipue propositum erat docere latius extendi proximi
abulum, quam Iudaei putarent, obiter tamen ostendere
uit, saepe ipsos ne iis quidem, quos proximos voca-
nt, praestare id quod est proximorum, id est, amicorum.
m qui factis magis quam animo attendunt, facile ex-
sationem reperiunt etiam ne facta praestent; aut iter
get ut morari non liceat, aut suum quoque periculum
tuunt: quale aliquid causatos et hos, Sacerdotem et
vitam, credibile est. At si animus fuisset plenus di-
tionis, plenus misericordiae, et manus et pedes ad
levandam seminecis hominis miseriam ultro festinassent.
nc leviter forte moti, et dicto, Deus misereatur, ad
μερίας suae [muneris ecclesiastici sui] functionem gra-
di accelerabant, parum memores Divinae sententiae a
risto toties inculcatae: *Misericordiam malo, quam*
crificium.
33. Σαμαρείτης, Samarita] Samaritam potius quam ἀλ-
φυλον [alienigenam] alium Christus nominavit, quod
maritas Iudaei, ut ἀποστάτας [defectores] capitaliore quam
os alios odio prosequerentur, ac proinde a proximi
mine atque aestimatione longius submoverent, idque
men Christo pro summo probro imponerent.
Ἦλθε κατ' αὐτόν] Propius ad eum accessit.
Ἐσπλαγχνίσθη, misericordia motus est] Animi motus
cerus praecedit, quem sequuntur facta animo congru-
tia.
34. Καὶ οἶνον, et vinum] Vinum vulneribus adhiberi
ere docet Athenaeus illo Mnesithaei versu:

Καὶ τοῖσιν ἑλκωθεῖσιν ὠφέλημ' ἔχει.

[Opemque fert vulneribus praesentissimam.]
Ἐπιβιβάσας, duxit] הרכיב [vehendum imposuit].
Εἰς τὸ πανδοχεῖον, in stabulum] Bene Latinus Interpres
ibulum. Nam et in iure Romano stabulum πανδοχεῖον

vertunt Graeci, *cauponam* autem *καπηλεῖον*. *Caupona* est *ubi bibitur*; *Stabulum*, *ubi recipiuntur viatores*. Hoc Hebraeis מלון.

35. *Ἐπὶ τὴν αὔριον, altera die*] Hellenistica locutio pro τῇ ἐπιούσῃ [*postera*]. Diximus alibi.

36. *Πλησίον γεγονέναι, proximus fuisse*] Id est, *implesse officium proximi.* Nam saepe *esse* dicitur *quod facto ostenditur.*

37. *Ὁ ποιήσας τὸ ἔλεος μετ' αὐτοῦ, qui fecit misericordiam in illum*] Similis locutio supra 1: 72, ποιῆσαι ἔλεος μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν [*ad faciendam misericordiam cum Patribus nostris*] Admirabili prudentia usus est Christus, ut verum invito extorqueret. Si de Samarita vulnerato Christus narrationem proposuisset, forte dixisset Legisperitus negligendum fuisse hominem impurum et a sacris alienum. At beneficium collatum in Hierosolymitam tam gravi casu afflictum non potuit non laudare. At hoc ambitu cogitur fateri quod directe videbatur negaturus. Nam *proximus*, *amicus*, *cognatus* sunt τῶν πρός τι [*relata*]. Quare si Samarites ille recte fecit, cum opem tulit Iudaeo, certe et Iudaeus recte faciet, si in casu simili opem ferat Samaritae. Nam par utrinque est naturae vinculum, quo uno Samarites, et quidem, iudice Legisperito, laudabiliter movebatur. Mutuae sunt istiusmodi obligationes, non claudicant. Merito igitur Christus pro collecto habet, si ius perpetuum, naturale, omnibus hominibus commune respiciatur, quod lege civili Hebraeorum minime est antiquatum, imo quo Lex ipsa Hebraeos quasi manuducit, neminem hominum a nobis alienum esse censendum, qui aliquid a nobis opis sentire possit.

Πορεύου καὶ σὺ ποίει ὁμοίως, vade et tu fac similiter] *Πορεύου* hic hortantis est, ut πορευθέντες [*euntes*] Matth. 9: 13. *Imitare*, inquit Christus, *non Sacerdotem et Levitam sed illum Samariten, et quod illum voluisti praestare Iudaeo, praesta Iudaeus extraneo, imo, si res ita ferat, etiam Samaritae. Immutabilia enim sunt naturae iura. De Deo dictu facile eum a te amari, sed si hominem alterum, Dei effigiem iuves, manifesti mendacii deprehenderis. Nam qui commendantem amat, amat et commendatos.* Iohann. 1 Epist. 4: 20.

8. *Κώμην τινά, vicum quendam*] Bethaniam,
'υνὴ δέ τις ὀνόματι Μάρθα, *mulier quaedam Martha*
ine] Videtur haec mulier fuisse vidua, quîcum frater
oror vixerint.

). *Ἡ καὶ, quae etiam*] Puto καὶ nihil aliud hic esse
n additamentum vocis relativae. Neque aliter intel-
t Syrus.

Ιαρακαθίσασα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Κυρίου, *sedens ad*
is Domini] Ut Discipuli solebant, supra 8: 35, Act.
3. Hoc Hebraei dicunt מתאבק בעפר רגלי החכמים, *sor-*
re se pulvere pedum Doctorum.

·. *Περιεσπᾶτο περὶ πολλὴν διακονίαν, distrahebatur*
centi ministerio] Verbum διακονεῖν Scriptores nostri
pant saepe de iis ministeriis quae ad vitae huius
ssitates pertinent, ut videre est Matth. 8: 15, 25: 44,
55, Marc. 1: 31, 15: 41, supra 4: 39, 8: 3, Ioh. 12: 2,
6: 2, Hebr. 6: 10.

να μοι συναντιλάβηται] *Ut me sublevet*, ut Rom. 8: 26.
n Graecis Exod. 18: 22, Ps. 89: 21. Quod a nonnul-
additur *vicissim*, non video quomodo locum habere
possit.

. *Μάρθα, Μάρθα*] Amica compellatio, ut Matth. 7: 21,
c. 14: 45, item Marc. 14: 36, Rom. 8: 15, Gal. 4: 6.
υρβάζῃ] *Τυρβάζειν* inquiunt Graeci Grammatici proprie
πηλὸν ταράξαι [*coenum commovere*], unde porro ad
ıra transfertur. Suidas exponit φροντίζειν [*curare*].
raheris Latini dicerent.

. *Ἑνὸς δέ ἐςι χρεία, unum est necessarium*] Non puto
no ferculo Christum hic agere quod tamen quibusdam
e placere video: satius est intelligamus Christum ex
sione eius quod gerebatur generalem proposuisse sen-
am: varias esse ac multiplices huius vitae curas; sed
ı esse rem quae, si salvi esse velimus, omnino no-
it necessaria, curam scilicet pietatis, Matth. 16: 26.
ν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο, ἥτις οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ'
', optimam partem elegit, quae non auferetur ab ea]
ίa, inquit, *ex multis curis eam elegit et huic uni*
nse vacat, cuius fructus in aeternum mansurus est.
ɜra quae curantur, caduca sunt καὶ ἐφήμερα [*et breve*
us durantia]. Hominum piorum duo sunt genera:

 alii

alii enim ita pietatem colunt, ut simul familiam, aut rempublicam, aut si quid simile est procurent: alii omni illa cura in alios reiecta totos se precibus et sacris studiis devovent. Sicut illorum sollicitudo non est damnabilis, ita horum multo beatior est tranquillitas, qui in terris incipiunt vitam agere coelestem. Atque hoc nomine coelibem vitam nuptae vitae praefert Paulus, ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου [*coelebs curam gerit eorum quae sunt Domini*] nempe unice atque indefesso studio: ἡ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου [*nupta vero curat mundana*], iuxta ea scilicet quae sunt Domini. Ad illam classem Maria pertinebat, ad hanc Martha. Quare errasse mihi non videntur Veteres qui in duabus his sororibus exemplum ponunt βίου θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ [*vitae contemplativae et activae*], ut et Hebraei in Rachele et Lea: τῆς γὰρ ψυχῆς ἡμῶν διμεροῦς ὑπαρχούσης, καὶ τὸ μὲν λογικὸν, τὸ δ' ἄλογον ἐχούσης, ἀρετὴν ἑκατέρου ὑπάρχειν συμβέβηκε, Λείαν μὲν τοῦ λογικοῦ, τοῦ δὲ ἀλόγου Ῥαχήλ [*nam cum anima nostra bipartita sit, partim bruta, partim rationalis, utriusque sua virtus est, Lea rationali parti, Rachel irrationali*], inquit Philo libro περὶ τῆς εἰς τὰ προπαιδεύματα συνόδου [*De congressu eruditionis quaerendae gratia*], quem magno consensu sequuntur Christiani Scriptores.

CAPUT XI.

1. *Δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι, doce nos orare*] Doce nos *compendium rerum orandarum.* Neque enim eo tempore syllabis adstringebantur. Sic et a Iohanne credibile est propositam summam precum ad poenitentiam pertinentium: quomodo *haec Christi oratio* continet regnum coeleste; hinc *breviarium totius Euangelii* Tertulliano dicitur, Cypriano *coelestis doctrinae compendium.* Omnino autem credibile est in Graecis codicibus adiecta ex Matthaeo quae Lucas omiserat, cum non exstent in Latinis antiquis: illud, *qui es in coelis.* Item, *fiat voluntas tua ut in coelo, ita in terra* (quod et Graeci codices quidam omittunt), item, *sed libera nos a malo:* quae ipsa etiam, non expressa, vi insunt verbis caeteris.

Τὸν ἐπιούσιον δίδου ἡμῖν τὸ καθ' ἡμέραν, panem tinum da nobis in diem] Vide quae de his verbis ad thaeum.

ἁμαρτίας, peccata] Expositio eius quod apud Matum est, *ὀφειλήματα* [*debita*].

Καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίεμεν παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν, siquidem psi dimittimus omni debenti nobis] Nam et nos ex praecepto iniurias aliis condonamus, ob promissio- veniae sub hac conditione nobis factam.

Χρῆσόν μοι] Non fuit reprehendendus qui vertit *a mihi.* Nam apud Plautum est,

Si quis quid mutuaverit, sit pro proprio perditum.

l autem *commodare* pro *mutuare* hic posuit vetus Inter-, facit idem Salvianus iuris vocum alioqui peritissi-: *Nemo sibi solvi vult*, inquit, *quae non commodat.*

Τὰ παιδία μου μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν κοίτην εἰσὶ, liberi mecum sunt in cubili] Significat neminem domi esse sine incommodo panes dare petenti possit: cum om- iam cubitum iissent. Recte autem *παιδία* vertit Syrus: enim sumi id nomen solet, ut Hebr. 2: 13, 14.

Διά γε τὴν ἀναίδειαν αὐτοῦ, propter improbitatem en eius] Non male Latinus verterat *improbitatem.* ı quanquam longius porrigi coepit, *probitas* proprie *αἰδώς*; itaque opponitur *probus inverecundo.* Sallus- hoc sensu Pompeium dixerat, *oris probi, animo in- cundo*, pro quo male apud Suetonium legitur, *oris obi.* Quod autem paulo ante in Latinis est additum, *lle perseveravit pulsans*, explicandi causa positum , non quod in Graecis exstaret. Sed vox illa *ἀναι-*, pervicacem istam flagitationem satis significat.

δων χρῄζει, quotquot habet necessarios] Etiam plus tas si opus est.

Κἀγὼ ὑμῖν λέγω, et ego dico vobis] Comparatio non a simili, sed a maiore: *Si impudens flagitator um obtinet ab homine, quid non a Deo obtinebit lex et assiduus precator?*

. *Τίνα δὲ ὑμῶν*] Optime cohaerent verba, si *τίνα* preteris *si quem*, secundum ea quae alibi diximus. ius enim est: *Si quem vestrum, qui parens sit, filius panem poscat, an is filio lapidem dabit?*

13. *Ὁ ἐξ οὐρανοῦ, qui de coelo*] Id est, *οὐράνιος* [*coelestis*], ὁ *Κύριος ὁ ἐξ οὐρανοῦ* [*Dominus qui de coelo*] 1 Cor. 15: 47, *τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ* [*habitatio nostra quae de coelo est*] 2 Cor. 5: 12.

Ἅγιον, Sanctum] Ita legerunt Syrus et Arabs. Ad hunc ergo Spiritum impetrandum praecipue directa est illa precandi formula.

17. *Οἶκος ἐπὶ οἶκον, domus contra domum*] Supple *διαμερισθεὶς* [*divisa*] quod recte expressit Syrus. Est autem *οἶκος ἐπὶ οἶκον* Hebraico more dictum pro *οἶκος ἐφ' ἑαυτὸν* [*domus contra se*], antecedente voce repetita vice relativi.

20. *Ἐν τῷ δακτύλῳ Θεοῦ, digito Dei*] Alludit ad Exodi historiarum 8: 19. Sicut tunc digitus Dei in Mose operans signum erat populi liberandi ex Aegypto, ita nunc digitus Dei per Christum efficax signum liberationis nostrae a peccato, quod est Regnum Dei.

Ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, pervenit in vos regnum Dei] Dan. 7: 22, ubi in Graeco vox eadem ἔφθασε.

21. *Αὐλὴν, atrium*] *Τὸ βασίλειον* [*Palatium regium*] Vide ad locum Matth. 26: 69.

Ἐν εἰρήνῃ ἐςὶ, in pace sunt] In tuto sunt.

22. *Τὴν πανοπλίαν, universa arma*] Puto hic de armis proprie agi: quia praecessit *καθωπλισμένος* [*armatus*]. Opponitur huic armaturae Diaboli Dei armatura, descripta Eph. 6.

Τὰ σκῦλα αὐτοῦ, spolia eius] Etiam hoc sumendum in bellica significatione: *οἰκίαν διαρπάζειν* [*domum diripere*] dixit Matthaeus. Erat autem proverbium inter Hebraeos היקח מגבור מלקוח, id est, *μὴ λήψεταί τις παρὰ γίγαντος σκῦλα;* [*numquid tolletur a forti praeda?*], Esai. 49: 24, ad quod hic alluditur.

27. *Μακάρια ἡ κοιλία ἡ βαςάσασά σε, beatus uterus qui te portavit*] Mos loquendi Graecis quoque non ignotus. Scriptor libri de Ero et Leandro, qui Musaeus dici solet:

Ὄλβιος ὅς σ' ἐφύτευσε, καὶ ὀλβίη ἣ τέκε μήτηρ·
Γαςὴρ, ἥ σ' ἐλόχευσε, μακαρτάτη.
[*Et Pater et felix tibi quae dedit ubera Mater,*
Ter felix venter, qui protulit].

Uterum et *ubera* in circumlocutione foeminarum habes et in-

a 23: 29. In Thalmudicis libris est אשרי ילדתך, ὄλβια ἔτικτε [*beata quae te peperit*] apud Graecos.

8. *Μενοῦνγε, imo*] Ἐπανόρθωσις [*correctio*], non negans quod erat dictum, *nomine tanti partus felicem esse matrem*, quod Angelus quoque et Elisabetha Sancto Spiritu plena dixerat: sed maius aliquid addens, beatitudinem scilicet aeternam ac solidam neque in hoc esse sitam, neque Mariae esse propriam.

ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ φυλάσσοντες αὐτὸν, audiunt verbum Dei, et observant illud] *Audire verbum*, est Christum concipere: *observare* est parere. Qui abortiunt peiore loco sunt quam si non concepissent. Matth. 7: 24, Rom. 2: 13, Iac. 1: 22. Φυλάσσειν enim hoc loco, ut et Matth. 19: 20, Marc. 10: 20, Luc. infra 18: 21, Act. 7: 53, Rom. 2: 26, Gal. 6: 13, idem est quod aliis dictis locis ποιεῖν [*facere*].

9. *Τῶν δὲ ὄχλων ἐπαθροιζομένων, turbis autem coeuntibus*] Cum aliae super alias turbae ad ipsum coirent.

30. *Ἐγένετο Ἰωνᾶς σημεῖον, fuit Ionas signum*] Vide supra 2: 34, et quae inibi dicta.

33. *Οὐδεὶς λύχνον ἅψας, nemo lucernam accendens*] Sententiam hanc Christus, ut Sapientes solebant, occasione data saepius inculcabat; itaque apud Lucam bis scribitur, quod et de aliis sententiis par est intelligi. Dicetur autem hoc tempore dictum ad explicationem eius quod praecesserat, *Μακάριοι οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον καὶ φυλάσσοντες αὐτόν* [*Beati qui audiunt verbum et observant illud*]. Nam φυλάσσειν est *efficere ut lux verbi animo insiti per opera appareat*. Vide quae ad Matthaeum. *Εἰς κρυπτὸν, in abscondito*] Ita Syrus et Latinus: atque id malo quam quod alii codices praeferunt κρύπτην [*testudinem subterraneam*]. Nam idem hic est εἰς κρυπτὸν quod supra ὑπὸ κλίνην [*sub lecto*] 8: 16.

34. *Ὁ λύχνος τοῦ σώματος, lucerna corporis*] Est et haec sententia inter saepe repetitas. Applicatur autem hic ad perversas hominum de Christo iudicationes nascentes ex affectuum nubilo.

35. *Σκόπει οὖν, μὴ τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ, σκότος ἐςίν*] Laudo qui vertunt, *Considera, an non lux tua tenebrae sint*. Ea vis est voculae μὴ post verbum σκοπεῖν. Xenophon:

phon: Σκοπῶ, μὴ ἐπαγωγὸν ᾖ ἀποδίδοναι [*Considero, non illecebrosum sit, reddere*].

36. Ἔςαι φωτεινὸν ὅλον, ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀςρ φωτίζῃ σε, *erit lucidum totum, perinde ac si te ful lucerna illuminet*] Ἔςαι supple σοὶ [*tibi*]; illud φωτ ὅλον intellige τὸ σῶμα [*corpus*]: id est, *Eum tibi u praebebit corpus totum lucidum, quem praeberet late ruscans lucerna: adeo nihil erit quod te offendat.* τῷ φωτὶ μένει, καὶ σκάνδαλον ἐν αὐτῷ οὐκ ἔςιν [*In versatur et offendiculum in eo non est*], inquit Iohan 1 Epist. 2: 10. *Corpus* ergo Christus hic vocat pe tuum vitae tenorem, quod Iohannes dicto loco ἐν μένειν, et eadem Epist. 1: 7, ἐν φωτὶ περιπατεῖν [*in ambulare*] appellat.

38. Ἐβαπτίσθη, *baptizatus esset*] Id est, ἐνίψατο χεῖρας [*abluisset manus*]. Sed ἐβαπτίσθη dicere malu quia manus tota et brachii pars cubito tenus non levi perfundebatur, sed quasi mersabatur ne quid sordis haereret. Vide quae ad Matth. 15, Marc. 7.

Πρὸ τοῦ ἀρίςου, *ante prandium*] Nam illotis ex Iuda dogmate omnis cibus erat immundus.

39. Νῦν ὑμεῖς, *nunc vos*] Posset videri esse adver tiva oratio πρὸς τὸ σιωπώμενον [*ad id quod subaudit* quasi diceret Christus, *Animum praecipue curari op tuit: at nunc in externis occupamini.* Sed eo sensu solet habere δὲ [*vero*] adiunctum; ut infra 19: 42. Qu re rectius sic exponemus, *Ut nunc res sunt, nihil ali curatis quam quod ad exteriorem munditiam attinet:* sui potissimum seculi mores respiciat Christus; ut su cum dixit γενεὰ αὕτη [*natio haec*]. Potuit autem hoc iustius facere quia traditio illa non erat admodum antiq

Τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τοῦ πίνακος καθαρίζετε, *q extra est poculi et patinae mundatis*] *Tantundem fa tis, ac si quod extra est poculi et patinarum purg diligenter.* Est enim comparatio, ut ad Matthaeum ximus.

Τὸ δὲ ἔσωθεν ὑμῶν γέμει ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας, *quod tem intus est vestrûm plenum est rapina et iniquita* Breviloqua oratio quae partem comparationis subti Sensus enim est, ut ad Matthaeum diximus: Sed qu

illa plane exterius purgata pocula et patinae intus scaterent sordibus, ita cum vos extra bene estis loti, animus vester impurus est flagitiorum conscientia.

40. *Οὐχ ὁ ποιήσας τὸ ἔξωθεν, καὶ τὸ ἔσωθεν ἐποίησε; nonne qui fecit quod extra est, etiam quod intus est fecit*] Primum infert quod minus est, saltem iuxta corpus animum curari debuisse ab eodem Deo conditum: illaturus deinde quod maius est, nihil esse corpori immundum quod ad salutem attinet animo sibi bene conscio.

41. *Πλὴν τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην· καὶ ἰδοὺ πάντα καθαρὰ ὑμῖν ἐστιν. Verum quantum potestis exercete misericordiam, et ecce omnia munda sunt vobis*] Varie hic locus exponitur. At nemo Graecorum *δότε* accepit indicative, neque id consuetudo patitur, ut recte a viro doctissimo est annotatum. Quare omnino accipiendum imperative, quomodo acceperunt Latinus, Syrus, Arabs. Neque placet hoc dictum *εἰρωνικῶς* [*ironice*] exponi: tum quia non potest ea interpretatio hoc loco non coacta videri, tum quia probabile est eundem esse sensum qui in Matthaei verbis, ubi est *ἵνα γένηται καὶ τὸ ἐκτὸς καθαρὸν* [*ut fiat etiam quod extra est mundum*], nisi quod ibi continuatur figura a poculis et patinis sumta, hic res eadem planius dicitur. Nam et caetera omnia eadem sunt. Quare et in istis verbis, *τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην*, idem sensus quaerendus est qui est in Matthaei illis *καθάρισον τὸ ἐντός* [*munda quod intus est*]. Sunt qui putant *τὰ ἐνόντα* idem esse quod *τὸ λοιπὸν* [*quod reliquum est*], orationis scilicet connexionem: sed eius locutionis exemplum desidero. Adde quod nec locum hic habere potest *τὸ λοιπὸν*, cum id quod faciebant Pharisaei ad veram munditiem nihil plane conduceret. Quare multo rectius est ut intelligamus *τὰ ἐνόντα* esse *κατὰ τὰ ἐνόντα*, quomodo *τὸν ἐνόντα τρόπον* dicunt Graeci, pro eo quod est, *quam maxime fieri potest*. Itaque *δότε ἐλεημοσύνην τὰ ἐνόντα*, est, *exercete misericordiam quantum potestis maxime*. Ita respondet *τὰ ἐνόντα* voci Hebraeae מסת Deut. 16: 10. Tertullianus hunc sensum secutus vertit aut ab alio versum citat, *Date quae habetis.* Nam *διδόναι ἐλεημοσύνην* etiam infra dixit Lucas 12: 33, pro quo alii Scriptores dicunt *ποιεῖν ἐλεημοσύνην*. Dubium non est quin hoc quoque monitum

tri-

tritum fuerit in ore Hebraeorum, quod Scriptor Tobiae ita extulit: Ἐκ τῶν ὑπαρχόντων σοι ποίει ἐλεημοσύνην [*Ex facultatibus tuis exerce misericordiam*]; et sic: Ὡς σοι ὑπάρχει κατὰ τὸ πλῆθος ποίησον ἐξ αὐτῶν ἐλεημοσύνην [*Pro facultatibus esto liberalis*], 4: 7, 8. Superest videre quo sensu dicantur omnia munda futura facientibus opera misericordiae: sintne haec opera consequentia munditiam an antecedentia. Ego quod ad rem attinet, verum utrumque esse non dubito. Nam et opera quaedam misericordiae mundationem illam antecedere et multo plura ac uberiora eam consequi solent. Sed loci huius circumstantiae priorem, ni fallor, significationem postulant. Dat enim Christus hic mundandi animi consilium, mundatur animus per poenitentiam. Poenitentia duas habet partes: a malo desistere, in quo est et restitutio rerum male partarum (nam et detentio alieni peccatum est), deinde inchoare aliqua opera frugis melioris, quos καρποὺς ἀξίους μετανοίας [*fructus dignos poenitentia*] vocat Baptista: in his autem operibus eminent maxime opera misericordiae: itaque ex his συνεκδοχικῶς [*comprehensive*] tota poenitentia solet describi. Sic Salomo in Gnomis 16: 6, בחסד ואמת יכפר עון, *in veritate et misericordia expiatur iniquitas*. Daniel Nabuchodonosori idem dat consilium, quod hic Christus Pharisaeis, τὰς ἁμαρτίας σου ἐν ἐλεημοσύναις λύτρωσαι [*peccata tua eleemosynis redime*], ut habet Graeca versio 4: 24. Quem locum respiciens Salvianus multum eos accusat, qui quae admiserunt, donis saltem ac misericordiis redimere non dignantur. Ἐλεημοσύνη ἐκ θανάτου ῥύεται, καὶ οὐκ ἐᾷ εἰσελθεῖν εἰς τὸ σκότος [*Eleemosyna a morte liberat, et non patietur animam ire in tenebras*], est apud Tobiam 4: 10. Ἐλεημοσύνη ἐκ θανάτου ῥύεται, καὶ αὕτη ἀποκαθαίρει πᾶσαν ἁμαρτίαν [*Eleemosyna a morte liberat, et ipsa est quae purgat omnia peccata*], eodem libro 12: 9. Scriptor Ecclesiastici 3: 33, Πῦρ φλογιζόμενον ἀποσβέσει ὕδωρ, καὶ ἐλεημοσύνη ἐξιλάσεται ἁμαρτίας [*Ignem ardentem exstinguit aqua, et eleemosyna resistit peccatis*]. Et 29: 15, Σύγκλεισον ἐλεημοσύνην ἐν τοῖς ταμείοις σου, καὶ αὕτη ἐξελεῖταί σε ἐκ πάσης κακώσεως [*Conclude liberalitatem in cellas tuas, et haec te educet ex omni malo*], in quem sensum accipi potest et Petri il-

llud, Ἡ ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν [*Charitas operit multitudinem peccatorum*], Epistola priore 4: 8. Adde Isai. 1: 17. In Clementis quoque Constitutionibus libro VII, cap. 13, legimus: Ἐὰν ἔχεις διὰ τῶν χειρῶν σου, δὸς, να ἐργάσῃ εἰς λύτρωσιν ἁμαρτιῶν σου· ἐλεημοσύναις γὰρ καὶ πίςεσιν ἀποκαθαίρονται ἁμαρτίαι [*Si quid habes prae manibus, da, quo peccata tua redimas; eleemosynis enim t fide abluuntur peccata*]. Lactantius libro VI, *Magna st misericordiae merces, cui Deus pollicetur peccata se mnia remissurum.* Magis vero etiam ad praesentem locum pertinent, quae mox sequuntur: *Nec tamen quia peccata largitione tolluntur, dari tibi licentiam peccandi putes: abolentur enim, si Deo largiare quia peccaveris, nam si fiducia largiendi pecces, non abolentur. Deus nim purgari homines a peccato maxime cupit; ideoque gere poenitentiam iubet. Agere autem poenitentiam nihil aliud est, quam profiteri et affirmare se non ulterius peccaturum.* Adde Chrysostomum oratione Cur sinatur se Diabolus, Tomo VI, ubi inter ὁδοὺς μετανοίας [*vias poenitentiae*] et hanc nobis commendat. Eiusdem est secunda oratione De Poenitentia, Μετάνοια χωρὶς ἐλεημοσύνης νεκρά ἐςι καὶ ἄπτερος [*Poenitentia sine eleemosyna mortua est et alis caret*]. Quod autem sequitur, καὶ ἰδοὺ πάντα καθαρὰ ὑμῖν ἐςιν, simile est ei quod dicit Paulus, aliquam, pro temporum diversitate, laxiore sensu, πάντα καθαρὰ τοῖς καθαροῖς [*omnia munda mundis*], Tit. 1: 15. Hoc nimirum vult Christus: *Corpus quidem sine animo emendare inutile est; at contra animo per poenitentiam emendato, res omnes a Deo non vetitae ad usum patent, ut nihil inde labis possit contrahi.*

42. Ὅτι ἀποδεκατοῦτε, *quia decimatis*] Cur quis hic alit οἳ [*qui*], quam ὅτι, sane nihil probabilis causae video. Nam ὅτι simili modo post οὐαὶ [*vae*] ponitur apud Matthaeum aliquoties 11: 21, 23: 13, 14, 23, 25, 27, 29. Τὴν κρίσιν, *iudicium*] Aequitatis naturalis officia. Vide quae ad Matthaeum.

44. Μνημεῖα τὰ ἄδηλα, *monumenta quae non apparent*] *Penitus sub terram defossa*, qualia multa erant in regione Palaestina, ut quae esset ὑπόπετρος [*petrosa*]. Apud Matthaeum est alia comparatio a monumentis sumta idem sig-

significans. Fieri potest ut modo hanc, modo illam Christus usurpaverit.

45. *Ταῦτα λέγων καὶ ἡμᾶς ὑβρίζεις, haec dicens etiam contumeliam nobis facis*] Per consequentiam. Nam Pharisaei exactissime observabant Legisperitorum decreta. Legisperiti vicissim illorum sanctimoniam magnis laudibus praedicabant. Ita scabunt mutuum muli. Datur hinc colligi quod in commate superiore habent Graeci libri, et ex illis Syrus et Arabs, *Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ* [*Legisperiti et Pharisaei simulatores*], aliunde adiectum: nam et Latinus Interpres id non legit.

46. *Δυσβάστακτα, quae portare non possunt*] Sic Graeci vertunt נטל Prov. 27: 3.

47. *Οἱ δὲ πατέρες ὑμῶν ἀπέκτειναν αὐτούς, Maiores vero vestri interfecerunt eos*] Hebraica locutio pro quo Latine dicendum esset, *quos vestri Maiores interfecerunt:* quod hoc loco Syrum et Arabem non latuit.

48. *Μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε*] Ita legerunt Syrus et Arabs. *Testimonium perhibetis de factis Parentum atque ea imitamini.* Confer hunc ipsum in Matthaeo locum.

Τῶν πατέρων ὑμῶν, Patrum vestrorum] *Non naturae tantum sed et morum filii: ita ut non possit non a vobis exspectari quod ab ipsis patratum est.* Vide expositionem loci ad Matthaeum.

49. *Ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ εἶπεν, sapientia Dei dixit*] *Deus in consilio suo ita apud se cogitavit,* אמר בלבו [*dixit in corde suo*], ut Hebraei dicunt. De his quoque ad Matthaeum vide.

51. *Τοῦ οἴκου, domus*] Sicut *ναὸς* [*templum*] interdum est *tota structura Templi*, interdum *pars illa in qua erant Sacerdotes* היכל, ita *οἶκος* alibi pro *toto*, hic pro *eadem illa parte* sumitur. Vide quae ad Matth. 23: 35 diximus.

Ἐκζητηθήσεται, requiretur] Vox ipsa est qua moriens Zacharias usus ירא יהוה וידרש [*videat Dominus, et requirat*].

52. *Ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως, quia tulistis clavem scientiae*] Ambigua est significatio. Syrus vertit *surripuistis*, Arabs *arripuistis*, aut *in vos suscepistis:* neque Graecus sermo repugnat. Nam *αἴρεσθαι ἄχθος* aut *φορτίον* [*tollere onus*] simili ferme significatu dicitur.

Cum

m utrumque de Legisperitis recte dicatur, prius prae-
>, quia puto respondere ei quod apud Matthaeum est,
uditis regnum coelorum. Ille enim *claudere* recte di-
ur qui *clavem in sera non relinquit.* Vetus quidam
otator ἤρατε exposuerat ἐκρύψατε [*occultastis*] non
e, quod et in textum alicubi penetravit. *Clavim* au-
Tertullianus recte exponit *interpretationem Scriptu-
um.* Et mos erat apud Hebraeos, eum cui potestas
atur Legem et Prophetas interpretandi, clave data
i in possessionem muneris mittere.

5. *Δεινῶς ἐνέχειν, acriter insistere*] *Συνέχειν*, quod
am codices habent, legisse videtur Arabs: vertit enim
ri dicas, *indagine clausum tenere.* At receptior ista
lectio quam et Syrus agnoscit, et *indignandi* ac
ensendi verbis exprimit. Sane et Hesychio ἐνέχειν
μνησικακεῖν [*memorem esse iniuriae*]. Ita nonnihil
erret ab eo quod sequitur ἐνεδρεύειν [*insidiari*].
Ἀποστοματίζειν, ad loquendum allicere] Non videtur
edendum ab hac lectione quam tot codices stabiliunt.
haec una est vocum in quibus intimam peritiam Grae-
sermonis Lucas ostendit. Nam ἀποστοματίζειν plane vox
de Schola sumta. Solebant Magistri Scholarum pro-
tiores discipulos iunioribus praeficere, ut illi hos in-
rogarent. Id dicebatur ἀποστοματίζειν et μανθάνειν, in
consistit fallacia illa qua Clinias decipitur ab Eu-
demo apud Platonem. Nam cum μανθάνειν alias sit
βάνειν τὴν ἐπιστήμην [*accipere scientiam*], in isto aliud
ificat, nimirum, ut Socrates explicat, ξυνιέναι, id
attendere dicenti, sive etiam quod addit, ἐπισκοπεῖν
πραττόμενον ἢ λεγόμενον [*observare id quod fit aut di-
r*]. Sicut et apud Aristophanem Scholiastae μανθάνειν
licant per σκοπεῖν [*observare*]. Hoc qui tenuerit facile
lliget Euthydemi Sophismata, *Πότεροι ἐμάνθανον τῶν
ων τὰ ἀποστοματιζόμενα, οἱ σοφοὶ ἢ οἱ ἀμαθεῖς;* [*Quinam
ri intelligebant quae grammaticus praeibat, qui scie-
t an qui ignorabant?*] Bene enim ad illum peculiarem
ificatum respondet Clinias, οἱ σοφοὶ [*qui sciebant*].
stoteles ex hoc Platonis loco sumit τοῦ παρ' ὁμωνυμίαν
χου [*fallaciam aequivocationis*]. Ita enim ait: Οἷον,
μανθάνουσιν οἱ ἐπιστάμενοι· τὰ γὰρ ἀποστοματιζόμενα μαν-

 θά-

θάνουσιν οἱ γραμματικοί· τὸ γὰρ μανθάνειν ὁμώνυμον, τό τε ξυνιέναι χρώμενον τῇ ἐπιςήμῃ, καὶ τὸ λαμβάνειν τὴν ἐπιςήμην [*Veluti, eos qui sciunt, μανθάνειν, quoniam ea quae memoriter recitantur grammatici μανθάνουσι. Nam verbum μανθάνειν est homonymum, quod significat et intelligere utendo scientia, et acquirere scientiam*]. Sed *ἀποςοματίζειν* ambiguum est. Nam et de eo *qui recitat* dicitur, ut apud Athenaeum atque etiam apud Platonem dicta disputatione: et de eo *qui alteri interrogando praeit eique recitanti attendit.* Testes sunt tres Grammatici nobiles. Nam Hesychius *ἀποςοματίζειν*, aut quod idem est *ἀποςομίζειν*, exponit *ἀπὸ μνήμης ἀξιοῦν λέγειν*, hoc est, *exigere ut alter quippiam memoriter dicat:* ita enim interpretandum illud *ἀξιοῦν*, aliter quam accepit vir doctissimus. Suidas pro *ἀξιοῦν* dixit *κελεύειν*. Nam illi *ἀποςοματίζειν* est *κελεύειν τὸν παῖδα λέγειν ἄττα ἀπὸ ςόματος* [*iubere puerum quaedam memoriter proferre*]. Pollux *ἀποςοματίζεσθαι* exponit *ἐρωτᾶσθαι τὰ μαθήματα* [*interrogari de iis quae didiceris*]. Docte igitur hoc verbo usus est Lucas, ut indicaret Pharisaeos omni modo hoc conatos, ut multa ex ore Christi elicerent. Atque ita hunc locum pridem recte exposuit Euthymius. Sensum recte expressit Syrus *aucupandi* vocabulo, et Arabs eo verbo quod significat *facere ut quis disserat.* Id quo consilio fecerint ostendit comma sequens, *ζητοῦντες θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ ςόματος αὐτοῦ, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ* [*quaerentes aliquid venari ex eius ore, ut accusarent eum*].

CAPUT XII.

1. *Τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου, multis turbis*] Ita Hebraei dicunt רבבות, Hellenistae *μυριάδας* sine alio additamento, ad significandam innumeram multitudinem, Deut. 33: 2, Ps. 3: 6, Dan. 11: 12. Multum ad rem pertinet a tot hominibus visum auditumque Iesum: *οὐ γάρ ἐςιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο* [*neque enim in angulo hoc gestum est*], inquit Paulus Act. 26: 26.

Πρῶτον προσέχετε ἑαυτοῖς ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων, inprimis cavete vobis a fermento Pharisaeorum] Πα-

ν [paradoxum] magnum. Nam Pharisaeos imprimis
ulus admirabatur ut apud Iosephum videre est. Sicut
m alibi suos a commentis Pharisaeorum ut sibi cave-
monet, ita hic ne personatos illorum mores imitari
nt. Utrumque recte fermentum dicitur et sincerae
rinae incrustatio, ut Gal. 5: 9, et mores exemplo
i, 1 Cor. 5: 6. Vide quae ad Matth. 16. Sed maxime
ermenti naturam accedebat Pharisaica illa arrogantia,
simulatio inserviebat. Etiam Philo non uno loco fer-
tum in Lege interpretatur *τὰς τῆς ψυχῆς ἀραιὰς καὶ
ους ἐπάρσεις καὶ τὸ ὑπ' ἀλαζονείας φύσημα* [*levem et
gioeam animae insolentiam et ostentatoriam inflatio-
]*. Etiam haec Lucas addidit quod materia cum su-
re sermone cohaereret, non quod temporum series
xigeret.

Οὐδὲν δὲ συγκεκαλυμμένον ἐστὶν, nihil autem opertum
Et hoc quod sequitur dictum proverbiale est, saepe
isto, nec semper eodem sensu, usurpatum, ut in ada-
fieri solet. Dixerat Christus cavendam simulationem:
onem addit, quia non contingat latere volentibus ut
per lateant. Prodit illos dies humana saepe, si non,
ue Divina.

'Ανθ' ὧν, id circo] Loquendi genus Hellenistis ad-
um familiare, plerumque usurpatur in reddenda causa,
iximus supra 1: 20. At hic illis accedo qui illativum
nt, quale et illud Eph. 5: 31, *ἀντὶ τούτου καταλείψει
ωπος τὸν πατέρα* [*propter hoc relinquet homo patrem,*]
st, *ἕνεκεν τούτου* [*huius rei gratia*], ut habent LXX,
.

*σα ἐν τῇ σκοτίᾳ εἴπατε, ἐν τῷ φωτὶ ἀκουσθήσεται, quae
enebris dixistis, in lumine audientur*] Persona secunda
enda *ἀορίστως* [*indefinite*], ut saepe monuimus. Videtur
d Graecos similis *γνώμη* [*sententia*] in usu fuisse,
 in libello qui Musaei dicitur legimus:

——— 'Εν δὲ σιωπῇ
"Εργον ὅπερ τελέει τις, ἐνὶ τριόδοισιν ἀκούει.
[——— *Tenebris*
Ut quae tecta putes, spargat per compita rumor].

Λέγω δὲ ὑμῖν, dico autem vobis] Multa diversi
poris dicta in unum congessit Lucas: quorum cohae-

 ren-

rentiam texere nihil necesse est. Sunt enim velut ἀφορισμοί [*sententiae brevissimae*].

Τοῖς φίλοις μου, amicis meis] Ioh. 15: 15, Ὑμᾶς δὲ εἴρηκα φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρός μου ἐγνώρισα ὑμῖν [*Vos autem dixi amicos, quia omnia quae a Patre accepi vobis aperta feci*].

Καὶ μετὰ ταῦτα μὴ ἐχόντων περισσότερόν τι ποιῆσαι, et post haec non habentes amplius quod faciant] Haec Christi sententia directe opponitur illi Aristotelicae: Φοβερώτατον ὁ θάνατος· πέρας γάρ, καὶ οὐδὲν ἔτι τῷ τεθνεῶτι δοκεῖ οὔτε ἀγαθὸν οὔτε κακὸν εἶναι [*Omnium rerum nihil horribilius est morte: nam omnium rerum extremum est; nihilque reliquum esse mortuo videtur, neque bonum, neque malum*]. Locus exstat III ad Nicom. c. 9.

5. *Μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι, postquam occiderit*] Non vita tantum altera, sed et haec in Dei est potestate, qui etiam citra hominum ministerium adimere eam potest quum lubet.

Ἐξουσίαν ἔχοντα, potestatem habet] *Δυνάμενον* [*potis est*] inquit Matthaeus: sed nimirum ius et vis efficiendi hic concurrunt. [Vide supra ad Luc. 4: 36].

6. *Οὐκ ἔστιν ἐπιλελησμένον*] לא נשכח, id est, *non est extra curam.* Ita Ps. 9: 18. Graece est, *οὐκ εἰς τέλος ἐπιλησθήσεται ὁ πτωχός.* Quomodo autem multa animantia sub cura sunt Dei, tractatum est ad Matthaeum.

8. *Ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ, coram Angelis Dei*] Matthaeus ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς [*coram Patre*], sed et Angelorum mentio in simili sententia apud Marcum 8: 38.

11. *Ὅταν δὲ προσφέρωσιν*] Impersonaliter sumendum, quasi dicat *cum sistemini.* Nam quod in Actibus aliquoties dicitur ἵστασθαι [*sisti*], Matthaeo παραδίδοσθαι [*tradi*] et ἄγεσθαι [*duci*], hic dicitur προσφέρεσθαι [*induci*].

Συναγωγάς, synagogas] Hoc ad conventus Iudaeorum pertinet. Vide quae ad Matthaeum.

Ἀρχάς, Magistratus] Id est, ἡγεμόνας [*Praesides*].

Τὰς ἐξουσίας, potestates] Ὑπερεχούσας [*supereminentes*] scilicet, ut Paulus loquitur, βασιλεῖς [*Reges*] apud Matthaeum.

Πῶς ἢ τί ἀπολογήσησθε, quomodo aut quid respondeatis] Quid dicturi sitis pro vobis ipsis ne nocentes putemini, et qua cautione prolaturi, ne ipsa defensio obsit.

Ἡ

H τί εἴπητε, aut quid dicatis] Quomodo propugnaturi s doctrinam quam profitemini.

3. *Διδάσκαλε, Magister*] Credibile est Iudaeos solitos fugienda litium sufflamina Arbitros sumere eos quorum :entia et aequitas erat perspecta, ac praesertim disci-ıs libenter stetisse arbitrio Magistrorum.

Ιερίσασθαι μετ' ἐμοῦ τὴν κληρονομίαν, ut dividat mecum editatem] Ne plus iusta parte detineat, et ut divisio-admittat aequis conditionibus.

.. *Τίς με κατέστησε δικαστὴν, quis me constituit iudicem*] ›icitur Mosis historia: nam is cum rixantibus Hebraeis ium se interponeret et ad fraternum amorem eos re-ıret, audivit, *τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ' ›;* [*quis te constituit Principem et Iudicem super nos?*] enim Graeca versio habet verbis iisdem quae hic sunt ta, Exod. 2: 14. Tantundem ergo hoc valet quasi dicat istus: *Non committam ut ulla specie obiicere mihi ıitis, ingrati homines, quod Mosi olim obiecistis. ıtentus dare praecepta generalia, quae ad res quasvis ommodari a volentibus facillime possint, singulorum otiis me non immiscebo.*

Ἡ μεριστὴν, aut arbitrum] Non tantum negat se Iudi-esse, sed nec Arbiter esse cupit. *Arbitrum* Graeci ιητὴν vocant: sed μεριστὴς recte dicitur *qui familiae iscundae, aut communi dividundo, aut finibus re-dis Arbiter sumitur.* Et quidem Iesum nullo iure gatum fuisse, ut onus tale susciperet, satis est mani-ım. Neque enim aut a Deo, aut ab hominibus erat d constitutus. Cur sponte non receperit hic non di-sed intellectu facile est. Nam praeter id, quod iam mus de vitanda calumnia, exiguum illi restabat vitae ›us, quod sane impendendum erat rebus melioribus, ›ti humano generi profuturis. Qui vocatis Discipulis permisit sepelire patrem, aut domesticis valedicere, nodo ipse expendendis privatorum controversiis in-sisset docendi tempora? Quod multis occasionem de-quaerendi, rectene fecerint Christianorum Episcopi l onus a Christo recusatum in se susceperint: quod ecisse magna cum molestia, sed tanquam praeceptis li Apostoli obtemperantem memorat Augustinus, et de

 ip-

ipso testatur Posidonius. Atque ante eum, eodem se labore functum narrat Ambrosius. Idemque de Gregorio Neocaesariensi proditum invenire est. Ad rem bene diiudicandam refert intelligere rei originem. Iudaei per Babylonicum imperium dispersi, cum probrosum nomini suo existimarent, ortas inter se controversias ad Iudices profanos et a religione unius Dei extraneos deferre, instituerunt suorum Seniorum arbitriis quasi rebus iudicatis stare. Quod si quis contra fecisset, is indignus Iudaeorum consortio iudicabatur. *Qui adducit negotia Israelitica ad extraneos polluit nomen Dei*, inquiunt Hebraeorum Magistri. Idem posteris temporibus observarunt qui extra Iudaeam (nam in Iudaea suos habebant publice Iudices suae religionis) sub imperio Romano vitam egerunt, duravitque is mos ad usque Christiana tempora. Apparet id ex Lege Arcadii et Honorii quae sic habet: *Si qui vero ex his* (Iudaeis) *communi pactione ad similitudinem Arbitrorum apud Iudaeos, in civili duntaxat negotio, putaverint litigandum, sortiti eorum iudicium iure publico ne vetentur. Eorum enim sententias Iudices exsequantur tanquam ex sententia cognitoris Arbitri dati fuerunt.* Et ex altera Honorii et Theodosii: *Si qua inter Christianos et Iudaeos sit contentio, non a Senioribus Iudaeorum, sed ab ordinariis Iudicibus dirimantur.* Unde discimus solitas tractari id genus controversias coram Presbyteris Synagogae, Praesidentibus nimirum Archisynagogis, qui caeteris praeibant peritia Legis. Hunc morem Hebraeorum, ut minime improbandum sequens Apostolus Paulus, cum reprehendisset Corinthios Christianos quod apud profana tribunalia litigarent, sapientissimos coetûs totius vult constitui componendis id genus controversiis. Sapientissimi autem erant haud dubie qui *Presbyteri* dicebantur: nam an manentem secum Episcopum eo tempore habuerit Corinthi Ecclesia, Veteres non immerito dubitant. Penes Presbyterium igitur fuit haec notio, non minus quam morum censura, et si ibi componi controversia non posset, supererat totius fraternae multitudinis auctoritas ad permovendum eum qui esset pertinacior. Dicitur tamen eadem *Episcopi audientia*, quod Episcopus praesideret. Hunc morem Constantinus

ti Imperatores lege firmarunt, unde illud est ex
i et Honorii constitutione: *Si qui ex consensu,*
it, *apud sacrae Legis Antistitem litigare volue-*
non vetabuntur, sed experientur illius, in civili
at negotio, vice Arbitri sponte residentis iudicium.
m oneris sequentia tempora Episcopis adiecerint
icuum est commemorare, cum illud ipsum antiquum
necessarium, optimo cuique Episcoporum grave
fuerit. Nemo autem non videt, neutiquam tantam
iius consuetudinis rationem, ubi Christiani impe-
t iudicia publica obtinent, ac fuit cum religionis
i tribunalia obtinerent. Neque tamen negandum
Christianorum imperiis dilectioni plerunque rectius
per amicas disceptationes, quam per litium moras,
trices. Adde quod et minus saepe damni est de
lere in tempore, quam litem pertinaciter prosequi,
nvis certa victoriae spe. At si quis simul expen-
ıntum sit negotii sermonem Divinum recte dispen-
quod ut recte facere possent ipsi Apostoli, tanto
ti Spiritu, curam pauperum aliis delegavere, facile
et quosvis alios potius adhibendos componendis
rum controversiis, quam eos quos docendi munus
t. Est quidem horum quoque, imo horum praecipue
ias praecidere: sed si id brevi admonitione fieri
quomodo Onesimum Philemoni reconciliat Paulus,
causae ambages discutiendae, et magno temporis
lio constabit res paucorum.

'Ἀπὸ τῆς πλεονεξίας, *ab avaritia*] Πλεονεξίαν hic,
libi, apparet dici non τὴν ἀδικίαν [*iniustitiam*],
usdam placet, sed ipsum illud habendi studium,
pecies est φιλαργυρία [*cupiditas pecuniae*]. Nam
ccasiones tutandae familiae negligi non vult Chris-
a hoc impense agi ut habeamus quam plurimum,
absit iniuria, plane improbat. Praebuisse mate-
uic sermoni videtur ille de quo actum est paulo
qui cum a Christo petere debuisset vitae aeternae
ta, maluit auxilium eius invocare ad ea obtinenda
si forte debebantur: at interim ne ad caducam
hanc vitam erant ipsi necessaria. Quod certum
dicium plus aequo talia curantis animi.

Ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ, quia cuiusquam vita non est ex his quae abunde possidet] Haec est receptior lectio, a qua mihi non videntur recedere vetusti Interpretes. *Περισσεύειν* [*abundare*] omnino hic sumitur *ἀμεταβάτως* [*neutraliter*], ut apud Graecos saepe. Ita Marc. 12: 44, *ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς* [*ex eo quod abundabat illis*]. Noster supra cap. 9: 17, *τὸ περισσεῦσαν αὐτοῖς* [*quod superfuit illis*], et 21: 4, *ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς* [*ex abundanti sibi*]. Infinitivus autem more Graeco ponitur vice nominis aut participii. Et *ἐκ τῶν ὑπαρχόντων* tunc construitur cum isto *περισσεύειν* traiiciendi more Lucae perquam familiari. Sensus est admodum popularis, *Vitam non iuvari ex eo quod quis plus in bonis habeat, quam satis sit ad naturae desideria*: quem sensum ita exprimit Horatius:

Millia frumenti tua triverit area centum,
Non tuus hinc capiet venter plus, quam meus, ut si
Reticulum panis venales inter onusto
Forte vehas humero, nihilo plus accipias, quam
Qui nil portarit. Vel dic, quid referat intra
Naturae fines viventi, iugera centum, an
Mille aret. At suave est ex magno tollere acervo,
Dum ex parvo nobis tantundem haurire relinquas,
Cur tua plus laudes cumeris granaria nostris?
Ut, tibi si sit opus liquidi non amplius urna
Vel cyatho: et dicas, magno de flumine mallem,
Quam ex hoc fonticulo tantundem sumere.

Aristoteles Nicom. X. 9, *Οὐ γὰρ ἐν τῇ ὑπερβολῇ τὸ αὔταρκες οὐδ' ἡ κρίσις οὐδ' ἡ πρᾶξις* [*Quippe non est in excessu positum id quod satis est, ut nec iudicium, nec actio*].

16. *Εὐφόρησεν ἡ χώρα, uberes fructus ager tulerat*] Recte notat vir doctissimus idem esse Hellenistis *ἀγρὸν* et *χώραν*: liquet id collatis Matthaei et Lucae locis. Nam ubi ille dixit *ἐν τῷ ἀγρῷ* [*in agro*], 24: 18, hic dicit *οἱ ἐν ταῖς χώραις* [*qui in regionibus sunt*], 21: 21. Ita et Ioh. 4: 35, *θεάσασθε τὰς χώρας* [*videte regiones*], et Iac. 5: 4, *τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν* [*qui messuerunt regiones vestras*]. Hinc et *χωρεπισκόπων* [*Episcoporum rusticorum*] nomen.

17. *Τί ποιήσω, quid faciam*] Ecce ut

Crescentem sequitur cura pecuniam.

Ποῦ συνάξω τοὺς καρπούς μου, quo congregem fructus eos] Quasi nusquam essent quibus pascendis possent ipendi.

18. *Καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας καὶ μείζονας οἰκοδομήσω; istruam horrea mea et maiora faciam*]

Diruit, aedificat, mutat quadrata rotundis.

sa proventuum ubertas maiores secum impensas trahit. on horreis tantum maioribus, sed et famulis pluribus ius est qui ista servent. Basilius in sermone περὶ πλεονεξίας [*de avaritia*], cum multa singulari facundia dicat in oc vitium, tum illud eximie ad hunc locum respiciens: *αθελῶ μου τὰς ἀποθήκας καὶ μείζονας οἰκοδομήσω· ἐὰν δὲ ὶ ταύτας ἐμπλήσεις, τί τότε ἄρα διανοηθήσῃ; ἢ που πάλιν ιθαιρήσεις, καὶ πάλιν οἰκοδομήσεις; καὶ τί τούτων ἀνοητόρον, ἀπέραντα μοχθεῖν, οἰκοδομεῖν μετὰ σπουδῆς καὶ μετὰ ουδῆς καθαιρεῖν;* [*Diruam horrea mea et maiora conruam. Ea vero si impleveris, quid fiet? rursumne molieris et aedificabis rursum? Quid est ergo hoc finito labore studioque modo aedificandi mox destruen- i dementius?*] Adeo illud Solonis verum:

Πλούτου δ' οὐδὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κεῖται.

[*Meta studere opibus non est mortalibus ulla*].

Τὰ γεννήματά μου, quae nata sunt mihi] *Γέννημα* est ιρπὸς [*fructus*] inquit Phrynichus. Solent ita LXX verre Hebraeum תבואה, ut Exod. 23: 10 et alibi. Verius ixisset *τὰ γεννήματα τῆς γῆς* [*fructus terrae*], communis ominum nutricis.

Καὶ τὰ ἀγαθά μου, et bona mea] Non sine causa hoc ditum. Nam id hominum genus divitias *bona* appellat, n tantum populari loquendi modo, sed quod nihil meis istis existimat. Vetus est controversia inter Stoicos Peripateticos, an omnino res istae *bonorum* nomine it nuncupandae. Cicero Stoicos in paradoxis sequens , *se requirere Maiorum prudentiam, qui ista imbella et commutabilia pecuniae membra* bona *appellasit:* a qua sententia non abeunt veteres Christiani. Nam inquam et Sacris literis res istae *bona* interdum appellitur, id tamen censent fieri non proprie, ut sensisse lentur Peripatetici, sed propter similitudinem quandam

cum veris bonis. Quare sicut aliis in partibus a Stoicis longe abeunt, ita hic eorum orationem probant. Tatianus in Aristotele reprehendit, ὅτι τὴν εὐδαιμονίαν ἐν οἷς ἠρέσκετο περιέγραψε λίαν ἀπαιδεύτως [*quod felicitatem iis quibus delectabatur circumscripsit ineruditissime*]. Idem videre est apud Clementem Alexandrinum non uno loco: ut Strom. II, *Τίνα δὲ τὰ φοβερὰ ὁ νόμος καταγγέλλει, θεασώμεθα· εἰ μὲν τὰ μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας, οἷον πενίαν, καὶ νόσον, καὶ ἀδοξίαν, καὶ δυσγένειαν καὶ ὅσα παραπλήσια, ταῦτα μὲν καὶ οἱ κατὰ πόλιν νόμοι προτείνοντες ἐπαινοῦνται· καὶ τοῖς ἐκ περιπάτου τρία γένη τῶν ἀγαθῶν εἰσηγουμένοις καὶ τὰ τούτων ἐναντία λογιζομένοις εἶναι κακὰ, ἁρμόδιος ἥδε ἡ δόξα· ἡμῖν δὲ ὁ δοθεὶς νόμος τὰ τῷ ὄντι κακὰ ἀποφεύγειν προστάττει, μοιχείαν, ἀσέλγειαν, παιδεραςίαν; ἄγνοιαν, ἀδικίαν, νόσον ψυχῆς* (ita distingui locus hic debet male conceptus in editis libris), *θάνατον, οὐ τὸν διαλύοντα ψυχὴν ἀπὸ σώματος, ἀλλὰ τὸν διαλύοντα ψυχὴν ἀπὸ ἀληθείας* [*Videamus porro quae sint ea quae Lex metuenda esse dicit. Nam si ea, quae inter virtutem ac vitium intermedia sunt, metui vult, paupertatem puta, morbum, ignominiam, obscuritatem generis, et quaecunque his similia sunt: laudantur omnium pene civitatum leges quum haec pro malis habeant: deinde haec opinio cum Peripateticorum sententia coincidit, qui tria genera bonorum statuunt, quaeque his contraria sunt mala existimant. Quae vero nobis data est Lex, ea effugere iubet quae vere sunt mala, adulteria, lasciviam, masculam Venerem, ignorantiam, iniustitiam, animi morbum omnem, mortem, non quae a corpore, sed quae a veritate animam separet*]. Alibi dicit ὅσα τριττὰ εἶναι ἀγαθὰ οἱ περιπατητικοὶ θέλουσι [*trium generum esse bona Peripatetici volunt*]. Ipse Sacrarum literarum ductum sequens *bona* vocat, non simpliciter, sed cum additamento, *bona terrae*. Ita enim ait Paedag. III, *Ἢν δὲ εἰσακούσητέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε, ὁ Παιδαγωγὸς πάλιν λέγει· γῆς ἀγαθὰ, τὰ ἀνθρώπεια ὀνομάζων καλὰ, τὸ κάλλος, τὸν πλοῦτον, τὴν ὑγίειαν, τὴν ἰσχὺν, τὴν τροφήν· ἀγαθὰ μὲν γὰρ ὄντως, ἃ οὔτε οὖς ἤκουσεν, οὔτε ἐπὶ καρδίαν ἀνέβη ποτὲ, περὶ τὸν ὄντως ὄντα Βασιλέα, τὰ ὄντως ὄντα, ἀγαθὰ ὄντα, καὶ ἀναμένοντα ἡμᾶς* [*Quod si me audieritis, vescemini* bonis terrae,

ait rursum Paedagogus: terrae bona *ea vocat quae ac vita praeclara existimantur, formam, opes, bo- valetudinem, vires corporis, victum. Vere enim sunt ea quae neque auris audivit unquam, quaeque ni unquam in mentem venere: quae circa verum il- Regem sunt; quae et verę sunt, et sunt bona, et nanent*]. Origenes adversus Celsum libro quarto ait, εακίαν εἶναι τὸ κακὸν, καὶ τὰς κατ' αὐτὴν πράξεις, καὶ οὐδὲν, ὡς πρὸς ἀκριβῆ λόγον [*vitium actionesque quae Ze resultant esse malum, et praeterea nihil, accu- loquendo*]. Libro autem sexto paupertatem, morbos genus alia ait, καταχρηςικῶς ὀνομάζεσθαι κακά [*per ım duriorem vocari mala*]. Idem erudite et subtiliter ›oni malique nominibus disputat ad Ps. 4, post lon- Peripateticorum refutationem ita scribens: Ἀλλ' ἐπεὶ- ἔςιν ἐν τῷ φράζειν ὅτε μὲν κυριολεκτεῖν, ὅτε δέ που ιχρῆσθαι, οὐ θαυμαςὸν εἴποτε εὑρήσομεν τὴν τῶν ἀγαθῶν κακῶν προσηγορίαν κειμένην ἐπὶ τῶν σωματικῶν [*Verum quandoque proprie loquamur, quandoque verbis etiam ıunquam duriuscule abuti soleamus: non mirum, si ıdo bonorum et malorum appellationem ad corporea ›mmodari videamus*]. Saepe ψευδώνυμα ἀγαθὰ [*falso a bona*] haec bona vocant Graeci Scriptores. Salvia- , *ea quae falso dicuntur bona.* His opposita vocat ὶ τὰ παρὰ πολλῶν νομιζόμενα [*quae multi mala putant*] odoretus. Chrysostomus in caput 5 ad Ephesios: δὲ ἡ νόσος; τί δὲ ἡ πώρωσις; οὐδέν ἐςι ταῦτα, ἄνθρωπε· ιόνον ἐςι κακὸν, τὸ ἁμαρτάνειν [*Quid autem morbus ' quid excoecatio? nihil haec sunt, o homo; unum um est* mâlum, *peccatum scilicet*].

). Ἐρῶ τῇ ψυχῇ μου, *dicam animae meae*] *Tunc,* ıit, *fruar partis, cum horrea auxero:* at id facere licebat. Vetus est dictum,

Cras serum est vivere, vive hodie.

rhum, cum Siciliam, Africam atque alia spe sua de- ıret, interrogavit Cyneas quid si ea processissent arus esset: *Postea vivemus,* inquit: *At hoc iam licet,* ondit Cyneas.

ἰς ἔτη πολλὰ, *in annos plurimos*] At nemo tam foelix,

Crastinum ut possit sibi polliceri.

: Iac. 4: 14. Ἀνα-

'Αναπαύου, requiesce] Sentit ex ipso sollicitudinum cruciatu quam dulcis sit quies quam praestare sibi non potest.

Εὐφραίνου, laetare] Haec vox hoc quidem loco ad alias omnes voluptates referenda videtur quae sunt extra esum potumque. Respondet Hebraeo שמח [*laetari*] ut videre est in Eccl. 11: 9.

20. *Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Θεὸς, dixit autem illi Deus*] Non revelando, sed *decernendo*. Decretum autem *κατ' ἀποστροφὴν* [*per aversionem*] significanter admodum enuntiatur, ut Prov. 1: 26.

"Αφρων, stulte] Similis illi qui Nabal nomine et re, 1 Sam. 25.

'Απαιτοῦσι, reposcent] Frustra quaerunt Veteres de quibus hoc dicatur. Est enim personale pro impersonali, ut activum pro passivo, *reposcetur anima tua.* Bene autem dixit *reposcetur*, quia:

> *Vita data est utenda, data est sine foenore nobis*
> *Mutua.*

"Α δὲ ἡτοίμασας, τίνι ἔσται, quae autem parasti cuiusnam erunt] *Non tibi certe, qui ista moriturus non auferes, sed alii usum sui praestabunt.* Non poterat efficacius derideri stoliditas avara, quae coniunctam habet invidentiam, quam cum ostenditur eventurum quod malorum ipsi maximum videtur, ut rebus eius fruatur alius. Bene Mimus:

> *Avarus, nisi cum moritur, nil recte facit.*

Suis nimirum instar, cuius nulla pars ullum sui usum praebet nisi post mortem. Scriptor Ecclesiastici 11: 18, 19, *"Εστι πλουτῶν ἀπὸ προσοχῆς καὶ σφιγγίας αὐτοῦ, καὶ αὕτη ἡ μερὶς αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ μισθοῦ ἐν τῷ εἰπεῖν αὐτὸν, εὗρον ἀνάπαυσιν, καὶ νῦν φάγωμαι ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν μου ἀδιαλείπτως· καὶ οὐκ οἶδε τίς καιρὸς παραλεύσεται αὐτὸν, καὶ καταλείψει αὐτὰ ἑτέροις* [*Est qui diligentia et parsimonia locupletetur, et haec est pars mercedis illius, quod dicat: inveni requiem et nunc epulabor perpetuo bonis meis: et nescit quod tempus praeteriet, et relinquet sua aliis*]. Sunt et lepida in hanc rem Graecorum epigrammata:

> *Πλουτεῖν φασί σε πάντες, ἐγὼ δέ σε φημὶ πένεσθαι,*
> *Χρῆσις γὰρ πλούτου μάρτυς, 'Απολλόφανες.*

'Αν

"Αν μετέχῃς αὐτῶν σὺ, σὰ γίγνεται· ἂν δὲ φυλάττῃς
Κληρονόμοις, ἀπὸ νῦν γίγνεται ἀλλότρια.
Πλοῦτον μὲν πλουτοῦντος ἔχεις, ψυχὴν δὲ πένητος·
Ὦ τοῖς κληρονόμοις πλούσιε, σοὶ δὲ πένης.
[*Sis aliis dives; certe mihi pauper haberis:*
Divitias usus monstrat, Apollophanes.
Uteris ipse bonis? tua sunt. Heredibus autem
Quae servas, iam nunc haec aliena puto.
Divitiis locuples, animo sed paupere vivis,
Heredi dives, pauper at ipse tibi.]
Accedat tertium non minus elegans:
Εἰ μὲν ζῇς ἐλάφου ταναὸν χρόνον ἠὲ κορώνης,
Συγγνώμη πλεῖςον πλοῦτον ἀγειρομένῳ.
Εἰ δέ τις ἐσσὶ βροτῶν οὓς αὐτίκα γῆρας ἰάπτει;
Μή σε γ' ἀπειρεσίων οἶςρος ἕλῃ κτεάνων,
Μὴ σὺ μὲν ἀτλήτοισιν ἐν ἄλγεσι θυμὸν ὀλέσσῃς;
Χρήσωνται δ' ἄλλοι σοῖς ἀγαθοῖς ἀνέδην.
[*Tantas unus opes? sed possem ignoscere, corvi*
Cornicisve dies si tibi fata darent.
At si hominum e numero es, quibus est festina senectus
Distendi immensis parce cupidinibus.
Ne tua carnifices consumant corda dolores,
Deque tibi partis vivere des aliis.]
Phaedrus:
Tibi dico, avare, gaudium heredis tui.
Martialis:
Rape, congere, aufer, posside: relinquendum est.

21. Οὕτως ἔςαι, *sic est*] Talem habet stultitia exitum. Καὶ μὴ εἰς Θεὸν πλουτῶν, *et non apud Deum divitias colligens*] Omnino arbitror πλουτῶν, idem esse quod θησαυρίζων [*thesauros colligens*], ac proinde εἰς Θεὸν idem quod παρὰ Θεῷ [*apud Deum*]. Sic illis evenit qui sibi opes accumulant ac non laborant ut apud Deum opes repositas habeant, opera scilicet misericordiae, quos θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ [*thesauros in coelo*] alibi vocat Christus, Matth. 6: 20, atque etiam hic infra 33. Πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς [*divites fieri bonis operibus*] dixit Apostolus, 1 Tim. 6: 18.

24. Τοὺς κόρακας, *corvos*] Cum volucres in genere nominaverit Matthaeus, non frustra est quod Lucas *corvos* spe-

specialiter expressit. Nam circa *corvorum pullos* specialem Dei curam Iobus et Psalmographus praedicant. Quod quomodo exponant Hebraeorum Magistri ab aliis notatum est. Certe Aristoteles non uno loco notat *pullos corvorum a suis parentibus nido expelli.*

Ταμεῖον] *Cellam penariam* dixit Cicero.

26. *Εἰ οὖν οὔτε ἐλάχιστον δύνασθε, si ergo neque quod minimum est potestis*] Id est, τὸ ἔλασσον [*quod minus est*]. Minus est staturae aliquid adiicere quam vitam conservare: si illud non est in vestra potestate, certe nec hoc quidem est. Quare ne putate vitam vestram ideo esse tutiorem, quod tantam rerum congeratis copiam. Vita vestra in Dei est manu, qui aeterna curantibus non patietur deesse temporalia, dum mortale hoc aevum agitur. Videmus et divites mori, et pauperes multos supervivere. Vide ad Matthaeum.

Περὶ τῶν λοιπῶν] *De reliquis quae aeque sunt in manu Dei posita.* Ita et Syrus accepit.

29. *Μὴ μετεωρίζεσθε*] *Ne pendete animi, ne distrahimini cogitationibus*, ut vertit Syrus. Nec male Theophylactus *μετεωρισμὸν* interpretabatur *τὸν περισπασμὸν καὶ τὴν τοῦ λόγου ἄστατον περιφορὰν* [*anxiam curam et vagum mentis errorem*]; non elationem animi, ut quibusdam placet, sed anxietatem inter spem metumque misere fluctuantem. Sic *μετεωρισμοὶ ὀφθαλμῶν* Sirach. 26: 12, *oculorum vibratio.*

32. *Τὸ μικρὸν ποίμνιον, parvus grex*] Omnes eos alloquitur qui disciplinae suae serio se tradiderant, aut tradituri essent: quos *gregem* vocat, ut Deum non communi tantum modo, sed peculiari suum esse pastorem meminerint, Ps. 23: 1. *Parvum* autem *gregem*, id est, *contemtum, pauperem, ignobilem, minime munitum iis praesidiis quibus caeteri confidunt.* Ita optime haec consolatio cum sermone priori cohaeret.

Εὐδόκησεν ὁ πατὴρ, voluit Pater] Benevolentiae significatio ex rei natura, non ex vi vocis hic locum habet. Nam εὐδόκησε cum infinitivo iungitur nihil aliud est quam *visum est illi*, ut alibi notavimus.

Δοῦναι ὑμῖν τὴν βασιλείαν, dare vobis regnum] Aeternum illud regnum quod cibi et potus nomine describi-

et: quanto magis ergo dabit aevi huius brevis viati-
n! Id est,

Queis humana sibi doleat natura negatis.

33. *Πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν, καὶ δότε ἐλεημοσύνην;*
dite quae possidetis, et date eleemosynam] Hebraeus
s loquendi. Sensus est: *Potius quam immisericordes*
s in egenos, ipsa rerum corpora divendite: tantum
st ut quicquid de fructibus redundat, illis invideatis,
madmodum fecit dives ille paulo ante memoratus.
ile loquendi genus reperies infra 22: 36.
Βαλάντια, sacculos] Ita Lucas vocat quas ζώνας [*zonas*]
thaeus, ut vidimus supra cap. 10. Quod ad rem at-
t idem significant βαλάντια quod θησαυροὶ [*thesauri*],
quod θησαυροὶ sint maioris quantitatis aut pretii, βα-
τια minoris.

35. *Αἱ ὀσφύες περιεζωσμέναι, καὶ οἱ λύχνοι καιόμενοι,*
bi vestri praecincti, et lucernae ardentes]. Omnino
haec verba pertinere ad eam similitudinem quae in
aenti commate explicatur. Nam qui dominum exspec-
t, et ad ministerium obeundum alte cincti esse de-
t, et, si nox est, lumina habere parata, ne quid in
sa sit, cum dominus advenerit. Non tantum militum
iter facientium, sed et ministrantium est περιεζῶσθαι
ὀσφύας, ut commate 37 apparet, et Ioh. 13: 4; hinc
e *cinctos atrienses* dixit Phaedrus. Homerus Odysseae ξ,

Ὣς εἰπὼν, ζωστῆρι θοῶς συνέεργε χιτῶνα.

[*Sic fatus, tunicam zona circum illico strinxit.*]

Eustathius, σπουδῆς δηλωτικόν [*signum festinationis*].
vius ad VIII Aeneid., *Praecinctos strenuos dicimus.*
atius, *Altius ac nos praecinctis unum.* Eidem, *Puer*
cinctus. Petronio, *Statores et altius cincti.* Unde
Graece εὔζωνος appellatur non *qui bonam zonam habet*
strenuus. Philo libro de Abele et Caino, τὰς ὀσφῦς
εζωσμένους [*praecinctos lumbis*] interpretatur ἑτοίμως
ς ὑπηρεσίαν ἔχοντας [*expeditos ad ministrandum*]: quo
o Paschalem caeremoniam commemorat, ad quam hic
que allusum videri potest.

37. *Περιζώσεται, καὶ ἀνακλινεῖ αὐτοὺς, praecinget se,*
faciet illos discumbere] Ut Saturnalibus Romae fiebat.
sus est, *honorem illis habebit novum atque insolitum:*
ue ultra premendae partes comparationis.

Πα-

Παρελθὼν] *Accedens propius*, ut infra 17: 7; et idem Act. 24: 7.

38. *Καὶ εὕρῃ οὕτω, et ita invenerit*] Repeti debet γρηγοροῦντας, *ita vigilantes*, ut sive intempesta nocte, sive conticinio veniat paterfamilias, promptos eos paratosque sit inventurus. Infra 21: 36, ἀγρυπνεῖτε ἐν παντὶ καιρῷ [*vigilate omni tempore*].

Εὕρῃ, invenerit] Id est, εὕρῃ ἂν, *inventurus sit.*

41. *Πρὸς ἡμᾶς τὴν παραβολὴν ταύτην λέγεις, ἢ καὶ πρὸς πάντας, ad nos dicis hanc parabolam, an et ad omnes*] Recte hinc colligi puto, cum prior fabula ad omnes pertinuisset, unde et apud Marcum ei subiicitur, ἃ δὲ ὑμῖν λέγω, πᾶσι λέγω, γρηγορεῖτε [*quod vobis dico, omnibus dico, Vigilate*], alteram a Christo adiectam, quae Pastores Ecclesiarum proprie tangeret.

42. *Τίς ἄρα ἐστὶν, si quis est*] Ὑποθετικὸν [*hypotheticum*], ut aliquoties diximus.

Καταστήσει, constituet] Futurum vice ἀορίστου [*indefiniti temporis*]: κατέστησε [*constituit*] Matthaeus. Quasi dicat, *Si quis servus constituatur dispensator familiae, felix erit si munus suum recte obeat.*

Σιτομέτριον, tritici mensuram] Sic σιτομετρεῖν [*triticum mensurare*] dixere LXX Gen. 47: 12.

46. *Διχοτομήσει αὐτὸν, dividet eum*] Διχοτομεῖν hoc loco *segregare* vertit Tertullianus, ad sensum non male. Vide quae ad Matth. 24: 51.

47. *Ἐκεῖνος δὲ ὁ δοῦλος ὁ γνοὺς τὸ θέλημα, ille autem servus qui cognovit voluntatem*] Cum duplicem fabellam Christus proposuisset, alteram quae ad Christianos omnes, alteram quae ad Ecclesiarum Praepositos pertineret, ostendit iam in quo conveniant ista aut disconveniant. Conveniunt in eo quod tam ἰδιῶται [*plebeii*] quam προεστῶτες [*Praepositi*] plectentur, nisi officium suum fecerint: disconveniunt in eo quod οἱ προεστῶτες plectentur gravius, ut quibus communiter maior atque exactior data sit scientia omnium eorum quae ἐμμέσως [*mediate*] aut ἀμέσως [*immediate*] ad salutem pertinent. Quanquam autem hac occasione hanc sententiam Christus protulerit, vis tamen eius latius patet, ut ex subiecta ratione intelligi potest. Ratio enim quae subiungitur haec est, *Quod*

ei

tum sit multum ab eo reddi qui multum acceperit. re non omnino male quidam haec extendunt ad comndos inter se eos qui Euangelii verbum acceperunt, os ad quorum aures id ipsum non pervenit. Nam de ui audito Euangelio non obediunt dixit Petrus 2 Epist. ι, *κρεῖττον ἦν αὐτοῖς μὴ ἐπεγνωκέναι τὴν ὁδὸν δικαιο-* [*melius fuisset illis non cognovisse viam iustitiae*]. ianus libro II de Providentia: *Ac per hoc intelligi- culpabiliores nos multo esse qui Legem Dei habemus ernimus, quam illos qui nec habent omnino nec no-* Ubi et alia praeclare dicta in hanc rem. Non unt quidem ullae gentes ignorare ea quae Natura quomodo ipsa hominibus dictat, sed non norunt certa atione, quae praemia virtuti, quae poenae vitiis sint itutae: quanquam coniectura forte et veteri traditione id etiam huius assequuntur, sed quod cum ea notitia nobis Christi munere concessa est, minime sit condum. Tertullianus libro de Poenitentia: *Cum etiam rantes Dominum nulla exceptio tueatur a poena* (*quia m in aperto constitutum et vel ex ipsis coelestibus s comprehensibilem ignorare non licet*), *quanto cogni- despici periculosum est?* Pro modo scientiae culpam ri aut minui etiam Philosophi notant. Extat quoque onis dictum ea de re contra Flaccum: *Τῷ μὲν γὰρ ίᾳ τοῦ κρείττονος διαμαρτάνοντι συγγνώμη δίδοται· ὁ δ' τιστήμης ἀδικῶν ἀπολογίαν οὐκ ἔχει, προεαλωκὼς ἐν τῷ συνειδότος δικαστηρίῳ* [*Nam qui per ignorantiam pec- meretur veniam: qui vero prudens sciensque facit riam, excusationem non habet, praedamnatus iudicio cientiae*]. Iacobus Apostolus 4: 17, *Εἰδότι τὸ καλὸν ν καὶ μὴ ποιοῦντι ἁμαρτία αὐτῷ ἐστιν* [*Qui scit rectum re nec facit is peccat*]. Salvianus: *Minoris criminis is est Legem nescire quam spernere.* Et alibi: *Ig- i aliquatenus ignorantiae potest: contemtus veniam habet.*

ῃ ἑτοιμάσας, *non comparavit*] Supple *πρὸς τὸ ποιεῖν faciendum*]. Bene autem hoc additur: nam qui ad ndum se comparat, etiamsi faciendi tempus aut oc- desit, extra poenam est. Hieronymus ad cap. 12 haei: *In Lege opera requiruntur: quae qui fecerit,*

 vi-

vivet in eis. In Euangelio voluntas quaeritur: quae etiamsi effectum non habuerit, tamen praemium non omittit.

Δαρήσεται πολλὰς, vapulabit multis] Sic Aristophanes Nubibus loquitur *τυπτόμενος πολλὰς* [*multis verberatus*], et Xenophon V Exped., *ἀνέκραγον πάντες ὡς ὀλίγας παίσειε* [*exclamaverunt omnes, ut paucis eum plagis caederet*]. Et Demosthenes De falsa legatione, *ξαίνει κατὰ τοῦ νώτου πολλάς* [*multis ei plagis caedit tergum*]. Secutus Procopius Vandalicorum primo, *ξαίνοντες κατὰ τοῦ νώτου πολλάς* [*terga caedentes multis plagis*]. Ut purae Graeciae locutionem hic non minus quam alibi in Luca agnoscas. Alluditur autem ad Legem Deut. 25: 2.

48. *Μὴ γνοὺς, qui non cognovit*] Tarditate ingenii, aut Doctorum negligentia, aut alia gravi de causa, modo ne studio quaesita sit ignorantia, quae de culpa nihil deterit.

Ἐδόθη, datum est] In suos usus.

Ὧι παρέθεντο πολὺ, περισσότερον αἰτήσουσιν αὐτὸν, cui commendaverunt multum, plus reposcent ab eo] Rursum personale pro impersonali. Sensus est: *Cui commendatum est multum*, in usus scilicet alienos, *plus ab eo reposcetur quam ab eo, qui minus commendatum accepit.* Huc pertinet quod apud Petrum est, 1 Epist. 4: 10.

49. *Πῦρ ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν, ignem veni iniectum in terram*] Cum quae sequuntur omnia ad persecutiones Verbi causa orituras pertineant, Tertulliano assentior locum hunc sic exponenti: *Ipse melius interpretabitur ignis illius qualitatem, adiiciens, Putatis me venisse pacem mittere in terram? Non, dico vobis, sed separationem.* Et mox: *Quale praelium, tale et incendium, qualis machaera, talis et flamma.* Bene autem igni comparatur quicquid adversum animos explorat. 1 Petr. 1: 7, *Ἵνα τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως πολὺ τιμιώτερον χρυσίου τοῦ ἀπολλυμένου, διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον καὶ τιμὴν καὶ δόξαν* [*Ut exploratio fidei vestrae multo pretiosior auro, quod perit et tamen igne probatur, vobis laudi et honori et gloriae cedat*] Menander:

Χρυσὸς μὲν οἶδεν ἐξελέγχεσθαι πυρὶ,
Ἡ πρὸς φίλους δ' εὔνοια καιρῷ κρίνεται.

[*Au-*

[*Aurum spectatur ignis testimonio;*
At amicus certus in re incerta cernitur.]
dius:
Scilicet ut fulvum spectatur in ignibus aurum,
Tempore sic duro est experienda fides.
et extra hanc comparationem *res adversae* non mi-
igni quam *diluvio* comparantur, Ps. 66: 12, Es. 43: 2.
it autem Christus ideo se venisse, non quod hoc pri-
io Deus velit, sed quod conspectis hominum malorum
:niis et secutura inde saevitia, non tamen propterea
iterit verum spargere, usurus scilicet etiam malorum
ra ad nominis sui gloriam et Ecclesiae purgationem.
ντες, inquit Paulus 2 Tim. 3: 12, *οἱ θέλοντες εὐσεβῶς*
ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ διωχθήσονται [*Omnes qui pie volunt*
ere in Christo Iesu persecutionem patientur].
Καὶ τί θέλω; Et quid volo?] Interrogationis notam ap-
iendam censeo. Nam his in rebus nulla nos codicum
toritas obstringit, cum veteres libri fuerint *ἀδιάστικτοι*
ie notis distinctionum]. Sensus est, *Quid autem est*
d opto? Nam interrogatio subiecta responsione vehe-
itius affirmat. Nec aliter videtur legisse et accepisse
ophylactus.
Ἰ ἤδη ἀνήφθη] Ita habent omnes antiqui codices a
ous nulla est causa recedendi. Locus autem est hac-
is minus recte intellectus, quia non est animadversum
etiam addito indicativo apud Hellenistas idem valere
d *utinam*. Lucas infra 19: 42, *εἰ ἔγνως καὶ σὺ*, *uti-*
i tu quoque novisses, et 22: 42, *εἰ βούλει παρενεγκεῖν*
nam auferre velles]. Septuaginta Num. 22: 29, *εἰ*
ν μάχαιραν ἐν τῇ χειρί μου, *utinam machaera mihi*
et in manu. Ios. 7: 7, *εἰ κατεμείναμεν καὶ κατῳκίσθημεν*
ὰ τὸν Ἰορδάνην [*utinam remansissemus et habitavisse-*
s trans Iordanem]. Iob. 16: 4, *εἴ τ' ἐναλοῦμαι ὑμῖν*
ασι [*utinam consolarer vos sermonibus*]. Esai. 48: 18,
κουσας τῶν ἐντολῶν μου, *utinam attendisses praeceptis*
s. Syrus, quanquam sunt qui aliter accipiunt, mecum
t. Nam ܐܠܘ pro *utinam* poni Syris solet, ut apparet
o loco Luc. 19: 42. Respondet enim Hebraeo לו vel לוא.
tenda igitur haec verba, *Utinam iamiam accenda-*
, ignis scilicet ille exploraturus et purgaturus Christi

gregem. Quod Latinus vertit, *Quid volo, nisi ut accendatur?* in eo sensum recte expressit, verba non annumeravit: quomodo et Syrus interrogationem praesentem resolvit in nudam affirmationem, pari libertate qua commate sequenti πῶς reddidit *multum*. Versiones Latinae hac vulgata vetustiores habebant, *Quam volo ut ardeat!* aut, *Quam volo ut accendatur!* Ad sensum recte. Sed verbis ne hoc quidem exacte respondet. Nam ut τί [*quid*] pro πόσον [*quantum*] ponatur, exemplum desidero. Certe ex illis versionibus aliter lectum olim in Graecis codicibus quam nunc legitur non satis valide evincas, cum passim Interpretes ius sibi indulgeant sensu incolumi a apicibus recedendi.

50. *Βάπτισμα, baptisma*] Vide Matth. 20: 22, Marc. 10: 38.

Ἔχω βαπτισθῆναι, habeo baptizari] *Primum in me ipso, deinde in sectatoribus meis.* Nam quod illis fit sibi fieri Christus dicit Act. 9: 4.

Πῶς συνέχομαι ἕως οὗ τελεσθῇ, quomodo coarctor usque dum perficiatur] Veteres Scriptores saepe utuntur testimoniis ex Scriptura, sed ita ut appareat codicem ab illis non inspectum, cum tamen sententiam satis recte e memoria reddant. Tale est quod hunc locum ita citat Irenaeus, *Ἄλλο βάπτισμα ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πάνυ ἐπείγομαι εἰς αὐτό* [*Alio me baptismate oportet baptizari, et quo id fiat quantum possum propero*]. Sic et Epiphanius adversus Arianos locum hunc longe aliter citat quam habet, addita et poculi mentione ex historia Zebedaidarum: quod illi in aliis quoque locis citandis contingit, ut cum citat ea quae sunt infra 23: 41 et 44. Quare non est quod eo nomine suspecta nobis sit recepta lectio. Videtur autem in verbo *συνέχεσθαι* tacita quaedam esse similitudo sumta a praegnante muliere quae ita partitudinem horret, ut tamen velit quam primum fasce suo levari.

51. *Ἀλλ' ἢ διαμερισμόν, sed discordiam*] Videntur exemplaria quibus usus est Tertullianus ex Matthaeo habuisse *μάχαιραν* [*gladium*]. Nam ipse suspicatur διαμερισμόν eius vice substitutum a Marcione: quod non fit verisimile; nam διαμερισμὸν hic constanter agnoscunt Interpretes.

54. *Ὅταν ἴδητε τὴν νεφέλην ἀνατέλλουσαν ἀπὸ δυσμῶν, εὐ-*

'ως λέγετε, Ὄμβρος ἔρχεται. *Cum videritis nubem orien- ab occasu, statim dicitis, Nimbus venit*]. Aratus semiis:

Καὶ δὴ δυομένου τετραμμένος ἠελίοιο
Ἢν μὲν ὑποσκιάῃσι μελαινομένη εἰκυῖα
Ἠέλιον νεφέλη, ταὶ δ' ἀμφί μιν ἔνθα καὶ ἔνθα
Ἀκτῖνες μεσσηγὺς ἑλισσόμενοι διχόωνται,
Ἦ τ' ἂν ἔτ' εἰς ἠῶ σκέπαος κεχρημένος εἴης.
[— *Et solem moneo spectare cadentem.*
Nam si nigrae obiens condatur carcere nubis
Phoebus, et exiguo radii fulgore micantes
Immensum nebulis circumfundantur in orbem,
Non erit alterius melior fortuna diei.]

ıas naturales vide apud Theonem.

. *Καὶ ὅταν νότον πνέοντα, λέγετε, Ὅτι καύσων ἔςαι. ·um austrum flantem, dicitis, Aestus erit*] Quia Iu- e ad meridiem calidissimae regiones obiacent Ae- us et porro Aethiopia, unde delati venti aestum ad- at. Sic contra venti Septentrionales frigus dicuntur rre Iob. 37: 9.

. *Τῆς γῆς, terrae*] Nihil attulit de terrae signis, sed e suppleri potest ex Ioh. 4: 35 et Matth. 24: 32.

κιρὸν τοῦτον, tempus hoc] *Adventum Messiae*, qui ı habebat signa a Vatibus pronuntiata. Vide quae latthaeum.

. *Τί δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν οὐ κρίνετε τὸ δίκαιον*, [*quid n et a vobis ipsis non iudicatis quod verum est*] *opus est a coelo aut terra peti argumenta. A vobis exemplum sumite. Neque enim tam stulti estis, ut udicio contendere velitis cum eo qui certam habeat nem nulla exceptione elidendam. Quod si talem cre- em in tempore placandum vobis censetis, quid cessa- um ipso Deo transigere, dum licet, dum aequas con- nes ipse ultro offert?* Usurpat quidem eandem simi- inem Matthaeus, sed, ut fieri saepe diximus, sensu plane eodem. Ibi enim de mutuis hominum offensis r. *Δίκαιον* autem hic non proprie est quod *iustum* ır, sed *quod fieri convenit*, quodque rationi est con- neum, ut Phil. 1: 7 et alibi. Id ipsum *verum* inter- Latini vocant et hic Syrus.

58. *Ἐπ' ἄρχοντα, ad Principem*] *Ἐπὶ κριτὴν* [*ad Iudicem*], ut apud Matthaeum est et hic infra: nisi Romano more intelligere mavis Magistratum qui dandi Iudicii ius habet.

Δὸς ἐργασίαν, da operam] Latinismum hunc recte accipit Theophylactus, cum priorem adfert interpretationem hanc: *Omni modo hoc age ut libereris.* Quae ipsa est Origenis. Nam posterior Theophylacti interpretatio non minus coacta est quam quod Syrus hic posuit Latini sermonis ignorantia, e quo tum multa loquendi genera in Graecum profluxerant.

Ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ] Sic *ἀπαλλάττεσθαι τοῦ χρέους* [*liberari a debito*] dixit Aristoteles. Putem recte his verti, *ut ab eo te expedias.*

Τῷ πράκτορι] Hebraeum נגשׂים *πράκτορας* vertunt LXX, ut Es. 3: 12. Diximus ad Matthaeum eum intelligi qui Latine *viator* dicitur. Demosthenes, *ὧν οὐδεὶς παρέδωκε τοῖς πράκτορσι τὰ ὀνόματα* [*quorum nomina nemo viatoribus tradidit*].

CAPUT XIII.

1. *Ἀπαγγέλλοντες, nuntiantes*] Ut rem novam quae tum forte acciderat.

Περὶ τῶν Γαλιλαίων, ὧν τὸ αἷμα Πιλάτος ἔμιξε μετὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν, de Galilaeis, quorum sanguinem Pilatus miscuit cum sacrificiis eorum] Non in Galilaea: nullum enim ibi ius Pilato: non in Tyrathaba Samaritarum vico, ut quidam existimant: nulla enim societas Sacrorum Galilaeis cum Samaritis. Adde, quod ne isti quidem Samaritae inter sacra occisi: nondum enim ad montem sacris dicatum pervenerant. Ergo Hierosolymis haec acta: quo Galilaei sacrificandi causa veniebant, Paschate praesertim. Dubium autem non est quin Iudae Gaulonitae factio, sicut ortum in Galilaea habuerat, ita et multos ibi habuerit defensores, qui Hierosolyma adventantes populum imbuebant opinionibus quae Imperio Romano adversabantur: inter quas et haec erat, *non esse sacra facienda pro Romanis*, cuius controversiae Iosephus meminit

Om-

nino ergo credibile est, ut et Graecorum Interpretum
ique sentiunt, huius Sectae fuisse quos Pilatus sacris
ntos (agno puta Paschali) in ipsa rerum novarum
itione oppresserit: sicut postea ab Alexandro Procu-
re oppressi sunt Iudae illius filii. Historiam hanc a
pho praeteritam non magis mirum est quam infanti-
um Bethlehemiticum. Fuerit hoc forte inter illa quo-
Iudaei Pilatum apud Caesarem accusarunt. Inge-
n Pilato fuisse *ἀμείλικτον* [*crudele*] dicit Philo. Quod
evincunt et Corbanae invasio, et invectio clypeo-
, quae mera erant populi irritamenta. Sub hoc Prae-
si nemini impune fuit *θέσιν* [*propositionem*] illam
ıdere, *ὅτι οὐκ ἔξεςι κῆνσον δοῦναι Καίσαρι* [*non licere censum Caesari*], nemo mirabitur.

Παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους, prae omnibus Gali-] Solent quidem magnae calamitates poenae esse pec-
rum, quanquam nec id quidem esse perpetuum Chris-
caeci exemplo nos docuit: sed vulgus plerunque ulte-
iudicandi sibi sumit audaciam, ut illos caeteris fla-
siores putet quibuscum peius agitur, quam crudelem
ritatem multis castigat Iobus et Psalmorum Scriptor.
ito quidem: nam saepe viros extra communem aléam
s Deus gravibus incommodis exercet. Neque id tan-
sub Novo Federe (cuius haec velut propria dispen-
est), sed olim quoque, ut illius quem dicere coe-
n Iobi, tum vero et Iacobi, Mosis, Davidis exemplo
festissimum est, ut iam taceam Esaiam atque eos qui
Antiocho mortem pro veri tuitione oppetiverunt.
e etiam misericors Deus ex magna malorum turba
os seligit, quos caeteris esse velit ostentui, in illis
strans quid omnes meruerint, ut in legionum decu-
one fieri solet. Cyprianus: *Plectuntur interim qui-, quo caeteri corrigantur. Exempla sunt omnium enta paucorum.* Salvianus: *Pius scilicet Deus par-percussit sententiae suae gladio, ut partem corrige-exemplo, probaretque omnibus simul et coercendo ıram et indulgendo pietatem.* Ubi et sententiam hanc
ot veteris historiae exemplis illustrat. Atque huius
generis Divina illa iudicia de quibus hoc loco agitur.
ι τοιαῦτα πεπόνθασιν, quia talia passi sunt] Neque

 enim

enim dubium erat apud auditores, et animos Potestatum et causas naturales Divino consilio ita gubernari, ut nihil evenire posset quod non Deus aut facere aut sapienter permittere decrevisset.

3. Ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάντες ὡσαύτως ἀπολεῖσθε, *nisi poenitentiam egeritis, omnes similiter peribitis*] Tota sermonis cohaerentia, et quod de ficu sequitur, certo mihi persuadent de communi et quidem adspectabili poena Iudaeorum populo imminente hic agi: quanquam illa ipsa poenae aeternae imaginem et omen gessit. *Similiter*, inquit, *peribitis*. Vide quam omnia congruerint. Paschatis enim die occisi sunt, magna pars in ipso templo pecudum ritu, ob eandem causam seditionis, quam falso pietatis obtentu homines plane impii velabant.

4. Ὁ πύργος ἐν τῷ Σιλωάμ, *turris in Siloa*] Ita et apud Iohannem bis scribitur cap. 9. Sed et apud Iosephum invenio, ὑπὲρ τὴν Σιλωὰμ ἐπιστρέφων πηγήν [*supra Siloam avertens fontem*]. Nec aliter LXX Esai. 8: 6. Apparet eius saeculi morem fuisse, ut literas interdum fini dictionum adiicerent. Cum masculino nomine ὁ Σιλωάμ dicitur, videtur χείμαῤῥος [*torrens*] subaudiri. Iugem certe aquam fuisse negat Hieronymus. Lenem eius fuisse fluxum produnt Iudaei et dicto Esaiae loco probatur. Γλυκεῖαν καὶ πολλὴν πηγὴν [*dulcem et uberem fontem*] vocat Iosephus, qui et munimenta urbis eo usque percurrisse nos docet, inter quae munimenta fuit turris illa, de qua hic sermo est.

Ὀφειλέται, *debitores*] Syrismus. Vide supra 11: 4.

5. Ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάντες ὁμοίως ἀπολεῖσθε, *si poenitentiam non egeritis, omnes similiter peribitis*] *Peribitis simili modo*, id est, inter ruinas urbis totius, cuius turris ista imaginem gerit.

6. Συκῆν, *ficum*] Eadem significatio quae vineae Matth. 21: 33. Nec aliud indicatum Christus voluit cum ficum sterilem devoveret Matth. 21: 19. Vinetum hic est genus humanum omne, in quo ficus populus Iudaicus, laeta fronde spem de se egregiam praebens. Est comparatio non dissimilis a ficu sumta in Epicteto Arriani I, 15, Συκῆς μὲν καρπὸς ἄφνω καὶ μιᾷ ὥρᾳ οὐ τελειοῦται· γνώμης δ' ἀνθρώπου καρπὸν θέλεις οὕτω δι' ὀλίγου καὶ εὐκόλως κτήσασθαι;

[Fi-

:tis fructus cum subito unaque hora non perficiatur, ni humani fructum te tam brevi tamque facile comztum putas?]

Τρία ἔτη, anni tres] Qui haec ad tres annos qui- Christus docuerit referunt, parum attendere videntur l sequitur de anno uno exspectando. Neque enim s post Christi triennium poenas Iudaeorum a piis ora- in unum, sed in quadraginta annos distulit. Quare annos satius est dictos intelligi, quod ficus quae fru- rae sunt fructum longius non differant. Quibus tri- annis respondet omne tempus ante Baptistam et Chris- , quo Deus patientissime exspectavit Iudaeorum emen- onem. Vide Es. 5.

αταργεῖ, occupat] Syrus ipsum verbum posuit quod Graeco exprimere Lucas voluit מבטלו. Nam בטל Syris Magistris Hebraeorum est *impedire*. Ficus multum i e terra haurit, quod vitibus prodesse poterat, quin psa ficus umbra hominibus nocet. Iudaei eximiis a beneficiis affecti pietate umbratica adeo caeteris gen- s utiles non erant, ut contra eorum vita homines eros a vera religione alieniores redderet. *Τὸ γὰρ ὄνο- τοῦ Θεοῦ δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι* [*Nomen* *z Dei per vos contumelia afficitur inter Gentes*], in- : Paulus Rom. 2: 24.

Σκάψω περὶ αὐτήν, fodiam circa illam] Ablaqueatio admovetur, ut summae radices et solem et imbrem ipiant. Huic videri possunt respondere *χαρίσματα* [*dona*] quae Apostoli et eorum adiutores Iudaeis converten- exercuerunt.

ἀλω κοπρίαν, mittam stercora] Stercorantur arbores alefiant, ficus praesertim, ut quae caeteris sint frigi- es. Huic operae non male respondent magna illa in- moda famis, seditionum, atque alia quibus Deus, Caii, idii Neronisque temporibus, veternum Iudaeis excu- conatus est. Vide quae ad Matth. 24.

Κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν, et siquidem fecerit fructum] audi ex superiori commate *ἄφες, relinque*, aut, *be- est.*

ἰς τὸ μέλλον, in futurum] Probo hanc lectionem quam res codices tuentur: etiam Paulus hoc loquendi gene-

re utitur 1 Tim. 6: 19. Syrus hic legit, εἰς τί μέλλει ζῆν; ἐκκόψεις αὐτήν [*cui bono vivet etiamnum? excindes eam*].

11. *Πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας, quae habebat spiritum infirmitatis*] Posset quidem πνεῦμα Hebraeorum more pro ipso morbo accipi secundum ea quae alibi diximus: sed cum infra aperte dicatur a Satana immissum hoc malum, praestat ita intelligi quomodo πνεῦμα ἄλαλον [*spiritum mutum*] dixit Marcus 9: 17, *Daemonium quod loquendi facultatem impediret.* Extra causas naturales morbos multos hominibus immitti per Daemonia vetus fuit Iudaeorum opinio, ut ex Iosepho etiam videre est, et Hebraeorum Magistris ad Ps. 91: 6. Confirmat id ipsum Iobi et Saulis historia et in Euangelio multae narrationes.

Συγκύπτουσα] *Erat cernua*, non ergo ὀπισθοτονική, ut vult vir eruditus, sed ἐμπροσθοτονική, non *in scapulas rigens*, sed *in pectus*, ut Plinius ista exprimit. Nazianzenus συγκύπτειν non male exponit κάτω νεύειν [*deorsum vergere*]. Hoc sensu συγκύψας προσώπῳ [*inclinans faciem*] est in Graeco Iobi 9: 27. At ὀπισθότονον [*in posteriora reflexum*] LXX usurpant Deut. 32: 24, ubi tamen in Hebraeo est קטב quod *pestem* plerique interpretantur. Ὀπισθοτονικοί sunt Latine, ni fallor, *obstipi*.

Ἀνακύψαι] *Caput attollere.* Ita ἀνακύπτειν πρὸς τὸν ἥλιον [*suspicere ad solem*] dixit Aristoteles. Ipse Lucas infra 21: 28, ἀνακύψαι exponit ἐπᾶραι τὰς κεφαλὰς [*attollere capita*]. Sed et Iohannes hoc sensu usurpat. Bene Veteres in hac femina imaginem quandam observant hominum qui cum vultus sui argumento in coelum erigere deberent, curvas in terram animas gerunt.

Εἰς τὸ παντελές, omnino] Idem loquendi genus ad Hebraeos 7: 25.

12. *Προσεφώνησε, vocavit*] Ultro nec rogatus beneficium ingerens: quod ipsum pertinet ad eam quam dixi ὑπόνοιαν [*sensum latentem*].

Ἀπολέλυσαι, dimissa es] Praeteritum pro praesenti, ut Matth. 9: 2, Marc. 2: 9. Simul enim Christus haec dixisse simulque manus imposuisse intelligendus est.

14. *Ὁ ἀρχισυνάγωγος, Archisynagogus*] Ὁ προεστὼς τῆς συναγωγῆς [*qui praeerat Synagogae*]. Interdum laxius ea vox sumitur, ut Presbyteros quoque comprehendat, quem-

madmodum diximus ad Matthaeum. Sic cum unus es- ςρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ [*Praefectus templi*] interdum eius ıtoribus id nomen communicatur.

Ἀγανακτῶν ὅτι τῷ σαββάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ Ἰησοῦς, *indig-* *s Sabbato curasse Iesum*] Nimirum quia summam ;timoniae in ritibus collocabat: unde merito audit εριτής [*simulator*]. Nam illam fabulam optime agunt ›us in animo ne mica quidem est verae dilectionis.

'*ῷ ὄχλῳ*, *turbae*] Per illorum latus Iesum accusans ın palam aggredi non audebat. Etiam hoc ὑποκριτικῶς *ulate*] et veteratorie.

Ἐργάζεσθαι, *operari*] Atqui cibum sumere Sabbato li- at: cur non ergo et manum imponere? Male ergo cap- r vocula תעבד [*operaberis*], recteque defendi poterat ne ba quidem Legis ad hanc facti speciem pertinere. Sed 'istus omissis subtilitatibus evidentissima comparatione ımniae iniquitatem detegit.

5. *Ὑποκριτὰ*, *simulator*] Singulariter legit Syrus: ne- rarum est, ut uni dicantur quae ad ipsum aliosque ineant.

Ἕκαςος ὑμῶν, *unusquisque vestrum*] *Vestri gregis tum* *Lsperitorum*, *tum Pharisaeorum.* Nam erant sectae ores quae aliter sentirent, ut alibi diximus.

ὐ λύει τὸν βοῦν αὐτοῦ ἢ τὸν ὄνον, *non solvit bovem* *m aut asinum*] Quia periculum animae impellit, ut ıt, Sabbatum. Id periculum autem non sumebant in cto, ut ita dicam. Neque enim certum erat pecudes ı ductas aquatum continuo interituras.

6. *Θυγατέρα Ἀβραάμ*, *filiam Abrahami*] Non conten- hominem pecudi opponere, quod satis fuerat, adiicit am Abrahami, quod nomen apud illos in maximo erat tio. Vide Matth. 3: 9, Luc. 3: 8, Ioh. 8: 33, Act. 26. Haec interpretatio simplicior et rectior quam eo- n qui fidem feminae spectatam volunt.

Ὁ Σατανᾶς, *Satanas*] *Dei et humani generis hostis.* 'gula verba habent ἔμφασιν [*vim suam*].

Δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη, *decem et octo annis*] *Non ad horas* *quot*, ut boves et asini ligantur.

Λυθῆναι, *solvi*] Multo minore opera, verbo et ma- ım impositione.

17.

17. Ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἐνδόξοις, *omnibus rebus eximiis*] Ita vocat quae alibi μεγαλεῖα [*magna*].

23. Εἰ ὀλίγοι οἱ σωζόμενοι, *an pauci qui serventur*] Solet Christus curiosas quaestiones sine responso reiicere, ut hic et Act. 1: 7. Nostra refert scire quales serventur, non quot servandi sint, quanquam ex altero alterum coniectare aliquatenus licet. Nam paucis libet viam ingredi arduam atque difficilem.

24. Ἀγωνίζεσθε, *contendite*] Aperte ostendit Christus numerum servandorum non esse definitum decreto excludente omnem actum humanae voluntatis, quando omnes ad capessendam viam invitat: sed simul ostendit rem esse magni animi et constantiae; id enim verbum hoc indicat, ut et Col. 1: 29.

Ζητήσουσιν εἰσελθεῖν, *quaerent intrare*] Supple *eo quo iri nisi per portam non potest*, in regnum scilicet coeleste. Nemo est qui non immortalitatis cupiditate teneatur: sed non omnibus ea tanti est, ut propterea carere velint huius aevi commodis.

25. Ἐγερθῇ, *experrectus sit*] Ita Syrus et Arabs. Latinum apparet legisse εἰσέλθῃ [*intraverit*]. Sed illud praeferendum: nam ἐγείρεσθαι motum significat de sede aut lectulo procedentis ad claudendum ostium.

Ἄρξησθε ἔξω ἑςάναι, *incipietis foris stare*] Manifestus πλεονασμὸς [*sermo abundans*] qui Lucae frequens, supra 3: 8, 4: 21, 5: 21, 7: 15, 38. Sic et infra 14: 9 et Act. 1: 1.

Οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐςέ, *nescio unde vos sitis*] Id est, *pro ignotis vos habeo*.

26. Ἐφάγομεν ἐνώπιόν σου καὶ ἐπίομεν, *epulati sumus coram te et bibimus*] Id est, *admodum familiariter tecum viximus*. Nam φαγεῖν ἐνώπιόν τινος dicuntur qui una cum eo cibum sumunt, ut infra 24: 43, quod sicut Iudaeos qui cum Christo vixerunt non sublevavit, ita nec Christianis non Christiane viventibus quicquam proderit mensae Dominicae fuisse participes: imo aggravabit hoc ipsum eorum damnationem, ut Paulus docet 1 Cor. 11: 29.

Ἐν ταῖς πλατείαις ἡμῶν ἐδίδαξας, *in plateis nostris docuisti*] Multi sunt qui auditu verbi se iustos existimant, cum longe aliter se res habeat. Rom. 2: 13, Iac. 1: 22, 23.

27. Ἐργάται, *operarii*] Quia Hebraei participia pro ver-

balibus usurpant, ideo Lucas quod in Psalmo et apud thaeum est ἐργαζόμενοι [*operantes*] recte interpretatur ται. Nam non actus quivis sed vitae studium indi-r.

3. Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ καὶ πάντας τοὺς ρήτας, *Abrahamum et Isaacum et Iacobum et omnes phetas*] Quibus sanguinis auctoribus aut consanguineis ·iamini.

o. Εἰσὶν ἔσχατοι, *sunt ultimi*] Qui nunc alienissimi a beneficiis videntur, οἱ ἀλλόφυλοι [*alienigenae*], quos tantopere contemnitis.

1. Προσῆλθόν τινες Φαρισαῖοι, *accesserunt quidam Phaseorum*] Qui in Galilaea aut Peraea vivebant. Nam eo tinet quod dicunt ἐντεῦθεν [*hinc*]. Neque enim extra regiones ius ullum erat Herodi. Pharisaeos autem in Iudaea tantum, sed et in Galilaea atque alibi ·imos fuisse docet nos hic noster, supra 5: 17.

τι Ἡρώδης θέλει σε ἀποκτεῖναι, *quia Herodes vult te dere*] Ex responso Christi datur, ni fallor, intelligi, sponte venisse hos Pharisaeos, neque proprio con-, sed instinctu Herodis. Ideo Herodi responsum nun-i iubet Christus. Videtur autem pro vafritie sua hoc sse Herodes, ut quem interimere metuebat, ne popu- denuo offenderet, eundem tamen iniecto metu arce-finibus suis. Volebat enim eum quam longissime ab- qui passim testimonium perhibebat innocentiae Io-nis: idque magna cum auctoritate, ob vim mirificam e ipsi aderat.

2. Τῇ ἀλώπεκι, *vulpi*] Solent a Prophetis Reges de-bi bestiarum nominibus, ut *hirci*, *arietis*, *pardi*, *ursi*: ae immerito; quia si historias spectemus, pars longe ima humanitatem exuit et in belluinos mores migrat. et Neronem sub leonis nomine describit Paulus. He-i nullum nomen magis conveniebat quam vulpis: erat n πανουργότατος [*vaferrimus*], et memor eius quod ander dicere solebat, ὅπου ἡ λεοντῆ μὴ ἐφικνεῖται, χρὴ ἀλωπεκῆν προσράπτειν [*ubi leonina pelle res peragi potest, vulpina assuenda*]; compositus ad Romani c Imperatoris exemplum qui nullam, ut rebatur, ex tutibus suis magis quam dissimulationem diligebat. Ita-

que

que videas eum magna arte et populo se commendasse, quasi Iudaicae religionis perquam studiosum, et Romano Imperatori adulatum serviliter, quasi ei devotissimum, cum interim omni modo ipse res suas ageret. Sic Herodianos partem Sadducaeorum clam fovens, interim et Pharisaeorum opera utebatur. Neque vero, cum hoc cognomento Tetrarcham indigitavit Christus, quicquam censendus est fecisse contra Legem paternam, quae extat Exod. 22: 28. Nam cum Prophetarum munus esset Reges ipsos magna cum libertate reprehendere, ut qui maiores Regibus essent in muneris sui obitu, Ier. 1: 10, sequitur hinc illam Exodi legem ad ipsos non spectasse, nam mandati Divini exceptio omnibus Dei positivis legibus inest. Idque exemplis Esaiae, Ieremiae, atque aliorum manifestissimum est. Prophetae autem munus hoc ipso loco Christus aperte sibi vindicat. Est apud Gregorium oraculum in quo Imperator quidam Graecus hoc ipso vulpis nomine designatur.

Ἐκβάλλω δαιμόνια καὶ ἰάσεις ἐπιτελῶ, eiicio Daemonia et sanationes perficio] *Nihil ago quod in crimen vocari debeat: noceo nemini: regionem ipsius morbis et Daemoniis purgo: quid ergo est quod mortem mihi minatur?* Similiter Iudaeos alloquitur Christus apud Iohannem, 10: 32.

Σήμερον καὶ αὔριον, καὶ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι, hodie et cras, et tertia die consummor] Tempus significat indefinitum, sed sibi cognitum. Sic Oseae 6: 2, *ὑγιάσει ἡμᾶς μετὰ δύο ἡμέρας· ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ ἀναστησόμεθα [sanabit nos post duos dies; die tertio suscitabimur]*. Quod si quis tamen arcanum inesse his verbis vaticinium putet, ut dicta haec sint triennio ante mortem, atque ita dies, ut apud Ezechielem, annos designent, non repugnabo. Nam quod quidam putant haec omnino sub exitum a Christo dicta, fragili moventur argumento. Ponunt enim a Luca pressius quam a caeteris observari temporum ordinem, quod non ita esse multis exemplis apertum fecimus. Neque vero ea est vis vocis *καθεξῆς [sigillatim]* in libri anteloquio: *τελειοῦμαι* autem est *ἐναλλαγή [enallage]*. Nam consummari dicitur cuius cursus consummatur: *οὐ τελειοῦται ὁ δρόμος [non consummatur cursus]*, ut noster

loquitur Act. 20: 24. Neque aliter accipiendum vi-
ır Phil. 3: 12, ubi Paulus a cursoribus sumta simili-
ne subiungit, *οὐχ ὅτι ἤδη ἔλαβον, ἢ ἤδη τετελείωμαι*
ι quod iam acceperim, aut iam perfectus sim].
3. *Καὶ τῇ ἐχομένῃ, et sequenti*] *Nempe etiam tertio*
die, cuius fine demum cursum meum perficiam: sive
.um sive incertum tempus notari placet.
Πορεύεσθαι] *Ambulare* hic est *operari*, Ioh. 12: 35 et
i. Sensus idem qui apud Iohannem 9: 4, *Ἐμὲ δεῖ*
ἐργάζεσθαι τὰ ἔργα τοῦ πέμψαντός με, ἕως ἡμέρα ἐςίν [*Me*
ortet operari opera eius qui misit me, dum dies est].
.si dicat: *Non est quod mihi hoc tempore et loco mor-*
quisquam minetur. Divina Providentia nunquam
us Herodi in me permittet, quod ille sibi vindicat:
ituru̧s sum, sed ubi et quando Pater voluerit atque
voluero. Interim non desistam a miraculis, quae
sunt maiora, hoc magis illum excruciant.
τι οὐκ ἐνδέχεται, quia non convenit] Causa redditur
nondum sit moriturus, id est, cur aut ipse nondum
: mori, aut etiam Pater nondum decreverit permittere
occidatur: quia non convenit Prophetam alibi occidi
n Hierosolymis, quae urbs ius illud occidendi Pro-
:as quasi usu ceperat. Erant quidem et Prophetae
iam occisi extra Hierosolyma, sed pauci prae iis qui
rosolymis erant trucidati, Factum igitur est Divina
ensatione, ut illa civitas neglectis omnibus ad poe-
ntiam invitantibus, anteacta scelera etiam hoc sum-
scelere cumularet, mox omnium pariter scelerum poe-
luitura.
4. *Ἱερουσαλὴμ, Ἱερουσαλὴμ*] Puto ob argumenti affini-
m a Luca hoc loco haec adiecta, non quod saepius
hristo pronunciata fuerunt. Videtur enim transcrip-
locus ex Matthaeo, ad quem videri possunt quae no-
mus.
5. *Ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν, relinquetur vobis do-*
vestra] *Ἔρημος* [*deserta*] hic in quibusdam libris ex
thaeo adscriptum est, cum optimi codices non habe-
, et Graeci Scriptores sed et Latini quidam non ag-
:ant.

CA-

CAPUT XIV.

1. *Εἰς οἶκόν τινος τῶν ἀρχόντων, in domum cuiusdam Principum*] Puto Hierosolymis haec gesta. Nam ἄρχοντες plerumque appellari video eos qui Synedrium participant, ut infra 24: 20, Ioh. 3: 1, Act. 3: 17.

Τῶν Φαρισαίων, Pharisaeorum] Id est, *qui erant e Pharisaeorum numero.* Ita enim malo accipere quam, ut quidam interpretabantur, *Pharisaeorum Principes*, id est, *primarios*, qui potius πρῶτοι Φαρισαίων dicerentur quam ἄρχοντες. Graecos autem genitivos ita accipi solere nemo nescit. Iohannes eundem sensum ita expressit, ἄνθρωπος ἐκ τῶν Φαρισαίων ἄρχων τῶν Ἰουδαίων [*homo e Pharisaeis Princeps Iudaeorum*], 3: 1.

Καὶ, et] Est hoc Hebraeo more pro *ut* positum, et sequens indicativus Latine per subiunctivum reddendus.

Αὐτοὶ, ipsi] Subauditur nomen Φαρισαῖοι καὶ Νομικοὶ [*Pharisaei et Legisperiti*], qui eidem convivio intererant.

Παρατηρούμενοι, observarent] Ita haec vox sumitur Marc. 3: 2, et supra 6: 7. Observabant numquid facturus esset alienum a ritibus ad Sabbatum pertinentibus, quos Magistrorum auctoritas et usus introduxerat.

2. *Ἔμπροσθεν αὐτοῦ, ante illum*] Qui spe recuperandae sanitatis, ut credibile est, advenerat.

3. *Εἰ ἔξεστι τῷ σαββάτῳ θεραπεύειν, an liceret Sabbato curare*] Ut inter ipsos fieri consueverat, iuris controversi quaestionem proponit.

4. *Οἱ δὲ ἡσύχασαν, at illi tacuerunt*] Erant enim dissentientes auctores. Sed receptior sententia habebat non licere Sabbato facere medicinam, nisi mortis periculum ex dilatione immineret. Atqui ipsa aequitas, Legum optima interpres, suadebat plus aliquanto dandum homini quam bestiae: in tali autem periculo etiam bestiae Sabbati die consulebatur. Diximus de hac re alibi. Ἡσυχάζειν [*quiescere*] autem pro *tacere* frequens est apud Hellenistas, 1 Macc. 1: 3, Es. 7: 4.

Ἐπιλαβόμενος] *Attrectans eum:* quo facto ostendebat se proficisci vim sanandi, eademque opera quaestionem motam definiebat.

Τίνος; cuius] Idem loquendi genus quod supra 11: 11.
ἰς φρέαρ, in puteum] Hellenistae per abusionem vocem
ρ de quavis voragine usurpant ad exemplum Hebraei
In Ps. 55: 23 est תורדם לבאר שחת, Graecis, κατάξεις
ὺς εἰς φρέαρ διαφθορᾶς [deduces eos in puteum interi-
Quo sensu φρέαρ τῆς ἀβύσσου [puteus abyssi] dicitur
ιoties in Apocalypsi. Φρέαρ ergo dixit Lucas quod
:haei Interpres βόθυνον [foveam], 12: 11. Apposite
m Christus hydropicum submergendae pecudi, ut τὴν
ὑπτουσαν [cernuam] pecudi vinctae comparavit.
ἰνασπάσει, extrahet] מסיק. Vide Dan. 6: 23.
Παραβολὴν, parabolam] Ita appellat sequentem ad-
itionem quia exemplo rei convivalis ostendit quid in
i vita, neque coram hominibus tantum, sed et coram
, nobis sit faciendum: unde et generale infertur pro-
iatum comm. 11, quod repetitum infra est 18: 14.
ιs ergo hic dicitur, plus significatur: quod est παρα-
, ut eam vocem Hellenistae usurpant. Opportune
n Christus sanato corporis hydrope sanare etiam ag-
itur duplicem animi hydropem, superbiae tumorem
ɔcuniae sitim.
ῶς τὰς πρωτοκλισίας ἐξελέγοντο, quomodo primos accu-
eligerent] Puto non tam ad facta quam ad animum
ivarum referri hoc debere.
. Ἵνα, ut] Ἐκβατικὸν [eventum notans], ut supra
τε [ne forte] quanquam in ἐπιμυθίῳ [affabulatione]
st etiam τελικῶς [finem notans] intelligi.
ροσανάβηθι ἀνώτερον, adscende superius] Ex Salomone,
r, ubi Graece sic est, Κρεῖσσον γάρ σοι τὸ ῥηθῆναι,
βῆναι, ἢ ταπεινῶσαί σε ἐν προσώπῳ δυνάστου [Melius
nim ut dicatur tibi: Adscende huc, quam ut deiicie-
oram Principe]. Exstat parabola eiusdem sensus in
Iudaico cui titulus Electuarium Gemmarum.
. Ἔλεγε δὲ καὶ τῷ κεκληκότι αὐτὸν, dicebat autem et
i ipsum invitaverat] Convivatori suo benigne gra-
rependens, πνευματικὰ ἀντὶ σαρκικῶν [spiritualia pro
alibus].
ουσιοὺς, divites] Referenda haec vox ad omnia ea
praecesserunt, φίλους [amicos], ἀδελφοὺς [fratres],
γεῖς [cognatos], γείτονας [vicinos]. Neque tamen

prohibet Christus mutua inter divites amicitiae testimonia. Sed opera misericordiae multo praefert, ut quae sine spe humanae vicis Dei causa praestantur. Intelligendus enim hic locus, ut alii multi, per comparationem. Cicero de Officiis primo: *In collocando beneficio hoc maxime officii est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari. Quod contra fit a plerisque: a quo enim plurimum sperant, etiamsi ille his non eget, tamen ei potissimum inserviunt.* Plinius lib. IX epist. 30, *Volo eum qui sit vere liberalis tribuere amicis, sed amicis dico pauperibus: non ut isti qui iis potissimum donant, qui donare maxime possunt.*

Μήποτε, ne forte] Id est, *Ne, si hoc facere consueti sitis, merces vestra hic vobis sit persoluta.* Vide supra 6: 32, ubi *χάριν* [*gratiam*] dicit quod hic *ἀνταπόδομα* [*retributionem*].

Ἀντικαλέσωσι] *Revocent.* Ea enim vox hoc significatu mutuae ad coenam vocationis Latinissima est, ut ex Lactantio et Nonio alii observarunt. Sensus ferme idem qui apud Dionem Prusaeensem oratione VII, Ὡς ἔθους ἤδη ὄντος οὕτως ἀκριβῶς καὶ ἀνελευθέρως πράττειν τὰ περὶ τοὺς ξένους τοὺς πένητας· μόνους δὲ τοὺς πλουσίους ὑποδέχεσθαι φιλοφρόνως ξενίοις καὶ δώροις· παρ' ὧν δηλονότι καὶ αὐτοὶ προσεδόκων τῶν ἴσων ἐντυχεῖν [*Quod videlicet iam in consuetudinem venisset ita attente et illiberaliter agere cum pauperibus hospitibus: solos autem divites suscipere benigne donis muneribusque hospitalibus; a quibus nempe et ipsi sperabant se paria percepturos*].

13. *Κάλει πτωχούς, voca egenos*] Hoc etiam πτωχοὺς ad sequentia omnia referendum est, sive illi mutili, sive claudi, sive caeci, a quibus ut mali ominis hominibus multi abhorrent. *Πτωχοὺς* Hellenistis dici nec *pauperes* proprie, nec *mendicos* semper, sed quos Latini *egenos* vocant, alibi notatum est. Ex hoc Christi monito natae *ἀγάπαι* [*convivia Christianorum*], quibus divites Christiani Christianos pauperes fraterne excipiebant; quarum morem corruptum, cum seorsim divites epularentur, castigat ad Corinthios Paulus.

14. *Ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων, in resurrectione iustorum*] Non tempus tantum, sed et modus retributionis sig-

ıificatur: ἀνάςασις δικαίων est ἀνάςασις ζωῆς [resurrec-vitae] Ioh. 5: 29, cui opponitur ἀνάςασις κρίσεως [re-rectio iudicii]. Plerumque autem ἀνάςασις in partem m meliorem sumitur. Videtur hic Christus allusisse illud Psalmi primi, οὐκ ἀναςήσονται ἐν βουλῇ δικαίων n resurgent in concilio iustorum], ubi Symmachus ἐν ελεύσει δικαίων [in conventu iustorum], alii ἐν συλλόγῳ collegio] aut συναγωγῇ [congregatione]. Si magnum ducitur conspici in coetu Procerum, quanto maius coetu Procerum eorum quos Deus coelesti curiae ad-pserit.

5. *Μακάριος ὃς φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, tus qui edet panem in Regno Dei*] Sententia crebra d Rabbinos ab Esdrae, ut credibile est, temporibus iens. Nam τὰ ἀόρατα [*invisibilia*] imagine τῶν ὁρατῶν *ibilium*] depingebant.

7. *Τὸν δοῦλον, servum*] *Vocatorem*. Apparet morem se, qui nunc etiam multis in locis viget, ut vocati ipsam coenae horam iterum appellarentur: quod ip-a observare est apud Iosephum in Estheris historia. *Ἕτοιμά ἐςι πάντα, parata sunt omnia*] Vide ad Mat-eum.

8. *Ἀπὸ μιᾶς, uno animo*] Locutio μονήρης [*unica*] qua interpretanda non est mirum si eruditi hodie dis-tinnt, cum iam olim Arabs totam praeterierit, ut t non intellecta: φωνῆς [*vocis*], quod quidam volunt, pleri non potest, cum singuli suas excusationes attu-at. Vir rarae in his rebus diligentiae multis nuper onstrare conatus est subaudiri ὥρας [*horae*] ex Sy-ım more qui dicunt מחדא. Sed ut quod mihi videtur cuiusquam fraude pronuntiem, non possum perspicere modo is sensus huic loco congruat. Nam sive ἀπὸ : ὥρας interpreteris *eo ipso tempore*, quam vim ἐμφα-ὶν [*emphaticam*] id habere hic potest, cum non alio pore excusare se potuerint, quam quo compellabantur? potius interpretari libet *confestim*, ne id quidem drat, nec enim mirum, si excusare se vellent, con-tim se excusasse, qui sub ipsum coenae tempus com-lati non habebant deliberandi spatium. Vidit hoc ipse rus qui non מחדא hic transtulit, facturus si commodam

eius

eius vocis significationem reperire hoc loco potuisset, sed כמשר, in quo idem ille vir eruditissimus recte suspicatur לב [*cor*] subaudiri. Quare cum vel hinc liqueat ita solitos loqui Syros, quid mirum si Lucas Syrus Syriacum loquendi genus est imitatus? Ita tamen ut femininum genus usurpaverit: quia *καρδία* ut et *ψυχὴ* (nam perinde est utrum subticeri intelligas) apud Graecos feminini est generis. *Μίαν καρδίαν καὶ ψυχὴν* [*unum cor et animam*] dixit Lucas noster Act. 4: 32, *ψυχὴν μίαν* etiam Paulus Phil. 1: 27. Sensus est animum omnibus fuisse similem. *Omnes compacto rem agunt quasi in velabro olearii*, inquit facetissimus Comoediarum Scriptor, ubi parem omnibus, etiam qui inter se non convenerant, animum vult describere. Significat autem haec pars fabulae non obscure Iudaeorum Magistratus et Legis Interpretes, qui olim per Prophetas, postea per Iohannem et Christum ad resipiscentiam vocati, quidvis causare maluerunt quam salutari consilio parere.

Ἔχω ἀνάγκην ἐξελθεῖν καὶ ἰδεῖν αὐτόν· ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον, opus habeo exire et videre illum; rogo te, habe me excusatum]. Multi simul Latinismi, *ἔχω ἀνάγκην*, *opus habeo*, *ἐρωτῶ σε*, *rogo te*, *ἔχε με παρῃτημένον*, *habe me excusatum*. *Ἀνάγκην ἔχειν* reperias etiam infra 23: 17, 1 Cor. 7: 37, Hebr. 7: 27, Iud. 3.

19. *Ζεύγη βοῶν, iuga boum*] Satis Graece. Ita et supra maluit dicere *ζεῦγος τρυγόνων* [*par turturum*] quam *δύο τρυγόνας* [*duos turtures*], ut dixerant LXX.

20. *Οὐ δύναμαι ἐλθεῖν, non possum venire*] Idem dicit quod alii, sed rusticius. Ita eorum qui sermonem salutis respuunt, alii videri volunt aliis comiores.

21. *Εἰς τὰς πλατείας καὶ ῥύμας τῆς πόλεως, in plateas et vicos civitatis*] Nam in his sedere solebant qui vitio corporis semet sustentare non poterant.

Τοὺς πτωχούς, pauperes] *Piscatores, publicanos, imo et feminas vitae antea impurioris.* Intelligendum autem *ἐπὶ τὸ πολὺ* [*plerumque*], non quod omnes Iudaeorum qui in Christum crediderunt tales fuerint, sed plerique, aut ob rude ingenium aut ob vitam priorem despecti.

22. *Ἔτι τόπος ἐστί, adhuc locus est*] Magnum regnum Christo promiserat Deus. Itaque potius quam paucos illo sub-

ıditos habeat; laxat intima misericordiae suae penelia, nunquam visa, nunquam audita ratione.

23. *Εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ φραγμοὺς, in vias et sepes*] *Extra ›em*, id est, extra fedus, et ubi miseras Gentes videre t in multiplici Labyrintho

Errare atque viam palantes quaerere vitae.

ὶ τὰς διεξόδους [*ad exitus viarum*] dixit Matthaeus. le quae ibi notata. De consulto autem φραγμοὺς noıasse videtur Christus, quod sepes quasi quaedam inpositae populos extraneos a veri cognitione seclude-t: quo sensu vocem φραγμοῦ usurpat Paulus Eph. 2: 14.

Ἀνάγκασον εἰσελθεῖν, coge intrare] Facit hic locus me norem eximii inter Veteres Doctoris, qui cum antea tis in libris asseverasset neminem esse ad fidei proionem cogendum (qua in re nihil certe dixerat quod ante eum dixerant Iustinus, Athenagoras, Tertullia-, Arnobius, Minutius, Lactantius, et quotquot alicunominis ante vixerant), mutatae mox nonnihil sen-iae obtendit huius loci auctoritatem, quasi cogi deut *qui sepes constituunt*, hoc est ut ipse interpretatur, *divisiones in Ecclesia quaerunt.* Nimirum vel hoc mplo apparet quanto aliter iudicemus cum res ipsas affectu introspicimus, aliter cum facti quaestio init, quo fit ut non semper sint σοφώτεραι αἱ δεύτεραι ντίδες [*posteriores cogitationes sapientiores*]. Expressit illi Donatistarum pertinacia, quos ut undique urgeret, m hoc telum arripuit: cum tamen hic locus manifesto ineat ad gentes adhuc fidem non professas, quas ille tunc quidem cogi voluit cum Christianos ad unitatem essionis cogendos arbitraretur. Atque, quam multa : ἐν ταῖς παραβολαῖς [*in comparationibus*] quae in re ificante sensum habent proprium, in re significata nisi valde figuratum? Quid, quod ne in ipsa quidem ıla ἀναγκάζειν de poenis corporalibus aut minis poeım potest intelligi, non enim eo modo convivae cogint, sed importuna flagitatione. Dicitur Iesus *coegisse ipulos ut navem intrarent*, Matth. 14: 22, Marc. 6: 45, d certe nec trudendo nec trahendo fecit, sed magisi sui auctoritate. Rursum duo illi qui Emauntem ibant ım παρεβιάσαντο [*coegerunt*], ut secum maneret, in-

 stan-

stanter rogando scilicet. Dicitur Petrus *Gentes cogi ad Iudaismum*, Gal. 2: 14, non vi ulla scilicet, exemplo. Sic igitur Gentes ad fidem *quasi coactae*, Apostoli eorumque adiutores illis instant *εὐκαίρως, ἀκαίρως* [*opportune, importune*] 2 Tim. 4: 2, per Christ obtestantur, addunt dictis miraculorum auctoritatem innocentissimae vitae exemplum, 1 Thess. 2: 10. Certe et apud Hermam Angelus ita loquens introducitur, *Coge eos credere:* et Tertullianus dixit, *Qui studuerit intelligere cogetur et credere*. Et vetus formula Ecclesiasticae precationis habet, *Ad te nostras etiam rebelles compelle propitius voluntates*. Cyprianus libello de Mortalitate, *Gentiles coguntur ut credant*, metu mortis scilicet. hoc cogendi genus sunt qui referant signum illud πνοῆς *βιαίας* [*spiritus vehementis*] in coenaculo Apostolorum Pentecostes, id est, ut Origenes ad Celsum interpretatur, *πνοῆς βιαζομένης ἐξαφανίσαι τὴν ἐν ἀνθρώποις κακίαν τὰ ἀπ' αὐτῆς* [*flatus, qui homines ab improbitate avellere, et quae ab ea mala oriri solent, deserere cogeret*] Certe illi praecipue primorum temporum Christiani, vim illam subitam atque eximiam Spiritus dici possunt *quasi vi pertracti*, quod et de quibusdam sui aevi affirmat idem Origenes, ita loquens: *Ὅμως λελέξεται ὅτι πολλοὶ ὡσπερεὶ ἄκοντες προσεληλύθασι Χριστιανισμῷ, πνεύματός τινος τρέψαντος αὐτῶν τὸ ἡγεμονικὸν αἰφνίδιον ἀπὸ τοῦ μισεῖν τὸν λόγον ἐπὶ τὸ ὑπεραποθανεῖν αὐτοῦ, καὶ φαντασιώσαντος τοὺς ὕπαρ ἢ ὄναρ* [*Dicam tamen multos velut invitos Christianos factos, mutante eorum mentem spiritu quodam atque ab odio doctrinae nostrae, eo, ut pro ea mortem oppeterent, adducente, visis somniisve*]. Similia dicit Lucam Homilia 7. Exempla, praeter illud Pauli nobil dari possunt ex martyrologio nonnulla, ut de Mimis duobus qui cum Christiana mysteria per ludibrium imitarentur, sub Diocletiano alter, alter vero sub Iuliano, subito mutati ac Christianos se professi sunt. Similis est apud Senecam locutio: *Cogenda est mens ut incipiat.*

24. *Λέγω γὰρ ὑμῖν, dico autem vobis*] Puto continuari fabulam et verba esse Domini servos alloquentis, et tantis nunquam se posthac illos recusatores ad coenam suam admissurum.

5. Ὄχλοι πολλοὶ, *turbae multae*] *Mali bonis permixti*, n grandi turba fieri solet, quod occasionem sequenti noni praebuit.

5. Ἔρχεται πρός με, *veniat ad me*] *Discendi causa.* Lei Proselytis proponebant incommoda quae Legem itantur: Christus se sectantibus multo maiora.

ὰι οὐ μισεῖ, *et non odit*] Certum est vocem hanc imrie sumi. Nam parentes odisse impium est, semetipτῶν ἀδυνάτων [*fieri non potest*], Eph. 5: 29. Simssima interpretatio est quae μισεῖν exponit *minus re*. Nam in Matthaeo est ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ἐμέ [*qui amat patrem aut matrem plus quam me*]: e aliter sumitur Hebraeum שנא et Graecum μισεῖν Gen. 31, 33, Hebraeis omnibus consentientibus, neque tam crudelis fuisse putandus est Iacob ut Leam habuerit. Sic et Deut. 21: 15, 17 et Matth. 6: 24, ισεῖν τὴν ψυχὴν [*odisse animam*] Ioh. 12: 25; quomodo :is placet et illud intelligi quod est Mal. 1: 3, ex tione loci Gen. 25: 23, qua de re videbimus alias. d autem Christus hic monet nullas necessitudines apud tantum valere debere ut nos ab officio pietatis sedu, explicavimus alibi adductis Philosophorum testiis. Illis autem non assentior qui haec ad solos Ecarum praefectos referunt. Eadem enim haec apud haeum et Marcum dicuntur omnibus Christum sectari ntibus, neque hic quicquam est causae cur generale am sumatur angustius. Nam quod illos maxime movet positum ἀποτάσσεται τοῖς ὑπάρχουσιν [*renuntiat iis possidet*], non eum quem ipsi putant sensum habet, qui ad omnes Christianos extenditur.

. Καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, *et venit post me*] Hic ista tio non *discipulatum quemvis*, sed *seriam imitatio-* significat.

. Τίς γὰρ ἐξ ὑμῶν θέλων πύργον οἰκοδομῆσαι, *quis vestrûm volens turrim aedificare*] In hac et sequenti paratione, ut in multis aliis, non sunt resecandae es singulae quae ad comparationis ὑποτύπωσιν [*exornem*] pertinent: sed id spectandum quo tendat comtio. Id autem est hoc loco, aggredienti professionem stianismi bene expendenda incommoda et pericula

 quae

quae talem professionem comitari solent, offensas propinquorum, bonorum iacturam, vitae discrimina, ne magis feriant improvisa tela, atque ita quod quis aggressus est temere, magno suo malo deserat, factus ῥίψασπις καὶ λειποτάκτης [*aciei desertor abiecto clypeo*]. Bene monet Hebraeus Sapiens: *Τέκνον, εἰ προσέρχῃ δουλεύειν τῷ Κυρίῳ, ἑτοίμασον τὴν ψυχήν σου εἰς πειρασμόν* [*Fili, si accesseris ad serviendum Domino, praepara animam tuam ad tentationem subeundam*]: quod optimum est harum fabularum ἐπιμύθιον [*interpretamentum*]. Non magis hic quam in bello dicere licet, *non putaram:* sed ita comparati esse debemus ut dicere nobis liceat,

Omnia praecepi atque animo mecum ante peregi.

Καθίσας, sedens] Ad mensam sive abacum.

31. *Βουλεύεται, cogitat*] Sallustius: *Priusquam incipias consulto, et postquam consulueris, mature facto opus est.* Thucydides apposite ad hanc materiam: *Τοῦ πολέμου τὸ παράλογον ὅσον ἐςὶ πρὶν ἐν αὐτῷ γενέσθαι προδιάγνωθι* [*Quam multa in bello eveniant praeter spem, antequam eo implicere, considera*]. Livius: *Cum tuas vires, tum vim fortunae Martemque belli communem propone animo.* Quintilianus: *Prius est parare bellum quam exercere.* Publius Mimus:

Diu apparandum est bellum ut vincas celerius.

33. *Ὃς οὐκ ἀποτάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσι, qui non renuntiat omnibus quae possidet*] *Τὰ ὑπάρχοντα* sunt ea *quae possidemus*, ut Matth. 19: 21, 24: 47, 25: 14, Lucae supra 8: 3, 11: 21, 12: 15, 33, infra 16: 1, 19: 8, Act. 4: 32. Sed ex specie genus intelligendum est. Nam sicut supra sub amicorum et vitae, ita hic sub bonorum exemplo omnia intelligenda sunt quae in hac vita diligi solent. Neque ἀποτάσσεται aliter hic sumendum quam ἀπαρνεῖσθαι [*abnegare*] Matth. 16: 24, Marc. 8: 34 et Luc. 9: 23. Neque enim actus designatur, sed affectus animi isthaec omnia infra Christum ducentis, et parati ea amittere si salva pietate retineri nequeant. Hoc est quod Paulus dicit 1 Cor. 7: 29, 30, esse debere τοὺς ἔχοντας ὡς μὴ ἔχοντας, τοὺς ἀγοράζοντας ὡς μὴ κατέχοντας [*eos qui habent quasi non habentes, et qui emunt tanquam non possidentes*]. Epictetus in Enchiridio similes nos

esse vult vectoribus ad littus ambulantibus, quibus
rim liceat conchas legere, sed ita ut parati esse de-
nt, simul e nave signum redeundi datum sit, easdem
e proiicere, ne quid navem morentur. Philo: *Κτήσει*
τὰ πάντα Θεοῦ, χρήσει δὲ μόνον γενέσεώς ἐςι· βεβαίως
οὐδὲν οὐδενὶ πέπραται τῶν ἐν γενέσει, ὡς ἂν ἑνὸς ὄντος
κυρίως βεβαία ἡ τῶν ὅλων κτῆσις [*Pleno iure omnia*
sidet Deus: neque est creaturae ulla in re praeter
m quicquam. Nulli enim quicquam creaturae in per-
uum venditum, mancipiove traditum est. Unus siqui-
ι ita tenet omnia ut avelli non possint]. Quo perti-
sse ait legem de anno Iubilaeo, *Ne quis quicquam*
n pleno iure arbitraretur.
ὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής, non potest meus esse
ipulus] Non potest implere officium Christiani.
. *Καλὸν τὸ ἅλας, bonum est sal*] Adagium hoc sae-
cule Christus usurpavit, ut et alia eius saeculi. Co-
entia autem cum superioribus haec est: Quo quaeque
bona si sit, est melior, eo eadem mala est peior.
dum salis naturam retinet optimum est, idem si na-
m suam exuat, peius gleba et fimo. Ita Christianismi
essione nihil excellentius si vita respondeat; nihil
s, nihil nocentius, si nomini vis absit, quod accidere
sse est aliud agentibus.
ν τίνι ἀρτυθήσεται, quo condietur] *Ipsum sal* scilicet,
x Marco liquet; ne quis impersonaliter accipiat: ita
et si quae sunt similes partes in quibus corporis sa-
sita est, sanitatem suam amissam non habent unde
erent.
. *Οὔτε εἰς γῆν, οὔτε εἰς κοπρίαν, neque in terram,*
e in sterquilinium] Id est, *neque per se fructus pro-*
, *neque alteri ad fructum prodest.* Nam sale con-
a sterilescunt, unde loca devota et humanis ademta
s sale conspergi solebant. Tales sunt omnes men-
e vitae Christiani et sibi et aliis inutiles.
ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω, qui habet aures ad au-
dum, audiat] Vide Matth. 11: 15.

CAPUT XV.

1. *Ἦσαν δὲ ἐγγίζοντες, erant autem appropinquantes*] *Actum continuum et quotidianum* genus hoc loquendi significare, ut supra 4: 31, alibi monuimus.

2. *Ὅτι οὗτος ἁμαρτωλοὺς προσδέχεται καὶ συνεσθίει αὐτοῖς, hic peccatores recipit et epulatur cum illis*] De iniquitate huius querelae diximus ad Matth. 9: 12. Iudaei omnes Dei proprietates, omnes affectus, omnia consilia ex solo foedere Sinaitico metiebantur. Quare cum id foedus non nisi minoribus delictis expiationem concederet, ipsi quoque omnibus contra Legem delinquentibus, extra culpas illas minores, implacabiliter irascebantur, neque ullum dabant poenitentiae locum: qui error alios secum traxit. Nam cum de Davide atque aliis gravia quaedam delicta in Sacris libris narrentur, illi eadem quaesitis coloribus elevare maluerunt quam cum magnitudine facinoris magnitudinem veniae agnoscere. Ita Davidis concubitum cum Bersabea negant adulterium fuisse, quia scilicet in militiam secedentes uxoribus relinquere solebant divertendi libertatem: nec quod in Uriam patravit homicidium, quia Regibus ius sit utendi civibus adversum hostem quantovis vitae ipsorum periculo. Dubium non est quin istis commentis assueti, suis ipsi peccatis facile obducerent tectorium. At quanto fuerat satius fateri quod verum est, multa extra foedus illud et in animis nostris et in Vatum scriptis testimonia exstare Divinae bonitatis neutiquam circumscriptae eo foedere quod pro temporum atque hominum ratione conceptum fuerat? Quod si Deus eo est animo, ut quamvis gravium criminum reos seria poenitentia ductos libenter recipiat in gratiam, satis apertum est nostri etiam esse officii

entiam. Christus Dei hac in re misericordem affec- non ex Veterum literis, quod poterat, sed, quod popularius, argumentis ex quotidiana hominum ex- entia petitis confirmat, suumque factum defendit eius plo quem imitari summa perfectio est. Quae autem fuit Iudaeorum duritas adversus populares suos qui gis orbita recesserant, eadem fuit post Christum tum rebus mortalibus eorundem inhumanitas adver- populos exteros, ut qui ad falsorum Deorum cultus ue scelera prolapsi, ipsorum iudicio nullam deberent indulgentiam sentire. Itaque sicut hic queruntur, *οὗτος ἁμαρτωλοὺς προσδέχεται καὶ συνεσθίει αὐτοῖς*, ct. 11: 3 Petro dicam hanc scribunt, *Ὅτι πρὸς ἄν- ἀκροβυστίαν ἔχοντας εἰσῆλθες καὶ συνέφαγες αὐτοῖς* [*In- ti ad viros praeputium habentes et epulatus es cum*]. Res plane similis. Nam ipsi *ἐθνικοὺς* [*Gentiles*] inare solebant simul cum Publicanis et Iudaeis *ἁμαρ- τῷ*, ut multis horum Scriptorum locis videre est. stus illud videns et hoc praevidens, praesenti ca- iae ita respondet ut simul futuram diluat. Quare videntur mihi errasse Veteres qui in sequentibus s comparationibus explicandis utramque interpreta- m coniungunt.

Τίς ἄνθρωπος ἐξ ὑμῶν ἔχων ἑκατὸν πρόβατα, ecquis obis homo, qui habet centum oves] Est eadem fabella h. 18, sed fine paulo diverso proposita. Ibi ne in u ad pietatem offendamus eos quos Deus tantopere servatos, hic ne eos crudeliter aversemur quorum s miseretur. Subaudiri autem debet post *ἄνθρωπος* um *ἐστὶ* [*est*], ut et infra post illud *γυνὴ* [*mulier*] m. 8. Nam quod hic est *οὐ*, ibi est *οὐχὶ*, quod ver- um est per *nonne*. *Τίς ἐστι*, id est, *εἴ τίς ἐστι* [*si quis* , ut aliquoties diximus.

Ἢ ἐπὶ ἐννενηκονταεννέα δικαίοις, quam super nona- x novem iustis] Particula *μᾶλλον* [*magis*] quae more co hic in comparationis explicatione subticetur, in comparatione exprimitur a Matthaeo. Dicitur autem s gaudium fore, *ἀνθρωποπαθῶς* [*more humano*], quia erata aut prope desperata magis nos afficiunt. Eu- les:

'Εκ

Ἐκ τῶν ἀέλπτων ἡ χάρις μείζων βροτοῖς
Φανεῖσα μᾶλλον ἢ τὸ προσδοκώμενον.
[*Plerumque nec sperata delectant magis*
Quam quae sibi antecepit exspectatio.]

Accedit, quod, ut Hebraeorum Magistri non male notant, virtus quo difficilior hoc pulchrior.

Laetius est quoties magno sibi constat honestum.

At multo difficilius est abrumpere vitiorum consuetudinem, quam probabili vitae generi insistere non offenso gradu. Multis enim pro virtute est vitiorum ignorantia. Sed et illud addi potest, quod supra didicimus cap. 5, *plerumque fieri ut flagrantiores sint in recti studio, quos anteactae vitae dolor stimulat: πάνυ γὰρ ἡ μεταμέλεια,* ut Plutarchus docet, *σώτειρα δαίμων* [*est enim plane servatrix Dea Poenitentia*]. Estque dictum huic simile in Gemara de Synedrio cap. 16, *Quo loco consistent poenitentiam agentes ibi iusti non poterunt stare. Pacem, pacem remoto et propinquo, ait Dominus, ut sanem eum: praeponit remotum. Quis remotus? qui longe abfuit a Deo.* Ad quem locum Interpres, *Magna est virtus eorum qui poenitentiam agunt, ita ut nulla creatura in septo illorum consistere queat.* Sicut autem hic gaudium coeleste praedicatur super converso peccatore, ita contra ob peccatum Hebraei *flentes Angelos* inducunt Hebraeorum Magistri.

Οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι μετανοίας, qui non indigent poenitentia] Id est, *quibus non est opus de toto vitae genere migrare*, ut exposuimus Matth. 9: 12. Opponit autem Christus nonaginta iustos uni peccatori, non quod ita se res habeat: paucissimi enim ad normam vivunt, sed quod etiamsi ita se res haberet, vel unius illius causa labor magnus fuerit suscipiendus: quanto magis cum corruptissimo saeculo tantus esset peccatorum numerus, tanta iustorum paucitas.

10. *Ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων, coram Angelis*] Sic ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων, supra 12: 8. Descriptio aulae coelestis.

12. *Ὁ νεώτερος αὐτῶν, iunior ex illis*] Apposite in iuniore ponitur exemplum depravati ingenii: nimirum ut Theognis cecinit,

Ἥβη

Ἥβη καὶ νεότης ἐπικουφίζει νόον ἀνδρὸς,
Πολλῶν δ' ἐξαίρει θυμὸν ἐς ἀμπλακίην.
[*Aetas prima ferox subducit pondera menti,*
Multorumque animos crimina multa docet].
et Homerus dixerat,
Αἰεὶ δ' ὁπλοτέρων ἀνδρῶν φρένες ἠερέθονται.
[*Quippe levis semper iuvenili in pectore mens est*].
abit hinc Philonis illud: Θεὸς τὸ μετανοεῖν ἀδελφὸν ῥον τοῦ μηδόλως ἁμαρτάνειν ἀποδέχεται [*Poenitentiam iuniorem immaculatae innocentiae sororem amplec- Deus*].

ς μοι τὸ ἐπιβάλλον μέρος τῆς οὐσίας, *da mihi portio- substantiae quae me contingit*] Ita Demosthenes di- τὸ ἐπιβάλλον ἐφ' ἡμᾶς μέρος. Et Aristoteles, καθ' ὅσον ἐλλει μέρος. Aristides de concordia ad Rhodios, τὸ ἐλλον ἐφ' ὑμᾶς μέρος. Cicero, *quod me contingit.* Iu- nsulti, *ratam meam partem.* Usurpari solet in iis in quibus vigent mercimonia et artes quaestuosae, iliis cum venerint ad plenam pubertatem, si id de- ant, parentes assignent aliquam patrimonii sui par- ex qua filii quaestum faciant, quae pars post pa- m mortem in haereditatem imputatur. Similem mo- si non apud Iudaeos, certe apud Iudaeorum vicinos phoenicas viguisse Christi temporibus credibile est, soleat a rebus usitatis exempla et comparationes du- Respondere autem in re significata puto huic parti atrimonio, non solum τὸ αὐτεξούσιον [*libertatem vo- tis humanae*], ut Veterum plerique ἐπιμυθεύονται *icant*], sed *omnia Dei bona*, tum *communia*, ut m, sidera, terram, mare, et quae in his gignuntur, populorum aut hominum *peculiaria*, valetudinem bo- , pulchritudinem, robur, ingenii praestantiam, no- tem, divitias, et si quid his est simile; quibus om- s pars hominum maior flagitiose abutitur.

εῖλεν αὐτοῖς τὸν βίον, *et divisit illis substantiam*] Ra- inita partitionem fecit patrimonii. Nam alioqui ma- filius partem suam non separans mansit in familia na de paterno vivens, ut infra commate 31 videre est.

. Ἀπεδήμησεν εἰς χώραν μακρὰν, *peregre profectus in regionem longinquam*] Apte ad rem significatam: nam

nam *μακρύνειν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἑαυτοὺς* [*longe a Deo re-movere se ipsi*] dicuntur *qui reverentiam Dei exuunt,* Ps. 73: 27.

Διεσκόρπισε] *Dilapidavit.* Ita enim Latini loquuntur. Terentius,

Priusquam dilapidet nostras viginti minas.

Cicero, *dilapidabat publicam pecuniam.* Respondet Hebraeo פזר [*dispersit*].

Ζῶν ἀσώτως] זולל *vivens nequiter.* Nam ἄσωτον Gellius Latine *nequam* interpretatur, satis proprie, ni fallor. Quippe et Cicero Tusculanarum tertio *nequitiam* dixit *contrarium vitium frugalitati*, ortamque putat inde vocem, quod qui tales sint in iis nequicquam sit, unde et *nihili* homines dicuntur: et interdictum Praetoris ita erat conceptum, *Quando tu bona tua patria avitaque nequitia tua disperdis.* Sed et *perdite vivere* Latinis eundem sensum habere videtur, neque male respondere Graeco *ἀσώτως*.

14. *Δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ τὰ πάντα, et postquam omnia consumsisset*] Sic *δαπανᾷν τὴν οὐσίαν* etiam Demosthenes dixit.

Λιμὸς ἰσχυρὸς, fames gravis] Quae hic dicuntur de fame, de domino, porcis, siliquis, omnia ni fallor eo pertinent ut nobis describant miseriam eorum qui vitiis serviunt. Seneca: *Multo difficilius est facere ista quae facitis. Quid enim quiete otiosius est animi, quid ira laboriosius? quid clementia remissius, quid crudelitate negotiosius? vacat pudicitia, libido occupatissima est: omnium denique virtutum tutela facilior est, vitia magno coluntur.* Praecarum illud Musonii, *abire voluptatem, manere turpitudinem*, cum in recte factis *abeat labor, maneat honestas.*

15. *Ἐκολλήθη ἑνὶ τῶν πολιτῶν*] *Ad civem quendam se applicuit.* Ita enim Cicero, Livius, atque alii loquuntur.

16. *Ἀπὸ τῶν κερατίων, de siliquis*] חרובא Syrus et Arabs: unde apparet utrique intellectum locum non de leguminum teguminibus, sed de fructu earum arborum quae propriae siliquiferae dicuntur, quia earum fructus in siliqua est. Eum enim fructum Orientis populi חרובא vocant, unde Actuarius fecit *καῤῥούβα.* Neque aliter nunc

Gal-

i, Hispani et Itali appellant, nec aliter hic cepit
ophylactus: et Plinio notatum siliquam in Syria plu-
m nasci, quod de silvatica accipi video. Idem Pli-
de castaneis agit: *Caeterae suum pabulo gignuntur,*
pulosa corticis intra nucleos quoque ruminatione.
d procul abesse videantur et praedulces siliquae,
quod in iis cortex ipse manditur.

. *Εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐλθών*] *Ad se redire* etiam Latinis
ur *qui ad bonam mentem redit.*

. *Ἐρῶ αὐτῷ, Πάτερ, ἥμαρτον, dicam ei, Pater,*
avi] Non in aetatem, non in malos consultores cul-
reiicit, sed nudam parat sine excusatione confessio-
. Salvianus bene: *Quicunque sibi se excusat, accu-*
Deo. Nam qui se existimat esse aliquid cum nihil
se ipsum seducit. Nemini itaque facilis sua causa
nullus difficilius evadit quam qui se evasurum esse
sumserit. Tertullianus: *In quantum non peperceris*
in tantum tibi Deus, crede, parcet. Ambrosius:
vat penitus errores qui ipse se onerat. Seneca: *Ac-*
toris primum partibus fungere, deinde iudicis, no-
me deprecatoris.

ς *τὸν οὐρανόν, in coelum*] Notant hic eruditi *coelum*
Deo dici; quod verum puto, non *ἀντονομαστικῶς* [*per*
nomasiam], sed *συνεκδοχικῶς* [*per synecdochen*], ut
um significet eam potestatem quae in coelo maxime
cet שליטן שמיא [*Potestatem coelestem*], ut Daniel lo-
ur 4: 23. 1 Macc. 3: 18, *Οὐκ ἔστι διαφορὰ ἐναντίον τοῦ*
νοῦ σώζειν ἐν πολλοῖς ἢ ἐν ὀλίγοις [*Non est discrimen*
, liberabitne multis an paucis]. Hic *ἐναντίον τοῦ*
νοῦ est לפני יהוה [*coram Domino*]. Fine capitis, *Ὡς δ'*
ἦ θέλημα ἐν οὐρανῷ, οὕτω ποιήσει [*Sicut autem fuerit*
ntas in coelo, sic fiat]. Matth. 21: 25, *Τὸ βάπτισμα*
ννου πόθεν ἦν; ἐξ οὐρανοῦ, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; [*Baptis-*
Iohannis unde erat? e coelo, an ex hominibus?]

). *Οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου, iam non sum*
ius vocari filius tuus] Homines omnes ortu Dei sunt
, ut haec fabula declarat, sed eo iure excidunt semet
eo alienando.

οίησόν με ὡς, fac me sicut] *Ποιεῖν* non tantum cum
vo sed et cum accusativo significat *tractare.* Matth.
5:

5: 44, *καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας* [*benefacite his qui oderunt vos*]. Matth. 27: 22, *τί οὖν ποιήσω Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν;* [*quid igitur faciam de Iesu, qui dicitur Christus?*] Rom. 9: 20, *τί με ἐποίησας οὕτως;* [*quid me tractasti sic?*]

20. *Κατεφίλησεν αὐτὸν, osculatus est eum*] Inter omnes Christi parabolas haec sane eximia est, plena affectuum et pulcherrimis picta coloribus. Videtur autem praeter similitudinem rei totius, etiam partibus quibusdam inesse *τὸ ἀλληγορούμενον* [*sensus abditus*]. Nam osculum haud dubie signum reconciliationis. Itaque his declaratur summa Dei bonitas qui seria poenitudine datis peccata remittit ex intimo motu misericordiae suae.

21. *Πάτερ, ἥμαρτον, Pater, peccavi*] Etiam post annuntiatam homini remissionem expedit illi culpam suam agnoscere. Quam in rem memoratu non indignum est illud Basilii: *Μὴ γίνου κριτὴς ἄνισος ἑαυτοῦ, μηδὲ πρὸς χάριν ἐξέταζε, εἰ μέν τι δοκεῖς ἔχειν καλὸν, τοῦτο ἐν ψήφῳ τιθεὶς, τῶν δὲ πταισμάτων ἑκὼν ἐπιλανθανόμενος· μηδὲ ἐφ' οἷς μὲν σήμερον κατορθοῖς μεγαλυνόμενος, μηδὲ ἐφ' οἷς δὲ πρώην καὶ πάλαι κακῶς εἰργάσω συγχώρησιν ἑαυτῷ διδούς· ἀλλ' ὅταν σε τὸ παρὸν ἐπάρῃ, τὸ παλαιὸν εἰς ἀνάμνησιν ἄγε, καὶ παύσῃ τῆς ἀναισθήτου φλεγμονῆς* [*Ne inaequalis esto iudex tui, neque in te ita inquire, ut gratiae aliquid largiare; ac si quid boni habere videare, hoc numeres, si quid deliquisti, eius vero sciens volensque obliviscare. Neque sic age, ut cum te de eo quod hodie recte egeris efferas, quae et nuper et dudum commisisti mala, condones tibi ac pro nihilo putes. Imo vero, si te effert id quod praesens est boni, fac praeterita in memoriam revoces; quo resideat stolida ista arrogantia*]. Exemplum huius modestiae insigne praebet Paulus 1 Cor. 15: 9, 1 Tim. 1: 15. Salvianus: *Non est nunquam omnino fecisse facere cessasse.*

22. *Τὴν στολὴν, stolam*] Sicut non conquirendae sunt anxie *αἱ ἀλληγορίαι* [*allegoriae*] in partibus comparationum, ita hic non negligendae videntur cum eas aliorum locorum comparatio suggerat. Videtur ergo *στολὴ* significare continuam vitae innocentiam quam Deo dante parit animus gratus ob acceptum tantae indulgentiae benefici-

n. Praeit ad hanc explicationem Apocalypsis 6: 11, 13, 14, addito eiusdem libri loco 19: 8 et Esai. 52: 1.
'ὴν πρώτην, *primam*] Assentior ad excellentiam, non tempus hanc vocem trahentibus, quomodo et Syrus epit. Sic Rom. 3: 2 et 10: 19 et 1 Tim. 1: 15. Item th. 22: 38. Diximus aliquid et supra 6: 1.
Δακτύλιον, *annulum*] Apud Romanos *ingenuitatis*, apud entis populos *dignitatis eximiae signum* Gen. 41: 42, etiam *opulentiae* Iac. 2: 2. Cum autem annuli usus er alia sit signare, non male Veteres respondere ano putant donum Spiritus Sancti qui nos obsignat, ut nitur Paulus 2 Cor. 1: 22.
Καὶ ὑποδήματα εἰς πόδας, *et calceos pedibus*] Explicari est ex Eph. 6: 15, ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης [*calceatis pedibus in statione ngelii pacis*]. Nimirum poenitentibus in gratiam recis etiam hoc Deus concedit, ut apti sint aliis aut voaut certe exemplo docendis. David in Psalmo 51 cum aset veniam et restitutionem Spiritus, pollicetur opem suam in docendis convertendisque aliis peccatoribus.
3. Εὐφρανθῶμεν, *laetemur*] Supra diximus 12: 19. φὴν [*cibum*] et εὐφροσύνην [*laetitiam*] distingui vides Act. 14: 17.
4. Νεκρὸς ἦν, *mortuus erat*] Vide ad Matth. 8: 22. a corporis animus, vita animi Deus. Philo ἀλληγοριῶν *legoriarum*] primo, mortem animi definit ἀρετῆς φθο-, κακίας ἀνάληψιν [*virtutis amissionem assumptionem vitiorum*], id est, ut ipse explicat, ὅταν ἡ ψυχὴ τὸν τῆς βίον θνήσκῃ, τὸν δὲ κακίας ζῇ [*cum virtuti moritur na, vitio vivit*]. Alibi dicit τοὺς φαύλους ἄχρι γήρως του παρατείνοντας νεκροὺς εἶναι, τὸν μετ' ἀρετῆς βίον ρημένους [*malos etiam qui vitam in extremam senectm protrahunt, mortuos censendos, quum ea vita quae cum virtute coniuncta, careant*]. Item, Τὸ μὲν ἀγακαὶ ἡ ἀρετή ἐςιν ἡ ζωή· τὸ δὲ κακὸν καὶ ἡ κακία, θάος [*Bonum et virtus vita est: malum vero et vitium s est*]. Adde Apoc. 3: 1, Eph. 5: 14.
5. Ἤκουσε συμφωνίας καὶ χορῶν, *audivit symphoniam choros*] Syrus putavit esse ἓν διὰ δυοῖν [*rem unam bus vocabulis expressam*], quia chori sunt qui concinunt.

nunt. *Χορὸς* enim *σύστημα παίδων ᾀδόντων* [*coetus puerorum canentium*] Ammonio. Alias *χορείαν* [*tripudium*] significat, quomodo sumit Arabs. Erat autem apud Orientis populos non inhonesta saltatio, ut alibi notatum.

29. *Παρῆλθον*] *Περιέρχεσθαι* dixit quod frequentius dicitur *παραβαίνειν* [*transgredi*], ut in aureo carmine, *πῆ παρέβην;* [*quo transgressus sum?*]

30. *Ὁ καταφαγών σου τὸν βίον, qui devoravit substantiam tuam*] *Σοῦ*, a Latino praetermissum, recte agnoscunt Syrus et Arabs: auget enim orationis invidiam, quod ille bona non a se quaesita sed a Patre accepta abligurierat.

31. *Σὺ πάντοτε μετ' ἐμοῦ εἶ, καὶ πάντα τὰ ἐμὰ σά ἐστι, tu semper mecum es, et omnia mea tua sunt*] Paulus Iurisconsultus: *In suis haeredibus evidentius apparet continuationem dominii eo rem perducere, ut nulla videatur haereditas fuisse, quasi olim hi domini essent qui etiam vivo patre quodammodo domini existimantur, unde etiam filius familias appellatur sicut pater familias.* Hinc illud in comoediis, *herus minor.* Non significat autem haec comparatio, his qui pii semper fuerunt deliturum quod poenitentes recipiantur in gratiam: sed illud potius, nullam hinc dari iuste quaerendi materiam. Praeterea est *συγχώρησις* [*concessio*]. Neque enim Pharisaei et Legisperiti vixerant ad praescriptum Divinae Legis, sed cum tales videri vellent, Christus hoc velut illis largiens, ostendit ne sic quidem esse cur veniam invideant poenitentibus, cum per eam nihil ipsis discedat. Confer quod est Matth. 20: 12 et sequentibus. Tertullianus de Pudicitia postquam huius loci meminerat: *Ponit ergo illos* (Iudaeos) *in parabola, etsi non quales erant, sed quales esse debuerant.*

CAPUT XVI.

1. *Οἰκονόμον*] Quod pro *dispensatore* Latinus Interpres *villicum* dicit, more fecit seculi sui. Pridem enim vox illa extra nativum sensum proferri coeperat: quin et Praefectum urbi *villicum* dixit Iuvenalis.

. *'Απόδος τὸν λόγον σου, redde rationem tuam*] Tem-
illi praestituit reddendis rationibus, quibus expunctis
actu discederet. Huic interpellationi respondent in re
tificata morbi, et si quid aliud nos mortalitatis ad-
iet.

. *'Αφαιρεῖται τὴν οἰκονομίαν ἀπ' ἐμοῦ, aufert mihi dis-
sationem*] Ut Sibnae, Esai. 22: 19.

Σκάπτειν οὐκ ἰσχύω, fodere non valeo*] Sic apud Aristo-
nem Avibus, quidam delaturis victum queritans ita
defendit: *Τί γὰρ πάθω; σκάπτειν γὰρ οὐκ ἐπίσταμαι
id enim faciam? fodere nescio*]. Nec multum dissi-
illud eiusdem: *Εἰ δ' ὑφείλετο, σύγγνωθι· κιθαρίζειν
οὐκ ἐπίσταται [Quod si suffuratus est, ignosce: musi-
enim non novit*].

'παιτεῖν, mendicare*] *Προσαιτεῖν* pro eodem dixit hic
er 18: 35, Marcus 10: 46, Iohannes 9: 8; *αἰτεῖν ἐλεη-
νην [petere eleemosynam]* noster Act. 3: 2. Tyrtaeus
t:

Πτωχεύειν πάντων ἐς' ἀνιηρότατον.
[Mendicitas res omnium est miserrima.]

. *Δέξωνταί με, recipiant me*] Id est, *sint qui me
piant.* Nomen enim subauditur.

. *Βάτους, cados*] Vide Iosephum, Antiquae historiae
I. 2.

ὸ γράμμα] Optime Latinus Interpres *cautionem* vertit.
enim Iurisconsulti vocant quod Graeci *syngrapham*
chirographam. Eandem *cautionis* vocem hoc sensu
rpat Tertullianus et Salvianus. Sed et *literas* idem
rpres, nisi quod nulla erat variandi causa, non male.
tatur iuris Romani titulus De literarum obligationibus.
ularum vox, quam praeferunt alii, non *syngraphas*
codicem accepti expensique significat: unde *novae
lae*, id est, *rationum abolitio.* Notandum est autem
i penes hunc dispensatorem fuisse *syngraphas*, cuius
is exempla etiam in iure Romano conspicere est.

. *Τὸν οἰκονόμον τῆς ἀδικίας, dispensatorem iniquitatis*]
est, *τὸν ἄδικον [iniquum]*, ut recte interpretatur Syrus
Hebraismo, sicut et ubi infra [18: 6] dicitur *ὁ κριτὴς
ἀδικίας [iudex iniquus]*, ne quis putet *τῆς ἀδικίας*
aerere cum illo *ἐπῄνεσεν [laudavit]*. Quamvis in facto

 ini-

iniquo; non potuit dominus non probare solertiam dispensatoris, atque in hac solertia sita est vis similitudinis non in facti improbitate. Sed a minori argumentum ducitur: *Si laudatur solers improbitas, quanto magis prudentia cum virtute coniuncta.* Sic infra dicto capite 18: *Si homo improbus assiduis flagitationibus movetur, quanto magis bonus ille Deus constanti prece.* Simile est quod habuimus supra 11: 13.

Ὅτι οἱ υἱοί, quia filii] Verba sunt Christi pergentis ad explicationem fabellae: ideo interpretamenti causa additum a nonnullis *διὸ λέγω ὑμῖν* [*quapropter dico vobis*], quod subaudiri satis est.

Τοῦ αἰῶνος τούτου, huius saeculi] Qui nihil aliud curant quam vitae huius commoda. Hebraeis בני עלמא [*filii huius saeculi*].

Ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτός, filiis lucis] Ita vocat omnes eos *qui luce aliqua*, id est, *vitae melioris cognitione illustrati sunt*, quorum tamen magna pars negligit inire quae ducit ad monstratum bonum. Ita olim Iudaei comparati nationibus recte dici poterant *filii lucis*, et nunc Christiani omnes, 1 Thess. 5: 5.

Εἰς τὴν γενεὰν τὴν ἑαυτῶν] Hebraismus est בתולדתם, id est, *in rebus suis agendis*, nam *actiones* etiam Hebraei תולדות, id est, *γενεάς* [*generationes*] vocant, ut apparet Gen. 6: 9 et 37: 2, quo loco causa descensionis in Aegyptum vocatur *γενεὰ* Iacobi.

9. *Κἀγὼ ὑμῖν λέγω, et ego vobis dico*] Hac comparatione Christus significat, bonorum quae possidentur nos tam proprietarios nos esse quam dispensatores. *Πρῶτον μὲν ἴδιον, φησὶν, οὐδὲν ἔχεις ἀγαθὸν, ἀλλ' ὃ ἂν νομίσῃς ἔχειν, ἕτερος παρέσχηκεν· ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι τοῦ διδόντος κτήματα πάντα, ἀλλ' οὐ τῆς μετ' αὐτὸν τὰς χεῖρας εἰς τὸ λαβεῖν προτεινούσης γενέσεως· δεύτερον, κἂν λάβῃς, λάβε μὴ σεαυτῷ, δάνειον δὲ ἢ παρακαταθήκην νομίσας τὸ δοθὲν, τῷ παρακαταθεμένῳ καὶ σύμβολόν τι ἀποδὸς, πρεσβυτέραν χάριν χάριτι νεωτέρᾳ, προκατάρχουσαν ἀντεκτινούσῃ δικαίως καὶ προσηκόντως ἀμειψάμενος· πολλοὶ γὰρ ἐκ παρακαταθηκῶν πονηροὶ ἐγένοντο, τοῖς ἀλλοτρίοις ὡς ἰδίοις ὑπ' ἀμέτρου τῆς πλεονεξίας καταχρησάμενοι* [*Primum, proprii, inquiunt, quidem habes nihil; quod si quid habere vi-*

eare, alius dedit. Ex quo efficitur, dantis Dei esse ria, non creaturarum, quae ut post eum sunt, ita nus ei, quo ab eo accipiant, porrigunt. Deinde nec , si quid accipis, accipe: imo vero quasi mutuum eperis, depositumve susceperis, ita ei, qui tibi credi-, symbolum insuper aliquod redde, vetustioremque gram posteriore, antecedentem subsequente et rependente, te atque ordine remunerare. Corrupit enim multos bita eis fides depositumque susceptum, dum alienis ut s ob immoderatam avaritiam abutuntur]. Seneca: *id tanquam tuo parcis? procurator es.*

Ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας, de Mammona iniquitatis] illis bonis quae maxime inveniuntur apud iniustos et iniustis maximi fiunt, eoque probantur non esse vera a. Vide infra 11. Chaldaeus etiam Iobi Interpres it ממון השקר, *μαμωνᾶ ἀδικίας.*

Ἵνα ὅταν ἐκλίπητε, ut cum defeceritis] Plato *ἐκλείποντας* it *mortuos*, ut LXX interdum. Irenaei Interpres ita t hunc locum, *quando fugati fueritis.* Et sane solet είπειν etiam hunc habere sensum. Sed malim subaui ex praecedentibus *τοῦ μαμωνᾶ*, ut plena locutio sit *ν ἐκλίπητε τοῦ μαμωνᾶ, cum divitiis illis destituemini.* o aliter accepit Syrus: vertit enim דמא דנמר, id est, *s defecerit*, nempe *τὸ μαμωνᾶ*. Bene autem hoc ad nparationem facit, nam cum moriendum est, relinnt nos divitiae, ac proinde finem quoque accipit crei dispensatio. Martialis:

Rape, congere, aufer, posside; relinquendum est.

Δέξωνται ὑμᾶς, recipiant vos] Id est, *efficiant ut recinini*, id autem efficiunt egeni a nobis adiuti, eo ferme lo quo parentes culti atque observati dicuntur vitam is producere Exod. 20: 12. Caeterum meminisse et debemus quod dictum est supra ad illum locum, *ν τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην, καὶ ἰδοὺ πάντα καθαρὰ ν ἐςιν [verum quantum potestis exercete misericorm, et ecce omnia munda vobis sunt]*, operibus miserdiae non solis atque nudis, sed ut comitibus verae nitentiae tales effectus tribui. Multa sunt in libro mo Salviani contra avaritiam quae lucem adferunt his isti verbis. Inter ea et hoc: *Offerat ergo vel moriens*

ad liberandam de perennibus poenis animam suam, quia aliud iam non potest, saltem substantiam suam, sed offerat tamen cum compunctione, cum lachrymis: offerat cum dolore, cum luctu. Aliter quippe oblata non prosunt, quia non pretio sed affectu placent: nec enim animus dantis datis, sed animo commendantur data: nec pecunia fidem insinuat (id est commendat), *sed pecuniam fides. Ac per hoc qui prodesse sibi vult, quae Deo offert hoc modo offerat: nec enim homo Deo praestat beneficium in his quae dederit, sed Deus in his homini quae acceperit, quia etiam quod homo habet Dei ac Domini et munus est: ac per hoc in his quae offeruntur ab hominibus, homo non suum reddit, Dominus suum recipit. Itaque cum offert Deo quispiam facultates suas, non offerat quasi praesumtione donantis, sed quasi humilitate subventis: nec absolvere se peccata sua credat sed adjuvare: nec offerat cum redemtionis fiducia, sed cum supplicationis officio: nec quasi totum debitum reddens, sed quasi vel parvum de magno reddere cupiens, quia etiam si tradat quod habet pro modo rerum, non reddit quod debet pro magnitudine peccatorum: et ideo licet offerat, oret Deum ut lenta sua placeat oblatio, plangens id ipsum quod tarde offert; plangens ac poenitens quod non prius.* Tobiae Scriptor olim dixerat: Ὡς σοι ὑπάρχει κατὰ τὸ πλῆθος, ποίησον ἐξ αὐτῶν ἐλεημοσύνην· ἐὰν ὀλίγον σοι ὑπάρχῃ κατὰ τὸ ὀλίγον μὴ φοβοῦ ποιεῖν ἐλεημοσύνην· θέμα γὰρ ἀγαθὸν θησαυρίζεις σεαυτῷ εἰς ἡμέραν ἀνάγκης· διότι ἐλεημοσύνη ἐκ θανάτου ῥύεται καὶ οὐκ ἐᾷ εἰσελθεῖν εἰς τὸ σκότος· δῶρον γὰρ ἀγαθόν ἐστιν ἐλεημοσύνη πᾶσι τοῖς ποιοῦσιν αὐτὴν ἐνώπιον τοῦ ὑψίστου [*Si multum tibi fuerit abundanter tribue: si exiguum tibi fuerit, etiam exiguum libenter impertiri stude. Praemium enim bonum tibi reponis in diem necessitatis. Quoniam liberalitas a morte liberat et non patietur animam ire in tenebras. Fiducia enim magna erit coram summo Deo liberalitas omnibus facientibus eam*]. Adde quae diximus ad Matth. 6: 20.

Εἰς τὰς αἰωνίους σκηνὰς, in aeterna habitacula] Σκηνὰς hic nihil aliud esse puto quam *habitacula*: οἰκίαν ἀχειροποίητον αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς [*domum non manu factam aeternam in coelis*] dixit Paulus 2 Cor. 5: 1, ubi etiam

σκη-

ου; vocem usurpat: neque enim ad templi σκηνὴν his
litur, ut in Epistola ad Hebraeos.

. Ὁ πιςὸς ἐν ἐλαχίςῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιςός ἐςι, *qui est in re minima, et in maiori fidus est*] Solent heri
lorum suorum fidem in re non magni pretii explo-
, atque inde de maioribus coniecturam facere. Vide
h. 25: 21, 23. Sane et in proverbio vir iustus dici-
μηδὲ βελόνης ἐπιθυμεῖν [*ne acum quidem concupiscere*].
autem est, si in sententiis aliquid sit probabilitatis:
e enim requiritur ut semper locum habeant. Τὸ πολὺ
est *id quod magni est pretii*, ut μισθὸς πολὺς [*merces a*] Gen. 15: 1.

αὶ ὁ ἐν ἐλαχίςῳ ἄδικος, καὶ ἐν πολλῷ ἄδικός ἐςιν, *et in re minima iniustus est, et in maiori iniustus est*]
pides:

Ὅςις γὰρ ἐπὶ τὸ πλέον ἔχειν πέφυκ' ἀνὴρ,
Οὐδὲν φρονεῖ δίκαιον, οὐδὲ βούλεται.
[*Habere quisquis parte plus quaerit sua,*
Nil ille iusti cogitat, nil expetit.]

. Ἐν τῷ ἀδίκῳ μαμωνᾷ, *in iniquo Mammona*] Vide
supra 9.

ἀληθινὸν τίς ὑμῖν πιςεύσει, *quod verum est, quis t vobis*] Lucas μαμωνᾶ declinat οὐδετέρως [*neutrali-*
et τὸ ἀληθινὸν μαμωνᾶ intelligit τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ
um Dei], quae et δωρεὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος [*donum itus Sancti*] dicitur. Hoc donum ordinarie Deus non
edit nisi eis qui aliquamdiu per opera poenitentiae
se probaverunt, qua in re multum distat a divitiis
quae per illicita quaeri solent. Habet autem vox
ινοῦ saepe excellentiae significationem. Vide Ioh. 1: 9.

. Ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ, *in alieno*] Ἀλλότρια etiam supra
mi vidimus dici quae nobis a Deo sub onere dispen-
nis sunt credita. His opponit Christus τὸ ὑμέτερον
rum], id quod hominibus erit ἀναφαίρετον, ἀνεκλόγι-
proprium atque *perpetuum*, vitae scilicet aeternae
ssionem. Neque enim idem hic puto dici quod in
ntia superiore: ibi bona inter se comparantur ma-
minoribus, sed talia tamen ad quorum usum requi-
humana fides et industria: hic de fidei atque in-
iae praemio agitur. Solet enim dispensatoribus re-

 rum

rum dominicarum pro dispensatione aliquid assignat quod ipsorum fiat proprium.

13. *Οὐδεὶς οἰκέτης, nullus servus*] Vide de hac sententia ad Matthaeum. Optime autem hic superioribus connectitur. Nam *serviunt Mammonae* quibus praecipuum circa divitias est studium: huic autem studio cohaerere solet illiberalitas et immisericordia.

14. *Καὶ οἱ Φαρισαῖοι, et Pharisaei*] Ut qui se turbis audientium iungere solerent, captaturi calumniae occasionem: supra 11: 54.

Ἐξεμυκτήριζον] *Irriserunt tanquam docentem aliena a Lege*, quae magnas divitias hominibus promittit. Sciebant autem intelligebant neminem posse magnas divitias et acquirere aut retinere, si tanta liberalitate succurrendum esset egentibus quantam Christi verba exigebant. Non poterat avaris non ingrata aut etiam non ridicula esse tam severa liberalitatis praescriptio. Hoc est quod Paulus ait: *Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐςι* [*Animalis autem homo non percipit ea quae sunt spiritus Dei: stultitia enim est illi*], 1 Cor. 2: 14. Quod Lactantius ita explicat: *Amara sunt vitiosis et male viventibus praecepta iustitiae.* Chrysostomus tales non male comparat *vertiginosis*, quibus nihil stare videtur; aut *palato corruptis*, quibus nihil recte sapit. *Ἐκμυκτηρίζειν* habebimus et infra 23: Voce *μυκτηρίζειν* utitur et Paulus. Graeci in Proverbiis hac voce reddunt Hebraeum נאץ [*despicere*].

15. *Οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς, qui iustos habetis vos i*[psos] Id est, *qui vos pro iustis venditatis*, ut eam vocem accipi vidimus 10: 29. Faciebant autem hoc Pharisaei m[agno] molimine caeremoniarum, quas admirabatur populus.

Ὁ δὲ Θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν, Deus autem [no]*vit corda vestra*] *Deus scit in cordibus vestris nihil verae sanctimoniae.* Supra 11: 39. Dei esse prop[rium] corda inspicere docent saepe nos Sacrae Literae. [Pli]nius in Panegyrico: *Spectat nos ex alto rerum a*[rbiter] *Deus, et quamvis humanae mentes profundos geran*[t co]*gitationum recessus, insinuat tamen se totam scrut*[atur] *Divinitas.*

Ὅτι τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλὸν, βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ

quia quod hominibus altum est, abominatio est Deo] puto hic proprie superbiam damnari. Sensus enim ut et alii notarunt, *multa quae hominibus videan- eximia atque in excelso posita* (quale erat vitae Pha- cae institutum magnam praeferens sanctimoniae spe-) *Deo maxime displicere, quia absit vera animi itas.* Non dubito quin respexerit Christus ad histo- 1 Sam. 16: 7, ubi Deus Samueli edicit ne in Rege gnando respiciat sublimitatem staturae (quod Aethio- factitare solitos legimus); neque enim suam aestima- em congruere cum hominum aestimatione: ab homini- respici externa, a se cor ipsum. Quod ibi de statu- icitur, Christus ad actiones ipsas transtulit. Ibi est uod hic τὸ ὑψηλόν.

Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου, *Lex et Pro- te usque ad Iohannem*] Quasi diceret: *Ne miramini aiora dilectionis opera nunc quam olim aperte exi- ur. Id enim postulat temporum ratio. Nunquam in vos Deus beneficia contulit quanta nunc confert. mirum est si qui plus contulit, de collato plus exi- Mosis et Prophetarum libri accommodati anteactis oribus functi sunt velut puerorum magisterio: ideo a dissimularunt et externum illum cultum, cuius vos odia a Gentium superstitionibus arcebat, sollicite in- arunt. A Iohanne incipit aetas melior, aetas illa ni, quae proinde mores etiam meliores postulat.* Io- nem ideo nominat, quia is adventasse Regnum illud te nunciavit.

αὶ πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται, *et quivis in illud vim fa- Regnum illud non solis sapientibus, non solis Pha- ismi tot propriis ritibus circumsepti observatoribus, os existimatis, sed omnibus patet: non tamen adeun- nisi improbo labore.* Πᾶς, id est, πᾶς τις [*quilibet*], iximus ad Marc. 9: 49. Εἰς αὐτὴν βιάζεται, id est, όμενος ἁρπάζει [*vi rapit*], ut ex Matthaeo liquet. *na res agitur, magno nisu opus est, ut spiritum n non Legis, non servitutis, sed Euangelii, sed ad- nis consequamini.*

Εὐκοπώτερον δέ ἐςι, *facilius autem est*] Dictum de sententia ad Matthaeum. Caeterum optime cohaeret

 prae-

praecedentibus. Nam Christus ne, quae dixit, ideo dixisse putaretur quo Legis Hebraeae reverentiam animis hominum eximeret, contra ostendit nihil Legis periturum; suis enim praeceptis non *aboleri* Legem sed *consummari*. Huc enim Lex velut manu duxerat; Lex hoc volebat: sed cum quod volebat ob hominum ingenia consequi non posset, extorquebat saltem et eliciebat quod suppliciorum metu extorqueri, et spe temporariae mercedis elici poterat, ne plane perruptis obicibus improbitas regnaret.

Est aliqua prodire tenus si non datur ultra.

Πεσεῖν, cadere] Hebraeis *cadere verbum* dicitur quod *suo eventu caret*, Ios. 23: 14, 1 Sam. 3: 19, Rom. 9: 6.

18. *Πᾶς ὁ ἀπολύων, omnis qui dimittit*] Quod dixerat Christus insigni exemplo collustrat. Optabat Moses omnia non necessaria divortia tolli, sed hoc obtinere non poterat sine maioris mali periculo. Christi Lex maioribus auxiliis populum meliorem colligens palam et aperte vetat quod Moses improbans tolerabat. Hunc autem locum ex Matthaeo non male interpretatur Theophylactus, ut intelligatur ὁ ἀπολύων, *nimirum ut vos Pharisaei facitis, non satis gravibus de causis.* Nam qui eorum temporum mos fuerit vel ex Iosepho intelligas, qui cum ubique se observantissimum Legis patriae profiteatur, ita de se praedicat: *Τὴν γυναῖκα μὴ ἀρεσκόμενος αὐτῆς τοῖς ἤθεσιν ἀπεπεμψάμην, τριῶν παίδων γενομένην μητέρα* [*Cum uxoris mores displicerent, dimisi eam, trium iam liberorum matrem*]. Caetera huius argumenti vide ad Matthaeum.

19. *Ἄνθρωπος δέ τις ἦν πλούσιος, homo quidam erat dives*] Hic Christus ad argumentum, unde sermonem inceperat, regreditur, de usu divitiarum: ostenditque a multis Pharisaismi sectatoribus hac in parte ipsam Mosis Legem disertis verbis prolatam violari, quasi dicat: *Non opus est ut lex illa novi Regni vos condemnet, quibus damnandis lex sola Mosis sufficit.* Lex Regni vult ultro conquiri eos qui beneficentia nostra possint sublevari: eorum causa decidere nos aliquid de nostris commodis, neque exspectare dum illi ad extremam miseriae lineam, id est, ad mendicitatem, deveniant: neque vero popularibus tantum, sed alienigenis quoque, etiam non optimis, vel ob hoc unum quod homines sint. At inter

Pha-

·isaeos multi erant non mediocriter divites et qui
entiam suam vestibus atque epulis palam ostentarent.
n facile his erat sine ullo suo incommodo virum
um et popularem quotidie sibi ob oculos versantem,
s eo tempore erat Lazarus, si non alere liberaliter,
a mendicitate arcere: quod certe non charitas tan-
et natura, sed ipsa illa Lex civilis Hebraeorum per
em data exserte praecipit Deut. 15: 7, 8. Praedicit
r Christus futurum, ut non evadant eas poenas quas
hanc vitam Legis contemptoribus constitutas ipsi fa-
tur. Certant veteres novique Interpretes, id quod hic
itur historiane sit an fabula. Mihi videtur Scriptor
onsionum ad Orthodoxos non male solvere hunc no-
: ait enim nec fabulam esse proprie nec historiam,
ὑποτύπωσιν potius. Ita solent autem eloquentiae ma-
i appellare *narrationem qua res vera coloribus veri-*
ibus depingitur. Talis ὑποτύπωσις aut potius διατύ-
· (nam hanc esse volunt *delineationem accuratiorem*)
illa de Eleazaro, eius uxore ac septem filiis tum a-
Iasonem Cyrenaeum, tum apud Iosephum, virum sane
·tum quisquis ille fuit: Historiarum enim Scriptorem
: esse non puto. Narrant autem illi non tantum quae
. sunt, sed et quae dici aut fieri potuisse probabili-
creditur. Sed illud hic addendum est, quae de statu
hanc vitam dicuntur, ea omnia depingi figuris ex-
iis ad exemplum vitae mortalis. His intellectis ex-
tae sunt difficultates, quae multos Interpretes impli-
habuerunt.
ϱφύϱαν, *purpuram*] Errant qui Herodem designari
it purpurae argumento. Serius enim usitatum est ut
Imperatores et Reges purpura uterentur, cum antea
lii lautioris fortunae eo cultu procederent. Nam et
m amici passim *purpurati* in historiis vocantur. Et
eis maiorem purpurae copiam fecit Tyri vicinitas.
tari tamen potest an vox πορφύρας hic proprie usur-
r. Nam πορφύραν LXX, Iosephus et Philo ubique
int ubi in Hebraeo est ארגמן. Atqui ארגמן non erat
ura *Tyria*. Nam ipsi Tyrii peregre illud accipie-
, ut clare nos docet Ezechiel 27: 7. Hebraeorum ma-
:i ארגמן esse volunt, quod *carmesinum* vulgo dicitur.
Ne

Ne illud quidem omiserim, Syrum retinuisse *byssi* vocem בוצא, Arabem vero vocem ipsam *purpurae* البرفير, cum interim ארגון, quod Hebraeo ארגמן respondet, ille pro *purpura*, hic pro *bysso* usurpet. Syrum illud בוצא idem est ex Hebraeo בוץ, quod Paralipomenon Interpretes *byssum* vertunt: idque ipsum Paraphrastes Hierosolymitanus posuit Exod. 28: 42, pro Hebraeo בד [*lintea*] in feminalium descriptione: cum LXX, Iosephus et Philo *βύσσον* ponere soleant ubi in Hebraeo est שש.

Εὐφραινόμενος καθ' ἡμέραν λαμπρῶς, epulatus quotidie splendide] Non accusatur hic dives rapinae, nec quod inutili auro incubaret, ut Hesperidum serpens, sed quod deliciis afflueret cum alios consumeret egestas, et accusatur ut veteris, non ut novae eiusque perfectioris Legis violator. Quomodo igitur poenam huic diviti inflictam evadet pars magna Christianorum?

20. *Ὀνόματι Λάζαρος, nomine Lazarus*] Id est, *qualem nunc videtis Lazarum.* Tale est illud, *Pone Tigellinum.* Diviti nomen apponere odiosum fuerat, ideo satis fuit dicere *ἄνθρωπος τίς* [*homo quidam*]. Quod autem Tertullianus, Prudentius, atque alii eundem hunc mendicum *Eleazarum* vocant, non de nihilo est. Nam qui olim dici solebat אלעזר Christi temporibus contracta pronuntiatione dicebatur לעזר. Itaque idem est *Eleazari* et *Lazari* nomen.

Πρὸς τὸν πυλῶνα αὐτοῦ, ad ianuam eius] *In ipso divitis adspectu*, ut ignorantiam causari nullo modo posset.

Ἡλκωμένος, ulceribus plenus] Ut solent eius fortunae homines sordibus atque illuvie ulcera contrahere.

21. *Ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν ψιχίων, cupiens saturari de micis*] Duo hic significantur, et divitis inhumanitas, qui de penu tam locuplete, de mensa tot ferculis exstructa nihil illi miserit, et ingens ipsius patientia, cui summa votorum fuerit tantum accipere, quantum canibus concedi solet. Vide Matth. 15: 27.

Ἀλλὰ καὶ οἱ κύνες, sed et canes] Quasi diceret Christus: *Tantum aberat ut dives illum suis impensis curandum daret, quod Samaritam fecisse narratum meministis, ut contra canes illum pro cadavere lamberent.* Nam cadaverum sanguinem a canibus sugi solitum passim narrat Sacra Historia.

2. *Ἀπενεχθῆναι αὐτὸν, ut portaretur*] Ita passim Grae- quoque et Latini Poetae, animos corporibus solutos *inum* nominibus appellant. Videat, si cui lubet, *ίαν* [*descensum ad inferos*] Homeri et sextam Aenei- ι. Iosephus quoque id quod Sauli apparuit Samuelem at. Porphyrius illud Homeri explicans:

Ἦλθε δ' ἐπὶ ψυχὴ Θηβαίου Τειρεσίαο,
Χρύσεον σκῆπτρον ἔχων. ——
[*Ecce supervenit Thebani vatis imago*
Tiresiae, sceptrum gestans. ——]

τηδες, inquit, *ἀπὸ τοῦ τῆς ψυχῆς ὀνόματος εἰς τὸ ἄῤῥε- ν μετέβαλεν, ἵνα δείξῃ ὅτι ἡ ψυχὴ ἦν ὁ Τειρεσίας* [*Data α, cum de anima sermo esset, masculino tamen no- usus est, quo animam istam ostendat Tiresiam esse*]. d initium Iliadis Eustathius notat vocem *αὐτοὺς* [*ipsos*] o animam tantum significare, modo corpus tantum, o totum hominem.

πὸ τῶν ἀγγέλων, ab Angelis] En subita mutatio. Qui o non hominum modo, sed et canum ludibrium fue- , repente Angelorum ministerio honoratur. Erat au- vetus Iudaeorum traditio, piorum animas ab Angelis ıci *εἰς παράδεισον* [*in Paradisum*]. Meminit Para- stes Chaldaeus ad Canticum 4: 12.

ς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ, in sinum Abrahae] Pu- Veteres plerique *sinum Abrahae* dici *regionem piis ıis adscriptam*, quam Hebraei עדן id est, *παράδεισον*, ci *Elysios campos* dixerunt, et *sinum* dici quomodo s aut terrae sinum dicimus. At multo illi rectius, non regionem illam, sed in regione illa locum hono- simum significari putant. Dubium non est, quin in- pios omnes Iudaei Abrahamo *τῷ ἐθνοπάτορι* [*Gentis to parenti*] principem attribuerint locum. Hinc Chris- alibi *multos ex Gentibus* dixit *accubituros cum Abra- o, Isaaco et Iacobo*, gaudia post hanc vitam, more : recepto, sub convivii specie describens. In convi- autem solebant dilectissimi in sinu eius recumbere convivii princeps esset. Ita Iohannes, *ὃν ἠγάπα ὁ οῦς, ἦν ἀνακείμενος ἐν τῷ κόλπῳ αὐτοῦ* [*quem diligebat s, erat recumbens in sinu eius*], 13: 23. Sic Filius esse dicitur *εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς* [*in sinu Patris*], Ioh.

Ioh. 1: 18. Indicatur ergo hic summus Lazari honos, ut qui in illa beata sede proximus haereret Abrahamo, cuius eximiam fidem et in malis perferendis constantiam esset imitatus. Sic Hebraei Eliezerem servum quondam Abrahami aiunt in sinu Abrahami requiescere. Bonis suae virtutes manent. Sic Abrahamo sua hospitalitas.

'Απέθανε δὲ καὶ ὁ πλούσιος, mortuus autem est et dives] *'Εμφατικὸν* [*significanter dictum*] est illud *καὶ*, quasi dicat, *Nihil illi divitiae adversus mortem profuerunt.* Menander:

'Αθανασία δ' οὐκ ἔστιν, οὐδ' ἂν συναγάγῃς
Τὰ Ταντάλου τάλαντ' ἐκεῖνα λεγόμενα·
'Αλλ' ἀποθανῇ, καὶ ταῦτα καταλείψεις τινί.
[*At certe venum non datur immortalitas,*
Nec si talenta Tantali possederis:
Sed occubandum est, illa linquenda alteri].

Nec illud a Veteribus male observatum, bonitatem Dei in eo significari quod Lazarus prius, Dives posterius mortem obierit: illum enim mature exemtum huius aevi incommodis, huic aevum ad poenitentiam prorogatum.

Καὶ ἐτάφη, et sepultus est] Ne hoc quidem frustra additum. Significatur enim de tantis divitiis hunc illi honorem postremum contigisse.

23. *Καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ, et in inferno*] Hic unicus, ni fallor, in Sacris Literis locus est quo moti plerique τὸν *τόπον τῆς βασάνου* [*locum tormenti*] proprie *ᾅδην* dici putarunt. At verissimum est, quod alibi diximus, *ᾅδην* esse *locum visibus nostris subtractum*, et de corpore quidem cum accipitur, *sepulchrum* in quo est corpus sine animo; de animo vero, *totam illam regionem sive statum in quo est animus sine corpore.* Itaque fuit dives quidem ἐν *ᾅδῃ*, sed fuit *ἐν ᾅδῃ* etiam Lazarus, disterminatis ᾅδου regionibus. Nam et *Paradisus* et *Gehenna*, sive, ut loquebantur Graeci, *Elysii* et *Tartara* sunt *ἐν ᾅδῃ*. Graecos ita locutos res certissima est, quos Virgilius sequitur sexta Aeneide. Diphilus:

Καὶ γὰρ καθ' ᾅδην δύο τρίβους νομίζομεν,
Μίαν δικαίων, χἀτέραν ἀσεβῶν ὁδόν.
[*Ideo silentum credimus calles duos,*
Quorum ille iniquos teneat, iste autem pios].

No-

as et Sophoclis locus:

——— Ὦ τρισόλβιοι
Κεῖνοι βροτῶν, οἳ ταῦτα διερχθέντες τέλη
Μολῶσ' ἐς ᾅδου. τοῖσδε γὰρ μόνοις ἐκεῖ
Ζῆν ἐςι· τοῖσδ' ἄλλοισι πάντ' ἐκεῖ κακά.
[——— *Felices nimis*
Initia quotquot ista cum conspexerint,
Eunt ad orcum; namque eos solos manet
Ibi vita, reliquos, miserias praeter, nihil].

et Diodorus Siculas τὴν ἐν ᾅδου μυθοποιΐαν [*fabulosam* *nferno narrationem*] explicat ἀσεβῶν τιμωρίας [*impio- poenas*] et εὐσεβῶν λειμῶνας [*piorum loca amoena*]. o: Τοὺς τὰς τελετὰς παραδεδωκότας εἰρηκέναι φασὶν, ὅτι ιύητος καὶ ἀτέλεςος εἰς ᾅδου ἀφίκηται ἐν βορβόρῳ κείσεται· κεκαθαρμένος ἐκεῖσε ἀφικόμενος μετὰ Θεῶν οἰκήσει [*Qui* *eria tradiderunt, eos dixisse aiunt, eum, qui iis* *atus non sit itaque ad inferos descenderit, in coeno* *demersum iaciturum; qui vero eo initiatus venerit,* *cum Diis habitaturum*]. Qui sensus et apud Iam- ιum exstat. Plutarchus quoque Lucullo, γέρας ἐν [*praemium apud inferos*] dixit: et idem ille Iam- ιus: Τῆς δικαιοσύνης, ὥς φασιν οἱ σοφοὶ τῶν ποιητῶν, δου κομισόμεθα τὰς δωρεάς [*Iustitiae, ut sapientissimi* *ue Poetae dicunt, praemium apud inferos feremus*]. Iudaeis ne quis dubitet, vadem do Iosephum, qui uelem ait evocatum ἐξ ᾅδου. Idem de Sadducaeis lo- s ita ait: Τὰς καθ' ᾅδου τιμωρίας καὶ τιμὰς ἀναιροῦσι *nas honoresque apud inferos tollunt*]. Idem ubi Pha- orum describit sententiam: Ἀθάνατόν τε ἰσχὺν ταῖς ῖς πίςις αὐτοῖς εἶναι, καὶ ὑπὸ χθονὸς δικαιώσεις τε καὶ , οἷς ἀρετῆς ἢ κακίας ἐπιτήδευσις ἐν τῷ βίῳ γέγονε, καὶ μὲν εἱργμὸν ἀΐδιον προστίθεσθαι, ταῖς δὲ ῥαςώνην τοῦ ιοῦν [*Animas credunt esse immortales, suppliciaque* *onores infra terram, ut virtuti quisque operam dede-* *vitiove obnoxius vixerit: horum ergo animas aeterno* *di carcere, illas facile ad vitam redire*]. Aperte et licia et praemia animis constituit ἐν ᾅδου, idemque t ὑπὸ χθονὸς, quia quae ἐν ᾅδου sunt vocari solent θόνια [*subterranea*] Graecis. Sicut et Zonaras sen- am explicans Pharisaeorum dixit δικαιώσεις ὑποχθονίους

[*ac-*

[*actus iuridicos subterraneos*], sive quod vere sub terra esse ᾅδης putaretur, sive potius quod non minus extra visum sit quam ea quae intimo recessu terra celat. Quam ob causam *τὰ ἐντὸς γῆς χάος καὶ ᾅδην ὀνομάζεσθαι* [*interiores terrae partes hiatum et infernum appellari*] dixit Plutarchus. *Τὰ ὑπὸ γῆν δικαςήρια* [*iudicia subterranea*] dixit Iamblichus. Sic et Pindarus de mysteriis Eleusiniis loquens:

Ὄλβιος ὅςις ἰδὼν ἐκεῖνα
Κοινὰ εἶσ' ὑπὸ χθόνα·
Οἶδε μὲν βίου τελευτὰν,
Οἶδεν δὲ διόσδοτον ἀρχάν.
[*Felix ille qui sacra haecce*
Postquam vidit inferos adit:
Novit enim huius exitum, atque
Vitae initium alterius.]

Plutarchus ad illud Homeri,

Ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων πταμένη ἄϊδος δὲ βεβήκει,
[*Ast anima evolitans membris, petit infera regna*],

Εἰς τὸν ἀειδῆ, inquit, *καὶ ἀόρατον, εἴτε ἀέρα θείη τὶς εἴτε ὑπόγειον τόπον* [*in locum obscurum, atque invisibilem, sive eum sub terra loces, sive aërem putes*]. Locum non definit sed duplicem opinionem proponit, tum quae sub *terra* tum quae *in spatiosis aëris campis τὸν ᾅδην* locat. Idem Plutarchus de primo frigido, ὃ *ἀειδὲς τοῦ ἀέρος ᾅδην ἐπίκλησιν ἔσχεν* [*quod invisibile est aëris infernum vocant*]. Sic et Hippocrates libro De diaeta opponit φῶς [*lucem*] et *ᾅδην*. Iosephus ipse alio loco Essaeorum placita describens ita ait: *Καὶ ταῖς μὲν ἀγαθαῖς* (ψυχαῖς) ὁμοδοξοῦν*τες παισὶν* Ἑλλήνων *ἀποφαίνονται τὴν ὑπὲρ ὠκεανὸν* δίαιταν *ἀποκεῖσθαι, καὶ χῶρον οὐδὲ ὄμβροις οὐδὲ νιφετοῖς οὔτε καύμασι βαρυνόμενον, ἀλλ' ὃν ἐξ ὠκεανοῦ πραΰς ἀεὶ ζέφυρος ἐπιπνέων ἀναψύχει· ταῖς δὲ φαύλαις ζοφώδη καὶ χειμέριον ἀφορίζονται μυχὸν γέμοντα τιμωριῶν ἀδιαλείπτων* [*De animabus quidem cum Graecis sentiunt: pias enim vitam ultra Oceanum manere dicunt locumque nec nive nec imbribus nec aestu gravem, sed quem placidus semper a mari temperet Zephyrus: impias sub terram in obscurum gelidumque antrum relegant, aeternorum cruciatuum plenum*]. Ecce hic trans Oceanum locat τὸν ᾅδην. Rursum alio

loco idem Iosephus ex eadem sententia sedem piis cribit χῶρον οὐρανοῦ τὸν ἁγιώτατον [*regionem coeli* *ctissimam*]. Sed profecto illa loquendi genera, *sub* *a*, *in aëre*, *trans Oceanum*, et quod apud Tertullia- a est *trans igneam Zonam*, nihil aliud quam τὸ ἀόρα- [*invisibile nobisque inaccessum*] designant. Idem tullianus libro de Anima penes *inferos* ponit *tormen-* s et *refrigerium*. Ibidem, *puniri* et *foveri animam* erim in inferis sub exspectatione utriusque iudicii, in dam usurpatione et candida eius. Similia habet ad- sus Marcionem IV. Addamus his Ambrosii locum li- de bono mortis cap. 10, *Satis fuerat dixisse illis* ilosophis) *quod liberatae animae corporibus* ἀΐδην *pe-* *nt, id est locum qui non videtur, quem locum Latine* rnum *dicimus. Denique et Scriptura habitacula illa* *narum promtuaria nominavit.*

Ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, *attollens oculos suos*] ut Deo solent adscribi actus corporei, ita et animis orpore solutis simili figura. Quare non satis certum argumentum quod Irenaeus et Tertullianus hinc pe- t, ut probent post mortem in animo manere linea- nta quaedam corporis et simulacra membrorum, quod i longe abit ab his quae περὶ τοῦ αὐγοειδοῦς σώματος *transparente corpore*] dicta sunt alibi.

Ὑπάρχων ἐν βασάνοις, *cum esset in tormentis*] Sicut in carcere sunt ante damnationem torqueri solent, animi a corpore soluti etiam ante publicum iudicium possunt non esse in cruciatu gravissimo, futuram s sententiam praedictante conscientia. Quo alludens tialis:

Et cum fateri Furia iusserit verum
Cogente clamet conscientia, Scripsi.

ianzenus secundo adversus Iulianum describit poenas roborum, inter quas ab eo ponuntur αἱ ἐν αὐτοῖς τοῖς οῖς ἐξαγορεύσεις [*culpae in mediis malis confessio*].

Ὁρᾷ τὸν Ἀβραὰμ, *vidit Abrahamum*] Conspicere eum it quod eum cogitaturum erat probabile, et dicere d, si dicere posset, dicturus videbatur.

4. Πάτερ Ἀβραὰμ, *Pater Abraham*] Illum potissi- n affatur ut beatorum Principem: deinde ut eum quo

generis auctore gloriari solebant. At quanto ille dives, qui ignotos quosvis tam amice exceperat?

Καὶ πέμψον Λάζαρον, et mitte Lazarum] Hoc ideo quia credibile est impiorum cogitationibus semper illos obversari quos ab se male tractatos meminerunt. Statius:

——— Pallidumque visa
Matris lampade respicit Neronem.

Plato cruciatus impiorum animorum describens, Βοῶσι, inquit, *καὶ καλοῦσιν, οἱ μὲν οὓς ἀπέκτειναν, οἱ δὲ οὓς ὕβρισαν, καλέσαντες δ' ἱκετεύουσι τοὺς ἠδικημένους δοῦναι σφίσι συγγνώμην* [*Clamant, appellantque alii occisos a se, alii male contumelioseve habitos, appellatosque veniam iniuriarum et scelerum petunt*].

Ἵνα βάψῃ τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὕδατος, καὶ καταψύξῃ τὴν γλῶσσάν μου· ὅτι ὀδυνῶμαι ἐν τῇ φλογὶ ταύτῃ. Ut intingat extremum digitum, in aquam quo refrigeret linguam meam; quia crucior in hac flamma]. Cruciatum conscientiae comparat flammae urenti: sic et Latine dicimus eos *qui animi anguntur:* ut apud Terentium, *uro hominem.* Hinc iam caetera finguntur consequenter: nam hi qui uruntur maxime sitim in lingua sentiunt: sitis solet levari aquis; minimum aquae est quantum digito adhaerescit. Sensus est, divitem qui olim Lazarum contemserat nunc libenter illi supplicaturum, si aliquod vel minimum tantorum cruciatuum levamentum possit indipisci. Simile est quod adnotavimus ad Matth. 23: 3. Adde non dissimiles *διατυπώσεις* [*descriptiones*] Matth. 7: 22 et 25: 37.

25. *Ἀπέλαβες*] *Ἀπολαμβάνειν* hic non est *recipere*, sed *plene accipere*, quo sensu *ἀπέχειν* [*habere*] etiam sumitur Matth. 6: 2, 5, 16, Luc. 6: 24.

Τὰ ἀγαθά σου, bona tua] Et hoc *ἐμφατικῶς* [*significanter admodum*]. *Illa*, inquit, *bona quae tu vera, imo summa bona duxisti, quibus usus es non ut tibi creditis sub certa lege ac modo, sed ut plane propriis, in quibus denique fiduciam tuam posuisti.* Simile est illud Euripidis:

Ἀνάσχου πάσχων· δρῶν γὰρ ἔχαιρες.
[*Perfer: gavisus dum faceres.*]

Νῦν δὲ ὧδε παρακαλεῖται, nunc autem hic consolatur]

Illud

d νῦν δὲ ostendit miram vicissitudinem. Plerumque e ita evenit, ut quibus hic optime est iis in altera ı sit pessime.

Quam vellent nunquam sceptris fulsisse superbis.

ıtra, quos hic omne malorum genus exercuit, ibi sorte ima fruuntur: ita ut in hunc quoque sensum usurpari sit illud Heraclici: *Ζῶμεν τὸν ἐκείνων θάνατον· τεθνή-εν δὲ τὸν ἐκείνων βίον* [*Quae illorum mors est nostra ı est: quae vita illorum fuit, mors erat nostra*]. Per-ıt huc illud Christi: *Μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ ακληθήσονται* [*Beati qui lugent, quoniam ipsi conso-ıntur*]. Lactantius libro VI, *Hae sunt viae quas ıs humanae vitae assignavit, in quibus singulis et ı ostendit et mala, sed ordine praepostero atque con-o. In una enim monstravit temporalia prius mala aeternis bonis, qui est ordo melior: in altera, tem-ılia prius bona cum aeternis malis, qui est ordo ıior; ut quicunque praesentia mala cum iustitia de-ırit, maiora et certiora consequatur bona quam fue-t illa quae sprevit: quisquis autem praesentia bona eposuerit iustitiae in maiora et longiora incidat mala m fuerunt illa quae fugit.* Solatium dicitur hic, non ıa retributio, quae redditis demum corporibus fiet, eiusdem certa exspectatio, magnis interim gaudiis entata: id *refrigerium* vocant veteres Latini. Ter-anus regionem in qua est Abraham ait *refrigerium ıbere animabus iustorum, donec consummatio rerum rrectionem omnium plenitudine mercedis expungat, apparitura coelesti promissione:* eandemque regionem inat *temporale animarum fidelium receptaculum, in delineetur futuri imago, ac candida quaedam utri-ıe iudicii prospiciatur.* Sicut autem post Christi mor-piis animis multum boni accessisse et pie et recte ıitur, ita utriusque sortis gradus, momenta, loca de-ıere vereor ne curiosae nimis sit audaciae. Placet mihi illud Sophocleum:

Ἀλλ' οὐ γὰρ ἂν τὰ θεῖα κρύπτοντος Θεοῦ
Μάθοις ἄν, οὐδ' εἰ πάντ' ἐπεξέλθοις σκοπῶν.
[*Divina nunquam discere est, si Dii velint*
Celare, non si cuncta scrutando eruas].

 Quo

Quo alludere videtur illud Chrysostomi et post eum Isidori Pelusiotae: Ὅταν ἅπερ ὁ Θεὸς ἡμᾶς οὐκ ἠθέλησεν εἰδέναι, ταῦτα βιαζώμεθα μανθάνειν, οὔτε εἰδόμεθα (πῶς γὰρ Θεοῦ μὴ βουλομένου;), καὶ τὸ κινδυνεύειν ἡμῖν ἐκ τοῦ ζητεῖν περίεστι μόνον [*Cum quae nescire nos voluit Deus, conamur discere, nec sciemus (qui enim vetante Deo?), nec periculo carebit examen*]. *Melius est*, inquit Augustinus, sapienter et modeste tractans hoc argumentum, *dubitare de occultis, quam litigare de incertis*.

26. *Χάσμα μέγα ἐστήρικται, chaos magnum firmatum est*] *Chaos magnum* Latinus Interpres, quem nolim hic reprehendi. Intellexit enim *vastum quoddam intervallum* significari, quo sensu et χάσμα et χάος Graeci usurpant. Sic *montis fissi hiatus* χάος in Graeco Zach. 14: 4. Frequentissimus autem vocis utriusque usus, ubi περὶ ᾅδου [*de inferno*] agitur. Euripides, ut alibi meminimus, dixit ἄβυσσα χάσματα [*hiatus fundo carentes*]. Seneca inane chaos dixit Medea, *Noctis aeternae chaos;* Thyeste, *Ad chaos inane*. Quam vocem hoc sensu Ovidius quoque, Silius et alii usurpant. Idem Silius ita describit:

In medio vastum late se tendit inane.

Seneca sic:

Hinc ampla vacuis spatia laxantur locis.

Aristoteles Acroamatum IV χάος apud Hesiodum locum interpretatur, nimirum non a χάειν [*vacuum esse*], ut alii, sed a χαίνειν [*dehiscere*], unde et χάσμα [*hiatus*], eam vocem derivans: quam Aristotelis interpretationem et Philo recitat περὶ ἀφθαρσίας κόσμου [*de aeternitate mundi*], et probat vetus Scriptor Christianus adversus Aristotelis dogmata, qui sub Iustini nomine legitur. Sicut igitur quod ante mundum hunc adspectabilem erat, chaos dixere, ita et quod nunc extra eundem mundum est. Ἐκτὸς τοῦ κόσμου κενὸν εἶναι ἄπειρον [*extra mundum vacuum esse infinitum*], multi Philosophorum sciscebant: atqui τὸ κενὸν etiam vocabant χώραν [*regionem*] et διάστημα [*spatium*]. Lucretius:

Locus ac spatium quod inane vocamus.

Ibycus: Ποτᾶται δ' ἐν ἀλλοτρίῳ χάει [*Volat in aliena voragine*]. Sed et Hebraeum תהו apud Mosem in historia mundi conditi Aquila vertit κένωμα, Theodotio κενόν.

qua voce Hebraea per metathesin non infrequentem
ri potest derivatum חוהא [*hiatus*] quod hic habet Sy-
, pro quo Arabs habet هوة [*chaos*] cui affinis est altera
Arabica هوة quae et χάος et ᾅδης verti solet. Ter-
ianus χάσμα *profundum* hoc loco vertit, et mox cir-
loquens vocat *immensam distantiam sublimitatis ac*
funditatis. Etiam Plutarchus libro De sera Numinis
dicta in descriptione inferorum ponit χάσμα μέγα καὶ
ο διῆκον [*vastum et profundum hiatum*]. Praeter haec
e locum Platonis de Ere Armenio.

Οἱ θέλοντες, *qui volunt*] Id est, κᾂν θέλωσι [*si velint*].
ile est illud Pythagorae de animabus, ἄγεσθαι τὰς μὲν
αρὰς ἐπὶ τὸ ὕψιςον, τὰς δὲ ἀκαθάρτους μήτε ἐκείναις
ίζειν [*puras in sublime ferri, impuras nec prope eas*
re accedere].

. Ἵνα πέμψῃς αὐτὸν, *ut mittas eum*] Nempe ipsum
ori suo redditum, ne quis hic de animorum appari-
ibus agi suspicetur. Verum hoc esse ostendit quod
a sequitur, ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναςῇ [*si quis ex mor-*
resurrexerit].

8. Πέντε ἀδελφοὺς, *quinque fratres*] Mediocris nume-
ad implendam διατύπωσιν [*descriptionem*]. Sic et
i. 19: 18.

Ὅπως διαμαρτύρηται αὐτοῖς, *ut testetur illis*] Ut testi-
nium ferat eorum quae hic geruntur.

Εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς βασάνου, *in hunc locum tor-*
torum] Quem locum εἱργμὸν [*carcerem*] apud Iosephum
ari vidimus. Plato eundem dixit δεσμωτήριον [*carce-*
]. Sic Diabolis Petrus σειρὰς ζόφου [*catenas tenebra-*
], Iudas δεσμὰ ἀΐδια [*aeterna vincula*] adscribit.

9. Ἔχουσι Μωσέα, *habent Mosem*] Cuius diserta ex-
t verba praecipientia egenis popularibus succurri.
Καὶ τοὺς προφήτας, *et Prophetas*] Ut Esaiam, qui ie-
a sua iactantibus Iudaeis *optimum ieiunium esse* ait,
rientes pascere, extorribus praebere hospitium, nudum
tire, 58: 7.

Ἀκουσάτωσαν αὐτῶν, *audiant illos*] *Illorum monitis*
eant. Id enim est cum fructu audire.

o. Οὐχὶ, *non*] Id est, οὐκ ἀκούσουσιν αὐτῶν [*non au-*
it illos]. De se illorum ingenium noverat.

2. *Λυσιτελεῖ, utilius esset*] Indicativus pro potentiali, ut et in eo quod sequitur περίκειται [*imponeretur*].

3. *Προσέχετε ἑαυτοῖς, attendite vobis*] Cavete ne cui occasionem detis pereundi, non iam dico factis, sed etiam negligentia officii, ne illis quidem a quibus laesi estis. Maximum hoc est ei a quo laesus sis adeo non irasci, ut etiam saluti eius consulas et quidem cum summa aequitate ac placiditate. Hoc qui recte praestare norit, neque alios ipse offendet, neque in officio suo circa alios a quibus non est iniuria provocatus, negligens erit.

Ἐὰν μετανοήσῃ, ἄφες αὐτῷ, si poenitentiam egerit, remitte illi] Non modo ut ultionem non expetas, quod facere ne quidem adversus contumacem debes, sed ut vere resipiscentem in veteris amicitiae ac familiaritatis ius admittas. Vide ad Matthaeum.

Αὐτῷ, illi] Iis gradibus qui apud Matthaeum exponuntur.

4. *Ἑπτάκις τῆς ἡμέρας, septies uno die*] *Saepissime.* Ita enim loquuntur Hebraei Ps. 119: 164.

Ἐπιστρέψῃ ἐπί σε, reverterit ad te] *Ἐπιστρέφεσθαι ἐπί τινα* aut πρός τινα, Hebraice שוב addito עד, est *ut aliquem tibi reconcilies operam dare*, ut Deut. 4: 30, Luc. 1: 17, Act. 9: 35, 11: 21 et alibi.

5. *Πρόσθες ἡμῖν πίστιν, adauge nobis fidem*] In his narrationibus quae velut per saturam sunt congestae, non videtur ulla requiri cohaerentia. Credibile est Apostolos, saepe ob ὀλιγοπιστίαν [*incredulitatem*] reprehensos, postulasse a Christo ut fiduciam in ipsis adaugeret, qua certe postulatione apertissime Divinam in ipso potentiam agnoscunt. Simul refellit hic locus eam sententiam in qua olim fuit Augustinus cum diceret, *Quod credimus nostrum est, quod autem bonum operamur illius est qui credentibus dat Spiritum Sanctum*, existimans nimirum ut ipse errorem suum postea est interpretatus, fidem non esse donum Dei, sed per fidem Dei dona impetrari. Recte igitur id correxit in hunc modum: *Utrumque* (et credere et operari) *ipsius est, quia ipse praeparat voluntatem, et utrumque nostrum, quia non fit nisi volentibus nobis.* At ne quis Graecos αὐτεξούσιον [*liberum arbitrium*] saepe praedicantes aliter putet sensisse, videat quae alibi ex Iustino aliisque in hanc rem adduximus.

Ὡς κόκκον σινάπεως, sicut granum sinapis] Vide Matthaeum.

ἢ συκαμίνῳ, sycamino] Non venit haec vox a ficu, uidam putant: sed est mere Syriaca שקמין, Hebraeis '. Oportet moro admodum similem esse arborem, do non Latinus tantum sed et Syrus et Arabs *morum* int. Celsus de re medica lib. III cap. 18, *Cum Graeorum sycaminum appellent.* Quin et Dioscorides cont *μορέαν* et *συκαμινέαν.* Quod autem de sycamino hic ur est proverbiale, quo significatur *τὸ παρ' ἀνθρώποις ατον* [*id quod ab hominibus fieri non potest*]. Tale Claudiani:

Iam frugibus aptum
Aequor.

miracula autem, ut ita loquar, *φυσικὰ* [*naturalia*] ficantur simul *συμβολικῶς* [*allegorice*] miracula *ἠθικὰ alia*], stupenda scilicet opera dilectionis, quorum em segetem proferre solet fiducia in Deum, ubi ad m sui mensuram pervenit. Ad haec autem opera pulos Christus invitat eo sermone qui istis verbis ectitur.

Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν, quis autem vestrum] Hanc comparnem Veterum multi, quos inter Cyprianus, et ad locum Theophylactus, ad praestantissima etiam stianorum facta extendunt, docentes ne in illis quiesse quo nos efferamus, aut quod Deo imputemus. m enim lectionem apud Cyprianum esse arbitror in ola ad lapsos, *Qui in Ecclesia semper gloriose et diter operati sunt et opus suum Domino nunquam taverunt*, ut veteres editiones habent, non ut recens, quae negationem omittunt. Nam *imputare* in Lasermone cum ad benefacta refertur, non est *accep*sed *expensum ferre:* ita *superbos et imputatores* dixit ca, qui magni aestimant sua beneficia, et alios eo ne habere volunt sibi obligatos. *Facilius enim*, ut sostomus dixit, *sine operibus humilis animus homiad salutem perducat, quam cum operibus coniuncta bia.* Multaque sunt quae prohibere nos debent ne vocemus ad calculos. Primum enim cum ipse nos ihilo ut essemus fecerit, quis dubitet quin quicquid

 in

in nostra est potestate exigere a nobis possit, etiam nullo proposito praemio? Dixit Aristoteles, *οὐκ εἶναι ἀδικίαν πρὸς τὰ αὑτοῦ ἁπλῶς* [*simpliciter nos id quod nostrum est, iniuria afficere non posse*]: unde etiam negat inter dominum et servum ius proprie stricteque dictum locum habere. Et sane si servus totus esset domini, sicut nos Dei sumus, verum diceret. *Ne te iactes si bene servisti, obsequitur sol: obtemperat luna.* Deinde vero cum ratio nobis data sit, idque habeamus eximium supra animantes caeteras, nonne tam naturale nobis censeri debet secundum rationem vivere, quam bestiis secundum *τὰς φύσεως ὁρμὰς* [*naturae impulsus*]? At bestiis eo nomine nullum debetur praemium. Tertio in mentem venire debet neminem esse cui non multa peccata sint condonata, quod, ut supra diximus, vel unum satis est, ut humiles nos Deo substernat. Nemo tantum praestare potest quin plus pro indulgentiae beneficio debeat. Accedit quod etiam quae post emendationem remanent in nobis culpae vestigia quotidie opus habent Divina miseratione. Quartum est quod satori fructus omni iure debentur. Deus autem in nobis sevit omne vitae melioris studium, idque non communi quadam sed vere insolita atque inaudita benignitate, cum genus humanum iacens in vitiis, admirabili illa per Christum vocatione erigere dignatus est, quo praecipue respectu *vitam aeternam*, ut quae poenitentiam consequitur, *donum* et *gratiam* vocant Apostoli. Addendum quod nunc etiam Dei Spiritus nos excitat ut bene agere velimus, bene agentes adiuvat. Huc illud pertinet Cypriani toties ab Augustino repetitum, *In nullo gloriandum, quando nostrum nihil est:* et illud affine, *Dei est, Dei omne quod possumus.* Salvianus, *Totum ergo*, inquit, *quamvis peccator aliquis oblaturus est? imo nihil, si non cum fide: imo nihil, si non cum ambitu* (id est supplici devotione), *imo nihil, si non cum prece: imo nihil, si non hoc animo ut hoc ipsum inter praecipua Dei beneficia reputet, quod animum offerendi dedit.* Gregorius Nazianzenus: *Ἐπειδὰν γάρ εἰσί τινες τοσοῦτον μεγαλοφρονοῦντες ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν, ὥςε τὸ πᾶν ἑαυτοῖς διδόναι καὶ μηδὲν τῷ ποιήσαντι καὶ σοφίσαντι καὶ χορηγῷ τῶν καλῶν, διδάσκει τούτους ὁ λόγος ὅτι καὶ τὸ βούλεσθαι*

ς δεῖται τῆς παρὰ Θεοῦ βοηθείας [*Quoniam etenim* *am sunt bonis suis operibus ita valde elati, ut om-* *sibi ipsis, et nihil Creatori, Doctori, bonorumque* *oeditatori tribuant, hos docet Verbum Dei, quod* *n velle bonum Divino indigeat auxilio*]. Quintum quod Deus αὐτάρκης [*sibi sufficiens*], ἀνενδεής [*nullius* *gus*], non potest opera nostra beatior fieri, neque eum fructus nostrorum operum redundat, ut dici eo ine debitor possit. Huc illud Iobi pertinet 35: 7, *iuste egeris, quid eo illi donabis, aut quid inde e* *u tua accipiet?* et illud Pauli Rom. 11: 35, Τίς προέ- ν αὐτῷ, καὶ ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ; [*Quis prior dedit* *et retribuetur ei?*] Quibus consonat illud Hieroclis: τιμᾷ τὸν Θεὸν ὡς προσδεόμενον, οὗτος λέληθεν οἰόμενος ὶν τοῦ Θεοῦ εἶναι κρείττονα [*Qui Deum veneratur tan-* *a altero indigentem, vere opinatur, quanquam id se* *ari non putat, se Deo esse meliorem*]. Postremo, de perpessionibus, idem de factis etiam praestan- mis verissime dici potest, οὐκ ἄξια εἶναι πρὸς τὴν μέλ- αν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς [*non esse digna,* *comparentur cum futura gloria in nobis revelanda*], Apostolus loquitur Rom. 8: 18. Quem locum expli- Salvianus, *indignum esse ad futurae gloriae com-* *ationem omne opus* dicit *humanum;* merito sane, quae a esse potest aequalitas inter momentaneum et aeter- , ut iam de illis infirmitatibus taceam quae humanis onibus intercurrunt? Haec autem omnia sicut non nt piorum modestam παῤῥησίαν καὶ πεποίθησιν καὶ τὸ Θεῷ καύχημα [*libertatem, fiduciam et in Deo gloria-* *em*], ita directe adversantur imputatrici superbiae, e patiuntur Deum nobis debitorem censeri nisi ex ricordi promissione. — Veruntamen an haec huius loci propria, salva rerum veritate ac luce, quae nullis utationum nebulis obvolvi debuerat, dubitare fas est. ne id putem movent multa. Primum quod hic Chris- de servis agit qui accubituri sunt postquam dominus aaverit, alibi autem de servis quos ipse dominus, sta- ut advenit, iubet accumbere, atque ipse illis comiter isterium exhibet: supra 12: 37. Quae sicut in fabula um differunt, ita videntur et in ἐπιμυθίῳ [*fabulae* *ex-*

explicatione] diversam requirere *ἀνταπόδοσιν* [*redditionem*]. Quin ipse Christus alibi videtur exprimere ἀνταποδόσεως partem alteram, per figuram ex eadem hac comparatione desumtam, cum Apostolos dicit suae, hoc est, herili mensae accubituros, infra 22: 30. Alterum est, quod Christus negat istis, de quibus hic agitur servis gratiam habitum iri, quod ipsum alibi dixit de his qui benefacientibus benefaciunt et diligentes se vicissim diligunt, supra 6: 32, 33: aliud nos iubens sentire de iis qui inimicos diligunt, et nulla spe mutuae vicis beneficentiam ac misericordiam exercent, non ad hominum sed ad coelestis Patris exemplum, ibidem 34, 35, 36. Tertium est quod *ποιεῖν* [*facere*], ut supra ad Luc. 10 annotavimus, ex recepto loquendi more intelligebatur de factis nude consideratis, quocunque tandem animo fiant. Quae inter se coniuncta impellunt ut credam non de quibusvis servis hic agi, sed de iis qui serviunt serviliter, *non* (ut Terentius loquitur) *liberaliter*. Quam interpretationem non destitutam bonis auctoribus sequentia explicabunt. Videat si cui integrum est Hermam libro III, cap. 5, scriptorem quod constat antiquum, et ut Apostolis minime aequandum, ita apud Irenaeum, Clementem atque alios magnae auctoritatis. Proponit ibi fabulam domini qui servo imperarat, ut palos circa vitem figeret, ille vero et fossam circumdederat, et herbas inutiles undique abstulerat. Itaque dominus plus quam promiserat praestans illum filio suo scribit cohaeredem. Quare videtur illis temporibus admodum trita fuisse haec comparatio, quae tamen in eo qui nunc exstat Hermae libro aliovorsum trahitur.

Ἀροτριῶντα ἢ ποιμαίνοντα, arantem aut pascentem] Participia more Hebraeo posita pro verbalibus. Idem enim est, quasi dixisset *δοῦλον ἀρότην ἢ ποιμένα* [*servum aratorem aut pastorem*]. Quid magni facit ad arandum positus si arat, ad pascendum si pascit? Nec multum interest *δούλου* [*servi*] voce *ministrum conductum* intelligamus (ut saepe ea vox in his et Foederis Antiqui libris usurpatur) an vero *eum qui in manu sit domini*, dummodo talem servitutem non ex barbarorum hominum consuetudine, sed ex aequo et bono atque adeo ex Lege He-

ea aestimemus. Chrysippus recte dixit *mercenarium* *rum servum esse ad tempus: servum vero perpetuum mercenarium cui pro pecunia victus detur.*

Ἐὐθέως παρελθὼν ἀνάπεσαι, statim transi, recumbe] patrefamilias accumbere filiorum est, non servorum, autem servi in servitute manere quam diu serviliter nt, mensae servos adhibere manumissionis erat spe- ut videre est apud Ulpianum in Institutionibus.

Περιζωσάμενος, praecinctus] Qui mos ministrantium gionibus in quibus demissiores vestes gerebantur. 12: 37. Vide Ioh. 13: 4.

ὰ ταῦτα, post haec] Ut mos erat servorum aut etiam quorum conducta erat opera.

Μὴ χάριν ἔχει, numquid gratiam habet] *Mercedis* ricte sumitur, ut significet *id quod secundum com- aestimationem operae respondet:* quo sensu dicere r Paulus τῷ ἐργαζομένῳ τὸν μισθὸν οὐ λογίζεσθαι κα- ιν [*ei qui operatur merces non reputatur ex gratia*], 4: 4. Hoc sensu, ut alibi attigisse meminimus, *merces* a *gratia*, quod merces factum respicit prae- , gratia ipsum animum. Itaque *merces* hoc modo debetur, etiamsi servus aut homo conductus quod dum est non lubens fecerit. At *gratiam* provocant benter faciunt, et qui vellent facere si id quod t efficere nequeant. Sed alibi vox *mercedis* laxiore catu quamvis ἀνταπόδοσιν [*retributionem*] significat, liberalem, quae non est facti pretium, sed mutua ii affectus significatio, ut apud Matthaeum, saepe iis in locis ubi Lucas τῆς κυριολογίας [*propietatis*] memor χάριν maluit dicere, ut videre est Matth. , 6: 1, et Luc. 6: 32, 33, 34. Lucas igitur hoc άριν suo more opponit μισθῷ.

ἐποίησε τὰ διαταχθέντα αὐτῷ, quia fecit quae ei ιverat] Agit de iis rebus quae peculiari praescripto ntur, ut quod arator arat, quod pastor pascit, praetermitti sine flagitio non possunt. Haec qui *mercedem* habet, primo quod flagra non patitur, quod dimensum accipit. *Gratia* autem nulla ei ob operam habetur. Hic status erat Iudaeorum Legis a opera mediocriter implentium animo non emundato.

Oi

Οὐ δοκῶ, non puto] Ex contrario intelligendum, aliter se rem habituram si servus ille non ἐν ὀφθαλμοδουλείᾳ [*serviens ad oculum*], sed ἐν ἁπλότητι καρδίας [*cum animi simplicitate*], ut Paulus loquitur Col. 3: 22, etiam extra peculiaria praescripta omnibus modis honori et commodis heri sese impenderit. Tales enim servi *gratiam* hanc solent reportare ut libertatem consequantur, imo et ut filiorum loco adoptentur. Quaerit Seneca, *an medico possit ultra mercedem gratia deberi?* Recte respondit *posse*, si non perfunctorie et ut caeteros sed ut amicum te curaverit, si ex animo malis tuis indoluerit. Idem docet et *a servo beneficium accipi posse*, et *quod affectus amici fit desinere esse ministerium*. Pertinet huc et Hebraeorum proverbium cuius Maimonides meminit Ducis dubitantium lib. III cap. 17, *Ei datur praemium qui quid iniussus facit*. Chrysostomus VIII Rom. veteres Hebraeos Christianis comparans: *Κἀκεῖνοι δὲ φόβῳ τιμωρίας πάντα ἔπραττον ἀγόμενοι, οἱ δὲ πνευματικοὶ ἐπιθυμίᾳ καὶ πόθῳ, καὶ τοῦτο δηλοῦσι τῷ καὶ ὑπερβαίνειν τὰ ἐπιτάγματα* [*Isti autem formidine poenae ducti omnia fecere, spirituales vero amore et desiderio, et hoc ostendunt dum etiam faciunt plus, quam praeceptum est*].

10. *Τὰ διαταχθέντα ὑμῖν, quae praecepta sunt vobis*] *Τὰ διαταχθέντα* hic stricte sumi debent, eo ferme modo quo מצות apud Hebraeos, qua de voce diximus supra ad caput 1. In hoc numero *τῶν διαταγμάτων* sunt primum ea quibus aliquid vetatur fieri: deinde et iubentium illa quae ad facta exteriora pertinent, quaeque certo loco, aut tempori, aut circumstantiae ita alligantur, ut sine manifesto Numinis contemtu omitti nequeant. In hac classe pono non ea tantum quae Lex communis in commune ad eum modo praecipit, sed et quae specialiter hominibus singulis indicuntur: ut, *Tu Abraham exi e Chaldaea: Tu Moses i ad Pharaonem: Tu Paule Euangelium annuntia*. Talibus praescriptis qui paret, mercedem hanc reportat quod poenam evadit. Exemplum poni potest in historia sequente. Purgati a scabie ex imperato ostendunt se Sacerdotibus; at gratias Christo actum non veniunt, quod imperatum quidem similiter non erat, sed quod si fecissent, gratus animus, ut illius Samaritae,

ma-

›ra impetrasset beneficia. Locus est illustris 1 Cor. 6—20, *Ἐὰν γὰρ εὐαγγελίζωμαι οὐκ ἔςι μοι καύχημα* *καύχημα* vocat spem habendae sibi a Deo gratiae)· *˘κη γάρ μοι ἐπίκειται* (*ἀνάγκην* vocat obligationem *ἐκ* *ꝺάγματος*, ex praescripto speciali de quo exsequendo omittendo nulla esse poterat deliberatio)· *οὐαὶ δέ μοι* *ἐὰν μὴ εὐαγγελίζωμαι* (quasi dicat, *Non possem hoc* *ᵾne praetermittere: ideoque nullam inde exspectan-* *ɛ habeo gratiam*). *Εἰ γὰρ ἑκὼν τοῦτο πράσσω, μισθὸν* (hic *μισθὸν* posuit latiore illo significatu de quo supra .mus, *Si*, inquit, *non facio tantum quod iubetur*, *facio sponte, sed facio alacriter*, *ἑκουσίως καὶ προθύ-* , *οὐκ ἀναγκαςῶς* [*voluntarie et sponte, non coacte*], Petrus loquitur 1, 5: 2, *in eo sita est spes magnae* *ᴌe eximiae remunerationis*)· *εἰ δὲ ἄκων, οἰκονομίαν* *ςευμαι* (*cuius scilicet ratio mihi reddenda est, et qua* *obita merito plectar*). *Τίς οὖν μοί ἐςιν ὁ μισθός;* iterum *μισθὸν* vocat *τὸ ἀντίδωρον* [*remunerationem*] 1 ex gratia venit non ex facti aestimatione)· *ἵνα* *'γελιζόμενος ἀδάπανον θήσω τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριςοῦ* *cum ius habeam alimenta poscendi, eo tamen iure* *utar ad maiorem Dei honorem et profectum Eccle-* ‹), *εἰς τὸ μὴ καταχρήσασθαι τῇ ἐξουσίᾳ μου ἐν τῷ εὐαγγελίῳ* › *καταχρῆσθαι*, ut et eadem epist. 7: 31, videtur esse . *male uti*, sed *quovis modo uti*; quomodo et *abuti* rpant Latini de rebus quae usu intereunt). *Ἐλεύθερος* *ὢν ἐκ πάντων* (nemini hac in parte obligatus), *πᾶσιν* *υτὸν ἐδούλωσα, ἵνα τοὺς πλείονας κερδήσω* [*Si Euange-* *ɀ annunciavero, non est mihi gloria: necessitas enim* *i incumbit: vae enim mihi nisi annunciavero. Quodsi* *ɀte facio, mercedem habeo: sin iussus, dispensatio* *i est credita. Unde ergo mihi est merces? Si Euan-* *ɀum Christi gratis collocem, ut non perutar potestate* *ɩ in Euangelio praedicando. Cum enim liber essem* *omnibus hominibus, omnium me feci servum, ut eo* *˘es lucrifaciam*]. Quaeri hic solet an non Divinis ɐceptis comprehensum fuerit id quod facit Paulus cum ɪuo cum incommodo omnibus aptavit, atque etiam suis ɪibus victum sibi parare maluit quam Corinthiis oneri ɪ. Sane si praecepta, dicimus omne id quod Deo gratum

tum est, atque etiam a Deo generaliter praeceptum (quomodo Christus vocem ἐντολῆς [*mandati*] usurpat Matth. 22: 36, simili ferme allusione qualem in voce ποιεῖν [*facere*] et nomine ἔργον [*opus*] alibi observavimus), dubitari non potest quin praeceptorum ambitus hoc quoque contineat. Processit enim ex intima dilectione tum Dei, tum proximi, qua nihil est quod Deo esse possit gratius, nihil quod magis a Deo postuletur. Sed haec praecepta non sunt (ut comparationem a Christo institutam prosequamur) quasi dicat servo dominus: *Tu pasce, Tu ara*: sed quasi eos spe magnae gratiae ad testandum in se amorem invitet. Deus quanquam ex nostris factis nihil capit utilitatis, tamen quae eo modo, hoc est extra specialis praescripti necessitatem et cum determinatione nostrae sponti relicta, sic ex vero atque indefesso amore praestantur, ea non ut serviles operas, sed ut amicorum beneficia accipit, et, ut potentes amici solent, non pro rei dignitate, sed pro affectus in se magnitudine, et hic et in meliore vita repensat. Chrysostomus ad productum iam Pauli locum: *Τὸ μὲν ἐστιν ἐπίταγμα, τὸ δὲ τῆς ἐμῆς προαιρέσεως κατόρθωμα, ἃ μὲν γὰρ ὑπὲρ τὴν ἐντολὴν γίνεται, πολὺν ἔχει τὸν μισθὸν κατὰ τοῦτο* [*Hoc quidem praeceptum est: illud autem, cum bene atque ordine fiat, a libera tamen mea electione non e Legis necessitate descendit. Quod enim supra praeceptum fit, id eo ipso magnam mercedem habet*]. Et mox illud ἀνάγκη μοι ἐπίκειται dictum ait ὡς ὑπευθύνου ὄντος τοῖς ἐπιταχθεῖσι, καὶ πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐν τῷ λαμβάνειν εἰρημένης [*quia iussis obnoxius sit, et ad differentiam eius de qua supra dixit libertatis accipiendi*]. Paris sensus apud eum dissertatio altero Sermone de Ieiunio. Haec sunt illa fidei miracula quae pro mensura crescentis spiritus crescere in nobis debent. Hinc oritur non servilis debiti flagitatio sed ingenua illa πεποίθησις καὶ παῤῥησία [*fiducia et loquendi libertas*], quae Deum non ut Dominum tantum, sed et ut Patrem compellat, de amore eius in se provocando ac conservando sollicita, de retributione secura. Clemens Strom. V, *Τῷ τελείῳ οὐκ ἐν συμβολαίοις πολιτικοῖς, οὐδ' ἐν ἀπαγορεύσει νόμου, ἀλλ' ἐξ ἰδιοπραγίας καὶ τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης ἡ δικαιοσύνη* [*Perfecte autem pii iustitia*

non

in civilibus contractibus, neque in Legis prohibitione; in singulari sanctitate atque in pietate erga Deum sistit]. Locus est huic aliquo modo comparandus apud ophontem, ubi Cyrus Hystaspae qui imperata omnia lo fecerat quaerenti cur sibi Chrysantas praeferretur, ondet: Χρυσάντας οὑτοσὶ πρῶτον μὲν οὐ κλῆσιν ἀνέμει- ἀλλὰ πρὶν καλεῖσθαι παρῆν τῶν ἡμετέρων ἕνεκα· ἔπειτα ὐ τὸ κελευόμενον μόνον, ἀλλὰ καὶ ὅ τι αὐτὸς γνοίη ἄμει- εἶναι πεπραγμένον ἡμῖν, τοῦτο ἔπραττεν [*Chrysantas primum quidem non expectabat dum vocaretur, verum catus ad nostra negotia aderat; deinde non hoc so- quod iussus erat, verum id quoque quod ex usu s esse sentiebat, exsequebatur*].

ἀχρεῖοί ἐσμεν, *inutiles sumus*] Exponunt quidam *inuti- domino sumus* eo sensu quem paulo ante ex Iobi et li verbis adstruxi. Sed notavimus ad Matth. 25: 30, em esse Hellenisticam, quam et hic Syrus בטילא red- t. Significat autem *cessatorem:* quae tamen vox non lute hic usurpatur, ut dicto Matthaei loco, sed com- tione facta ad servos, qui non peculiaria praescripta am exsequuntur, sed noctu diuque etiam cum periculo attendunt herilibus negotiis. Plautus Sticho non dis- lem habet sententiam:

Qui manet ut moneatur semper servos homo offi-
cium suum,
Non voluntate id facere meminit, servos is habitu
haud probu' est.

te ipsum ad eam obedientiam quam Deo debemus so- sunt aptare etiam Hebraei veteres, ut videre est apud nonidem de Regulis Poenitentiae capite ultimo.

ὠφείλομεν ποιῆσαι, *quod debuimus facere*] Nempe cenarii, ut parem operae mercedem consequantur, i, et ut poenam effugiant et ut dimensum quod mer- s est loco percipiant. Nam inter ista aequalitas quae- est, non ex condicto tantum sed ex ipsa rerum na- : quippe et vicissim τῷ ἐργαζομένῳ ὁ μισθὸς οὐ λογίζε- κατὰ χάριν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ὀφείλημα [*ei qui operatur, ces non reputatur ex gratia, sed ex debito*]. Est ι ὀφείλημα id quod τὸ ἀντιπεπονθὸς [*repensum*] vocat toteles. Est autem in Federe Sinaitico, si non ple-

 num

num ὀφείλημα, aliqua tamen eius species. Nam perpetua et diligens factorum obedientia vitae longaevae ac felici aliquatenus respondet. At in nostro Federe nihil tale, in quo Deus respicit non quid nos accipere conveniat, sed quid summam suam bonitatem deceat dare.

11. *Διὰ μέσου Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας, per mediam Samariam et Galilaeam*] Per ipsa confinia Galilaeae et Samaritanae regionis, non recta per Samariam quod illi qui brevissimum iter est. Iosephus Originum XX, cap. 5, *Ἔθος ἦν τοῖς Γαλιλαίοις ἐν ταῖς ἑορταῖς εἰς τὴν ἱερὰν πόλιν παραγενομένοις ὁδεύειν διὰ τῆς Σαμαρέων χώρας [Mos erat Galilaeis ob dies festos Hierosolyma petentibus iter facere per Samariam*]. Idem in vita sua: *Ἔγραψα δὲ καὶ τοῖς ἐν Σαμαρείᾳ φίλοις προνοήσασθαι τοῦ ἀσφαλῆ γενέσθαι τὴν πορείαν αὐτοῖς· ἤδη γὰρ ὑπὸ Ῥωμαίοις ἦν ἡ Σαμάρεια, καὶ πάντως ἔδει τοὺς ταχὺ βουλομένους ἀπελθεῖν δι' ἐκείνης πορεύεσθαι [Samariam quoque amicis scripsi, darent operam, ut Legati per eorum agrum tuto iter facerent: iam enim ea urbs Romanis erat subdita, et illac necessario fuit eundum properantibus et sequentibus viarum compendia*]: quomodo et Iohannes dixit 4: 4, *Ἔδει αὐτὸν διέρχεσθαι διὰ τῆς Σαμαρείας [Oportebat eum transire per Samariam*]. Adde quod supra est 9: 51, 52.

12. *Εἰσερχομένου αὐτοῦ, cum ingrederetur*] Praesens pro futuro, ut recte animadvertit Syrus, nam extra oppida se tenebant qui illa scabie erant polluti, Lev. 13: 46. Iosephus de Mose: *Τοὺς δὲ λεπροὺς εἰς τὸ παντελὲς ἐξήλασε τῆς πόλεως, μηδενὶ συνδιαιτουμένους καὶ νεκροῦ μηδὲν διαφέροντας [Leprosos vero in universum urbe expulit, nemini cohabitabant, et a mortuo nihil differebant*].

Ἔστησαν πόῤῥωθεν, steterunt procul] Procul enim ab aliis abstare iubebantur et proclamare טמא טמא [*immundus, immundum*] ut dicto Levitici loco videre est.

13. *Ἐπιστάτα, Praeceptor*] Id est, רבי ut alibi diximus.

14. *Ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσι, ostendite vos Sacerdotibus*] Quo dicto tacite pollicebatur sanitatem in itinere obventuram: neque enim ostendebantur Sacerdoti, nisi ut aut de morbo cognosceret, de quo hic satis constabat, aut ut restitutam valetudinem pronuntiaret. Est autem hic *τοῖς ἱερεῦσι* dictum pro *τινὶ τῶν ἱερέων* [*Sacerdotum*

cui-

?am]. Vide quae ad Matth. 8: 4. Simul notandum quod non praetermisit Tertullianus, Christum hoc o causam Iudaeorum adversus Samaritas in controver- templi probasse, non enim ad Garizitanos sed ad rosolymitanos Sacerdotes Samaritam simul cum Iu- s relegat.

ν τῷ ὑπάγειν αὐτοὺς, *dum irent*] Id signum est ab ibus conceptam recuperandae valetudinis fiduciam.

5. *Δοξάζων τὸν Θεὸν, collaudans Deum*] Nempe in isto, ut sequentia ostendunt.

. *Παρὰ τοὺς πόδας, ante pedes*] Quod iam purgato at. Credibile est hoc factum postquam Sacerdoti es se stiterant.

. *Οὐχ εὑρέθησαν, non apparent*] *Εὑρίσκεσθαι*, ut apud raeos נמצא est *apparere*. *Εὑρέθη μοι ἡ ἐντολὴ ἡ εἰς , αὕτη εἰς θάνατον* [*apparet mandatum quod erat ad m, hoc mihi esse ad mortem*], Rom. 7: 10. *Σχήματι θεὶς ὡς ἄνθρωπος* [*habitu apparens ut homo*], Phil. . Ita Prov. 10, בשפתי נבון תמצא חכמה [*in labiis sapien- nvenitur sapientia*].

ἀλλογενὴς οὗτος, hic alienigena] Respondet *ἀλλογενὴς* raeo גו. Samaritas etiam Iosephus *ἀλλοεθνεῖς* [*de gente na*] vocat. Erant enim Samaritae magna pars ex taeis et aliis Assyriae populis, unde כותים nunc quo- a Iudaeis dicuntur. Sed quidam Israelitici generis se immiscuerant: unde data occasio Samaritis, ut pro ata (quemadmodum Iosephus narrat) cognatos se Iu- rum modo profiterentur, modo negarent. Discimus m ex Iosepho Iudaeorum multos, qui in Legem Sab- aut ciborum peccassent, ad Samaritas immigrasse, e ab eo hominum genere habitatam urbem Sicimorum. e est quod Sicimitas peiores Garizitanis qui erant Chu- , ut idem testatur Iosephus, facit Sirachides. Verba Eccl. 50: 27, *Ἐν δυσὶν ἔθνεσι προσώχθισεν ἡ ψυχή , καὶ τὸ τρίτον οὐκ ἔστιν ἔθνος· οἱ κατοικοῦντες ἐν ὄρει αρείας, καὶ ἄνδρες οἱ κατοικοῦντες Φυλιστιεὶμ, καὶ λαὸς ὸς ὁ κατοικῶν ἐν Σικιμοῖς* [*Duas gentes odit anima : tertia autem non est gens; qui habitant mon- Samariae et incolae Philistiae et stultus populus habitat in Sicimis*]. Mirum quo argumento Sici- mi-

mitae illi pro Sidoniis se venditaverint, quod Iosephus refert.

24. Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, *Regnum Dei*] Cuius saepe et a Baptista et a Christo facta erat mentio. Regnum autem Dei hic ut et alibi significat *tempora Messiae regnantis*.

Μετὰ παρατηρήσεως, cum apparatu externo] Non negat Christus eius temporis esse quaedam indicia prodita, quod alibi diserte affirmat, sed negat illud regnum venturum μετὰ πολλῆς φαντασίας [*cum multa pompa*], *cum regio splendore, divitiis, triumpho*, qualia exspectabant Pharisaei, et nunc quoque Iudaei exspectant.

21. *Οὐδὲ ἐροῦσιν, neque dicent*] *Non erit quod dicatur*. Ita interpretandum, ne pugnet cum eo quod sequitur commate 23.

Ἰδοὺ ὧδε καὶ ἰδοὺ ἐκεῖ, ecce hic et ecce illic] In illo monte aut in illo deserto, in Cyrene, in urbe Bithyniae; ut dicebant οἱ ψευδόχριστοι [*falsi Christi*].

Ἐντὸς ὑμῶν ἐστι, inter vos est] *Iam inter vos*, id est; *in ipso populo Iudaico, regnum illud incipit vires suas exserere, vobis non observantibus. Signum autem huius rei evidens sunt miracula, praesertim eiectio Daemonum* Matth. 12: 28 Christus eosdem Pharisaeos hunc in modum alloquitur: *Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ᾽ ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ* [*Si autem ego per Spiritum Dei eiicio Daemones, igitur praevenit in vos Regnum Dei*], ubi voce ὑμῶν similiter populi Iudaici universitas intelligitur. Illud ἐντὸς ὑμῶν recte vertitur *in medio vestri*. Confer Matth. 21: 43.

22. *Πρὸς τοὺς μαθητὰς, ad discipulos*] Omnibus suis sectatoribus, in ipsis totam Iudaeorum gentem compellans.

Μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, unum dierum Filii hominis] Quae infra sequuntur, ubi itidem mentio fit τῆς ἡμέρας aut τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, faciunt ut hoc nomine intelligam id ipsum quod modo dixit *Regnum*: sed ita ut subintelligendum putem quod praecessit ἐντὸς ὑμῶν [*inter vos*]. Mansit in populo Iudaico *Regnum illud*, id est, *invitatio ad resipiscentiam* ad annos ferme quadraginta, sub cuius temporis finem nox atra calamitatum successit, de qua infra comm. 34. Illo un-

m tempore XL annorum florentissimum fuit Christi num, et aurea velut aetas, Spiritus donis internis .e externis ubique apparentibus, fide pura, dilectione ente.

ai οὐκ ὄψεσθε, et non videbitis] Cum Euangelii sermo ıdaea auferetur, quod certum erit signum imminentis idii.

3. *Ἰδοὺ ὧδε ἢ ἰδοὺ ἐκεῖ, ecce hic et ecce illic*] Post tempora multi surrecturi erunt *ψευδόχριστοι* [*falsi isti*], ut apud Matthaeum videre est.

4. *Ἐκ τῆς ὑπ' οὐρανὸν εἰς τὰς ὑπ' οὐρανόν*] Subaudi ς, ut sit *ἐκ τῆς χώρας εἰς τὰς χώρας*, *ex una regione*, Iudaea, *in omnes regiones quae sub coelo sunt*. quae dixi ad Matthaeum 24: 31.

ν τῇ ἡμέρᾳ αὐτοῦ, in die sua] *Ἐν τῇ παρουσίᾳ* [*in entu*], ut Matthaeus explicat. *Illo*, inquit, *temporis io celerrime per omnem mundum audietur Euange- et magnos profectus faciet.*

5. *Πρῶτον δὲ δεῖ, prius autem oportet*] Antequam illa s Regni adveniat, cuius initium fuit missio illa Spi- Sancti die Pentecostes. Huius Spiritus mittendi ius equi Christus debuerat per mortem, ut alibi dictum est.

. *Οὕτως ἔσται καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώ- ita erit et diebus Filii hominis*] Tam conspicuam nae bonitatis testationem merito sequetur reiectio umacium, et severa adversus eos iudicia, etiam quae pici possint, quale fuit excidium Hierosolymitanum. inebat enim et hoc ad tuendam Regni istius maies- n.

. *Ἅπαντας, omnes*] Omnes eos qui resipiscentiae ita contemserint.

. *Ἔβρεξε πῦρ καὶ θεῖον, pluit ignem et sulfur*] Puto ῦρ et *θεῖον* in nominativo poni. Sicut apud Latinos ius, *pluerunt lapides:* et in Apocalypsi *ἵνα μὴ βρέχῃ* [*ne pluat pluvia*], 11: 16. Ita ut Syrus sensum ιs quam verba expresserit. Est autem huius historiae oria etiam apud prophanos Scriptores conservata, bonem, Solinum, Tacitum. Potest autem *sulfuris* ine ipsum *fulmen* intelligi. Nam et Graeci interdum loquuntur, quia *fulmen* odorem ac vim habet sulfu-

 re-

ream: quin ipsa vox *θεῖον*, si originem spectemus, ad *fulmen* primitus pertinuisse videri potest. Vide Philonis locum quem iam iam adducemus.

Ἅπαντας, omnes] *Τοὺς ἀμετανοήτους* [*non resipiscentes*] scilicet. Idem his exemplis Christus significat, quod ita extulit Petrus cum eadem exempla memorasset: *Οἶδε Κύριος εὐσεβεῖς ἐκ πειρασμοῦ ῥύεσθαι, ἀδίκους δὲ εἰς ἡμέραν κρίσεως κολαζομένους τηρεῖν* [*Novit Dominus pios de tentatione eripere, iniquos vero in diem iudicii reservare cruciandos*]. Quo fine etiam Philo libro de Mosis vita utramque hanc historiam adduxit. Et de Sodomis quidem ita loquitur: *Ἐν δὲ τούτῳ συνέβαινε τούς τε ἀσεβεῖς ταῖς εἰρημέναις τιμωρίαις κολάζεσθαι, καὶ τοὺς καλοκἀγαθίας διενεγκόντας εὖ πάσχειν ἀρετῆς ἐπαξίων ἄθλων τυγχάνοντας· ἐν μιᾷ γοῦν τῇ φορᾷ τοῦ κεραυνίου πυρὸς οἰκήτορσιν αὐτοῖς ὅλης χώρας ἐμπιπραμένης, εἷς μόνος ἀνὴρ μέτοικος ἐπιφροσύνῃ θείᾳ σώζεται, διότι τῶν ἐγχωρίων παρανομημάτων οὐδὲν ἠσπάσατο* [*Interea poenas luentibus impiis, virtuti sua praemia non deerant. In totius regionis conflagratione ardentis una cum incolis, unicus inquilinus servatus est Divina providentia, quod abhorreret ab indigenarum iniquitatibus*].

30. *Ἧι ἡμέρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται, quo die Filius hominis manifestabitur*] Nimirum ad exercenda sua iudicia in contemtores Regni sui. Sic Paulus dixit, *ἀποκαλύπτεται ὀργὴ Θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ* [*revelabitur ira Dei de coelo*]. Obsidium autem Hierosolymorum et quae illa ex eo sunt secuta, praecipue hic intelligi sequentia ostendunt, quae ad universale iudicium non satis recte referas. Ioel quoque hoc severitatis Divinae tempus vocat *ἡμέραν Κυρίου μεγάλην καὶ ἐμφανῆ* [*diem Domini magnam et manifestam*], explicante Petro Act. 2: 20, ubi et haec sententia legitur ad loci praesentis explicationem faciens, *πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου σωθήσεται* [*quicunque invocaverit nomen Domini servabitur*]. Interim memoria tenere debemus omnia illa localia iudicii imagines et pignora esse iudicii universalis.

31. *Ὃς ἔσται ἐπὶ τοῦ δώματος, qui fuerit in tecto*] Proverbialis haec locutio certissimum exitium significat, et quod praecisa omni mora celerrime sit effugiendum, non solo discessu corporis, sed et locorum diversitate: nam

utrum-

.nque hic coniungi debere ostendunt sequentia; et
qui mos est Orientalium τὰ σύμβολα [*signa*] coniun-
τοῖς διὰ συμβόλων [*rebus signatis*].
2. *Μνημονεύετε τῆς γυναικὸς Λώτ, memores estote uxo- Lothi*] Sensus est, omni modo fugienda malorum con-
a, nullo commodorum temporalium respectu: quod, supra ad caput 9 diximus, Paulus ita enuntiat, opor-
τὰ ὀπίσω ἐπιλανθάνεσθαι, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτείνε-
[eorum quae retro sunt oblivisci, et ad ea quae sunt eniti]. Philo autem eandem hanc de Lothi
re historiam explicans: Non debere nos περιβλέπεσθαι
ὀπίσω καὶ τὰ νώτια, κωφὴν δόξαν καὶ ὅσα τούτου συγγε-
sed τὰ πρόσσω διορᾶν [*quae retro et a tergo sunt re-
re, surdam gloriam et id genus reliqua, sed quae
nos* ●, *prospicere*], nimirum τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ κα-
τὰς ἀρετὰς ἔργα [*virtutes et opera ad virtutis nor-
conformata*]. Idem alibi ad hanc rem apposite:
τί θαυμάζομεν εἰ τὸν ὑπηγμένον κράτει πάθους ἀλόγου
-ρέπει μὴ ἐνδιδόναι, μηδὲ τῇ ῥύμῃ τῆς ἐκείνου φορᾶς κα-
-ρῆναι, βιάσασθαι δὲ ἀντισχόντα· κἂν εἰ μὴ δύναιτο ἀπο-
-ναι; Δευτέρα γὰρ ἔφοδος εἰς σωτηρίαν τοῖς ἀμύνεσθαι μὴ
-κμένοις δρασμός ἐστιν [*Quid vero miramur si eum qui
affectuum, non ratione agitur, monet ne se eis de-
, neque se eorum impetu quasi torrente abripi patia-
, imo vero ut resistat, vimque opponat vi: quod si
non potest, fugiat? Fuga enim iis, qui resistere
valent, ad salutem alter est aditus*]. Rursum alibi
foeminae similes ait, τοὺς ὑπὸ παλιῤῥοίας εἰς τοὔμπα-
ἀναχωρήσαντας [*qui ob inconstantiam retrocesserunt*].
3. *Ὃς ἐὰν ζητήσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, quicunque
-sierit animam suam salvam facere*] Nimirum detrec-
-o Christianismi professionem quo impiorum vitetur
-ısa, quod multos fecisse ex Pauli et Iohannis episto-
-tum vero et ex Divina Apocalypsi apparet. *Τὴν ψυ-
αὐτοῦ*, id est, *semetipsum*, quod ostendit verbum
-ονήσει, qua voce Graeci Interpretes utuntur pro σώζειν,
d. 1: 17, 18, 22. Vide quae ad Matth. 10: 39.
ἀπολέσει αὐτὴν, perdet illam] *Communi impiorum exi-
involutus*, quod omnibus illis accidit qui cum Chris-
is in montana aut Pellam versus fugere noluerunt.

Ea autem res simul figuram gessit indicii post hanc vitam tum singularis, tum universalis.

34. *Ταύτῃ τῇ νυκτὶ, in illa nocte*] Sicut modo ἡμέραν [*diem*] dixit omne illud tempus quo Regnum Christi maxime conspicuum fuit, ita nunc noctis nomine appellat eius temporis ultimam clausulam gravissimis calamitatibus plenam. Solent autem Hebraei noctis et tenebrarum nomine magnas aerumnas denotare.

Ὁ εἷς παραληφθήσεται, unus assumetur] *E periculo eduetur* velut apprehensa manu, ut ad Matthaeum exposuimus.

Καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται, et alter relinquetur] *Relinquetur communi exitio.* Euangelii sermo vim habet parem discernendi eos qui antea permixti erant, etiam coniuges. Vide supra 12: 51, 52.

35. *Καὶ ἡ ἑτέρα ἀφεθήσεται, et altera relinquetur*] Quod hic in quibusdam codicibus legitur de repertis in agro, ex Matthaeo esse adiectum non dubitabit qui animadverterit a Graecis Scriptoribus discrimen hoc locorum Matthaei et Lucae diserte annotari.

37. *Ποῦ Κύριε, ubi Domine*] *Ubi fiet*, inquiunt, *ista hominum discretio?*

Ὅπου τὸ σῶμα ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοὶ, ubi corpus illuc congregabuntur aquilae] *Σῶμα* dixit quod *πτῶμα* [*cadaver*] Matthaeus, nec mirum: nam et de Homero Porphyrius observat, ὅτι τῶν ζώντων ἀεὶ δέμας προσαγορεύει· τὸ δὲ ἀποβεβληκὸς τὴν ψυχὴν οὐδὲν ἄλλο ἢ σῶμα καλεῖ [*quod viventium semper corpus δέμας vocet, mortuum vero corpus nihil aliud quam σῶμα*], ut in illis versibus:

Σῶμα δὲ οἴκαδ' ἐμὸν δόμεναι πάλιν.

[*Ferre meum rursus corpus domum.*]

Et:

Σώματ' ἀκηδέα κεῖται ἐνὶ μεγάροις Ὀδυσῆος.

[*Corpora Vlysseas sparsim sunt strata per aedes.*]

Item:

Σῶμα γὰρ ἐν Κίρκης μεγάρῳ κατελείπομεν ἡμεῖς.

[*Linquimus at socii corpus nos Circis in aede.*]

Rationem hanc adfert Porphyrius: *Τὸ γὰρ αὐτὸ ζῶντος μὲν τοῦ ἀνθρώπου δεσμὸς ἦν τῆς ψυχῆς· τελευτήσαντος δὲ ὥσπερεὶ σῆμα καταλείπεται* [*Idem enim, et vivente homine,*

animae erat vinculum; et moriente eo veluti sepul-
s relinquitur]. Hoc autem proverbio Christus ad in-
gationem respondet, significans illam discretionem
inum futuram quidem in Iudaea, sed non ibi tantum,
m ubivis locorum et gentium. Tam late enim patere
bat ista discretio, quam late proferendum erat Chris-
egnum. Non igitur hic erit Christi Regnum, ibi non
pro diversitate locorum, ut Pharisaei putarunt, sed
ue et erit, et non erit pro animorum discrimine.

CAPUT XVIII.

Πρὸς τὸ δεῖν] *Eo pertinentem quod semper preces*
endae sunt.

κκακεῖν, *deficere*] Ita Paulus, Eph. 3: 13, *μὴ ἐκκα-*
ἐν ταῖς θλίψεσι [*non deficere in calamitatibus*], 2 Thess.
3, *μὴ ἐκκακήσητε καλοποιοῦντες* [*nolite deficere bene-*
entes], Gal. 6: 9, *τὸ δὲ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκακῶμεν*
um facientes non deficiamus]. Sensus est, non esse
cendum in precibus, sed orandum, ut Paulus monet
hess. 5: 17, *ἀδιαλείπτως*, *indesinenter*. Sic et Pro-
ad Timaeum: *Χρὴ ἀδιαλείπτως εὔχεσθαι τῆς περὶ τὸ*
ν θρησκείας [*Ad Dei cultum pertinet perpetuo orare*],
uem sensum et veteri utitur versu:

Δηθύνοντι βροτῷ κραιπνοὶ Μάκαρες τελέθουσι.
[*Adsunt tardanti veloci Numina cursu.*]

Τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος, *qui Deum non timebat*]
is generis haec sit comparatio diximus ad locum si-
m in cap. 16.

ἄνθρωπον μὴ ἐντρεπόμενος, *hominem non reverebatur*]
hominis cuiusquam reverentia ducebatur: nam de
praecessit. Plane ut Cyclops Homericus:

Οὐδ' ἂν ἐγὼ Διὸς ἔχθος ἀλευόμενος πεφιδοίμην
Οὔτε σεῦ, οὐθ' ἑτάρων, εἰ μὴ θυμός με κελεύει.
[*Non odium devito Iovis, nec caetera parcam;*
Vel tibi vel sociis, si non mutavero mentem.]

Χήρα, *vidua*] Deserta, contemta, et quam crudelis
flocci non faciebat.

ρχετο] *Ventitabat.* Nam Graeci frequentativa non
nt. *Ἐκ-*

Ἐκδίκησόν με ἀπὸ τοῦ ἀντιδίκου μου, vindica mi de adversario meo] Ἐκδικεῖν, aut ut infra et Act. 7: 24, ποιεῖν ἐκδίκησιν, sicut Latinum *vindicare*, alias est *ultionem sumere*, alias *quovis modo arcere iniuriam:* qui sensus huic loco convenit. Cicero vindicationem definit *per quam vim aut contumeliam defendendo aut ulciscendo propulsamus.*

4. *Ἐπὶ χρόνον, per tempus*] Locutio Lucae familiaris, quae per se neque magnum neque parvum sed aliquod tempus significat. Act. 15: 33, ποιήσαντες δὲ χρόνον [*morantes*], et 19: 22, ἐπέσχε χρόνον ἐς τὴν Ἀσίαν [*remansit ad tempus in Asia*]: idque sensus loci magis mihi videtur postulare, ut intelligamus non nimium diu potuisse ab eo iudice perferri quotidianas interpellationes.

5. *Εἰς τέλος*] Noli accedere vertentibus *tandem*. Ut enim, ut vir doctissimus productis locis aliquot demonstravit, Hellenistica locutio ex Hebraeo לנצח quod significat *perpetuo*, ut Ps. 9: 19, 13: 1, 49: 20 et 79: 5, 103: 9 in quibus locis etiam LXX habent *εἰς τέλος*. Adde Pauli locum 1 ad Thess. 2: 16, ἔφθασε δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος [*pervenit ira super illos perpetuo*]. Nec aliter accipiendum illud Iohannis, εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτοὺς [*in finem usque dilexit illos*]. Bene ergo vertit Syrus *omni tempore*, quem et Arabs sequitur.

Ὑπωπιάζῃ με] Non dubito quin sit Latinismus, quales multi apud Lucam; nam ὑπωπιάζειν ad verbum est *obtundere*, at *obtundere* Latinis est *ad fastidium aliquid repetere.* Terentius, *Obtundis, tametsi intelligo.* Cicero, *Si meministis, obtundam.* Bene ergo sensum Syrus expressit, *Molesta sit mihi*, et Arabs, *Vexet me.* Ille inquit, *illi reddam ne nunquam desinat mihi molesta esse assiduis flagitationibus.*

7. *Τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ, electorum suorum*] Omnia verba ἔμφασιν [*vim magnam*] habent. Deus ille iustus, ille misericors, an non arcebit iniuriam, non ab iis quos contemnit, sed quos diligit, non ab iis qui molestias ipsi exhibent, sed quorum preces magni aestimat? De voce ἐκλεκτῶν satis alibi.

Καὶ μακροθυμεῖ ἐπ' αὐτοῖς] Ita habet vetustissimus in Anglia manuscriptus, ita legit Chrysostomus, ita l

s Interpres; ita Syrus et Arabs: quare hanc lectio- retinendam puto, eoque magis quia qui aliter habent ces, non habent eodem modo; alii *καὶ* omittunt, alii loco *ναὶ* [*certe*] reponunt, ut appareat varie inter- tum locum ab iis qui loquendi istud genus non satis ebant. Quidam putarunt *μακροθυμεῖν ἐπί τινι* hic esse *ricordia alicuius moveri:* quem sensum si non direc- certe ex consequentia habet ea vox, ubi de exigen- debitis aut re simili agitur, ut Matth. 18: 26, 29, ae ipsum hic secutus est Arabs; vertit enim يترأف عليهم est, *ἐλεήσει αὐτὸν* [*miserebitur eius*], repetita scilicet te negativa interrogatione. Sed non potest vox *μα- θυμεῖν* ita hic accipi, ubi de arcendis ab aliquo iniuriis ur. Est enim in ista voce dilationis significatio, quae debitori prodest, ita gravis est ei qui vim patitur. tre praeferenda est Syri et Latini interpretatio qui ne- onem non repetunt. Syrus habet ומגר רוחה עליהון, id est, *rahet spiritum suum erga illos?* Latinus, *et patien- z habebit in illis?* id est, *in eorum causa lentus erit?* itationem omnem eximit Sirachides, qui in re eadem a loquendi genus usurpat, haud dubie ex vetere pro- bio ad quod allusit Christus: *Προσευχὴ ταπεινοῦ νεφέ- διῆλθε, καὶ ἕως συνεγγίσῃ οὐ μὴ παρακληθῇ, καὶ οὐ μὴ ςῇ ἕως ἂν ἐπισκέψηται ὁ ὕψιςος, κρίνει δικαίως καὶ ποιή- κρίσιν. Καὶ ὁ Κύριος οὐ μὴ βραδύνῃ, οὐδὲ μὴ μακροθυ- ῃ ἐπ᾽ αὐτοῖς ὁ κραταιός* [*Oratio humilis nubes penetrat, donec propinquet non consolabitur, et non discedet ec Altissimus adspiciat, iudicet iuste et faciat iudi- m. Dominus autem non lentus erit, neque fortissimus ebit in illis patientiam*]. Idem hic dicitur, sed prae- tis temporis verbum positum est pro futuro. Decla- t idem quae sequuntur verba, *ποιήσει ἐκδίκησιν αὐτῶν τάχει* [*cito faciet vindictam illorum*], cito eos libera- , quod opponitur *τῷ μακροθυμεῖν*. Neque discedere ab perspicua admodum interpretatione nos cogit, quod s interdum ad tempus amicos suos patitur improborum riis vexari; nam illud ipsum tempus, quamvis longum rdum ferentibus videatur, re vera exiguum est, imo nentaneum, unde *τὸ παραυτίκα τῆς θλίψεως* [*momen- eam afflictionem*], dixit Paulus 2 Cor. 4: 17. Adde quod

quod ipsa illa dilatio causas habet ipsis ferentibus salutares, quanquam saepe non conspicuas. Multum autem valet ad excitandam precum assiduitatem, si confidamus non tantum liberandos nos, sed et cito liberandos, etiamsi aliquantulum liberatio differatur. Ita Abac. 2: 3, *Si moram fecerit, expecta eum: quia veniendo veniet et non tardabit.* Ipse Christus in Apocalypsi, ναὶ ἔρχομαι ταχὺ [*etiam venio cito*] 22: 20.

8. Ἐλθὼν, *veniens*] Cum veniet Filius hominis ad nos liberandos, quod non tantum faciet tempore iudicii universalis, sed etiam in hoc saeculo saepissime facit. Id *venire* sumitur, dicto Abacuci loco.

Ἆρα εὑρήσει πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς, putas inveniet fidem in terra] Sic et apud Abacucum constans illa expectatio liberationis tribuitur fidei: sequitur enim, *Iustus sua fide vivet:* et in Apocalypsi recte iunguntur ὑπομονὴ καὶ πίστις τῶν ἁγίων [*patientia et fides Sanctorum*] 13: 10. Haec fides est quae preces commendat: αἰτείτω δὲ ἐν πίστει [*petat autem cum fide*] inquit Iacobus, 1: 6. Conqueritur Christus multos non perseverare in patienti fiducia, ac proinde in precibus usque dum tempus liberationis, quod non longe abest, adventet. Huc et illud pertinet, quod alibi dicit, Ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος οὗτος σωθήσεται [*Qui perseverans erit ad finem, hic salvus erit*]. *Fides et nativitas salutaris*, teste Cypriano, *non accepta sed custodita vivificat.* Hoc opus, hic labor est. Non deerunt etiam post Christum corruptissima saecula, qualia olim saeculum diluvii, saeculum Tharae, saeculum Amrami, saeculum Antiochi. Vide inter alia 2 Tim. 4: 3, 4.

9. *Πρός τινας, ad quosdam*] Prudenter Lucas monitum de constante fiducia annectit monitum de submissa animi modestia, quae cum in omni vita usum habet, tum praecipue in precibus. Dixit autem haec Christus, cum quosdam, Pharisaicae videlicet sectae, praesentes conspicatur, quorum ferocem animum introspectabat.

Τοὺς πεποιθότας ἐφ' ἑαυτοῖς, qui sibi confidebant] הבוטחים על־נפשותם. Simile loquendi genus 2 Cor. 1: 9, ἵνα μὴ πεποιθότες ὦμεν ἐφ' ἑαυτοῖς, ἀλλ' ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ ἐγείροντι τοὺς νεκρούς [*ut non simus fidentes nobis, sed Deo qui suscitat mortuos*], quanquam in sensu alio: nam ibi

de

fiducia ea agitur quae in causis naturalibus collocari t, hic de ea fiducia quam multi plus aequo sibi plates in virtutibus saepe falso creditis ponunt, eaque re ediuntur ne demisso animo ad Divinam misericordiam fugiant.

ὅτι εἰσὶ δίκαιοι] Id est, *quasi iusti essent*, aut *eo quod i sint*, sua scilicet existimatione: utramque enim interpretationem verba recipiunt et sensus in idem recidit. ..lo interrogatus *quid esset difficillimum*, respondit *se nosse: πολλὰ γὰρ ὑπὸ φιλαυτίας ἕκαστον ἑαυτῷ προστι..αι [multa enim ob nimium sui amorem unumquemque e attribuere]*. Fieri non potest, quin sui amore cor..tus animus et bona sua supra verum aestimet et mala o minora arbitretur; et contra quae in aliis sunt mala o maiora, quae bona infra verum. Nam ut humore ..uo suffusus oculus omnia videt non ut sunt, sed pro ..oris illius qualitate, ita qui se amat sibi fingit somnia, ..ue omnes non ex vero sed ex sua cupiditate indicat. ..re cum medium *ἐν στιγμῇ [in puncto]* tenere difficile sicut ii quorum calcei dextrorsum vergunt, eos solent ..tum premendo sinistrorsum reflectere, ita et nos ae..m est conniti in eam partem a qua sponte nostra alie..res sumus: nam in hanc partem non tutius tantum . et laudabiliter erratur. Bene Chrysostomus: *Εἰ βού.. μεγαλά σου ποιῆσαι τὰ κατορθώματα, μὴ νόμιζε αὐτὰ ..ι μεγάλα, ἀλλὰ χάριτι ὁμολόγει σώζεσθαι, ἵνα ὀφειλέτην ..ῷ τὸν Θεὸν καταστήσῃς, οὐχὶ τῶν κατορθωμάτων μόνον, ..ὰ καὶ ταύτης τῆς εὐγνωμοσύνης [Si quando bona tua ..ra vis extollere, ne quaeso magna ea esse opinare; te gratia salvari fatere: quo debitorem tibi Deum ..as, non eius tantum, si quid facis boni, verum hu.. quoque modestiae]*. Macarius: *Καίπερ ὢν ἐκλεκτὸς τοῦ ..ῦ παρ' ἑαυτῷ ἀποδεδοκιμασμένος ἔστω, καὶ ὢν πιστὸς ὡς ..ξιον ἑαυτὸν ἡγείσθω· τοιαῦται γὰρ ψυχαὶ εὐαρεστοῦσι Θεῷ ..iam qui electus Dei est, improbet ipse se, et pro ..robo putet, et fidelis qui est, indignum tamen se ex..met: huiusmodi enim animae Deo acceptae sunt]*.

Καὶ ἐξουθενοῦντας τοὺς ἄλλους, *et aspernabantur caete..*] Consequens enim est ut aliena deprimat qui sua mi..ur. Diximus de hac re ad Matth. 7.

10.

10. *Εἰς τὸ ἱερὸν, in templum*] Quod is locus ad preces fundendas acceptissimus Deo crederetur. 1 Reg. 8: 33, Matth. 21: 13.

11. *Σταθεὶς πρὸς ἑαυτὸν, stans secum*] Non puto hic significari seorsim illum a publicano, quasi impuro, constetisse. Nam mos id ferebat ut publicani in atrio Gentilium, Pharisaei in atrio Israelitarum starent, nec quicquam in eo erat insolitum aut Pharisaeo imputandum. Stetisse ergo secum dicitur, ut intelligamus eo qui loquitur sermone intima eius sensa explicari, ut qui habitus sit nemine conscio. Vide Marc. 9: 10, 33, 10: 26, 14: 4, 16: 3. Adde 1 Cor. 11: 13, ubi *ἐν ὑμῖν* idem est quod illis in locis *πρὸς ἑαυτοὺς* [*apud semetipsos*].

Προσηύχετο, orabat] Atqui is qui sequitur sermo ex eorum est genere quos Hebraei תהלות [*laudationes*], Graeci *δοξολογίας* vocant. Sciendum igitur *προσευχῶν* nomine generalius accepto comprehendi *omne id quo Deum compellamus*.

Εὐχαριστῶ σοι, gratias ago tibi] Pharisaei non excludebant Divinam opem, ut ex Iosepho apertissimum est, et nos alibi meminimus. Sed etiam qui nomen hoc usurpant ingrati saepe sunt, cum aut primas sibi in honestis actionibus, Deo secundas tribuant, aut ita agnoscant beneficia communia, ut ad eam peculiarem misericordiam qua peccata ipsorum indigent supplices non confugiant. Bene Chrysostomus adversus Iudaeos II, *Ὥσπερ τοῖς δικαίοις ἔθος μετὰ τὰ δικαιώματα μετριάζειν, οὕτω τοῖς πονηροῖς μετὰ τὰ ἁμαρτήματα ἐπαίρεσθαι* [*Ut pii quum omnia ex officio egerint, modeste tamen de se et sentire solent et loqui: ita improbis, cum peccarint familiare est, ultro etiam sese efferre*]. Paulus in Epistola ad Augustinum de hoc Pharisaeo: *Non orans ut exaudiretur, sed exigens quasi debitum meriti, pro operibus bonis quidem, sed ingratis Deo, quia quod iustitia aedificaverat, superbia destruebat.*

Ὥσπερ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, sicut caeteri homines] Bis peccat, primum quod in magna laude ponit non esse in sceleratissimorum numero, deinde quod de hominibus caeteris, quorum maximam partem non novit, tam proterve iudicat.

ὗτος ὁ τελώνης, *hic publicanus*] Quem, si quid in fuisset dilectionis, credere debuit resipiscendi proto ad templum accedere, quod ipse gestus indicabat. d si talem credens nihilominus ei insultavit ob vitam rem, id vero aliquanto etiam erat atrocius.

2. *Νηστεύω δὶς τοῦ σαββάτου, ieiuno bis per hebdoma*] Non improbat Christus hanc σωμασκίαν [*corporis citationem*], quanquam non ex Legis praescripto, ex voluntaria susceptione venientem. Dies autem *νηστείας αὐθαιρέτου* [*ieiunii sponte suscepti*] erant, ut te Epiphanius et Theophylactus explicant, dies secun- et quintus, consentientibus Hebraeorum libris. Quo et d referendum quod est in Constitutionibus Clementis: *δὲ νηστεῖαι ὑμῶν μὴ ἔστωσαν μετὰ τῶν ὑποκριτῶν· νηστεύ- γὰρ δευτέρᾳ σαββάτων καὶ πέμπτῃ* [*Ieiunia vestra ne t qualia sunt hypocritarum, secunda enim et quinta ia ieiunant*]. Christiani veteres, ne qua in parte Iuis concederent, ex quo facta erat per totum orbem udaeis secessio, in horum dierum locum surrogarunt m hebdomadis quartum et sextum, quos Pagani vocait Mercurii et Veneris. Ignatius ad Philippenses: *Μὴ ρᾶτε τετράδα καὶ παρασκευὴν, νηστεύοντες, πένησιν ἐπι- γοῦντες τὴν περισσείαν* [*Quartam feriam, item sextam negligite; ac facite, ut ieiunetis eo tempore, ac pauribus de eo quod vobis superest benigne largiamini*]. mens, *περὶ τοῦ ἀληθῶς γνωστικοῦ* [*de vere sapiente*] lons: *Οἶδεν αὐτὸς καὶ τῆς νηστείας τὰ αἰνίγματα, τῶν ἡμε- τούτων, τῆς τετράδος καὶ τῆς παρασκευῆς λέγω· ἐπιφη- νται γὰρ ἡ μὲν Ἑρμοῦ, ἡ δὲ Ἀφροδίτης* [*Novit et ieii aenigmata, quod his diebus, quarto inquam, et eparationis die, celebramus. Illum enim Mercurii m, hunc Veneris vocant*]. Quod ita explicat: *Αὐτίκα ύει κατὰ τὸν βίον φιλαργυρίας τε ὁμοῦ καὶ φιληδονίας ὧν αἱ πᾶσαι ἐκφύονται κακίαι* [*Ergo abhinc ita vitam it, ut ab avaritia atque item a voluptatum illecebris stineat, e quibus omnia mala oriuntur*]. Tertullianus: *tionibus quartam et sextam Sabbati dicimus.* Quam e is mos patuerit testatur Epiphanius contra Aëtium putans: *Τίνι δὲ οὐ συμπεφώνηται ἐν πᾶσι κλίμασι τῆς ουμένης, ὅτι τετρὰς καὶ προσάββατον νηστεία ἐστὶν ἐν τῇ*

ἐκ-

ἐκκλησίᾳ ὡρισμένη; [*Quis autem est usquam gentium, qui non concedat statum esse ieiunium Ecclesiae quarta a eo qui Sabbatum antecedit die?*] Idem testantur Ambrosius, Socrates, Augustinus, Hieronymus. Ista corporalis exercitatio nunquam a Christo damnatur, neque nobis improbanda est, si recto fine usurpetur aestimeturque suis ponderibus, id est, infra opera dilectionis. Id Pharisaei toti occupati in ritibus negligebant potius. Facile scilicet istas hederas sibi circumdant quibus intus nihil est nisi vappa, cum verae dilectionis opera, [illegible] dua praesertim atque eximia, non possint nisi ex animo emundato proficisci. Ita evenit illud veteris sententiae saepe repetendum:

Τὸ μὲν πάρεργον ἔργον ὡς ποιούμεθα,
Τὸ δ' ἔργον ὡς πάρεργον ἐκπονούμεθα.
[*Operose id agimus, agere quod non est opus,*
At in eo, quod opus est, opera perfunctoria est].

Ἀποδεκατῶ, decimas do] Vide de hac voce ad Matth. 23: 23.

Πάντα ὅσα κτῶμαι, omnium quae possideo] [illegible] [*omnium quae mihi sunt*]. Non illa tantum quae vulgo solet decimae subiicere, poma et fruges, sed et ea quae controversi sunt iuris, puta minora olera, ova, lac, caseum, potius meis commodis aliquid detrahens, quam ut quicquam faciam contra τὰς παραδόσεις [*instituta*]. At quanto melius Zacchaeus, qui bonorum partem alteram pauperibus dabat. Nam in minutis illis aliquid extra Legem praestare perfacile est: in quo tamen Pharisaei summam ponebant singularis cuiusdam sanctimoniae, cuius et nomen praeferebant.

13. *Οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς, nec oculos*] Omnino [illegible] respici morem Iudaeis et aliis gentibus communem, tollendi manus ad coelum simul cum oculis. De Iudaeis testis Philo: *Στάντες ἑξῆς κατὰ ϛοῖχον ἐν κόσμῳ καὶ [illegible] ὄψεις καὶ χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἀνατείναντες* [*Ordine et decore stantes, vultusque et manus tendentes in coelum*]. Horum morem secuti sunt Christiani. Clemens Strom. VII: *Πᾶσαν γὰρ τὴν ἐνδιάθετον ὁμιλίαν ὁ Θεὸς ἀδιαλείπτως [illegible]ει· ταύτῃ καὶ προσανατείνομεν τὴν κεφαλὴν καὶ τὰς χεῖρας εἰς οὐρανὸν αἴρομεν* [*Preces omnes, etiamsi quae precem* [illegible]

ites tantum, non proferas, nunquam non audit Deus. ue hinc est, quod vultum orantes attollimus manus ad coelum tendimus]. Coniungit utrumque et Tertianus loco quem iam iam citabimus. De profanis gentis pro multis unus sufficiet Maro:

Ad coelum tendens ardentia lumina frustra,
Lumina, nam teneras arcebant vincula palmas.

enalis:

Arrecto vultu solum hoc, et pallidus, oras.

rsum *manuum* meminit Ieremias Thren. 3: 41. Sic Salomo *passis ad coelum manibus* orat, 1 Reg. 8: 54. lo de Iudaeis Alexandrinis, *προτείνοντες τὰς χεῖρας εἰς ανόν* [*tendentes manus ad coelum*]. Scriptor libri de ndo, *πάντες ἄνθρωποι ἀνατείνομεν τὰς χεῖρας εἰς τὸν ανόν* [*universi homines manus in coelum tollimus*]. nerus:

Θεοῖσι δὲ χεῖρας ἀνασχών,
[*Manusque ad Numina tollens*].

ad Latinos quoque Poetas et historiarum Scriptores ties occurrit, *manus supinas* aut *palmas ad coelum lere, pandere, tendere*, ut testimonia congerere sit o abuti. Pro Christianis, unum adducam Salvianum l. I. de Gub. Dei: *Cur ad coelum quotidie manus tentus?* Eodem allusit et Tertulliani illud: *Paratus est omne supplicium ipse habitus orantis Christiani.* tabantur autem hoc ritu innocentiam suam. Seneca lipode:

Testor: licet iam tollere ad coelum pie
Puras nec ulla scelera metuentes manus.

lo dicto loco: *Τὰς μὲν* (scilicet *τὰς ὄψεις*), *ἐπειδὰν τὰ ἄξια καθορᾷν ἐπαιδεύθησαν· τὰς δὲ* (*τὰς χεῖρας*), *ὅτι αραὶ λημμάτων εἰσὶν ὑπ' οὐδεμιᾶς προφάσεως τῶν εἰς πορὸν μιαινόμεναι* [*Vultus, quod res Deo dignas docti e contemplari: manus, quod vacuae omni quaestu, la unquam se re quae ad lucrum spectet, patiuntur uinari*]. Paulus 1 Tim. 2: 8, *Βούλομαι οὖν προσεύθαι τοὺς ἄνδρας ἐν παντὶ τόπῳ, ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας ὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ* [*Volo ergo viros orare in ni loco, tollentes puras manus sine ira et disceptatio-*]. Tertullianus: *Illuc*, in coelum, *suscipientes Christia-*

tiani manibus expansis, quia innocuis, capite nudo, quia non erubescimus. Eodem Chrysostomus respiciens, Τί γὰρ βούλεται, inquit, ἐν τῇ εὐχῇ τῶν χειρῶν ἡ ἔκτασις; πολλαῖς πονηρίαις διακονοῦσιν αὗται [*Quid enim sibi vult inter precandum extensio manuum? multis quidem illae ministrant flagitiis*], et quae plura more suo facunde in eam rem disserit. Publicanus ergo, peccatorum suorum memor, non modo *manus* non audebat *ad coelum tollere*, ne falsa iactatione iram Dei provocaret, sed ne oculos quidem: quod quanquam proprie statui poenitentiam agentis conveniebat, aliquatenus tamen in exemplum trahi solebat a plerisque Christianis. Tertullianus: *Atqui cum modestia et humilitate adorantes magis commendamus Deo preces nostras, ne ipsis quidem manibus sublimius datis, ne vultu quidem in audaciam erecto. Nam ille publicanus qui non tantum prece, sed et vultu humiliatus atque deiectus orabat, iustificatior Pharisaeo procacissimo discessit.* Cyprianus libro de oratione Dominica: *Adoravit autem, fratres dilectissimi, nec illud ignoratis quemadmodum in templo cum Pharisaeo publicanus oraverit: non allevatis in coelum impudenter oculis, nec manibus insolenter erectis, sed pectus suum pulsans et peccata intus inclusa contestans, Divinae misericordiae implorabat auxilium, et cum sibi Pharisaeus placeret, sanctificari publicanus hoc magis meruit, qui sic rogavit: qui spem salutis non in fiducia innocentiae suae posuit, cum innocens nemo sit: sed peccata confessus humiliter oravit, et exoravit orantem, qui semper humilibus ignoscit.*

Ἔτυπτεν εἰς τὸ στῆθος αὐτοῦ, *percutiebat pectus suum*] Qui gestus semet accusantium, ut infra 23: 48. Eundem observarunt, in Christianorum Ecclesia qui poenitentiam publice profitebantur.

Ἱλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ, *propitius esto mihi peccatori*] Hebraeum סלח, quod modo personam, modo rem in dativo habet sibi subsequentem, LXX vertunt ἵλεως εἶναι Num. 14: 20, Ier. 31: 34, sequente Scriptore ad Hebraeos 8: 12, ἱλάσκεσθαι 2 Reg. 24: 4, εὐιλατεύειν Deut. 29: 20, Ps. 103: 3. Ipsa haec vox ἱλάσθητι exstat Ps. 25: 11, ubi in Hebraeo est וסלחת, et Dan. 9: 19, ubi est סלחה.

Vi-

tur mihi Syrus non male expressisse vim vocis per [*miserere mei*]. Huic παρώνυμον [*agnatum*] est ἱλάσθαι, qua voce Hellenistae reddunt Hebraeum כפר, חנן, quae verba non ipsam animi miserationem aut ...tiam, sed *actum aliquem aptum impetrandae mise...ni aut faventiae* significant: qua de re alias. Sensus ...s huius precationis desumtus ex toto Ps. 51.

- *Παρ' ἐκεῖνον, prae illo*] Non dubito quin ita scrip... Lucas, quia et multi codices hanc lectionem reti...unt, et caeteros inde corruptos apparet, ut ἢ γὰρ ...ος [*quam ille*], quod quidam libri habent, et παρ' ...ου [*ab illo*], quod legit Latinus. At Latini vetus...s legerunt παρ' ἐκεῖνον: vertit enim Tertullianus, ...ficatior *Pharisaeo*, ut iam vidimus. Cyprianus in ...is iam citata sequentibus totam historiam describens ..., *Iustificatus magis quam ille Pharisaeus:* idem-Syrus et Arabs exprimunt. Adde quod Lucas supra ...ae ita est locutus 13: 2, 4, ubi ἁμαρτωλοὶ καὶ ὀφει... παρὰ πάντας [*peccatores et debitores prae omnibus*] ...tur qui caeteris sunt flagitiosiores, posito παρὰ pro ...od מן est apud Hebraeos, alibi et עם, ut Iob. 25: 4, ...*ustus cum Deo*, significat *si Deo comparetur.* Supra ...us δικαιοῦν saepe esse *approbare*; itaque huius loci ...icissimus est sensus, magis probatam esse Deo ma...e placuisse humilem publicani, quamvis in peccata ...psi, deprecationem, quam externam illam Pharisaei ...imoniam cum superba quadam confidentia coniunc... Bene Origenes adversus Celsum disputatione tertia: ...δ' ὅτε ἁμαρτωλὸς συναισθόμενος τῆς ἰδίας ἁμαρτίας, καὶ ...οῦτο πρὸς τὸ μετανοεῖν πορευόμενος ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημέ...ταπεινὸς, προτιμᾶται τοῦ ἔλαττον μὲν νομιζομένου εἶναι ...τωλοῦ, οὐκ οἰομένου δ' αὐτὸν ἁμαρτωλὸν, ἀλλ' ἐπαίρο... ἐπί τισιν οἷς δοκεῖ συνειδέναι ἑαυτῷ κρείττοσι, καὶ ...ιωμένου ἐπ' αὐτοῖς [*Interdum vero peccator conscien...eccati sui tactus, si poenitentiam agat fiatque sub...or, ei praefertur qui cum minus peccare videatur, ...eccatorem quidem se existimat, imo erigit se atque ...i sapit, nescio quam ob virtutem, qua se praedi...putat*]. Quaerit hic non abs re Theophylactus quid ...ur ob pauca verba Pharisaeus insolentiae arguatur,

 cum

cum Iobus tam multa de se praedicans nullam eo nomine notam sustineat. Ad cuius quaestionis solutionem videndum quanta sit in factis illis diversitas. Pharisaeus Deo et sibi loquitur, nemine accusante, imo ipse alios sui gratia accusat. Iobus gravissime accusatus, quasi in hominum aliorum comparatione insigniter facinorosus, diluit calumniam innocentis conscientiae testimonio: neque levia adfert probi animi signa, puta ieiunia et exactam decimarum solutionem, quibus turget Pharisaeus animum interius vitiis plenum gerens, sed ea opera in quibus et dilectio et dilectionis soror humilitas micabant. Plutarchus libello quo materiam hanc περιαυτολογίας [*sui ipsius iactationis*] accurate pertractat, nunquam ait iustiorem esse occasionem sua recte facta commemorandi quam cum fama cuiusquam iniuste oppugnatur. Commendant et David, et apertius Nehemias Deo sua officia, ut eorum benigne meminerit, sed postquam culpas suas aut cum populo communes aut sibi proprias agnoverant, et supplici prece a Deo exambiverant veniam. Apostoli autem et Christiani, multo quam illi sub Veteri Federe se gerunt modestius, tantae veniae et beneficiorum acceptorum per Christum conscientia.

Ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται, quia omnis, qui se exaltat, deprimetur] Vide quae diximus ad Matth. 23: 12, ad Lucam supra 1: 51.

15. *Τὰ βρέφη, infantes*] Neque vox βρέφη, neque illud quod apud Marcum est ἐναγκαλισάμενος [*complexans*] satis valide probant de infantibus hic agi, ut ad Matthaeum diximus: ibi vide.

18. *Ἐπηρώτησέ τις αὐτὸν ἄρχων, interrogavit eum quidam princeps*] Quae huc pertinent ad Matthaeum vide.

31. *Τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου, Filio hominis*] Haec frequentior lectio: videtur autem eo sensu dixisse τελεσθήσεται τῷ υἱῷ [*impleri Filio*], pro ἐν τῷ υἱῷ; sicut infra 22: 37, δεῖ τελεσθῆναι ἐν ἐμοί [*oportet impleri in me*]. Ita certe acceperunt Syrus et Latinus. Simile est Rom. 3: 19, τοῖς ἐν νόμῳ λέγει [*iis qui sunt sub lege dicit*], id est, περὶ τῶν ἐν νόμῳ [*de iis qui sunt sub lege*].

32. *Ὑβρισθήσεται, illudetur*] Tribonianus in Institutionibus: *Contumelia quae a contemnendo dicta est, quam Graeci ὕβριν appellant.*

34.

- *Οὐδὲν τούτων συνῆκαν, nihil horum intellexerunt*] a scilicet comprehensione. Verborum facilis erat in- ctus: sed quomodo ea congruerent cum vaticiniis de ia proditis receptisque ea de re opinionibus, videre poterant. Itaque credibile est interdum in dubitatio- adductos an non ista dicerentur *κατ' ἀλληγορίαν* [*per d innuentem locutionem*] aliquam.

εκρυμμένον ἀπ' αὐτῶν, abscondítum ab iis*] Sic supra εκεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν* [*velatum ab iis*] 9: 45, ρυψας ἀπὸ σοφῶν* [*abscondisti a sapientibus*] 10: 21, nfra 19: 42, *νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου* [*nunc m abscondita sunt ab oculis tuis*]. Sic *ἀπεκρύβησαν σου* [*absconderunt a te*], Ps. 69: 5. Hebraicum lo- di genus quod extat et Lev. 4: 13, 5: 3, Num. 5: 13, 28: 21, 1 Reg. 10: 3 et alibi.

. *Ἐγγίζειν, cum appropinquaret*] Vide quae ad Mat- um.

. *Καὶ οἱ προάγοντες, et qui praeibant*] Interpretatur s de turba quae Iesum praecedebat: ita Matth. 21: 9, *ὄχλοι οἱ προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες* [*turbae au- quae praecedebant et quae sequebantur*], ubi Mar- *καὶ οἱ προάγοντες καὶ ἀκολουθοῦντες* [*et qui praece- nt et qui sequebantur*].

. *Αἶνον, laudem*] הוד [*magnificentiam*], ut videre Ps. 8: 2 et Esdr. 3: 11.

CAPUT XIX.

Διήρχετο τὴν Ἱεριχὼ, ibat per Hierichuntem] Vide- temporis nexu cohaerere cum historia superiore. Nam ichus sita erat inter Galilaeam et Hierosolyma, et sequuntur iter illud continuant.

Τίς ἐστι, quis esset] Fama notum vultu noscere cu- at.

Προδραμὼν ἔμπροσθεν, praecurrens] Loquendi genus le ei quod supra 1: 17, *προελεύσεται ἐνώπιον αὐτοῦ ecedet ante illum*].

υκομωραίαν, sycomorum] *Συκόμορον· ἔνιοι δὲ καὶ τοῦτο μινον λέγουσιν* [*Sycomorum: quidam vero et hanc sy-*

 ca-

caminum appellant] inquit Dioscorides. Et sane non temere in loco, ubi LXX habent *συκαμίνους*, alii Interpretes Graeci maluerunt ponere *συκομόρους*. Syrus פכיהא תותא quod vertunt *ficum sylvestrem*, cum tamen omnes Magistri Hebraeorum, ut et Arabs, תות *morum* interpretentur. Nomen Graecum indicare videtur ita similem moro esse hanc arborem, ut ficum aliquatenus referat. Arabs habet hic peculiare nomen arboris جميز, id est, *Giumaiz*, quo modo hanc arborem in Africae descriptione libro IX vocat Leo, ficuique similem dicit fructus sapore, ut qui non inter folia sed in ipso arboris trunco nascatur; esse autem magnae proceritatis: unde apparet cur inde conspectum quaesierit Zacchaeus. Celsus de re medica lib. III cap. 18, *Arboris in Aegypto nascentis quam ibi sycomorosycon appellant*.

Ἵνα ἴδῃ αὐτὸν, ut videret eum] Verae pietatis affectum, quod Christus vidit qui *τὸν λίνον τυφόμενον οὐκ ἔσβεσε* [*linum fumigans non extinxit*]. Bene Scriptor Sapientiae: *Σοφία φθάνει τοὺς ἐπιθυμοῦντας προγνωσθῆναι* [*Sapientia antevertit eos qui cupiunt praecognosci*].

5. *Ἀναβλέψας*] Bene hoc loco, ut et Matth. 14: 19, vertitur *suspiciens*.

Ἐν τῷ οἴκῳ σου δεῖ με μεῖναι, domi tuae mihi est manendum] Nulli unquam condixit Christus non vocatus, nisi ei qui prae verecundia vocare non audebat.

8. *Σταθεὶς δὲ, stans autem*] Adstans docenti ante vel post prandium.

Εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα, si quid aliquem defraudavi] עשקתי. Vide supra 3: 14.

Δίδωμι, do] Quasi dicat, *Ita me movent tua praecepta, ut iam nunc me dedam operibus tum iustitiae, tum etiam beneficentiae*, quorum utrumque factis in animo sibi propositis declarat. Hanc expositionem exigere videtur id quod sequitur *σήμερον* [*hodie*]. Erat iam ante praeparatus aliquantum ad poenitentiam animus Zacchaei, sed nondum eius praecepta plene hauserat: hoc illi restabat, parato facere quod faciendum doceretur. Atque hoc modo palam apparuit quam recte hunc hospitem Christus legisset.

Τετραπλοῦν, quadruplum] Imitatione eius quod erat in Le-

. Nam qui pecudem, extra bovem, surripuisset pen
: quadruplum Exod. 22: 1. Unde originem sumsisse
ur lex Attica et porro Romana: imitatione dico,
ex Lege ipsa. Nam primum Lex non obstringebat
in iudicium adductos: erat enim haec velut poena
.ationis: alioqui si quis ante iudicium facti poenitu-
duceretur, is culpa absolvebatur, restituens simplum
uintam simpli, quae videtur successisse in locum in-
le aestimationis damni furtum consequentis. Num. 5: 7.
ide poena quadrupli locum non habet nisi post alie-
onem rei surreptae: alioqui reus duplum solvens libe-
tur, Exod. 22: 4. Discimus ab exemplo quid facien-
sit iis quos peccatorum poenitet. Primum enim qua-
s fieri potest, resarcienda sunt damna aliis per vim
dolum illata, quod ipsa natura dictat: neque enim
are desistit qui alienum retinet. *Contra naturam est*,
iunt Iurisconsulti, *locupletari aliquem cum aliena*
ria. Praeterea vero, si non necessarium, admodum
n utile est, ut qui peccavit iudicis in se personam
mens ipse sibi aliquid indicat poenae nomine, quo
tur quantopere sibi peccatum displiceat: *Εἰ ἑαυτοὺς*
ινόμεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα [*Quod si nosmetipsos diiu-*
remus, non iudicaremur], inquit Paulus 1 Cor. 11: 31:
inter illa est de quibus nulla exstat lex definita,
quae potentior omni lege Spiritus dictat.

Πρὸς αὐτὸν, ad eum] Non illum alloquens, sed de
loquens. Tale est illud ab aliis annotatum Rom. 10:
πρὸς δὲ τὸν Ἰσραὴλ λέγει [*ad Israelem autem dicit*].
Ps. 3: 2, *πολλοὶ λέγουσι τῇ ψυχῇ μου· οὐκ ἔστι σωτηρία*
ἐν τῷ Θεῷ αὐτοῦ [*multi dicunt animae meae: non*
salus ipsi a Deo eius]. Et infra 20: 41, *εἶπε δὲ πρὸς*
ὺς [*dixit autem ad illos*], ut ibi dicemus.

ῷ οἴκῳ τούτῳ, domui huic] Synecdoche, *Domus* enim
patrefamilias dicitur: ita supra 10: 5, *Εἰς ἣν δ' ἂν*
ν εἰσέρχησθε, πρῶτον λέγετε, Εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ.
ἐὰν μὲν ᾖ ἐκεῖ ὁ υἱὸς εἰρήνης, ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν
η ὑμῶν [*In quamcumque domum intraveritis, pri-*
dicite, Pax huic domui. Et si ibi fuerit filius pa-
requiescet super illum pax vestra]. Domum autem
nominasse videtur Christus, ut ostendat relatam

 hos-

hospitii gratiam. Dixerat enim Zacchaeo Christus, ἐν τῷ οἴκῳ σου δεῖ με μεῖναι [*domi tuae mihi est manendum*]. Quare quae ad hunc locum afferri solent de beneficiis Dei in familiam pii patrisfamilias, quanquam vera sunt recte accepta, tamen huc pertinere non arbitror.

Καθότι καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν, quod et ipse filius sit Abrahami]. Probare eorum sententiam non possum qui Zacchaeum putant fuisse ἀλλόφυλον, contra quos ipsum nomen testimonium praebet: est enim pure Hebraeum, ut apparet Esdr. 2: 9 et 7: 14. Deinde non reprehendunt Christum οἱ διαγογγύζοντες [*murmurantes*] quod apud incircumcisum epuletur, sed quod apud ἁμαρτωλὸν [*peccatorem*], id est, *Iudaeum quidem, sed viventem* ἀνόμως [*praeter Legem*]. Nec movere nos debet quod ἀρχιτελώνης [*princeps Publicanorum*] fuisse dicitur quem Hebraei vocant ריש גבאי. Nam Iudaeis non interdicebatur publica conducere, praesertim si qui eorum erant donati Romana civitate, quales aliquammultos fuisse credibile est. Iosephus, libro de bello Iudaico II, etiam Iudaeos quosdam in Iudaea Equites Romanos fuisse nos docet: Ὃ γὰρ μηδεὶς πρότερον τότε Φλῶρος ἐτόλμησεν, ἄνδρας ἱππικοῦ τάγματος μαστιγῶσαι πρὸ τοῦ βήματος καὶ σταυρῷ προσηλῶσαι, ὧν εἰ καὶ τὸ γένος Ἰουδαίων, ἀλλὰ γοῦν τὸ ἀξίωμα Ῥωμαϊκὸν ἦν [*Quod enim nemo unquam prius, tunc Florus ausus est, ut viros scilicet equestris ordinis pro tribunali flagellis caederet, ac patibulis affigeret, quorum etsi origo Iudaea tamen Romana dignitas erat*]. Ab Equitibus autem conduci vectigalia solebant. Denique illud ipsum, quod de quadruplo habuimus ad Mosem respicit, ut diximus. Sensus ergo horum verborum hic mihi esse videtur: homo iste, quamvis antehac ob vitam impuram indignus qui Abrahami nepos diceretur, iam per poenitentiam ius dignitatis pristinae recuperavit, natalibus quasi redditus apud Deum, ac proinde non minus nepos Abrahami censendus in posterum quam qui optimo iure: secundum illud dictum, *Sanatibus idem ius quod fortibus esto.* Vide Ezech. 18. Ruffinus ad symbolum: *Si animus in me, qui criminosus effectus est, et in quo origo fuit vitii, corrigatur, cur tibi non videar posse innocens effici, qui prius fueram criminosus?* Atque ita optime cohaerebit quod se-

sequitur, ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλὸς [*venit enim Filius hominis quaesitum et servatum quod perierat*], id est, τὰ πρόβατα ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ [*oves perditas de domo Israelis*], ut est apud Matth. 10: 6. Tenendum interim, quod supra quoque diximus, in illis peccatoribus, qui extraneis aequabantur, extraneorum fuisse imaginem. Vocem καθότι pro ὅτι solus horum Scriptorum Lucas usurpat, nec hic tantum sed et supra 1: 7, Act. 2: 24. Alibi pro καθ' ὅσον [*prout*] ponitur, ut Act. 2: 24, 4: 35.

11. Ἀκουόντων δὲ αὐτῶν ταῦτα, *haec illis audientibus*] Hoc nimirum, quod postremum Iesus dixerat, venisse se ut salutem afferret Abrahami posteris: unde spem concipiebant Apostoli, futurum ut Christus hoc itinere Hierosolyma versus iniret professionem Regni tum sibi gloriosum, tum populo salutarem. At Christus futura ut solet tecte indicans significat Regnum quidem sibi deberi, nec in Indaeos tantum, sed et in gentes alias, quod de Messia erat praedictum, sed ante plenam eius Regni felicitatem multos labores ipsis subeundos: praecipue vero Iudaeorum magnam fore adversus hoc Regnum contumaciam.

Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀναφαίνεσθαι, *Regnum Dei manifestatum iri*] Quae et βασιλεία τοῦ Ἰσραὴλ [*Regnum Israelis*] vocatur Act. 1: 6, λύτρωσις τοῦ Ἰσραὴλ [*liberatio Israelis*] alibi. Hanc ex Davide et aliis Prophetis ut propinquam exspectabant.

12. Εὐγενής, *nobilis*] Cui Regnum in cives suos ipso natalium iure debebatur: εἰς τὰ ἴδια ἦλθε [*in propria venit*] Ioh. 1: 11.

13. Δέκα μνᾶς, *decem minas*] Aequalibus portionibus. Ita necessaria ad salutem cognitio et remissio peccatorum aequaliter Christianis datur. Vide ad Matthaeum.

Πραγματεύσασθε] Ἐργάζεσθε ἐν αὐτοῖς ut Matthaeus loquitur. *Collocate pecuniam*: ita enim loquuntur Iuris Auctores.

14. Οἱ πολῖται αὐτοῦ, *cives eius*] Οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον [*Sui eum non receperunt*] Ioh. 1: 11. Πολῖται hic, ut apud Platonem, Isocratem atque alios, sunt οἱ συμπολῖται. Ita et Cicero dicit *cives tui*, id est, *qui eiusdem tecum sunt civitatis.*

Οὐ θέλομεν, nolumus] *Stat pro ratione voluntas.*

16. *Ἡ μνᾶ σου προσειργάσατο, mina tua acquisivit*] Modeste lucrum acceptum fert herili pecuniae, non industriae suae. Talis servus iste qui dicit, *Περισσότερον αὐτῶν πάντων ἐκοπίασα· οὐκ ἐγὼ, ἀλλὰ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί* [*Abundantius omnibus laboravi: non ego autem, sed gratia Dei quae est mecum*]. Hoc est quod dici solet, *Deum in nobis sua dona coronare.*

17. *Ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων, potestatem habens super decem civitates*] Praefectura hic non labori sed honoris habet significationem. Sic Apoc. 2: 27.

18. *Ἐποίησε*] *Peperit.* Sicut *καρποὺς ποιεῖν* [*fructus facere*] arbor dicitur Matth. 3: 10, 7: 17, 18. Matthaei Interpres de ipso homine dixit, *ἐποίησεν. ἄλλα πέντε τάλαντα* [*fecit alia quinque talenta*].

19. *Γίνου ἐπάνω, esto super*] Repete ex superioribus *ἐξουσίαν ἔχων*, ut sensus sit, *Γίνου ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω* [*Esto potestatem habens super*].

20. *Ἐν σουδαρίῳ, in sudario*] Vocem hanc Latinam Lucas et hic et alibi usurpat, sed et Iohannes, sensu nonnihil producto extra originem, ut *linteum* quodvis significet; ut amplius dicemus ad Ioh. 11: 44, quod videmus Syrus vertit hic סודרא [*linteum*] non male. Arabs alteram vocem ex Latino sermone in Arabicam derivatam hic posuit منديل *mantile.*

22. *Ἐκ τοῦ στόματός σου κρινῶ σε, ex ore tuo te iudico*] Proverbiale. Matth. 12: 37, *ἐκ τῶν λόγων καταδικασθήσῃ* [*ex verbis tuis iustificaberis*]; Iob. 15: 6, *ἐλέγξαι σε τὸ σὸν στόμα* [*condemnabit te os tuum*]. Sensus est, *Arripio quod dicis.*

23. *Ἐπὶ τὴν τράπεζαν, ad mensam*] Nam *τραπεζῖται, οἱ ἐπικαθήμενοι τραπέζῃ* [*nummularii, qui assident mensae*], ut recte Pollux: *τοῖς τραπεζίταις* [*nummulariis*] interpretamentum est.

Ἐγὼ σὺν τόκῳ ἂν ἔπραξα αὐτὸ, cum usuris ego exegissem illud] Rectius in manuscripto illo in Angliae, *σὺν τόκῳ ἂν αὐτὸ ἀνέπραξα.*

24. *Καὶ τοῖς παρεστῶσιν, et adstantibus*] *Ministris suis.* Vide quae supra 1: 19.

Δότε τῷ τὰς δέκα μνᾶς ἔχοντι, date illi qui decem minas habet]. Vide ad Matthaeum.

. Λέγω γὰρ ὑμῖν, dico enim vobis] Non puto aliter isse Graecos codices quibus usi Syrus et Arabs, sed lendi sensus causa addiderunt, Et dixit illis, Rex icilicet. Plane sicut LXX in simili loco 2 Reg. 10: 15, lerunt καὶ εἶπεν Ἰηοῦ [et ait Iehu]. Solent autem ci quoque, et Latini, ubi verba ultro citroque mu-ır personarum nomina interdum subticere, quae ex pronuntiatione satis intelligi possunt. Sed et illud ndum, γὰρ hoc loco esse αἰτιολογικὸν τοῦ σιωπωμένου ditivum causae eius quod subauditur]; qualia alibi e. Perinde enim est quasi dicat dominus: Quamvis decem minas habeat, tamen illi addendum est. Nam equum est ut habenti et utenti amplius detur. De ide ad Matthaeum non uno loco.

. Πλὴν, veruntamen] Explica ut ad Matthaeum.

. Ἐπορεύετο ἔμπροσθεν, praecedebat illos] Duqis in m ante turbam gradiebatur. Haec vera interpretatio. Marcus habet ἦν προάγων αὐτοὺς [praecedebat illos] 32.

. Ὡς ἤγγισεν εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν, cum approuasset ad Bethphage et Bethaniam] Id est, cum cira loca esset. Nam Bethaniam transierat. Vide quae ad Matth. 20: 30 et 21: 1.

. Πρὸς τῇ καταβάσει τοῦ ὄρους, ad descensum montis] iam ante oculos erat urbs Regia.

λῆθος τῶν μαθητῶν, turbae discipulorum] Qui scilicet culis excitati e Galilaea Christum sequebantur.

. Εἰρήνη ἐν οὐρανῷ, pax in coelo] Prosperitas Regis iae Regnique eius in coelo procuretur. Haec, ni r, simplicissima expositio.

. Ἀπὸ τοῦ ὄχλου, de turbis] Turbae permixti, ut e solebant, insidiandi causa.

. Οἱ λίθοι κεκράξονται, lapides clamabunt] Prover- loquendi genus quo significatur esse τῶν ἀδυνάτων iis quae fieri non possunt] ut non agnoscatur ab ibus Christi Regnum, cum Deus id absolutissimo sto constituisset: prius proinde lapides mutaturus in nes (ut Matth. 3; 9 dicitur) quam id decretum irrifieri pateretur.

. Ἔκλαυσεν ἐπ' αὐτῇ, flevit super illam] Agnoscunt hoc

hoc comma Latinus, Syrus, Arabs. At Epiphanius testatur suo tempore non exstitisse in publice receptis exemplaribus. Verba eius ἐν Ἀγκυρωτῷ [*in Anchorato*] digna sunt quae notentur vel ob hoc ut videamus quantum sibi Ecclesiarum Praepositi permiserint: *Ἀλλὰ καὶ Ἔκλαυσε κεῖται ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγελίῳ ἐν τοῖς ἀδιορθώτοις ἀντιγράφοις* (ita vocat exemplaria quae manum criticam passa non erant) *καὶ κέχρηται τῇ μαρτυρίᾳ ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος ἐν τῷ κατὰ αἱρέσεων πρὸς τοὺς δοκήσει τὸν Χριστὸν πεφηνέναι λέγοντας* [*Est autem istud* flevit *in Lucae Evangelio in iis exemplaribus quae postea correcta non sunt: atque utitur hoc testimonio Beatus Irenaeus in tractatu contra haereses quo eos confutet, qui Christum specie tantum volunt apparuisse*]. Locum hunc in ea quam Epiphanius dicit disputatione non invenio, ubi congerit Irenaeus ea loca quibus Gnostici abutebantur, non verbotenus sed sensu expresso. *Ἔτι*, inquit, *ἐν τῷ προσεγγίσαι αὐτὸν τῇ Ἱερουσαλὴμ δακρῦσαι ἐπ' αὐτὴν καὶ εἰπεῖν, εἰ ἔγνως καὶ σὺ σήμερον τὰ πρὸς εἰρήνην· ἐκρύβη δὲ ἀπό σου* [*Porro dum effundit lacrymas super Hierosolyma dicitque: si cognovisses et tu hodie quae ad pacem pertinent; abscondita autem sunt a te*]. Cum tamen non de verbis, sed de verborum interpretatione Gnosticis controversiam moveat, apertum est eo tempore de hac lectione non dubitatum. Mutarunt homines temerarii et delicati quibus flere Christo indignum videbatur: at parum profecerunt hac insigni audacia, cum apud Iohannem exstet *ἐδάκρυσεν ὁ Ἰησοῦς* [*lacrymavit Iesus*]. Causa mali praeconceptae quaedam opiniones ex humanae sapientiae scitis. Stoicorum erat illud, *Sapiens neminis miseretur:* tollit enim ea Secta affectus de humana natura. Peripatetici paulo sapientius moderandos affectus censebant, et in vitio esse quicquid nimium est. At si rem ipsam et Divinam voluntatem in Sacris Literis revelatam libet audire, inveniemus Stoicorum quidem sententiam plane reiiciendam, Peripateticorum autem corrigendam nonnihil. Nam, ut Lactantius libro Institutionum sexto perspicue satis ostendit, affectus neque evellendi sunt cum Stoicis; id enim est vim inferre naturae et hominem ad immobilem mentis stuporem pertrahere: neque semper temperandi, sed

in veram viam dirigendi. Est enim ubi vel punctum idere vitiosum sit; est ubi vel exultare laetitia mini- criminosum. Quare assignandae commotiones illae s rebus, suis temporibus, suis locis. Ob ea quae ad iorem Dei vel aeternam proximi salutem pertinent, i potest nimium gauderi, neque nimius unquam dolor qui ex contrariis nascitur. Qui via aberrat licet le- er eat, in confragosa aut praecipitia impinget; qui m tenet licet concitatius iverit, non offendet. Quae ltis exemplis explicata apud Lactantium videre est, ue ille primus hanc philosophandi rationem iniit: nam Tertullianus libro de Anima similia dicit: *Proinde s Plato soli Deo segregans rationale, duo genera dividit ex irrationali,* indignativum *quod appellant* ικὸν, *et* concupiscentivum *quod vocant* ἐπιθυμητικὸν, *quidem illud commune sit nobis et leonibus, istud ve- cum muscis, rationale porro cum Deo: video et de mihi esse retractandum, propter ea quae in Christo rehenduntur. Ecce enim tota haec trinitas et in Do- o: et rationale, quo docet quae disserit, quo salutis sternit: et indignativum, quo invehitur in Scribas Pharisaeos: et concupiscentivum, quo Pascha cum ipulis suis edere concupiscit. Igitur apud nos non per ex irrationali censenda sunt indignativum et con- scentivum, quae certi sumus in Domino rationabili- decucurrisse.* Mox: *Dat et Apostolus nobis concu- entiam, Si quis Episcopatum concupiscit bonum opus piscit; sed bonum opus dicens rationalem concupis- iam ostendit. Concedit et indignationem: quidni, n et ipse suscepit? Utinam et praecidantur,* inquit, *vos subvertunt. Rationalis est indignatio quae ex tu disciplinae est,* et quae sequuntur. In quibus n omnibus, si quis recte attendat, verbo magis a one videtur abire quam re ipsa. Nam ipse ἄλογον *ationale*] sumit ἐναντίως [*contrarie*], cum Plato sumat φατικῶς [*negative*] ad indicandam eam vim animi quae per se ratione utitur, sed rationali parti aut obtem- are potest aut rebellare. Putet forte aliquis aliter de ctibus sensisse magnum in Christianismo Philosophum mentem Alexandrinum, cuius haec sunt verba Stro-

ma-

mateon II, Ὁ μὲν οὖν ἁπλοῦς λόγος τῆς καθ' ἡμᾶς φιλοσοφίας, τὰ πάθη πάντα ἐναπερείσματα τῆς ψυχῆς φησὶν ἐν τῆς μαλθακῆς καὶ εἰκούσης, οἷον ἐναποσφραγίσματα τῶν πνευματικῶν δυνάμεων πρὸς ἃς ἡ πάλη ἡμῖν [*Nostrae autem Philosophiae haec est ratio, quae simplicissima est, affectus non nisi in molli anima inveniri, atque ea quae illecebris resistere aut non possit aut non audeat, quasi quidem affectus spirituales illae potestates cum quibus dimicandum nobis est, omnibus quasi impresserint*]. Sed res ipsa ostendit πάθη eo loco ab ipso dici non *affectus quosvis*, sed *affectuum morbos:* quomodo multi Graecorum utuntur ea voce, quod et Hieronymo est notatum. Eodem pertinet et ille Tertulliani locus plane Clementi illi consentiens: *Irrationale autem posterius intelligendum est, ut quod acciderit ex serpentis instinctu ipsum illud transgressionis admissum, atque exinde inoleverit et conoleverit in anima adinstar iam naturalitatis, quia totum in naturae primordio accidit.* Quod si affectus per se aut etiam affectuum ubertas honestis in rebus occupata nihil habet vitii, certe nec eorum affectuum signa in quibus est *fletus*. Bene apud Ciceronem Laelius: *Neque enim sunt isti audiendi qui virtutem duram et quasi ferream esse volunt: quae quidem est cum in multis rebus tum in amicitia tenera atque tractabilis, ut et bonis amici quasi diffundantur et incommodis contrahantur.*

42. *Λέγων, Ὅτι, dicens, Quia*] Illud ὅτι rursum est αἰτιολογικὸν τοῦ σιωπωμένου [*ratio eius quod subticetur*]: ostendit enim reddi a Christo causam *fletûs*.

Εἰ ἔγνως, si considerares] Εἰ hic est *utinam*, ut diximus supra 12: 49, ubi ostendimus etiam cum indicativo et sine vocula ἂν eo sensu usurpari.

Καὶ σὺ, et tu] Vel tu urbs illa supra omnes terrae urbes Deo dilecta, urbs Davidis, urbs regia, urbs sacris dicata.

Καίγε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ, et quidem in hac die tua] Si non hactenus nunc saltem cum illa dies illuxit, de qua dictum est: *Dicite filiae Sionis*, Zach. 9: 9, Matth. 21: 4, 5. Et, *Illuminare Ierusalem*, Interpretibus LXX Esai. 60: 1. Simile loquendi genus:

Fusique per herbam,
Hic meus est, dixere, dies.

ficitur autem hic potissimum locus Dan. 9: 27.

κ πρὸς εἰρήνην σου, *quae ad pacem tibi*] *Utinam*, it, *considerares quomodo oportet* (id enim est ἔγνως) *uae ad tuam incolumitatem pertinent.* Imitatur filius rnum sermonem, Deut. 32: 29.

ῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου, *nunc autem abscon-sunt ab oculis tuis*]. *Ignorantia inexcusabili, quia* τι *oblatam, imo ingestam fastidiose respuis.* De lo-di genere dictum est capite antecedenti.

. Ὅτι, *quia*] Pergit Christus reddere *fletus* causam. ξουσιν ἡμέραι ἐπί σε, καί] *Veniet tempus cum obside-*s. Est enim Hebraismus de quo alibi.

εριβαλοῦσιν οἱ ἐχθροί σου χάρακά σοι, *circumdabunt te nici tui vallo*] Facturos hostes dicit quod Deus apud iam de Assyriaco obsidio loquens se facturum dixerat; i. 29: 3, וחניתי כדור עליך [*circumdabo te quasi sphaerâ*]. ntum vaticinii vide apud Iosephum cuius verba sunt Tito: ἐκέλευσε περιβάλλεσθαι ςρατόπεδον [*iussit circum-i exercitum*]. Sicut et Lucas infra 21: 20, ὅταν ἴδητε λουμένην ὑπὸ ςρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλήμ [*cum videritis umdari ab exercitu Hierosolyma*]. Plane idem est. quod Polybius χάρακα dixerat, Cicero *castra trans-t.* Tacitus de Tito, *Castris ante moenia Hierosoly-um positis.*

εριεκυκλώσουσί σε, *circumdabunt te*] Apud Esaiam וצרתי עליך [*et faciam contra te aggerem*]. Iosephus Πρὸς ἐκτρέχοντας ἔςησεν ἐπιλέξας ἱππέων τε καὶ πεζῶν ὅσους σειν ὑπελάμβανε [*Excursoribus opposuit equitum pedi-que, quot sufficere videbantur*].

αὶ συνέξουσί σε πάντοθεν, *et coangustabunt te undi-*] Hoc respondet istis apud Esaiam, והקימתי עליך מצרת *munimenta ponam in obsidionem tuam*]. Huc illud phi refero: Ἅμα τε συντάγμασι δῃοῦν τὰ πρὸ τῆς πό-ς ἠφίει, καὶ συμφέροντας ἐκέλευσε τὴν ὕλην ἐγείρειν χώ-α [*Simul quae erant ante urbem vastare ac populari t exercitum, et fieri aggerem congesta materia ius-*, et quae sequuntur.

4. Ἐδαφιοῦσί σε, *ad terram prosternent te*] Apud iam, מעפר אמרתך תצפצף [*de humo verba tua mussi-unt*], ubi LXX, πρὸς τὸ ἔδαφος ἡ φωνή σου ἀσθενήσει

[*ad*

[*ad solum vox tua infirmabitur*]. Hoc est quod Iosephus dicit, Urbem πρόῤῥιζον ἐκ βάθρων ἀνῄρπασθαι [*radicitus ex fundamentis evellere*]; et quae alia eam in rem citavimus ad caput Matthaei 24.

Καὶ τὰ τέκνα σου ἐν σοὶ, et filios tuos qui in te sunt] Σύλληψις [*comprehensio*]: paulo enim aliter τὸ ἐδαφίζειν de urbe dicitur quae *solo aequatur*, aliter de hominibus qui *solo alliduntur*, Ps. 137: 9, quo in loco, ut et Esai. 3: 25, Ezech. 31: 12, Os. 10: 14, varias voces Hebraeas pari significatu de hominibus usurpatas vertunt Graeci per ἐδαφίζειν. De strage ista vide Iosephum.

Καὶ οὐκ ἀφήσουσιν ἐν σοὶ λίθον ἐπὶ λίθῳ, neque relinquent in te lapidem super lapidem]. Mos loquendi proverbialis καὶ ὑπερβολικὸς [*et per superiectionem dictus*], sed quo summa vastatio intelligitur: de qua ad Matthaeum vide.

Ἀνθ' ὧν, eo quod] Causam excidii reddit Christus, neglectum tempus ἐπισκοπῆς, פקדה, id est, *oblatae salutis*: quo docemur nondum tunc irrevocabiliter, id est, citra ullam conditionem, decretam fuisse horrendam illam urbis ruinam atque hominum internecionem, quod suo tempore, impleta scilicet peccatorum mensura, factum vere agnoscit Iosephus et multis conspicuis argumentis probat. Vide quae ad Matth. 24: 16. Ἐπισκοπὴ vox est media quae modo ad poenas, modo ad beneficia pertinet, ut Gen. 50: 24, 25, Exod. 3: 16, 13: 19 et alibi saepe.

47. *Καθ' ἡμέραν, quotidie*] Idem loquendi genus Matth. 26: 55, et supra 11: 3, et 16: 19, unde satis apparet non esse positum pro *interdiu* sed pro *quotidie*, quomodo et veteres Interpretes acceperunt.

Οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ, Principes populi] Qui alibi οἱ ἄρχοντες [*Primores*], et capite sequenti πρεσβύτεροι [*Presbyteri*], id est, *Synedrii magni Senatores*, ut et Syrus accepit: nam Sacerdotes ob dignitatis excellentiam, Legisperiti ob famam eruditionis peculiariter nominantur, ut et alibi observavimus. Πρεσβύτεροι autem τοῦ λαοῦ dicuntur, quia erant et alii πρεσβύτεροι τῶν πόλεων [*Principes urbium*], *decuriones* sive βουλευταί. Sed de his alibi satis actum.

CA-

CAPUT XX.

. 'Ἐπέστησαν] *Apparuerunt*. Vide ad Matthaei caput mum.

. Συνελογίσαντο, *meditabantur*] Διελογίζοντο apud Mat-:um. Nec aliud puto hac voce συλλογίζεσθαι significari. ı nimis argutum est, quod quidam arbitrantur id dici , quod dilemmate sint usi. Plutarchus de Caesare Rubiconem, συλλογιζόμενος τὸ μέγεθος τοῦ τολμήματος, st, *animo revolvens coepti magnitudinem*.

Καταλιθάσει ἡμᾶς, *lapidabit nos*] Metuebant ne in ecideret illa immodestia cui plebem ipsi assuefecerant. ι cum inimicos suos occidere per publica iudicia non ent, solebant plebem in eos concitare, quod vocabant *cium zeli*, de quo alibi vide. Ioh. 10: 31, Act. 14: 19.

Χρόνους ἱκανοὺς, *multis temporibus*] Simile loquendi ıs supra 8: 27, ἐκ χρόνων ἱκανῶν [*a multo tempore*]. ›i dixit singulari numero ἱκανὸν χρόνον Act. 8: 11, 3, 27: 9.

6. Μὴ γένοιτο, *absit*] Vox omen aversantium. חלילה d Iosephus vertit ἀπίη ἡ πεῖρα τοῦ λόγου [*absit dicti erimentum*]. Vide quae ad Matth. 16: 22.

7. Τί οὖν, *quid ergo*] Si nihil tale metuitis, quid ur vult illud vaticinium de lapide reiecto?

9. Ἔγνωσαν γὰρ, *cognoverunt enim*] Optime cohaeret erioribus. Volebant eum occidere, quia metuebant titudinem turbae ipsum sectantis: metuebant autem ›, quia se notatos a Christo satis intelligebant. Vide ɜ ad Matth. 13.

ρὸς αὐτούς] *De ipsis*: ut et Act. 28: 25, [supra 19: 9]. Hebr. 1: 5, τίνι εἶπε [*cui dixit*] refertur etiam ad il-, Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα [*Ego ero illi pater*].

ɔ. Παρατηρήσαντες, *observantes*] Absolute sumitur haec , ut supra quoque 14: 1. Subintelligendum autem ibi, l factum esset; hic, quid diceret: nam ut id obser-ent submittebant suos exploratores.

Ἐγκαθέτους] *Subsessores*: quales illi qui κάθηνται ἐν ις ἐνεδρεύοντες [*qui insidiarum causa sedent in sylvis*]. pondet Hebraeo אלים et ארבים.

Δικαίους εἶναι, iustos esse] *Δικαιοσύνη* [*iustitia*] hic generali illo significatu sumitur, ita ut omnia officiorum genera comprehendat, quo sensu saepe iungitur cum τῷ ἅγιος [*sanctus*]. Alibi *δίκαιος καὶ φοβούμενος τὸν θεὸν* [*iustus et timens Deum*]. Simulabant illi de quibus hic agitur esse se, ut dici solet, tenerae conscientiae, qui proinde de quaestionibus omnibus ad conscientiam pertinentibus plene cuperent edoceri.

Ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου, ut caperent eum verbis] Quia vix est ut quisquam tam prudens sit, cuius non verba possint interdum accipere sinistram interpretationem. *Ἐπιλαμβάνεσθαι λόγου* dictum ut infra ἐπιλαμβάνεσθαι ῥήματος. Plato similiter *ἐπελάβοντο προφάσεως* [*capiebant praetextum*].

Τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος, principatui et potestati Praesidis] Cum de sacris controversiae ad opprimendos innocentes non sufficiunt, solent quaedam capita ad rempublicam pertinentia.

22. *Φόρον, tributum*] Bene vertit Syrus ריש כסף argentum capitationis. Neque videtur mihi Lucas hic descivisse a proprietate vocabuli. Nam *quod pro mercibus solvitur τέλος* proprie dicitur, *quod pro agris et capitibus* φόρος, ut docent Graecorum Grammatici et Strabo: quod discrimen Paulus sequitur Rom. 13: 7.

26. *Οὐκ ἴσχυσαν ἐπιλαβέσθαι αὐτοῦ ῥήματος, non potuerunt verbum eius reprehendere*] Tanta erat in Christo sapientia, ut non res tantum quas docebat, sed et modus docendi, et verba singula calumniae occasionem e eluderent.

27. *Οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι, qui negant surrectionem esse*] Similis constructio apud Thucydid *Οὐκ ἀντιλέγω ὡς οὐ πανὺ πονηρὰ βεβαίως τὰ πράγματα* [*Non nego, prorsus malas res esse*]. Neque longe illud Sophocleum, *Κ' οὐκ ἀπαρνοῦμαι τὸ μὴ* [*Nullu ficias eo*].

28. *Ἄτεκνος, sine liberis*] Sic ערירי vertitur Gen. 1 Lev. 20: 20, 21. Vide quae ad Matth. 22: 24.

34. *Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου, filii huius seculi*] vitam hanc mortalem agunt: quibus opponuntur οἱ τῆς ἀναστάσεως [*filii resurrectionis*]. Bene Theodor

ῥαιροῦμεν εἰς ἄῤῥεν καὶ θῆλυ τὴν ἀσώματον φύσιν· ταύ-
γὰρ δὴ τῆς διαιρέσεως ἐνδεὴς τῶν ὑπὸ τῷ θανάτῳ τελούν-
ἡ φύσις· ἐπειδὴ γὰρ ἐξανδραποδίζει ταύτην ὁ θάνατος,
ἐμος διὰ τῆς παιδοποιΐας ἀντεισάγει τὸ δαπανώμενον· οἷον
τινα ἐπισκευαςὴν ἀθανασίαν ὁ ποιητὴς τῷ θνητῷ ζώῳ
παιδοποιΐαν ἐμηχανήσατο [*Naturam incorpoream in
em et feminam non dividimus; indigebat enim hac
sione natura mortalium. Haec enim cum morti sub-
at, nuptiae id quod perit per liberorum procreatio-
instaurant: procreationem enim liberorum quasi ar-
alem quandam immortalitatem mortali animanti lar-
est Deus*]. Adde illud Athenagorae: Ἄνθρωπος ὡς
ἧς δεῖται τροφῆς, ὡς θνητὸς διαδοχῆς, ὡς δὲ λογικὸς δίκης
...io, *qua indiga est ac facile collabente natura, ali-
o opus habet; qua mortalis, successione; qua ra-
e praeditus, iustitia*].

. Οἱ δὲ καταξιωθέντες τοῦ αἰῶνος ἐκείνου τυχεῖν καὶ
ἀναςάσεως τῆς ἐκ τῶν νεκρῶν, *illi vero qui digni ha-
ntur seculo illo et resurrectione ex mortuis*] Αἰὼν
...ος est עולם הבא [*seculum venturum*]; opposita enim sunt
ς et ἐκεῖνος, ut diximus ad Matth. 24: 36, ubi ἡμέρα
νη [*ille dies*] est ἡ ἡμέρα τῆς ἀναςάσεως [*dies resurrec-
is*]. Est autem magna vis in verbo καταξιωθέντες·
enim intelligendi sunt digni in beatam immortalita-
resurgere qui hic ex operibus mortuis resurrexerunt,
d declaratur et verbis sequentibus, υἱοί εἰσι τοῦ Θεοῦ
i sunt Dei]. Hic filii Dei erant Deum moribus imi-
lo, ibi filii Dei erunt felicitatis Divinae participa-
e, quatenus eam condita natura recipere potest.
Ἐκγαμίσκονται, *nubent*] Manuscriptus ille antiquus et
et paulo post ἐκγαμίζονται, quod usitatius.
6. Οὔτε γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται, *neque enim ultra
i poterunt*]. Vide quae supra et quae ad Matthaeum.
σάγγελοι γάρ εἰσι, *aequales enim Angelis sunt*] Vox
ι ad similitudinem ἰσοθέου [*aequalis Deo*]. Usurpa-
t et Pythagorici. Hierocles: Τοὺς οὖν τοῖς θείοις γένεσι
ιεταγμένους ἀνθρώπους σέβειν ὁ λόγος παραινεῖ, τοὺς ἰσο-
ιονας καὶ ἰσαγγέλους καὶ τοῖς ἀγανοῖς ἥρωσιν ὁμοίους
*mines in Divorum genus relatos venerari ratio sua-
, nempe Diis, Angelis, et illustribus aequales heroi-
bus*].

bus]. Bene autem dixit *ἰσαγγέλους*, quia Angeli in Sacris literis filii Dei vocantur, ob illam quam diximus Divinae felicitatis et gloriae participationem.

Τῆς ἀναςάσεως υἱοὶ ὄντες, cum sint filii resurrectionis] Ac proinde immortales: nam *ἀναςάσεως* nomen hic vitam *aeternam ac beatam* significat, ut Hebr. 11: 35 et alibi saepe.

37. *Ἐμήνυσεν, ostendit*] חוי quod verti solet per *ὑποδείκνυσθαι, σημαίνειν, προλέγειν, ἀποκαλύπτειν* [*ostendere, significare, praedicere, revelare*].

Ἐπὶ τῆς βάτου, secus rubum] Brevis locutio, id est, *ubi illam de rubo narrat historiam*. Quomodo et apud Marcum non male accipias.

Ὡς λέγει Κύριον, sicut dicit Dominum] Narrando scilicet quod Deus dixerat.

38. *Πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν, omnes enim vivunt ei*] Solutio obiectionis tacitae. Atqui mortui tunc erant. Sane; sed vivunt quoad Dei potentiam, quae potest mortuos vitae meliori reddere. Ipse enim est *ὁ καλῶν τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα* [*qui vocat ea quae non sunt quasi existerent*]. *Πάντες* illi, nimirum Abrahamus, Isaacus, Iacobus et horum similes.

39. *Καλῶς εἶπας, bene dixisti*] *Εἶπας*, אמרת verbum est magisterii proprium: quasi dicat: *Optimam sententiam optimo probasti argumento.*

41. *Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, dixit autem ad illos*] Id est, de illis Legisperitis scilicet et eorum doctrina agens quaestionem hanc proposuit. Neque enim ipsi aderant: quod ostendunt et sequentia comm. 46. Vide quae supra 19: 9.

47. *Προφάσει, praetextu*] Id est, *εἰς πρόφασιν* [*in praetextum*], *Ut praetextum aliquem habeant* emungendi homines, longas preces concipiunt, atque id scilicet aliis imputant. Ita accipit hic et Syrus בעלתא, et Latinus apud Marcum, ubi quae notavimus vide.

Μακρὰ, longe] Ita legendum non *μακρᾷ* [*longa*]. Vide quae ad Marcum.

CA-

CAPUT XXI.

Εἰς τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ, in munera Dei] Dubitari non
et quin haec sit περίφρασις τοῦ γαζοφυλακίου [*circum-*
ptio gazophylacii] quod συνεκδοχικῶς [*per comprehen-*
em] vocabatur κορβᾶν aut κορβανᾶ [*donum*] ex re
tenta. Marcus 7: 11, *Κορβᾶν, ὅ ἐςι δῶρον* [*Corban,*
l est donum]. Iosephus: *Κορβᾶν δηλοῖ, ὡς ἂν εἴποι*
ἐκ τῆς Ἑβραίων μεθερμηνευόμενος διαλέκτου, δῶρον Θεοῦ
·ban significat, si ex Hebraeo interpretere, donum
].

Ἀναθήμασι κεκόσμηται, donis ornatum esset] Philo
Augusto: "Ὥςε μονονοὺ πανοίκιος ἀναθημάτων πολυτε-
ις τὸ ἱερὸν ἡμῶν ἐκόσμησε [*Itaque et ipse et domestici*
fere omnes donariorum magnificentia templum nos-
i ornarunt]. Iosephus: *Τοῦ δ' ἱεροῦ παντὸς ἦν ἐν κύ-*
πεπηγμένα σκῦλα βαρβαρικά [*Circa templum undique*
erant spolia Barbarorum]. Inter ἀναθήματα templi
mensa donata a Ptolemaeo: sed maxime eminebat
illa aurea, cuius et Tacitus meminit, ab Herode
no donata templo, θαῦμα καὶ τοῦ μεγέθους καὶ τῆς
ης τοῖς ἰδοῦσιν [*miraculum spectantibus cum ob mag-*
dinem tum ob artificium], ut Iosephus loquitur. Suc-
erat haec vitis in locum vitis alterius quae ab Alex-
ro Iudaeorum Ethnarcha donata templo, ab Aristobulo
ablata et data Pompeio fuerat, qui eam Romae in
itolio posuit, ut idem nos Iosephus docet. Hoc δη-
ργημα [*opificium*] Strabo vocatum dicit τερπωλὴν [*ob-*
ιmentum], ex quo טרפין fecit is qui se Gorionis fi-
vocat: id fuerit Hebraice עדן, neque enim dubito
id opus imaginem gesserit Paradisi. Strabo ipse du-
t ἄμπελον [*vineam*] an κῆπον [*hortum*] appellare de-
: et Iosephus Paradisum κῆπον appellat. At Iudaei
hanc vitem designatum aiunt populum Israeliticum
iis quae legimus Ps. 80 et Esai. 5.

Ταῦτα ἃ θεωρεῖτε, haec quae videtis] Id est, τού-
ἃ θεωρεῖτε [*horum quae videtis*], ut saepe in his li-
Sed et Latini ita loquuntur: ut,

Urbem quam statuo, vestra est.

Item,

Item, quod propius accedit, apud Plautum:

Hos quos videtis stare hic captivos duos
Illi qui adstant, ii stant ambo non sedent.

Quare non accedo interrogationis notam interponentibus; frigide enim dicitur, *Haecne sunt quae videtis?* Neque vero Syrus aliter accepit quam nos dicimus. Et optima est constructio, *Horum quae vos nunc miramini lapis non relinquetur supra lapidem.* Apud Matthaeum est sensu eodem οὐ μὴ ἀφεθῇ ὧδε [*non relinquetur ibi*].

8. Ὅτι ἐγώ εἰμι, *ego sum*] Nempe ὁ Μεσσίας [*Messias*], ut ὅτι sit nota orationis μιμητικῆς [*imitantis*], nam quod alii malunt, *dicentes se esse is qui ego sum*, durius est, ni fallor.

Ὁ καιρὸς ἤγγικε, *tempus appropinquavit*] Hoc est quod apud Matthaeum dicitur, Οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη ἕως ἂν πάντα ταῦτα γένηται [*Non praeteribit natio haec, donec omnia haec fiant*]. Confer quae ibi diximus.

Μὴ οὖν πορευθῆτε ὀπίσω αὐτῶν, *nolite ergo ire post eos*] Ne sectamini id genus impostores.

9. Ἀκαταστασίας] Hoc posuit pro eo quod apud Matthaeum est ἀκοὰς πολέμων [*rumores bellorum*], apud Marcum etiam ταραχάς [*perturbationes*]. *Tumultus* recte verti puto. Prov. 26: 28, ubi in Graeco est ἀκαταστασίας, *ruinas* posuit Latinus Interpres. Vide quae ad Matth. 24: 6.

11. Κατὰ τόπους, *per loca*] Similis locutio ei quam saepe habuimus ἐπὶ χρόνον [*ad tempus*] 18: 4.

Φόβητρά τε καὶ σημεῖα ἀπ' οὐρανοῦ μεγάλα ἔσται, *terroresque et signa de coelo magna erunt*] Romphaea scilicet de coelo urbi imminens: Flamma in templo visa: Fores templi sponte apertae: Currus et armatae phalanges conspectae in nubibus: Vox audita in templo *Migremus*, cum exeuntium sono: Fanaticus homo nomen Iesu ferens per annos quatuor clamans: Αἶ, αἶ Ἱεροσολύμοις, αἶ αἶ τῇ πόλει, καὶ τῷ λαῷ, καὶ τῷ ναῷ [*Vae, vae Hierosolymis, vae, vae urbi et populo, et templo*]. Quae omnia et narrata et explicata apud Iosephum videre est. Meminit partis horum prodigiorum etiam Tacitus. Videtur autem Syrus codice usus qui hoc loco voces aliquot additas haberet.

13. Ἀποβήσεται δὲ ὑμῖν εἰς μαρτύριον, *erit autem vobis tes-*

monio] Idem loquendi genus Phil. 1: 19, Οἶδα γὰρ
οὗτό μοι ἀποβήσεται εἰς σωτηρίαν [Scio enim hoc mihi
saluti]. Intellige autem εἰς μαρτύριον τῆς ὑπομονῆς
imonio patientiae], de qua infra.

Θέσθε οὖν εἰς τὰς καρδίας, ponite ergo in animos]
i dixit, τιθέναι ἐν τῇ καρδίᾳ supra 1: 66. Simile est
, θέσθε εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν [ponite in aures vestras].
i συμβάλλειν ἐν τῇ καρδίᾳ, et διατηρεῖν ἐν τῇ καρδίᾳ,
1.

Στόμα καὶ σοφίαν ᾗ οὐ δυνήσονται ἀντειπεῖν οὔτ' ἀν-
αι πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν, os et sapientiam cui
poterunt resistere et contradicere omnes adversarii
i]. Cui nihil contradici possit quod veri habeat spe-
. Impletum hoc in Stephano de quo ita Lucas Act.
, Καὶ οὐκ ἴσχυον ἀντιστῆναι τῇ σοφίᾳ καὶ τῷ πνεύματι
λει [Nec poterant resistere sapientiae et spiritui quo
batur]. Neque ad hoc opus illis fuit eloquio cala-
ato.

Ἁπλοῦς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας ἔφυ.

[Simplex et infucata veri oratio est.]

Tertullianus ad hunc locum: Quid sapientius et
tradicibilius confessione simplici et exserta in mar-
nomine cum Deo invalescentis? Atque haec ple-
ue causa est cur ad verbera et suppliciorum saevi-
confugiant hostes veritatis, quia quod speciose con-
cant non inveniunt.

Θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται, capillus
pite vestro non peribit] Proverbiale loquendi genus,
Latine dicas, Ne hilum quidem damni senties,
adem locutio 1 Sam. 14: 45, 2 Sam. 14: 11, 1 Reg.
et Act. 27: 34. Intelligendum autem est damnum
subductas rationes; nam damnum facere ad tempus,
mum interdum est lucrum. Simile est quod alibi
s pili ipsorum numerati apud Deum esse dicuntur
1. 10: 30, quia scilicet si quid ipsorum ad tempus
re videtur, non tam interit quam apud Deum depo-
, qui cum foenore est redditurus.

Κτήσασθε τὰς ψυχὰς, acquiretis animas vestras]
θαι et quod Syrus hic habet קנו puto hic accipien-
non in possidendi sed in acquirendi significatu, ut

 Matth.

Matth. 10: 9; Act. 1: 18, 8: 20, 22: 28; et apud LXX saepe. Idem est κτᾶσθαι ψυχὴν quod εὑρίσκειν ψυχὴν [invenire animam], Matth. 10: 39, 16: 25, quod Lucas alibi ponit per σώζειν, ζωογονεῖν [salvare, vivificare] recte: nam is vere semetipsum acquirit, qui quod hic habet commodatum recipit proprium atque perpetuum. Huic contrarium est ζημιοῦσθαι τὴν ψυχὴν [detrimentum facere animae suae] Marc. 8: 36. Ἐν ὑπομονῇ [patientia] igitur est, tolerando adversa omnia, etiam mortem si opus est. Nam,

Qui per virtutem probitat non interit.

Bene ergo accepit hunc locum Tertullianus, liberius vertens aut versum ab alio citans, *Per tolerantiam salvos facietis vosmetipsos.* Apud Matthaeum et Marcum sensus idem sic effertur: Ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος οὗτος σωθήσεται [*Qui perseveraverit in finem hic salvus erit*].

20. *Κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων, circumdari ab exercitibus*] Vide supra 19: 43. Adde illud Iosephi: *Μετ' ἐκπλήξεως οἱ στασιασταὶ τοὺς Ῥωμαίους ἀφορῶντες στρατοπεδευομένους τριχῇ* [*Cum consternatione seditiosi Romanos adspiciebant ternas in partes castra metantes*]. Bene ergo στρατοπέδων multitudinis numero.

21. *Ἐν ταῖς χώραις, in regionibus*] De hac voce diximus supra 12: 16. Contra autem quam Christus monet fecerunt plerique Hebraeorum, ac proinde in urbem velut in nassam conclusi sunt.

22. *Ἡμέραι ἐκδικήσεως αὗταί εἰσι τοῦ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα, tempora vindictae haec sunt quibus impleantur omnia quae scripta sunt*] Iosephus: *Τοῦ δὲ ἄρα (τοῦ ναοῦ) κατεψήφιστο μὲν τὸ πῦρ ὁ Θεὸς πάλαι· παρῆν δὲ ἡ εἱμαρμένη χρόνων περιόδοις* [*Nimirum ad ignem templum iam pridem condemnarat Deus: erat autem tum tempus illud elapsum, fatumque aderat*].

23. *Ἀνάγκη, aerumna*] *Ἀνάγκην* Graeci vocant τὴν *βάσανον* [*tormentum*]; in eumque sensum eam vocem et Iosephus usurpat: quo factum, ut quomodo *βάσανος* ad omnia mala, *praesertim graviora*, refertur, ita et *ἀνάγκη* quod multis locis probavit vir eruditissimus. Adde si placet Tob. 3: 6, *ἐπίταξον ἀπολυθῆναί με τῆς ἀνάγκης* [*praecipe ut ex hac aerumna dissolvar*]. Bar. 6: 36, ἐν

γκῃ ἀνθρώπου ὄντα οὐ μὴ ἐξέλωνται [*aerumnâ homi-*
on *liberabunt*]. Sed et apud Paraphrastas veteris
i Testamenti vox ex Graeco desumta אנגי eundem
ι habet. Chrysostomus ad 2 Cor. 6: 4, *ἀνάγκας*
etatur *ἄφυκτα κακά* [*mala inevitabilia*].

ὀργὴ ἐν τῷ λαῷ τούτῳ, et ira populo huic] Id est,
z. Ita Matth. 3: 7 et supra 3: 7, *φεύγειν ἀπὸ τῆς*
ἴης ὀργῆς [*fugere a ventura ira*]. Locus huic nos-
millimus est 1 Macc. 1: 67, *ἐγένετο ὀργὴ μεγάλη*
ραὴλ σφόδρα [*facta est ira valde magna super Is-*
] ; quomodo non male sumas et illud 1 Macc. 3: 8,
ψεν ὀργὴν ἀπὸ Ἰσραήλ [*avertit iram ab Israele*].

Πεσοῦνται ςόματι μαχαίρας, cadent acie gladii]
ἰ' *ἀπολομένων κατὰ πᾶσαν τὴν πολιορκίαν μυριάδες*
καὶ δέκα [*Periere per universam obsidionem my-*
centum decem], inquit Iosephus: subiiciens postea:
ε μὴν ὥσπερ εἰς εἱρκτὴν ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης πᾶν συν-
η τὸ ἔθνος [*Tum quidem quasi in carcerem uni-*
gens a fato conclusa est]. Alio loco de interemtis
bsidium agens: *Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἔν τε ταῖς πρὸς τὰ*
μάχαις καὶ τῶν καταπιπραμένων ἔν τε ταῖς ἀλληλο-
ς ἀναιρουμένων πεντακοσίους ἐπὶ τοῖς δὶς χιλίοις ὑπερέ-
Qui aut bestiis obiecti aut exusti, aut mutuis in
caedibus confecti sunt, supra bis mille quingentos
t].

αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη, et captivi
ur in omnes gentes] *Τῶν μὲν οὖν αἰχμαλώτων πάν-*
nquit ille, *ὅσα καθ' ὅλον ἐλήφθη τὸν πόλεμον ἀριθμὸς*
ιυριάδες καὶ ἑπτάκις χίλιοι συνήχθη [*Captivorum ita-*
nnium, qui toto bello capti sunt, numerus ad no-
a septem millia fuit]. Illud etiam *εἰς πάντα τὰ ἔθνη*
explicat idem nobilissimus Scriptor: *Τῶν δὲ νέων*
ψηλοτάτους καὶ καλοὺς ἐπιλέξας ἐτήρει τῷ θριάμβῳ·
λοιποῦ πλήθους τοὺς ὑπὲρ ἑπτὰ καὶ δέκα ἔτη δήσας
ν εἰς τὰ κατὰ Αἴγυπτον ἔργα· πλείςους δ' εἰς τὰς ἐπαρ-
εδωρήσατο Τίτος, φθαρησομένους ἐν τοῖς θεάτροις σι-
κὶ θηρίοις· οἱ δὲ ἐντὸς ἑπτὰ καὶ δέκα ἐτῶν ἐπράθησαν
es, ut forma quisque et statura eminebat maxime,
ad triumphum servavit: reliquae turbae eos qui
ιm decimum annum excesserant, ad opera Aegyp-

tia misit vinctos. Plurimos praeterea in provincia donavit Titus, qui nimirum in theatris aut ferro perimi aut a bestiis consicerentur. Qui intra hanc aetatem fuerunt, divenditi sunt]. Rutilius Numantianus:

Atque utinam nunquam Iudaea subacta fuisset
Pompeii bellis imperioque Titi:
Latius excisae pestis contagia serpunt,
Victoresque suos natio victa premit.

Huc pertinet et illud Bardesanis Syri: Ἰουδαῖοι πάντες οἱ διὰ Μωσέως δεξάμενοι νόμον τοὺς γεννωμένους ἄῤῥενας παῖδας ἐν τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ αἱμάσσουσι περιτέμνοντες, οὐκ ἀστέρων παρουσίαν ἀναμένοντες, οὐ κλίματος ἐξουσίαν ἐντρεπόμενοι, οὐχ ὑπὸ νόμου ἀλλοτρίας χώρας ἀγόμενοι, ἀλλ' εἴτε ἐν Συρίᾳ τυγχάνουσιν, εἴτε ἐν Γαλλίᾳ, εἴτε ἐν Ἰταλίᾳ, εἴτε ἐν Ἑλλάδι, ἢ ἐν Παρθίᾳ ἢ ὅπου ἂν ὦσι, τοῦτο ποιοῦσιν [*Iudaei omnes, quotquot legem Mosaicam agnoscunt, pueros suos mares octavo die circumcisione cruentant, non astrorum influxum praestolantur, non vim climatis reformidant, peregrinae regionis legibus non utuntur, idque faciunt sive in Syria, sive in Gallia, sive in Italia, sive in Graecia, sive in Parthia, ubicunque denique fuerint*].

Ἱερουσαλὴμ ἔσαι πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν, *Hierosolyma calcabuntur a Gentibus*] Πατεῖν est *tenere iure victoriae*. Tale est illud:

Barbarus heic cineres insistet viator.

Apoc. 11: 2, Καὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν πατήσουσι μῆνας τεσσαράκοντα δύο [*Urbem Sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus*]. Alienigenae illi, quos Hebraei גוים vocant, sunt Romani, Saraceni, Franci, Turcae.

Ἄχρι πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν, *donec impleantur tempora Gentium*] Chrysostomus in disputatione accurata adversus Iudaeos interpretatur de tempore iudicii universalis: ac proinde negat Iudaeos unquam in patriam restituendos. Sed et Origenes adversus Celsum de Iudaeis loquens scripserat: Θαῤῥοῦντες δ' ἐροῦμεν ὅτι οὐδὲ ἀποκατασήσονται [*Confidenter praeterea negabimus restituendos eos esse unquam*]. Et eam ipsam sententiam tuetur Scriptor Seder Olam: ait enim post secundam eiectionem e Cananaea populum Iudaicum nunquam eo rediturum. Alii vero ex iis quae sunt apud Es. 65, 66, Ier. 16 et 31 Ezech

.. 20, 27, 28, et Os. 3: 3, 4, 5, aliter existimant,
os scilicet cum Iesum Messiam agnoverint recupe-
os ea bona quae Deus ipsorum parentibus sempiter-
ed conditionem continente, foedere promisit. Vide
verba Lev. 26 in fine, et Deut. 30, cuius senten-
se esse dicit in colloquio cum Tryphone Iustinus.
Christus ab Apostolis interrogatus an iam restitu-
esset Regnum Israelis non negavit id se facturum,
[uo id futurum esset tempore, noluit ab ipsis in-
: et sane partim ex his quae dixi vaticiniis, partim
aerogativa martyrum in resurrectione (de qua alibi
.i erit locus) concinnata videtur sententia illa de
annorum felicitate, quam ut ab Apostolorum suc-
:ibus acceptam tuentur magni auctores Iustinus et
eus, quos secuti sunt Melito, Apollinaris, Tertul-
, Victorinus: quorum opinio, quanquam admixtum
d habere videtur humani erroris (quando nec om-
llam felicitatem pari modo explicant), forte tamen
n totum repudianda est. Sunt qui huc referendum
t illud. Apocalypseos de Euphrate: *Καὶ ἐξηράνθη τὸ*
αὐτοῦ ἵνα ἑτοιμασθῇ ἡ ὁδὸς τῶν βασιλέων τῶν ἀπὸ
λῶν ἡλίου [*Et siccavit aquam eius ut praeparetur*
Regibus ab ortu solis]. Regum enim nomine Israe-
putant intelligi. Quod sensisse et Lactantius videtur
id Institutione cap. 15, cum futurum dicit, ut im-
n in Asiam revertatur et rursus Oriens dominetur
:cidens serviat. Vide si lubet quae in Apocrypho
.e libro qui quartus dicitur cap. 13: 43, 47, et con-
um dicto Apocalypseos loco. Quam sententiam si
mus, *καιροὺς ἐθνῶν* intelligere licebit *tempora Di-*
patientiae, praestituta emendationi eorum qui ex
bus Christi nomen professi a disciplina Christi plu-
n recesserunt. Quo sensu *καιρὸν ἐπισκοπῆς* [*tempus*
tionis] de Hierosolymitana urbe supra habuimus,
nirum intelligamus Deum irritatum a Gentibus modo
m novo atque extraordinario usurum in converten-
d se Iudaeis: sicut ab Iudaeis irritatus modo simili
s ad obsequium suum pertraxit. Chrysostomus dicta
lisputatione etiam Iosephi testimonio contra Iudaeos
, quasi is quoque existimaverit sine fine duraturam
τὴν

τὴν ἐρήμωσιν [*desolationem*]. At Iosephus, sicut nihil certi populo suo ausus est polliceri, ita spem omnem abiecit, ut vel ex hoc loco apparet, ubi scelera Civium et poenam eis debitam deplorans ita eam alloquitur: *Δύναιο δ' ἂν γενέσθαι πάλιν ἂν ἀμείνων, εἴγέ ποτε τὸν πορθήσαντα Θεὸν ἐξιλάσῃ* [*Possis forte iterum aliquando in melius restitui, siquidem unquam Deum, qui te perdidit, placaveris*].

25. *Συνοχὴ ἐθνῶν, angor Gentium*] Hesychius συνοχὴ, ταραχὴ, ἀδημονία [*angor, conturbatio, gravissima anxietas*]. Utitur et Paulus 2 Cor. 2: 4.

Ἐν ἀπορίᾳ, cum confusione] Sic ἀπορεῖσθαι [*confundi*] dixit Paulus 2 Cor. 4: 8, Gal. 4: 20. Nec puto aliud legisse Syrum, sed rem ipsam expressisse addito [illegible] Quod alios legisse apparet ἀποῤῥοίᾳ [*defluxione*], probare non possum.

Ἠχούσης θαλάσσης, resonante mari] Mare in libris Propheticis significat *statum mundi variis casibus turbidum* sonus, *excitatos inde tumultus*. Porphyrio mare significat τὴν ὑλικὴν σύςασιν [*statum animae corpori iunctae*].

Καὶ σάλου, et fluctu] Supple ὄντος [*existente*] Id est, *in magna maris agitatione*; nisi σάλον interpretari malis *oram maritimam*, quomodo accepit Polybius, atque inde repetere ἠχοῦντος [*resonante*].

26. *Ἀποψυχόντων*] Puto ἀποψύχειν hic esse, ut Hesychius interpretatur, ἀποπνευματίζεσθαι, *spiritu destitui*, ut in summo aestu atque etiam in summis doloribus fieri consuevit.

Αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται, nam virtutes coelorum movebuntur] Non mirum est si mundi totius status erit impacatissimus, cum ipsa agmina coelestia, id est, Ecclesiae Christianae in plurimas factiones sint discessurae, sublata mutua caritate, imo huc res devenerit ut quod amoris esse debebat vinculum fiat bellorum titulus. Vide quae ad Matthaeum.

27. *Τότε, tunc*] Post impleta tempora Gentium de quibus supra.

28. *Ἀρχομένων δὲ τούτων γίνεσθαι, his autem fieri incipientibus*] Cum et imperii civilis et Ecclesiae tam mi-

dus erit status per saecula aliquot, desperare non
vere Christianus:

Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinae.

tus, ut ad hunc locum pulchre inquit Tertullianus; *us in medio, alterum conclusurus adventu suo*, id incommoda nationum, *alterum incipiens*, id est, Sanctorum.

νακύψατε καὶ ἐπάρατε τὰς κεφαλὰς ὑμῶν, respicite et lite capita vestra] Ut solent qui de loco superiore ıtionem exspectant. Hoc est quod ἀποκαραδοκεῖν [*ex-capite exspectare*] dixit Paulus: haec autem, ut et infra sequuntur commate 34 et deinceps, in persona tolorum dicta sunt omnibus omnium saeculorum Chris-ı. Ideo apud Marcum additur ἃ δὲ ὑμῖν λέγω, πᾶσι [*quae autem dico vobis, omnibus dico*].

γίζει ἡ ἀπολύτρωσις, appropinquat liberatio] Plena iberatio qua mors triumphabitur.

Ὅταν προβάλωσιν ἤδη, cum producunt iam] *Προ-ει, τὰ φύλλα* [*folia*] scilicet, ut collatio Matth. 24: ; Marc. 13: 28 ostendit. Sic προβάλλειν ἄνθος [*pro-e florem*] dixit Dioscorides.

p' ἑαυτῶν, ex se] Id est, *nullo monitore*, ut et su-12: 57. At Syrus ἀπ' αὐτῶν [*ex ipsis*] legit, *ab ar-us* scilicet.

Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, Regnum Dei] *Tranquilla possessio:* ita saepe Hebraei vocabant τὸν αἰῶνα μέλλοντα [*futurum seculum*]. Alias significatur his ıus tempus Messiae quo Regnum illud acquiritur.

Πάντα, omnia] Omnia illa quae Iudaeos et exci-urbis spectant, in quibus et figura est iudiciorum Deus adversus gentes immorigeras est exerciturus.

Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου παρέλθωσι, coelum et terra transibunt, verba au-nea non transibunt] Alibi diximus Hebraismum esse ϱὶν τοὺς λόγους μου παρελθεῖν [*priusquam verba mea ibunt*], et proverbiale loquendi genus, quasi dicat, *a fient, fieri quae posse negantur, potius quam ho-quae vaticinor quicquam irritum fiat.* Vide Matth. et supra 16: 17.

34. *Προσέχετε δὲ ἑαυτοῖς, cavete autem vobis*] Amat Lucas hoc loquendi genus, ut videre est 12: 1, 17: 3, Act. 5: 35, 20: 28.

Μήποτε βαρυνθῶσιν, ne forte graventur] Βαρύνειν respondet Hebraeo הכביד, ut videre est Exod. 8: 15, 32, 9: 7, 35, idem et per *σκληρύνειν* [*indurare*] redditur Exod. 10: 1, et per *πωροῦν* [*excoecare*] Rom. 11: 7. Significat autem *βαρύνεσθαι* apud hos scriptores reddi ἀναίσθητον [*insensibilem*]. Ps. 4: 3, *υἱοὶ ἀνθρώπων ἕως πότε βαρυκάρδιοι* [*filii hominum usque quo gravi corde*]; quo in loco ut multis aliis, apparet LXX Interpretes non paulo aliter legisse quam nos legere docent Masoritae.

Ὑμῶν αἱ καρδίαι ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ, corda vestra crapula et ebrietate] Magistri Graeci tradunt hoc discrimen *μέθην* et *κραιπάλην*, quod *μέθη* sit ex praesenti potu animi alienatio, *κραιπάλη*, ut Plato loquitur, *ἐκ τῆς προτεραίας* [*ex praeterita die*]; aut, ut Aristophanis Scholiastes, *ἀπὸ χθιζῆς οἰνοποσίας* [*ex hesterna vini potatione*]. Non dubium autem quin sub vinolentiae nomine omne vitiorum genus hic denotetur quod circa voluptates occupatum est. Nam quia in ebrietate manifestius est detrimentum rationis, ideo ex illa specie genus totum datur intelligi.

——— *Οὐδεὶς δὲ μεθύων, ἂν σκοπῇς,*
Ὅς οὐχὶ δοῦλός ἐςι τοῦ πεπωκέναι.
[——— *Nempe quot sunt ebrii,*
Mancipia totidem vini potati adspicis.]

ut Philemon inquit.
Theognis vero:

Ὃς δ' ἂν ὑπερβάλλῃ πόσις μέτρον, οὐκ ἔτ' ἐκεῖνος
Τῆς αὐτοῦ γλώσσης καρτερὸς οὐδὲ νόου.
[*Qui bibit atque modum nescit servare bibendi*
Non linguae, mentis non herus ille suae.]

Bene autem ebrietati crapula adiungitur, ut ex hac una specie maxime illustri intelligamus eam vim esse voluptatum, ut non tantum dum iis fruimur usum nobis rationis eripiant, sed et in posterum eam reddant obtusiorem. Nam

——— *Corpus onustum*
Hesternis vitiis animum quoque praegravat.

Καὶ μερίμναις βιωτικαῖς, et curis huius vitae] Circa ho-es et divitias, quae alibi *αἱ μέριμναι τοῦ αἰῶνος τούτου* *rae huius seculi*].

Καὶ αἰφνίδιος ἐφ' ὑμᾶς ἐπιστῇ ἡ ἡμέρα ἐκείνη, et super-iat vobis repentina dies illa] Ut olim Chaldaeo Re-evenit, Dan. 5. Paulus 1 Thess. 5: 3, *Ὅταν γὰρ λέ-ιν, Εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια, τότε αἰφνίδιος αὐτοῖς ἐφίστα-ὄλεθρος* [*Cum dixerint, Pax et securitas; tum re-tinus eis superveniet interitus*]. Saepe illud obser-te est, iisdem vocibus uti Paulum quibus utitur Lucas, plane credibile sit habuisse Paulum descriptos Graece sdam Domini sermones quos Lucas libro suo inse-rit.

5. *Ὡς παγὶς γὰρ ἐπελεύσεται ἐπὶ πάντας τοὺς καθημέ-ς ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς, tanquam laqueus enim erveniet omnibus, qui habitant in superficie omnis ter-*] Ex Esaia 24: 17 פח עליך יושב הארץ [*laqueus super te habitator es terrae*], Graece *παγὶς ἐφ' ὑμᾶς τοὺς ἐνοι-ντας ἐπὶ τῆς γῆς*. Unde liquet *καθημένους* hic esse quod *κοῦντας* [*inhabitantes*], ita ut *secura quaedam et in terrenas defixa habitatio* hoc quidem loco intelliga-. Vide quae diximus ad Matth. 24: 37.

36. *Ἀγρυπνεῖτε οὖν ἐν παντὶ καιρῷ δεόμενοι, vigilate que omni tempore orantes*] Duas nobis res commendat ristianis hominibus apprime necessarias, *προσοχὴν καὶ σευχὴν* [*attentionem et preces*]; nec hic tantum, sed et i, Matth. 26: 41. Et aliunde et hinc discere est, quam e conspiret cum humana diligentia auxilium Divinum. i *vigilare* iubetur, non agitur ut nervis alienis mobile um: qui *precari*, ostenditur opis Divinae indigere, e qua inanis est omnis hominum industria. Illud *ἐν ντὶ καιρῷ* optime construi puto cum verbo *δεόμενοι*, ut m sit quod supra monemur *προσεύχεσθαι πάντοτε* [*orare nper*], 18: 1, et apud Paulum *ἀδιαλείπτως* [*indesinen-*], 1 Thess. 5: 17.

Ἵνα καταξιωθῆτε ἐκφυγεῖν, ut digni habeamini fugere] supra *οἱ καταξιωθέντες τοῦ αἰῶνος ἐκείνου τυχεῖν* [*qui gni habebuntur seculo illo frui*]. Paulus 2 Thess. 1: 5, *τὸ καταξιωθῆναι ὑμᾶς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ* [*ut digni beamini Regno Dei*]. Discamus hinc vocem *καταξιοῦσ-θαι*,

θαι, ut et *δίκαιον* [*iustum*] quod in epistola ad Thessalonicenses sequitur, et Latinum *mereri* plerumque non ad iuris humani rigorem referri, sed ad aestimationem benignitate temperatam. Magna pars est dignitatis nostrae indignitatem nostram ingenue confiteri.

Ταῦτα πάντα τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, ista omnia quae futura sunt] Fallacias *ψευδοχριςῶν καὶ ψευδοπροφητῶν* [*falsorum Christorum et falsorum Prophetarum*], poenas Iudaeorum aut aliarum nationum proprias, postremo poenas communes impiorum.

Καὶ ςαθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, et stare ante Filium hominis] Victoriam haec locutio designat ex iudiciis sumta. Sic Ps. 1: 5 docti exponunt illud יקמו [*non stabit*]. Sic de eo qui iudicio succubuerat, dicebatur לא היתה לו תקומה רגל [*non fuit illi pes stabilis*]. Nah. 1: 6, ἀπὸ προσώπου ὀργῆς αὐτοῦ τίς ὑποςήσεται; [*ante faciem indignationis eius quis stabit?*] Et Esdr. 9: 15, οὐκ ἔςι ςῆναι ἐνώπιόν σου [*non stari potest coram te*]. Utrobique in Hebraeo est לפני, id est, *ἔμπροσθεν*; et hic quidem ad iudicem, alibi illud לפני ad adversarium refertur: ut Sap. 5: 1, *Τότε ςήσεται ἐν παῤῥησίᾳ πολλῇ ὁ δίκαιος κατὰ πρόσωπον τῶν θλιψάντων αὐτόν* [*Tunc stabi iustus cum magna fiducia adversus eos qui ipsum vexaverant*]. Contrarium huic est *cadere*, id est, *pudefieri*. Sic et Latini *stare* et *cadere* usurpant:

Securus cadat, an recto stet fabula talo.

37. *Ηὐλίζετο εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, morabatur in monte Oliveti*] Haud dubium quin orandi causa. Ita quodam modo sermone, nunc exemplo suo nobis commendat preces cum labore coniunctas. Nam diem labori, noctem precibus impendebat.

38. *Ὤρθριζε*] שכם [*mane expeditus fuit*] est Hebraeum, cui hoc Hellenisticum respondet, ut Exod. 34: 4 et alibi. *Diluculo conveniebant*, vertit Tertullianus. *Ὤρθριζε πρὸς αὐτὸν* [*mane veniebat ad eum*] concise dictum, ut *ὀρθρίζωμεν εἰς ἀμπελῶνας* [*mane surgamus ad vineas*], Cant. 7: 12. Apparet non caruisse fructu monitum illud Christi, *Ἀγρυπνεῖτε* [*vigilate*].

CA-

CAPUT XXII.

Ἡ λεγομένη πάσχα, *quae dicitur Pascha*] Συνεκδοχι- [*comprehensive*] enim tota ἑορτὴ [*festum*], quae erat um octo, ex primi diei nomine *Pascha* nominabatur. et Iosephus: Τῆς πάσχα προσαγορευομένης ἑορτῆς καθ' ἔθος ἐςὶν ἡμῖν ἄζυμα προσφέρεσθαι [*Cum Pascha appel- id festum, quo nobis mos est azymis vesci*]. Ioh. 39, Ἔςι συνήθεια ὑμῖν, ἵνα ἕνα ὑμῖν ἀπολύσω ἐν τῷ α [*Est autem consuetudo vobis, ut unum demittam Paschatis tempore*]; pro quo Matthaeus et Marcus ἑορτήν [*durante festo*].

Εἰσῆλθε δὲ ὁ Σατανᾶς εἰς Ἰούδαν, *intravit autem nas in Iudam*] Sicut qui Divinis motionibus pie ob- perant tandem accipiunt Spiritum inhabitantem, ita suggestionibus Diaboli libere consentiunt tandem Deo derelinquente mancipia Satanae fiunt: ac tunc in s ingredi Satanas dicitur. Sic Diabolum Paulus vocat ῦμα ἐνεργοῦν ἐν υἱοῖς ἀπειθείας [*spiritum qui operatur filios inobedientiae*] Eph. 2: 2. Hunc ordinem in observare est: primum avaritia tentatus furti se al- vit et quidem in pecunia pauperibus destinata, Ioh. 6; neque id satis habens homo sacrilegus, videri vo- eorum defensor quos ipse spoliabat; a Magistro ad- itus de malitia nihil remisit. Tum illi suggessit Sa- s, ut Christum prodendo lucrum sibi pararet: εἰς ίαν αὐτοῦ βέβληκε [*in cor eius misit*] inquit Iohannes, 2. Huic sceleratae suggestioni postquam consenserat, intrasse in eum Satanas dicitur. Nempe ut quod ani- proposuerat, id pacto firmaret: iterumque intrasse in , penitus scilicet, narratur, postquam ille ad Christi coena sermones animum obduraverat, Ioh. 13: 27, iam scilicet quod pacto firmaverat re ipsa impleret. vero definitum Dei decretum de eventibus aliter ne- t posse defendi, nisi tota haec Iudae malitia ab initio finem dicatur decucurrisse inevitabili necessitate, et em Deo inclinante atque impellente ipsius voluntatem, optimo iure dici potest quod similia docenti Florino

 scrip-

scripsit Irenaeus: *Ταῦτα τὰ δόγματα, Φλωρῖνε, ἵνα πεφεισμένως εἴπω, οὐκ ἔςιν ὑγιοῦς γνώμης· ταῦτα τὰ δόγματα οὐ σύμφωνά ἐςι τῇ ἐκκλησίᾳ, εἰς τὴν μεγίστην ἀσέβειαν περιβάλλοντα τοὺς πειθομένους αὐτοῖς· ταῦτα τὰ δόγματα οὐδὲ οἱ ἔξω τῆς ἐκκλησίας αἱρετικοὶ ἐτόλμησαν ἀποφήνασθαί ποτε· ταῦτα τὰ δόγματα οἱ πρὸ ἡμῶν πρεσβύτεροι, οἱ καὶ τοῖς Ἀποςόλοις συμφοιτήσαντες, οὐ παρέδωκάν σοι* [*Dogmata haec, Florine, fidenter dicam, a sana mente profecta non sunt: dogmata haec ab Ecclesiae sententia abhorrent: atque eum, qui ita sentiat in ultimam impietatem impellunt: neque ea vel haeretici, qui extra Ecclesiam sunt, unquam aut recipere aut profiteri sunt ausi: denique haec dogmata, qui ante nos fuerunt seniores, quique cum Apostolis etiam vixerunt, tibi non tradiderunt*]. Quanto sapientius Euripides,

Εἰ Θεοί τι δρῶσιν αἰσχρὸν οὐκ εἰσὶν Θεοί.

[*Si Dî patrant quid turpe, iam non sunt Dei*].

Et Plato: *Κακῶν αἴτιον φάναι Θεόν τινι γίγνεσθαι ἀγαθὸν ὄντα, διαμαχετέον παντὶ τρόπῳ, μήτε τινὰ ταῦτα λέγειν ἐν τῇ αὑτοῦ πόλει, εἰ μέλλει εὐνομήσεσθαι, μήτε τινὰ ἀκούειν, μήτε νεώτερον μήτε πρεσβύτερον, μήτε ἐν μέτρῳ μήτε ἄνευ μέτρου μυθολογοῦντα, ὥςε οὔθ' ὅσια ἂν λεγόμενα εἰ λέγοιτο, οὔτε ξύμφορα ἡμῖν, οὔτε ξύμφωνα αὐτὰ αὑτοῖς* [*Repugnandum omni ratione, ne quis Deum cum bonus sit, mali cuiusquam causam putet, neve quis id in civitate sua dicat, si quidem eam bene constitutam esse oportebit; neve quis audiat, nec iunior nec senior aut soluta oratione quenquam aut ligata eiusmodi narrantem quasi fabulas: quae neque sancte dicantur profecto, si dicantur, neque utilitatis habeant quicquam, neque ipsae conveniant sibi*].

4. *Καὶ τοῖς ςρατηγοῖς, et Magistratibus*] Erant hi ex Sacerdotum numero, sed peculiariter nominantur, quod eorum officio incumberet prehendere eos qui in sacra peccarent: *ςρατηγοὺς* vocat *τὸν ςρατηγὸν cum adiutoribus ei additis*. Nam *ἑκάςῃ ἀρχῇ δύω ἄνδρες ὑπηρέται ἐδόθησαν* [*unicuique Magistratui duo viri in ministros erant additi*], ut Iosephus nos docet Originum IV. Vide quae ad Matthaeum hac de re diximus 26: 45.

6. *Ἐξωμολόγησε, spopondit*] Theophilus in Institutioni-

[ta]libus titulo de verborum obligationibus: *Τὰ δὲ ἕτερα μεταφράζεται· προμίττις, προμίττω· τοῦτ' ἔςι, ὁμολογεῖς, ὁμολογῶ* [*caetera vero transferuntur: promittis, promitto: id est, spondes, spondeo*]. Frequens usus verbi ὁμολογεῖν hoc significatu apud Graecos Oratores, sed et apud Platonem.

7. *Ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων, dies Azymorum*] Primus dierum octo: quo die incipiebant edi Azyma ante noctem. *Ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα*] Marcus inquit, ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον, id est, *quo die de more mactari Pascha solebat.* Sed de his ad Matthaeum.

8. *Πορευθέντες*] *Iamiam euntes*, non exspectato tempore pomeridiano: sic et mox, *ἐκεῖ ἑτοιμάσατε* [*ibi parate*], nulla mora interposita.

14. *Ὅτε ἐγένετο ἡ ὥρα*] *Cum tempus esset* coenandi; quippe multa iam nocte, ut ad Matthaeum diximus. Sic Matth. 14: 15, ἡ ὥρα ἤδη παρῆλθεν [*tempus iam venit*]. Sic Paulus Rom. 13: 11, ὥρα ἡμᾶς ἤδη ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι [*tempus est iam nobis de somno surgendi*]. Sic ὥρα πορεύεσθαι [*tempus est eundi*] apud Xenophontem, ὥρα δημηγορεῖν [*tempus concionandi*] apud Plutarchum.

15. *Ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν, valde desideravi hoc Pascha edere vobiscum antequam patiar*] Quasi dicat: *Festinavi ad hanc coenam quia tempus mortis instat, quod mihi erepturum est facultatem τοῦ πασχατίζεσθαι μεθ' ὑμῶν Pascha vobiscum celebrandi*]. Itaque rationem reddit anticipatae coenae Paschalis, ut apud Matthaeum, ὁ καιρός μου ἐγγύς ἐςι [*tempus meum instat*]. Ἐπιθυμίᾳ ἐπιθυμεῖν est *magno rei alicuius desiderio flagrare*, ut Gen. 31: 30, pro quo ἐπιθυμίαν ἐπιθυμεῖν dixerunt LXX Num. 11: 4. Causa autem desiderii videtur explicari commate sequenti: nempe quod cuperet Christus ipsis explicare quid esset quo potissimum respiceret Paschalis caeremonia, idque per ritum adspectabilem animis ipsorum infigere.

16. *Οὐκ ἔτι οὐ μὴ φάγω ἐξ αὐτοῦ ἕως ὅτου πληρωθῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, me hoc non celebraturum donec impleatur in Regno Dei*] Exponere coepimus ad Matthaeum. Sensus est: οὐ πασχατίσομαι μεθ' ὑμῶν εἰ μὴ ὅτε πληρωθῇ-

σεται τὸ πάσχα [*Pascha vobiscum non celebrabo priusquam completum fuerit Pascha*]: id autem fiet ἐν τῷ αἰῶνι τῷ μέλλοντι [*in futuro seculo*], qui κατ' ἐξοχὴν [*per excellentiam*] solet vocari βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Sciendum ergo Pascha, quanquam proprie significat transitum illum τοῦ ὀλοθρευτοῦ [*perditoris*], simul tamen et ex consequenti significasse liberationem ex Aegyptiaca servitute: ac si quis diligenter advertat animum ad sacri contextus loca, in quibus Paschatis fit mentio, plerumque videbit, non tam prius illud quam posterius hoc requiri. Iosephus: *Κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν ἀζύμων ἣν ἄγουσιν Ἰουδαῖοι σωτήρια ἐξόδου τῆς ὑπ' Αἰγυπτίοις δουλείας ἀνεθέντες εἰς τὴν πάτριον γῆν* [*Circa asymorum festum, quod agunt Iudaei in memoriam restitutae eis e servitute Aegyptiaca et libertatis et patriae*]. Idem alibi: *Ἀζύμων ἑορτὴ πάσχα καλεῖται, ὑπόμνημα τῆς ἐξ Αἰγύπτου ἐπάρσεως* [*Azymorum festum vocatur Pascha in memoriam liberationis ex Aegypto*]. Tota autem ista liberatio ex Aegyptiaca servitute umbram ferebat liberationis, hic quidem a peccato, in vita autem altera a morte peccati stipendio: quare et per Pascha utrumque hoc μυστικῶς [*sub figura*] figurabatur. Philo: *Καὶ γὰρ τὸ πάσχα τοῖς ἐκ παθῶν εἰς ἄσκησιν ἀρετῆς διαβᾶσιν προστέτακται ποιεῖσθαι τὰς ὀσφῦς περιεζωσμένους, ἑτοίμως πρὸς ὑπηρεσίαν ἔχοντας καὶ τὸν σάρκινον ὄγκον, τὰ ὑποδήματα, λόγῳ περιειληφότας, ἀκλινῶς καὶ ὑγίως ἑστῶσι τοῖς ποσὶ, καὶ τὴν παιδείαν διὰ χειρὸς ἔχοντας ῥάβδον, πρὸς τὴν ἐν τῷ βίῳ πραγμάτων πάντων ἄπταιστον κατόρθωσιν, καὶ τὸ τελευταῖον μετὰ σπουδῆς ἐντραφῆναι· διάβασις γὰρ ἐπὶ Θεὸν τοῦ γεννητοῦ καὶ φθαρτοῦ τὸ πάσχα εἴρηται* [*Praeceptum est enim transeuntibus ab affectis ad virtutis meditationem, ut accincti lumbos Pascha celebrent, expediti ad ministrandum et induti calceamenta, quibus carneam molem ratione contineant, stentque recti firmatis pedibus, et disciplinam habentes virgam in manibus, ad dirigenda citra errorem omnia vitae negotia; postremo iubentur properando cibum edere: quia Pascha creaturae mortalis transitus ad Deum dicitur*]. Et alibi: *Φησὶ γὰρ μετὰ σπουδῆς θύειν τὸ πάσχα, τὸ δ' ἐστιν ἑρμηνευθὲν, διάβασις, ἣν ἀνενδοιάστῳ γνώμῃ καὶ προθυμίᾳ συντόνῳ χρώμενος ὁ νοῦς τήν τε ἀπὸ τῶν παθῶν ἀμεταστρεπτὶ*

ποι-

διάβασιν, καὶ τὴν πρὸς τὸν σωτῆρα Θεὸν εὐχαριςίαν,
ιευθερίαν οὐ προσδοκήσαντα αὐτὸν ἐξείλετο [*Ait enim
stinatione immolare Pascha, quod interpreteris
s. Quando inhaesitanter cum summa alacritate
affectibus continuato cursu transmigrat ad gra-
actionem pro salute accepta a Deo: qui nec opi-
vindicavit in libertatem*]. Rursum alio loco:
κυρίως εἰπεῖν τὸ ψυχικὸν πάσχα, ἡ παντὸς πάθους
τὸς αἰσθητοῦ διάβασις πρὸς τὸ δέκατον, ὃ δὴ νοητὸν
θεῖον [*Hoc proprie animae Pascha dicitur om-
ffectuum et omnium sensibilium transitus dum
t ad decimum illud, quod est Divinum et intel-*
. Mox: Τουτέςιν ἄφεσις, τοῦτ᾽ ἐλευθερία παντελὴς
ὃν ἐπλανήθη τε πλάνον ἀποσειομένης, καὶ πρὸς τὴν
φύσιν μεθορμιζομένης [*Haec est remissio, haec
absoluta animae pristinum errorem excutientis et
ιtis ad nunquam errantem naturam*]. Iterum alio
άσχα δ᾽ ἐςὶν ὅταν ἡ ψυχὴ τὸ μὲν ἄλογον πάθος ἀπο-
ιελετᾷ, τὴν δὲ εὔλογον εὐπάθειαν ἑκουσίως πάσχῃ
*tem Pascha cum anima irrationales affectus me-
lediscere, rationi eos subdere et ad mediocritatem
conatur*]. Ad priorem transitum referendum il-
li: Τὸ πάσχα ἡμῶν [*Pascha nostrum*] (id est, ἡ
ἐκ τῆς παλαιᾶς ζύμης εἰς τὸ νέον φύραμα [*transitus
i fermento ad novam massam*] ἐθύθη Χριςὸς [*im-
est, Christus*], 1 Cor. 5: 7. Origenes adversus
VIII, Ἔτι δὲ ὁ νοήσας, ὅτι τὸ πάσχα ἡμῶν ἐθύθη
καὶ χρὴ ἑορτάζειν, ἐσθίοντα τῆς σαρκὸς τοῦ λόγου,
ὅτε οὐ ποιεῖ τὸ πάσχα, ὅπερ ἑρμηνεύεται διαβατή-
βαίνων ἀεὶ τῷ λογισμῷ καὶ παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ
ἀπὸ τῶν τοῦ βίου πραγμάτων ἐπὶ τὸν Θεόν [*Quis-
n cogitat Pascha nostrum immolatum esse Chris-
lebrandumque hoc festum, edendo carnem Verbi,
n non celebrat Pascha, quod sonat* transitoria,
*semper ratione omnique cogitatione atque acti-
huius vitae negotiis ad Deum*]. Ad posteriorem,
1. 5: 24, Ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων, καὶ πιςεύων τῷ
με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται,
αβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν [*Qui verbum
udit, et credit ei qui misit me, habet vitam*

aeternam, et in iudicium non venit, sed transiit a morte in vitam]. Nam μεταβέβηκεν est פסח, unde Pascha Philoni τὰ διαβατήρια [*sacra pro transitu*], Iosepho et Symmacho ὑπέρβασις [*transitus*]. Idque ipsum latius explicat Christus Ioh. 6. Ac ne ignoraremus quomodo fiat utraque haec μετάβασις, expressit hoc ipsum Christus in consecratione panis et poculi, per ea signa nobis velut ob oculos ponens suam nobiscum et nostram secum communitatem et quasi concorporationem. Nam ipse culpas nostras in se suscepit, ut nos ipsius innocentiam acciperemus: ipse pro nobis mortem obivit, ut nos immortalitate sua donaret. Sensus igitur huius loci est: Nunc praesens ac conspicuus vobiscum Pascha celebro: posthac id non faciam. Sed veniet tempus cum me iterum conspicietis, cum res ipsa quam Pascha designat in vobis per me consummabitur τῇ διαβάσει τοῦ φθαρτοῦ εἰς τὸ ἄφθαρτον [*transitu de corruptibilitate in incorruptibilitatem*], cuius initium est in hac vita ἡ διάβασις τοῦ ψυχικοῦ εἰς τὸ πνευματικόν [*transitus studii animalis in spiritualem*].

17. *Καὶ δεξάμενος τὸ ποτήριον, et accepto calice*] Ex more coenae Paschalis; nam et in coena aliquoties, et postremo post coenam in orbem bibebatur. Nec est quod duo haec commata suspecta habeamus, cum et Graeci codices et Latini agnoscant et Arabici, sed et Syricorum nonnulli. Interpolandi causam nonnullis praebuit Matthaei narratio, hos Christi sermones non ex temporis ordine, sed brevitatis causa ex occasione recensentis. Qua de re ad Matthaeum monuimus.

Διαμερίσατε ἑαυτοῖς, dividite inter vos] Quoties omnibus porrigere poculum paterfamilias non poterat, proximi remotioribus de manu in manum tradebant, idque perinde habebatur, quasi singuli ex patrisfamilias manu poculum accepissent.

18. *Ἕως ὅτου ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἔλθῃ, donec Regnum Dei veniat*] Vide quae ad Matthaeum.

19. *Τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, quod pro vobis datur*] *Κλώμενον* [*quod frangitur*] dixit Paulus. In utroque et ad panem et ad victimas alluditur: panis frangitur et datur; victimae quoque dabantur ab offerentibus, deinde frangebantur in altari. Ita et Christus corpus suum dedit,

fuit, cum mortem patienter nostri causa pertulit, quod alibi dicitur δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ [*dare animam suam*], Matth. 20: 28. Fractum quoque est id ipsum corpus cum manus pedesque clavis sunt perfossi, adde et latus transfixum. Praesens positum pro proxime futuro, ut etiam in verbo ἐκχυνόμενον [*quod effunditur*]: qua de re ad Matthaeum monuimus.

Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν, hoc facite in mei memoriam] Id est, *Hoc ritu celebrate mortis, quam iamiam subiturus sum, memoriam.* Et Christus hoc loco, et alibi Apostoli mortis potius Christi quam vitae (quanquam et vitae) meminisse nos iubent, quia in morte, et obedientia eius et amor erga genus humanum eximie elucet.

20. *Μετὰ τὸ δειπνῆσαι, postquam coenaverat*] Ut mos erat Iudaeorum, quemadmodum ad Matthaeum diximus. Idem videre est et apud profanas gentes usitatum. Ita apud Virgilium in Euandri sacrificio, post mensas remotas sequitur,

Et pocula porgite dextris.

Τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, hic calix est novum Testamentum in meo sanguine] Simili locutione διαθήκην περιτομῆς [*testamentum circumcisionis*] dixit Stephanus Act. 7: 8, id est, περιτομὴν εἰς σημεῖον διαθήκης [*circumcisionem in signum testamenti*], ut de iride legimus Gen. 9: 12 aut εἰς σφραγίδα [*in obsignationem*], ut Paulus loquitur. Tertullianus hunc locum citans non male sententiam exprimit dicens *testamentum sanguine suo obsignatum.* Quae sanguine signata sunt, deleri non posse aiunt Hebraei. Vide Esther Rabba.

Τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον, qui pro vobis fundetur] Constructio est qualem aliquoties iam annotavimus πρὸς τὸ σημαινόμενον [*ad sensum*]. Nam quia idem est διαθήκη ἐν αἵματι [*testamentum in sanguine*] et αἷμα διαθήκης [*sanguis testamenti*], ut hoc loco post Mosem et Zachariam Matthaeus et Marcus loquuntur, ideo τὸ ἐκχυνόμενον intulit, quasi αἷμα διαθήκης dixisset. Sic Matth. 28: 19 cum praecessit ἔθνη [*gentes*], sequitur αὐτοὺς [*illos*]. Similia sunt, *Ubi est scelus qui me perdidit?* Item, *Curemus aequam uterque partem: tu alterum, ego vero* al-

alterum. Sic Prov. 4: 13 constructio est quasi pro מסר scriptum esset מוסר. Non dissimilia loquendi genera observare est Gen. 4: 10, Iob. 29: 10, 32: 7, 33: 2, 35: 9, 37: 10, Ps. 10: 2.

21. *Πλὴν ἰδοὺ, veruntamen ecce*] Diversos Christi sermones nulla ordinis habita ratione Lucas connectit. Nam illud de proditore in coena iusta contigit; admonitio de vitanda ambitione plane, ut credibile est, in lotione inter coenam Paschalem et coenam iustam. Ita πλὴν saepe Lucae est *μεταβατικόν* [*transitivum*].

Ἡ χεὶρ τοῦ παραδιδόντος με, manus tradentis me] Non puto *manum* hic pro *consilio* accipi, ut 2 Sam. 14: 19, sed potius dici manum eius esse in mensa cum Christo, quia cibum cum Christo communem sumebat. Matthaeus, *ὁ ἐμβάψας μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ τρυβλίῳ τὴν χεῖρα* [*qui intingit mecum manum in catino*].

22. *Πορεύεται, vadit*] הלך, id est, *moritur*, ut apud Matthaeum diximus.

Κατὰ τὸ ὡρισμένον, secundum quod definitum est] *Τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ* [*definito consilio*] Act. 2: 23. Est autem his locis ὁρίζειν idem quod προορίζειν [*praefinire*], ut Act. 2: 23, 10: 42, 17: 26: 31. Sed hoc definitum consilium de morte Christi non erat citra omnem praescientiam, imo coniunguntur dicto loco Actorum ὡρισμένη βουλὴ et πρόγνωσις [*praescientia*]. Et Iustinus disputatione adversus Tryphonem obiectionem illam ὅτι ἔδει τὸν Χριστὸν σταυρωθῆναι καὶ ἐν τῷ γένει τῶν Ἰουδαίων εἶναι τοὺς παραβαίνοντας [*necesse fuisse cruci affigi Christum, et esse in Iudaeorum gente qui credere in eum recusarent*], ita solvit, ὅτι προεγίνωσκεν ὁ Θεὸς γενησομένους πονηρούς, οὐχ ὅτι τοιούτους ἐποίησε [*quod eos praesciebat Deus malos fore, non quod eos tales fecerit*]. Deus enim, cui non ea tantum quae inevitabiliter sunt futura, sed et quae possunt fieri sunt notissima, non ignoravit nunquam defuturos homines qui doctrinam veri ipsorum commodis adversam non aspernarentur modo, sed crudeli etiam odio insectarentur. Deinde decretum illud definitum dicitur factum de eventu, non de actionibus hominum, quibus oblatis ad eventum usus est Deus. Clare distinguunt Apostoli in hymno qui est Act. 4: 28, ubi Pilatus et Hero-

ides coiisse dicuntur ut facerent ὅσα ἡ χεὶρ τοῦ Θεοῦ καὶ βουλὴ αὐτοῦ προώρισε [*quae manus Dei et consilium aefiniverunt*], non αὐτοὺς ποιῆσαι [*illos facere*], sed νέσθαι [*fieri*]. Si de ipsis actionibus Iudae, Pilati, erodis quaeramus, certum est ne illas quidem contigisse ἰευ τοῦ Πατρὸς [*praeter Patrem*], cum *sine eo ne pas- r quidem cadat*, sed voluntas Dei circa eos permittens it, non efficiens: quae distinctio et Sacris Literis et nnium veterum Christianorum sententiae multo est con- uentior quam ea quae nonnullis placet, actionem a vi-) quod in actione est discriminantibus, quod in multis tionibus, puta furto, adulterio, atque aliis, quarum : nomen quidem sine vitio intelligi potest, rerum natu- e repugnat. Neque magis audiendi sunt qui actiones les a Deo impellente procurari posse aiunt bono fine, .m solus finis non possit rectas facere actiones, aut iam talia decreta quae antecedenter omnino necessita- m ponant talium actionum. Aeque reiicienda eorum)inio qui Deum recte ista facere arbitrantur, quia nulla neatur lege: nam quaedam mala sunt etiam citra legem; posita ac manente eius obligatione procurare ut aliquis ıntra legem faciat, naturaliter malum est ac proinde turae Dei repugnat. Adde quod hoc posito inane red- tur peccati nomen, cum peccari in eo non possit quod eus optimus voluerit nos facere decreto praevertente li- ırtatem nostrae voluntatis. Quanto rectius erat cum ıulo dicere, εἴασεν ὁ Θεὸς τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς τῶν [*permisit Deus Gentes ingredi vias suas*], Act. 14: , et si quae sunt alibi obscura ad eam formam expo- re? quod Veteres omnes videmus fecisse. Clemens rom. VIII, Τὸ μὴ κωλύον ἀνενέργητόν ἐστι· διὸ οὐκ ἔστιν αἴτιον κωλύον, ἀλλὰ τὸ κωλύον· ἐν γὰρ τῷ ἐνεργεῖν καὶ δρᾷν τι αἴτιον νοεῖται [*Quod non prohibet, non eo aliquid effi- :. Itaque id quod prohibet demum, non id quod non ohibet, causae loco est. Causa enim eo censetur, si at aliquid atque effectum det*]. Origenes adversus Cel- m VII, Ὁράτω τὴν ἀτοπίαν ὁ τοῦτο λέγων, τοῦ πάντα τὰ γνώμην διοικεῖσθαι τοῦ Θεοῦ· ἀκολουθεῖ γὰρ τῷ λόγῳ ι τὰ ἁμαρτανόμενα καὶ πάντα τὰ ἀπὸ κακίας κατὰ γνώμην ıκεῖσθαι τοῦ Θεοῦ, ὅπερ οὐ ταυτόν ἐστι τῷ, οὐ κωλύοντος

τοῦ Θεοῦ γίνεσθαι [*Quod qui dicit, videat quanta absurditas sequatur hanc propositionem, omnia dispensari Dei arbitrio; sequitur enim ut quicquid peccatur per malitiam fiat ex voluntate Dei, quod quidem aliud est quam fieri non prohibente Deo*]. Mox ea quae prave fiunt ait non esse *ἐκ προνοίας* [*ex providentia*], sed *κατ' ἐπακολούθησιν τῶν ἐκ προνοίας* [*per consecutionem eorum quae fiunt ex providentia*]. Cyprianus: *Cum ipse sit mundi Dominus, cognitor et rector, et cuncta arbitrio eius et nutu gerantur, nec quicquam fieri possit nisi quod fecerit aut fieri ipse permiserit.* Salvianus: *Quaedam ex his Divina dispositio ita ordinavit, quaedam patientia sustinuit.* Chrysostomus: *Οὐδὲν ἀγνοοῦντος αὐτοῦ γίνεται, ἀλλ' εἰδότος μὲν ἅπαντα, οὐ μὴν πάντα ἐνεργοῦντος* [*Inscio eo nihil fit, sed sciente quidem omnia, non tamen omnia operante*]. Scriptor Responsionum ad Graecos in operibus Iustini: *Συγχωρεῖ τε ἡμᾶς πράττειν ἃ ἑκουσίως αἱρούμεθα κακά, οὐ διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ἀλλ' ἵνα τὸ ἡμῶν αὐθαίρετον καὶ τὸ αὐτοῦ μακρόθυμον δειχθῇ* [*Permittit nobis facere, quod ultro eligimus, malum: non quo infirmior sit quam ut possit impedire ne quid fiat mali: sed ut et nos sponte esse improbos et ipsum esse clementissimum appareat*]. Huc referendum et illud quod Veteres omnes constanter tradunt ex Divina praescientia nullam hominibus imponi agendi necessitatem: id enim nullius erat usus, si ipsa praescientia decretis pure effectivis subniteretur. Origenes adversus Celsum disputans, an recte dicatur *πάντως ἐχρῆν γενέσθαι τὸ προειρημένον* [*omnino oportebat, id quod praedictum est, fieri*], accurate vocem *πάντως* distinguit: *Εἰ γὰρ τὸ πάντως ἀκούει ἀντὶ τοῦ ἠναγκασμένως, οὐ δώσομεν αὐτῷ· δυνατὸν γὰρ ἦν καὶ μὴ γενέσθαι· εἰ δὲ τὸ πάντως λέγει ἀντὶ τοῦ ἔσται ὅπερ οὐ κωλύεται εἶναι ἀληθὲς κἂν δυνατὸν ᾖ τὸ μὴ γενέσθαι, οὐδὲν λυπεῖ τὸν λόγον* [*Nam si istud* omnino *ita accipit, ut sonet* necessario, *nunquam id ei concedemus; poterat enim sane aliter fieri. Quod si ita dicit* omnino, *ut nihil aliud significatum velit, nisi hoc,* plane ita fore, *quod verum esse nihil prohibet, tametsi aliter fieri possit; nihil dicit, quod a vera ratione abhorreat*]. Tractarat idem Origenes tomo in Genesin tertio verbis non

non dissimilibus, addito Iudae exemplo de quo hoc Lucae loco praecipue agitur: *Εἰ μὲν γὰρ τὸ πάντως ἔςαι οὕτω τις ἑρμηνεύει, ὡς ἀνάγκην εἶναι γενέσθαι τὸ προεγνωσμένον, οὐ δίδομεν αὐτῷ· οὐ γὰρ ἐροῦμεν, ἐπεὶ προέγνωςαι Ἰούδαν προδότην γενέσθαι, ὅτι πᾶσα ἀνάγκη ἦν Ἰούδαν προδότην γενέσθαι· ἐν οὖν ταῖς περὶ τοῦ Ἰούδα προφητείαις μέμψεις καὶ κατηγορίαι τοῦ Ἰούδα ἀναγεγραμμέναι εἰσὶ, παντὶ τῳ παρεςῶσαι τὸ ψεκτὸν αὐτοῦ· οὐκ ἂν δὲ ψόγος αὐτῷ προσήπτετο εἰ ἐπάναγκες προδότης ἦν, καὶ μὴ ἐνεδέχετο αὐτὸν ὅμοιον τοῖς λοιποῖς ἀποςόλοις γενέσθαι* [*Nam si cui hoc*, omnino ita erit, *ita explicandum videatur, ut putet necessario hoc quod cognitum fuit, antequam fieret, fieri debere; nos vere istiusmodi interpretationi non accedimus. Neque enim dicemus, quia antea cognitum fuerit Iudam proditurum, necesse ei fuisse prodere. Itaque in iis, quae de Iuda scriptae sunt prophetiis, querimoniae atque accusationes adscriptae sunt, quae omnibus planum faciant, vituperabile hoc eius factum fuisse. Neque vero merito vituperari posset, si proditorem eum fieri necesse esset, neque ulla ratione consequi posset ut similis caeterorum Apostolorum evaderet*]. Mox: *Εἰ δέ τις διηγήσεται τὸ πάντως ἔςαι, καὶ τοῦτο σημαίνειν αὐτὸ λέγων, ὅτι ἔςαι μὲν τάδέ τινα, ἐνεδέχετο δὲ καὶ ἑτέρως γενέσθαι, τοῦτο ὡς ἀληθὲς συγχωροῦμεν. Τὸν μὲν γὰρ Θεὸν οὐκ ἐνδέχεται ψεύσασθαι· ἐνδέχεται δὲ περὶ τῶν ἐνδεχομένων γενέσθαι καὶ μὴ γενέσθαι φρονῆσαι τὸ γενέσθαι αὐτὰ ἢ τὸ μὴ γενέσθαι* [*Sin quis ita explicet istud:* Omnino fiet, *ut hoc significari dicat, fore quidem hoc ita ut praedictum sit, potuisse autem et aliter fieri: nos quoque hanc sententiam, ut veram amplectimur. Deus enim ut mentiatur fieri non potest: potest autem, ut, quae utramlibet in partem possunt cadere, ea utram in partem casura sint, sciat*]. Quod ibidem latius prosequitur, a Veterum nulla hac in parte errorum reprehensus. Imo plurimi Scriptores ad hunc locum idem plane tradiderunt: et Chrysostomus oratione Cur obscura sint vaticinia: *Οὐδὲ γὰρ ἡ πρόγνωσις, ἄνθρωπε, τῆς πονηρίας αἰτία· μὴ γένοιτο· οὐ γάρ ἐςιν ἀναγκαςικὴ τῶν μελλόντων ἔσεσθαι ἀλλὰ προγνωςικὴ μόνον. Οὐκ ἐπειδὰν προεῖπεν ὁ Χριςὸς διὰ τοῦτο ἐγένετο ἐκεῖνος προδότης, ἀλλ᾽ ἐπειδὰν προδότης ἔμελλε γενέσθαι διὰ τοῦτο προεῖπεν ὁ Χριςός* [*Neque enim*

enim praescientia, ὁ homo, causa est improbitatis ab-sit. Neque enim cogit ut fiant quae futura sunt, sed tantum ante, quid futurum sit, novit. Neque hic idem proditor fuit, quia id Christus praedixerat: verum eo praedixit Christus, quia hic futurus erat proditor]. Contrariam vero sententiam magno consensu damnatam ubique est invenire. Locum Irenaei supra adduximus; cui addi potest ille Clementis: *Τί πρὸ ταύτης ἔτι φθέγγονται τὴν φωνὴν αἱ αἱρέσεις, ἀγαθὸν τὸν Παντοκράτορα κηρυττούσης τῆς γραφῆς καὶ ἀναίτιον κακίας τε καὶ ἀδικίας;* [*Quid ad hanc vocem habent haereses, quod regerant, cum Scriptura Omnipotentem et bonum et vitii omnis iniuriaeque insontem praedicet?*]

Πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ παραδίδοται, verumtamen vae homini illi, per quem traditur] Prosper ad obiectiones Vincentianas: *Non casus ruentium, nec malignitatem iniquorum, neque cupiditates peccantium praedestinatio Dei aut excitavit, aut suasit, aut impulit: sed plane praedestinavit iudicium suum, quo unicuique retributurus est prout gessit, sive bonum sive malum: quod iudicium omnino futurum non esset, si homines Dei voluntate peccarent.* Quicum bene convenit illud Hieroclis: *Ὅσα μὲν τοῖς ἐφ' ἡμῖν ἁμαρτάνομεν, ταῦτα εἰς προαίρεσιν ἀναφέρεται· ὅσα δὲ ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις κατὰ τοὺς τῆς δίκης ἕπεται νόμους, εἰς εἱμαρμένην· τὰ δὲ προηγουμένως παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐκδιδόμενα ἀγαθὰ, εἰς πρόνοιαν* [*Si quis in re, quae nostri arbitrii est, delinquit quippiam, id e voluntate eius oritur: quod delicta e iustitiae lege sequitur, fato attribuitur: quod ultro nobis boni largitur Deus, providentiae est*].

24. *Ἐγένετο*] Puto recte verti posse *fuerat.* Neque enim necesse est, imo vix credibile tam luctuoso tempore vacasse animos ambitioso certamini. Sed memor Christus quid olim inter se disceptassent, abiturus, ut dilectionis ita et humilitatis praecepta suis tradidit.

25. *Ἐξουσιάζοντες αὐτῶν, qui potestatem habent super eos*] Vide Matth. 20: 25.

Εὐεργέται καλοῦνται, benefici vocantur] Saepe apud Iosephum et Philonem reperias hoc nomine appellari Romanos Imperatores. Datur et aliis Regibus, ut apud Plutar-

tarchum De se laudando; item apud Isocratem Panathenaico. Apud Iosephum etiam Simon Ethnarcha hoc titulo ornatur. Significat Christus nomina talia saepe ab iis affectari qui re ipsa suis magis quam alienis commodis consulant. Vident ergo quid pulchrum sit (alioqui nomen non affectarent), sed facere id ipsum negligunt. Vide quae ad Matthaeum, inprimis quod ibi ex Philone adduximus, valde enim facit huic loco illustrando. Hebraei Reges vocabant נדיבים *beneficos*, ut Iob. 12: 21, 21: 28 et alibi.

26. *Ὁ μείζων ἐν ὑμῖν, qui maior est in vobis*] Quicunque munus aliquod in regno meo obtinebit.

Γενέσθω ὡς ὁ νεώτερος, fiat sicut minor] Sicut πρεσβύτεροι [*Seniores*] vocantur *qui Ecclesiae praesunt*, ita νεώτεροι [*iuniores*] qui sunt ἐν τάξει ἰδιωτῶν [*in ordine laicorum*]. Act. 5: 6, *ἀναςάντες δὲ οἱ νεώτεροι* [*surgentes autem iuvenes*]. Paulus 1 Tim. 5: 1, *πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς, ἀλλὰ παρακάλει ὡς πατέρα· νεωτέρους ὡς ἀδελφούς* [*seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem; iuvenes ut fratres*]. Vult ergo Christus Praepositos Ecclesiis nihil splendoris aut commodi sibi praecipuum supra caeteros assumere.

Ὁ ἡγούμενος, qui praecessor est] *Ἡγούμενος* hic dici videtur *qui in Ecclesia sublimiorem caeteris consecutus est gradum*, ut Apostoli erant consecuturi, et post eos Episcopi: ita enim Veteres explicant illud ad Hebraeos, *πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν* [*obedite praepositis vestris*]. His opponuntur *οἱ διακονοῦντες* [*ministrantes*], qui in minimo sunt gradu.

27. *Τίς γὰρ μείζων, nam quis maior est*] Ostendit Christus discrimen sui Regni a regnis mundi: in regnis mundi Rex ad mensam accumbit, alii ministrant: at Christus Rex coelestis Regni toto vitae tempore suis subditis ministerium exhibuerat, idque ipsum hoc tempore per pedum lotionem oculis subiiciebat, ut res memoriae penitus haereret.

28. *Ὑμεῖς δὲ ἐςε οἱ διαμεμενηκότες μετ' ἐμοῦ, vos autem estis qui permansistis mecum*] Quasi dicat: Hactenus res vestrae satis recte se habent: vos alloquor qui a proditione abhorretis, qui hactenus fideli animo me sectamini.

Ἐν τοῖς πειρασμοῖς μου, in tentationibus meis] *Πειρασμοὶ* hic

hic dicuntur *res adversae per quas constantia exploratur*, ut Gal. 4: 14, Iac. 1: 12, 2 Petr. 2: 9, Apoc. 3: 10. Dicitur autem Christus πειρασθῆναι [*tentatus esse*], Hebr. 2: 18, 4: 15, quatenus per illa adversa obedientia ipsius emicuit.

29. *Κἀγὼ διατίθεμαι ὑμῖν, καθὼς διέθετό μοι ὁ Πατήρ, et ego addico vobis, sicut addixit mihi Pater*] Dubium non est quin διατίθεσθαι hic non sit *legare*, quod Patri non convenit, sed *pacto addicere*, ut apparet in Graeco 2 Par. 7: 18. In Ps. 89: 4 ברתי ברית vertitur διεθέμην διαθήκην [*disposui testamentum*]. Sicut et libri quidam vetustissimi hic habent διατίθεμαι ὑμῖν διαθήκην [*dispono vobis testamentum*]. Construenda autem verba sunt hoc modo: *Καθὼς διέθετό μοι ὁ Πατὴρ βασιλείαν, κἀγὼ διατίθεμαι ὑμῖν, ἵνα ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου* [*Sicut addixit mihi Pater Regnum, sic et ego addico vobis, ut edatis et bibatis super mensam meam*], ut recte exponit Theophylactus. Sensus est: Sicut Pater mihi Regnum addixit acquirendum per tolerantiam rerum adversarum, ita et ego vobis addico gloriam Regiae Maiestati proximam simili ratione acquirendam: *ὥσπερ κοινωνοί ἐστε τῶν παθημάτων, οὕτω καὶ τῆς παρακλήσεως* [*sicut adversorum participes estis, sic eritis et consolationis*], 2 Cor. 1: 7, *εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν* [*si toleramus, et una regnabimus*], 2 Tim. 2: 12. Cohaeret autem optime cum superioribus, ubi eos ab ambitione deterruit. Nam quorum gloria in coelo reposita est, ii non debent eam in terris quaerere: deinde via ad gloriam est humilis patientia, ambitioni plane adversa.

30. *Ἵνα ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου ἐν τῇ βασιλείᾳ μου, ut edatis et bibatis super mensam meam in regno meo*] Duabus notis solent cognosci Proceres regni, honoris et potestatis. Honos est in mensae regalis consortio: potestas in iudiciorum participatione. His translationibus hoc loco describitur dignitas, ut diximus, regiae proxima.

31. *Σίμων*] Latinus et Syrus legerunt *Σίμωνι*. At a recepta lectione stat Arabs et veteres Latini Scriptores. Apostolos omnes in Petri persona Christus alloquitur, sicut et ipse pro Apostolis loqui solebat. Nam quae ad ip-

ipsum peculiariter pertinebant, eorum ex responso ipsius nata est occasio.

'Ἐξῃτήσατο ὑμᾶς] Id est, *petiit vos sibi dedi.* Allusio ad Iobi historiam ubi Deus Satanae, הנה כל־אשר־לו בידך, id est, *res eius tibi dedo, tuo arbitratui permitto.* Sic Isocrates dixit: Ἐὰν δὲ μηδὲν τούτων ποιῶ, παρ' ὑμῖν ἐξαιτεῖν. *Quod si horum nihil facerem, me ut dedi a vobis postularent.*

Τοῦ σινιάσαι ὡς τὸν σῖτον, *ut cribraret sicut triticum*] *Ideo*, inquit, *hoc postulavit ut vos posset pro arbitrio concutere atque agitare.* Nam τοῦ infinitivo iunctum est τελικὸν [*finale*] apud Lucam. Σινιάζειν est נוע, quod λικμᾷν [*ventilare*] vertunt Septuaginta Amosi 9: 9, sed καταχρηστικῶς [*per abusionem*]: nam sequitur בכברה, id est, *in cibro.* Quare eum Amosi locum hic respici credibile est. Paris significatus est זרה, quod et ipsum saepe per λικμᾷν vertitur: alibi per διασκορπίζειν, ἀπαλλοτριοῦν, καθυβρίζειν [*dispergere, abalienare, dedecore afficere*].

32. Ἐγὼ δὲ ἐδεήθην περὶ σοῦ, *ego autem rogavi pro te*] Id est, *pro te aliisque Apostolis.* Ignatius ad Smyrnenses: Ὁ δεηθεὶς μὴ ἐκλείπειν τὴν πίστιν τῶν ἀποστόλων [*Qui rogavit ne deficeret fides Apostolorum*]. Videtur haec ipsa esse oratio quae exstat Ioh. 17: 9, Ἐγὼ περὶ αὐτῶν ἐρωτῶ [*Ego pro eis rogo*] et 2, Πάτερ ἅγιε τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου [*Pater sancte serva eos in nomine tuo*], et 15, ἵνα τηρήσῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ πονηροῦ [*ut serves eos a malo*].

Ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις σου, *ne deficiat fides tua*] Ignatius ἵνα intelligit ὑλικῶς [*materialiter*], ut sit ipsum illud quod rogatur. Et sane simile loquendi genus infra, προσεύχεσθε ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν [*orate ne intretis in tentationem*]. Potest alioquin et τελικῶς [*finaliter*] intelligi. Sed res eodem ferme recidit, dum illud teneamus esse hic similem μετωνυμίαν [*transnominationem*] qualis observata est Matth. 26: 41, et voluisse Christum hac oratione succurrere infirmitati naturae humanae, non arrogantiae, non socordiae: ideo Petrus aequo confidentior substractione auxilii punitur. Quaeri hic solet an haec Christi oratio in Petro eventum habuerit talem, ut fides non defecerit. Scriptores antiqui non eodem modo lo-

loquuntur: *Fidem in negatione amissam esse*, penitus dicit Ambrosius: negat ἐκλεῖψαι τὴν πίςιν [*defecisse fidem*] Chrysostomus. Prudentius *animo* dicit *servatam fidem*, aliorumque exstant dicta in utramque sententiam. Sed apparet *fidei* vocem ab illis diverse accipi, quod et Sacrarum Literarum et communi linguarum omnium usui convenit. Nam nomina virtutum et vitiorum modo ἕξιν [*habitum*] denotant, modo τὴν ἐνέργειαν [*actum*], quo sensu ἅπαντα τῷ ἔργῳ ὁρίζεσθαι [*omnia actu definiri*] dixit Aristoteles; et Tertullianus: *Mutatis qualitatibus mutari vocabulorum possessiones.* Salvianus: *Nomen sine actu suo atque officio nihil esse.* Defecit in Petro ἡ ἐνέργεια τῆς πίςεως [*actus fidei*] ad tempus: ideoque nisi poenitentia subvenisset, inciderat in legem illam quae exstat Matth. 10: 33 et 2 Tim. 2: 12. Neque enim satis est corde credi ad iustitiam, nisi ore fiat confessio ad salutem, Rom. 10: 10. Ita is quem dixi Salvianus ait *fidem quae per opera non probatur, habendam quasi non sit.* At ἕξιν [*habitum*] labefactavit, non extinxit: mansit in animo non nuda assensio perceptae veritatis, sed et propositum Christianismi, quanquam eo temporis momento inefficax. Cyprianus egregie epistola ad Antonianum: *Nec putemus mortuos esse sed magis semianimes iacere eos quos persecutione funesta sauciatos videmus: qui si in totum mortui essent, nunquam de eisdem postmodum et confessores et martyres fierent. Sed quoniam est in illis quod poenitentia sequente revalescat, ad fidem et ad virtutem de poenitentia robur armatur.* Bene intellexit vir sanctissimus non eodem se modo habere animi et corporis tum vitam tum mortem. Nam corpus ut momento vivificatur, et momento solet interire: animus paulatim et per partes vitam accipit, amittit, et recipit: quod nos docet Divina Apocalypsis 3: 2, Στήριξον τὰ λοιπὰ ἃ μέλλει ἀποθανεῖν· οὐ γὰρ εὕρηκά σου τὰ ἔργα πεπληρωμένα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ [*Confirma caetera, quae moritura erant, non enim invenio opera tua plena coram Deo*]. Facile autem partes mortuas restituit festinata poenitentia, de cuius utilitate ita Salvianus: *Ilico ubi concidere, consurgant et elevationem protinus meditentur in lapsu: ac, si fieri ullo modo pernicitate poenitudinis potest, tam*

ve-

velox sit remedium resurgentis, ut vix possit vestigium apparere collapsi. Hoc fecit Petrus, et propterea id ipsum quod in eo defecit vix defecisse censendum est: meritoque ad eum referas quod alibi de peccatore mox poenitentiam agente dicit idem Salvianus: *Non penitus enim dominum laedit suum, cui propitiatio reservatur: et quid plura? puto quod semper in ipso errore respexerit a quo obtinere potuit ne diutius erraret.*

Καὶ σύ ποτε ἐπιςρέψας ςήριξον τοὺς ἀδελφούς σου, et tu aliquando rursus confirma fratres tuos] Plerique ἐπιςρέψας interpretantur *poenitentia ductus.* Caeterum mihi id probari non potest: nam ex verbis praecedentibus periculum intelligi poterat, non lapsus. Quare alios sequi malo qui Hebraismum putant esse, qualis est Ps. 85: 7, תשוב תחיינו, *ἐπιςρέψας ζωώσεις ἡμᾶς* [*conversus recreabis nos*], id est, *πάλιν ζωώσεις ἡμᾶς* [*rursus recreabis nos*]. Ita hic *σύ ποτε ἐπιςρέψας ςήριξον*, est *σύ ποτε πάλιν ςήριξον*, *tu quoque olim vicissim fratres confirma*, id est, Da operam ne in fide deficiant, nempe *pro ipsis orans*, sicut ego pro te oro: adde *et exemplo praelucens.*

34. *Ἀπαρνήσῃ μὴ εἰδέναι, abneges nosse*] Similis locutio ei quae supra *οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάςασιν μὴ εἶναι* [*qui negant resurrectionem esse*].

36. *Ἀλλὰ νῦν ὁ ἔχων βαλάντιον, ἀράτω, sed nunc qui habet crumenam, secum ferat*] Significare Christus voluit longe alia instare tempora quam experti essent hactenus: nam antehac multos fuisse qui ipsis bene vellent, qui ipsorum subvenirent necessitatibus; inimicos contra nihil in ipsos gravius ausos moliri: nunc autem sibi, et consequenter ipsis, instare gravissima quaeque; vix quemquam repertum iri qui ipsos sublevet: contra venturos ipsos in odium publicum, ita ut a quovis impune atque etiam cum laude vexandi essent. Hanc sortis diversitatem ut intelligant, primum in memoriam illis revocat anteacti temporis sortem perquam tolerabilem, quam olim ipsis praedixerat, additis signis quibusdam visibilibus, nimirum, vetito ne in futuros usus sibi peram aut crumenam aut simile quid compararent. Nunc sortem longe aliam signis etiam contrariis indicat: vult enim *sumi crumenam, sumi et peram*, signa instantis penuriae, quin et *quaeri gladium*,

signum scilicet instantis periculi: nam per loca latrociniis infesta cum gladio iri solet. Diximus alibi morem fuisse multis gentibus, sed Iudaeis praesertim, res insigniores non verbis tantum sed et conspicuis rebus designare, unde orta manuum impositio, aliaque multa humani instituti. De antiquis Graecis Dionysius Thrax Grammaticus: Ἐσήμαινον γοῦν οὐ διὰ λέξεως μόνον ἀλλὰ καὶ διὰ συμβόλων [*Designarunt enim non verbis tantum sed etiam signis*]. Sed praecipue id usurparunt Prophetae modo ex Dei praescripto, modo sponte sua, aut ipsi facientes aliquid quod rei futurae haberet significationem, aut alios facere imperantes. Exempla sunt 1 Reg. 22: 11, Esai. 20: 2, Ier. 9: 17, 27: 2, Ezech. 4: 2, 12: 7, Os. 1: 2, Act. 21: 11 et alibi. Dicit ergo Christus: *Si quis crumenam habet, ne eam domi relinquat sed secum ferat.* Qui imperativum in futurum vertunt, eos apparet offensos praecepti sibi non intellecti novitate: sed lectionem receptam defendit Interpretum consensus.

Ὁμοίως καὶ πήραν, similiter et peram] Hoc dicitur per modum parentheseos. Nam ad crumenam redit oratio. Sed obiter et transcursu admonet Christus *pera quoque opus fore*, victu alioqui defecturo. *Βαλάντιον* est כיס, quod *μαρσύππιον* plerumque vertunt Graeci, *πήρα*, תרמיל.

Καὶ ὁ μὴ ἔχων, et qui non habet] Scilicet *βαλάντιον*, quod habere solent qui aliquid habent pecuniae. Nam de pera erat interiecta mentio ut diximus, quod verborum quoque ordo satis indicat. Est enim quasi dicat: Quisquis crumenam habet sumat eam; sed simul cum pera: et quisquis non habet, potius vestimentum divendat, quam gladio careat. Id enim mos est facere quoties vis timetur.

Πωλησάτω τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, vendat tunicam suam] Hoc non praecise praecipitur sed comparate, id est: Omnino gladium sibi comparet, vel veste divendita, si aliter comparare non potest.

37. *Ἔτι τοῦτο, adhuc hoc*] Post multa alia a me tolerata iam illud ultimum restat, ut pro scelerato morti addicar, unde et illa sequentur quae ad vos pertinent: nam magistri ignominia atque odium ad discipulos redundat.

Ti-

Τέλος ἔχει, finem habent] Id est, *iamiam finem accipient: τὰ περὶ ἐμοῦ [quae ad me pertinent], ea scilicet quae ad statum depressionis meae pertinent.*

38. *Ἰδοὺ μάχαιραι ὧδε δύο, ecce duo gladii hic*] Dicunt hoc, ut intelligant an per duos illos gladios satisfactum sit ipsius imperio. Galilaeos fuisse *μαχίμους* [*bellicosos*] ait Iosephus: et credibile est cum iter e Galilaea ad urbem infestum esset latrociniis, multos ad urbem profectos cum gladiis: quod et ex Iosepho aliquot locis colligere est, qui et Essenos ait armatos incessisse latronum metu. Et suo tempore etiam ferarum causa id fieri in Palaestina solitum Cyrillus narrat. Hunc morem secuti videntur Apostoli, non omnes, sed ex omni numero suo, quorum alter fuisse Petrus videtur, qui mox gladio, et suo, utitur.

Ἱκανόν ἐστι, satis est] Satis ad significationem; nam ad pugnam vel duodecim gladii nihil facerent adversus irruentem hostium multitudinem.

40. *Προσεύχεσθε μὴ εἰσελθεῖν, orate ne veniatis*] Vide quae ad Matthaeum.

41. *Ὡσεὶ λίθου βολὴν, quantum iactus est lapidis*] כמטחוי, Gen. 21: 16.

Θεὶς τὰ γόνατα, positis genibus] Communis mos orandi erat stando: in genibus orabant quoties res maior urgebat.

42. *Εἰ βούλει παρενεγκεῖν, si vis auferre*] Id est, *utinam velles auferre:* nam ita *εἰ* accipi, etiam cum indicativo coniunctum, iam bis notavimus. Hoc loquendi genus non intellectum mutandae scripturae locum praebuit. De hoc desiderio diximus ad Matthaeum.

43. *Ἄγγελος ἀπ' οὐρανοῦ, Angelus de coelo*] Illaudabilis fuit et superstitio et temeritas eorum qui hanc particulam et sequentem de sudore delevere, nihilo graviore de causa quam quo illud quod supra est de fletu deletum diximus. Christus enim destitutus Divinitatis in se habitantis virtute humanaeque naturae relictus, ac proinde *ἠλαττωθεὶς βραχύ τι παρ' ἀγγέλους* [*pusillum quid minor factus Angelis*] opus habuit Angelorum solatio: quod in aliis etiam Christi *πειρασμοῖς* [*tentationibus*] observare est, ut Matth. 4: 11. Simile solatium alias a voce coelesti accepit, Ioh. 12: 28.

Ἐνισχύων αὐτὸν, confirmans eum] Gloriam promissam et salutem humani generis, mortis istius fructum, in mentem ipsi revocans, quibus ad tempus refocillatus, iterum permissus est moerori.

Ἐν ἀγωνίᾳ, in angore] Proprie Graeci hanc vocem usurpant de eo motu animi ad grave periculum, qui tamen fortitudinem non expectoret. Porphyrius ad illud Homeri:

Τρῶας μὲν τρόμος αἰνὸς ὑπήλυθε γυῖα ἕκαστον·
Ἕκτορί τ' αὐτῷ θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι πάτασσε.
[*Troibus obvenit pavor ingens corpore toto;*
Et cordis pulsus vehemens fuit Hectore in ipso.]

ita ait: *Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι καὶ ὁρῶντες ἔτρεμον, ὁ δ' ἐν τῷ κινδύνῳ καθεστὼς ἀνδρεῖος ὢν, μόνον ἠγωνία* [*Caeteri enim vel viso tremebant, ad quem periculum pertinebat, is vero cum esset fortis, sollicitus erat tantum*].

44. *Ἐκτενέστερον προσηύχετο, intentius orabat*] Augescente dolore intendebat vim precationis, gestu quoque id ipsum exprimens: nam ante genua flexerat: nunc toto corpore in terram procumbit, ut ex Matthaeo et Marco discimus. Eo autem situ corporis orare viri sancti solebant in extrema necessitate. Quare errant qui hic confundunt *τὰ γόνατα τίθεσθαι* [*flectere genua*], id est כרע, et *πίπτειν εἰς πρόσωπον* [*procumbere in faciem*] aut *ἐπὶ τῆς γῆς* [*in terram*], id est השתחוה, hoc enim est *ἐκτενέστερον προσευχομένου* [*intentius orantis*].

Καταβαίνοντος, decurrentis] Ita legit Latinus; et sensus videtur esse apertior: nam sanguis maxime cum in terram cadit conspicitur *θρομβοῦσθαι* [*concrescere*]. Est enim *θρόμβος* Galeno etiam in libro primo De semine *αἷμα πεπηγός* [*sanguis concretus*]. Syrus quoque sic legisse videtur: sed ita ut subintelligeret vocem *ἱδρῶτος* [*sudoris*]; quod loquendi genus exemplo non caret. Docet Aristoteles III de historia animalium accidere nonnullis *ἱδρῶσαι αἱματώδει περιττώματι διὰ καχεξίαν καὶ διὰ τὴν τῆς θερμότητος ὀλιγότητα* [*exsudare excrementum sanguinolentum ob malum corporis habitum et caloris defectum*]. Attamen hoc loco nihil est unde certo colligas sudori huic sanguinem fuisse permixtum. Nam, ut Theophylactus et Euthymius notant, non dictum est *ἐγένετο*

ἱδρώς

ἱδρὼς αἵματος [factus est sudor sanguineus], sed ἐγένετο ὁ ἱδρὼς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος [factus est sudor eius sicut guttae sanguinis]. Quae verba indicant verum fuisse sudorem qui emanavit, non tenuem tamen sed crassum, quales esse solent grumi sanguinis, cum sudor vix soleat θρομβοῦσθαι. Non aliter certe intellexit Iustinus colloquio cum Tryphone, qui omissa sanguinis mentione satis habuit grumos dixisse, ἱδρὼς ὡσεὶ θρόμβοι κατεχεῖτο αὐτοῦ εὐχομένου [sudore grumorum instar perfundebatur orans]. Tale illud,

—— Salsusque per artus
Sudor iit.

48. *Φιλήματι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδίδως, osculo Filium hominis tradis*] *Sub pacis signo proditionem occultas?* Sic illum oscularis, de quo scriptum est Ps. 2: 12, *Osculamini filium?*

49. *Εἰ πατάξομεν ἐν μαχαίρᾳ, an percutiemus gladio*] Dubii inter id quod natura dictabat et saepe inculcata patientiae praecepta, Dominum quid faciendum sit rogant. At Petrus non exspectato Domini responso ad vim vi arcendam accingitur.

51. *Ἐᾶτε ἕως τούτου, sinite usque huc*] Satis est huc usque vos progressos in vi reponenda: nolite ultra progredi: hic consistite. Ita hunc locum recte exponit Syrus.

53. *Αὕτη ὑμῶν ἐςιν ἡ ὥρα καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ σκότους, hoc est tempus vestrum et potestas tenebrarum*]. Hoc est tempus illud quo vobis et per vos tenebrarum principi potestas in me conceditur, ad implenda vaticinia scilicet. Haec potestas hactenus vobis negata est, alioqui interdiu palam inter vos agentem comprehendissetis sine armis, sine ullo strepitu. Vox *ἐξουσίας* hoc modo sumitur et Apoc. 9: 3 et 19.

54. *Τοῦ ἀρχιερέως, Principis Sacerdotum*] *Caiaphae.* Vide ad Matthaeum.

56. *Πρὸς τὸ φῶς*] *Ad ignem*, ut apud Marcum.

Ἀτενίσασα] Requirit vocabuli proprietas circumlocutionem in Latino sermone, puta, *spectans oculis defixis*: ita supra 4: 20, et in Actis aliquoties.

59. *Ὡσεὶ ὥρας μιᾶς, fere hora una*] *Ὡσεὶ* non semper *minus*, sed saepe et *plusculum eo quod dicitur* significat, ut

ut diximus ad cap. 3: 23. Atque ita hiç accipi debet. Vide quae ad Matthaeum.

61. Ἐπέβλεψε τῷ Πέτρῳ, *respexit Petrum*] Admonens illum tacite et inconsultae iactationis et maturandae poenitentiae. Non alienum hinc est quod Plutarchus narrat: *Πολέμωνα Ξενοκράτης ὀφθεὶς μόνον ἐν τῇ διατριβῇ καὶ ἐμβλέψας πρὸς αὐτὸν ἐτρέψατο καὶ μετέθηκεν* [*Polemonem Xenocrates visus tantum dum disputat, adspectu ipso mutavit transtulitque ad se*].

63. *Καὶ οἱ ἄνδρες οἱ συνέχοντες, et viri qui tenebant*] Ad Matthaeum monuimus coactum Lucam retrogredi, quia Historicorum more totam de Petro narrationem una serie exhibere voluerat. Verbum antem עצר verti solet συνέχειν, unde est verbale עצר apud Esaiam 53: 8, ubi haec historia praedicitur.

Δέροντες, caedentes] Omisit Syrus, quia sequitur ἔτυπτον *αὐτοῦ τὸ πρόσωπον* [*percutiebant faciem eius*]. Sed non est novum genere nominato speciem quoque eximiam nominari.

66. *Ὡς ἐγένετο ἡμέρα*] *Cum dies adventaret*: nam et ita sumi solet ὁ ἀόριστος [*tempus indefinitum*].

Συνήχθη, convenit] Id est, ἦν συναγόμενον [*erat congregatum*]. Vide quae ad Matthaeum.

Ἀνήγαγον, duxerunt] Videtur haec lectio verior quam ἀπήγαγον [*abduxerunt*]: nam Synedrium habebatur in porticu excelsiore.

68. *Ἐὰν δὲ καὶ ἐρωτήσω, si autem et interrogavero*] *Si qua argumenta proponam quibus me Christum probem.* Argumentari enim Hebraei non minus quam Graeci solebant interrogando. Saepe ita utitur Sextus Philosophus, et hinc apud Aristotelem *fallacia plurium interrogationum.* Cicero de fato: *Sic enim interrogant, Si fatum tibi est ex hoc morbo convalescere, convalesces*, id est, *Sic enim argumentantur.* Recte autem dicit Christus *non responsuros*: sciebat enim hoc illis propositum non ut se rationibus revincerent, sed ut opprimerent auctoritate: sed et antehac eiusdem consessus Senatores interrogati siluerant. Supra 20: 7, 17, 44.

70. *Ὑμεῖς λέγετε, vos dicitis*] Id est, *rem dicitis*: ut apud Xenophontem, *αὐτὸς τοῦτο λέγεις, ὦ Σώκρατες* [*ipse hoc dicis, o Socrates*].

Ὅτι ἐγώ εἰμι, ego sum] Quod hic monet vir eruditis-
us ὅτι esse Christi affirmantis, non repetentis vocem,
ım putem.
ı. Ἠκούσαμεν ἀπὸ τοῦ ςόματος αὐτοῦ, *audivimus de* *eius*] Βλασφημίαν [*blasphemiam*] scilicet, quod ex-
ıunt Matthaeus et Marcus, perspicuitatis causa: cum
qui mos fuerit Hebraeorum βλασφημίαν silentio potius
m verbo indicare.

CAPUT XXIII.

. *Τὸ πλῆθος αὐτῶν, multitudo eorum*] Ita vocat *coe-* *Senatorum:* quare bene vertit Syrus כנשתון [*coetus* *ım*].

. *Διαςρέφοντα τὸ ἔθνος, subvertentem gentem*] Eodem
ıine accusatur quo ab Achabo Elias: nam et ibi עכר
ᵃ [*qui conturbat Israelem*] LXX vertunt ὁ διαςρέφων
Ἰσραήλ. Elias a falsorum Deorum cultu, Iesus a vita
:uptissima populum in rectam viam revocabat. Hoc
ii vocant διαςρέφειν, quia scilicet nolunt moveri Ca-
inam.
ːαὶ κωλύοντα Καίσαρι φόρους διδόναι, et prohibentem *sari tributa dare*] Quia e Galilaea processerat Iudas
ıs dogmatis auctor, ideo confidenter obiiciebant Chris-
:rimen, et odiosum maxime Romanis, et in Galilaeo
libile. Neque nesciebant quam id esset falsum: sed
conducebat instituto. Quaedam crimina obiecisse sa-
ɜst.
ˊέγοντα ἑαυτὸν Χριςὸν Βασιλέα εἶναι, dicentem se Chris- *Regem esse*] Etiam mentitur qui verum ad rem per-
ns subticet, quod hic faciunt Iudaei Senatores. Iesus
ːstum se, id est, *eximium promissumque Regem* dixer-
sed *nempe Regni coelestis;* quod Romanorum poten-
non obstabat: id non additum, facit rem longe
n videri.

Σὺ λέγεις, tu dicis] Rem fassus est Iesus, sed ad-
quam Senatores suppresserant distinctione, *Rex sum,* iens, *sed non Regni terrestris:* quod Iohannes ex-
ıt.

4. *Ὁ δὲ Πιλάτος εἶπε, ait autem Pilatus*] Nempe eximens ad Senatores foris exspectantes, ut Iohannes nos docet.

Οὐδὲν εὑρίσκω αἴτιον, nullam invenio causam] Nullum crimen. Nam *noxae* vox *ad privata delicta* referri solet. Videbat confessionem ita esse temperatam, ut crimen non contineret, probationes videbat nullas. Ipse hominis habitus a regni affectati suspicione longe aberat.

5. *Ἐπίσχυον*] *Instabant*, יחזקו Exod. 12: 33.

Ὅτι ἀνασείει τὸν λαὸν, διδάσκων, commovet populum, docens] Cum non recipi a Pilato viderent crimen regni affectati, ad aliud confugiunt quod facti erat non sanguinis, sed iuris habebat quaestionem. Docet, inquiunt, res quasdam novas, neque congruentes cum receptis apud nos sententiis. Iam vero satis notum est, ea re populum commoveri solere, ac proinde adversari hoc publicae tranquillitati cuius tu custos es constitutus. Hoc ipsum est quod Socrati Athenis obiectum fuit. Ita et Paulum accusat Tertullus, ut *κινοῦντα ςάσιν πᾶσι τοῖς Ἰουδαίοις* [*concitantem seditionem omnibus Iudaeis*]. Celsus quoque et Iudaeos ut seditiosos accusat quod ab Aegyptiorum institutis recessissent, et Christianos quod a Iudaicis.

Ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἕως ὧδε, incipiens a Galilaea usque huc] Si dubitas, inquirere potes, non per Iudaeam tantum, sed et per Galilaeam, nutricem seditiosorum hominum, quot ille disciplinae suae stipatores collegerit.

7. *Ἐπιγνοὺς ὅτι ἐκ τῆς ἐξουσίας Ἡρώδου ἐςίν*] *Cognito ipsum esse ex Herodis territorio.* Ita enim μετωνυμικῶς [*per transnominationem*] hic sumitur vox ἐξουσίας [*potestatis*].

Ἀνέπεμψεν αὐτὸν, remisit eum] Propriam Romani iuris vocem usurpavit. Nam remittitur reus qui alicubi comprehensus mittitur ad iudicem aut originis aut habitationis. Itaque Pilatus Herodi, ut Tetrarchae eius loci, unde esse Iesus dicebatur, potestatem permisit Iesum abducendi in Galilaeam, ibique, si vellet, cognoscendi de eius causa, ut fieri inter Romanos provinciarum Rectores solebat, quod recte hic notat Theophylactus. Celsus in L. Non est dubium D. de custodia rerum: *Illud a quibusdam observari solet, ut cum cognovit et constituit, remit-*

mittat illum cum elogio ad eum qui provinciae praeest unde homo est: quod ex causa faciendum est. Sed hic antequam quicquam constituisset, remittit reum Pilatus: maior enim reverentia Regi quam Praesidi debebatur. Sic Vespasianus cognitionem de Tarichaeae oppidanis Agrippae Regi permittit apud Iosephum, Belli Iud. III cap. ult.

8. Ἐξ ἱκανοῦ, *ex multo tempore*] Id est, ἐκ χρόνων ἱκανῶν, ut loquitur supra 8: 27.

Ἰδεῖν αὐτὸν, *videre eum*] Vide supra 9: 9.

Ἤλπιζέ τι σημεῖον ἰδεῖν ὑπ' αὐτοῦ γινόμενον, *sperabat signum aliquod videre ab eo fieri*] Ut oculos et animum re nova pasceret, more aulae. At Deus non ita prodigus est potentiae suae, ut eam inservire cupiat humanae curiositati. Res magna sit necesse est propter quam naturae leges exceduntur.

9. Ἐπηρώτα δὲ αὐτὸν, *interrogabat autem eum*] De potestate quam sibi arrogaret.

10. Εὐτόνως κατηγοροῦντες αὐτοῦ, *acriter accusantes eum*] Vox est usus medii: nam et de Paulo dicitur εὐτόνως διακατηλέγχετο τοῖς Ἰουδαίοις [*vehementer revincebat Iudaeos*] Act. 18: 28. Puto recte verti *acriter.* Dabant autem operam Senatores, ut Herodi quoque suspectum facerent Iesum affectati imperii. Nam regnum Davidicum non minus Galilaeam quam Hierosolyma complectebatur.

11. Ἐξουθενήσας δὲ αὐτὸν, *sprevit autem illum*] Indignum sua magnitudine ratus, si crederetur metuisse hominem, neque armis neque regnandi artibus instructum. Respondet hoc voci חדל [*abiectissimus*] apud Esaiam 53: 3.

Σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ] *Cum ministris suis*, ut recte vertit Syrus. Nam Hellenistae στρατιὰν et στράτευμα usurpant, ut Hebraei צבא, pro *quovis comitatu.*

Ἐμπαίξας] *Illudens ei, ut homini fatuo:* haec enim portio est Christi et Christianorum apud id genus homines.

Ἐσθῆτα λαμπρὰν] *Fulgentem* Arabs intelligit, *albam* Latinus: neutrum satis certum est. Nam, ut supra, de eo qui magnifice epulabatur dixerat εὐφραινόμενος λαμπρῶς [*epulabatur splendide*], ita et hic λαμπρὰν ἐσθῆτα intelligit *vestem splendidiorem:* quomodo et Iacobus appellat vestem hominum opulentiorum. At hic insuper privato cul-

cultu *splendidiorem vestem* par est intelligi. Nam illud eum Herodes ut maiora captu suo stulte appetentem, ita ut a re forte non aberraverit Syrus qui *vestem coccineam* est interpretatus. Dubitari potest Latino magis an Arabi faveat quod Act. 10: 30 legimus Angelum Cornelio apparuisse ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ [*in veste alba*]. Nam solet Angelis et candidus et fulgens habitus adscribi, ut alibi notatum est.

Ἀνέπεμψεν αὐτὸν τῷ Πιλάτῳ, remisit eum ad Pilatum] Indignum ira sua ratus ac proinde beneficio indultae cognitionis non utens.

12. *Ἐγένοντο δὲ φίλοι, et facti sunt amici*] Eo illorum amicitiae genere quod communi utilitate conglutinatur et rectius factio dicitur.

——— *Tam diri foederis ictu*
Parta quies.

Vitia inter se discordia adversus virtutem facile conspirant.

Προϋπῆρχον γὰρ ἐν ἔχθρᾳ ὄντες, nam antea inimici erant] Ob Galilaeos, ut credibile est, a Pilato nuper trucidatos. Sed et alias facillime inter Reges et Romanos Praesides ex aemulatu odia nascebantur, cuius rei insigne exemplum legat qui volet apud Philonem adversus Flaccum.

13. *Καὶ τοὺς ἄρχοντας, et Magistratus*] Id est, τοὺς πρεσβυτέρους [*Seniores*].

Καὶ τὸν λαὸν, et plebem] Allocutus eos est adstante populo. Vide quae ad Matthaeum.

14. *Ὡς ἀποστρέφοντα τὸν λαὸν*] *Tanquam qui avertat populum a Romani imperii reverentia.* Sic ἀποστροφὴν [*aversionem*] προδοσίαν [*proditionem*] interpretatur Hesychius.

Ἐνώπιον ὑμῶν, coram vobis] Hoc ad Senatores dicitur. Ait Pilatus se rem totam inquisivisse non tantum cum consilio suo, sed et coram ipsis Senatoribus, primum quidem cum reum adducerent, iterum vero cum ad eos ipse processisset.

Ἀνακρίνας] *Inquisitione facta.* Etiam hic κυριολογεῖ [*proprie loquitur*] Lucas. Nam vox est iudicialis Act. 4: 9, *Εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐεργεσίᾳ* [*Si nos hodie irrogamur de benefacto*]. Act. 25: 26, Ὅπως τῆς ἀνα-

ἰσεως γενομένης σχῶ τι γράψαι [*Ut interrogatione facta habeam quod scribam*]. 28: 18, *Παρεδόθην εἰς τὰς χεῖ- Ρωμαίων, οἵτινες ἀνακρίναντές με ἐβούλοντο ἀπολῦσαι ditus sum in manus Romanorum: qui cum interrogationem de me habuissent, voluerunt me demittere*]. : Ἄφωνος δ᾽ ἂν δικαςὴς ἡμῖν, καὶ μὴ πλεῖω τῶν ἀν- ον ἐν ταῖς ἀνακρίσεσι φθεγγόμενος [*Mutus nobis iudex, plura in examine adversariis loquens*]. Plutarchus: ιας πῶς δεῖ ἀνακρίνασθαι τοὺς ἐν αἰτίαις γενομένους *bens quomodo oportet in reos inquirere*].

τιον, ὧν κατηγορεῖτε κατ᾽ αὐτοῦ, *causam ex his quorum accusatis*] *Quod ad Maiestatem* scilicet *perti-*, id enim praecipue urgebatur.

Ἀλλ᾽ οὐδὲ Ἡρώδης, *sed neque Herodes*] Si mihi creditis, credite populari et consorti religionis.

νέπεμψε γὰρ αὐτὸν πρὸς ἡμᾶς, *remisit enim eum ad* Haec lectio quum multis codicibus fulciatur et Arabi ιtur placuisse, mihi non displicet. Sequentia enim us cohaerent. Syrus legit, ἀνέπεμψα γὰρ αὐτὸν πρὸς [*remisi enim eum ad illum*].

δὲν ἄξιον θανάτου ἐςὶ πεπραγμένον αὐτῷ, *nihil dig- morte actum est ei*] Videtur Syrus hoc πεπραγμένον pretari non ab Iesu sed ab Herode circa Iesum: sensum et Latina versio recipit; ut hoc dicat Pilatus remissum ab Herode Iesum sine ullo elogio aut signo mortem commeritus posset intelligi. Et certe hunc ım requirere videtur illud ἰδοὺ [*ecce*], quod rem quasi oculis subiicit, et alioqui bis idem dixerit Pilatus: praecessit οὐδὲν εὗρον αἴτιον [*nullam inveni causam*].

Παιδεύσας] Iterum proprietatem sectatur: nam παι- ν respondet Latino *castigare;* castigatio autem de llis proprie dicitur L. veluti. D. de poenis. Sed ıdum est fuisse tum Pilato varia animo consilia ver- propositum flagris Iesum caedere, non ut postea fe- quasi habendae quaestionis causa, sed pro poena. rum legibus Romanis arbitraria erat poena, si quis Paulus ICtus in receptis sententiis loquitur) novas ex vel ratione incognitas religiones induceret, ex quibus animi hominum moverentur: quod Marcus Imperator , si quis aliquid fecisset quo leves hominum animi su-

superstitione Numinis terrerentur. Hoc crimen, quum Maiestatis videbatur Pilato, qui quovis modo satisfacere Iudaeis volebat, magis in Iesum congruere, ut solent qui aliud quam ius intuentur quaerere aliquid quod obtendant iniuriae.

18. *Αἶρε τοῦτον, tolle hunc*] De hoc clamandi modo diximus ad Matthaeum.

22. *Τί γὰρ κακόν*] *Quod capital?* Est autem et hic *αἰτιολογία τοῦ σιωπωμένου* [*ratio eius quod subticetur*]. Subintelligitur enim, *non faciam quod vultis:* aut, iniquum postulatis.

23. *Καὶ τῶν Ἀρχιερέων, et Principum Sacerdotum*] Agnoscunt has voces Syrus et Arabs: neque supervacaneae sunt. Significatur enim, hos fuisse in populo ad clamorem praecipuos: quod vel maxime indignum erat eorum gravitate.

24. *Ἐπέκρινε γενέσθαι, adiudicavit fieri*] Ἐπέκρινε nihil hic est aliud quam *iudicando decernere.* Ita θάνατον ἐπέκρινε [*morte damnavit*] dixit Scriptor 2 Mac. 4: 48.

25. *Τὸν διὰ στάσιν καὶ φόνον βεβλημένον εἰς τὴν φυλακήν, qui propter seditionem et homicidium missus fuerat in carcerem*] Multo est ἐμφατικώτερον [*significantius*] quam si simpliciter dixisset Barabbam. Ita Petrus Act. 3: 14, Ὑμεῖς δὲ τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε, καὶ ᾐτήσασθε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν [*Vos autem sanctum et iustum repudiastis, et petiistis homicidam donari vobis*].

26. *Ὄπισθεν τοῦ Ἰησοῦ, post Iesum*] Vide quae ad Matthaeum.

28. *Μὴ κλαίετε ἐπ᾽ ἐμέ, nolite flere super me*] Respicit Christus morem hominum de suis quam de alienis malis magis dolentium: quasi diceret: Si calamitates quae vobis impendunt videretis, non vacaret vobis lachrymas mihi impendere.

29. *Ἐν αἷς ἐροῦσι, quibus dicent*] Indefinite: id est, *cum dicetur.*

Μακάριαι αἱ στεῖραι, beatae steriles] Quia duplex est dolor liberos videre miseriae participes. Euripides Alcestide:

Ζηλῶ δ' ἀγάμους ἀτέκνους τε βροτῶν·
Μία γὰρ ψυχὴ τῆς ὑπὲρ ἀλγεῖν
Μέτριον ἄχθος.
[*Felix, felix, quisquis thalamis*
Et prole vacat, namque una anima est
Cui sat debet suus esse dolor.]

. *Λέγειν τοῖς ὄρεσι, πέσετε ἐφ' ἡμᾶς, καὶ τοῖς βουνοῖς,* ψατε ἡμᾶς, *dicere montibus, cadite super nos, et* bus, *operite nos*] Ex Osea 10: 8, ubi de Samaria ser- quae et pravitatis et poenae Hierosolymorum gessit inem: sed ibi transpositis vocibus est: *Ἐροῦσι τοῖς , καλύψατε ἡμᾶς, καὶ τοῖς βουνοῖς, πέσετε ἐφ' ἡμᾶς* ent *montibus, operite nos, et collibus, cadite super* Iohannes גבעות *βουνοὺς* interpretatur *πέτρας* [*rupes*] . 6: 16, *Λέγουσι τοῖς ὄρεσι καὶ ταῖς πέτραις, πέσετε ἐφ' καὶ κρύψατε ἡμᾶς* [*Dicunt montibus et petris, cadite* r *nos et abscondite nos*]. Similis est locus Es. 2: 19. tiones hae sunt quidem proverbiales, at simul a sto usurpatae sunt ad eventuum singularum significa- m, quo magis ex his dictis ipsius praescientia ap- ret. Nam et matrum ea fuit miseria, ut suos ipsae prae fame manderent, et occupante urbem Romano citu, plurimi se in specus abdiderunt; ut apud Iose- a videre est.

. *Εἰ ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ ταῦτα ποιοῦσιν, ἐν τῷ ξηρῷ τί* εται] Quanquam potest *ποιοῦσιν* ad Romanos referri, n convenientius puto impersonaliter exponi; ut sen- it: *Si hoc fit* (Divina scilicet dispensatione) *in ligno* do, *quid fiet in arido?* Quomodo Petrus dicit: *Εἰ ος μόλις σώζεται* [*Si iustus vix salvatur*] (id est non per multas calamitates), *ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ* ται; [*impius et peccator ubi apparebit?*] Rabbi Sa- ad 10 Num., *Quum Deus sanctus benedictus iudi- facit in iustis, timetur, extollitur, et laudatur: si in illis hoc facit, quanto magis in impios?* Ap- autem et hoc loquendi genus fuisse proverbiale. Hebraei viros bonos *ligna viridia* vocant, malos . Est enim tritum apud eos adagium: *Si duo fue- ligna arida et unum viride, arida illud lignum vi- exurunt:* quo significant facile bonos, utpote paucio-

res,

res, opprimi malorum conspiratione. Sed et apud Ezechielem 20: 47 comminatur Deus excisurum se בְּךָ כָל עֵץ לַח וְכָל עֵץ יָבֵשׁ, πᾶν ξύλον χλωρὸν καὶ πᾶν ξύλον ξηρὸν [omne lignum viride et omne lignum aridum], quod ipse mox 21: 3 interpretatur *iustum atque improbum*. Utitur eadem similitudine et Hermas libro tertio. Sed et in Psalmo 1 vir bonus *virenti arbori* comparatur, contraque *arbores emortuae* et Christo et Baptistae vocantur homines a pietate destituti.

32. *Κακοῦργοι*] *Facinorosi*: nam *nequam* multo est minus; *malefici* autem proprie sunt, *qui malis carminibus aut herbis nocent*.

33. *Τὸν καλούμενον Κρανίον*, *qui vocatur Cranium*] Si codices adstipularentur, legerem *κρανίων* [*craniorum*], quomodo et Latinum Interpretem legisse suspicor, aut *κρανίου* [*cranii*], quomodo legisse videtur Epiphanius. Alioqui erit *μετωνυμία* [*transnominatio*], *κρανίον* pro *κρανίου τόπος* [*cranii locus*], ut est apud Matthaei Interpretem et Marcum. Sed et in Cephallenia urbem fuisse legimus quae *Cranium* vocaretur: Thucydidi *κράνια* plurali numero.

34. *Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς*, *Pater, dimitte illis*] Quod dicto monuerat Christus, orandum *ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ἡμᾶς* [*pro iis qui nos iniuria afficiunt*], id facto nunc praestat, Pontificem se vere exhibens, cuius est munus *προσφέρειν ὑπὲρ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων* [*offerre pro populi peccatis*]. Atque ita impletum est quod praedixerat Esaias, וְלַפֹּשְׁעִים יַפְגִּיעַ [*pro sontibus deprecabitur*]. Illud autem *ἄφες* interpretandum ex simili oratione Stephani: *Μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην* [*Ne imputa illis hoc peccatum*], *Ne imputa*, scilicet *in hoc*, *ut poenitentiam illis praecludas festinato exitio aut plenissima obduratione*. Iustinus colloquio cum Tryphone: *Διὸ καὶ ὑπὲρ ὑμῶν καὶ ὑπὲρ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἀνθρώπων τῶν ἐχθραινόντων ἡμῖν εὐχόμεθα, ἵνα μεταγνόντες σὺν ἡμῖν μὴ βλασφημῆτε τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν* [*Hac de causa et vestram et omnium eorum, qui inimico in nos sunt animo, vicem deprecamur Deum, ut aliquando acta nobiscum poenitentia Christo Iesu maledicere desinatis*]. Et alio loco: *Καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς καὶ τοὺς δι' ὑμᾶς τοιαῦτα καθ' ἡμῶν ὑπειληφότας*

οὐ

ὑμᾶς μισοῦμεν, ἀλλ' εὐχόμεθα κἂν νῦν μετανοήσαντας πάντας ἐλέους τυχεῖν παρὰ τοῦ εὐσπλάγχνου καὶ πολυελέου πατρὸς τῶν ὅλων Θεοῦ [*Nos vero nec vos odimus, nec eos qui vestro vitio tam maligne de nobis sentiunt: imo vero precamur, quo vel nunc aliquando omnes poeniteat errorum, misereaturque omnium misericors universi parens Deus*]. Sic Paulus, 1 Tim. 1: 13, ait se misericordiam consecutum, eo quod ignorans egisset quae egerat: significans ideo se non obduratum, non praeclusum sibi ad veritatem aditum.

Οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι, *non enim sciunt quid faciunt*] Sic Eccl. 4: 17, *Nesciunt se malum facere.* Facit hic Christus quod solent deprecatores: omisso quod in facto Iudaeorum erat accusandum, id refert quod ad minuendam aliquo modo culpam pertinebat. Erat quidem ignorantia crassa ac supina, adde etiam profecta ex multis vitiis, sed tamen non extrema linea peccabant qui in eum peccabant quem non pernoverant. Aristoteles Rhetor. primo, et eum secutus Themistius Oratione ad Valentem, tria faciunt delictorum genera, ἀτυχήματα, ἁμαρτήματα, ἀδικήματα [*infortunia, peccata, iniurias*]. Et ἀτυχήμασι quidem ait Themistius deberi τὸ συναλγεῖν καὶ τὸ οἰκτείρειν [*condolentiam et miserationem*] (quod dixerat et Diodorus Siculus Bibliothecae libro XIII), τοῖς ἁμαρτήμασι vero τὸ μέμφεσθαι καὶ τὸ ἐπανορθοῦν [*querelam et correctionem*], postremo τοῖς ἀδικήμασι τὸ καταγινώσκειν καὶ τιμωρεῖσθαι [*condemnationem et poenam*]. Iudaeorum hoc peccatum sicut nudum ἀτύχημα non erat, imo excedens etiam communem ἁμαρτημάτων sortem, ita aliquid trahebat ἐκ τοῦ ἀτυχήματος [*ex infortunio*], ob ignorantiam ei admixtam: quam et Petrus agnoscit Act. 3: 17, et Paulus 1 Cor. 2: 8. Itaque videre est multos eorum hac Christi deprecatione sublevatos, cum intellexissent postea Christi causam Deo probatam, adductos ad seriam facinoris sui detestationem. Alia longe eorum causa est qui a vigilibus mendacium nummis redemerunt, aut Apostolis interdixerunt ne ederent coelestis potentiae signa. Bene docuit Aristoteles libro de Moribus III, ἕτερον εἶναι τὸ δι' ἄγνοιαν πράττειν τοῦ ἀγνοοῦντα ποιεῖν [*aliud esse per ignorantiam, aliud ignorantem facere*]. Nam quosdam esse

qui

qui ignorantes quidem peccent, sed non per ignorantiam; cuius rei evidens esse indicium si eos re comperta facti non poeniteat. Quam sapientissimi Philosophi observationem ad causam hanc Iudaeorum sapienter aptatam videmus est in Responsionibus ad Orthodoxos quaest. CVIII, ubi ita ait quicunque ille est magni iudicii Scriptor: *Δειχθείσης τῆς νομιζομένης γνώσεως διὰ τῆς ἀποβάσεως, ἀγνοίας ὑπαρχούσης τοῦ πράγματος, ἂν ἐμμείνῃ τῇ αὐτῇ ἀγνοίᾳ ὁ ἀγνοήσας, οὐδεμίαν ἐφέλκεται συγγνώμην, ἀλλὰ τιμωρίαν ἀπαραίτητον* [*Cum postea eventus ostenderit ignorantiam fuisse eam, quae antea scientia putabatur, si ne tum quidem e priore ignorantia emergat is qui ignoraverit aliquid, nihil est, cur ei ista culpa condonetur, imo vero causa dici nulla potest, quo minus severe vindicetur*]. Et mox: *Τὸ ἐξαργυρίζειν αὐτοῦ* (*Ἰησοῦ*) *τὴν ἀνάστασιν καὶ κωλύειν τοὺς ἀποστόλους ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μὴ ἐκτελεῖν θεῖα ἔργα ἐν τῇ δυνάμει τοῦ θείου πνεύματος γινόμενα, οὐκ ἔστιν ἀκουσίου ἀγνοίας συγγνώμην ἐφελκομένης, ἀλλ᾽ ἐγνωσμένης ἑκουσίου θεομαχίας τιμωρίαν ἐφελκομένης* [*Suscitationem Iesu a morte dato argento velare conari, atque Apostolos Divina opera, quae eius nomine vi Divini Spiritus fiebant, vetare facere, haec vere ab involuntaria ignorantia, cui venia dari solet, profecta non sunt, sed a pugna adversus Deum sponte ac deliberato animo suscepta quae poenam meretur*]. Pro iis qui cognita Dei opera Diabolo adscribebant, Christum similia precatum non legimus: et cum Iohannes vetat orari pro delinquentibus ad mortem, eos intelligit qui cognitam iam veritatem certo animi proposito oppugnant, aut monita Ecclesiae contumaciter spernunt, quod genus hominum recte ad mortem peccare dicitur, quia sunt, ut cum Aristotele loquar, *ἀνίατοι διὰ τὴν μοχθηρίαν* [*insanabiles ob improbitatem*]. Tractat idem hoc argumentum de multiplici peccatorum genere Theodoretus fine orationis ad Graecos, ubi ait aequum esse, ut eos qui palam amant et amplectuntur vitam turpem, exsecremur: eos vero, quorum peccata non sunt *ὅλα τῆς γνώμης* [*plane voluntaria*], moneamus ac sublevemus quantum fieri potest.

35. *Οἱ ἄρχοντες σὺν αὐτοῖς, principes cum eis*] Illud *σὺν αὐτοῖς* legisse mihi videtur etiam Syrus et recte satis ex-

ressisse per גם [*etiam*]. Sensus enim est; *non plebs tum, sed et ipsi Senatores* (quorum id gravitatem mile decebat, ut modo notavimus in re simili) *crudeliter ultabant pendenti.*

τοῦ Θεοῦ ἐκλεκτὸς, *Dei electus*] Quae sit vis vocis κτὸς diximus ad Matth. 20: 16, quid hic proprie signet, ad Matthaeum hoc loco. Solebat plane inter Iuos Messias hoc nomine appellari, quod in nativitatis isti iniuriam prave interpretatus est Ebion, cuius sentiam ita explicat Epiphanius: Τούτου ἕνεκα Ἰησοῦν γεημένον ἐκ σπέρματος ἀνδρὸς λέγουσι καὶ ἐπιλεχθέντα, καὶ ς κατ' ἐκλογὴν υἱὸν Θεοῦ κληθέντα ἀπὸ τοῦ ἄνωθεν εἰς ν ἥκοντος Χριςοῦ [*Atque hanc ob causam Iesum e ne viri genitum dicunt electumque, atque ita per ionem Filium Dei appellatum, ob Christum qui sue in eum descenderit*]. Ex quo loco lux affulget ous Iustini locis, Colloquio adversus Tryphonem, alioobscuris: Ἤδη μέντοι, ὦ Τρύφων, εἶπον, οὐκ ἀπόλλυτὸ τοῦτον (ita legendum, non τοιοῦτον) εἶναι Χριςὸν Θεοῦ, ἐὰν ἀποδεῖξαι μὴ δύνωμαι ὅτι καὶ προϋπῆρχεν υἱὸς ποιητοῦ τῶν ὅλων Θεὸς ὢν, καὶ γεγέννηται ἄνθρωπος τῆς παρθένου· ἀλλ' ἐκ παντὸς ἀποδεικνυμένου, ὅτι οὗτός ὁ Χριςὸς ὁ τοῦ Θεοῦ, ὅςις οὗτος ἔςαι. Ἐὰν δὲ μὴ ἀπονύω ὅτι προϋπῆρχε, καὶ γεννηθῆναι ἄνθρωπος ὁμοιοπαθὴς σάρκα ἔχων κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς βουλὴν ὑπέμεινεν, οὕτῳ πεπλανῆσθαί με μόνον λέγειν δίκαιον, ἀλλὰ μὴ ἀρθαι ὅτι οὗτός ἐςιν ὁ Χριςὸς, ἐὰν φαίνηται ἄνθρωπος ἐξ ρώπων γεννηθεὶς καὶ ἐκλογῇ γενόμενος εἰς τὸν Χριςὸν ι ἀποδεικνύηται· καὶ γάρ εἰσί τινες, ὦ φίλοι, ἔλεγον, τοῦ ἡμετέρου γένους, ὁμολογοῦντες αὐτὸν Χριςὸν εἶναι, ρωπον δὲ ἐξ ἀνθρώπων γενόμενον ἀποφαινόμενοι· οἷς οὐ ίθεμαι, οὐδ' ἂν πλεῖςοι ταῦτα μοι δοξάσαντες εἴποιεν, δὴ οὐκ ἀνθρωπείοις διδάγμασι κεκελεύσμεθα ὑπ' αὐτοῦ Χριςοῦ πείθεσθαι, ἀλλὰ τοῖς διὰ τῶν μακαρίων Προφηκηρυχθεῖσι καὶ δι' αὐτοῦ διδαχθεῖσι. Καὶ ὁ Τρύφων, ἱ μὲν δοκοῦσιν οἱ λέγοντες ἄνθρωπον γεγονέναι αὐτὸν κατ' ἐκλογὴν κεχρίσθαι καὶ Χριςὸν γεγονέναι, πιθανών ὑμῶν λέγειν τῶν ταῦτα ἅπερ φῂς λεγόντων [*Verum vero, Tryphon, dixi, non perierit illud, Christum c esse Dei, si demonstrare nequeam, et fuisse prius*

filium conditoris universitatis huius Dei, esseque Deum et genitum esse hominem ex virgine: praeterquam e eo omni, quo probatur hunc esse Christum illum Dei, qui talem eum fore praeostensum sit. At si non demonstro vero, inquam, eum et prius exstitisse et nasci hominem sustinuisse, eisdem nobiscum perpessionibus obnoxium, carnem habentem secundum Patris consilium et voluntatem: in eo ipso tantum aequum fuerit, me errore lapsum esse dicere, non autem negare, hunc esse Christum illum, etiamsi tanquam homo ex hominibus genitus videatur, et electione Christus factus esse (a quibusdam) asseratur. Sunt enim nonnulli, o amici, dixi, ex genere nostro, profitentes ipsum Christum esse, sed hominem ex hominibus genitum esse affirmant. Quibus non assentior: neque id sane multi, qui in eadem mecum sunt sententia, dixerint. Siquidem non humanis traditionibus et doctrinis iussi sumus a Christo ipso credere, sed eis quae beati Prophetae promulgarunt, et ipse Christus tradidit. Et Tryphon, Mihi quidem, inquit, qui illum hominem editum, et per electionem inauguratum et unctione Christum factum esse asseverant, credibiliora quam vos, eadem, quae tu, affirmantes, dicere videntur]. Rursus alibi Tryphon ita loquitur: *Καὶ ὑμεῖς τὰ αὐτὰ ἐκείνοις λέγοντες αἰδεῖσθαι ὀφείλετε καὶ μᾶλλον ἄνθρωπον ἐξ ἀνθρώπων γενόμενον* (male editum *λεγόμενον*) *λέγειν τὸν Ἰησοῦν τοῦτον, καὶ ἐὰν ἀποδείκνυτε ἀπὸ τῶν γραφῶν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριςὸς, διὰ τὸ εὐνόμως καὶ τελέως πολιτεύεσθαι αὐτὸν κατηξιῶσθαι τοῦ ἐκλεχθῆναι εἰς Χριςόν [Vos quoque, cum eadem cum illis dicitis, suffundi rubore oporteret, magisque hunc Iesum hominem hominibus prognatum esse dicere, ob eximiam pietatem perfectamque Legis observationem hoc honore dignum habitum ut in Christum eligeretur, si iam eum vere esse Christum e Scripturis possitis ostendere].* Quae eo libentius adduxi quod multum pertineant ad recte intelligendum errorem Ebionis, et simul usum vocis *ἐκλέγειν* longe alium fuisse illis temporibus quam nunc putatur ostendant.

38. *Ἐπιγραφή] Titulus.* Vide ad Matthaeum.

30. *Οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν Θεόν, neque tu times Deum]* Quasi dicat: Iudaeos illos secure adstantes tam crudeliter al-

ae impie se gerere minus mirum est; sed tibine etiam
:t eorum impietatem imitari? Bene autem dicit φοβῇ
Θεόν, quia qui miseris insultat eum contemnit.

Ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ, *quod in eadem damnatione es*]
μα dixit μετωνυμικῶς [*per transnominationem*] pro sup-
:io quod latrones habebant cum Christo commune,
nquam disparibus meritis, ut statim κατ' ἐπανόρθωσιν
correctionem] subiicitur. Usurpatur similem in mo-
vox ista Matth. 23: 14, Marc. 12: 40, supra 20: 47,
24: 20, Rom. 13: 2, 1 Cor. 11: 29.

ι. Ἡμεῖς μὲν δικαίως, *nos quidem iuste*] Magnum est
itentiae signum in poena sua acquiescere. Lev. 26: 41.
essit et alterum, corrigere peccantem et tueri oppres-
: hi erant fructus poenitentiam decentes.

ὐδὲν ἄτοπον ἔπραξε, *nihil mali gessit*] Hinc liquet la-
em hunc multa de rebus Iesu intellexisse, partim,
:redibile est, antequam caperetur, partim in ipso
torio. Ἄτοπον autem est αἰσχρόν [*turpe*]: quae duo
ungit alicubi Plato. Vetus quidam explicator expo-
t πονηρὸν [*malum*], quod in quorundam librorum
legitur.

Μνήσθητί μου, Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ
Domine, memento mei cum veneris in regnum tuum]
ierat, ut credibile est, profitentem Iesum sibi Regnum
eri, sed non huius mundi. Magna eius in ferendis
ribus patientia, mansuetudo erga inimicos, forte et
a quaedam quae apparere tunc coeperant, dictis eius
n conciliabant: sed praecipue nova atque insolita quae-
Divinae virtutis efficacia in exemplum omnibus saecu-
nemorabile, latronem hunc ad credendum rem a sen-
s remotissimam excitavit; ita ut in ipso imago quae-
eluceat extraordinariae illius ac subitae vocationis
Apostolorum saeculo multis gentibus contigit. Qua de
ide quae supra dicta sunt 14: 23. Non puto aliud esse
σθαι ἐν βασιλείᾳ, quam ἔρχεσθαι εἰς βασιλείαν, ut solent
commutari apud Scriptores. Sensus est: *Cum regni
s tibi a Deo promissi possessionem fueris adeptus.*
ne vero magnos in eo Regno honores sibi postulat: sed
gnitatis suae memor hoc tantum rogat, *sui ut memor
velit*, sciens Regium esse, aliis benefacere.

43. *Ἀμὴν, ἀμὴν λέγω σοι, vere, vere dico tibi*] Ostendit Christus se magni aliquid dicturum.

Σήμερον, hodie] Pessime fecerunt qui hanc vocem ut cum λέγω [*dico*] coniunxerunt (quod aperte improbat Syrus), aut interpretati sunt σήμερον post resurrectionem. Christus plus promittit quam erat rogatus. Rogas, inquit, ut olim tui sim memor cum Regni possessionem accepero; ego tam diu non differam tua vota: sed partem et primitias speratae felicitatis tibi intra hunc ipsum diem repraesentabo: morere securus, a morte statim te Divina solatia exspectant. Est autem illud *hodie* ἐμφατικὸν [*significanter dictum*], et solet beneficiorum mentioni addi, ut Ier. 1: 10.

Μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ, mecum eris in Paradiso] Dubium non est quin Christus ita loquutus sit quomodo sciebat a latrone intelligi. Παράδεισος vox est, ut Pollux vere dicit, Persica; quanquam et Hebraei usurpant, ut Eccl. 2: 5, Neh. 2: 8, sed Graeci usu hanc vocem suam fecerunt. Cicero apud Xenophontem vertit *agrum conseptum ac diligenter consitum: vivarium* Gellius: LXX Interpretes Hebraeum גן [*hortum*] ita vertunt tum alibi, tum in κοσμογονίας [*mundi conditi*] historia: unde factum est, ut iure quodam praecipuo παράδεισος vocetur Hellenistis, etiam Philoni, *beatus ille hortus in quo Adamum Deus collocarat.* Post Esdrae tempora, cum res post vitam hanc mortalem eventurae, obscurius olim indicatae, propriis distinctisque nominibus appellari coeperunt, felicitas post hanc vitam mortalem, sed praecipue piarum mentium a corpore separatarum et resurrectionem exspectantium status, vocatus est Hebraeis גן ע [*Hortus Eden*], quae voces hoc sensu in Thalmudicis scriptis frequentes occurrunt. Hinc ille εὐφημισμὸς [*fausta acclamatio*] de mortuo, תהי נפשו בגן עדן *Sit anima eius in horto Eden:* aut נשמתה תהא צרורה בגן עדן, *Animus eius collectus esto in horto Eden.* Et in solennibus precibus tempore mortis, *Partem habeat in Paradiso, nec non in futuro illo saeculo.* Et in alia formula, *Requiescat anima eius et sit dormitio eius in pace, donec veniat consolator, qui facit audire pacem Patrum seculi dormientium in Hebron. Portas Paradisi aperite ei et dicite*

pe-

-dem: *Venite qui custoditis thesauros Paradisi.* Sic et tum Edenis a statu resurrectionis distinguit Iachiades, n. 8: 14, et in fine libri. Interdum vocant *Paradisum eriorem*, quia coelum Paradisus superior. Videre hoc inter alia loco de Essenis apud Salmanticensem. Hellistae quoque παράδεισον eodem significatu dixere, et raei quidam פרדס, qua voce et Arabs Interpres utitur r. 11: 5, agens de translatione Enochi. Causam apationis coniectare non est difficile. Nam quia locus Adamo concessus deliciis omnibus abundaverat, ea ilitudine animarum laetam tranquillitatem voluerunt icatam. Nam et ipsum illum Adami hortum συμβολι- [*allegorice*] eum in modum interpretabantur. Philo: τὰ δὲ τὸν θεῖον παράδεισον ἔμψυχα καὶ λογικὰ τὰ φυτὰ ντ' εἶναι συμβέβηκε, καρπὸν φέροντα τὰς ἀρετὰς, ζωήν τε σον καὶ ἀφθαρσίαν καὶ πᾶν εἴ τι τούτων ὁμοιότροπον *uerunt autem in Divino Paradiso plantae omnes vita ratione praeditae, fructum ferentes huiusmodi, virtu- omnes, vitamque morbi interitusque immunem, et si id est aliud his simile*]. Alibi: Λαμβάνει μὲν οὖν τὰς ιὰς ἡ γενικὴ ἀρετὴ ἀπὸ τῆς Ἐδὴμ, τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, ρει καὶ γάννυται καὶ τρυφᾷ ἐπὶ μόνῳ τῷ πατρὶ αὐτῆς λλομένη καὶ σεμνυνομένη Θεῷ [*Virtus universalis ab lem, id est sapientia Dei, initium sumit, quae qui- m de solo Patre suo Deo gloriatur, gaudet, exsultat, eo se oblectat atque effert*]. Rursum alio loco: Λέγουσι ἐν τῷ παραδείσῳ φυτὰ εἶναι μηδὲν ἐοικότα τοῖς παρ' ν, ἀλλὰ ζωῆς, ἀθανασίας, εἰδήσεως [*Ferunt enim plan- esse in Paradiso, quae nihil habeant nostris simi- sint autem vitae, immortalitatis, scientiae plantae*]. gari ergo non potest, quin latro, utpote Iudaeus, au- o nomine גן עדן, addita praesertim designatione tem- ris *hodie*, morte iam imminente, statum illum intel- erit, in quo Abrahami, Isaaci et Iacobi animas esse nibus Iudaeis erat persuasum: quasi diceret Christus: n *tantum olim cum Regnum meum suam accipiet ple- udinem tui ero memor, sed iam nunc magna et in- tia solatia tibi repraesentabo.* Nec sine gravi causa pressum illud *hodie*. Censebant enim Iudaei non quo- nvis animas statim in felicem Paradisi statum recipi,

sed eas demum, quae bene purgatae ex hac vita excederent, πνεύματα δικαίων τετελειωμένων [*spiritus iustorum perfectorum*], ut loquitur auctor ad Hebr. 12: 23. Confer quae diximus ad Matth. 12: 32. Neque aliter interpretandum puto quod est 2 Cor. 12: 4, ut Paulus dicat sibi a Deo primum ostensa illa perfectissima gaudia post resurrectionem, quae tertii, id est, supramundani coeli nomine appellantur: deinde vero, ne tam longa exspectatio animum cruciaret, etiam solatia piis medio tempore concessa, quae Hebraei vocant נוח עדן, κατάπαυσιν τοῦ παραδείσου [*requiem Paradisi*], aut si mavis, παράκλησιν [*consolationem*], quomodo supra dictum est Lazarum παρακαλεῖσθαι [*consolari*]. Nec video cur aliter accipi debeat quod est in Apocalypsi: Τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὅ ἐστιν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ [*Ei qui vicerit dabo edendum ex arbore vitae, quod est in medio Paradisi Dei*]: praesertim cum et Philo ex Iudaeorum vetere disciplina τὸ δένδρον τῆς ζωῆς [*arborem vitae*] interpretetur τὴν μεγίστην τῶν ἀρετῶν θεοσέβειαν, δι' ἧς ἀθανατίζεται ἡ ψυχή [*maximam virtutum pietatem, cuius ope anima redditur immortalis*]: ut *ex arbore illa vesci* sit *frui laeta recte factorum conscientia*; quod eidem Apocalypsis vocat *indui candidis vestibus*: et explicationis causa addit, *opera ipsorum ipsos sequi.* Neque nomen tantum Paradisi usurpabant Hebraei ad haec gaudia exprimenda, sed etiam sub horti imagine rem ipsam proponebant plebeiis ingeniis vix capientibus τὰ νοητὰ [*intelligibilia*] nisi sub figura τῶν αἰσθητῶν [*sensibilium*]. Ita Iosephus ex Essenorum sententia vocat χῶρον οὔτε ὄμβροις οὔτε νιφετοῖς οὔτε καύμασι βαρυνόμενον, ἀλλ' ὃν ἐξ ὠκεανοῦ πραῢς ἀεὶ Ζέφυρος ἐπιπνείων ἀναψύχει [*regionem nulli imbrium, nivis vel aestus iniuriae obnoxiam, sed quam placida quaedam Zephyri aura ex Oceano iugiter transpirat et refrigerat*]. Similiter Iustinus colloquio cum Tryphone ait, τὰς τῶν εὐσεβῶν ψυχὰς ἐν κρείττονί που χώρῳ μένειν [*piorum animas manere in meliore alicubi regione*]. Tertullianus id ipsum sequens, quo loco ostendit veritatem Divinam Graecorum fabulis adulteratam, *Etsi Paradisum nominemus*, inquit, *locum Divinae amoenitatis recipiendis sanctorum spiritibus destinatum*,

qua,

(separ)atione quadam igneae illius zonae a notitia orbis communis segregatum, Elysii Campi fidem occupaverunt. Quicum satis convenit quod a Diodoro Siculo est proditum, ea quae περὶ ᾅδου [de inferis] narrantur, a barbaris in Graeciam pervenisse. Ne hoc quidem notatu indignum bis in Apocalypsi nominari vitae arborem, nusquam vero arborem scientiae boni et mali, quia arbor scientiae boni et mali σύμβολον [signum] erat, Philone explicante, τῆς μέσης φρονήσεως [mediae scientiae], eius scilicet prudentiae quae circa res huius aevi occupata est, qua uti quidem licet, ut per gustum et olfactum significatur; at vesci, id est, frui, non licet: nam animus ei studio deditus pietati quantum satis est vacare non potest: quod nobis Adami peccato sub figura ostenditur, explicante Salomone Eccl. 7: 29, Τοῦτο εὗρον ὃ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον εὐθῆ, καὶ αὐτοὶ ἐζήτησαν λογισμοὺς πολλούς [Hoc observavi, Deum hominem fecisse rectum, at ipsos se dedisse infinitis quaestionibus]. Hae curae atque avocamenta pietatis plane cessabunt ἐν τῷ παραδείσῳ τῷ νοητῷ [in Paradiso intelligibili]. Qui Symbolo fidei Christianae adscripserunt κατέβη εἰς ᾅδου [descendit ad infernum] his Christi verbis optime id tueri potuerunt. Nam si Christi anima fuit in παραδείσῳ, sequitur eam fuisse ἐν ᾅδου. Nam sicut παραδείσου et γεέννης vocabula distinctam bonorum malorumque sortem significant, ita ᾅδης communiter designat statum animarum a corpore separatarum, opponiturque tum vitae huic tum resurrectioni, quomodo et שאול usurpant Sacrae Literae. Nam Iacob ita loquitur כי ארד אל־בני אבל שאלה, Graece, ὅτι καταβήσομαι πρὸς τὸν υἱόν μου πενθῶν εἰς ᾅδου [descendam ad filium meum lugens in infernum]: quod de corporis sepulchro intelligi non potest, quia filium non sepultum, sed a feris laniatum Iacob existimabat. De voce ᾅδου produximus alibi testimonia Iosephi, Sophoclis, Diphili et aliorum: sed et qui titulo Sibyllinorum carmina Graece scripsit, homo haud dubie Christianus, ita utitur voce ᾅδου ut quam derivat a primi parentis nomine. Neque offendere nos debet verbum καταβαίνειν, id enim Graecus sermo ad animorum separatorum conditionem significandam receperat, non alia de causa, nisi quod quemadmo-

dum corpus, postquam in sepulchrum descendit, ampli non conspicitur, ita et animus e corpore elapsus: qu et Iosephus praemia non minus quam poenas animis contingere *ὑπὸ χθονὸς* [*sub terra*], quod alibi expl *καθ' ᾅδου* [*in inferno*]. Frustra ergo hic se cruciat gustinus, quaerens *quomodo Christus eodem tempore potuerit in inferno*, id est, *ἐν ᾅδου*, *et in Paradiso*, alterum sub altero comprehendatur. Neque vero su vacua fuit in Symbolo huius rei mentio. Nam cum i Paganos variae essent de animarum statu post hanc v sententiae, ad rem pertinebat Christi exemplo d homines *ὡς ὑφέστηκεν ἡ ψυχὴ τῶν ἀποθανόντων* [*subsi animas defunctorum*], id est, *non exstingui cum c ribus animas*, *sed asservari in locis inconspicuis.* vero de gaudiis Paradisi diximus, ex Veterum sent ita intelligenda supra quoque ad cap. 16 monuimu magna quidem credantur, non tamen plena; nam p tudo promissionum in resurrectione exspectanda est, mihi sapienter videtur explicare Scriptor Responsi ad Orthodoxos, quaest. LXXVI. Quaestio sic habet *πρὸ τῆς ἀναστάσεως οὐκ ἔστιν ἡ τῶν ἔργων ἀνταπόδοσις, τῷ λῃστῇ προσγέγονεν ὄφελος πρὸς τὸν παράδεισον αὐτο ψυχῆς εἰσαχθείσης, καὶ μάλιστα ὅτι ὁ μὲν παράδεισος α τός, οὐκ αἰσθητὴ δέ ἐστι τῆς ψυχῆς ἡ οὐσία;* [*Si ant surrectionem non est retributio operum, quid latroni fuit inferri eius animam in paradisum, praesertim paradisus sub sensum cadat, animae autem subst sensu neque uti, nec percipi potest?*] Respondet: *λος γέγονε τῷ λῃστῇ εἰς τὸν παράδεισον εἰσελθόντι τὸ ἐ μαθεῖν τῆς πίστεως τὸ ὠφέλιμον, δι' ἧς ἠξιώθη συναθροίσ τῶν ἁγίων, ἐν ᾧ φυλάττεται ἕως τῆς ἡμέρας τῆς ἀνασ τε καὶ ἀνταποδόσεως, ἔχει τε τοῦ παραδείσου τὴν αἰσθ κατὰ τὴν ἐννοηματικὴν λεγομένην αἴσθησιν, καθ' ἣν ὁ αἱ ψυχαὶ ἑαυτάς τε καὶ τὰ ὑπ' αὐτάς* [*Latro, cum in radisum introiit, hoc ex eo nactus est boni, quod u tatem fidei reapse didicit, per quam ipse dignus sit bitus, qui in sanctorum coetum reciperetur, in qu resurrectionis remunerationisque diem asservatur, se que paradisi bona spirituali ut vocamus sensu, qu se animae et quae circa se sunt vident*]. Ad illud

C

Christus hic dicit μετ' ἐμοῦ, alludere videtur Paulus cum dicit se ἐπιθυμίαν ἔχειν εἰς τὸ ἀναλῦσαι καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι [*desiderare redire et esse cum Christo*], Phil. 1: 23. Simul tamen indicans quemadmodum nunc post adscensum in coeli regiam maior est Christi gloria quam fuit medio tempore inter mortem et resurrectionem, ita auctum quoque gaudium eorum qui Christum sectati mortem obeunt, et pro modo ac captu animorum separatorum a corpore participes fiunt herilis felicitatis: quod hic similitudine non incommoda Theophylactus explicat. Non solebant autem Christiani veteres hunc sive statum sive locum medii temporis coeli nomine appellare, quod vel ex Iustino colligas qui cum Tryphone disputans inter caeteras errantium opiniones et hanc recenset, *Μὴ εἶναι νεκρῶν ἀνάστασιν, ἀλλ' ἅμα τῷ ἀποθνήσκειν τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἀναλαμβάνεσθαι εἰς τὸν οὐρανόν* [*Non esse mortuorum resurrectionem, sed animas, simulatque homo moritur, in coelum recipi*]. Hunc statum ita describit Divina Apocalypsis: *Διὰ τοῦτό εἰσιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ καὶ λατρεύουσιν αὐτῷ ἡμέρας καὶ νύκτος ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ, καὶ ὁ καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου σκηνώσει ἐπ' αὐτούς* [*Ideo sunt ante thronum Dei et serviunt ei die ac nocte in templo eius, et qui sedet in throno habitabit super illos*]. Quibus finibus modeste nos continentes nihil necesse habemus penetrare in ea quae curiosius hac super re inter Graecos et Latinos disputantur.

46. *Παραθήσομαι, commendo*] Probo hanc lectionem eo magis quia apud LXX in Psalmo simili modo legitur; sed est more Hebraeorum futurum pro praesenti. In Psalmo David summis in periculis constitutus vitam suam Divinae tutelae commendat, quomodo et Petrus *τοὺς πάσχοντας κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ* [*patientes iuxta voluntatem Dei*] vult *παρατίθεσθαι τὰς ψυχὰς ἑαυτῶν ἐν ἀγαθοποιΐᾳ* [*animas commendare benefactis*]. Caeterum et hic observandum est quanto exactius ea verba Christo quam Davidi congruant. Apud Davidem רוח est *vita*; apud Christum *ipsa mens hominis*, quam Hebraei proprie eo nomine appellant; deinde deponere eius est proprie qui dominium rei habet: Christus autem *ἐξουσίαν εἶχε θεῖναι τὴν ψυχὴν καὶ πάλιν λαβεῖν αὐτήν* [*potestatem habuit de-*

ponendi animam et iterum assumendi illam], ut ipse apud Iohannem profitetur. Paulo aliter Stephanus qui moriturus non *deponendi* utitur voce; sed *Iesum* iam factum Dominum vitae et mortis *rogat ut accipere velit*, in suam scilicet custodiam, *spiritum ipsius*. Iustinus in colloquio cum Tryphone exemplum nobis dicit a Christo datum, ἵνα, ἡνίκα ἡμεῖς πρὸς τῇ ἐξόδῳ τοῦ βίου γινόμεθα, τὰ αὐτὰ αἰτῶμεν τὸν Θεὸν τὸν δυνάμενον ἀποςρέψαι πάντα ἀναιδῆ πονηρὸν ἄγγελον μὴ λαβέσθαι ἡμῶν τῆς ψυχῆς [*quo et nos, cum iam ad exitum vitae sumus, a Deo eadem poscamus, qui avertere potest omnem impudentem et malignum Angelum, ne animam nostram capiat*]. Confer illud Hebraei sapientis Sapientiae 3: 1, Δικαίων δὲ ψυχαὶ ἐν χειρὶ Θεοῦ· καὶ οὐ μὴ ἅψηται αὐτῶν βάσανος [*Iustorum animae in manu Dei sunt, nec tanget illos tormentum*], et quae sequuntur.

47. Ἐδόξασε τὸν Θεόν] *Agnovit Dei potentiam:* quomodo supra 5: 26 et alibi locutio haec usurpatur.

48. Οἱ συμπαραγενόμενοι ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην] *Qui ad spectandum crucis supplicium convenerant*, ut fieri solet.

Θεωροῦντες τὰ γενόμενα, *videntes quae fiebant*] Solis deliquium extra naturae ordinem, tremorem terrae, hominem velut suo arbitrio exspirantem.

Τύπτοντες ἑαυτῶν τὰ ςήθη, *percutientes pectora sua*] Incipiente iam pungi conscientia, quam postea Apostolicus sermo magis excitavit. Signa enim erant haec Dei facinus aversantis et Iesu innocentiam testantis.

49. Εἱςήκεισαν δὲ πάντες οἱ γνωςοὶ αὐτοῦ μακρόθεν, *stabant autem omnes noti eius procul*] Allusio ad Ps. 38: 11. Graece ibi est, οἱ ἔγγιςά μου ἀπὸ μακρόθεν ἔςησαν [*qui iuxta me erant procul steterunt*].

51. Οὐκ ἦν συγκατατεθειμένος τῇ βουλῇ καὶ τῇ πράξει αὐτῶν] *Neque propositum Synedrii, neque rationem exsequendi propositi probabat*: memor Divinae Legis Exod. 23: 2. Vide ad Matthaeum.

Προσεδέχετο, *exspectabat*] Vide ad Marcum.

53. Οὗ οὐκ ἦν οὐδεὶς κείμενος, *in quo nondum quisquam positus fuerat*] Ne quis postea alium, non autem Iesum, resurrexisse calumniaretur.

54.

54. Ἡμέρα ἦν παρασκευή, *dies erat praeparatio*] Recta lectio; nam ex parte totus dies παρασκευή appellabatur, ut et Marc. 15: 42, Ioh. 19: 31, 42, et in edicto Augusti apud Iosephum. Intelligi autem hic παρασκευήν magis ratione Sabbati, quam festae diei sequentia ostendunt.

Ἐπέφωσκε, *illucebat*] Sicut ἐπιφαίνειν non tantum de sole, sed et de luna aliisque sideribus dicitur, ita et quod idem valet ἐπιφώσκειν. Huic loco convenientissimum erit intelligere stellarum ortum, indicem vesperae a qua Iudaei diem suum civilem inchoabant. Tertullianus libro De ieiuniis sic de Iudaeis: *Stellae auctoritatem demorantis suspirant.* Notarunt viri eruditi etiam נגה, quod hic habet Syrus, lunae aliisque sideribus tribui solere. Accipiendum autem ἐπέφωσκε pro ἤμελλε ἐπιφώσκειν [*iamiam illucebat*], sicut praesentia pro futuro alibi quoque habuimus: nam tantum temporis supererat, ut in urbem reversae mulieres aromata sibi possent comparare.

56. Ἡσύχασαν, *quieverunt*] Velut adiuratae ut quiescere sponsum paterentur, donec ipse semet excitaret. Cant. 2: 7.

Κατὰ τὴν ἐντολήν] *Iuxta Dei praeceptum*, cuius vinculo Christus sectatores suos hactenus non exsolverat: sed verbis benignam et materiae convenientem adhibuerat interpretationem.

CAPUT XXIV.

1. Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων ὄρθρου βαθέος, *primo autem hebdomadis die valde diluculo*] De circumstantiis huius historiae vide quae ad Matthaeum. Ὄρθρου βαθέος בשפרפרא, quali tempore Darius olim ad Danielem venit foveae inclusum, Dan. 6: 19.

Καί τινες σὺν αὐταῖς, *et quaedam cum iis*] Hierosolymitanae aliquot quae se mulieribus Galilaeis adiunxerant. Neque enim delere has voces licet, quas et libri plurimi et Syrus et Arabs agnoscunt: qui et τινὲς illud foeminino genere recte interpretantur.

3. Εἰσελθοῦσαι, *ingressae*] Intra septum.

5. Καὶ κλινουσῶν τὸ πρόσωπον εἰς τὴν γῆν, *et declinarent*

rent vultum in terram] Vide ad Matthaeum hoc loco et 17: 6. Sic Dan. 10: 9, τὸ πρόσωπόν μου ἐπὶ τὴν γῆν [*vultus meus in terram*].

9. Ἀπήγγειλαν πάντα, *nuntiaverunt omnia*] Primum confusius, distinctius postea.

Τοῖς λοιποῖς, *caeteris*] Qui Iesum sectati fuerant, Marco interprete.

11. Ἠπίστουν αὐταῖς, *non crediderunt illis*] Vide ad Marcum.

12. Ὁ δὲ Πέτρος, *Petrus autem*] Non solus: nam infra dicitur τινὲς τῶν σὺν ἡμῖν [*quidam eorum qui erant nobiscum*], sed comite Iohanne. Petrum tamen potius nominat, quia is in specum penetravit.

Παρακύψας, *procumbens*] Eandem vocem de Magdalena, deinde et de se Iohannes usurpat in hac historia. LXX ita vertere solent Hebraeum שקף, quod magistri exponunt *spectare de loco superiore*. Sed latius Graecis patet παρακύπτειν, ut et nostris: quemadmodum videre est Iac. 1: 25, 1 Petr. 1: 12. Proxime ad gestum eum de quo hic agitur pertinet illa curiosi hominis descriptio apud Siraciden 21: 16, Ἄφρων ἀπὸ θύρας παρακύπτει εἰς οἰκίαν· ἀνὴρ δὲ πεπαιδευμένος ἔξω στήσεται [*Stultus a ianua respiciet in domum: vir autem eruditus foris stabit*]. Vim vocabuli recte expresserunt Syrus et Arabs, ille *introspiciendi*, hic *explorandi* verbo. Vide ad Matthaeum.

Μόνα, *sola*] Sine corpore.

Πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων, *secum mirans*] Coniungenda haec sunt, ut fecit Syrus. Sic διελογίζοντο πρὸς ἑαυτοὺς [*cogitaverunt inter se*] dixit Lucas supra 20: 14.

13. Δύο ἐξ αὐτῶν, *duo ex illis*] Nempe eorum quos modo λοιπῶν [*caeterorum*] nomine designarat, e sectatoribus Christi. Probabiliter sentiunt Veteres fuisse hos de numero LXX, cum enim infra dicunt τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον [*tertia dies est hodie*], videntur respicere id quod Iesus plebi obscurius, ipsis autem et apertius et saepius dixerat, *tertia se die in vitam rediturum*. Nomen alterius infra exprimit Lucas, Cleopam vocans. Alterum ipsum Lucam multi putarunt, quos satis ipse refellit in Euangelii anteloquio ab oculatis testibus se disparans. Nathanaelem Epiphanius putavit, quem alii putant

tant unum esse Apostolici coetus qui πατρωνυμικῶς [*per denominationem a patre*] Bartholomaeus vocatur. In his rebus fama antiquissima maximae debet esse fidei: ea autem est nomen huic alteri fuisse Simoni, aut quod eodem recidit, Simeoni. Nam hoc Hebraeum est nomen: illud Graecum ex Hebraeo expressum. Auctor est Origenes qui in libro adversus Celsum: Γέγραπται δὲ ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν, ὅτι μετὰ τὴν ἀνάςασιν λαβὼν τὸν ἄρτον ὁ Ἰησοῦς εὐλόγησε καὶ κλάσας ἐπεδίδου τῷ Σίμωνι καὶ τῷ Κλεόπᾳ [*Scriptum est in Euangelio secundum Lucam, post resurrectionem panem accepisse Iesum, benedixisse, fregisse et dedisse Simoni et Cleopae*]. Alibi in iisdem libris, sed in Latinum versis, Simeon dictus legitur. Quicum conciliari facile posset Ambrosius, si libeat Simeonem rescribere, ubi nunc Amaonem (quod inauditum nomen est) legimus. Sed cogitandum, quando Origenes non famam sed ipsum Lucam dicti sui auctorem laudat, an non eum deceperit id quod infra est commate 34. Fieri enim potest, ut inibi pro λέγοντας codices quidam habuerint λέγοντες, quomodo an non legerint Latinus et alibi Interpretes dubitari potest. Itaque illud ὅτι ἠγέρθη ὁ Κύριος ὄντως καὶ ὤφθη Σίμωνι [*surrexit Dominus vere et apparuit Simoni*] videri potest ita acceptum ab Origene, quasi referatur quid hi duo Apostolis narraverint, non quid audiverint ab Apostolis: cum tamen recte rem inspicienti merito magis sit placitura recepta lectio λέγοντας· ita ut per Simonem intelligamus Petrum, cui seorsum apparuisse Christum etiam Paulus testatur.

Πορευόμενοι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ εἰς κώμην, *ibant ipsa die in vicum*] Verosimile est Emmaunte eos habitasse, atque eo regressos postquam et Parasceuen et Sabbatum et diem a Sabbato primum Paschalibus sacris et precibus impenderant.

Κώμην, *vicum*] Χωρίον [*oppidulum*] Iosephus vocat. Plinius *toparchiam*. Neque enim dubito quin idem sit nomen quod Plinio et Lucae scribitur Emmaus, Iosepho Ammaus.

Ἑξήκοντα, *sexaginta*] Totidem stadia numerat editio Iosephi Basileensis Anni cIɔ Iɔ XLIV. Quare quod aliae editiones habent τριάκοντα [*triginta*] vitiosum esse non du-

dubito. Non est tantum hoc intervallum, ut non ante medinoctium inde redire Hierosolyma potuerint atque illi congregatos Apostolos deprehendere: potest enim id spatium duabus et quod excurrit horis confici.

14. *Περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτων, de omnibus his quae acciderant*] De vita et morte Christi, et de iis quae mulieres Petrusque et Iohannes renuntiaverant.

15. *Συζητεῖν*] *Varias coniecturas in omnem partem volvebant:* id enim hic est *συζητεῖν*, ut et Marc. 1: 27.

Ἐγγίσας, appropinquans] Quasi a tergo eos assecutus, ut in via fieri solet: unde et eos ita affatur quasi partem sermonum audiisset.

16. *Ἐκρατοῦντο, tenebantur*] *Impediebantur vi Divina ne propius considerarent ea ex quibus cognosci Iesus poterat:* caeteroqui habitu externo sese dissimulans, ut ad Marcum diximus.

17. *Οἱ λόγοι οὗτοι οὓς ἀντιβάλλετε*] *Verba quae inter vos commutatis?* Latinismus est, ni fallor.

Καὶ ἐστὲ σκυθρωποί, et estis tristes] Id est, *ὄντες σκυθρωποί* [*tristitia affecti*]. Ita enim loqui solent Hebraei.

18. *Ὁ εἷς ᾧ ὄνομα Κλεόπας, unus cui nomen Cleopas*] Senior amborum, ut credibile est, cui alter loquendi partes cessit. Fieri potest, ut idem hic sit qui Iohanni *Κλωπᾶς* dicitur contractiori pronuntiatione, cuius filia fuerit Maria mater Iacobi et Iosetis. Nam Syrus utrobique habet קליופא et Latinus scribit *Cleophas* quod ad Syriacam pronuntiationem accedit. Hieronymus: *Notandum autem quod P litteram Hebraeus sermo non habeat, sed pro ipsa utatur* ב *cuius vim Graecum φ sonat.* Est autem *Κλεόπας* aut potius *Κλεοπᾶς* nomen idem quod *Κλεόπατρος* per *ἀποκοπὴν* [*apocopen*], de qua diximus ad huius libri initium. Cleopatri nomen Macedonicum in Syria et Iudaea frequentari coepit postquam Macedones Asiam tenuere. Sic et multas mulieres Cleopatras vocat historia, eadem nominis origine.

Σὺ μόνος παροικεῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ οὐκ ἔγνως τὰ γενόμενα, tune solus habitas in agro Hierosolymitano, nec cognovisti quae facta sunt] *Ἐν* deest in pluribus codicibus. *Πάροικος* in his libris plerumque significat eum *qui extra patriam habitat*, unde modo ei adiuncta est vox

ξέ-

ξένου [*hospitis*], modo παρεπιδήμου [*alienigenae*]. Sic et παροικίαν dixit Lucas Act. 13: 17 et 1 Petr. 1: 17. Scriptor ad Hebraeos etiam παροικεῖν. Atque ita hoc loco vocem hanc sunt interpretati Syrus, Arabs et Latinus. Quod si recipimus, non dubitandum est esse Latinismum quales sunt complures apud Lucam. Nam Romani *peregrinari eum et in urbe sua hospitem esse* dicunt *qui quid agatur ignorat:* et hoc loquendi genus secutus M. Antoninus Imperator libro III, Ξένος κόσμου ὁ μὴ γνωρίζων τὰ ἐν κόσμῳ ὄντα [*Hospes est mundi, qui ea, quae in mundo sunt, nescit*]. Sensus ergo sit, *Tune solus omnium hic ut peregrinus vivis, ut ea quae nota sunt omnibus ignores?* Hanc interpretationem ut praefracte improbare nolim, ita alteram praefero quae παροικεῖν Ἱερουσαλὴμ exponit *habitare in agro Hierosolymitano*. Nam et Romani iuris auctores vocem Graecam πάροικον ad eos extendi dicunt *qui in oppidi finibus agrum habent:* et Scriptores Christiani veteres, etiam Synodi, παροικίαν vocant *agrum qui intra fines est maiorum urbium*, unde ita appellatum est quicquid unius Episcopi curae suberat, quod nunc vocant διοίκησιν, cum olim ea vox multo latius pateret. Neque vero soli Christiani hoc sensu usurparunt τὸ παροικεῖν: sed et alii, ut Herodes Orator cum dicit *Athenas plurima adferre commoda* οὐ μόνον τοῖς ἐνοικοῦσιν ἀλλὰ καὶ τοῖς παροίκοις [*non solum incolis, sed iis etiam qui prope eas habitant*]: cui affine est quod apud Thucydidem παροικεῖν dicuntur *qui in proximo habitant*, ut et Scholiastes exponit; sed et apud Iosephum πάροικοι vocantur *Iudaei qui circa Delum habitabant*, in edicto Caesaris Dictatoris quod legitur Originum XIV. 17. Optime autem huic loco convenit haec significatio, nam Christus ita se gerebat, quasi ipse in agro habitaret paulo ulterius Emmaunte, ac proinde domum, ut ipsi, contenderet. Mirantur ergo quod tam prope ab Urbe habitans ea ignoraret quorum rumorem pro rei magnitudine par erat longe lateque esse sparsum. Atque ita erit Hebraismus in his verbis satis frequens, quem Graece ita explices, Σὺ μόνος τῶν παροικούντων οὐκ ἔγνως τὰ γενόμενα; [*Tu cum prope habitas, solus, quid factum sit, nescis?*] Nisi quis malit καταχρηστικῶς [*per abusionem*] su-

sumere *παροικεῖν* pro *commorari etiam citra domicilium*; sicut Iudaei Hierosolymis morabantur *ἐν ταῖς ἑορταῖς* [*festis diebus*]: ut dicat Cleopas, *mirari se aliquem inveniri posse eorum qui nunc Hierosolymis versentur quem ista lateant.*

19. *Ποῖα, qualia*] Id est, *τίνα* [*quaenam*], ut Matth. 19: 18, 22: 36 et alibi. *Quae*, inquit, *illa sunt quae putatis mihi ignota esse non posse?*

Δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ, potens opere et sermone] Non quivis Propheta, sed inter ipsos Prophetas eminens docendi modo et factis. De Mose dixit Stephanus, ἦν *δυνατὸς ἐν λόγοις καὶ ἔργοις* [*potens erat verbis et operibus*], Act. 7: 22.

Ἐναντίον τοῦ Θεοῦ καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ, coram Deo et omni populo] Simile quid habuimus supra 2: 52. *Ἐναντίον* hic, ut *ἔναντι* 1: 8, *ἐνώπιον* 1: 15 et alibi, est לִפְנֵי. Quia vero hic praecessit *δυνατός*, puto *ἐναντίον* non id proprie significare quod putat Theophylactus et quod post Salomonem Paulus nos vult facere, *προνοεῖν καλὰ οὐ μόνον ἐνώπιον Κυρίου ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων* [*providere bona non solum coram Domino sed etiam coram hominibus*], 2 Cor. 8: 21, sed potius *testimonium ei datum a Deo per opera* (quomodo et Petrus Iesum vocat *ἄνδρα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποδεδειγμένον δυνάμεσι καὶ τέρασι* [*virum approbatum a Deo per virtutes et prodigia*]), et ab hominibus per fidem habitam eius sermoni. Loquendi genus inde natum quod de iis rebus testimonium perhibemus quae nobis in conspectu sunt. Affine est illud in Genesi de Nembrodo, גבור ציד לפני־יהוה [*robustus venator coram Domino*], ut intelligamus eum potentissimum fuisse bellatorem (nam et Plato et Aristoteles bellum venationi comparant), Deo arma ipsius mirum in modum fortunante, haud dubie ad puniendam eorum populorum insolentiam qui iustam libertatem ferre non poterant. Quanquam fateor non improbabilem mihi videri ad eum locum Iosephi interpretationem qui לפני־יהוה ibi exponit *πρὸς ὕβριν καὶ καταφρόνησιν τοῦ Θεοῦ* [*in contumeliam et despectum Dei*]: quia scilicet fuerit Nembrodus ingenio violento, et ut Achilles apud Horatium,

Iura negans sibi nata.

Quod

Quod genus hominum ut supra habuimus, Θεὸν οὐ φοβοῦνται καὶ ἄνθρωπον οὐκ ἐντρέπονται [*Deum non timent et hominem non reverentur*]. Solet autem illud לפני pro materiae diversitate modo in bonam, modo in malam partem accipi, ut videre est eodem libro Gen. 6: 11, ubi corruptum dicitur humanum genus לפני האלהים, id est, *ad contemtum atque iram Numinis.* Quae obiter afferre visum ad Mosis verba ab Hebraeis Magistris varie tractata.

20. Ὅπως τε παρέδωκαν αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἄρχοντες ἡμῶν εἰς κρίμα θανάτου, *quomodo eum tradiderunt summi Sacerdotes et Principes nostri in damnationem mortis*] De Senatoribus Synedrii agit qui iniustam sententiam a Pilato expresserunt. Vide Matth. 20: 19, 27: 2.

Ἐσταύρωσαν αὐτόν] Id est, *effecerunt ut crucifigeretur:* nam Hellenistae quae Hebraei efferunt in Hiphil solent sum in modum enuntiare.

21. Ἠλπίζομεν, *sperabamus*] Vox indicans magnum fidei deliquium. Nam quid erat cur non etiamnum sperarent, nisi quod Dei potentia non satis ipsis ob animum versabatur?

Ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν Ἰσραήλ, *ipsum fore qui liberaturus esset Israelem*] Λυτροῦν hic est *liberare*, quomodo et λύτρωσιν [*liberationem*] sumi diximus supra 1: 68, et saepe apud LXX. Nam rationem liberationis in hoc sitam, ut se daret in pretium mundi, non intellectam ab illis hoc tempore, certissimum est: imo potius regnum terrenum cum animorum emendatione coniunctum exspectabant. Est itaque in his verbis descriptio Messiae ex recepta eorum temporum sententia. Ita supra 2: 25, προσδεχόμενος παράκλησιν τοῦ Ἰσραήλ [*exspectans consolationem Israelis*].

Σὺν πᾶσι τούτοις, *super haec omnia*] Σὺν pro ἐπὶ positum ut עם Hebraeis pro על.

Τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον] Activum impersonaliter sumtum pro passivo, ut saepe. Sensus enim est, *agitur iam dies tertia;* ut apud Terentium, *Mensis iam hic agitur septimus.* Nec aliter aut legit aut interpretatus est tum Syrus tum Arabs. Eorum vero interpretationem probare non possum qui ἄγει ad Iesum referunt, nam adhuc loquuntur hi duo, quasi qui de eius resur-

rectione nihil sperarent; tantum in sequentibus verbis aliquid adferunt coniecturae, sed cui se parum confidere ostendunt, quo nomine graviter reprehenduntur. Merito illis dici poterat quod a Spurinna Caesari: *Venit dies, non abiit.*

22. *Τινὲς ἐξ ἡμῶν, quaedam ex nostris*] *Nostri gregis ac coetus*, quomodo Syrus et Arabs acceperunt. Sic infra *τινὲς τῶν σὺν ἡμῖν.*

Ἐξέστησαν, terruerunt] *Ἐκστῆναι* apud Aristotelem in Rhetoricis Cicero vertit *ad admirationem traducere:* sed videtur hic de tali agi admiratione quae homines iudicii ambiguos reddat: quomodo *ἐξίστασθαι καὶ διαπορεῖν* [*stupere et admirari*] coniunxit Lucas Act. 2: 12.

23. *Ὀπτασίαν ἀγγέλων, visionem Angelorum*] De ipso Iesu conspecto nihil: causas silentii ad Matthaeum [28: 9] disquisivimus. De voce *ὀπτασίας* vide supra 1: 22.

24. *Τινὲς τῶν σὺν ἡμῖν, quidam ex nostris*] Petrus, quem modo nominavit, *et Iohannes*, cuius nomen subticuit.

25. *Ὦ ἀνόητοι, o stulti*] Ita et Paulus Galatas compellat. Non ergo Matth. 5: 22 voces tales prohibentur, sed vetatur iracundia vocem talem imprudenter eiaculans. Adeo verum est animo facta discerni. Est ubi audientium utilitas aceti aliquid exposcit.

Crudelem medicum intemperans aeger facit.

Βραδεῖς τῇ καρδίᾳ, tardi corde] Sic et apud Marcum 16: 14 *τῇ ἀπιστίᾳ* [*incredulitati*] coniungitur *ἡ σκληροκαρδία* [*durities cordis*].

Ἐπὶ πᾶσιν, omnibus] Non iis tantum quae gloriam, sed et quae perpessiones Messiae spectant. Non debet nostri esse arbitrii excerpere ex Sacris Literis quod maxime placeat.

Οἷς ἐλάλησαν οἱ Προφῆται, quae locuti sunt Prophetae] Si de ipsius fide dubitatis, certe de Prophetarum fide non erat quod dubitaretis. Neque tam supinos vos esse oportuit, ut non attente consideraretis eorum vaticinia. Tertullianus adversus Marcionem disputans aliter hunc locum citat: *O insensati et tardi corde in non credendo omnibus quae loquutus est ad vos!* (Iesus scilicet): sed sciendum ita citari ab ipso hunc locum *κατὰ συγχώρησιν* [*per concessionem*], non ex recepto sed ex Marcionis

Euan-

Euangelio, quod et libri conclusio ostendit. *Miserear*, inquit, *tui Marcio, frustra laborasti: Christus enim Iesus in Euangelio tuo meus est.* Marcionis autem editionem, ita ut diximus, hoc loco habuisse ex Epiphanio colligitur: quod eo dico ne quis ob has aut similes Tertulliani citationes (plures enim occurrunt) receptae lectioni status controversiam moveat.

26. *Οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν Χριςὸν, καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ, nonne haec oportuit pati Christum, et intrare in gloriam suam*] Ex Patris decreto saepe revelato, ut omni ex parte Christus Dux noster fieret, quos et ipsos oportet *διὰ πολλῶν θλίψεων εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ* [*per multas calamitates ingredi in Regnum Dei*], ut loquitur Paulus Act. 14: 22. Quare quod illos impediebat quo minus Iesum crederent esse promissum illum Messiam, hoc ipsum illos maxime ad id credendum excitare debuit.

27. *Ἀρξάμενος ἀπὸ Μωσέως καὶ ἀπὸ πάντων τῶν προφητῶν, incipiens a Mose et omnibus Prophetis*] In quibus quaedam sunt expressa vaticinia, ut apud Esaiam ac Danielem; quaedam *ἐν τύποις καὶ συμβόλοις* [*in figuris et signis*], ut serpens a Mose erectus, sacrificium piaculare quod pro populo peragebatur, res Davidis: quarum explicationem Christus Apostolis, Apostoli nobis tradiderunt. Credibile est aliorum quoque Oraculorum similem explicationem mysticam a Christo aut eius Spiritu traditam et per manus quasi conservatam in Ecclesia: neque enim omnia scribi potuerunt; quale illud est de oblatione Isaaci, in quo arcanum ingens latere veteres etiam Iudaei crediderunt. Sed et nunc per id sacrificium Deum obtestantur, ut ipsis esse velit propitius. Quin et Isaacus illis dicitur crucem suam baiulasse et ex mortuis recuperatus. Sed multa posteris temporibus ad tales significationes pertracta pio magis animo quam laudabili successu innumerae paginae testantur. Adeo magna atque ardua res est φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν [*sobrie sapere*].

28. *Ἤγγισαν, appropinquaverant*] *Laeti atque alacres: nam Comes iucundus in via pro vehiculo est.* Et, ut mox ipsi fatentur, coeperat in ipsis resuscitari prope exstinctus ignis fidei.

Εἰς τὴν κώμην οὗ ἐπορεύοντο, ad vicum quo ibant] *Emmaunta* nimirum, quam supra nominavit. Nam alium locum hic confingendi, quod quidam fecerunt, nihil est causae.

Καὶ αὐτὸς προσεποιεῖτο πορῥωτέρω πορεύεσθαι, et ipse prae se ferebat longius ire] Locus est hoc diligentius considerandus quod hinc argumentum petat Chrysostomus et discipulus in plerisque Chrysostomi Cassianus, ut probarent non semper illicitum esse mendacium, sicut Diphilus olim dixerat:

Ὑπολαμβάνω τὸ ψεῦδος ἐπὶ σωτηρίᾳ
Λεγόμενον οὐδὲν περιποιεῖσθαι δυσχερές.
[*Quod pro salute dicitur mendacium*
Me iudice nihil potest habere incommodi].

Et Pisander:

Οὐ νέμεσις καὶ ψεῦδος ὑπὲρ ψυχῆς ἀγορεύειν.
[*Non est grande nefas animam praeponere vero*].

Quin et Democritus: *Ἀληθομυθεύειν χρεὼν ὅπου λώϊον* [*Dicendum est verum cum expedit*]. A quibus hactenus dissentit Augustinus, ut dicat quaedam esse genera mendaciorum in quibus non sit magna culpa, sed tamen non sint sine culpa: ex Sophoclis sententia:

Καλὸν μὲν οὖν οὐκ ἔςι τὰ ψευδῆ λέγειν·
Ὅτῳ δ' ὄλεθρον δεινὸν ἡ ἀλήθει' ἄγει,
Συγγνωςὸν εἰπεῖν ἐςὶ καὶ τὸ μὴ καλόν.
[*Aliena vero proloqui nunquam decet:*
At vera certam si cui pestem ferunt,
Huic danda venia est, si facit quod non decet].

Multa viri pii atque eruditi hac de re disputant, quae omnia huc congerere animus non est. Pauca monebo ne confundantur ea quae distingui debent. Primum illud pro certo poni debet non mentiri tantum aut simulare, sed et dissimulare (quae res est haud dubie per se media), vitio gravi non carere, quoties per eam viam tenditur ad alterius damnum: quod exemplis aliquot illustrat Cicero de Officiis III. Nec id probari opus, cum satis constet actus per se medios malos esse, quoties malo fini adhibentur. Seposita igitur omni finis pravitate, restat videre ecquid in illo ipso quod simulare dicitur, sit vitii: in quo duo spectanda, quorum alterum materiae, alterum for-

formae habet rationem. Materiam voco actum exteriorem; formam intentionem agentis. Actus exterior aut in factis aut in verbis consistit: de factis primum agamus. Dico igitur facta naturaliter nullam habere significationem, nisi eam quam quisque velit: nam ex instituto significationem non habent nisi ea facta quae lege Divina aut humana, sub qua etiam pacta comprehendo, ad certam significationem restringuntur, ac proinde alio significatu usurpari licite non possunt. Caetera omnia libera sunt a certae significationis vinculo, etiamsi plerumque soleant ad hanc aut ad illam rem significandam usurpari. Exempli causa: Fuga solet quidem plerumque ut pavoris indicium accipi; attamen etiam non paventi fugere licet. Circumcisio solet accipi ut nota se obligandi Iudaicis ritibus; aliter tamen eam usurpavit et recte Paulus, cum Timotheum voluit circumcidi. Ita progredi passus aliquot (quod hic fecit Christus) corpusque in gressum componere, quamquam itineris ulterioris propositum significare soleat, licite tamen usurpatur etiam extra tale propositum, quia actus talis est ad quem unusquisque naturaliter ius habet, neque ulla lege ad illam significationem est adstrictus. Dicat hic aliquis, si non ex parte materiae, certe ex parte formae, id est intentionis, esse vitium. Hoc enim agi, ut qui id videt decipiatur opinando. Id vero negandum arbitror. Nam quod hic intenditur a Christo est maior utilitas spectantium, neque talis opinatio ex tali actu spectato inevitabiliter sequebatur: poterant enim opinari et aliud quippiam. Ponamus sane scisse eum aliter illos quam res habebat opinaturos, nec impedisse: nihil in eo vitii est, si quis sciat nec impediat quod impedire non tenebatur. Hic autem Christus non tenebatur hoc impedire, quia id impedire illorum non intererat, imo potius intererat non impediri. Vir bonus, ut inquit Clemens Alexandrinus, *ἐπὶ τῇ τῶν πλησίον ὠφελείᾳ μόνῃ ποιήσει τινὰ ἃ οὐκ ἂν προηγουμένως αὐτῷ πραχθείη* [*solum quo proximo prosit, faciet id quod ultro nunquam faceret*]. Et haec quidem dixerim de simulatione quae in factis sita est, quam Graeci *οἰκονομίαν* [*oeconomiam*] vocare interdum solent, quae nullo modo extendi debet ad eos gestus qui non possunt non avocare homines a vera pietate. *Οὐ*

μόνον τὸ εὔχεσθαι τοῖς ἀγάλμασιν (inquit Origenes) ἠλίθιον ἐστιν, ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸ συμπεριφερόμενον τοῖς πολλοῖς προσποιεῖσθαι τοῖς ἀγάλμασιν εὔχεσθαι, ὁποῖον ποιοῦσιν οἱ τὰ ἀπὸ τοῦ Περιπάτου φιλοσοφοῦντες καὶ οἱ τὰ Ἐπικούρου ἢ Δημοκρίτου ἀσπαζόμενοι· οὐδὲν γὰρ νόθον δεῖ ἐνυπάρχειν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀληθῶς εἰς τὸ Θεῖον εὐσεβοῦς [*Non hoc tantum stultum est idola adorare, verum id quoque, quod Peripatetici et item Epicuri aut Democriti asseclae faciunt, conformare se in eo errori vulgi ut te simules idola adorare: neque enim decet ut in eius animo qui vere in Deum pius futurus sit, quicquam sit spurii*].— In verbis maior quam in factis est difficultas: quia verba etsi non lege, usu tamen et consuetudine solent habere significationem certam, quo vinculo magna ex parte continetur hominum inter se consuetudo ac societas. Sed multum refert quibus negotiis verba adhibeantur. Nam quaedam negotia talia sunt, ut suapte natura aut lege requirant veri ad id negotium pertinentis patefactionem. Exempli causa, interrogatus aliquis de vero salutari, tenetur eius professionem edere etiam cum periculo, tum quia Dei honos et proximi salus aeterna dignior est vita nostra temporali, tum quia Christus id diserte praecipit: qui autem verum patefacere tenetur, sine dubio simul tenetur uti verbis eo significatu quo ea scit aut sperat ab audientibus intelligi. Nam alioqui verum non patefaciet. In hanc praecipue partem impegerunt Priscillianistae et alii quidem ab Ecclesia olim damnati: quod dico ne quis in eorum consortium trahat Chrysostomum aut Cassianum. Bene hoc notat Clemens Alexandrinus, qui cum συμπεριφορὰν [*simulatam imitationem*] quandam bono aliorum inservientem concessisset, ita hoc faciendum ait, ut absit omnis διὰ τὸν ἐπηρτημένον τοῖς δικαίοις παρὰ τῶν ζηλούντων κίνδυνον ὑπόκρισις [*simulatio propter periculum quod iustis ab invidentibus impendet*]. Sic etiam ubi contractus aliquis peragitur, pars utraque tenetur veritatem aperire rerum ad eius contractus naturam pertinentium, qua de re vide dicto Officiorum libro. Idemque dicendum de testimonii dictione, quoties ad eam aliquis ex aequo et bono obligatur. His ergo casibus ita loquendum est, quomodo verba intelligi putantur. Quae necessitas non ex ver-

verborum usu per se spectato venit, sed ex negotii quod agitur qualitate. In reliquo sermone non eadem est necessitas. Nam primum non ita semper usurpanda verba, quomodo aut ex origine sua aut ex usu receptiore significant, probare supervacuum est; cum si id quis affirmet tollat de rerum natura translationes, abusiones vocabulorum, *εἰρωνείας*, *ὑπερβολὰς*, *μειώσεις*, *αὐξήσεις* [*irrisiones*, *superiectiones*, *extenuationes*, *amplificationes*] aliasque id genus sermonis mutationes ac figuras, quibus et humanus et Divinus sermo abundat. At ne illud quidem pro perpetuo statui hic potest quod in superiori illo negotiorum genere diximus, verba ita usurpanda quomodo sciuntur aut putantur intelligenda. Nam et Christus ipse quaedam videtur dixisse Apostolis quae cum veritatem haberent figuratam, ab illis tamen secundum verborum proprietatem intelligebantur, ut de sessione in duodecim sedibus aliaque eiusmodi: in quo tamen sermonum genere nihil est vitii. Nam si actum externum spectes non erant verba adstricta ad illam propriam significationem: si actum internum, non ea erat intentio ut deciperentur Apostoli; cum in illo sensu vero, sed Apostolis ad id tempus occulto, plus esset quam in eo quod ipsi opinabantur. Ubi vero sermo eam quae veritati congruat significationem ex sani iudicii aestimatione non recipit, etiamsi recta sit intentio, vitio eum non carere pars Christianorum veterum longe maxima consentit: nimirum quia si talis sermo admittatur, magna ex parte tollitur vinculum illud quod homines hominibus sociat. Neque enim frustra Dei dono singulari solis hominibus tributum est inter se colloqui. Et ad intentionem quod attinet, ea non potest rectum efficere actum qui velut agnatam sibi habeat curvitatem. Veruntamen etiam hic quaedam occurrit exceptio. Nam si qui insaniae malo aegrotent, ut atra bile perciti (qui fere a morbo imaginoso nisi per remedia imaginosa curari vix possunt), aut eius sint infantiae, quae rationis usum non habeat, apud hos qui loquitur is positus videri potest extra illam necessitatem verba significatis rebus aptandi: quia scilicet sermonis commercium non habemus nisi cum iis qui sermonis significationem intelligere sunt idonei. Atque ideo illos rationis usu destitutos quod at-

tinet, verba videntur eodem loco habenda quo facta, quae ad certam aliquam significationem adstricta esse negavimus. Et hoc sensu facile receperim quod dicit Plato, non improbandum τὸ ψεῦδος χρήσιμον ὡς ἐν φαρμάκου εἴδει [*utile mendacium, si tanquam pharmaci vice utare*]. Quem secutus Clemens virum bonum semper ait ἀληθεύειν, εἰ μή ποτε ἐν θεραπείας μέρει, καθάπερ ἰατρὸς πρὸς νοσοῦντας ἐπὶ σωτηρίᾳ ψεύσεται ἢ ψεῦδος ἐρεῖ [*verum dicere, nisi si quando tanquam medela adhibendum est falsum, perinde ut medicus aegroto nonnunquam quo eum servet mentietur vel dicet mendacium*]: ubi per ἐπανόρθωσιν [*correctionem*] revocat quod dixerat eum *mentiri*, et ait potius ab eo *mendacium dici*, quia scilicet vox *mentiendi* animum fallere studentem significet. Caeterum quod Plato Medicis hac in re aequat civitatum Rectores, in ea re nimiam licentiae fenestram aperit: neque par ratio est. Nam dignitatis differentia non tollit eam aequalitatem quam inter omnes homines natura constituit, cuius pars maxima in mutuo et aequali sermonis usu consistit, atque adeo, ut in Apologetico dixit Tertullianus, *Nulla lex*, civilis scilicet, *sibi soli conscientiam iustitiae suae debet, sed eis a quibus obsequium exspectat.* Illud quoque Christiani meminisse debent, cum omnem iurisiurandi usum ex communi sermone Christus sustulerit, eiusque in locum substituerit nudam affirmationem ac negationem, non minus Christianos abhorrere debere ab omni perfidia atque etiam vanitate, quam caeteri homines, qui, modo aliquid habent probitatis, abhorrent a periurio. — Sed ut ex diverticulo ad locum qui est in manibus redeam, quanquam allata modo explicatio nihil mihi habere videtur incommodi, tamen et illud insuper cogitandum relinquo lectoribus, an, cum προσποιεῖσθαι Graecis sit *prae se ferre*, etiam ubi nulla est species simulationis, dici non possit Iesum, sicut gressum ad id iter componebat, ita vere etiam secum constituisse ultra progredi, nisi instanter manere rogaretur. Quomodo et Centurioni vere dicebat ἐγὼ ἐλθὼν θεραπεύσω αὐτὸν [*ego veniam et sanabo eum*], Matth. 7:7, nempe, si Centurio vellet; et apud Marcum de Christo dicitur ἤθελε παρελθεῖν αὐτοὺς [*volebat praeterire eos*] 6:48, nempe, nisi rogatus instanter fuisset ut navem adscenderet.

Ne-

Neque enim tali proposito conditionata obstat scientia futuri eventus, cum illa etiam Dei comminatio, *Ninive intra diem quadragesimum peribit*, nisi poenitentiam egerit scilicet, veritatem suam habuerit quantumvis hanc poenitentiam Deo praenoscente.

29. *Παρεβιάσαντο, coëgerunt*] *Constanter rogando:* etiam in Act. 16: 15 παραβιάζεσθαι Lucas dixit significatu eodem. Simili omnino sensu παραβιάζεσθαι habes Gen. 19: 3, et βιάζεσθαι Gen. 33: 11, Iud. 19: 7, respondentia Hebraeo פצר. Vide quae diximus de verbo ἀναγκάζειν [*cogere*] supra 14: 23.

Ὅτι πρὸς ἑσπέραν ἐςὶ, καὶ κέκλικεν ἡ ἡμέρα, *quoniam advesperascit, et inclinata est iam dies*] Non bis idem dixit: sed vocem ambiguam ἑσπέρας (nam ad exemplum Hebraei ערב de *pomeridiano omni tempore* usurpatur) explicavit addito interpretamento. Sic et supra 9: 12, quod Matthaei Interpres ὀψίαν [*vesperam*] dixerat, interpretatus est ἡ ἡμέρα ἤρξατο κλίνειν [*dies coeperat declinare*]. Bene vertit Syrus, *dies ad tenebras vergit.* Similis est illa apud Virgilium invitatio pastoralis:

Hic tamen hac mecum poteris requiescere nocte.

Causam additit:

Et iam summa procul villarum culmina fumant,
Maioresque cadunt altis de montibus umbrae.

Potuit autem hoc dictum esse αὐξητικῶς [*per amplificationem*] ad commendandam magis invitationem, quamvis non tam prope immineret solis occasus: quo facilius mutato consilio mox Hierosolyma se recipere et Apostolos necdum in soporem datos invenire potuerunt.

30. *Λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησε, καὶ αὐτὸς ἐδίδου αὐτοῖς, accepit panem et benedixit, et porrigebat illis*] Praeter morem convivarum: erat enim id munus convivatoris. Quare hoc facto se Dominum ac patremfamilias profitetur: quod primum suspicionem illis iniecit esse hunc Iesum, Praeceptorem suum, qui inter Discipulos solebat patrumfamilias ritibus defungi.

31. *Διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ, aperti sunt oculi*] Sublatis impedimentis propius eum intueri ac cognoscere coeperunt. Ita Gen. 21: 19 de Agare: Ἀνέῳξεν ὁ Θεὸς

τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς, καὶ εἶδε φρέαρ ὕδατος ζῶντος [*Aperuit oculos eius Deus, et vidit puteum aquae viventis*].

Καὶ ἐπέγνωσαν αὐτὸν, et cognoverunt eum] Ex vultu propius considerato. Non displicet mystica Veterum interpretatio, Christum vere non cognosci nisi ab iis qui in unitate sunt corporis illius, quod per panis fractionem figuratur.

Ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν, evanuit ab iis] Hoc quomodo factum sit non nuper demum coepit disputari: sed olim de istis salva pace quaerebatur. Syrus et Arabs existimare videntur factum hoc subita loci mutatione: at Epiphanius oculis potius obductam putat caliginem, ut ab Elisaeo olim et ab Angelis in excidio Sodomorum. Diversa ab his videtur fuisse sententia Origenis qui in accurata adversus Celsum disputatione Christi corpus quadraginta illis diebus ait fuisse *ὁρατὸν ὅτ' ἐβούλετο καὶ οἷς ἐβούλετο* [*visibile quando voluit et quibus voluit*]. Censet enim id ipsum sacratissimum corpus fuisse eo tempore *ἐν μεθορίῳ* [*in interstitio*] inter eam ut ipse appellat *παχύτητα* [*densitatem*] quam habent corpora caduca, et inter naturas liberas ab hac concretione mortali. De Angelis autem quid sentiat, explicavit initio commentarii ad Lucam: nimirum eos quoque conspicuos aut inconspicuos fieri solo voluntatis suae arbitrio. Videtur Latinus Interpres in hanc sententiam fuisse pronior. Ego nihil hic dicendum invenio quod melius sit illo Basilii dicto *τὸ ὅπως μὴ περιεργάζεσθαι* [*qua ratione factum sit non nimis curiose inquirendum*]. Ex tribus illis modis, sicut duos priores video esse *καταληπτοτέρους* [*intellectu faciliores*], ita tertium *ἀδύνατον* [*fieri non posse*] affirmare non ausim. Nam dum faex ista nos detinet, nihil ferme quod aut ad Angelorum aut etiam ad eius corporis, quod non immerito *πνευματικὸν* [*spirituale*] Paulus vocat, qualitatem pertineat, extra ea quae revelata sunt, nisi tenuibus admodum coniecturis assequi possumus: quod fibulam imponere debet nostrae curiositati. Illud mihi liquet non satis apte ad definiendum huius rei modum adferri illud *ἀπ' αὐτῶν* quasi *φορὰν* [*motum*] utique designet, cum multo sit probabilius genus esse loquendi ex Hebraismo desumtum. Quale supra 18: 34, *κεκρυμμένον ἀπ' αὐτῶν* [*absconditum*

sconditum ab iis], et 19: 42, *ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου* [*absconditum est ab oculis tuis*], ubi et plura loca annotavimus eandem locutionem continentia.

32. *Καιομένη, ardens*] De lectionis huius veritate non dubito, cum consentiant Syrus, Latinus, Arabs. Hoc aiunt: Nisi mens fuisset laeva, potueramus eum antequam nobiscum accumberet agnoscere ex docendi modo. Nam praeter argumentorum pondera et comitatem in docendo summam, accedebat Divina efficacia animos incendens, qualem sentire quondam solebamus ipso docente.— Calor cordis, vehementis motus indicium. Sic Ps. 39: 3 חם־לבי בקרבי, *ἐθερμάνθη ἡ καρδία μου ἐντός μου* [*caluit mihi cor meum*].

33. *Αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, eadem hora*] Syrismus, id est, *statim*.

Τοὺς ἕνδεκα, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς, undecim, et eos qui cum illis erant] Qui nocturnis coetibus alter alterum solabantur, Ioh. 20: 19. Undecim vocat Apostolos post eiectum Iudam, ut ante *δώδεκα* [*duodecim*], quanquam forte unus aut alter aberant.

34. *Λέγοντας, dicentes*] Veram hanc esse lectionem cur nobis videatur supra diximus.

Ἠγέρθη ὁ Κύριος ὄντως, surrexit Dominus vere] Quasi dicant: Res iam non nititur solo Magdalenae testimonio aut incertis coniecturis. *Ὄντως* est *ἀληθῶς* [*vere*], ut Marc. 11: 32.

Σίμωνι] Ut primo Apostolorum, amantissimo Domini, et ob lapsum perculso.

35. *Ὡς ἐγνώσθη αὐτοῖς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου, quomodo cognoverunt eum in fractione panis*] In mensa, non ante. Tarditatem suam accusant.

36. *Ἔστη, stetit*] Subito, cum clausae essent fores.

Εἰρήνη ὑμῖν, pax vobis] Id est, *Avete*, ut Iud. 6: 23 et supra 10: 5. Post haec verba, *ἐγώ εἰμι· μὴ φοβεῖσθε* [*ego sum; nolite timere*], quod nunc in Graecis codicibus deest, legerunt Syrus, Latinus, Arabs. Quare videndum ne elapsum sit scribarum incuria, quando et Ambrosius agnoscit. Consulant antiquos codices si quibus copia est. Quod vir magnus ait videri ex Iohanne haec adiecta miror, cum apud Iohannem nihilo magis exstent.

37. *Ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν, existimabant se spiritum vi-*

videre]. Qualem spiritum? *malum* scilicet: nam id genus spiritus solebant apparere in specie hominum mortuorum. Quomodo Hebraeorum plerique historiam de Samuele a Pythonissa evocato interpretantur. In Euangelio Nazaraeorum, quod, ut diximus, multa ex famae traditione ad Matthaeum addita habuit, erat hoc loco pro voce spiritus *Daemonium incorporale*. Estque id eo minus repudiandum, quod Ignatius, qui Apostolos ipsos haec referentes audire potuit, Christi hanc persuasionem refellentis verba hunc in modum recitat: *Καὶ ὅτε πρὸς τοὺς περὶ Πέτρον ἦλθεν, ἔφη αὐτοῖς· Λάβετε, ψηλαφήσατέ με, καὶ ἴδετε ὅτι οὐκ εἰμὶ Δαιμόνιον ἀσώματον· πνεῦμα γὰρ σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει, καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα* [*Et cum ad eos qui circa Petrum erant, venisset, dixit eis: apprehendite, contrectate me, et videte Daemonium incorporale me non esse; spiritus enim carnem et ossa non habet, quemadmodum me habere adspicitis*]. Qui locus eo minus suspectus esse nobis debet quod ita ut nunc legitur, iam olim laudatus sit ab Eusebio, sicut et locus proxime praecedens ab Hieronymo. Quae, ni fallor, ad loci huius interpretationem non parum pertinent, atque eodem faciunt verba *πτοηθέντες, ἔμφοβοι, τεταραγμένοι* [*attoniti, terrefacti, conturbati*], in hac historia. Adde quae diximus ad Matth: 14: 26 ad verbum *φάντασμα*.

38. *Διαλογισμοὶ ἀναβαίνουσιν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, cogitationes adscendunt in animos vestros*] Locutio in libris Prophetarum frequens, quam et Paulus sequitur 1 Cor. 2: 9. Sic Latine *subire* aliquid *animum* dicitur. Cogitationes autem intelligit in partem sequiorem proniores. Sic et Dan. 2: 28.

39. *Ὅτι πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει, quia spiritus carnem et ossa non habet*] Homerus de mortuorum animis locutus:

Οὐ γὰρ ἔτι σάρκας τε καὶ ὀστέα, ἶνες ἔχουσιν.

[*Non tegit ossa caro, non nervis ossa ligantur.*]

Maximus Tyrius: *Οὐ γὰρ σάρκες αἱ δαιμόνων φύσεις* [*Non enim carnea est Daemonum natura*]. Tribus argumentis Christus ex animo Apostolorum revellit falsam illam opinionem, iudicio visus accurato, iudicio tactus, et cibi sumtione. Solent quidem Daemones apparere in specie eti-

etiam hominum, sed ea species soliditatem non habet, et, si quis cum fiducia propius intueatur, facile reperiet speciem a re discrepare. Sed terror plerumque impedit ne res accurate diiudicetur, quod si quis tactum adhibeat multo magis apparebit diversitas. Species enim ex aëre (ut plurimum) conformata tactum non patitur,

Par levibus ventis volucrique simillima somno.

Unde φαντάσματος [*spectri*] nomen id genus imaginibus datum est. Apollonius apud Philostratum: *Λαβοῦ μου*, ἔφη, *κἂν μὲν διαφύγω σε, εἴδωλόν εἰμί σοι ἐκ Φερσεφάττης ἧκον, οἷα φαίνουσιν οἱ χθόνιοι θεοί· εἰ δὲ ὑπομείναιμι ἁπτόμενός, πεῖθε καὶ Δάμιν ζῆν τέ με καὶ μὴ ἀποβεβληκέναι τὸ σῶμα* [*Tange me, inquit; quod si te effugio, venerim sane ab inferis, simque spectrum iis simile, quae interdum mittunt qui sub terram degunt Dii. Sin contrectari sustineo, persuade et Damidi vivere me, nequedum e corpore emigrasse*]. Tertullianus, Epiphanius atque alii contra Marcionem disputantes probant Christi corpus non fuisse *phantasma*, quia tangi potuerit. Obiiciet aliquis Angelos interdum apparuisse piis hominibus, tactos quoque et cibum sumsisse, neque tamen tot indiciis potuisse cognosci. Facilis est responsio: *Visos eos*, ut Tertullianus loquitur, *in carne vera et solida etsi non nata:* qui et alibi dicit: *Facile habuit veram dedisse substantiam carnis vel qua proprius auctor et artifex eius. Diabolus autem* (ut cum eodem Tertulliano pergam loqui) *phantasma infert, cuius non valet veritatem.* Solvit autem Christus id quod Apostolis occurrebat περὶ φαντάσματος. De Angelo non solvit, quia id non putabant: neque vero id opus: nam certum erat Angelos non mentiri. At is qui apparebat Iesum se esse profitebatur: aut ergo Daemon erat, quod non esse adhibito sensuum iudicio probatur, aut ipse Iesus.

Θεωρεῖτε, videte] *Θεωρεῖν* non ad visum tantum, sed et ad alios sensus refertur, ut Ioh. 2: 23 et apertius Act. 4: 13.

40. *Ἐπέδειξεν, ostendit*] Tangenda offerens, ut Iohannes docet hoc loco, quem vide et epistolae initio.

41. *Ἀπιστούντων αὐτῶν, non credentibus illis*] Id est, *cum non satis firmo animo id quod res erat sibi persuaderent:* nam ita vox ἀπιστίας sumitur etiam Matth. 17: 20.

Ἀπὸ

Ἀπὸ τῆς χαρᾶς, prae gaudio] Maius erat gaudium quam quod capere posset animus. Seneca Thyeste:

Proprium hoc miseros sequitur vitium,
Nunquam rebus credere laetis.
Redeat felix fortuna licet:
Tamen afflictos gaudere piget.

Sic apud Aeschylum Agamemnone Clytemnestra, cum Troia capta ipsi nuntiaretur, ait:

Πῶς φῄς; πέφευγε τοὔπος ἐξ ἀπιστίας.
[*Quid dicis? excedit fidem mihi quod refers.*]

43. *Καὶ λαβὼν ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν, et sumens coram illis manducavit*] Consulendi et hic veteres codices: nam praeter Latinum Arabs quoque addit, *καὶ λαβὼν τὰ περισσεύματα ἔδωκεν αὐτοῖς* [*et sumens reliquias dedit illis*]. Neque ut supervacuum videri potest, cum ad certiorem rei fidem pertineat, quod communem cum eo cibum Apostoli sumserunt. Nam Petrus hoc ipsum urget Act. 10: 41, *συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν* [*manducavimus et bibimus cum illo postquam resurrexit a mortuis*].

44. *Εἶπε δὲ αὐτοῖς, dixit autem ad eos*] Sequitur summa sermonum quos per quadraginta dies Iesus cum Apostolis suis habuit, quos quia eiusdem erant argumenti tum Marcus tum Lucas neque hic tantum, sed in Actis *καθάπαξ* [*omnes simul*] recitat. Vide Act. 1: 3.

Οὗτοι οἱ λόγοι, haec sunt verba] Quod praedicenti mihi saepe non credidistis, aut quod praedictum non intellexistis, nunc re ipsa experimini. Vide Matth. 16: 21, 17: 23, 20: 19, Marc. 9: 31, 10: 34, supra 9: 45, 18: 33, 24: 7.

Ἔτι ὢν σὺν ὑμῖν, cum adhuc essem vobiscum] *Quotidiano* scilicet *convictu*. Nam tunc tantum *κατ' οἰκονομίαν* [*quoties ei ex usu fore videbatur*] illis aderat.

Ὅτι δεῖ, quoniam oportet] Id est, *ἔδει* [*oportebat*]. Sic Matth. 17: 11, *Ἠλίας μὲν ἔρχεται πρῶτον* [*Elias quidem primum venturus est*]. Refertur autem *δεῖ* hic ad Patris decretum sapientissimum.

Καὶ ψαλμοῖς, et Psalmis] Id est, *ἐν βίβλῳ ψαλμῶν* [*in libro Psalmorum*], ut supra 20: 42 et Act. 1: 20. Quo probabilius est ex parte nobilissima totum illud volumen *ἁγιογράφων* [*Sacrarum Literarum*] designari, quod Sacra-

crarum apud Iudaeos Literarum partem efficit tertiam. Videtur autem alia fuisse librorum divisio Iosephi temporibus quam nunc usurpatur, ita ut prima pars constaret ex Pentateucho: secunda ex omnibus historiis et Prophetis, comprehenso etiam Daniele: tertia ex Psalmis, sententiis Salomonis, eiusdem Ecclesiaste et carmine Epithalamio. Tertiam hanc partem quatuor, ut dixi, libris comprehensam ita describit Iosephus: *Αἱ δὲ λοιπαὶ τέσσαρες ὕμνους εἰς τὸν Θεὸν καὶ τοῖς ἀνθρώποις ὑποθήκας τοῦ βίου περιέχουσι* [*Reliquae vero quatuor hymnos in honorem Dei vitaeque hominibus instituendae praecepta continent*].

45. *Διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν τοῦ συνιέναι τὰς γραφὰς, aperuit illis mentem ut intelligerent Scripturas*] Eventus optimus vaticiniorum interpres. Sed ne sic quidem satis intelligi potest quid cui rei conveniat, nisi mens dono quodam singulari, quod *ἑρμηνείας* [*interpretationis*] aut *ἐπιλύσεως* [*explicationis*] dici notavimus alibi, illustretur ab inspiratore Prophetarum. Iustinus Colloquio cum Tryphone: *Οἴεσθε ἂν ἡμᾶς ποτὲ, ὦ ἄνδρες, νενοηκέναι δυνηθῆναι ἐν ταῖς γραφαῖς ταῦτα, εἰ μὴ θελήματι τοῦ θελήσαντος αὐτὰ ἐλάβομεν χάριν τοῦ νοῆσαι;* [*Putatisne, viri, fuisse nos haec in Sacris Literis intellecturos, nisi is, qui haec fieri voluit, Deus gratia sua quo intelligeremus effecisset?*] Et alibi eodem libro: *Οὐδὲ γὰρ δύναμις ἐμοὶ τοιαύτη τίς ἐστιν, ἀλλὰ χάρις παρὰ Θεοῦ μόνη εἰς τὸ συνιέναι τὰς γραφὰς αὐτοῦ ἐδόθη μοι* [*Neque enim est mihi ad haec ingenium, nisi quod mihi a Deo, quo Scripturas eius intelligerem, data est gratia*]. In Clementis Constitutionibus legitur de Deo: *Τῷ δυναμένῳ ἀνοῖξαι τὰ ὦτα τῶν καρδιῶν ἡμῶν εἰς τὸ καταδέχεσθαι τὰ διηκονημένα τοῦ Θεοῦ λόγια* [*Qui potest cordium nostrorum aures aperire ut percipiamus eximia Divini Numinis oracula*]. Origenes IV *περὶ ἀρχῶν* [*de Principiis*] de Scriptis Sacris loquens: *Διὰ τὴν εἰς ὑπερβολὴν χαλεπωτάτην εὕρεσιν τῶν πραγμάτων τοῖς ἀνθρώποις οὐ πάνυ σαφηνίζεται ὁ περὶ τούτων ἑκάστου λόγος· καὶ τί δεῖ λέγειν περὶ τῶν προφητειῶν ἃς πάντες ἴσμεν αἰνιγμάτων καὶ σκοτεινῶν πεπληρῶσθαι λόγων; κἂν ἐπὶ τὰ εὐαγγέλια δὲ φθάσωμεν, κἀκείνων ὁ ἀκριβὴς νοῦς ἅτε νοῦς ὢν Χριστοῦ, δεῖται χάριτος τῆς δοθείσης τῷ εἰρηκότι,*

Ἡμεῖς

'Ημεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν [*Quoniam hae res difficillimae inventu sunt hominibus, minus evidens est de earum unaquaque oratio. Quid porro de Prophetiis dicere attinet, quas omnes scimus aenigmatis atque obscuris sententiis refertas esse? Iam si ad Euangelia veniamus, eorum quoque plenissima intelligentia atque mens, quippe quae mens Christi sit, eiusmodi gratia opus habet, qualem ille habuit, qui dixit, Nos autem mentem Christi habemus*]: quod deinde exemplis illustrat. Idem in epistola ad Gregorium: *Προσέχων τῇ θείᾳ ἀναγνώσει ὀρθῶς ζήτει καὶ μετὰ πίστεως τῆς εἰς Θεὸν ἀκλινοῦς τὸν κεκρυμμένον τοῖς πολλοῖς νοῦν τῶν θείων γραμμάτων· μὴ ἀρκοῦ δὲ τῷ κρούειν καὶ ζητεῖν· ἀναγκαιοτάτη γὰρ καὶ ἡ περὶ τοῦ νοεῖν τὰ θεῖα, εὐχή* [*Divinae lectioni diligenter incumbe, atque ita, ut inter legendum recte ac constanti in Deum fide abditum plerisque Divinorum monumentorum sensum quaeras: neque vero obiter pulsare et quaerere satis habe. Etenim preces quoque in hoc negotio vel maxime necessariae*]. Et haec quidem illi de dono *τῆς γνώσεως* [*cognitionis*]. Nam de dono *πρὸς πίστιν* [*ad fidem*] quid sentiant alibi exposuimus. Utrumque donum similibus verbis describitur. Nam et his qui primum in Christum credunt dicitur *διανοίγεσθαι ἡ καρδία* [*animus aperiri*] Act. 16: 14. Quod Iustinus dixit *φωτὸς ἀνοιχθῆναι πύλας* [*ianuas lucis aperiri*].

46. *Παθεῖν τὸν Χριστὸν, Christum pati*] De testimoniis ad Christi perpessiones pertinentibus diximus supra ad comma 26, et alibi.

Καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, et resurgere e mortuis tertia die] Ad exemplum Ionae. Huius resuscitationis imaginem quoque gesserant liberationes Davidis atque aliorum e summis periculis. Vide Act. 2: 25 et 13: 35.

47. *Καὶ κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν, et annuntiare in nomine eius poenitentiam*] *'Επὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ* recte exponitur *Christi mandato* et quasi vices eius obeundo, 2 Cor. 5: 20, *'Υπὲρ Χριστοῦ οὖν πρεσβεύομεν, ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν· δεόμεθα ὑπὲρ Χριστοῦ, καταλλάγητε τῷ Θεῷ* [*Pro Christo ergo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos: obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo*]. Itaque et Christus ipse per

Le;

Legatos suos dicitur Gentibus εὐαγγελίζεσθαι [*annuntiari*] Eph. 2: 17. Haec annuntiatio duas habet partes, postulationem et promissionem. Postulatur poenitentia cuius nomine tota obedientia comprehenditur: promittitur remissio peccatorum, in quo continentur vita aeterna, et eius arrhabo Spiritus Sanctus. Utraque pars per baptismum obsignatur, ut Matthaeus et Marcus nos docent. Ad hoc poenitentiae κήρυγμα [*praeconium*] tum alia apud Prophetas pertinent, tum inprimis illustris Esaiae locus 49: 6, *Exiguum est quod te mihi ministrum elegi, ad suscitandas tribus Iacobi et convertendos desolatos Israelis: etiam lucem Gentium te constitui.* Adde quae sunt Es. 61 in principio, citata supra apud Lucam 4: 18, et Ps. 22: 23, 24, 25, 26, 27, 28.

Καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, et remissionem peccatorum] Esai. 53: 12, *Ipse tulit multorum peccatum et pro sontibus deprecabitur.* Ier. 31: 34, *Condonabo iniquitatem ipsorum et peccati ipsorum non recordabor amplius.*

Εἰς πάντα τὰ ἔθνη, in omnes gentes] Esai. 49, *Audite insulae me et nationes longinquae.* Os. 2: 23, *Vocabo non populum meum, populum meum.* Ps. 2, *Dabo Gentes haereditatem tuam.* Ioel. 2: 32, *Quisquis invocabit nomen Dei, evadet.* Mal. 1: 2, *Ab ortu ad occasum magnum erit nomen meum inter Gentes.* Dan. 7: 14, *Et dedit ei potestatem et regnum: et omnes populi, nationes et linguae ei servient.*

Ἀρξάμενον ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ, incipientibus ab Hierosolymis] Ab urbe Davidis, cuius solium Messiae erat promissum, Ps. 132, Esai. 9: 7, et alibi. Huc illa pertinent Ps. 2: 6, *Ego constitui Regem meum super Sion.* Ps. 110: 2, *Sceptrum roboris tui mittet Deus ex Sion.* Esai. 2: 3, *De Sione exibit Lex ex Verbum Dei ex Hierosolymis.* Esai. 28: 16, *Fundo in Sione lapidem, lapidem pretiosum.* Esai. 40: 9, *Super celsum montem adscende, bonorum nuntia Sion, vocem tuam vehementer effer bonorum nuntia Ierusalem.* Esai. 60: 1, *Surge, illuminare*, Ierusalem scilicet, quod addunt LXX. Huc refer illud quod apud Suetonium est, vulgatam scilicet eo tempore famam, ex Iudaea proditurum qui orbi imperaret.

48. *Ὑμεῖς δέ ἐςε μάρτυρες τούτων, vos autem testes es-*

tis harum rerum] Vitae nempe meae, mortis et resurrectionis, quibus fundamentis totum illius annuntiationis fundamentum superstruitur; sed resurrectioni praecipue, ut nos docet Apostolorum Coryphaeus Act. 1: 21, 22. Nam si Iesus resurrexit, certe resurrexit virtute Divina. At quorsum Deus id fecisse potuit, nisi ut palam ostenderet verum esse quod ab ipso erat annuntiatum, sectatoribus nempe ipsius (quantumvis antea damnabilis vitae) patere Dei pacem ac proinde vitam aeternam. Resurrectio autem probari non potuit, nisi quomodo facta probantur, testimonio scilicet *αὐτοπτῶν* [*oculatorum testium*], hominum proborum, nulla ex testimonio commoda sperantium. Ponitur autem hic *ἐςὲ* praesens pro futuro *ἔσεσθε* [*eritis*], ut videre est Act. 1: 8. Sic in sequenti commate *ἀποςέλλω* [*mitto*] est positum pro *ἀποςελῶ* [*mittam*].

49. *Τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρός μου, promissum Patris mei*] Nempe quo firmius atque constantius adversus mundi rabiem testimonium illud praebeatis. Ita Act. 1: 8 Lucas ipse hoc explicat: *Λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς, καὶ ἔσεσθέ μοι μάρτυρες ἐν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ, καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς* [*Accipietis virtutem supervenientis Spiritus Sancti in vos, et eritis mihi testes Hierosolymis, et in omni Iudaea et Samaria, et usque ad finem terrae*]. Ubi *καὶ ἔσεσθε* more Hebraeo est *ut sitis*: *ἐπαγγελίαν πατρὸς* vocat *donum Spiritus Sancti* sibi a Patre promissum, ut a se Discipulis daretur. Ita Act. 1, *τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς ἣν ἠκούσατέ μου* [*promissionem Patris quam audistis de ore meo*]. Vide Ioel. 2: 28, quod explicatur Act. 2, adde Esai. 44: 3, Ezech. 36: 26, et Ioh. 15: 26, 16: 7, et Ier. 31: 33. Bene autem subiunxit mandato ferendi testimonii; quasi dicat: Vos quidem mihi sermone testimonium praebebitis rerum conspectarum, atque ego vobis intus testimonium praebebo rerum speratarum. *Ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ* [*idem ille testimonium perhibebit de me*], Ioh. 15: 26.

Καθίσατε, sedete] Id est, *μὴ χωρίζεσθε* [*ne segregamini*], interprete Luca ipso Act. 1: 4. Quare hanc partem sermonis a Christo habitam arbitror postquam e Galilaea Apostoli redierant.

'Ἐν-

Ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους, induamini virtute ex alto] *Ἐνδύειν* hic respondet Hebraeo לבש quod Septuaginta, Iud. 6: 34, vertunt *ἐνδυναμοῦν*. Sed et *indui stupore, pudore, diris*, dicunt Hebraei, ut appareat dici apud illos omne id *indui* quod non accedit et recedit, sed penitus adhaeret. Ioh. 14: 16, *Ἄλλον παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μένῃ μεθ᾽ ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα* [*Alium Paraclitum dabit vobis, ut maneat vobiscum in aeternum*]. Atque hac proprietate donum hoc distinguitur a spiritu *τῆς ἐπισκοπῆς τῶν ἀνθρώπων* [*visitationis hominum*].

Ἐξ ὕψους, ex alto] ממרומים, ita et supra 1: 78.

50. *Ἕως εἰς Βηθανίαν, in Bethaniam*] Ad eam Bethaniae partem quae in monte erat Oliveti, in quo monte Christus saepe preces et lacrimas ad Patrem fuderat; ut qui locus submissionis ipsius testis fuerat, idem esset et gloriae. Vide Act. 1.

Ἐπάρας τὰς χεῖρας αὐτοῦ, sublatis manibus] Non simplex precandi mos significatur de quo egimus supra 18: 13, sed ritus *εὐλογίας* [*benedictionis*] qui fieri solebat *manibus impositis*, id est, *διὰ χειρῶν ἐπιθέσεως*, ut videre est in historia Isaaci Gen. 27: 4, 7, 12, 19, 21, 22, et Iacobi Gen. 48: 9, 14, 15, 16, 17. At quoties pluribus simul impartienda esset *εὐλογία*, compendii causa usurpabatur *χειραρσία*, id est, *manus protensio* super eorum capita pro quibus preces offerebantur. Ita Lev. 9: 22, *ἐπάρας Ἀαρὼν τὰς χεῖρας ἐπὶ τὸν λαὸν εὐλόγησεν αὐτούς* [*extendens Aaron manus ad populum benedixit eis*]. Eum morem tum initio tum fine cuiusque conventus usurparunt Christianorum Episcopi: unde probat Optatus Milevitanus Macarium iudicem, quanquam ad populum Carthaginiensem in Ecclesia verba fecisset, nihil tamen pro Episcopo fecisse. Verba eius sunt disputatione adversus Parmenianum septima: *Et loqutum eum esse aliquid in populo constat, sed insinuandae alicuius rei causa, non tamen tractandi* (id est docendi) *quod est Episcoporum: ille enim nude locutus est sicut loqui potuit. Contra Episcopalis tractatus probatur ab omnibus sanctitate vestitus, salutatione scilicet geminata* (salutationem hic vocat *τὴν εὐλογίαν*). *Non enim incipit aliquid Episcopus ad populum dicere, nisi prius in nomine Dei populum salu-*

 ta-

taverit: similes sunt exitus initiis, omnis tractatus in Ecclesia a nomine Dei incipitur et eiusdem Dei nomine terminatur. Quis vestrûm audet dicere Episcoporum more Macarium populum salutasse? Itaque cum nec salutaverit antequam aliquid loqueretur, nec salutare ausus sit, nec manum imposuerit, nec sacrificium Deo ritu Episcopali obtulerit, quid est quod dicitis pollui Episcopale collegium, cum ab omni Episcoporum officio Macarium videatis alienum? Lux huic loco Optati affertur ex Constitutionibus antiquis quae sub Clementis nomine leguntur: Ἀλλ' οὔτε λαϊκοῖς ἐπιτρέπομεν ποιεῖν τι τῶν ἱερατικῶν ἔργων, οἷον θυσίαν, ἢ βάπτισμα, ἢ χειροθεσίαν, ἢ εὐλογίαν μικρὰν ἢ μεγάλην [*Sed nec Laïcis quicquam quod ad Sacerdotum munus spectet liberum est obire, ut, verbi gratia, sacrificium aut baptismum manuumve impositionem aut parvam vel magnam benedictionem*].

Εὐλόγησεν αὐτοὺς, benedixit eis] Id est, εὐλόγησεν ἐπ' αὐτοὺς, *solenniter bene iis est precatus.* Sic Matth. 5: 44, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους [*orate pro vexantibus*]. Et saepe LXX, ut locis iam citatis, εὐλογεῖν modo est *gratias agere*, modo ut hic, *precari.*

51. *Ἐν τῷ εὐλογεῖν, dum precaretur*] Simul atque ritum illum valedicens impleverat.

Διέστη ἀπ' αὐτῶν καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανὸν, recedebat ab eis et ferebatur in coelum] Sic et in Eliae historia 2 Reg. 2: 11, יַפְרִדוּ בֵּין שְׁנֵיהֶם וַיַּעַל אֵלִיָּהוּ בַּסְּעָרָה הַשָּׁמָיִם [*diviserunt inter se; et adscendit Elias per turbinem in coelum*], ubi Graeci alii διέστειλεν, alii διεχώρισεν ἀνὰ μέσον ἀμφοτέρων. Brevius posses dicere, עָלָה מֵעֲלֵיהֶם [*adscendit ab eis*]: ita Gen. 17: 22, וַיַּעַל אֱלֹהִים מֵעַל אַבְרָהָם, ἀνέβη ὁ Θεὸς ἀπὸ Ἀβραάμ [*adscendit Deus ab Abrahamo*]. Interpretatur Lucas ipse Act. 1: 9, Βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρθη, καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν [*Videntibus illis sublatus est, et nubes suscepit eum ab oculis eorum*].

Ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανὸν, ferebatur in coelum] Τὸν οὐρανὸν τῶν οὐρανῶν [*coelum coelorum*], quod ὑπεράνω πάντων οὐρανῶν [*super omnes coelos*] dixit Paulus Eph. 4: 10.

52. *Προσκυνήσαντες αὐτὸν, adorantes eum*] Corpore prostrato quod antehac non fecerant quippe ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς

τῆς σαρκὸς αὐτοῦ (ut loquitur ad Hebraeos Scriptor), *ad familiarem victum admissi.* Nunc faciunt maiestate ipsius aperte cognita. 2 Cor. 5: 16, *Εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σαρκὰ Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκ ἔτι γινώσκομεν [Et si cognovimus secundum carnem Christum, sed nunc non amplius novimus].*

Ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ, regressi sunt Hierosolyma] Ita et Act. 1: 12. Ostenditur quam parentes dicto Christi fuerint.

Μετὰ χαρᾶς μεγάλης, cum gaudio magno] Ob intellectam rationem admirabilem qua procurata erat redemtio generis humani, et ob insignem illam pollicitationem mittendi Spiritus.

53. *Καὶ ἦσαν διαπαντὸς ἐν τῷ ἱερῷ, et erant quotidie in Templo]* Nam in Templo potius quam alibi, ut precari, ita et gratias agere Deo Iudaei solebant: praesertim si quid maius incidisset. Vide supra 18: 10. *Διαπαντὸς* intellige *quotidie*, temporibus nimirum congruis. Ita Petrus et Iohannes, Act. 3, narrantur iisse in Templum circa horam nonam, quae destinata erat precibus vespertinis. Quod post acceptum Spiritum fecerunt, idem eos et decem diebus post Domini *ἀνάληψιν [assumptionem]* fecisse credibile est: de quo tempore haec mihi videntur accipienda. Nec obstat quod coetus suos eo tempore habuerunt in privatis aedibus, ut docemur Act. 1: 15, nam idem fecerunt et post acceptum Spiritum, quamvis quotidie interea et Templum adirent, Act. 2: 46, 3: 1, 5: 25, 12: 12.

Ἀμὴν, Amen] Additum ab Ecclesia quae lectionem Euangelii hac acclamatione excipere solebat, 1 Cor. 14: 16.

